This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Digitized by Google

1837
ARTES VERITAS SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE
Digitized by Google

Digitized by Google



Digitized by Google

DF
91
.V461p

Digitized by Google

Digitized by Google

Venizelos, Theodosios V.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

ΤΩΝ

ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΠΡΟΣ ΟΝ ΠΑΡΑΒΑΛΛΕΤΑΙ ἘΝΙΑΧΟΥ͂ ΚΑΙ Ὁ ΤΩ͂Ν ΝΕΩΤΕΡΩΝ

ὑπὸ τοῦ διδάκτορος τῆς φιλοσοφίας

ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ͂ Β. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ͂.

(Μετὰ 120 εἰκόνων)

ΕΝ ἈΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ ἈΝΔΡΕΟΥ͂ ΚΟΡΟΜΗΛΑ

1873

Digitized by Google

Picard
7537
Folk-lore
11-16-1922
Gen.

Digitized by Google

ΤΟΙΣ ΕΝ ΑΙΓΥΠΤΩι ΕΛΛΗΣΙ

ΠΡΟΘΥΜΩΣ ΤΕ ΠΑΝΥ ΚΑΙ ΦΙΛΟΤΙΜΩΣ

ΠΡΟΣ ΤΑΣ ΧΡΕΙΑΣ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΔΟΣ

ΩΦΕΛΙΜΩΤΑΤΟΙΣ ΑΕΙ ΓΙΓΝΟΜΕΝΟΙΣ

ΤΗΝ ΒΙΒΛΟΝ ΤΗΝΔΕ

ΑΝΕΘΗΚΕΝ

Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΥΣ.

1-12-26 EHW

410976

Digitized by Google

4

Digitized by Google

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ

Εἰς συνετὴν μελέτην καὶ ἔρευναν τῶν ἀθανάτων ἔργων τῶν προγόνων ἡμῶν καὶ καθόλου εἰς ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς γλώσσης αὐτῶν δὲν ἀρκεῖ μόνη ἡ διδασκαλία αὐτῆς καὶ αἱ εὐμέθοδοι γραμματικαὶ καὶ τὰ καλὰ λεξικὰ καὶ τἄλλα τὰ παρόμοια, διότι δι' αὐτῶν ἐξηγούμεθα μὲν τοὺς συγγραφεῖς, οὐ δεόντως δὲ ἑρμηνεύομεν αὐτούς, διότι πολλαὶ καὶ σπουδαῖαι πράξεις καὶ νοήματα κεῖνται παρ' αὐτοῖς, εἰς ὧν τὴν ἐξήγησιν καὶ ἔρευναν οὐ βοηθοῦσι τὰ εἰρημένα βοηθήματα, οἷον πολλὰ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων, τῶν πολιτικῶν καὶ πολεμικῶν, τῶν μυθολογικῶν καὶ ἄλλων, ὧν πολλὰ πολλαχοῦ ὁμολογουμένως εὕρηνται ἐν ἑκάσταις τῶν τε λογογράφων καὶ ποιητῶν μάλιστα.

Ἵνα λοιπὸν τάχιον εἰσερχώμεθα εἴς τε τὸ βάθος τῶν γεγραμμένων καὶ εἰς τὸν νοῦν τῶν ποιητῶν, ἀνάγκη νὰ γιγνώσκωμεν καὶ τὸν βίον αὐτῶν, τόν τε ἰδιωτικόν, λέγω, καὶ τὸν πολιτικὸν μετὰ τοῦ πολεμικοῦ, καὶ τὸν μυθολογικόν. Καὶ τεχνολογικὰ μὲν καὶ συντακτικὰ καὶ ἄλλα τῆς γραμματικῆς ἔργα ἐξεπόνησαν καὶ οἱ παρ' ἡμῖν ἐλλογιμώτατοι τῶν διδασκάλων κατὰ τὰς παρὰ Γερμανοῖς μάλιστα σοφὰς γραμματικάς· περὶ δὲ τοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων οὐδεὶς οὐδεμίαν οὐδέποτε ἐξέ-

Digitized by Google

δωκε πραγματείαν, οἷαι πραγματεῖαι ὑπάρχουσι παρὰ Γερμανοῖς ἰδίᾳ. Τὴν ἐκ τῆς ἐλλείψεως τοιούτων διδακτικωτάτων πραγματειῶν προςγιγνομένην χώλωσιν τοῖς παρ' ἡμῖν διδασκομένοις τὰ Ἑλληνικὰ γνοὺς κἀγὼ ἐκ τῆς ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν διδασκαλίας, συνέταξα πρὸς χρῆσιν καὶ ὠφέλειαν τῶν μαθητῶν μου πραγμάτείαν περὶ τοῦ καθόλου βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἐκ τοῦ ἐν αὐτῷ δὲ ἰδιωτικοῦ βίου αὐτῶν ἐξεδόθησαν ἤδη πολλὰ κεφάλαια διὰ τοῦ Εὐαγγελικοῦ Κήρυκος (*). Τὰ ἐν αὐτῷ ἐκδοθέντα κεφάλαια ἀναγνόντες πολλοὶ τῶν παρ' ἡμῖν διδασκάλων καὶ ἄλλων εὐγνωμόνων λογίων, προὔτρεψάν με νὰ ἐκδώσω αὐτὰ πρὸς ὠφέλειαν τῆς τὰ Ἑλληνικὰ διδασκομένης καὶ μελετώσης νεότητος. Εἰς τὰς προτροπὰς λοιπὸν καὶ συμβουλὰς τῶν εἰρημένων ἀνδρῶν ἐνδούς, ἐκδίδωμι νῦν τὸ περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἔργον μου, εἰς ὃν πολλαχοῦ παρενεῖρον καὶ τὰ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων.

Κατ' οἶκον δὲ ἢ ἰδιωτικὸν βίον λέγοντες ἐννοοῦμεν τὸν βίον, ὃν διῆγον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες κατ' οἶκον, ὡς καὶ τὸ ὄνομα σημαίνει, καὶ καθόλου κατ' ἰδίαν. Ἐξ αὐτοῦ μανθάνομεν ἐξετάζοντες οὐχὶ τὴν εἰς τὰ γράμματα καὶ φιλοσοφίαν προκοπὴν καὶ ἐπίδοσιν τῶν Ἑλλήνων, οὔτε τὴν

(*) Τοῦ μόνου παρ' ἡμῖν ἐκδιδομένου χρησιμωτάτου καὶ πολλῶν παιδευτικωτάτου βιβλίου, ὅπερ ὅμως τύχῃ κακῇ ἔπαυσε νὰ ἐκδίδωται δι' ἀπορίαν συνδρομητῶν.

Digitized by Google

θεολογίαν, οὐδὲ τὰ πολιτικὰ καὶ πολεμικὰ αὐτῶν, ἀλλὰ τὴν οἰκίαν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἔργα αὐτῶν, τὰ σκεύη καὶ ἐνδύματα, τὰς τέχνας καὶ ἐπιτηδεύματα, τὰς ἑορτὰς καὶ πανηγύρεις, τὰς πρὸς ἀλλήλους διατριβὰς αὐτῶν καὶ ὁμιλίας, καθόλου δὲ ἅπαντα τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου.

Πηγὰς δὲ εἰς τὸ εἰρημένον ἔργον ἡμῶν μετεχειρίσθημεν τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, ἰδίᾳ δὲ τοὺς γραμματικοὺς Ἀπολλόδωρον τὸν Ἀθηναῖον καὶ τὸν Φιλόστρατον, τὸν Στράβωνα, τὸν Πλούταρχον, τὸν Λουκιανὸν, τὸν Παυσανίαν, τὸν Ἀθήναιον, τὸν Διόδωρον, τὸν Πολυδεύκην καὶ ἄλλους· τούς τε λεξικογράφους καὶ τοὺς σχολιαστὰς τῶν ποιητῶν, μάλιστα δὲ τὸν σχολιαστὴν τοῦ Ἀριστοφάνους, καὶ ἄλλους γραμματικούς· βοηθήματα δὲ τῶν νεωτέρων πλὴν ἄλλων ἰδίᾳ τήν τε γνωστὴν συγγραφὴν τοῦ Becker (Charicles, Bilder altgriechischer Sitte), καὶ τὸν βίον τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων ὑπὸ τῶν Ernst Guhl καὶ Wilh. Koner (Das Leben der Griechen und Rœmer)· ἔπειτα δὲ τό τε διδακτικὸν βιβλίον τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ D. Karl. Friedrich Hermann (Lehrbuch der Griechischen Privataltertbueimer), καὶ τὸ τοῦ Dr. Heinrich Wilhelm Bensen (Lehrbuch der Griechischen Allerthumskunde), τὰ ἀρχαιολογικὰ ἔργα τοῦ K. O. Mueller, οἷον τὸ περὶ ἀρχαίας τέχνης (Handbuch der Archæologie der Kunst), τὸ περὶ Ἑλληνικῶν γραμμάτων (Geschichte der Griechiechen literatur), καὶ ἡ περὶ τῶν Ἑλληνικῶν φυ-

Digitized by Google

λῶν ἱστορία (Geschichte Hellen. Stæm.)· πρὸς δὲ καὶ τὴν ἀρχαιολογίαν τοῦ Wachsmuth (Hellenische Alterthumskunde)· καὶ ἄλλα ἄλλων λογίων ἔργα, ὧν ἁπάντων ἑκασταχῆ ἔσται λόγος.

Ὁμολογοῦμεν ὅτι πολλὰ ὠφελήθημεν ἐξ ἁπάντων τῶν εἰρημένων ἔργων, ἰδίᾳ δὲ ἐκ τοῦ Χαρικλέους τοῦ Βεκκέρου· οὐδενὸς ὅμως τὴν διάθεσιν καὶ οἰκονομίαν ἐζηλώκαμεν. Ἡμεῖς ὡς πρὸς τὴν ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἔργῳ διάθεσιν τοιαύτην ἐτράπημεν ὁδὸν, οἵαν ὑπελάβομεν ἁρμόζουσαν εἰς τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου. Ἀρχόμεθα, λέγω, πρῶτον ἀπὸ τῆς οἰκίας καὶ τῶν ἐπίπλων καὶ σκευῶν, ἅτινα πρόσφορον καὶ καλὴν ἀπεργάζονται τοῖς ἀνθρώποις τὴν ἐν αὐτῇ οἴκησιν, εἶτα δὲ μεταβαίνομεν εἰς τὴν σύζευξιν ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, εἰς τὸν γάμον αὐτῶν· εἶτα ἐξετάζομεν τὸ ἐξ αὐτῶν τεχθὲν τέκνον, διερχόμενοι ἁπάσας τὰς ἡλικίας αὐτοῦ καὶ τὰς ἐν αὐταῖς ἐνεργείας ἀπὸ τῆς γεννήσεως μέχρι τοῦ θανάτου. Πρὸς δὲ γιγνώσκοντες ἐκ πολλῆς μελέτης καὶ πείρας τὴν ἐκ τῶν εἰκόνων προσγιγνομένην ὠφέλειαν τοῖς μελετῶσι τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα τῶν Ἑλλήνων, προσεθήκαμεν ἐν τῷ εἰρημένῳ ἔργῳ ἡμῶν ἑκατὸν καὶ εἴκοσιν εἰκόνας, ἕκαστα τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀκριβῶς δηλούσας· τούτων δὲ αἱ τὸν ἄνθρωπον δηλοῦσαι ἐν ἁπάσαις ταῖς ἐνεργείαις καὶ καταστάσεσι τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου ἄρχονται ἀπὸ τῆς εἰκόνος, ἥτις δηλοῖ βρέφος ἐν λίκνῳ καθεῦδον καὶ ἀναπαυόμενον, καὶ τελευτῶσιν εἰς τὴν εἰκόνα, ἥτις δεικνύει τὸν ψυχοπομπὸν

Ἑρμῆν, παραδιδόντα τῷ Χάρωνι τὴν ψυχὴν τοῦ θανόντος. Τὰς ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἔργῳ εἰκόνας ἐλάβομεν ἐξ ἀρχαιολογικῶν συγγραφῶν τοῦ τε A. L. Millins (Mythologische Gallerie) καὶ τοῦ K. O. Mueller (Denkmæler der Allten Kunst) καὶ ἄλλων πολλῶν ἐν ὀνόματι ἀρχαιολόγων, ἰδίᾳ δὲ ἐκ τῶν ἀρχαιολογικῶν συγγραφῶν τῶν ποτε καθηγητῶν ἡμῶν, τῶν μακαριτῶν Panofka τε καὶ Gerhard, οἷς ἀνδράσι χάριν ὁμολογοῦμεν δι' ἣν διετέλεσαν ἔχοντες πρὸς ἐμὲ εὔνοιαν, καὶ διὰ τὴν ἐκ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν ὠφέλειαν.

Τελευτῶν δὲ ἐλπίζω ὅτι θέλω τύχει εὐμενῶν τῶν ἀναγνωστῶν, πρῶτον μὲν ἀποβλεψάντων εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ πράγματος, ἐργώδη οὖσαν, εἶτα δὲ ἐνθυμηθέντων, ὅσην δυςχέρειαν ἔχουσιν οἱ παρ' ἡμῖν συγγράφοντές τι, διότι οὐ μόνον ἐπιστημονικῶν συγγραφῶν στερούμεθα, ἀλλὰ καὶ τεχνιτῶν φρονίμων καὶ ἐμπείρων, ὑφ' ὧν πολλὰ πολλάκις καὶ παρὰ γνώμην τῶν συγγραφέων γίνονται, οἷον πολλὰ καὶ ἁμαρτήματα γραφικὰ, καὶ λέξεων χρησίμων ἐξώσεις, καὶ ἄλλων ἀχρήστων ἐμβολαὶ, καὶ ἄλλα παρόμοια, ἐξ ὧν εἰσέφρησάν τινα ἐν τῷ ἔργῳ, ἐξ ὧν ἡμεῖς ὀλίγα ἐκρίναμεν νὰ καταγράψωμεν ἐν τοῖς διορθωτέοις, τὰ δ' ἄλλα ν' ἀφήσωμεν εἰς τὴν ἐπιείκειαν τῶν εὐγνωμόνων ἀναγνωστῶν. Εἰ δέ τι χρήσιμον καὶ ἀναγκαῖον ἐν τῷ ὅλῳ ἔργῳ παραλέλειπται ἡμῖν, καί τις τῶν εἰρημένων ἀναγνωστῶν δηλώσει ἡμῖν τοῦτο, ἄσμενοι θέλομεν μνημονεύσει, ἀνορθώσαντες τὰ ἐσφαλμένα, τὸ ὀνο-

Digitized by Google

λων ἱστορία (Geschichte Hellen. Stæm.)· πρὸς δὲ καὶ τὴν ἀρχαιολογίαν τοῦ Wachsmuth (Hellenische Alterthumskunde)· καὶ ἄλλα ἄλλων λογίων ἔργα, ὧν ἁπάντων ἑκασταχῆ ἔσται λόγος.

Ὁμολογοῦμεν ὅτι πολλὰ ὠφελήθημεν ἐξ ἁπάντων τῶν εἰρημένων ἔργων, ἰδίᾳ δὲ ἐκ τοῦ Χαρικλέους τοῦ Βεκκέρου· οὐδενὸς ὅμως τὴν διάθεσιν καὶ οἰκονομίαν ἐζηλώκαμεν. Ἡμεῖς ὡς πρὸς τὴν ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἔργῳ διάθεσιν τοιαύτην ἐτράπημεν ὁδὸν, οἵαν ὑπελάβομεν ἁρμόζουσαν εἰς τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου. Ἀρχόμεθα, λέγω, πρῶτον ἀπὸ τῆς οἰκίας καὶ τῶν ἐπίπλων καὶ σκευῶν, ἅτινα πρόσφορον καὶ καλὴν ἀπεργάζονται τοῖς ἀνθρώποις τὴν ἐν αὐτῇ οἴκησιν, εἶτα δὲ μεταβαίνομεν εἰς τὴν σύζευξιν ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, εἰς τὸν γάμον αὐτῶν· εἶτα ἐξετάζομεν τὸ ἐξ αὐτῶν τεχθὲν τέκνον, διερχόμενοι ἁπάσας τὰς ἡλικίας αὐτοῦ καὶ τὰς ἐν αὐταῖς ἐνεργείας ἀπὸ τῆς γεννήσεως μέχρι τοῦ θανάτου. Πρὸς δὲ γιγνώσκοντες ἐκ πολλῆς μελέτης καὶ πείρας τὴν ἐκ τῶν εἰκόνων προσγιγνομένην ὠφέλειαν τοῖς μελετῶσι τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα τῶν Ἑλλήνων, προσεθήκαμεν ἐν τῷ εἰρημένῳ ἔργῳ ἡμῶν ἑκατὸν καὶ εἴκοσιν εἰκόνας, ἕκαστα τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀκριβῶς δηλούσας· τούτων δὲ αἱ τὸν ἄνθρωπον δηλοῦσαι ἐν ἁπάσαις ταῖς ἐνεργείαις καὶ καταστάσεσι τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου ἄρχονται ἀπὸ τῆς εἰκόνος, ἥτις δηλοῖ βρέφος ἐν λίκνῳ καθεῦδον καὶ ἀναπαυόμενον, καὶ τελευτῶσιν εἰς τὴν εἰκόνα, ἥτις δεικνύει τὸν ψυχοπομπὸν

Digitized by Google

Ἑρμῆν, παραδιδόντα τῷ Χάρωνι τὴν ψυχὴν τοῦ θανόντος. Τὰς ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἔργῳ εἰκόνας ἐλάβομεν ἐξ ἀρχαιολογικῶν συγγραφῶν τοῦ τε A. L. Millins (Mythologische Gallerie) καὶ τοῦ K. O. Mueller (Denkmæler der Allten Kunst) καὶ ἄλλων πολλῶν ἐν ὀνόματι ἀρχαιολόγων, ἰδίᾳ δὲ ἐκ τῶν ἀρχαιολογικῶν συγγραφῶν τῶν ποτε καθηγητῶν ἡμῶν, τῶν μακαριτῶν Panofka τε καὶ Gerhard, οἷς ἀνδράσι χάριν ὁμολογοῦμεν δι' ἣν διετέλεσαν ἔχοντες πρὸς ἐμὲ εὔνοιαν, καὶ διὰ τὴν ἐκ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν ὠφέλειαν.

Τελευτῶν δὲ ἐλπίζω ὅτι θέλω τύχει εὐμενῶν τῶν ἀναγνωστῶν, πρῶτον μὲν ἀποβλεψάντων εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ πράγματος, ἐργώδη οὖσαν, εἶτα δὲ ἐνθυμηθέντων, ὅσην δυςχέρειαν ἔχουσιν οἱ παρ' ἡμῖν συγγράφοντές τι, διότι οὐ μόνον ἐπιστημονικῶν συγγραφῶν στερούμεθα, ἀλλὰ καὶ τεχνιτῶν φρονίμων καὶ ἐμπείρων, ὑφ' ὧν πολλὰ πολλάκις καὶ παρὰ γνώμην τῶν συγγραφέων γίνονται, οἷον πολλὰ καὶ ἁμαρτήματα γραφικὰ, καὶ λέξεων χρησίμων ἐξώσεις, καὶ ἄλλων ἀχρήστων ἐμβολαὶ, καὶ ἄλλα παρόμοια, ἐξ ὧν εἰσέφρησάν τινα ἐν τῷ ἔργῳ, ἐξ ὧν ἡμεῖς ὀλίγα ἐκρίναμεν νὰ καταγράψωμεν ἐν τοῖς διορθωτέοις, τὰ δ' ἄλλα ν' ἀφήσωμεν εἰς τὴν ἐπιείκειαν τῶν εὐγνωμόνων ἀναγνωστῶν. Εἰ δέ τι χρήσιμον καὶ ἀναγκαῖον ἐν τῷ ὅλῳ ἔργῳ παραλέλειπται ἡμῖν, καί τις τῶν εἰρημένων ἀναγνωστῶν δηλώσει ἡμῖν τοῦτο, ἄσμενοι θέλομεν μνημονεύσει, ἀνορθώσαντες τὰ ἐσφαλμένα, τὸ ὀνο-

Digitized by Google

μα τοῦ χρηστοῦ ἀνδρὸς ἐν δευτέραις, εἰ Θεὸς ἐθέλοι, φροντίσιν, ὁπότε θέλομεν προσθέσει ἅπερ παρελείψαμεν τοῦ παρ' ἡμῖν ἰδιωτικοῦ βίου, ἐκ τῆς συμβάσης μοι αἰφνιδίου συμφορᾶς, τοῦ θανάτου τοῦ πρωτοτόκου καὶ ἀειποθήτου μοι υἱοῦ Βασιλείου.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 21 Ἀπριλίου 1873.

Ὁ Συγγραφεύς.

Digitized by Google

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Περὶ τῶν σκευῶν τῆς οἰκίας τῶν Ἑλλήνων.

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ.

Περὶ τοῦ γάμου.

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε.

Περὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης καὶ σχέσεως τῶν συζύγων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛ.

Περὶ τροφῆς καὶ παιδείας τῶν παρ' Ἕλλησι τέκνων.

Digitized by Google

Περὶ γυμναστικῆς.

Digitized by Google

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ.

Περὶ ἐνδυμάτων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η.

Περὶ τῶν ἔργων καθόλου τῶν ἀνδρῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι.

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ.

Περὶ τῶν παρ' ἀρχαίοις Ἕλλησι καλῶν τεχνῶν.

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ.

(*) Οὕτως ἀναγίνωσκε τὸ ιε. κεφάλαιον.

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙϚ.

Περὶ τῆς παρ' ἀρχαίοις Ἕλλησιν ἰατρικῆς.

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ.

Περὶ τῆς παρ' ἀρχαίοις ταφῆς τῶν τεθνεώτων.

Πᾶν ἀντίτυπον μὴ φέρον αὐτόγραφον ἐνταῦθα τὸ τοῦ συγγραφέως ὄνομα θεωρεῖται τυποκλοπείας ἔργον.

Digitized by Google

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ ΒΙΟΥ
ΤΩΝ
ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΦ' ΟΜΗΡΟΥ ΟΙΚΙΑΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ.

§. 1. Μέλλοντες νὰ διαγράψωμεν τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἀναγκαῖον νομίζομεν βραχέα τινὰ νὰ προείπωμεν περὶ τῆς οἰκίας αὐτῶν, διότι ἡ οἰκία ἦν ὁ τόπος καὶ ἡ ἑστία, οὕτως εἰπεῖν, ἐξ ἧς προῆλθον τὰ ἤθη, ἄγραφοί τινες νόμοι, οἵτινες οὐ μικρὰν ῥοπὴν ἔσχον εἰς τὰς πολιτείας τῶν Ἑλλήνων. Εἰς κατοικίαν οἱ Ἕλληνες τὰ παλαιότατα μετεχειρίσθησαν τὰ σπήλαια· εἶτα δὲ κατεσκεύασαν καλύβας· σὺν τῷ χρόνῳ δὲ ᾠκοδόμησαν ἁπλᾶς οἰκίας· εἶτα δὲ καὶ οἰκίας εὐπρεπεστέρας καὶ ἀνάκτορα. Πότε δὲ ἤρξατο ἡ οἰκοδομὴ οἰκιῶν, καὶ τίς ἦν ἡ μέχρις Ὁμήρου διαίρεσις καὶ διάθεσις αὐτῶν, τελέως ἀγνοοῦμεν. Ὁμοίως δὲ καὶ ὡς ἐπὶ τοῦ Ὁμήρου αὐτοῦ ᾠκοδομοῦντο αἱ οἰκίαι, οὐ πάνυ τι δῆλον· διότι μόνον ἐξ εἰκασίας δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν τὰ μέρη τῆς ὑπ' αὐτοῦ περιγραφομένης οἰκίας τῶν ἡρώων. Ἀρχόμεθα λοιπὸν ἀπὸ τῆς ἐφ' Ὁμήρου οἰκίας τῶν Ἑλλήνων. Αἱ παρ' Ὁμήρῳ οἰκίαι εἶχον, ὡς εἰκάζομεν ἔκ τε τῶν μεγάρων τοῦ Ἀλκίνου καὶ τοῦ Ὀδυσσέως καὶ τοῦ Πριάμου καὶ τοῦ Μενελάου καὶ ἄλλων, ὧν μνεία γίνεται παρ' αὐτῷ, τοιαύτας τινὰς διαιρέσεις. Πρώτη μὲν ἦν ἡ αὐλή, ἥτις περιεφράσσετο διὰ στερεοῦ τοίχου, ὡς ἡ καλῶς ᾠκοδομημένη οἰκία τοῦ Ἀλκίνου εἶχε περίβολον ἱκανῶς στερεόν (1)· ὁμοίως δὲ καὶ ἡ τοῦ Ὀδυσ-

(1) Ἰδὲ Ὀδυσ. η, 86.

Digitized by Google

σέως οἰκία εἶχεν αὐλὴν καλῶς περιπεφραγμένην· « Ἐπήσκηται δέ οἱ αὐλὴ τοίχῳ καὶ θριγκοῖσι », λέγει ὁ Ὅμηρος, καὶ ἀλλαχοῦ ὁ αὐτὸς « ἀμύμον ἕρκος αὐλῆς » καλεῖ τὸν τοῖχον, ἐξ ἧς ἐπικλήσεως ὁρμηθέντες τινὲς τῶν νεωτέρων ἀρχαιολόγων ὑπέλαβον οὐ δεόντως ὅτι ὁ τοῖχος ἦν μετ' ἐπάλξεων ἐστεμμένος πρὸς φυλακὴν τοῦ οἴκου ([1]). Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ τοίχου ἦσαν δίφυλλοι θύραι, ἃς ὁ Ὅμηρος θύρας δικλίδας ὀνομάζει. Πρὸ δὲ τῶν θυρῶν ἔκειντο λίθινοι καὶ καλῶς ἐξεσμένοι καὶ στίλβοντες θρόνοι, ὡς ἂν ἦσαν ἠλειμμένοι μετ' ἀλείμματος ([2])· ἐπὶ τούτων τῶν θρόνων καθήμενοι οἱ ἄνδρες διελέγοντο καὶ ἐβουλεύοντο ([3]). Διὰ δὲ τῶν εἰρημένων θυρῶν εἰςήρχοντο εἰς ὑπαίθριον αὐλὴν, ἥτις καὶ αὐτὴ διὰ τοίχου ὑποδιῃρεῖτο, ὡς εἰκάζομεν ἐξ αὐτοῦ τοῦ Ὁμήρου, εἰς δύο μέρη, εἰς τὴν εἰς ὑπηρέτας χρησίμην αὐλὴν, καὶ εἰς τὴν ἐντὸς αὐλήν· ἐν μὲν τῇ πρώτῃ ἦσαν οἱ τόποι, εἰς οὓς ἀπετίθετο ἡ κόπρος ἡμιόνων τε καὶ βοῶν, καὶ ἡ εὐνὴ τοῦ κυνός ([4])· ἔτι δὲ αἱ φάτναι καὶ αἱ στοαὶ, πρὸς ἃς ἔκλιναν τὰ ἅρματα ([5])· ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ, εἰς ἣν εἰςήρχοντο διὰ διφύλλου θύρας, κατὰ τὸ μέσον τοῦ τοίχου οὔσης, ἵδρυτο βωμὸς τοῦ ἑρκείου Διὸς, τοῦ ἐφόρου τοῦ περὶ τὴν αὐλὴν ἕρκους ([6]). Περὶ δὲ τὴν αὐλὴν ἦν περίστυλος στοὰ, αἴθουσα καλουμένη, διὰ τὸ αἴθεσθαι, κατὰ τὸν σχολιαστὴν, ὅ ἐστι φωτὶ καταλάμπεσθαι, ὑφ' ἧς ἦσαν οἱ εἰς χρῆσιν τῶν ξένων θάλαμοι ([7]). Τῆς δὲ αἰθούσης τὸ ἐνδότερον μέρος καλεῖται πρόδομος, καθ' ὁμοιότητα τοῦ προνάου τῶν ναῶν· πρόδομος ὅμως ἐνίοτε παρ' Ὁμήρῳ ἐστὶ ταυτὸ καὶ ἡ αἴθουσα, ὡς δηλοῦται ἔκ τε τῆς οἰκίας τοῦ Μενελάου, παρ' ᾧ ὁ Τηλέμαχος ξενισθεὶς ἐκοιμήθη ὑπ' αἰθούσῃ, ἥν τινα προϊὼν

([1]) Wachsmuth Hellenische Alterthumskunde I. I. 100.
([2]) Ἰδ. Ὀδυσ. γ, 406, ([3]) Ὀδυσ. π, 344. ([4]) Ὀδυσ. ρ, 296.
([5]) Ὀδυσ. δ, 42. ([6]) Ὀδυσ. χ, 335. ([7]) Ὀδυσ. δ, 297. Ἰλ. ω, 644.

Digitized by Google

ὁ αὐτὸς ποιητὴς πρόδομον λέγει (1), καὶ ἐκ τῆς σκηνῆς τοῦ Ἀχιλλέως, ἐν ᾗ διανυκτερεύσας ὁ Πρίαμος ἐκοιμήθη ὑπ' αἰθούσῃ, ἣν προϊὼν πρόδομον ὁ ποιητὴς καλεῖ (2). Αἱ περὶ αἰθούσης καὶ προδόμου ἐξηγήσεις τῶν γραμματικῶν εἰσὶν ἀσαφεῖς· διότι καὶ ὁ Πολυδεύκης συγκεχυμένως περὶ αὐτῶν γράφει· καὶ ὁ Σουΐδας καὶ ὁ Ἡσύχιος οὐχὶ πολὺ σαφέστερα αὐτοῦ· σαφέστερον δὲ περὶ αὐτῶν γράφει ὁ Εὐστάθιος λέγων· » αἴθουσα, ςοὰ περίστυλος ἡλίῳ αἰθομένη, ἧς τὸ μὲν ἐνδοτέρω πρόδομος, τὸ δὲ ἐνδοτάτω θάλαμος·—κατὰ δὲ τοὺς ἀκριβεστέρους ἡ τάξις οὕτως· ἕρκος, περὶ ὃ πύλαι· μετὰ δὲ τὸ ἕρκιον αὐλὴ, μεθ' ἣν αἴθουσα, εἶτα πρόδομος, δόμος καὶ θάλαμος (3) ». Ἐν δὲ τῷ προδόμῳ ἦν τὸ πρόθυρον, ὅπερ διήρχετο ὁ ἐκ τῆς αὐλῆς καὶ αἰθούσης ἐρχόμενος καὶ εἰσήρχετο διὰ θύρας εἰς τὸν δόμον, καθ' Ὅμηρον, περὶ τοῦ Ὀδυσσέως λέγοντα, ὅτι εἰσῆλθεν εἰς τὰ δώματα αὐτοῦ

» πτωχῷ λευγαλέῳ ἐναλίγκιος ἠδὲ γέροντι,—
» ἷζε δ' ἐπὶ μελίνου οὐδοῦ ἔντοσθε θυράων (4) »·

εἶτα δὲ καταβαλὼν τὸν Ἶρον,

» ἕλκε δι' ἐκ προθύροιο, λαβὼν ποδὸς, ὄφρ' ἵκετ' αὐλὴν,
» αἰθούσης τε θύρας· καί μιν ποτὶ ἕρκιον αὐλῆς
» εἷσεν ἀνακλίνας (5) ».

§. 2. Δεύτερον δὲ καὶ κυριώτατον μέρος τῆς οἰκίας ἦν τὸ δῶμα ἢ ὁ δόμος, οὗ ἐπισημότερον μέρος ἦν τὸ μέγαρον, ἐν ᾧ ἐγίνοντο αἱ ἑστιάσεις καὶ αἱ συντυχίαι καὶ ὁμιλίαι τῶν ἀνδρῶν. Περὶ δὲ τοὺς τοίχους τοῦ μεγάρου ἦσαν κίονες, οἵτινες ἀνεῖχον τὴν ἐξ ἐλατίνων δοκῶν στέγην (6)· ἔν τινι δὲ τῶν κιόνων ἦν ἐγγεγλυμμένη ἡ τῶν δοράτων θήκη, ἥν τινα καὶ δουροδόκην καλεῖ ὁ Ὅμηρος (7). Ὁ δὲ ἐκ τῆς ἑστίας τοῦ μεγάρου, ἢ

(1) Ὀδ. δ, 297. 304. (2) Ἰλ. ω, 644. 673. (3) Εὐστ. 764. 673. (4) Ὀδ. ρ, 339. (5) Ὀδ. σ, 100. (6) Ὀδ. τ, 37.
(7) Ὀδ. α, 128.

Digitized by Google

ἐσχάρας, ἣν ὁ Εὐστάθιος τόπον ἐφεστίου πυρὸς λέγει, καὶ τῶν λαμπτήρων καπνὸς ἐξέθρωσκε διά τινος κατὰ τὴν ὀροφὴν ὀπῆς, τῆς παρὰ τοῖς ὕστερον καπνοδόχης καλουμένης ([1]). Τὸ δὲ μέγαρον ἐφωτίζετο τὴν ἡμέραν συνήθως διὰ τῆς θύρας· ἐπειδὴ ὅμως τὸ διὰ τῆς θύρας εἰςρέον φῶς ἦν πολλὰ ὀλίγον, πιθανὸν γίνεται ὅτι ὑπῆρχον κατὰ τὰ μεσόστυλα τῶν τοίχων θυρίδες, δι' ὧν εἰσέῤῥεε φῶς, ὥς ἐστιν εἰκάσαι ἐκ τῶν μεθ' Ὅμηρον οἰκιῶν, αἵτινες εἶχον τοιαύτας, ὡς προϊόντες ἐροῦμεν.

§. 3. Τῷ δ' εἰσιόντι εἰς τὸ μέγαρον ἀριστερὰ μὲν ἦν θυρὶς καὶ κλίμαξ, ἥτις ἐν τῷ μεγάρῳ τοῦ Ὀδυσσέως ἀνέφερε εἰς τὴν ὁπλοθήκην αὐτοῦ ([2])· δεξιὰ δὲ ἑτέρα, ἥτις ἔφερεν εἰς τὸ τρίτον μέρος τῆς οἰκίας, εἴς τε τοὺς θαλάμους τῶν γυναικῶν καὶ εἰς τὴν αὐλήν ([3]). Ἐκ τῶν εἰρημένων θαλάμων ὁ μὲν ἦν τῶν γυναικῶν, ἔνθα αὗται εἰργάζοντο καὶ διέτριβον ([4])· ὁ δ' ἕτερος τῶν συζύγων ([5]). Ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις ἐκοιμῶντο αἱ θυγατέρες ([6]). Πλὴν δὲ τῶν εἰρημένων ὑπερέκειτο καὶ οἴκημα ὑπερῷον καλούμενον, εἰς ὃ διὰ κλίμακος ἀνέβαινον, ὥςπερ ἡ Πηνελόπη εἰς αὐτὸ ἀναβαίνουσα ὕφαινεν, ἀνεπαύετο καὶ ἔκλαιε τὸν ἀγαπητὸν σύζυγον ([7]). Κάτωθεν δὲ ἦν κοῖλον κατώγαιον, θάλαμος καὶ τοῦτο καλούμενον, ἔνθα ἔκειντο πολυτελῆ σκεύη καὶ πίθοι οἴνου καὶ ἐλαίου ([8]). Οἱ δὲ τῶν ἀῤῥένων παίδων καὶ ἄλλων συγγενῶν θάλαμοι ἦσαν ἐν τῇ αὐλῇ ([9]).

§. 4. Ἐν τῇ αὐλῇ δὲ αὐτῇ φαίνεται ὅτι ἔκειτο καὶ ὁ παρ' Ὁμήρῳ μνημονευόμενος θόλος. Τίς δ' οὗτος; πολλοὶ τῶν νεωτέρων γραμματικῶν ἐνδοιάζουσι· διότι οἱ μὲν πύργον τὸν θόλον ὑπέλαβον, οἱ δὲ χθόνιόν τινα βωμόν, οἱ δὲ μαγειρεῖον, οἱ δὲ λουτρόν, οἱ δὲ καὶ ἀπό-

---

([1]) Ὀδ. α, 320. η, 153. υ, 123. ([2]) Ὀδ. τ, 17. χ, 143.
([3]) Ὀδ. γ, 402. δ, 304. ([4]) Ἰλ. ζ, 323. χ, 440. ([5]) Ἰλ. λ, 227. ρ, 36. ([6]) Ὀδ. ζ, 15. ([7]) Ὀδ. ρ, 101. τ, 602. ([8]) Ὀδ. β, 337. Ἰλ. ζ, 288. ([9]) Ἰλ. ζ, 247.

Digitized by Google

πατον. Ἡμεῖς δ' ἑπόμενοι τοῖς σχολιασταῖς νομίζομεν ὅτι ὁ θόλος ἦν οἴκημα κυκλοτερὲς, ἐν ᾧ ἐφύλαττον τὰ πολύτιμα τῶν σκευῶν, οἷον κρατῆρας, ἐκπώματα, ἐσθῆτας καὶ ἄλλα πολυτελῆ πράγματα, ὡς διαῤῥήδην ὁ Εὐστάθιος περὶ αὐτοῦ λέγει· » θόλος δὲ οἴκημα κυκλοτερὲς, εἰς ὃ καθεκάστην χρήσιμα τῶν σκευῶν ἐτίθεντο, οἷον πίνακες, κρατῆρες, ἐκπώματα (¹) ».

§. 5. Ἡ τῆς οἰκίας ςέγη ἦν ἐπίπεδος, διότι ἐπ' αὐτῆς περιεπάτουν καὶ ἐκοιμῶντο ἐνίοτε (²). Αἱ θύραι τῆς οἰκίας ἔκλειον ἔσωθεν διά τινος μοχλοῦ, ὅςτις ἐπιτιθέμενος ἀπὸ τοίχου εἰς τοῖχον ἐπὶ τῶν θυρῶν συνεῖχεν αὐτὰς ἐπικεκλεισμένας· ἔξωθεν δὲ πρῶτον μὲν ἐφεῖλκυον τὴν θύραν διὰ τοῦ κατ' αὐτὴν κρίκου, ὃν ὁ Ὅμηρος κορώνην ὀνομάζει· εἶτα δὲ ἔκλειον αὐτὴν διά τινος μοχλοῦ κληῖδος καλουμένου, ἐντὸς μὲν τῆς θύρας, κατ' Εὐστάθιον, ἐξημμένου, καὶ ἐπὶ τὰ κάτω καθειμένου, ἱμάντι δὲ ἔξωθεν σπωμένου καὶ ἀνελκομένου καὶ ἐπιζυγοῦντος τὴν θύραν· τὸν δὲ τοῦ μοχλοῦ ἐκδεδεμένον ἱμάντα προσέδεον ἐπιμελῶς τῇ κορώνῃ, ἀφ' ἧς ἀπέλυον τὸν ἱμάντα ἀνοίγοντες, ἐμβάλλοντες δὲ διὰ τῆς κατὰ τὴν θύραν ὀπῆς εἶδος δρεπανοειδοῦς κλειδὸς ἀνώθουν τὸν μοχλὸν καὶ ἤνοιγον τὰς θύρας, ὡς γίνεται δῆλον ἔκ τε πολλῶν καὶ ἄλλων χωρίων τοῦ Ὁμήρου, καὶ τοῦ περὶ Πηνελόπης, ἥτις λαβοῦσα

» κληῖδ' εὐκαμπέα χειρὶ παχείῃ
» καλὴν, χαλκείην· κώπη δ' ἐλέφαντος ἐπῆεν »·

καὶ ἐλθοῦσα εἰς τὸν θάλαμον

» αὐτίκ' ἄρ' ἥγ' ἱμάντα θοῶς ἀπέλυσε κορώνης,
» ἐν δὲ κληῖδ' ἧκε, θυρέων δ' ἀνέκοπτεν ὀχῆας (³) ».

Καὶ ταῦτα μὲν διὰ βραχέων περὶ τῆς παρ' Ὁμήρῳ οἰκίας, ἧς δηλωτικὴν εἰκόνα παρέχεται ἡμῖν ἡ ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Guhl καὶ Koner 85 εἰκὼν (⁴), ἥν τινα

(¹) Εὐστ. εἰς Ὀδυσ. χ, 462. (²) Ὀδ. κ, 554. (³) Ὀδ. φ, 6. 46. Ἰλ. ζ, 89. ω, 453. Ὀδ. α, 442. (⁴) Das Leben der Griechen

ἐσχεδίασαν κατά τι ἐρείπιον οἰκίας, ἀνακαλυφθείσης ἐν Ἰθάκῃ, ἣν καὶ οἰκίαν τοῦ Ὀδυσσέως αὐτοῦ ὑπέλαβόν τινες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΕΘ' ΟΜΗΡΟΝ ΟΙΚΙΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ.

§. 6. Νῦν δὲ ῥητέον ὀλίγα καὶ περὶ τῆς οἰκοδομῆς τῶν μετὰ ταῦτα οἰκιῶν. Ὡσαύτως δὲ ἀσαφῆ καὶ συγκεχυμένα εἰσὶ καὶ τὰ περὶ τῆς οἰκοδομῆς τῶν μεθ' Ὅμηρον οἰκιῶν (1)· διότι ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου μέχρι μικρὸν πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ὅτῳ τρόπῳ ᾠκοδομοῦντο αἱ οἰκίαι, ἀγνοοῦμεν τελέως· ἐκ τοῦ Δημοσθένους δὲ μανθάνομεν ὅτι αἱ Ἀθήνησιν οἰκίαι καὶ αὐτῶν τῶν ἐν ὀνόματι ἀνδρῶν, οἷον Μιλτιάδου καὶ Θεμιστοκλέους, ἦσαν ἁπλαῖ καὶ εὐτελεῖς· μόνα δὲ τὰ δημόσια οἰκοδομήματα ἦσαν πολυτελέστατα καὶ λαμπρά (2). Μίαν τῶν Ἀθήνησιν οἰκιῶν περιγράφει ἀκριβέστερα μὲν ὁ Βιτρούβιος, πολλὰ ὅμως καὶ παρ' αὐτῷ εἰσὶ συγκεχυμένα καὶ ἀμφίβολα (3). Κατ' αὐτὸν λοιπὸν καὶ κατὰ τὰς ἐρεύνας τῶν νεωτέρων ἀρχαιολόγων φαίνεται ὅτι αἱ ὕστερον οἰκίαι δὲν διέφερον πολὺ κατὰ τὴν διάθεσιν τῶν ἐφ' Ὁμήρου οἰκιῶν. Αἱ ἐν Ἀθήναις οἰκίαι ᾠκοδομοῦντο ἀπὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου μέ-

---

und Rœmer, nach antiken Bildwerken. Berlin 1862. Περὶ τῆς παρ' Ὁμήρῳ οἰκίας ἔγραψαν ἄλλοι τε πολλοὶ καὶ ὁ H. G. Egger, de ædium Hom. partibus καὶ ὁ Friedreich, Die Realien in der Ilias, u. d. Odyssee, οἷς καὶ κατηκολούθηκα.

(1) Ἰδὲ Becker Char. I. 166.

(2) «Τὴν Θεμιστοκλέους μὲν γὰρ οἰκίαν καὶ τὴν Μιλτιάδου καὶ τῶν τότε λαμπρῶν, εἴ τις ἄρα εἶδεν ὑμῶν ὁποία ποτ' ἐστίν, ὁρᾷ τῶν πολλῶν οὐδὲν σεμνοτέραν οὖσαν· τὰ δὲ τῆς πόλεως οἰκοδομήματα καὶ κατασκευάσματα τηλικαῦτα καὶ τοιαῦτα, ὥστε μηδενὶ τῶν ἐπιγιγνομένων ὑπερβολὴν λελεῖφθαι». Δημ. κ. Ἀριστοκρ. 689.

(3) Vitruv. vi, 7.

Digitized by Google

χρις Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μονόστεγοι, καὶ διῃροῦντο εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ μὲν ἔβλεπε πρὸς τὴν ὁδὸν, καὶ ἐλέγετο ἀνδρωνῖτις, τὸ δὲ ἕτερον ἔκειτο ὄπισθεν τῆς ἀνδρωνίτιδος, καὶ ἐλέγετο γυναικωνῖτις. Διὰ δὲ τῆς θύρας, ἣν ἐκάλουν αὔλειον καὶ αὐλείαν, εἰσήεσαν εἰς τὸ Θυρωρεῖον ἢ Θυρῶνα (1), ὅπου ἔνθεν μὲν ἦν τὸ οἴκημα τοῦ θυρωροῦ, ἔνθεν δὲ οἱ σταῦλοι. Ἀπὸ δὲ τοῦ θυρωρείου εἰσήρχοντο εἰς τὴν αὐλὴν τῆς ἀνδρωνίτιδος, ἥτις καὶ περιστύλιον ἐλέγετο ἀπὸ τῶν περιισταμένων στοῶν, καὶ τόπος περικίων· ἐκ δὲ τῶν τεσσάρων στοῶν ἡ μὲν κατὰ τὴν εἴσοδον στοὰ καὶ ἡ καταντικρὺ αὐτῆς ἐλέγετο πρόστοον, ὡς δηλοῖ ὁ Πλάτων, λέγων ἐν τῷ Πρωταγ. 314· « Ἐπειδὴ δὲ εἰσήλθομεν, κατελάβομεν Πρωταγόραν ἐν τῷ προστόῳ περιπατοῦντα »· μικρὸν δὲ προϊὼν ὁ αὐτὸς λέγει· « Τὸν δὲ μέτ' εἰσενόησα, ἔφη Ὅμηρος, Ἱππίαν τὸν Ἠλεῖον καθήμενον ἐν τῷ καταντικρὺ προστόῳ ἐν θρόνῳ ». Ἡ δὲ αὐλὴ ἦν τόπος διαπνεόμενος (2), ἔνθα ἦν βωμὸς, ἐνῷ ἔθυον τοῖς ἐφεστίοις θεοῖς (3). Περὶ αὐτὴν δὲ τὴν αὐλὴν ἦσαν οἱ εἰς τὰ συμπόσια καὶ ἑστιάσεις τῶν ἀνδρῶν χρήσιμοι οἶκοι, τρίκλινοι καὶ ἑπτάκλινοι καὶ πολύκλινοι ὄντες (4), οἵτινες ἀνδρῶνες ἐλέγοντο (5)· πρὸς δὲ καὶ τὸ οἴκημα τῆς ὑποδοχῆς τῶν ξένων μετὰ πολλῶν ἑδρῶν, ἀφ' ὧν καὶ ἐξέδρα ἐκαλεῖτο· καὶ ἄλλα δωμάτια, οἷον ταμεῖα, βιβλιοθῆκαι καὶ πινακοθῆκαι (6). Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῆς καταντικρὺ τῆς εἰσόδου στοᾶς ἦν ἡ μέταυλος ἢ μέσαυλος λεγομένη θύρα, δι' ἧς εἰσήεσαν εἰς τὴν αὐλὴν τῆς γυναικωνίτιδος· ὠνομάσθη δὲ μέταυλος, διότι ἦν μετὰ

---

(1) Πολυδ. 1, 78. (2) Ἀθήν. 5, 189. (3) Πλάτ. Πολιτ. σ. 328. (4) Ἰδὲ Πλουτ. συμπ. 5, 5, 2. (5) Ξενοφ. συμπ. 1, 4, 13. Ἀριστοφ. Ἐκκλ. 676. (6) Ἀριστοφ. Ἐκκλ. 8. 14. Πλάτ. Πρωταγ. σ. 315.

Digitized by Google

τὴν αὐλὴν τῆς ἀνδρωνίτιδος πρὸς ὁμοιότητα, κατ' Εὐστάθιον, τοῦ μεθόριον καὶ μεταίχμιον· μέσαυλος δὲ, διότι ἦν μέση τῶν δύο αὐλῶν (1)· μέσαυλος δὲ ἐλέγετο καὶ ἡ μεταξὺ τῶν δύο αὐλῶν κειμένη δίοδος. Καὶ περὶ τὴν αὐλὴν τῆς γυναικωνίτιδος κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς ἵσταντο στοαὶ, κατὰ δὲ τὴν καταντικρὺ τῆς μεσαύλου πλευρὰν ἦσαν δύο παραστάδες, αἵτινες περιεῖχον μόνον πρὸς τὴν αὐλὴν ἀνεῳγμένον τόπον, ὃς ἐλέγετο προστὰς ἢ παραστὰς, ἧς ἔνθεν μὲν ἦν ὁ θάλαμος, ἡ παστὰς ὕστερον καλουμένη, ὅπου ἐκοιμῶντο οἱ σύζυγοι καὶ ὅπου πλείστου ἄξια, κατὰ Ξενοφῶντα, καὶ στρώματα καὶ σκεύη ἐφυλάσσοντο (2)· ἔνθεν δὲ ὁ ἀμφιθάλαμος, ἔνθα πιθανῶς διημέρευεν ἥτε γυνὴ καὶ οἱ ἄλλοι οἰκεῖοι. Κατὰ δὲ τὰς ἄλλας τρεῖς πλευρᾶς τοῦ περιστυλίου ἦσαν οἰκήματα, ἔνθα καθ' ἡμέραν οἱ οἰκεῖοι ἐδείπνουν, καὶ ἄλλοι τόποι εἰς ἄλλα τῆς οἰκίας χρήσιμοι (3)· κατὰ δὲ τὴν τετάρτην πλευρὰν καὶ ὄπισθεν τοῦ θαλάμου καὶ προστάδος καὶ ἀμφιθαλάμου ἔκειντο οἱ ἱστῶνες, ἔνθα δηλονότι αἱ γυναῖκες ὕφαινον καὶ εἰργάζοντο. Ὄπισθεν δὲ τῶν ἱστώνων καὶ καταντικρὺ τῆς μεσαύλου ἦν ἡ κηπαία, ἡ εἰς τὸν κῆπον δηλονότι φέρουσα θύρα (4).

---

(1) « Οἱ δὲ παλαιοὶ σημειοῦνται, ὡς Ἀττικοὶ μὲν τὴν μέσην θύραν μέσαυλόν φασι, μάλιστα μὲν οὖν τὴν μέσην δυοῖν αὐλαῖν, ὥς φησιν Αἴλιος Διονύσιος, ἣν καὶ μέταυλον αὐτὰς λέγει πρὸς ὁμοιότητα τοῦ μεθόριον καὶ μεταίχμιον ». Εὐστάθ. εἰς Ἰ. λ, 547. σ, 862.

(2) Ξενοφ. Οἰκον. 9, 3.

(3) Ὡς καλῶς ὁ Πολυδεύκης λέγει· « ὁ δὲ γυναικωνίτης, θάλαμος, ἱστὼν, ταλασιουργὸς, οἶκος σιτοποιϊκὸς, ἵνα μὴ μυλῶνα, ὡς οὐκ εὔφημον, ὀνομάζωμεν. Εἶτα ὀπτανεῖον, τὸ μαγειρεῖον, ἑρεῖς, ὡς ἀποθῆκαι, ταμεῖα, θησαυροὶ, φυλακτήρια ». Τούτου ἕνεκα ἐκλείετο καλῶς ἡ χωρίζουσα τὴν ἀνδρωνῖτιν ἀπὸ τῆς γυναικωνίτιδος μέσαυλος θύρα διὰ σιδηροῦ ὀργάνου, βαλάνου καλουμένου, ἵνα μὴ ἐκφέρηται, κατὰ Ξενοφῶντα, ἔνδοθεν ὅ,τι μὴ δεῖ.

(4) Πολ. 1, 76.

§. 7. Τινὲς τῶν οἰκιῶν εἶχον καὶ ὑπερῷον, ὅπερ ὅμως ἐξετείνετο ἐπὶ μέρους τινὸς τῆς οἰκίας καὶ πολλάκις ἐξεῖχεν, ὥςτις ἐξώστης, εἰς τὴν ὁδόν· τὰ ὑπερέχοντα δὲ ταῦτα τῶν ὑπερῴων οἰκημάτων, ἅτινα καὶ γεισιποδίσματα ἐκάλουν, ἐφορολόγει ὁ Ἱππίας (¹). Ἐν αὐτῷ δὲ ᾤκουν οἱ δοῦλοι καὶ κατέλυον οἱ ξένοι (²).

§. 8. Οὕτω πως ᾠκοδομοῦντο αἱ οἰκίαι κἂν τῶν εὐπορωτέρων, ὧν πολλαὶ καὶ ἐπὶ τῶν ἀγρῶν καὶ ἐν τῇ πόλει ἦσαν κεχωρισμέναι ἀπ' ἄλλων οἰκιῶν, ἄλλαι δὲ ἦσαν μετ' ἄλλων ἡνωμέναι, καὶ εἶχον κοινοὺς τοίχους (³). Οἱ δὲ μέτριοι, ἐπειδὴ δὲν ἠδύναντο νὰ οἰκοδομῶσιν οἰκίας μονοστέγους, ἐχούσας δύο εὐρύχωρα, ὡς εἴρηται, μέρη, τὸ τῆς ἀνδρωνίτιδος καὶ γυναικωνίτιδος μετὰ περιστυλίων καὶ τῶν ἄλλων, ᾠκοδόμουν πιθανῶς οἰκίδια διώροφα, ἴσα ἔχοντα, κατὰ Λυσίαν, τὰ ἄνω τοῖς κάτω, κατὰ τὴν γυναικωνῖτιν καὶ κατὰ τὴν ἀνδρωνῖτιν (⁴)· οὕτως ὑποληπτέον τὸ ὑπὸ Λυσίου μνημονευόμενον οἰκίδιον διπλοῦν, ἔνθα λέγει· » οἰκίδιόν ἐστί μοι διπλοῦν, ἴσα ἔχον τὰ ἄνω τοῖς κάτω, κατὰ τὴν γυναικωνῖτιν καὶ κατὰ τὴν ἀνδρωνῖτιν· ἐπειδὴ δὲ τὸ παιδίον ἐγένετο ἡμῖν, ἡ μήτηρ αὐτὸ ἐθήλαζεν, ἵνα δὲ μή, ὁπότε λούεσθαι δέοι, κινδυνεύοι κατὰ τῆς κλίμακος καταβαίνουσα, ἐγὼ μὲν ἄνω διῃτώμην ». Ἡ δὲ στέγη τῆς οἰκίας ἦν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐπίπεδος, διότι περιεπάτουν εἰς αὐτὴν (⁵)· ἦσαν δὲ καὶ ἀμφικλινεῖς στέγαι (⁶).

§. 9. Περὶ δὲ τῆς ὕλης, ἐξ ἧς κατεσκευάζοντο αἱ οἰκίαι τὸ πάλαι, διδάσκει ἡμᾶς ὁ Ξενοφῶν ἐν τοῖς Ἀπομνημ. (3. 1. 7) λέγων· » λίθοι καὶ κέραμος κάτω καὶ ἐπιπολῆς, ἐν μέσῳ δὲ αἵ τε πλίνθοι καὶ τὰ ξύλα »· οἱ δὲ τοῖχοι ἐχρίοντο ὑπὸ λευκοῦ κονιάματος, ὅπερ οἱ πα-

---

(¹) Πολ. 4, 84. (²) Δημοσθ. κ. Εὐεργ. σ. 1156. Ἀντιφ. Φαρμ. 611. (³) Θουκυδ. 2, 3. (⁴) Λυσ. κ. Ἐρατ. 12. (⁵) Λυσ. π. Σιμ. 142. (⁶) Πολ. 4, 81.

λαιοὶ τεχνηέντως κατεσκεύαζον ἐκ τιτάνου, γύψου καὶ μαρμαρίνης κόνεως (1). Πρὸς δὲ ὁ Πλούταρχος διηγεῖται περὶ τῆς οἰκίας τοῦ Φωκίωνος ὅτι αὕτη ἐν Μελίτῃ ἐδείκνυτο, » χαλκαῖς λεπίσι κεκοσμημένη, τὰ δ' ἄλλα λιτὴ καὶ ἀφελής (2)«. Τὸ δ' ἔδαφος ἦν ἐπίπεδον· ὕστερον δὲ ἐγίνετο λιθόστρωτον, καὶ πολλῷ ὕστερον ἐπὶ τῶν βασιλέων τῆς Περγάμου ψηφωτόν. Αἱ δὲ ὀροφαὶ τῶν οἰκημάτων ἦσαν τὰ παλαιὰ ὁριζόντιαι, ὕστερον δὲ καμαρωταὶ καὶ ποικίλμασι κεκοσμημέναι. Ἀπὸ δὲ τοῦ 400 ἔτους π. Χ. ἤρξαντο νὰ γράφωσι καὶ τοὺς τοίχους τῆς οἰκίας· ὁ Ἀλκιβιάδης πρῶτος λέγεται ὅτι ἠνάγκασε τὸν ζωγράφον Ἀγάθαρχον τὰ γράψῃ τοὺς τοίχους τῆς οἰκίας (3)· διότι τὰς γραφὰς καὶ ποικιλίας λίαν ἐκάκιζον οἱ τὸν ἀρχαιότροπον βίον στέργοντες Ἀθηναῖοι, ὡς πλείονας εὐφροσύνας ἀποστερούσας ἢ παρεχούσας· ὕστερον ὅμως ἐγένετο τοσοῦτον κοινὴ ἡ χρῆσις τῶν ἐπὶ τῶν τοίχων γραφῶν καὶ χρωμάτων, ὥςτε καὶ ἐπαινέτας πολλοῦ λόγου ἀξίους ἄνδρας ἔσχον· οἷον τὸν Λουκιανὸν, ὃς ἐν Ἔρ. 34 λέγει· » ἀντὶ δ' εὐτελῶν δωματίων ὑψηλὰ τέρεμνα καὶ λίθων πολυτέλειαν ἐμηχανήσαντο, καὶ γυμνὴν τοίχων ἀμορφίαν εὐανθέσι βαφαῖς χρωμάτων κατέγραψαν »· ἐδήλουν δ' αἱ γραφαὶ ἀνθρώπους, ζῶα, πολέμους, καρποὺς καὶ ἄλλα.

§. 10. Ἡ αὔλειος δὲ θύρα καὶ ἡ τοῦ θαλάμου καὶ αἱ τῶν ταμείων εἶχον σανίδας (φύλλα), καὶ κλεῖθρα· αἱ δὲ τῶν ἄλλων οἰκημάτων παραπετάσματα, εἴτε ἁπλᾶ καὶ λευκὰ, εἴτε βαπτὰ καὶ πολύχροα (4). Ἤνοιγε δὲ ἡ αὔλειος θύρα ἔσω ὡς ἐπὶ τὸ πολύ· ὅθεν καὶ ἡ φράσις ἐνδοῦναι τὸ ἀνοίγειν σημαίνει, καὶ ἐπισπάσασθαι ἢ ἐφελκύσασθαι τὸ κλείειν· ἤνοιγε δὲ ἔσω, ἵνα μὴ

(1) Πλουτ. συγ. Ἀριστ. Κάτων. 4. (2) Πλουτ. Φωκ. 18. (3) Ἀνδοκ. κ. Ἀλκιβ. σ. 119. καὶ Πλούτ. Ἀλκιβ. 16. (4) Πολ. 10, 32. 4, 122.

Digitized by Google

στενοχωρῶνται αἱ ὁδοί, διὸ καὶ ὁ Ἱππίας ὁ Ἀθηναῖος οὐ μόνον τὰ ὑπερέχοντα τῶν ὑπερῴων, ὡς εἴρηται, εἰς τὰς δημοσίας ὁδοὺς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀναβαθμοὺς, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, καὶ τὰ προφράγματα καὶ τὰς θύρας, τὰς ἀνοιγομένας ἔξω, ἐκώλυσεν. Ὅστις δ' ἂν ἔμελλε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν οἰκίαν ἐχρεώστει ἐκ μετριοφροσύνης, καὶ ἂν εὕρισκε τὴν θύραν ἀνεῳγμένην, νὰ κρούσῃ αὐτὴν διὰ τοῦ προσηλωμένου κρίκου, ὃν ἐπισπαστῆρα ἐκάλουν· κρούσας δὲ περιέμενεν ἕως ἀνοιχθῇ ἡ θύρα πρὸ τῆς οἰκίας ἐν τοῖς προθύροις, ἔνθα ἵδρυτο βωμὸς Ἀπόλλωνος Ἀγυιέως, ἢ κίων εἰς ὀξὺ λήγων ὡς ὀβελίσκος, ἢ κωνοειδὴς κίων, τὸν θεὸν αὐτὸν σημαίνων [1]· ὁ δὲ θυρωρὸς, ὃν λίαν χρήσιμον εἰς οἰκονομίαν ὑπολαμβάνων ὁ Ἀριστοτέλης λέγει (Οἰκον. 1, 6.), » δοκεῖ δὲ καὶ ἐν ταῖς μεγάλαις οἰκονομίαις χρήσιμος εἶναι θυρωρὸς, ὃς ἂν ᾖ ἄχρηστος τῶν ἄλλων ἔργων, πρὸς τὴν σωτηρίαν τῶν εἰσφερομένων καὶ ἐκφερομένων », ἤνοιγε καὶ εἰσήγγελλεν αὐτὸν εἰς τὸν κύριον [2]. Πλησίον δὲ τοῦ θυρωροῦ ἔκειτο καὶ ὁ εἰς φυλακὴν τοῦ οἴκου τρεφόμενος κύων, ὅςτις ἦν φοβερός· ὅθεν καὶ ἡ φράσις εὐλαβεῖσθαι τὴν κύνα [3]. Πολλάκις δ' ἐκ τοῦ τρόπου τοῦ ἱλαροῦ ἢ δυςκόλου καὶ ἀγρίου τοῦ τε θυρωροῦ καὶ κυνὸς κατάδηλος ἐγίνετο ἡ εἰς οἰκίαν εὐάρεστος ἢ δυσάρεστος ἔλευσίς τινος, ὡς μανθάνομεν ἐκ τοῦ Ἀθηναίου, ὅςτις παράγει τὸν Ἀπολλόδωρον λέγοντα· » ἔςι θεωρεῖν, Νικοφῶν, τὴν τοῦ φίλου εὔνοιαν εὐθὺς εἰσιόντι τὰς θύρας. Ὁ θυρωρὸς ἱλαρὸς πρῶτόν ἐστιν· ἡ κύων ἔσαινε καὶ προσῆλθεν [4] ». Ὁμοίως δ' ἐφυλάσσετο καὶ ἐκλείετο καὶ ἡ μέταυλος, ἵνα κατὰ Ξενοφῶντα μὴ ἐκφέρηται ἔνδοθεν ὅ,τι μὴ δεῖ [5]. Θυρίδας δὲ εἶχον αἱ τῶν

---

(1) Ἰδὲ σχολ. Ἀριστοφ. Σφη. 875 ϗ Θεσμοφ. 489. Ἁρπ. ϗ Σουΐ. λεξ. Ἀγυιᾶς. (2) Πλατ. Πρωταγ. σ. 314. (3) Ἀριστοφ. Λυσιστ. 1215. (4) Ἀθην. 1, 3. Θεκρ. 15, 43. Ἀριστφ. Λυσιστ. 1215.
(5) Ξενοφ. Οἰκ. 9, 5.

Digitized by Google

παλαιῶν οἰκίαι, οὐχὶ ὅμως μεγάλας καὶ εὐρείας, ὡς τὰς νῦν, ἀλλὰ μικρὰς καὶ στρογγύλας, ἢ ὠοειδεῖς ἢ τετραγώνους, διότι αἱ οἰκίαι ἐφωτίζοντο διὰ τῶν εἰς τὸ περιστύλιον θυρῶν (1).

§. 11. Εἰς θέρμανσιν δὲ τῆς οἰκίας δὲν εἶχον καμίνους μετὰ καπνοδοχῶν, ἀλλὰ μικρὰ φορητὰ ἀγγεῖα, ἐσχαρίδας ἢ ἐσχάρας καλουμένας, ἐν αἷς ἔκαιον ἢ ξύλα ἢ ἐμπύρους ἄνθρακας, ὡς δηλοῖ ὁ Πλούταρχος λέγων· « Ἐν δὲ χειμῶνι καὶ ψύχει τῶν φίλων τινὸς ἑστιῶντος αὐτὸν, ἐσχάραν δὲ μικρὰν καὶ πῦρ ὀλίγον εἰςενεγκόντος, ἢ ξύλα, ἢ λιβανωτὸν εἰςενεγκεῖν ἐκέλευεν (2) ». Ἡ δὲ παρ' Ἡροδότῳ μνημονευομένη καπνοδόκη ἦν ὀπή τις ἐν τῇ στέγῃ, δι' ἧς ἐξέθρωσκεν ὁ ἐκ τῆς οἰκίας καπνός.

§. 12. Ὡς πρὸς δὲ τὴν θέσιν τῆς οἰκίας οἱ ἀρχαῖοι ἐπεμελοῦντο πολὺ ὅπως αὕτη βλέπῃ πρὸς μεσημβρίαν, ἵνα τὸν μὲν χειμῶνα ὁ ἥλιος ὑπολάμπῃ εἰς τὰς παστάδας, τὸ δὲ θέρος παρέχῃ σκιάν· καὶ τὰ πρὸς μεσημβρίαν ᾠκοδόμουν ὑψηλότερα, χθαμαλώτερα δὲ τὰ πρὸς ἄρκτον, ἵνα οἱ ψυχροὶ ἄνεμοι μὴ ἐμπίπτωσι (3).

Τοιαύτη τις ἦν ἡ οἰκοδομὴ καὶ διάθεσις τῶν μεθ' Ὅμηρον οἰκιῶν ἀπὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου μέχρις Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου (Ἰδὲ εἰκ. 1) (4).

§. 13. Ὡς δ' ἀπ' Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου καὶ ὕστερον ᾠκοδόμουν οἱ Ἕλληνες τὰς οἰκίας παρ' οὐδενὸς τῶν γραμματικῶν μανθάνομεν· διὸ δὴ καὶ οἱ νεώτεροι τῶν ἀρχαιολόγων ἐπέσχον νὰ γράψωσι περὶ αὐτῶν. Ἡμεῖς δὲ νομίζομεν ὅτι αἱ ἐν Ἑλλάδι οἰκίαι καὶ μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Κορίνθου καὶ πολὺ ὕστερον δὲν διέφερον πολὺ τῶν πρὸ Ἀλεξάνδρου οἰκιῶν. Εἰκάζομεν δὲ τοῦτο πρῶ-

---

(1) Ἀριστ. Θεσμοφ. 797. Πλουτ. π. πολυπραγμ. 13. (2) Πλουτ. ἀποφθ. βασ. Πολ. 6, 89. 10, 101. (3) Ξενοφ. Ἀπομν. γ, 8, 9.

(4) Πολλοὶ ὀνομαστοὶ φιλολόγοι ἔγραψαν περὶ τῆς μεθ' Ὅμηρον οἰκίας· ἰδίᾳ δὲ ὁ Becker, Charicles Erster Theil. 166—208, ᾧ καὶ ἡμεῖς ἐν πολλοῖς κατηκολουθήκαμεν.

Digitized by Google

τὸν μὲν ἐκ τῶν ἐν Ῥώμῃ οἰκιῶν, αἵτινες ᾠκοδομοῦντο πολὺ καὶ μετὰ τὴν δημοκρατίαν σχεδὸν καθὼς καὶ αἱ τῶν Ἑλλήνων, παρ' ὧν καὶ τὴν οἰκοδομίαν καὶ πολλὰ ἄλλα παρέλαβον οἱ Ῥωμαῖοι· δεύτερον δὲ ἐκ τοῦ ὅτι οἱ Ἕλληνες, καὶ ἐν ταῖς μυρίαις συμφοραῖς, ἃς ὑπέμενον σφετέρησιν ἀτασθαλίῃσιν, οὐδόλως ἔστεργον τὰ τῶν δεσποτῶν αὐτῶν ἤθη καὶ δίαιταν· ἑπομένως δὲν θὰ ἦτο ἄτοπον νὰ νομίζωμεν ὅτι καὶ αἱ ἑαυτῶν οἰκίαι μέχρι μικρὸν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τῶν μεγαλεπιβόλων ἡρώων τῆς παρελθούσης γενεᾶς, ἐτήρησάν πως τὴν ἀρχαίαν διαίρεσιν. Μάρτυρα δὲ τῆς εἰρημένης γνώμης παρατίθημι τὸν κατὰ τὰ 1750 περιηγηθέντα τὴν Ἑλλάδα Guys, Γαλάτην τὸ γένος ὄντα. Οὗτος ἐν μιᾷ τῶν ἐπιστολῶν του γράφων περὶ τῆς οἰκίας τῶν κατ' αὐτὸν Ἑλλήνων λέγει ὅτι αὕτη εἶχε τὴν αὐτὴν διαίρεσιν, οἵαν ἔχει καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Βιτρουβίου περιγραφομένη οἰκία τῶν παλαιῶν, καὶ ὅτι οἱ Τοῦρκοι αὐτοί, ζηλότυποι ὄντες, ᾠκοδόμουν τὰς οἰκίας κατὰ τὴν ἑλληνικὴν οἰκίαν· »Vitruv, λέγει, indem er von der Bauart der griechischen Haüser redet, sagt eben dasselbe: Man sieht, sagt er, grosse Saele, wo die Weiber mit ihren Gehülfinnen arbeiten. Auf den Gallerien von der Seite sind die Speise-und Schlafzimmer. Der innerste Theil heisst Gynaeconitis. Die Männer haben ihre abgesonderten Zimmer, die Andronitis heissen. Man sieht auch heute zu Tage, noch ganz genau in den griechischen Haüsern eben diese Vertheilung, nach welcher sich auch die Türken, die eben so eifersüchtig sind, gerichtet haben, ganz genau in den griechischen Haüsern(1).

(1) Litterarische Reise nach Griechenland. Τὸ ἔργον τοῦτο μετεφράσθη ἐκ τῆς Γαλατικῆς γλώσσης εἰς τὴν Γερμανικήν· ἡμεῖς δὲ δὲν ἠδυνήθημεν νὰ τύχωμεν τοῦ Γαλατικοῦ, καὶ ἠρκέσθημεν εἰς τὸ Γερμανικόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΣΚΕΥΩΝ ΤΗΣ ΟΙΚΙΑΣ.

§. 14. Νῦν δὲ ῥητέον περὶ τῶν ἐπίπλων καὶ σκευῶν τῆς οἰκίας, ἅτινα πρόσφορον καὶ καλὴν τοῖς ἀνθρώποις τὴν ἐν αὐτῇ παρέχουσιν οἴκησιν. Περὶ τούτων ὅμως ὀλίγα παρά τε τῶν ἱστορικῶν καὶ τῶν διαφόρων μνημείων μανθάνομεν· διότι τὰ πλεῖστα ἀπώλοντο ἐν ταῖς φθοραῖς τῆς Ἑλλάδος. Πρῶτον μὲν οὖν περὶ τῶν ἑδρῶν ῥητέον. Χρησίμους ἕδρας εἶχον οἱ ἀρχαῖοι τὸν δίφρον, τὸν κλισμόν, τὸν κλιντῆρα, τὴν κλισίαν καὶ τὸν θρόνον. Δίφρος μὲν ἦν θρανίον ταπεινόν, οὗ ἡ ἕδρα ἦν ἐξ ἱμάντων πεπλεγμένη, ὥστε ἐπτύσσετο ῥᾳδίως καὶ ὠκλάζετο, ἐξ οὗ καὶ ὀκλαδίας δίφρος καὶ θρόνος πτυκτὸς ὠνομάσθη· ὀκλαδίας δὲ δίφρους ἔφερον τοῖς Ἀθηναίοις οἱ δοῦλοι, «ἵνα μὴ καθίζοιεν, κατ' Ἀθήναιον, ὡς ἔτυχεν (1)»· ἦν δὲ καὶ ἕτερον εἶδος δίφρων, οὓς ἔφερον ἐπὶ κεφαλῆς αἱ τῶν μετοίκων γυναῖκες ἐν τοῖς Παναθηναίοις (2). Ἰδὲ εἰκ. 2 καὶ 3 καὶ 4.

Κλισμὸς δὲ ἦν θρανίον, ἔχον τι ἀνάκλιντρον πρὸς τὴν τῶν ὤμων ἐπέρεισιν, οἷαι αἱ παρ' ἡμῖν καθέκλαι· ταὐτὸ δὲ ἦσαν καὶ ὁ κλιντὴρ καὶ ἡ κλισία· αἱ εἰρημέναι δὲ καθέκλαι ἦσαν πολλάκις καλῶς καὶ ἐκ τιμίας ὕλης εἰργασμέναι. Ὅρα εἰκ. 5.

Ὑψηλοτέρα δὲ καὶ ἐπισημοτέρα καθέδρα ἦν ὁ θρόνος, ἐφ' οὗ ἐκάθηντο ὅ τε οἰκοδεσπότης καὶ ἡ οἰκοδέσποινα καὶ οἱ φιλοφρονούμενοι ξένοι· ὑποκάτω δὲ τοῦ θρόνου ἐτίθετο ὡς ὑποπόδιον τῶν καθημένων μικρὸν θρανίον, θρῆνυς καλούμενον· ἀμφότερα δὲ ὅ τε θρόνος καὶ ἡ θρῆνυς ἦσαν καλῶς καὶ ἐκ τιμίας ὕλης πεποιημένα (3). Ἰδὲ τὴν ἕκτην εἰκόνα, ἥτις δείκνυσι θρόνον λαμ-

---

(1) Πολ. 10, 47. Ἀθην. 12, 512. Ἀριστ. Ἱππ. 1381. (2) Ἀριστοφ. Ἐκκλ. 734 καὶ σχολ. Ἀριστοφ. Ὄρ. 1552.

(3) Ἰλ. ξ, 240. Εὐστ. εἰς Ἰλ. θ, 442 καὶ ω, 597. καὶ Ὀδ. τ, 97.

Digitized by Google

πρὸν, ἐφ' οὗ κάθηται ὁ Ζεύς. Ἵνα δὲ γένωνται αἱ ἕδραι μαλακαὶ, ἥπλουν ὑπὲρ αὐτῶν ὑφάσματα καλὰ, τάπητας καὶ δέρματα προβάτων μαλλωτά (1).

§. 15. Δεύτερον δὲ περὶ τῶν κλινῶν· αἱ πρῶται κλίναι ἦσαν ἁπλαῖ καὶ ἀπέριττοι· ἐπτύσσοντο δὲ καὶ εὐκόλως ἐφέροντο καθὼς ὁ ὀκλαδίας δίφρος· τοιαύτη τις ἦν ἡ κλίνη τοῦ διαβοήτου Προκρούστου καὶ τὰ παρ' Ὁμήρῳ μνημονευόμενα δέμνια. Ἰδὲ εἰκ. 7. Ἡ παρ' Ὁμήρῳ κλίνη κτηματικοῦ τινος ἀνδρὸς παρεσκευάζετο οὕτω πως· πρῶτον μὲν ὑπεστρώννυον δέρματα, κώεα καλούμενα· εἶτα δὲ ὑφάσματα βαπτὰ καὶ μαλακὰ, ἅτινα ῥήγεα ὁ Ὅμηρος λέγει· μετὰ δὲ ταῦτα ἐφήπλουν τάπητας· ὡς σκέπασμα δὲ μετεχειρίζοντο τὴν χλαῖναν, ἥτις ἦτο ἱμάτιον ἐν ὥρᾳ χειμῶνος φερόμενον. Οἱ δὲ πτωχοὶ ἐκοιμῶντο χαμαὶ ἐπὶ δερμάτων προβάτων καὶ αἰγῶν· προςκεφαλαίων δὲ χρῆσις οὐδαμοῦ παρ' Ὁμήρῳ μνημονεύεται. Ἐκ τοιαύτης δ' ἁπλῆς κλίνης προῆλθον διὰ προσθήκης ἀνακλίντρου, ἢ ἐπικλίντρου αἱ μετὰ ταῦτα ἀναπαυτήριαι κλίναι, αἵτινες ὡμοίαζον πρὸς τοὺς νῦν καναπέδες ἢ σοφάδες καλουμένους· κατεσκεύαζον δὲ αὐτὰς οὐ μόνον ἐκ ξύλου ἁπλοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τιμίας ὕλης, οἷον σφενδάμνου, ἐλέφαντος, ἀργύρου καὶ λοιπῶν· ἰδίως δὲ ἐπεδείκνυον τὴν καλλιτεχνίαν οἱ δημιουργοὶ ἐν τοῖς ποσὶ καὶ τοῖς ἀνακλίντροις αὐτῶν (2). Ὕστερον δ' ὅτε ἡ ἐξ Ἀσίας τρυφὴ καὶ πολυτέλεια ἀπέσβεσε τὸ λιτὸν τῆς παρ' Ἕλλησιν ἀρχαίας διαίτης, τότε ἀντὶ νὰ ἐπιβάλλωσι τὰ στρώματα ἐπὶ σανίδων, ὡς τὸ πάλαι, ἐπέβαλλον αὐτὰ ἐπὶ ζωνῶν ἐκ σχοινίων, αἷς ἐδέσμευον τὰς κλίνας· αἱ ζῶναι αὗται ἐλέγοντο κειρία. Τὸ δὲ στρῶμα, κνέφαλον καὶ τυλεῖον καὶ τύλη λεγόμενον, ἦν ἐρεοῦν ἢ λινοῦν, ἐπληροῦτο δὲ ὑπὸ ἐρίων ἢ πτερῶν. Ἐπὶ δὲ τῶν

(1) Ὀδ. α, 130 κ. 352. Ἰλ. ι, 200.
(2) Πολ. 35.

Digitized by Google

στρωμάτων ἐφήπλουν σκεπάσματα, ἅτινα ὁ Πολυδεύκης καλεῖ περιστρώματα, ἐπιβλήματα, ἐφεστρίδας, χλαίνας, ἀμφιεστρίδας, ἐπιβολὰς, δάπιδας, ψιλοδάπιδας, ξιστίδας, χρυσοπάστους (1). Τούτοις δὲ λογιστέοι καὶ οἱ τάπητες, ἢ ἀμφιτάπητες, δασεῖς ἢ ἐξ ἑκατέρου ἢ ἐκ θατέρου ὄντες. Διὰ τῶν εἰρημένων δὲ σκεπασμάτων, ἅτινα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἦσαν λαμπρὰ καὶ ποικίλως ὑφασμένα, ἐσκεπάζοντο οἱ παλαιοὶ καθεύδοντες, καὶ δειπνοῦντες ὑπεστρώννυον αὐτὰ εἰς τὰς κλίνας. Εἰς ἐπέρεισιν δὲ τῆς κεφαλῆς ἐπετίθετο ἐπὶ τοῦ ἐπικλίντρου προσκεφάλαιον, εἰς ὃ ἐνέβαλλον ἔρια ἢ πτερὰ, καθὼς καὶ εἰς τὸ στρῶμα. Ὅτε δ' ἐδείπνουν ἐπέθετον πλείονα προςκεφάλαια ἐπὶ τῶν κλινῶν, ἵνα ὀρθῶται τὸ σῶμα αὐτῶν, κατακλινομένων κατὰ τὸ ἥμισυ, καὶ εἰς ἐπέρεισιν τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος. Ἰδὲ τὴν ὀγδόην εἰκόνα.

§. 16. Τρίτον δὲ περὶ τῶν τραπεζῶν. Αἱ τράπεζαι τῶν ἀρχαίων ἦσαν οὐ μόνον τετράποδες, ἀλλὰ καὶ τρίποδες καὶ δίποδες καὶ μονόποδες· σχῆμα δ' εἶχον ἢ στρογγύλον ἢ τετράγωνον ἢ ὠοειδές· κατεσκεύαζον δ' αὐτὰς οἱ τεχνῖται οὐχὶ μόνον ἐκ ξύλου, ἰδίᾳ σφενδάμνου, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐλέφαντος καὶ ἐκ μετάλλων τιμίων· τεχνηέντως δὲ μάλιστα κατεσκεύαζον τοὺς πόδας αὐτῶν, οὓς προσείκαζον ποσὶ ζώων, ἰδίᾳ δὲ τράγου. Ἐπὶ τῶν τραπεζῶν δ' ἐπέθετον τὰ εἰς δείπνους καὶ ἑστιάσεις σκεύη· οἷον πινάκια, λεκάνας καὶ τἄλλα τὰ παρόμοια (Ἰδὲ 9 καὶ 10 εἰκόνα)· διότι τὰς τραπέζας οἱ ἀρχαῖοι εἰς δεῖπνα μόνον καὶ συμπόσια μετεχειρίζοντο· ἐπειδὴ δὲ οὗτοι κατακλινόμενοι ἐπὶ κλινῶν ἤσθιον, διὰ τοῦτο κατεσκευάζοντο αἱ τράπεζαι ἐπίτηδες χαμηλότεραι παρὰ τὰς νῦν. Ἡ ὀγδόη εἰκὼν δηλοῖ κλίνην, εἰς ἣν εἰσὶ δύο συμπόται κεκλιμένοι, οἷς παράκειται τράπεζα.

---

(1) Πολ. 6, 10.

Digitized by Google

§. 17. Εἴπωμεν δὲ νῦν καὶ περὶ τῶν ἄλλων σκευῶν τῆς οἰκίας. Σκεύη δὲ, εἰς ἃ οἱ παλαιοὶ ἐνετίθεσαν κοσμήματα καὶ ἀλάβαστρα καὶ ἐσθῆτα καὶ ἄλλα πολύτιμα πράγματα, ἦσαν αἱ κίσται καὶ τὰ κιβώτια, ἅτινα κατεσκεύαζον πολυτελῶς ἔκ τε ξύλου καὶ ἐλέφαντος καὶ ἄλλης πολυτίμου ὕλης, μετ' ἐμπαισμάτων καὶ ἀναγλύφων καὶ γραφῶν σημαντικῶν· μάλιστα δὲ πολύτιμα ἦσαν τὰ ἔξωθεν ἥλοις λαμπροῖς ἐμπεπαρμένα κιβώτια. Ἰδὲ εἰκ. 11 καὶ 12. Τὰ πώματα δὲ τῶν εἰρημένων κιβωτίων ἐκλείοντο τὸ πάλαι δι' ἰσχυροῦ δεσμοῦ· ὕστερον δὲ ἐκόλλων πρὸς τὴν ἄκραν τοῦ δεσμοῦ σημαντρίδα γῆν ἢ κηρὸν, ὃν ἐσφράγιζον διὰ δακτυλίου· ὑστερώτερον δὲ ἔκλειον αὐτὰ καὶ διὰ κλείθρων.

§. 18. Ἐκ δὲ τῶν ἐλαιοφόρων, οἰνοφόρων, ὑδροφόρων καὶ ἄλλων ὑγροδόχων σκευῶν τῶν ἀρχαίων ἀξιολογώτερα ἦσαν·

α) Οἱ πίθοι· ἦσαν δὲ δύο εἴδη πίθων· οἱ μὲν ἦσαν μεγάλοι καὶ εἶχον πυθμένα καὶ στόμιον πλατὺ, ἐπομένως ἐδέχοντο πολὺν οἶνον· οἱ δὲ ἦσαν μικροὶ καὶ εἶχον πυθμένα ὀξὺν, ὃν ἐνεπήγνυον εἰς τὴν γῆν πρὸς ἀσφάλειαν.

β) Ἡ στάμνος· αὕτη ὡμοίαζε πολὺ πρὸς πίθον. Ἐν αὐτῇ ἐφύλαττον οἶνον, ἐλαίας, σῦκα καὶ ἁλιστὰ ἐδέσματα. Ἰδὲ εἰκ. 13.

γ) Ὁ κάδος, ὅστις ἦν σκεῦος οἰνοφόρον.

δ) Ὁ ἀμφιφορεύς· ἦν δ' οὗτος ἀγγεῖον, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον εὐρυκοίλιον, εἶχε δὲ δύο καθ' ἃ ἐφέρετο ὦτα, ἀφ' οὗ καὶ ἀμφιφορεὺς ὠνομάσθη, ὁ ἑκατέρωθεν δηλονότι κατὰ τὰ ὦτα δυνάμενος φέρεσθαι, κατὰ τὴν τῶν ἀρχαίων γνώμην· τῶν ἀμφιφορέων τινὲς μὲν ἦσαν βραχυτράχηλοι, τινὲς δὲ μακροτράχηλοι· ἠρείδοντο δ' οἱ πλεῖστοι ἐπὶ ἑνὸς ποδός. Πολλοὶ δὲ τῶν ἀμφιφορέων συνήγοντο κάτωθεν τοσοῦτον, ὥςτε δὲν ἐτίθεντο κατὰ τὸν πυθμένα, ἀλλ' ἐστηρίζοντο πρὸς τοὺς τοίχους. Ἰδὲ εἰκ. 14 καὶ 15. Ἐν τοῖς ἀμφιφορεῦσιν ἐφύλαττον

Digitized by Google

οἶνον, ἔλαιον, μέλι καὶ ἄλλα· ἐν ἐνίοις δὲ καὶ τέφραν καὶ ὀστέα (¹)· ὀνομαστοὶ δ' ἀμφιφορεῖς ἦσαν ἐκεῖνοι, οὓς οἱ Ἀθηναῖοι ἐδίδοσαν πληροῦντες μετ' ἐλαίου ἐκ τῆς ἱερᾶς ἐλαίας πρὸς τοὺς νικῶντας ἐν τοῖς Παναθηναίοις (²).

ε) Ἡ ὑδρία καὶ κάλπις· ἀμφότερα ἦσαν εὐρυκοίλια καὶ βραχυτράχηλα ἀγγεῖα· δι' αὐτῶν ἔφερον ὕδωρ, ὡς δῆλον γίνεται ἐκ τῶν ἐπὶ τῶν ἀγγείων γραφομένων ὑδροφόρων παρθένων, αἵτινες φέρουσιν ἐπ' ὤμων ὑδρίας. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῆς κοιλίας τῆς ὑδρίας ὑπάρχει καὶ ἕτερον οὖς, δι' οὗ εὐκολώτερον καὶ ἐβάπτιζον τὸ ἀγγεῖον εἰς τὸ ὕδωρ, καὶ ἀνέφερον αὐτὸ ἐπὶ κεφαλῆς. Ἰδὲ εἰκ. 16 καὶ 17. Τὴν κάλπιν μετεχειρίζοντο οἱ παλαιοὶ καὶ ὡς τεφροδόχον ἀγγεῖον, καὶ ὡς ἀγγεῖον, ἔνθα τὰς ψήφους, κατὰ τὸν σχολιαστὴν τοῦ Ἀριστοφάνους, καθίεσαν οἱ δικάζοντες (³).

ς) Ἡ λάγυνος· ἦν δ' αὕτη εὐρυκοίλιον καὶ μακροτράχηλον οἰνοδόχον ἀγγεῖον, περὶ ὃ πολλάκις περιέπλεκον καλάμην· τοιαύτην πιθανῶς καλαμωτὴν λάγυνον καλεῖ ὁ Σουΐδας φλασκίον, οὗ καθ' ὁμοιότητα ἐγένοντο τὰ νῦν ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Φράγκοις Flacons καλούμενα.

ζ) Ὁ κώθων· ἦν δ' ὁ κώθων χρησιμώτατον καὶ ἐπιτηδειότατον εἰς στρατείαν ὑδροδόχον ἀγγεῖον, διότι εἰς τοὺς ἐντὸς ἄμβωνας τοῦ ἀγγείου τὸ μὲν θολερὸν ὕδωρ προσέκοπτε καὶ προσεκολλᾶτο, τὸ δὲ καθαρώτερον ἐπλησίαζε πρὸς τὸ στόμα (⁴).

η) Ὁ βομβύλιος ἢ βομβύλη· ἦν δὲ τοῦτο ποτήριον, λίαν στενόστομον· δι' αὐτοῦ τὸ ὕδωρ κατὰ μικρὸν ἐξερχόμενον ἐποίει βόμβον, ἐξ οὗ καὶ βομβύλη

(¹) Ὁμ. Ἰλ. ψ, 92. Σοφοκλ. ἀποσπ. 303. (²) Πινδ. Νέμ. 1, 60.
(³) Πλούτ. Δημήτρ. 53. Σχολ. Ἀριστοφ. σφῆκ. 320.
(⁴) Ἀθήν. 12, 483. Πλούτ. Λυσ. 9. καὶ Ἀριστοφ. ἱππεῖς 598.

Digitized by Google

τὸ ἀγγεῖον ὠνομάσθη· ὡμοίαζε δὲ ἡ βομβύλη πρὸς τὴν νῦν ἐν χρήσει παρ' ἅπασι βοτύλιαν, ἧς τινος τὸ ὄνομα πιθανῶς ἐγένετο ἐκ τῆς βομβύλης κατὰ μετάπτωσιν τῶν γραμμάτων· πρὸς τὴν βομβύλην δ' ὡμοίαζεν

θ) Ἡ λήκυθος· ἦν δ' αὕτη στενόστομον ἀγγεῖον· ἐν αὐτῷ ἐφύλαττον μύρον καὶ ἔλαιον, μεθ' οὗ ἠλείφοντο οἱ ἀγωνιζόμενοι, καὶ ἐξ ἧς ληκύθου ἐπέχεον τοῖς νεκροῖς τὸ ἔλαιον· ἐκ δὲ τοῦ ἤχου, ὃν ἐποίει τὸ κατὰ μικρὸν ἐκρέον τοῦ στενοῦ στομίου ὑγρὸν, λέγουσιν ὅτι ὠνομάσθη τὸ ἀγγεῖον λήκυθος, ἐκ τοῦ λακεῖν δηλονότι, τῶν ἀρχαίων ἄλλως ἐτυμολογούντων τὴν λέξιν, ἤτοι ἐκ τοῦ χεύθειν τὸ ἔλαιον. Ἰδὲ εἰκ. 18.

ι) Τὸ ἀλάβαστρον· ὡσαύτως μυροδόχον ἀγγεῖον ἦν τὸ ἀλάβαστρον τὴν ἀρχὴν, ἐξ ἀλαβάστρου λίθου κατασκευαζόμενον, ὅπερ εἶχε σχῆμα κυλίνδρου καὶ ἦν ἐντὸς τοῦ αὐχένος ὑπό τι ἐστραμμένον, ἵνα στάγδην ἐξέρχηται τὸ μύρον.

Ἀγγεῖον δὲ μέγα καὶ εὐρύστομον ἦν

ια) Ὁ κρατήρ· ὠνομάσθη δὲ κρατὴρ ἐκ τοῦ κεράννυμι, διότι ἐν αὐτῷ ἐμίγνυον οἶνον καὶ ὕδωρ· εἶχε δὲ οὗτος δύο ὦτα, ἵνα εὐκόλως μεταφέρηται· ὑπὸ δὲ τὸν εὐρὺν πυθμένα αὐτοῦ ὑπετίθετο πολλάκις ἐκπέταλός τις λεκάνη, ἥτις ἐδέχετο τὸν ἐκχυνόμενον οἶνον· ὠνομάζετο δ' αὕτη ὑποκρητήριον. Ἰδὲ εἰκ. 19.

ιβ) Ὁ ψυκτήρ· ἦν δ' οὗτος ἀγγεῖον, ἐν ᾧ ἐψύχραινον παρὰ τὰ δεῖπνα οἶνον καὶ ὕδωρ.

ιγ) Ἡ ἀρύταινα καὶ ἀρύβαλλος καὶ ἀρύστιχος· ἦσαν ταῦτα ποτήρια, δι' ὧν ἤρυον, ὡς καὶ τοὔνομα σημαίνει, οἶνον ἐκ τοῦ κρατῆρος, καὶ ἐξ ἄλλων ἄλλα ὑγρά· ὁ ἀρύβαλλος δὲ ἦν ποτήριον κατ' Ἀθήναιον κάτωθεν εὐρύτερον, ἄνωθεν δὲ συνηγμένον. Ὁ εἰρημένος δὲ ἀρύβαλλος καὶ ἡ ἀρύταινα ἦσαν καὶ μυροδόχα ἀγγεῖα χρήσιμα εἰς τοὺς λουομένους.

ιδ) Ἡ οἰνοχόη, ἡ χοῦς, ἡ πρόχους καὶ ἡ

Digitized by Google

ἐπίχυσις· αὐτὰ ἦσαν ἀγγεῖα, δι' ὧν ἤρυον καὶ ἐξέχεον ὑγρὰ, ἰδίᾳ δὲ οἶνον, ὡς καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν δηλοῖ. Ὅρα εἰκ. 20.

ιε) Ἡ κοτύλη· ἦν δ' αὕτη ἔγκοιλον καὶ δίωτον ἀγγεῖον, ὅπερ καὶ ὡς ποτήριον μετεχειρίζοντο καὶ ὡς μέτρον, δι' οὗ ἐμέτρουν ὑγρὰ καὶ στεγνὰ, ὡς δηλοῖ ὁ Θουκυδίδης λέγων περὶ τῶν ἐν ταῖς λατομίαις τηρουμένων Ἀθηναίων, ὅτι ἐδίδοσαν αὐτῶν ἑκάστῳ κοτύλην ὕδατος καὶ δύο κοτύλας σίτου (7. 87). Πολλοὶ δὲ κοτυλίσκοι ὁμοῦ κεκολλημένοι καὶ ἐκ μιᾶς λαβῆς φερόμενοι ἀπετέλουν καλόν τι ἀγγεῖον, ὅπερ ἐτίθεσαν ἐπὶ τῶν τραπεζῶν· τούτων δὲ τῶν κοτυλίσκων πιθανῶς ὁ μὲν ἐπληροῦτο ἅλατος, ὁ δὲ ἐλαίου, ὁ δὲ ὄξους, ὁ δ' ἄλλου ὀρέξεως κινητικοῦ· τοιοῦτον ἀγγεῖον καλεῖ ὁ Ἀθήναιος κέρνον. Ἰδὲ εἰκ. 21.

ις) Ὁ κύαθος· ἦν δ' ὁ κύαθος καὶ ποτήριον καὶ ἀντλητήριον· ὡμοίαζε δὲ πολὺ πρὸς τὰ νῦν ἐν χρήσει τάσσια, πλὴν ὅτι ὁ κύαθος ἦν βαθύτερος καὶ εἶχεν οὖς ὑπερέχον τῶν χειλέων, ἵνα μὴ συμβαπτίζωνται εἰς τὸ ὑγρὸν καὶ οἱ τοῦ ἀντλοῦντος δάκτυλοι.

ιζ) Ἡ φιάλη· αὕτη ἦν ἐκπέταλον στρογγύλον καὶ ἄωτον ἀγγεῖον, οὗτινος τὸ κατὰ μέσον ὕψωμα ὠνομάσθη, καθὼς καὶ τὸ ἐν ταῖς ἀσπίσιν, ὀμφαλὸς, ἡ δ' ἔχουσα αὐτὸν φιάλη ὀμφαλωτή. Μικρὰς μὲν φιάλας μετεχειρίζοντο οἱ ἀρχαῖοι ὡς ποτήρια, μεγάλας δὲ ἐν θυσίαις καὶ σπονδαῖς· διὸ δὴ καὶ ἀνετίθεσαν αὐτὰς εἰς τοὺς ναούς. Ὅρα εἰκ. 22.

ιη) Ἡ κύλιξ· αὕτη ἦν δίωτον φιαλῶδες ποτήριον, πυθμένα ἐς τὰ κάλλιστα ἔχουσα ἐξειργασμένον. Ἰδὲ εἰκ. 23.

ιθ) Ὁ σκύφος· ποτήριον ἱερὸν τοῦ Ἡρακλέους ἦν ὁ σκύφος, ὅπερ τὴν ἀρχὴν μετεχειρίζοντο οἱ χωρικοί· ὕστερον δὲ μετεχειρίσθησαν αὐτὸν πάντες· ὡμοίαζον δὲ οἱ σκύφοι κατὰ τὸ σχῆμα πρὸς τὰ νῦν τάσσια,

Digitized by Google

πλὴν ὅτι αὐτοὶ ἦσαν βαθύτεροι καὶ εἶχον πυθμένα τινὲς μὲν εὐρὺν, τινῶν δ' ὁ πυθμὴν ἀπέληγεν εἰς ὀξύ.

κ) Ὁ κάνθαρος· ἦν ὁ κάνθαρος ποτήριον δύο ἔχον λεπτὰ καὶ μέχρι τοῦ πυθμένος καθήκοντα ὦτα· ὡς δὲ οἱ σκύφοι ἦσαν ἱεροὶ τοῦ Ἡρακλέους, οὕτω καὶ οἱ κάνθαροι τοῦ Διονύσου· διὸ αὐτός τε καὶ οἱ θιασῶται τοῦ θεοῦ φέρουσιν αὐτὸν ἐν χερσίν.

κα) Τὸ καρχήσιον· ἀρχαιότατον ποτήριον ἦν τὸ καρχήσιον, ὅπερ, κατ' Ἀθήναιον, ἦν ἐπίμηκες, συνηγμένον εἰς τὸ μέσον καὶ ὦτα ἔχον μέχρι τοῦ πυθμένος καθήκοντα.

Ποτηρίου δὲ εἴδους ἦσαν

κϐ) Τὰ κέρατα· ἐκ κεράτων ἔπινον τὸ πάλαι οἱ Ἕλληνες, καὶ ἰδίᾳ οἱ βάρϐαροι, ὡς δηλοῖ ὁ Ξενοφῶν λέγων ὅτι, ὅτε «εἰσῆλθε σὺν τοῖς μετ' αὐτοῦ πρὸς τὸν Σκύθην, ἠσπάζοντο ἀλλήλους καὶ κατὰ τὸν θρᾴκιον νόμον κέρατα οἴνου προὔτεινον»· ὕστερον δὲ ἐκ φιλοκαλίας οἱ Ἕλληνες κατεσκεύασαν ποτήρια ὁμοιάζοντα τοῖς κέρασιν, ὧν τὸ ἕτερον τῶν ἄκρων εἶχε καλῶς τετορνευμένην κεφαλὴν ζώου, ἐξ οὗ καὶ ὠνομάσθη τὸ μὲν τῶν εἰρημένων ποτηρίων γρὺψ, τὸ δὲ λύκος, τὸ δὲ ὄνος, τὸ δὲ ἡμίονος, ἄλλο δὲ κάπρος, ἄλλο ἐλέφας καὶ ἄλλο ἄλλως ὠνομάζετο καθ' ἣν εἶχε κεφαλὴν ζώου τὸ ἄκρον τοῦ ποτηρίου· τὰ ὅμοια δὲ τοῖς κέρασι ταῦτα ποτήρια ὠνομάσθησαν ῥυτὰ, ἀπὸ τῆς ῥύσεως τοῦ οἴνου, ἥτις ἐγίνετο ἐκ τῆς κάτωθεν ὀπῆς τοῦ ῥυτοῦ, διότι αὐτὰ ἦσαν κατ' Ἀθήναιον διατετρημένα, ἐξ ὧν κρουνιζόντων λεπτῶς κάτωθεν ἔπινον(1). Ὅρα εἰκ. 24 καὶ 25.

κγ) Ὁ ἀσκός· ἐλαιοφόρον δὲ καὶ οἰνοφόρον σκεῦος ἦν ὁ ἀσκός· οὗτος κατεσκευάζετο ἐκ δερμάτων αἰγὸς ἢ βοός.

§. 18. Μαγειρικὰ δὲ σκεύη ἦσαν·

α) Ἡ χύτρα· ἦν δ' αὕτη ἀγγεῖον στρογγύλον, λεῖον

(1) Ἀθήν. 476.

καὶ εὐρύστομον· ἐμαγείρευον δ' ἐν αὐτῇ ὄσπρια καὶ κρέας, καὶ ἐξ αὐτῆς, ἅμα τοῦ δείπνου ἀρχομένου, ἔσπενδον πρὸς τοὺς ἑστίους θεοὺς καὶ ἔχεον, ἀφ' οὗ καὶ τὸ σκεῦος χύτρα ὠνομάσθη. Συχνὰ δ' ἐτίθεντο αἱ χύτραι ἐπὶ τρίποδος ὑποθήματος, ὅπερ χυτρόπους καὶ λάσανον ἐκαλεῖτο. Ἰδὲ εἰκ. 26.

β) Ὁ τρίπους· ἦν δ' ὁ τρίπους ἢ ἀγγεῖον χαλκοῦν, τρίποδα τὴν ὑπόβασιν ἔχον, ἐν ᾧ ἐθερμαίνετο ὕδωρ, ἢ ὑποθήματα λεκανῶν, φιαλῶν καὶ ἄλλων· τούτων δέ τινας λαμπρῶς κατασκευάζοντες οἱ ἀρχαῖοι καὶ πυρὶ ἀχράντους φυλάττοντες, ἀνετίθεσαν πρὸς κόσμον καὶ εὐπρέπειαν εἰς οἴκους καὶ ναοὺς καὶ ἐδίδοσαν πολλάκις δῶρα τοῖς νικῶσιν (¹).

γ) Ὁ λέβης· ὁ λέβης ἦν ταὐτὸ καὶ ὁ τρίπους· κατεσκευάζετο δὲ τὰ πλεῖστα ἐκ χαλκοῦ· ἀμφότεροι ὅμως ὅ τε λέβης καὶ ἡ χύτρα κατεσκευάζοντο καὶ ἐξ ἀργύρου καὶ ἐκ χρυσοῦ.

δ.) Ἡ λεκάνη· μαγειρικὸν δ' ἀγγεῖον ἦν καὶ ἡ λεκάνη, ἐν ᾗ παρεσκεύαζον ἰχθῦς, σηπίας καὶ ἄλλα ὄψα, ὡς εἰκάζομεν ἔκ τινος ἐν τῷ μουσείῳ τοῦ Βερολίνου κειμένης λεκάνης, ἐν ᾗ γεγραμμένοι εἰσὶν ἰχθύες καὶ σηπίαι.

§. 19. Οἰκίας δὲ σκεῦος ἦν καὶ ὁ λουτήρ, ἀγγεῖον δηλονότι, ἐν ᾧ ἐλούοντο. Παρ' Ὁμήρῳ μὲν ἐλούοντο ἐν ταῖς ἀσαμίνθοις, αἵτινες ἦσαν λεκάναι μεγάλαι ἐκ λίθου λαμπροῦ, καί τινες ἐξ ἀργύρου πεποιημέναι· ὕστερον δέ, ὅτε ἐξέλιπεν ἡ ὁμηρικὴ ἀσάμινθος, ἐλούοντο εἰς μεγάλας φιαλώδεις λεκάνας, μονόποδα ἐχούσας τὴν ὑπόβασιν ἢ καὶ πολύποδα, ἅς τινας ἐκάλουν λουτῆρας καὶ λουτήρια. Ἰδὲ εἰκ. 27. Μείζονες δὲ πέτρινοι λουτῆρες ἔν τε ταῖς οἰκίαις καὶ τοῖς βαλανείοις ὠνομάζοντο κολυμβῆθραι, πύελοι καὶ μάκτρα(²).

(¹) Ἰδὲ Ὁμ. Ἰλ. λ, 700. ψ, 264. καὶ Πινδ. Ι. Α, 19. Ἡροδ. 8, 82. καὶ Θουκ. 1, 132. (²) Πολυδ. 7, 167. καὶ 10, 46. Ἀθήν. 5, 207. καὶ σχολ. Ἀριστοφ. Ἱππ. 1060.

§. 20. Τοῖς εἰρημένοις δὲ οἰκιακοῖς σκεύεσι προσθετέα καὶ τὰ ἀπὸ ξύλων ἢ καλάμης κυκλοειδῶς πεπλεγμένα σκεύη, οἷον τὰ εἰς τὴν τράπεζαν χρήσιμα κανίσκια καὶ αἱ σπυρίδες, ἅτινα πληροῦντες ἄρτου καὶ ὄψων ἐπετίθεσαν ἐπὶ τῶν τραπεζῶν· ὡς δ' αὔτως καὶ τὰ εἰς συγκομιδὴν δημητριακῶν καρπῶν καὶ ὀπωρῶν ἐπιτήδεια σκεύη, οἷος ἦν ὁ κάλαθος, οὗτινος μικρότεροι ἦσαν ἡ καλαθὶς καὶ ὁ καλαθίσκος, εἰς οὓς αἱ γυναῖκες ἀπετίθεσαν νήματα, βαπτὰ ἔρια καὶ κεντήματα, διὸ δὴ καὶ ἦσαν αὐτοὶ πάνυ καλῶς πεπλεγμένοι, ὡς δηλοῦσιν αἱ σωζόμεναι παλαιαὶ γραφαί. Καλοὶ δὲ ἦσαν καὶ οἱ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου μνημονευόμενοι κάλαθοι, πλεκτοὶ τάλαροι λεγόμενοι, τοῦ Κύκλωπος Πολυφήμου, καὶ οἱ ταρσοί, εἰς οὓς ἤμελγεν αὐτὸς τὸ γάλα καὶ ἐτυροποίει. Χονδροὺς δὲ καὶ ἁπλοῦς καλάθους κατεσκεύαζον ἐξ ἰτέας καὶ καλάμης· οὗτοι ἐχρησίμευον εἰς μεταφορὰν καρπῶν καὶ ἰχθύων καὶ ἄλλων.

§. 21. Τὰ δὲ πρὸς φωτισμὸν καὶ θέρμανσιν τῶν οἰκημάτων χρήσιμα σκεύη ἦσαν παρ' Ὁμήρῳ

Οἱ λαμπτῆρες· ἦσαν δ' οὗτοι ἢ ἐσχάραι μετέωροι, ἢ χυτρόποδες, ἐφ' ὧν ἔκαιον ξύλα ξηρά, ἢ δᾷδας, ἢ καὶ τὰ δύο ἀναμίξ· εἰς ταῦτα δὲ ὑπούργουν αἱ δοῦλαι, αἵτινες ὁτὲ μὲν κατέβαλλον τὴν ἀνθρακιὰν ἀπὸ τῶν λαμπτήρων, ὁτὲ δὲ ἐπετίθεσαν ἄλλα ξύλα πρὸς διατήρησιν τοῦ φωτός.

Ἀρχαιότατος δ' ἦν καὶ ὁ διὰ δᾴδων φωτισμός· συνέδεον δηλονότι πολλὰ δᾳδία διὰ ταινιῶν ἐκ φλοιοῦ, καὶ ἀνάπτοντες αὐτὰ ἔφερον ἐν χερσίν. Ὅρα εἰκ. 28.

Ἐφωτίζετο δὲ ἡ οἰκία καὶ διὰ φανῶν, οἵτινες ἀπετελοῦντο ἐκ συνδεδεμένων ῥάβδων, ἃς ἐβάπτιζον πρῶτον εἰς κρᾶμα ἐκ πίσσης, ῥητίνης καὶ κηροῦ, εἶτα ἐνετίθεσαν εἰς χύτραν, εἰς ἣν διαλυόμενον τὸ κρᾶμα κατέρρεε. Τοὺς εἰρημένους δὲ φανοὺς ἢ ἔφερον ἐν χερ-

Digitized by Google

σὶν, ἢ ἐνεπήγνυον τὴν μακρὰν λαβὴν αὐτῶν, καυλὸν λεγομένην, εἰς βάσιν τινά. Ὅρα εἰκ. 29.

Ἐκ τοιούτων δὲ φανῶν προῆλθον ὕστερον οἱ λύχνοι, οἵτινες κατεσκευάζοντο ἔκ τε κεραμίτιδος γῆς καὶ ἐκ χαλκοῦ· ἦσαν δ' οἱ πλεῖστοι σχήματος ᾠοειδοῦς καὶ εἶχον μίαν μὲν ὀπὴν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ λύχνου, δι' ἧς ἐνέχεον τὸ ἔλαιον, ἑτέραν δὲ περὶ τὸν λύχνον. Αἱ εἰρημέναι τοῦ λύχνου ὀπαὶ διὰ τὴν πρὸς μυκτῆρα ὁμοιότητα αὐτῶν λέγονται μυκτῆρες· ἐκ δὲ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν περὶ τὸν λύχνον μυκτήρων ὀνομάζονται οἱ λύχνοι μονόμυξοι, δίμυξοι καὶ ἑξῆς· διὰ τῶν μυκτήρων ἐπέρων τὴν θρυαλλίδα λεγομένην, ἢ ἐλλύχνιον ἢ φλόμον ([1]). Ἰδὲ εἰκ. 30.

§. 22. Οἱ ἀρχαῖοι εἶχον καὶ φανάρια, ἅτινα οἱ Ἀθηναῖοι μετεχειρίζοντο εἰς φωτισμὸν τῶν ὁδῶν, ὅτε νυκτὸς ἐξήρχοντο. Τὰ εἰρημένα ὅμως φανάρια, ἅτινα λυχνούχους ἐκάλουν, ἔπεμπον τὸ φῶς οὐχὶ διὰ ὑάλων, ὡς τὰ νῦν, ἀλλὰ διὰ διαφανῶν κεράτων, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ σχολιαστοῦ, περὶ λυχνούχου λέγοντος ὅτι ἦν «σκεῦός τι, ἐν κύκλῳ ἔχον κέρατα, ἔνδον δὲ λύχνον »ἡμμένον, διὰ τῶν κεράτων τὸ φῶς πέμποντα».

§. 23. Ἅπαντα τὰ προειρημένα σκεύη κατεσκεύαζον οἱ ἀρχαῖοι πάνυ καλῶς, ὡς προείρηται, καὶ ποικίλως ἐκ διαφόρου ὕλης, οἷον λαμπρῶν λίθων, ξύλων καὶ μετάλλων τιμίων. Πλὴν τούτων μνημονεύονται καὶ πολλὰ ποτήρια ἐξ ὑάλου πεποιημένα· ἡ ὑαλουργικὴ ὅμως ὕστερον μετηνέχθη ἐξ Αἰγύπτου εἰς τὴν Ἑλλάδα· τὰ δὲ παρ' Ἕλλησιν ὑάλινα σκεύη δὲν ἦσαν ὀνομαστὰ, ὡς τὰ παρ' Αἰγυπτίοις καὶ Ῥωμαίοις.

§. 24. Εἰς ἔναυσιν δὲ πυρὸς μετεχειρίζοντο οἱ παλαιοὶ τὰ ἐν τῇ σποδῷ ἐπιμελῶς φυλαττόμενα ἀνθράκια. Πλὴν τούτων γίνεται μνεία παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ

([1]) Πολυδ. 6, 103. 10, 115.

Digitized by Google

ἐργαλείων τινῶν, δι' ὧν οὗτοι ἐξέφαινον πῦρ· τὰ ἐργαλεῖα ὠνομάζοντο πυρεῖα· ἦσαν δὲ ταῦτα ἢ δύο ξύλα, ἢ δύο πέτραι, ὧν τὴν μὲν ἔτριβον ἐν τῇ ἑτέρᾳ· ἐκ δὲ τῆς τριβῆς ἐξέλαμπε φῶς, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ Σοφοκλέους (Φιλοκτ. 295), ὃς παράγει τὸν Φιλοκτήτην πρὸς τὸν Νεοπτόλεμον λέγοντα·

»Εἶτα πῦρ ἂν οὐ παρῆν,
»ἀλλ' ἐν πέτροισι πέτρον ἐκτρίβων, μόλις
»ἔφην' ἄφαντον φῶς, ὃ καὶ σώζει μ' ἀεί».

§. 25. Δὲν εἶναι δὲ τοῦ συντόμου τούτου ἔργου ἡμῶν νὰ καταδείξωμεν ἐνταῦθα, ὅτι πολλὰ καὶ τῶν σκευῶν τῆς οἰκίας τῶν νῦν Ἑλλήνων(¹) εἰσὶν ἐν πολλοῖς ὅμοια πρὸς τὰ τῶν ἀρχαίων, ὡς καί τινες τῶν κατὰ καιροὺς περιηγησαμένων τὴν Ἑλλάδα ἀρχαιολόγων ἐσημειώσαντο ἐν ταῖς περιηγήσεσιν αὐτῶν· οἷον ἡ κλίνη καὶ ἡ στρωμνὴ τῶν νῦν δὲν διαφέρει πολὺ τῆς τῶν ἀρχαίων· διότι καὶ οἱ νῦν μεταχειρίζονται τοὺς ἐν τοῖς οἰκήμασι καναπέδες καὶ ὡς κλίνας· ἐπὶ τούτων δὲ ἐπιβάλλουσι τὸ ἑσπέρας ὑφάσματα βαπτὰ καὶ μαλλωτά, ἅτινα ἀνδρομίδας καλοῦσι· σκεπάζονται δὲ κατακλινόμενοι δι' ὁμοίων ἀνδρομίδων· πολλοὶ δὲ ὡς σκέπασμα μεταχειρίζονται τὸν αὐτὸν ἐπενδύτην, ὃν φοροῦσιν ἐν ὥρᾳ χειμῶνος, τὴν παχεῖαν δηλονότι φλοκάταν. Ἐνδεεῖς δὲ καὶ πένητες κοιμῶνται χαμαὶ ἐπὶ δερμάτων προβάτων καὶ αἰγῶν, ὡς καὶ οἱ τῶν ἀρχαίων πένητες. Καθόλου δὲ περὶ τὴν παρασκευὴν τῆς κλίνης καὶ στρωμνῆς εἰσὶν οἱ πλεῖ-

---

(¹) Ὅταν λέγωμεν τὸ ἦθος τοῦτο ἢ ἐκεῖνο ἔσωσαν ἢ οἱ νῦν Ἕλληνες ἢ ἡ συνήθεια, ἐννοοῦμεν τοὺς ἐχομένους ἔτι τοῦ ἀρχαιοτρόπου βίου, καὶ οὐχὶ πάντας τοὺς τῆς νεωτέρας γενεᾶς· διότι τούτων οἱ πλεῖστοι, καταφρονήσαντες τὰ τῶν πατέρων ἤθη, ἀπεδέξαντο ἀκρίτως πάντα τὰ τῶν Φράγκων, ἐξ ὧν πολλὰ ὁμολογουμένως ὡς ἀπᾴδοντα εἰς τὴν φύσιν τῆς ἡμετέρας χώρας, καθ' ἣν καὶ ἐγένοντο τὰ πλεῖστα τῶν ἠθῶν, γεννῶσι βλάβην πολλήν, καὶ τελευταῖον μέλλουσι νὰ ἐξαφανίσωσιν ἓν τῶν ἀξιολογωτάτων γνωρισμάτων τῆς εὐκλεοῦς ἡμῶν καταγωγῆς, τὰ ἀρχαιότροπα, λέγω, ἤθη.

Digitized by Google

στοι κάτοικοι τῶν μὴ φραγκιζουσῶν πόλεων οὕτω λιτοὶ καὶ ἀμαθεῖς, ὡς καὶ οἱ παλαιοὶ Ἀθηναῖοι, οἵτινες κρίναντες ἀπέκτειναν, ὡς διηγεῖται ὁ Πλούταρχος, τὸν πρεσβευτὴν Τιμαγόραν, διότι ἔλαβε δῶρα παρὰ τοῦ Ἀρταξέρξου πλὴν ἄλλων «καὶ κλίνην πολυτελῆ, καὶ στρώτας θεράποντας, ὡς τῶν Ἑλλήνων οὐκ ἐπισταμένων (¹)».

§. 26. Πολλὰ δὲ καὶ τῶν ὑδροδόχων ἀγγείων τῶν νῦν παραπλήσιά εἰσι τοῖς τῶν ἀρχαίων, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα πλεῖστα αὐτῶν ἐτήρησαν, ἅτινα νῦν παραλείποντες λέγομεν ὀλίγα μόνον περὶ τοῦ πρὸς φωτισμὸν τῆς οἰκίας τρόπου. Πρὸς φωτισμὸν τῆς οἰκίας μεταχειρίζονται καὶ τανῦν ἐν πολλαῖς πόλεσι τῆς Ἑλλάδος τὰ δᾳδία, ὡς καὶ οἱ ἀρχαῖοι τὰς δᾷδας· δᾳδία δηλαδὴ ἀνάπτουσιν εἴς τι κοῖλον σκεῦος, ἐκ σιδήρου ἢ ἐξ ἄλλης στερεᾶς ὕλης πεποιημένον καὶ προσαρμοζόμενον εἴς τινα καυλὸν, τρίποδα τὴν ὑπόβασιν ἔχοντα· τὸ σκεῦος δὲ τοῦτο φεγγίτην καλοῦσι (²). Τὸ δὲ ἐκ τῶν καιομένων δᾳδίων ἐκπεμπόμενον φῶς φωτίζει αὐτοὺς καὶ ὅταν διαλέγωνται καὶ ὅταν δειπνῶσιν. Ἔχουσιν ὅμως καὶ οἱ νῦν λύχνους μονομύξους, διμύξους καὶ πολυμύξους.

(¹) Πλούτ. Πελοπ. Δ'.

(²) Φεγγίτης καλεῖται καὶ ἡ κατὰ τὴν στέγην πλαγίως ἠνεῳγμένη ὀπὴ, δι' ἧς ἐξέρχεται ὁ ἐκ τῆς ἑστίας καπνός· ἐκ δὲ τοῦ διὰ τῆς ὀπῆς αὐτῆς ἐκθρώσκοντος καπνοῦ μελαίνονται, ὡς εἰκὸς, αἱ τὴν στέγην ἀνέχουσαι μεγάλαι δοκοὶ, καθὼς ἐμελαίνοντο καὶ αἱ δοκοὶ τῆς τῶν ἀρχαίων οἰκίας· ἐξ οὗ καὶ μέλαθρα πολλαχοῦ ὁ Ὅμηρος ὀνομάζει αὐτάς. Ἄνωθεν δὲ διὰ τῆς ὀπῆς αὐτῆς ἄλλοτε ἡ Ἀθηνᾶ, ἣν καὶ θεὰν τοῦ ἡλίου ὑπελάμβανον οἱ ἀρχαῖοι καὶ φωσφόρον ἐκάλουν, «ὄρνις ὡς ἀνοπαῖα» διέπτατο καθ' Ὅμηρον (Ὀδυσ. α, 320). Οἱ δὲ νῦν κάτοικοι τῆς Ἠπείρου θέλοντες νὰ ὦσιν οἱ παῖδες αὐτῶν ἐγρηγορότες κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα, ἵνα μεταβῶσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, λέγουσι πρὸς αὐτούς· «προσέχετε πρὸς τὸν φεγγίτην, διότι δι' αὐτοῦ μέλλει νὰ σᾶς καλέσῃ ἡ πασχαλιὰ μὲ τὰ κόκκινα αὐγά» ἤτοι ἡ λαμπρὰ ἡμέρα τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἐξανατείλαντος ἐν σκότει, κατὰ τὸν Δαβίδ, φῶς τοῖς εὐθέσιν.

Digitized by Google

Σημείωσαι δὲ ὅτι λυχνίον τι μονόμυξον, δι' ὅλης τῆς νυκτὸς καῖον, φωτίζει τὸ ἐν ᾧ καθεύδουσι δωμάτιον. Τὴν αὐτὴν συνήθειαν εἶχον καὶ οἱ ἀρχαῖοι, ὡς δηλοῖ ἡ γενομένη οἰκτρὰ συμφορὰ εἰς τὴν ἐρωμένην τοῦ Παυσανίου, Κλεονίκην ὀνομαζομένην· ἡ δύστηνος αὕτη νέα, εἰσαγομένη τὴν νύκτα εἰς τὸ δωμάτιον, ἐν ᾧ ἐκοιμᾶτο ὁ Παυσανίας, ἀνέτρεψεν ἄκουσα, πορευομένη πρὸς αὐτὸν, τὸν καιόμενον λύχνον· ὁ Παυσανίας ἐγείρεται ὑπὸ τοῦ θορύβου, καὶ φοβηθεὶς μή τις εἰσῆλθε νὰ φονεύσῃ αὐτὸν ὡς προδότην τῆς Ἑλλάδος, ὁρμᾷ ξιφήρης, κτυπᾷ καὶ φονεύει τὴν νέαν ([1]).

§. 27. Πρὸς ἔναυσιν δὲ πυρὸς μεταχειρίζονται καὶ πολλοὶ τῶν νῦν τὰ ἐν τῇ σποδῷ καλῶς φυλαττόμενα ἀνθράκια, ἢ ἐκφαίνουσι φῶς διὰ τῆς συγκρούσεως δύο σκληρῶν λίθων, ἢ λίθου καὶ χάλυβδος, οὓς ὀνομάζουσι πυροβόλα, τουρκιστὶ δὲ τζακουμάκια.

Καὶ ταῦτα μὲν διὰ βραχέων περὶ τῶν σκευῶν καὶ ἐπίπλων τῆς οἰκίας· νῦν δὲ ῥητέον καὶ περὶ τῶν ἐνοικούντων καὶ διευθετούντων τὰ ἐν αὐτῇ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ.

§. 28. Οἰκίαν παρεσκευασμένην καθ' ὃν εἴρηται τρόπον, κατῴκουν καὶ διῴκουν οἱ διὰ τοῦ γάμου συνδυαζόμενοι ἀνὴρ καὶ γυνή. Ἦν δὲ παρ' Ἕλλησιν ὁ γάμος ἐκ παλαιοτάτου ἱερὸς καὶ τίμιος, ὡς δηλοῦται ἔκ τε τῶν παλαιῶν φιλοσόφων καὶ ἱστορικῶν, οἵτινες πρώτους τοῦ γάμου ἱδρυτὰς ἀποφαίνονται τοὺς ἐν Ἑλλάδι νομοθέτας καὶ εἰσηγητὰς ὠφελίμων ἐπιτηδευμάτων καὶ διδασκάλους ἡμέρων ἠθῶν· οἷον ἐν Ἀθήναις μὲν τὸν Κέκροπα, ἐν Ἄργει δὲ τὸν Φορονέα, ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Ἑλλάδος ἄλλους μυθικοὺς ἄνδρας· καὶ ἐκ τοῦ ὅτι καὶ

([1]) Παυσ. σ. 252.

Digitized by Google

ὕστερον οἱ μὲν γεγαμηκότες πολὺ ἐτιμῶντο, καὶ αὐτοὶ ἄξιοι ἐκρίνοντο νὰ προΐστανται τῶν κοινῶν, οἱ δ' ἄγαμοι ἐστέροντο πάσης τιμῆς καὶ ὠνειδίζοντο (1). Διὰ τοῦ γάμου δὲ καθόλου ἐσκόπουν οἱ ἀρχαῖοι, πλὴν ἄλλων τῶν εἰς τὸν βίον χρησίμων, καὶ ὅπως καταλείπωσι γνησίους πολίτας τῇ πόλει, καὶ τὸν ποιήσοντα αὐτοῖς τὰ ἐν ταῖς κηδείαις νομιζόμενα (2).

§. 29. Ὁ ἀνὴρ δὲ καὶ ἡ γυνὴ συνεζεύγνυντο, ὅτε εἰς τὴν ἀκμαίαν καὶ ἐράσμιον ἐγίνοντο ἡλικίαν· ἡ μὲν γυνὴ περὶ τὴν τῶν ὀκτωκαίδεκα ἐτῶν ἡλικίαν· ὁ δ' ἀνὴρ πέντε καὶ τριάκοντα (3). Ἡ δ' ἕνωσις καὶ συνοίκησις αὐτῶν σπανίως προήρχετο ἐξ ἔρωτος ἢ παλαιᾶς γνωριμίας· διότι αἱ γυναῖκες ἦσαν ἀποκεκλεισμέναι ἀπὸ τῶν ἀνδρῶν, μόνος δὲ ὁ πατὴρ αὐτῶν ἐμερίμνα καὶ ἐφρόντιζε καὶ τὴν θυγατέρα νὰ ἐκδώσῃ πρὸς ἄνδρα καλὸν, καὶ πρὸς τὸν υἱὸν αὐτὸν, καὶ ἄκοντα πολλάκις, νὰ δώσῃ γυναῖκα· τοῦτο δὲ μανθάνομεν παρ' ἄλλων τε πολλῶν ἀρχαίων καὶ παρὰ τοῦ Εὐριπίδου, ὃς παράγει τὴν Ἑρμιόνην λέγουσαν·

«Νυμφευμάτων μὲν τῶν ἐμῶν πατὴρ ἐμὸς
»μέριμναν ἕξει, κοὐκ ἐμὸν κρίνειν τάδε (4)».

Πρὸ πάντων δ' ἔπρεπε ἀμφότεροι καὶ ἡ γυνὴ καὶ ὁ ἀνὴρ νὰ ὦσιν ἐκ τῆς αὐτῆς πόλεως, ἰδίᾳ δὲ ἐν Ἀθήναις ἀμφότεροι ἔπρεπε νὰ ὦσιν ἀστοὶ, διότι οἱ ἐξ ἀστῶν γονέων γεννώμενοι παῖδες ἦσαν κατὰ τοὺς Ἀθήνησι νόμους γνήσιοι πολῖται (5). Τὴν παλαιὰν δὲ καὶ σοφὴν νουθεσίαν,» τὴν κατὰ σαυτὸν ἕλα», πολὺ ἐφύλαττον οἱ ἀρχαῖοι ἐν ταῖς συζεύξεσι τῶν νέων· διότι καλῶς ἐκ

(1) Πλούταρχ. ἐν β. Λυκ. 15.
(2) Πλάτ. Ν. 6. σ. 773. Δημ. κ. Νεαιρ. 1386. Πλάτ. Ν. 4. 721. Ἰσοκρ. Πλάτ. 24. Ξενοφ. Οἰκ. 7· 19.
(3) Πλάτ. Ν. σ. 785. Ἀριστ. Πολ. 7, 16.
(4) Εὐριπ. Ἀνδρομ. 987. Ξενοφ. Κυρ. Παιδ. Η.
(5) Δημ. κ. Νεαιρ. 1350.

Digitized by Google

πολλῆς πείρας ἐγίγνωσκον οἷα ἄτοπα προέρχονται ἐξ ἀνίσων καὶ ἀνομοίων συνοικεσίων· διὸ δὴ καὶ ὁ σοφὸς Πλούταρχος λέγει, «ἐγγυᾶσθαι δὲ δεῖ τοῖς υἱοῖς γυναῖκας μήτε εὐγενεστέρας πολλῷ, μήτε πλουσιωτέρας· τὸ γὰρ, τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα, σοφόν· ὡς οἵγε μακρῷ κρείττους ἑαυτῶν λαμβάνοντες οὐ τῶν γυναικῶν ἄνδρες, τῶν δὲ προικῶν δοῦλοι λανθάνουσι γινόμενοι (¹)». Εἰς τὰς συζεύξεις καὶ συνοικέσια προσεβοήθουν τῷ πατρὶ καὶ προμνήστριαι ἢ προμνηστρίδες καλούμεναι γυναῖκες, ὧν ἔργον ἦν τὸ συνάγειν ἀνθρώπους εἰς γάμον· αὗται δὲν ἦσαν καὶ χρησταὶ καὶ κακαί (²).

§. 30. Ἵνα δὲ ὁ γάμος ᾖ νόμιμος, προηγεῖτο ἡ ἐγγύησις, ἤγουν ἀῤῥαβῶνες (³)· ἅμα δὲ ὡρίζετο καὶ ἡ ἐξ ἔθους μεταγενεστέρου προελθοῦσα προὶξ ἢ φερνὴ τῆς γυναικός· διότι οἱ Ἕλληνες τὰ παλαιότατα ἠγόραζον τὰς γυναῖκας παρ' ἀλλήλων, ὡς περὶ τούτου διδάσκει ἡμᾶς ὁ Ὅμηρος, παρ' ᾧ οἱ ἄνδρες προσεκτῶντο τὰς γυναῖκας, διδόντες αὐταῖς τε καὶ τοῖς τούτων συγγενέσι πολλὰ δῶρα, οἷον βόας καὶ αἶγας καὶ πρόβατα καὶ ἄλλα, ἅτινα ἕδνα κοινῷ ὀνόματι ἐκαλοῦντο, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τοῦ Ἰφιδάμαντος, ὅς

»Πρῶθ' ἑκατὸν βοῦς δῶκεν, ἔπειτα δὲ χίλι' ὑπέστη
»αἶγας ὁμοῦ καὶ ὄϊς, τά οἱ ἄσπετα ποιμένοντο (⁴)».

Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης διαῤῥήδην λέγει· «τοὺς γὰρ ἀρχαίους νόμους λίαν ἁπλοῦς εἶναι καὶ βαρβαρικούς· ἐσιδηροφοροῦντό τε γὰρ οἱ Ἕλληνες, καὶ τὰς γυναῖκας ἐωνοῦντο παρ' ἀλλήλων (⁵)». Ἡ προὶξ δ' ἀπεδίδοτο πάλιν τῷ πατρὶ ὁπότε διεζεύγνυντο οἱ σύζυγοι (⁶). Παρὰ τοῖς

(¹) Πλούταρ. περὶ π. ἀγ. 19.
(²) Ξενοφ. Ἀπομν. 2, 6, 36. καὶ συμπ. 4, 61. Ἰδὲ καὶ Πλάτ. Θεαίτ. 150. καὶ Πολυδ. 3, 31. (³) Δημ. Π. Στεφ. 2. σ. 1134. πρβλ. καὶ Meier u. Schoeman. d. Att. proc. σ. 409.
(⁴) Ὁμήρ. Ἰλ. λ. 244. (⁵) Ἀρις. Πολιτ. 2. 8. σ. 1268.
(⁶) Ὁμ. Ὀδυσ. 6, 132. Δημ. κ. Βοιωτ. 1016.

Digitized by Google

Σπαρτιάταις δὲ καὶ ἄλλοις τισὶ τῶν Δωριέων ἦν ἔθος ν' ἁρπάζωσι τὰς παρθένους συναινέσει τῶν γονέων ἢ συγγενῶν αὐτῶν, καί, συνοικήσαντες μετ' αὐτῶν χρόνον τινά, νὰ λαμβάνωσιν εἶτα γυναῖκας (1).

§. 31. Πρὸ τοῦ γάμου δέ, ὅστις ἐγίνετο συνήθως μηνὶ Γαμηλιῶνι, ἤτοι κατὰ τὰ τέλη τοῦ παρ' ἡμῖν Ἰανουαρίου μηνὸς καὶ ἀρχὰς Φεβρουαρίου, καὶ ἐν καιρῷ εὐδίῳ καὶ πανσελήνῳ, ἔθυον πρῶτον τοῖς γαμηλίοις θεοῖς, ἰδίᾳ δὲ Διὶ τῷ τελείῳ καὶ Ἥρᾳ καὶ Ἀρτέμιδι εὐκλείᾳ· ἡ πρὸ τοῦ γάμου δ' αὕτη τελετὴ καὶ θυσία καλεῖται καὶ προτέλεια γάμων ἢ προγάμεια (2). Δεύτερον δ' ἐλούοντο ὅ τε νυμφίος καὶ ἡ νύμφη τὸ νυμφικὸν λουτρόν· τὸ δ' εἰς τοῦτο ὕδωρ ἐλάμβανον ἐκ ποταμῶν ἢ πηγῶν ἐγχωρίων, μεταπεμπόμενοι αὐτὸ διά τινος ἄῤῥενος ἢ θήλεος παιδός, λουτροφόρου ἐκ τοῦ ἔργου κληθέντος, οἱ μὲν Θηβαῖοι ἐκ τοῦ Ἰσμηνοῦ ποταμοῦ, οἱ δ' Ἀθηναῖοι ἐκ τῆς Καλλιῤῥόης, ἥτις, ἀφ' οὗ μετεσκευάσθη ὑπὸ Πεισιστράτου, Ἐννεάκρουνος ἐκλήθη (3). Εἶτα δὲ ὁ νυμφίος παρελάμβανει τὴν λαμπρῶς ἐνδεδυμένην καὶ ἐστεφανωμένην νύμφην ἀπὸ τῆς πατρῴας οἰκίας, ἧς αἱ θύραι ἦσαν ἐστολισμέναι μετὰ δάφνης καὶ ἐλαίας, καὶ ἦγεν αὐτὴν ἑσπέρας ἐπὶ ζεύγους ἡμιόνων ἢ βοῶν εἰς τὴν αὐτοῦ. Ἐπὶ δὲ τῆς ἁμάξης τρεῖς ἐκάθηντο, μέση μὲν ἡ νύμφη, ἑκατέρωθεν δὲ ὁ νυμφίος καί τις τῶν μάλιστα ἀγαπωμένων καὶ τιμωμένων φίλων τοῦ νυμφίου, ὅστις παράνυμφος καὶ πάροχος ἐλέγετο ἐκ τοῦ παροχεῖσθαι τοῖς νυμφίοις (4). Ἐνίοτε δὲ πεζὴ ἀφικνεῖτο ἡ νύμφη εἰς τοῦ νυμφίου, διὸ καὶ ἐλέγετο αὕτη χαμαίπους. Εἰς δὲ

(1) Πλούτ. Λυκ. 15. πρβλ. καὶ Mueller Dor. 2, σ. 282.

(2) Ἀρις. Πολ. 7, 16· Πλούτ. ζητ. Ῥωμ. 2. Διόδ. Σικελ. 5, 73. Πολυδ. 3, 38. (3) Θουκυδ. 2. 15. Πολυδ. 3, 43. καὶ Ἁρποκρ. λ. λουτροφόρος. Εὐριπ. Φοιν. 347.

(4) « Καλεῖται γὰρ πάροχος τῶν φίλων τις ὁ ἐπὶ τῷ ὀχήματι ἅμα τῇ

Digitized by Google

τοὺς δευτερογαμοῦντας οὐκ ἦν συγκεχωρημένον νὰ παραλαμβάνωσιν αὐτοὶ τὴν νύμφην ἀπὸ τῆς πατρῴας οἰκίας, ἀλλ' εἷς τῶν φίλων ἦγεν αὐτὴν, ὅςτις καὶ νυμφαγωγὸς καὶ νυμφοστόλος ἐκ τοῦ ἔργου ἐλέγετο (1). Ὁ δὲ νυμφίος καὶ ἡ νύμφη καὶ αὐτὸς ὁ πάροχος ἦσαν λαμπρῶς ἐνδεδυμένοι καὶ ἐστεφανωμένοι (2)· ἰδίᾳ δὲ διέπρεπεν ὁ στολισμὸς τῆς νύμφης· ἐφόρει γὰρ αὕτη ἐσθῆτα καλὴν καὶ περιδέραιον καὶ λίθους πολυτίμους καὶ βέλος εὐρὺ καὶ μακρόν, καὶ ἦν ὑπὸ μύρων μεμυρισμένη.

§. 32. Ἡ δὲ τοῦ γάμου πομπὴ ἐγίνετο οὕτω πως· εἰς τὴν τοῦ νυμφίου οἰκίαν συνώδευον τοὺς νυμφίους οἱ συγγενεῖς, οἱ οἰκεῖοι καὶ πολλοὶ τῶν φίλων· τῆς δὲ συνοδίας προηγοῦντο ἕτεροι, φέροντες ἐν χερσὶ δᾷδας, νυμφικὰς καλουμένας, ἕτεροι δὲ ᾖδον πρὸς αὐλὸν τὸν Ὑμέναιον, καὶ ἄλλοι ὠρχοῦντο (3). Πρὸ τῆς νύμφης καὶ πλησίον αὐτῆς ἐπορεύοντο κόραι, ὧν ἡ μὲν ἔφερε κόσκινον, ἡ δὲ ἠλακάτην, ἡ δ' ἄλλη ἄτρακτον, δι' ὧν ἁπάντων ἐσήμαινον τὰ ἐν τῇ οἰκίᾳ ἔργα φρονίμου γυναικός· καθ' ὁδὸν δὲ ἅπας ὁ λαὸς μετὰ βοῆς καὶ εὐφημίας συνέχαιρε τοῖς νεονύμφοις (4). Ὅτε τέλος ἔφθαναν εἰς τὴν οἰκίαν, ἧς αἱ θύραι ἦσαν ἀνεστεμμέναι μετ' ἐλαίας καὶ δάφνης, καὶ ὅπου ἡ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ μετὰ δᾴδων ἵστατο εἰς ὑποδοχὴν τῆς νύμφης (5), κατέχεον τότε ἐπὶ τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης σῦκα καὶ ἄλλα, καταχύσματα καλούμενα, εἰς σημεῖον εὐπορίας καὶ εὐθύμου βίου (6).

Ἐν Βοιωτίᾳ δὲ λέγουσιν ὅτι ἦν συνήθεια νὰ καίωσι

»νύμφῃ καὶ τῷ νυμφίῳ ὀχούμενος, οἷον παράνυμφος». Ἡσυχ. λ. νυμφαγωγός.

(1) Ὁ Ἡσύχ. λέγει· «Νυμφαγωγὸς, ὁ μετερχόμενος ἑτέρῳ νύμφην, »καὶ ἄγων ἐκ τοῦ πατρὸς οἰκίας, ᾧ πρότερον γεγαμηκότι οὐκ ἔξεστι »μετελθεῖν· διὸ ἀποστέλλουσι τῶν φίλων τινάς».

(2) Ὁμηρ. Ὀδυσ. ε, 27. Σχολ. Ἀριστοφ. Πλούτ. 530 καὶ Εἰρ. 869.

(3) Ἰδὲ Ὁμηρ. Ἰλ. σ. 494. Πολυ. 4. 80. (4) Ἀριστοφ. 1318.

(5) Σχολ. Εὐριπ. Φοιν. 344. (6) Σχολ. Ἀριστοφ. Πλούτ. 768. πρβλ. καὶ Ἡσυχ. καὶ Σουίδ.

Digitized by Google

πρὸ τῆς θύρας τὸν ἄξονα τῆς ἀμάξης, δηλοῦντες διὰ τούτου ὅτι ἐχρεώστει ἡ νύμφη νὰ ἦνε προσηλωμένη πρὸς τὸν ἄνδρα καὶ πρὸς τὸν οἶκον αὐτῆς, ὡς ἀνῃρημένου τοῦ ἀπάξοντος (¹).

§. 33. Εἶτα δ' ἤρχετο ἡ γαμικὴ θοίνη, ἤγουν τὸ τραπέζιον τοῦ γάμου, ὅπου πολλοὶ προσεκαλοῦντο καὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ἵνα ἔχωσι πολλοὺς μάρτυρας, ὅτι κατὰ νόμον ἐγένετο ὁ γάμος (²). Αἱ γυναῖκες ὅμως εἶχον ἰδίαν τράπεζαν καὶ ἐν αὐταῖς ἦν ἡ νύμφη πάνυ ἀκριβῶς ἐγκεκαλυμμένη (³). Ἐκ δὲ τῶν παρὰ τὴν τράπεζαν παρατιθεμένων γλυκυσμάτων διεκρίνετο ὁ ἀπὸ σησάμου κατασκευαζόμενος πλακοῦς, ὅςτις ἦν σημεῖον πολυτεκνίας (⁴).

§. 34. Μετὰ δὲ τὴν τράπεζαν εἰσήγετο ἡ νύμφη ἐγκεκαλυμμένη εἰς τὸν θάλαμον, ἔνθα αὕτη καὶ ὁ γαμβρὸς ἐγεύοντο, κατά τινα νόμον τοῦ Σόλωνος, κυδώνιον, εἰς σημεῖον γλυκείας καὶ τερπνῆς ὁμιλίας (⁵). Ἐν ταυτῷ δὲ ᾖδον νέοι καὶ νέαι πρὸ τοῦ θαλάμου τὰ ἐπιθαλάμια. Τὸ 18 εἰδύλ. τοῦ Θεοκρίτου περιέχει τὸν εἰς τοὺς γάμους τῆς Ἑλένης ᾀσθέντα ἐπιθαλάμιον ὕμνον, ὅςτις ἄρχεται ὧδε·

»Ἔν ποκ' ἄρα Σπάρτᾳ, ξανθότριχι πάρ Μενελάῳ,
»παρθενικαὶ θάλλονθ' ὑακίνθῳ κόσμον ἔχοισαι,
»πρόσθε νεογράπτω θαλάμω χορὸν ἐστάσαντο,
»δώδεκα ταὶ πρᾶται πόλιος, μέγα χρῆμα Λακαινᾶν,
»ἁνίκα Τυνδάρεω κατεκλάξατο τὰν ἀγαπητὰν
»μναστήσας Ἑλέναν ὁ νεώτερος Ἀτρέος υἱός·
»ἄειδον δ' ἄρα πᾶσαι ἐς ἓν μέλος ἐγκροτέοισαι
»ποσσὶ περιπλέκτοις· περὶ δ' ἴαχε δῶμ' ὑμεναίῳ (⁶)».

(¹) Πλούτ. Ζ. Ῥωμ. 29. (²) Δημοσθ. Ἀθην. 5, 185. Πλούτ. συμπ. Δ, γ. (³) Λουκ. συμπ. 8. (⁴) Ὡς ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφ. Εἰρ. 869 περὶ αὐτοῦ λέγει· «ἐδόκουν γὰρ ἐν τοῖς γάμοις σήσαμον διδόναι, ὅς ἐστι πλακοῦς γαμικὸς ἀπὸ σησάμου, πεποιημένος διὰ τὸ πολύγονον, ὥς φησι Μένανδρος». (⁵) Πλούτ. Σόλ. 20.

(⁶) Παράβαλε καὶ τὸν σχολιαστὴν εἰς Θεόκρ. ὅστις λέγει πλὴν ἄλλων καὶ τὸν σκοπὸν, δι' ὃν ᾔδετο τὸ ἐπιθαλάμιον. Ἴδε καὶ Εὐς. εἰς Ὀδύσ. ε, 432.

Digitized by Google

§. 35. Μετὰ δὲ τὴν τῶν γάμων νύκτα, ἥτις καὶ νὺξ μυστικὴ ἐλέγετο (1), ἐδίδοντο δῶρα πρὸς τοὺς νυμφίους παρὰ τῶν οἰκείων φίλων, ἅτινα ἐκαλοῦντο, τὰ μὲν διδόμενα μετὰ τὴν τῶν γάμων ἡμέραν, ἐπαύλια, διότι κατ᾽ αὐτὴν ἡ νύμφη πρῶτον ἐπηυλίζετο ἐν τῇ τοῦ νυμφίου οἰκίᾳ· τὰ δὲ τὴν δευτέραν τῶν γάμων ἡμέραν, ἀπαύλια, διότι ἐν αὐτῇ ὁ νυμφίος εἰς τοῦ πενθεροῦ ἀπὸ τῆς νύμφης ἀπηυλίζετο· αὐτοῦ δὲ ἐλάμβανεν οὗτος παρὰ τῆς νύμφης χλανίδα, ἥτις ἐλέγετο ἀπαυλιστηρία· τὰ δὲ τὴν τρίτην ἡμέραν, ὀπτήρια καὶ ἀνακαλυπτήρια, διότι ἐν αὐτῇ ἀνεκαλύπτετο ἡ γυνὴ καὶ ἑωρᾶτο (2).

§. 36. Γραφαὶ γάμου δηλωτικαὶ περιεσώθησάν τινες (3), ὧν ἀξιόλογος λίαν καὶ ὀνομαστή ἐστιν ἡ ὑπὸ Boettiger περιγραφομένη (4), ἣν καὶ ἡμεῖς παρελάβομεν. Δηλοῖ δ᾽ αὕτη (ἡ ἐν τῷ πίνακι Β΄. 31 εἰκών) οἰκίαν, ὡς ἔστιν εἰκάσαι ἔκ τε τοῦ σχήματος καὶ τῶν στηλῶν, δι᾽ ὧν αὕτη εἰς τὰ προειρημένα διῄρηται μέρη· ἐν τῇ γυναικωνίτιδι ταύτης, κειμένῃ ἀριστερὰ τοῦ ὁρῶντος, ἡ νύμφη κάθηται ἐγκεκαλυμμένη ἐπὶ καλοῦ κλιντῆρος, ὡς ἐκ τῶν τορνευτῶν ποδῶν αὐτοῦ δῆλον, ἐφ᾽ οὗ καὶ προσκεφάλαια κεῖνται μαλακὰ καὶ τάπης καλὸς ἔστρω-

(1) Ἰδὲ Ἡλιοδ. Αἰθ. 1, 17. σ. 29 ἐκδ. Κορ. (2) Ὁ Εὐστάθ. (ἐν Ἰλιάδ. ψ. 29. σ. 1337, 43) λέγει ὅτι κατὰ τὸν Παυσ. ἐκάλουν « ἐπαυλίαν ἡμέραν, καθ᾽ ἣν ἐν τῇ τοῦ νυμφίου οἰκίᾳ ἡ νύμφη πρῶτον » ἐπηύλισται, καὶ ἐπαύλια τὰ μετὰ τὴν ἐχομένην ἡμέραν τοῦ γάμου » δῶρα παρὰ τοῦ τῆς νύμφης πατρὸς φερόμενα τοῖς νυμφίοις ἐν σχή- » ματι πομπῆς· παῖς γὰρ, φησὶν, ἡγεῖτο χλανίδα λευκὴν ἔχων καὶ » λαμπάδα καιομένην· ἔπειτα παῖς ἑτέρα κανηφόρος, εἶτα λοιπαὶ, » φέρουσαι λεκανίδας, σμήγματα, φορεῖα, κτένας, κοίτας, ἀλαβάστρους, » σανδάλια, θήκας, μύρα, νίπτρα, ἐνίοτε, φησὶ, καὶ τὴν προῖκα ». Πρβλ. καὶ Σουίδ. καὶ Μ. Ἐτυμ. ἰδὲ καὶ Becker Car. 2. 472. (3) Ἰδὲ Panofka, Bilder antiken Lebens. Taf. XI, 3. καὶ Gerhard, auserlesene griechische Vasenbilder III. Taf. 310. καὶ Mueller, Handb. d. Archäolog. S. 693. (4) Boettiger Aldobrand Hochzeit. S. 142.

ται· παρ' αὐτῇ δὲ ἑτέρα κάθηται γυνὴ ἐστεφανωμένη, ἧς ὁ καλὸς πέπλος, ἄφετος ἀπὸ τῆς κεφαλῆς κατὰ νώτου, ἠνέῳκται ἔμπροσθεν ὥστε ἀπογυμνοῖ μέχρι τοῦ ὀμφαλοῦ τὰ στέρνα· αὕτη παρακαλεῖ, περιβάλλουσα διὰ τῶν χειρῶν τὴν αἰδουμένην καὶ πρὸς αὐτὴν τὰ ὄμματα ἔχουσαν νύμφην, νὰ θαῤῥῇ καὶ νὰ μὴ ἀποδειλιᾷ· ταύτης δ' ὄπισθεν ἑτέρα γυνὴ ὁρᾶται, ἐπὶ στήλης ἐρειδομένη καὶ τὴν νύμφην προσβλέπουσα· φορεῖ δ' αὕτη πέπλον παραγυμνοῦντα τὰ μέχρι τῆς ὀσφύος ἄνω μέρη τοῦ σώματος, ἐν τῇ δεξιᾷ ἔχει ἀλάβαστρον, ἐξ οὗ προχέει μύρον, ἢ εὐῶδες ἔλαιον εἰς τὴν ἐν τῇ ἀριστερᾷ χειρὶ αὐτῆς κόγχην· ἐν τῷ ἐνδοτέρῳ τῆς οἰκίας λουτήρ τις φαίνεται ἐπὶ στρογγύλου ὑποθήματος κείμενος, εἰς ὃν νεᾶνις παρεστῶσα χέει τὸ ἐκ τῆς Καλλιῤῥόης εἰς νυμφικὸν λουτρὸν ὕδωρ· ταύτης δ' ἀπαντικρὺ ἑτέρα γυνὴ φαίνεται ἑστῶσα, καὶ τὰ ἄκρα τῶν δακτύλων εἰς τὸ ὕδωρ ἐμβάπτουσα· ἔστι δ' αὕτη, κατ' ἐμὴν γνώμην, ἡ μήτηρ τῆς νύμφης· εἰκάζω δὲ τοῦτο ἐκ τοῦ ὅτι αὕτη ἵσταται περὶ τὴν μέσην ἡλικίαν καὶ ἐκ τοῦ εὐσταλοῦς καὶ κοσμίου τῆς ἐσθῆτος· αἱ δ' ἄλλαι εἰσὶ πιθανώτερον συγγενεῖς καὶ φίλαι τῆς νύμφης· ταύτας δὲ, ὡς καὶ τὴν ἐν τῷ ὕδατι τοὺς δακτύλους ἐμβάπτουσαν, τῶν ἀρχαιολόγων τινὲς, θεὰς οὐ δεόντως ὑπολαβόντες, ὠνόμασαν τὴν μὲν ἐναγκαλιζομένην τὴν νύμφην, Πειθώ, τὴν δὲ ἐν τῇ κόγχῃ τὸ ἔλαιον ἐκχέουσαν, Χάριν, τὴν δὲ διὰ τῶν δακτύλων τὸ ὕδωρ δοκιμάζουσαν, Ἥραν τελείαν (1)· ἑτέρα δὲ γυνὴ ὁρᾶται πολὺ ὄπισθεν τῆς μητρὸς ἑστῶσα καὶ ἔχουσά τι ἐν χερσίν· ὅ,τι δὲ τοῦτο δηλοῖ ἀποροῦσιν οἱ ἀρχαιολόγοι· διότι οἱ μὲν πίνακα ὑπέλαβον τοῦτο· οἱ δὲ περὶ τὸν Boettiger, ὡροσκόπιον, ἄλλοι δ' ἄλλο· ἡμεῖς δὲ νομίζομεν ὅτι ἡ εἰρημένη γυνὴ φέρει ἐν χερσὶ δέλτον, ἐν ᾗ γέγραπται πιθανῶς ἡ πρὸς τὴν νύμφην

(1) Ἰδὲ W. Koner, das Leben d. Griechen und Roemer. S. 211.

Digitized by Google

διδομένη προίξ. Δεξιὰ δὲ τοῦ ὁρῶντος ἡ γραφὴ δηλοῖ τὸν νυμφίον αὐτὸν ἐστεφανωμένον ἐπὶ τοῦ κατωφλίου τῆς οἰκίας, καὶ ἀτενὲς τὰ ἔνδον γινόμενα ἀφορῶντα· πρὸ δὲ τῆς οἰκίας τρεῖς ὁρῶνται γυναῖκες, ἐξ ὧν ἡ μὲν φέρει φιάλην καὶ θύει ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ ἑρκείου πιθανῶς Διός· αἱ δὲ ᾄδουσι πρὸς κιθάραν τὸν ὑμέναιον.

§. 37. Καὶ ταῦτα μὲν συντόμως εἰσὶ τὰ κατὰ τοὺς γάμους ἔθιμα τῶν ἀρχαίων· ἐκ τούτων δὲ πολλὰ καὶ ἡ συνήθεια ἔσωσεν. Ὡς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ὁ γάμος ἱερὸς καὶ τίμιος ἐνομίζετο, οὕτω καὶ παρὰ τοῖς νεωτέροις· διὰ τοῦ γάμου καὶ οὗτοι σκοποῦσι πλὴν τῶν ἄλλων, τῶν εἰς τὸν βίον χρησίμων, νὰ ἀποκτήσωσι μάλιστα καὶ τέκνα, ἵνα καὶ ἡ πατρὶς αὐξήσῃ καὶ πολυανδρήσῃ, καὶ αὐτοὶ γηράσαντες ἔχωσι στήριγμα καὶ περίθαλψιν τοῦ γήρως αὐτῶν, καὶ, ἀποθανόντες, τοὺς μέλλοντας καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν νὰ καλύψωσι καὶ τὰ ἐν τοῖς νεκροῖς νομιζόμενα νὰ τελέσωσι, μάλιστα δὲ τοὺς μέλλοντας νὰ κληρονομήσωσι καὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν.

§ 38. Αἱ δὲ συζεύξεις καὶ συνοικήσεις τῶν νέων γίνονται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐν ταῖς μὴ φραγκιζούσαις κἂν πόλεσιν οὐχὶ ἐκ γνωριμίας αὐτῶν, ἀλλ' ἐκ συναινέσεως καὶ γνώμης τῶν γονέων· οὗτοί εἰσιν οἱ φροντίζοντες καὶ προθυμούμενοι νὰ ἐκδώσωσι τὰς θυγατέρας πρὸς ἄνδρα καλὸν καὶ χρηστὸν καὶ δυνάμενον νὰ θρέψῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ.

§. 39. Εἰς συναγωγὴν δὲ τῶν νέων πολὺ συντελοῦσι καὶ τὰ νῦν ἄνθρωποι ἔχοντες τὸ ἐπιτήδευμα τοῦτο, οὓς π ρ ο ξ ε ν η τ ὰ ς ἢ π ρ ο ξ ε ν ή τ α ι ς καλοῦσι, διότι πρόξενοι γάμων γίνονται.

§. 40. Συμβαίνει δ' ἐνίοτε νὰ ἴδωσιν ἀλλήλους ὅ τε νέος καὶ ἡ νέα ἢ εἰς κρήνην ἢ εἰς φρέαρ, ἐξ ὧν ἡ νέα γεμίζει τὴν ἑαυτῆς στάμνον, ἢ ἐν ἑορταῖς καὶ πανηγύρεσιν, ὅπου καὶ νέοι καὶ νέαι ἀναμὶξ συνεορτάζουσι καὶ συνευ-

Digitized by Google

θυμοῦσι καὶ ἐκ τῶν πρὸς ἀλλήλους βλεμμάτων νὰ γεννηθῇ ἔρως ἐν αὐτοῖς· καὶ τότε ὅμως ἄνευ τῆς συναινέσεως τῶν γονέων εἰς κοινωνίαν γάμου οὐδόλως ἔρχονται· ἐκ δὲ τῆς ἐπιμονῆς ἀμφοτέρων, τῶν μὲν γονέων νὰ συνδέσωσιν αὐτοὺς μεθ' ὧν ἂν ἐγκρίνωσι, τῶν δὲ νέων ν' ἀρνῶνται ἐκ πάσης προφάσεως τὸν γάμον, προέρχονται σεμνοὶ καὶ ἀληθῶς δράματος ἄξιοι ἔρωτες, ὡς δηλοῦσι τὰ περιᾳδόμενα ἐρωτικὰ βιβλία καὶ ᾄσματα τῆς παρελθούσης γενεᾶς ([1]).

§. 41. Θαυμαστὴ δὲ γίνεται ἡ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι δεῦρο διαμείνασα παρά τισι συνήθεια νὰ μὴ ἐκδιδῶσιν οἱ γονεῖς τὰς θυγατέρας πρὸς ἄνδρας ἐξ ἄλλης πόλεως, καὶ ἑλληνίδος, ὄντας, οὓς καὶ ξένους ἀποκαλοῦσι· μάλιστα δὲ μέμφονται καὶ ἀποστρέφονται τὰς μετ' ἀλλοδαπῶν ἀνδρῶν συζεύξεις.

§. 42. Προῖκα δὲ διδοῦσι καὶ νῦν οἱ γονεῖς πρὸς τὰς

([1]) Ἴσως οἱ φίλοι καὶ ὀπαδοὶ τῶν ἐξ Εὐρώπης ἠθῶν κακίσωσι καὶ ἀποκαλέσωσι τοὺς τοιουτοτρόπως συναπτομένους γάμους ἀνοήτους ἢ σκωριασμένους, ὡς συνεθίζουσι νὰ λέγωσι· μαθέτωσαν ὅμως οὗτοι, ὅτι οἱ ὡς εἴρηται γινόμενοι σύνδεσμοι τῶν νέων θείαν ταχέως εντίκτουσιν ἀλλήλοις φιλίαν καὶ πόθον, καὶ ἄλυτον καθιστῶσι τὸν δεσμὸν αὐτῶν· διότι ὁ Θεὸς αὐτὸς εἶνε, κατὰ τὸν Χρυσόστομον, ὁ ἐγκατασπείρων αὐτοῖς τὸν ἔρωτα τοῦτον, καὶ παρασκευάζων αὐτοὺς ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας νὰ ποθῶσι καὶ στέργωσιν ἀλλήλους, ὡς σῶμα οἰκεῖον (ἴδε Χρυσοστ. Ἐκλογ. έ)· ἐν ᾧ οἱ ἐκ πολλῶν χρημάτων ἢ ἐκ τυφλοῦ αἰσθήματος συναγόμενοι γάμοι γεννῶσι συχνῶς κόρον καὶ ἀπέχθειαν πρὸς ἀλλήλους, ἐξ ἧς προέρχονται ἔριδες καὶ διχόνοιαι καὶ ὕβρεις, καὶ τελευταῖον ἡ διάλυσις τοῦ ἱερωτάτου γάμου. Περὶ τούτου μαρτυροῦσι τὰ παρ' ἡμῖν συχνότερον ἢ ἄλλοτε συμβαίνοντα διαζύγια. Ζητεῖτε λοιπόν, ὦ ἄνδρες, σύντροφον καὶ κοινωνὸν τῶν ἐν παντὶ τῷ βίῳ πράξεων καὶ περιπετειῶν ὑμῶν γυναῖκα σεμνὴν καὶ σώφρονα, καὶ τρόπους ἐπιεικεῖς ἔχουσαν· διότι «γυνὴ σώφρων, κατὰ τὸν θεῖον Χρυσόστομον, καὶ ἐπιεικὴς καὶ μετρία, κἂν πένης ᾖ, τὴν πενίαν πλούτου βέλτιον διαθεῖναι δυνήσεται· ὥσπερ ἡ διεφθαρμένη καὶ ἀκόλαστος καὶ φίλερις, κἂν μυρίους εὕρῃ θησαυροὺς ἔνδον κειμένους, ἀνέμου παντὸς τάχιον ἐκφυσήσασα, καὶ συμφοραῖς μυρίαις μετὰ τῆς πενίας περιβάλλει τὸν ἄνδρα (Ἐκλογ. ς'. κεφ. έ.)».

Digitized by Google

θυγατέρας· ἀποτελεῖται δ' αὕτη ἐκ κτημάτων καὶ πολυτίμων πραγμάτων, οἷον προβάτων καὶ θρεμμάτων, πολυτίμων λίθων, ἀδαμάντων, σκευῶν ἀργυρῶν, καὶ χρυσοϋφάντων φορεμάτων· ἡ δὲ παρὰ τοῖς ἥρωσι τοῦ Ὁμήρου καὶ παρ' ἄλλοις παλαιοτάτοις ἔθνεσι συνήθεια τοῦ νὰ δίδωσιν οἱ ἄνδρες δῶρα πολύτιμα καὶ χρήματα πρὸς τὰς κόρας, ἅς τινας ἐπεθύμουν νὰ λάβωσι γυναῖκας, διέμεινε καὶ παρ' ἡμῖν ἔν τισι πόλεσιν· οἷον ἐν Σπάρτῃ ὁ ἀνὴρ δίδωσι χρήματα πρὸς τὴν νέαν, ἣν θέλει νὰ λάβῃ σύζυγον· ἐν αὐτῇ δὲ ταύτῃ τῇ πόλει, ὡς τὸ πάλαι, οὕτω καὶ νῦν συμβαίνουσι καὶ ἁρπαγαὶ κορῶν. Ἐν δὲ τῇ Κυζίκῳ οὐ μόνον πρὸς τὴν κόρην ὁ μνηστὴρ, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν πατέρα αὐτῆς προσφέρει τακτόν τι ποσὸν χρημάτων. Καὶ ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος οἱ ἄνδρες διδοῦσι πρὸς τὰς νέας, μεθ' ὧν θέλουσι νὰ συζευχθῶσι, χρήματα.

§. 43. Τὰ νῦν ἡ σύζευξις τῶν νέων ὁμολογεῖται δι' ἀῤῥαβώνων· ἀπὸ δὲ τούτων ἕως τῆς ἡμέρας τῶν γάμων παρέρχονται ἡμέραι, ἢ καὶ μῆνες, πολλάκις δὲ καὶ ἔτος· κατὰ τὸν μεταξὺ δὲ τοῦτον χρόνον δὲν συγχωρεῖται εἰς τὸν μνηστῆρα νὰ συνομιλῇ μετὰ τῆς μνηστῆς, εἰ μὴ πολλὰ σπανίως καὶ ἀεὶ ἐνώπιον τῶν γονέων ἢ συγγενῶν αὐτῆς. Τρεῖς δ' ἡμέρας πρὸ τοῦ γάμου πέμπουσιν οἱ γονεῖς τῶν μεμνηστευμένων πρὸς τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους προσκλήσεις μετὰ μιᾶς φιάλης οἴνου· τί δὲ δηλοῖ ἡ τοῦ οἴνου συναποστολὴ δὲν θὰ ἦνε δύσκολον νὰ ἐννοήσωμεν, ἐὰν ἀναμνησθῶμεν ὅτι καὶ οἱ ἀρχαῖοι εἰς τοὺς γάμους οἶνον μετεχειρίζοντο εἰς σημεῖον καὶ μαρτυρίαν τῆς συναινέσεως καὶ νομίμου ἑνώσεως αὐτῶν (1). Πρὸ τῆς ἡμέρας δὲ τοῦ γάμου ἡ κόρη μεταβαίνει νὰ λουσθῇ εἰς τὸ λουτρὸν μετὰ πολλῶν φίλων γυναικῶν. Ἐν ᾗ δὲ ἡμέρᾳ τελοῦνται οἱ γάμοι, ἔρχον-

(1) Ἰδὲ Πινδ. Ὀλ. 7.

Digitized by Google

ται εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης ὁ κουμπάρος καὶ ἡ κουμπάρα λεγόμενοι, οἵτινές εἰσιν οἱ αὐτοὶ καὶ οἱ παράνυμφοι τῶν ἀρχαίων, φέροντες στέφανα καὶ λαμπάδας, καὶ ἄγουσι μετὰ πολλῶν καὶ ἄλλων προσκεκλημένων εἰς τὴν ἐκκλησίαν τὴν νύμφην, ἥτις λαμπρὰ ἐστολισμένη καὶ ἐγκεκαλυμμένη μετὰ καλῆς σκέπης, ἐχούσης χρυσᾶς παρυφάδας, πορεύεται σεμνῶς λίαν καὶ βραδέως, ἔχουσα χαμαὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ὑπὸ συγγενῶν στηριζομένη· τὸ σεμνὸν τοῦτο καὶ προσποιητὸν βάδισμα ὀνομάζουσι χαμάρωμα. Προηγοῦνται δὲ τῆς νύμφης μουσικὰ ὄργανα, χορευταὶ καὶ ἀοιδοὶ ὀρχούμενοι λίαν ἐπιτηδείως καὶ ᾄδοντες πρὸς τὸν ἦχον τῶν ὀργάνων. Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὁ ἱερεύς, τελῶν τὸ θεῖον μυστήριον, στεφανοῖ αὐτούς· ὡς δ' οὗτος τίθησιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν τὰ στέφανα καὶ ὡς ἀλλάσσει αὐτά, εἶνε γνωστόν· εἶτα δὲ λαμβάνει ποτήριον πλῆρες καλοῦ οἴνου καὶ δίδωσι νὰ πίῃ ἐξ αὐτοῦ πρῶτος ὁ γαμβρός, δευτέρα ἡ νύμφη, εἶτα δὲ καὶ οἱ παράνυμφοι.

§. 44. Μετὰ δὲ τὴν τέλεσιν τοῦ θείου μυστηρίου τοῦ γάμου ἡ νύμφη ὁδηγεῖται εἰς τοῦ γαμβροῦ, πορευομένη σεμνῶς, ὡς καὶ πρότερον, καὶ βραδέως οὕτως, ὥστε καλῶς δύναταί τις νὰ φωνήσῃ πρὸς αὐτὴν τὸ τοῦ Κατούλλου·

»Sed moraris, abit dies:
»Prodeas, nova nupta (1)».

Καθ' ὁδὸν δὲ πάντες οἱ ὁρῶντες τὴν πομπὴν εὐφημοῦσι καὶ συγχαίρουσι τοῖς νεονύμφοις· ἐκ δὲ τῶν παραθύρων, ὅθεν ἂν διαβαίνωσι, καταχέουσιν ἐπὶ τῶν νεονύμφων καὶ τῆς συνοδίας αὐτῶν οἱ μὲν σταφίδας, οἱ δ' ἄλλα ἡδέα, ἄλλοι δὲ κόκκους βάμβακος ἢ ὀρύζης, εἰς σημεῖον ἀφθονίας καὶ τερπνῆς ζωῆς.

§. 45. Ὅταν δὲ τέλος ἔλθῃ ἡ νύμφη εἰς τὴν οἰκίαν,

(1) Catull. Epithal.

Digitized by Google

τότε ἐπὶ τοῦ κατωφλίου παρθένος τις προσφέρει αὐτῇ πλακοῦντα ἐκ σησάμου πεποιημένον καὶ μέλιτος καὶ καρύων, εἰς δήλωσιν καὶ τοῦτο πολυτεκνίας καὶ ἡδέος βίου. Πρὸς δὲ τινὲς προσφέρουσι πρὸς τὴν νύμφην ῥοΐδιον. Παρ' ἄλλοις δὲ ῥίπτεται τὸ ῥοΐδιον χαμαὶ καὶ διαῤῥήγνυται· ποιοῦσι δὲ τοῦτο εἰς σημεῖον, ὡς ἐγὼ νομίζω, οὐ μόνον πολυτεκνίας, ἀλλὰ καὶ εἰς δήλωσιν τῆς τῶν συζύγων πρὸς ἀλλήλους ἁρμονίας καὶ φρονίμου διοικήσεως τοῦ οἴκου. Τοιαύτη δέ τις ἦν καὶ ἡ περὶ τοῦ εἰρημένου καρποῦ ὑπόληψις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ὡς δηλοῦται ἐκ τῆς γαμοστόλου θεᾶς αὐτῶν Ἥρας, ἣν ἐποίησαν οἱ τεχνῖται φέρουσαν ἐν τῇ χειρὶ ῥόαν, ἧς τὸ δηλούμενον τῶν ἀρχαιολόγων πολλοὶ πολλαχῶς νὰ ἐξηγήσωσιν ἐπεχείρησαν· ὁ μὲν Φιλόστρατος λέγει ὅτι «ἡ ῥόα μόνη φυτῶν τῇ Ἥρᾳ φύεται»· ὁ δὲ Παυσανίας καλεῖ ἀποῤῥητότερον τὸν περὶ τοῦ εἰρημένου καρποῦ λόγον· τῶν δὲ νεωτέρων οἱ μὲν ὑπολαμβάνουσι τὸν καρπὸν ὥς τι ἐρωτικὸν μῆλον (ἰδὲ Bœttiger, Kunstmythol. 11, 224)· ὁ δὲ Mueller, ὡς δηλοῦντα θεὰν τῆς φύσεως (Handb. d. A. d. K. s. 500)· ὁ δὲ Gerhard, ὡς σημαίνοντα ἁπλῶς τὴν τοῦ γάμου θεάν (Griech. Mythol. 1. §. 223)· ἄλλοι δ' ἄλλως περὶ αὐτοῦ ἀπεφήναντο· ἡμεῖς δὲ νομίζομεν, ὅτι ἡ Ἥρα ἔφερε τὴν ῥόαν ἐν χειρὶ τὸ μὲν ὡς πρύτανις γάμων, τὸ δὲ ὡς θεὰ τοῦ ἐν τῷ ἀστερόεντι οὐρανῷ κόσμου καὶ τῆς ἁρμονίας, ἣν αἰνίττεται τό τε σχῆμα τῆς ῥόας καὶ ἡ ἐν αὐτῷ θαυμαστὴ ἁρμονία τῶν παγκάλων κόκκων αὐτοῦ· ὅτι δ' Ἥρα ἦν ἔφορος τοῦ οὐρανοῦ δηλοῖ τό τε ὄνομα αὐτῆς, οὐρανίας κληθείσης, καὶ ὁ ταὼς, ὃν οἱ φυσικοὶ κατὰ τὸν Λυδὸν «τοῖς ἱεροῖς τῆς Ἥρας διδόασιν, οἱονεὶ τὸν ἀστερωπὸν ἀέρα, ἤτοι τὸν οὐρανόν». Παράβ. καὶ Kreuz. Symb. 3. 228.

§. 46. Πλὴν τῶν κατὰ τοὺς γάμους τούτων συνηθειῶν ἔχουσιν οἱ νῦν καὶ ἄλλας συνηθείας, μικρὸν ἢ

Digitized by Google

εὐδόλως διαφερούσας τῶν τῶν ἀρχαίων κατὰ τὸ σημαινόμενον· οἷον συνεθίζουσί τινες τῶν ἐν Θρᾴκῃ οἰκούντων Ἑλλήνων νὰ χαλῶσιν, εὐθὺς ἀφ' οὗ εἰσέλθῃ ἡ νύμφη εἰς τοῦ γαμβροῦ, τὰς θύρας τῆς οἰκίας καὶ μέρος τῶν παραστάδων, δηλοῦντες διὰ τούτου ὅτι χρεωστεῖ τοῦ λοιποῦ ἡ νύμφη νὰ προσέχῃ τὸν νοῦν πρὸς τὴν οἰκίαν καὶ τὰ κατοικίδια ἔργα, καὶ οὐχὶ πρὸς τὰς ἐκ τῆς οἰκίας ἐξόδους. Τοῦτο δηλοῖ καὶ ἡ ἔν τισι περὶ τὸν Πίνδον κειμένοις χωρίοις συνήθεια νὰ θραύωσι τὸ σάγμα τῆς ἡμιόνου, ἐφ' οὗ κάθηται ἡ νύμφη ὀχουμένη εἰς τοῦ γαμβροῦ. Θαυμαστὴ δὲ καὶ σημαντικὴ λίαν εἶνε ἡ παρά τισι συνήθεια νὰ ἐκχέωσιν αἱ νύμφαι κατὰ τοὺς γάμους ὕδωρ ἐξ ἀγγείων· οἷον ἐν Κουβάῳ, χωρίῳ τῆς Θρᾴκης, μίαν ὥραν ἀπέχοντι τῆς Ῥαιδεστοῦ, τῆς πάλαι Βισάνθης καλουμένης, ἡ νύμφη λαμβάνει, εἰςελθοῦσα εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, δύω ἀγγεῖα πλήρη ὕδατος, καὶ ἀναβαίνουσα τὴν κλίμακα ἐκχέει αὐτά· ποιεῖ δὲ τοῦτο εἰς σημεῖον δροσεροῦ καὶ εὐδαίμονος βίου· παρόμοιόν τι ἔθος εἶχον καὶ οἱ ἀρχαῖοι· τεκμαίρομαι δὲ τοῦτο ἔκ τινος ληκύθου, ἐφ' ἧς γέγραπται ἡ Ἠώς, νέα ὡραία καὶ πτερωτή, ἥτις ἔχουσα ἐν ἑκατέρᾳ τῇ χειρὶ ὑδρίαν ἐκχέει, περιϊσταμένη περὶ τὴν γῆν, τὴν πρωϊνὴν δρόσον καὶ ἀναψυχὴν καὶ ἀναβίωσιν τῆς ναρκωμένης φύσεως ([1]). Ἡ εἰρημένη λήκυθος ἦν, φαίνεται, ὡρισμένη εἰς δῶρον μνηστῆς· διότι πλὴν τῶν παραγεγραμμένων γραμμάτων ΗΩΣ, τὴν θεὰν αὐτὴν δηλούντων, γέγραπται ἐντὸς τῆς ἑτέρας ὑδρίας ἡ λέξις ΚΑΛΕ, δι' ἧς ὁ ἐρώμενος ἐδήλου τὸν ἔρωτά του πρὸς τὴν ἐρωμένην, ὡς ἀλλαχοῦ περὶ τούτου ἔσται ὁ λόγος· πιθανῶς ὁ δωρητὴς ὑπεδήλου πρὸς τὴν μνηστὴν τὴν εὐφρόσυνον ἐκείνην στιγμήν, καθ' ἣν αὐτὸς ἔμελλε

([1]) Ὅρα Millingen anc, unedit. monum. pl. VI. καὶ Gerhard Lichtgottheiten Abh. d. Akad. d. Wiss. 1838. Taf. 11, 9. καὶ Panof. Griechin. u. Griechen. S. 2.

Digitized by Google

νὰ ἴδῃ αὐτὴν ἐκχέουσαν κατὰ τοὺς γάμους των τὰς ὑδρίας. Καὶ ἐν Ἠπείρῳ δὲ καὶ ἀλλαχοῦ ἡ νύμφη μικρὸν μετὰ τοὺς γάμους, γεμίζουσα ὑδρίαν ἐκ κρήνης, ἐκχέει αὐτὴν, εἰς σημεῖον τῶν ἐξ ὕδατος προερχομένων ἀγαθῶν.

§. 47. Εἰσελθούσης δὲ τέλος τῆς νύμφης μετὰ τῆς συνοδίας εἰς τοῦ γαμβροῦ, ἄρχεται ἡ τράπεζα τοῦ γάμου· ἡ δὲ νύμφη παρά τισι συνδειπνεῖ μετὰ τῶν γυναικῶν, κεχωρισμένη τῶν ἀνδρῶν· ἅμα δὲ ἀντηχεῖ ἡ οἰκία ἀπὸ τῶν ὀργάνων, τῶν ᾀσμάτων καὶ τῆς ποδοκρουσίας τῶν χορευτῶν. Ὁμοία δέ τις διάχυσις γαμικῆς χαρᾶς ἐγένετο ἐν τοῖς μεγάροις τοῦ Μενελάου, ὡς μανθάνομεν παρὰ τοῦ Ὁμήρου (1). Μετὰ πολύωρον δὲ χαρὰν καὶ εὐθυμίαν ἀποχωρεῖ ἡ νύμφη εἰς τὸν λαμπρῶς παρεσκευασμένον καὶ εὐπρεπισμένον θάλαμον, συνοδευομένη ὑπὸ τῶν παρανύμφων μέχρι τῆς θύρας αὐτοῦ.

§. 48. Ὀκτὼ δὲ ἡμέρας μετὰ τοὺς γάμους τελεῖται ἑτέρα ἑορτὴ, ἥτις ἀ ν τ ί γ α μ ο ς παρά τισι καλεῖται· διότι κατ' αὐτὴν ὁ γαμβρὸς μετὰ τῆς νύμφης μεταβαίνει εἰς τῶν πενθερῶν, ὅπου δειπνοῦσι καὶ γεύονται μετὰ πολλῶν καὶ ἄλλων προσκεκλημένων, καὶ συνευθυμοῦσιν· ὅτε δὲ τέλος ἀπέρχεται ἡ νύμφη, οἱ γονεῖς καὶ οἱ οἰκεῖοι ἐνθέτουσιν εἰς κανίσκια διάφορα χαρίσματα, οἷον γλυκύσματα, δακτυλίδια καὶ ἄλλα καλὰ καὶ τίμια.

Ταῦτα μέν εἰσι διὰ βραχέων τὰ εἰς τοὺς γάμους τῶν τε πάλαι καὶ τῶν νῦν Ἑλλήνων ἔθιμα· νῦν δὲ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ καὶ περὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους σχέσεως καὶ διαγωγῆς τῶν συζύγων.

---

(1) Ὀδυσ. δ, 5.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ΑΛΛΗΛΟΥΣ ΑΓΑΠΗΣ ΚΑΙ ΣΧΕΣΕΩΣ ΤΩΝ ΣΥΖΥΓΩΝ.

§. 48. Οἱ διὰ τοῦ γάμου, ὡς εἴρηται, συζευχθέντες, ἀνὴρ καὶ γυνὴ, διέζων ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις ὁμοφρονοῦντες, φιλούμενοι καὶ βοηθοῦντες ἀλλήλοις, καὶ καθιστῶντες τίμιον καὶ εὐφρόσυνον τὸν βίον διὰ τῆς ἀμοιβαίας ἀγάπης καὶ φιλίας, ἣν τινα ὁμοφροσύνην ἐπαινεῖ ὁ ἀθάνατος Ὅμηρος λέγων·

» Οὐ μὲν γὰρ τοῦγε κρεῖσσον καὶ ἄρειον,
» ἢ ὅθ' ὁμοφρονέοντε νοήμασιν οἶκον ἔχητον
» ἀνὴρ ἠδὲ γυνή· πόλλ' ἄλγεα δυςμενέεσσιν,
» χάρματα δ' εὐμενέτησι· μάλιστα δέ τ' ἔκλυον αὐτοί (1)».

Ὁ μὲν ἀνὴρ ἐφίλει τὴν αὐτοῦ γυναῖκα καὶ πολὺ ἐτίμα αὐτήν· τῇ δὲ γυναικὶ ἦν ὁ ἀνὴρ ἀντὶ πατρὸς καὶ μητρὸς καὶ ἀδελφοῦ· ὁ δ' ἀπ' ἀλλήλων χωρισμὸς ἦν πικρότατος, ὡς γίνεται δῆλον ἔκ τε τῆς παρ' Ὁμήρῳ Ἀνδρομάχης, ἥτις ζητοῦσα ν' ἀποτρέψῃ τὸν Ἕκτορα ἀπὸ τοῦ πολέμου λέγει·

» Ἕκτορ, ἀτὰρ σύ μοί ἐσσι πατὴρ καὶ πότνια μήτηρ·
» ἠδὲ κασίγνητος, σὺ δέ μοι θαλερὸς παρακοίτης (2)».

καὶ ἐκ τῆς Πηνελόπης, ἥτις ἰδοῦσα ἐπιστρέψαντα μετὰ εἰκοσαετῆ πολύμοχθον πλάνην ὃν ἐπόθει Ὀδυσσέα, ἐχύθη εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτοῦ, πολλὰ χαρᾶς δάκρυα χέουσα· καὶ ἐκ τῶν ὀνομαστοτέρων παρ' Ὁμήρῳ ἡρώων, οἵτινες φιλοῦσι καὶ κήδονται τῶν γυναικῶν, ὡς δηλοῖ ὁ Ἀχιλλεὺς, ὃς ἐπαινεῖ τὸν ἄνδρα ὅστις ἀγαθὸς καὶ ἐχέφρων

» τὴν αὐτοῦ φιλέει καὶ κήδεται » (3).

καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς, ὃς εἰς οὐδὲν ἐλογίζετο οὔτε τὸ κάλλος τῆς Καλυψοῦς, οὔτε τὰς τέρψεις καὶ ἡδονὰς, οὐδ' αὐτὴν τὴν ἀθανασίαν, ἣν ἡ Καλυψὼ παρείχετο αὐτῷ, διότι

(1) Ὀδυσ. ζ, 182. (2) Ἰλ. ζ. 429. (3) Ἰλ. ι. 342.

Digitized by Google

τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν κατεῖχεν ἡ πατρὶς καὶ ἡ Πηνελόπη (1).

§. 49. Ἡ περὶ γυναικῶν ὅμως γνώμη τῶν μετὰ ταῦτα οὐκ ἦν ἡ αὐτὴ καὶ ἡ ἐφ' Ὁμήρου, ἑπομένως καὶ ἡ τῶν ἀνδρῶν πρὸς τὰς γυναῖκας σχέσις ἦν ἀλλοία· τὴν γυναῖκα δηλονότι ἐθεώρουν κρυψινουστέραν φύσει καὶ πανουργεστέραν τοῦ ἀνδρός, καὶ τὸν μὲν ἄνδρα κρείττονα καὶ ἄρχοντα, τὴν δὲ, χείρονα καὶ ἀρχομένην (2). Διὸ δὴ καὶ ἐχρεώστει ἡ γυνὴ νὰ ὑπακούῃ καὶ ὑποτάσσηται εἰς τὸν ἄνδρα, νὰ περιέπῃ προθύμως καὶ αὐτὸν καὶ τὸν οἶκον· αὕτη δὲ ἦν ἡ κυρία ἀρετὴ τῆς γυναικός· ὡς δηλοῖ ὁ Πλάτων λέγων· »Εἰ δὲ βούλει γυναικὸς ἀρετὴν » οὐ χαλεπὸν διελθεῖν, ὅτι δεῖ αὐτὴν τὴν οἰκίαν εὖ » οἰκεῖν, σώζουσάν τε τὰ ἔνδον καὶ κατήκοον οὖσαν » τοῦ ἀνδρός (3)». Ὅτε δὲ ὁ ἀνὴρ ἐπείθετο περὶ τῆς πίστεως καὶ σωφροσύνης τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, τότε συνεχώρει εἰς αὐτὴν νὰ ἐξέρχηται ἢ ἕνεκα θυσίας, ἢ θεωρίας, ἢ ἀγορασμοῦ, ἀκολουθούσης αὐτῇ ὅμως μιᾶς θεραπαινίδος· εἰς δὲ τὰς ἄλλας αὐτῆς ἐξόδους νόμος τις τοῦ Σόλωνος διέγραφε τὴν διαγωγὴν τῆς ἐξιούσης καὶ διαῤῥήδην ἔλεγε, »μὴ νύκτωρ πορεύεσθαι πλὴν ἁ» μάξῃ κομιζομένην, λύχνου προφαίνοντος» (4)· τούτου δ' ἕνεκα ἦσαν καὶ οἱ γυναικονόμοι, ἤγουν ἄρχοντες, οἵτινες ἐπετήρουν τὴν διαγωγὴν τῶν ἀττικῶν γυναικῶν καὶ ἐκόλαζον τὴν παρανομίαν αὐτῶν (5)·

§. 50. Εἰς γνώρισιν δὲ καὶ οἰκειότητα τῶν γυναικῶν πρὸς ἀλλήλας ἐτελοῦντο ἑορταὶ, εἰς ἃς οὐ παρεγίνοντο ἄνδρες (6)· τὰς εἰρημένας δὲ γνωρίμους καὶ συγγενεῖς ἐδέχοντο εἰς τὴν οἰκίαν αὐτῶν, καὶ αὗται πάλιν ἐπεσκέπτοντο αὐτάς· γραῦς ὅμως, πιθανῶς ἀνελευθέρους, καὶ γυναῖκας ἀκριτομύθους ἐκώλυον νὰ εἰσφοιτῶσιν εἰς

(1) Ὀδυσ. ε, 215. (2) Πλάτ. Ν. 6. 781. Δημοκρ. π. Στοβ. 73, 62 σ. 66. (3) Πλατ. Μεν. σ. 71. (4) Πλουτ. Σολ. 21. Ἀθήν. 12, 521. (5) Πολ. 8, 112. Ἡσυχ. λ. Πλάτανος. (6) Ἰσαί. π. κλ. Πύῤῥ. 66.

τὴν ἐν οἴκοις ἄλοχον· διότι αὗται ἐγίνοντο διδάσκαλοι κακῶν, ὡς δηλοῦσι τὰ παρὰ Στοβαίῳ τάδε·

»Μήτε γραῦν ποτε σοῖσι κακὴν δέξαιο μελάθροις·
»πολλῶν γρῆες ἔπερσαν εὔκτητα δώματα φώτων·
»μηδὲ μὲν ἀκριτόμυθον ἑταιρήσσαιο γυναῖκα·
»κεδνὰ κακοὶ φθείρουσι γυναικῶν ἤθεα μῦθοι (1)».

§. 51. Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ ἀνὴρ ἐτίμα καὶ ᾐδεῖτο σώφρονα μάλιστα γυναῖκα, καὶ ἐκ παντὸς τρόπου ἐφυλάσσετο μὴ πράξῃ ἢ εἴπῃ τι, ἢ φανῇ ἀσχημονῶν ἐναντίον γυναικός, ἃ δούλων ἦσαν ἔργα, οὐκ ἐλευθέρων (2)· τὴν σύζυγόν του αὐτὴν καὶ κοινωνὸν κοίτης εἶχε καὶ μετ' αὐτῆς συνέπινε καὶ συνεδείπνει, ὅτε μετ' ἀνδρῶν δὲν συνεδείπνει (3)· καθόλου δὲ συνέχαιρε καὶ συνευφραίνετο μετ' αὐτῆς. Αἱ οὕτως οἰκουροῦσαι καὶ σωφρόνως διάγουσαι γυναῖκες ἐτιμῶντο καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀνδρῶν, οἵτινες σφόδρα ηὐλαβοῦντο μὴ φανῶσι κακοὶ πρὸς αὐτάς· καὶ εἰς οἰκίαν γείτονος καὶ βοηθὸς παρακαλούμενος ἀνὴρ ἐφυλάσσετο νὰ εἰσέλθῃ, μὴ παρόντος τοῦ κυρίου (4).

§ 52. Ἔκ τε τῆς εἰρημένης σώφρονος καὶ κοσμίου διαγωγῆς τῆς γυναικὸς καὶ ἐκ τῆς ἐπιεικείας καὶ συνέσεως τοῦ ἀνδρὸς πρὸς τὴν γυναῖκα ἐνετίκτετο ἀμφοτέροις θαυμαστή τις φιλία καὶ ἀγάπη πρὸς ἀλλήλους, ὥστε καὶ τὰ φυσικὰ ἐλαττώματα αὐτῶν, εἰ εἶχον, ἀφανῆ ὑπὸ τῆς στοργῆς ἐγίνοντο, ὡς διηγεῖται ὁ Πλούταρχος περὶ τῆς γυναικὸς τοῦ Ἱέρωνος· ὅστις λοιδορηθείς ποτε ὑπό τινος τῶν ἐχθρῶν εἰς τὴν δυσωδίαν τοῦ στόματος, ἦλθεν εἰς τὴν οἰκίαν, καὶ τὴν γυναῖκα μετὰ θαυμασμοῦ ἠρώτα, διὰ τί τοῦτο δὲν ἔλεγεν· ἡ δ' οὖσα σώφρων καὶ ἄκακος, ἐνόμιζον, εἶπεν, ὅτι οὕτω πάντες οἱ ἄνδρες μυρίζουσι.

---

(1) Εὐριπ. Ἀνδρομ. 925 καὶ Τρῳάδ. 653. (2) Δημ. κ. Ἀνδρ. 609. (3) Ἰσαί. π. Πύῤῥ. κληρ. 22. (4) Δημ. κ. Εὐ. 1157. Λυσ. κ. Σιμ. 139.

§. 53. Πρὸς τὴν εἰρημένην σεμνὴν καὶ ἀνεσταλμένην ἀγωγὴν τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ τῶν ἐν ἄλλαις Ἰωνικαῖς πόλεσι γυναικῶν ἀντετίθετο ἡ ἄνεσις καὶ γύμνωσις τῶν Σπαρτιατίδων, ἣν οὐκ ἀτόπως ἐκάκιζον ὡς πολλῶν κακῶν αἰτίαν, ὡς δηλοῖ ὁ Εὐριπίδης λέγων (Ἀνδρ. 590)·

» . . . οὐδ' ἂν, εἰ βούλοιτό τις,
»σώφρων γένοιτο Σπαρτιατίδων κόρη,
»αἳ ξὺν νέοισιν, ἐξερημοῦσαι δόμους,
»γυμνοῖσι μηροῖς καὶ πέπλοις ἀνειμένοις,
»δρόμους, παλαίστρας τ', οὐκ ἀνασχετοὺς ἐμοὶ,
»κοινὰς ἔχουσι ».

§. 54. Ὅτι δὲ καὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες κακοὶ ἐγίνοντο, καὶ κακὰ ἐκ τῆς συζυγίας αὐτῶν πολλὰ προήρχοντο, περιττὸν, νομίζω, νὰ εἴπω· σημειωτέον ὅμως, ὅτι τὸ πάλαι ἄπιστος καὶ ἀκόλαστος γυνὴ φοβερὰ ἐκολάζετο καὶ ἐπαραδειγματίζετο· οἷον οἱ Κυμαῖοι, κατὰ Πλούταρχον, τὴν ἐπὶ μοιχείᾳ ληφθεῖσαν γυναῖκα ἦγον εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ καθίστων ἐπὶ λίθου τινὸς πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν πάντων· εἶτα οὕτως ἀνεβίβαζον ἐπὶ ὄνον καὶ περιῆγον κύκλῳ περὶ τὴν πόλιν· προσηγορεύετο δὲ Ὀνοβάτις, καὶ διετέλει τοῦ λοιποῦ ἄτιμος, ὡς μανθάνομεν παρὰ τοῦ Πλουτάρχου, διαῤῥήδην λέγοντος (ἐν Ἑλλην. τ. 2)· « Τῶν γυναικῶν τὴν ἐπὶ μοιχείᾳ ληφθεῖσαν ἀγαγόντες εἰς ἀγορὰν, ἐπὶ λίθου τινὸς ἐμφανῆ πᾶσι καθίστασαν· εἶτα οὕτως ἀνεβίβαζον ἐπὶ ὄνον καὶ τὴν πόλιν κύκλῳ περιαχθεῖσαν ἔδει πάλιν ἐπὶ τὸν αὐτὸν λίθον καταστῆναι, καὶ τὸ λοιπὸν ἄτιμον διατελεῖν, Ὀνοβάτιν προσαγορευομένην ». Ἀπηγόρευον δὲ αὐτῇ οἱ νόμοι εἰς τὰ δημοτελῆ ἱερὰ εἰσιέναι, ἵνα μὴ τὰς ἀναμαρτήτους τῶν γυναικῶν ἀναμιγνυμένη διαφθείρῃ, καὶ ὁ ἀνὴρ δ' ἀπέπεμπε τοιαύτην γυναῖκα· ἄτιμος δ' ἦν, εἰ συνῴκει αὐτῇ (1). Τὸν δὲ μοιχὸν ἐτιμώρουν, ὕβρι-

(1) Ἰδὲ καὶ Δημοσθ. κατὰ Νεαίρ. 1374.

Digitized by Google

ζον πολλαχῶς καὶ τέλος ἐφόνευον (1). Ὡσαύτως δὲ θανάτῳ ἐζημιοῦντο καὶ οἱ εἰς διαφθορὰν τιμίων γυναικῶν, θυγατέρων καὶ παίδων ἐνεργήσαντες, οἵτινες καὶ προαγωγοὶ ὠνομάζοντο (2).

§. 55. Οὐδὲν ἄλλο γίνεται εἰς ἀμφοτέρους πικρότερον ἢ ὁ ἀπ' ἀλλήλων χωρισμός. Ὅταν ἀποδημῇ ὁ ἀνὴρ ἢ ἐμπορίου χάριν ἢ ἄλλης πράξεως, ἡ γυνὴ κατακλείεται εἰς τὸν οἶκον, καταγίνεται περὶ τὰ οἰκεῖα ἔργα καὶ ἀποφεύγει τὰς ἐκ τῆς οἰκίας ἐξόδους. Ὅταν δὲ πάλιν ἡ γυνὴ βλέπῃ αὐτὸν ἐπανερχόμενον ἐκ τῆς ἀποδημίας, χαίρει, καλλωπίζεται καὶ κοσμεῖται δι' ἀδαμάντων, λίθων καὶ ἄλλων πολυτίμων. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἀνὴρ ἀθυμεῖ καὶ σφόδρα λυπεῖται μακρὰν τῆς συζύγου αὐτοῦ ὤν· ἡ ξένη γῆ εἶν' αὐτῷ στενοχωρία καὶ ἐρημία, διὸ καὶ ἔ ρ η μ α λέγουσι νῦν τὴν ξένην γῆν.

Τοιούτων δ' ἀγαπωμένων συζύγων τὴν καρδίαν οὐδεὶς φανερῶς λόγος δύναται νὰ βοσκήσῃ, οὐδεμία ἐπιβουλὴ κατ' ἀλλήλων νὰ κατισχύσῃ, οὐδεμία δὲ ἀνόσιος διάνοια δύναται νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὴν ψυχὴν αὐτῶν.

§. 56. Ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ παρ' ἡμῖν κακοὶ σύζυγοι, οἵτινες ἀεὶ ἐρίζουσι πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀλλήλοις ἐπιβουλεύουσιν· ἀκόλαστος ὅμως καὶ ἄπιστος σύζυγος φοβερὰ τιμωρεῖται καὶ κολάζεται· ταύτην καθίζουσιν ὡς τὸ πάλαι, οὕτω καὶ νῦν ἐπὶ ὄνου· καί, περιάγοντες αὐτὴν περὶ τὴν πόλιν, πτύουσι πάντες καὶ λαιμονοβολοῦσι καὶ παντοίως χλευάζουσι· ζῇ δὲ τοῦ λοιποῦ κατῃσχυμμένη καὶ ἄτιμος, πᾶσαι δ' αἱ γυναῖκες φεύγουσιν αὐτήν, καὶ αὐτὸς ὁ σύζυγός της ἄτιμος νομίζεται, ἂν συνομιλῇ μετ' αὐτῆς.

Εἶν' ἀληθές, ὅτι τοιαῦτα παραδείγματα σωφροσύνης παιδευτικὰ οὐκέτι γίνονται ἐν ταῖς παρ' ἡμῖν μεγάλαις

---

(1) Ξενοφ. Ἱερ. 3, 3.
(2) Αἰσχίν. κ. Τιμάρ. 177.

Digitized by Google

πόλεσι. Διατί; μὴ ἐξηφανίσθη ἡ πολλῶν σκανδάλων αἴτιος κακία αὕτη ἐκ τῆς εἰς τὰ χρηστὰ ἐπιδόσεως καὶ προκοπῆς τῶν κατοίκων αὐτῶν; ἢ ἐπεῤῥώσθη καὶ αὕτη ὑπὸ τοῦ ἐξ Εὐρώπης κατακλύσαντος ἡμᾶς πολιτισμοῦ, ὥστε ἀναιδῶς εἰσέρχεται εἰς τὰς ἐπισημοτέρας οἰκίας, παρακάθηται πλησίον χρηστῶν γυναικῶν καὶ ἀσυστόλως περιέρχεται τὴν πόλιν;

Καλὸν δὲ ἐκρίναμεν ν' ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα ὀλίγα τινὰ καὶ περὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους σχέσεως καὶ διαγωγῆς τῶν παρ' ἡμῖν συζύγων.

§. 57. Ὁ καλῶς εἰδὼς τὰ ἡμέτερα ἤθη θέλει βεβαίως ὁμολογήσει, παραβάλλων αὐτὰ πρὸς τὰ τῶν ἀρχαίων, ὅτι παρ' ἑκατέροις οἱ τρόποι ἡ καὶ διαγωγὴ τῶν συζύγων πρὸς ἀλλήλους εἰσὶ σχεδὸν οἱ αὐτοί. Ὡς γὰρ τὸ πάλαι, οὕτω καὶ νῦν καλῶς αὐτόθεν γινώσκουσιν ὅ τε ἀνὴρ καὶ ἡ γυνὴ, ὅτι φύσει διαφέρουσιν ἀλλήλων, καὶ ὁ μὲν ὑπερφέρει αὐτῆς, ἡ δὲ εἶναι ὑποδεεστέρα αὐτοῦ, ἑπομένως ὁ μὲν φύσει ἄρχει αὐτῆς, ἡ δὲ ἄρχεται ὑπ' αὐτοῦ· τὴν ὑπεροχὴν ταύτην τοῦ ἀνδρὸς ὑπεράνω τῆς γυναικὸς ἐνδεικνύμενος καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος λέγει ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῇ (ε'. 22.23)· «Αἱ γυναῖκες, » τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ὑποτάσσεσθε, ὡς τῷ Κυρίῳ· ὅτι » ὁ ἀνήρ ἐστι κεφαλὴ τῆς γυναικὸς, ὡς καὶ ὁ Χριστὸς » κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας, κτλ ».

Ἀμφότεροι ὅμως λίαν ἀγαπῶσι καὶ στέργουσιν ἀλλήλους εὐθὺς ἅμα ἑνωθέντες διὰ τοῦ ἱεροῦ δεσμοῦ τοῦ γάμου. Ἡ γυνὴ οὐδὲν ἔχει ἐπὶ τῆς γῆς τιμιώτερον ἢ τὸν ἄνδρα της, καὶ οὐδὲν ἱερώτερον ὡς τὴν τιμὴν αὐτοῦ· αὐτὸν καλεῖ ζωὴν καὶ φῶς της, αὐτὸν αὐθέντην καὶ κύριόν της· κύριον δὲ διδάσκει νὰ καλῶσιν αὐτὸν καὶ τὰ τέκνα της, καὶ οἱ δοῦλοι καὶ πάντες οἱ ἐν τῷ οἴκῳ· ὅθεν καὶ οἱ τῶν Ἀθηναίων παῖδες καὶ ἄλλοι αὐθέντην καλοῦσι τὸν πατέρα· οἱ δὲ τῶν Χίων καὶ ἄλλοι, κῦριν, οἷον κύριον· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἀνὴρ, κυρὰν καὶ

οἰκοκυρὰν καλεῖ αὐτήν· οὕτω δ' ἀπαιτεῖ νὰ καλῶσιν αὐτὴν καὶ τὰ τέκνα καὶ οἱ οἰκεῖοι· τὸ σεμνὸν δὲ τοῦτο καὶ δίκαιον πρὸς τὸν πατέρα ὄνομα ὠνόμαζον καὶ οἱ τῶν ἀρχαίων παῖδες τοὺς πατέρας αὐτῶν ([1]). Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης καὶ σχέσεως τῶν συζύγων· νῦν δὲ εἴπωμέν τινα περὶ τῆς τροφῆς καὶ παιδείας τῶν τέκνων αὐτῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'.

ΠΕΡΙ ΤΡΟΦΗΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΤΩΝ ΠΑΡ' ΕΛΛΗΣΙ ΤΕΚΝΩΝ.

§. 58. Προείπομεν ἤδη ὅτι οἱ Ἕλληνες διὰ τοῦ γάμου ἐσκόπουν ἰδίᾳ τὸ γνησίως παιδοποιεῖσθαι· τούτου δ' ἕνεκα καὶ εὐχαὶ καὶ θυσίαι ἐγίνοντο πρὸς τοὺς ἐφόρους τοῦ γάμου θεούς, ἰδίᾳ δὲ πρὸς τὴν Ἥραν, τὴν Εἰλύθειαν προσαγορευομένην, διότι αὐτὴν καὶ ὅτε ὤδινον αἱ γυναῖκες ἀρωγὸν τῶν ὠδίνων ἐπεκαλοῦντο ([2]).

§. 59. Ὅτε δὲ ἐγεννᾶτο τὸ παιδίον, ἔλουον αὐτὸ πρῶτον καὶ ἤλειφον δι' ἐλαίου· εἶτα δὲ ἐσπαργάνων αὐτό, πλὴν τῶν σκληροδιαίτων Σπαρτιατῶν, οἵτινες οὐδέποτε ἐσπαργάνων τὰ νεογνά, ὅπως καὶ τὰ μέλη καὶ τὰ εἴδη αὐτῶν γίνωνται ἐλευθέρια, κατὰ Πλούταρχον ([3]). Ἅμα δὲ συνείθιζον ν' ἀρτῶσιν εἰς τὴν θύραν τῆς οἰκίας, εἰ μὲν ἄῤῥεν ἦν τὸ γεννηθέν, στέφανον ἐλαίας· εἰ δὲ θῆλυ, ἔρια, εἰς σημεῖον τῶν ἔργων, περὶ ἃ ἔμελλεν ἑκάτερον ν' ἀσχοληθῇ· τὸ μὲν δηλαδὴ ἄῤῥεν περὶ τοὺς ἀγῶνας καὶ πολέμους· τὸ δὲ θῆλυ, περὶ τὴν ταλασίαν ([4]).

([1]) Ἴδε Ἀριστ. Ἱππ. 969 καὶ τὸν τούτου σχολιαστήν· πρβλ. καὶ τὰς τοῦ ἡμετέρου Κοραῆ σημειώσεις εἴς τε τὸν Ἰσοκρ. (σελ. 164), καὶ εἰς τὸν Πτωχοπρόδρ. βιβλ. Α'. σελ. 129. ([2]) Ἴδε Θεοκρ. ΙΖ. 60.

([3]) Πλουτ. Λυκ. 16. καὶ Πλάτ. Ν. 7, 789. ([4]) Ἡσυχ. λ. στέφανον ἐκφέρειν.

Digitized by Google

§. 60. (*) Μετὰ δὲ τὸν τοκετὸν τὴν μὲν πέμπτην ἢ ἑβδόμην ἡμέραν ἡ μαῖα, ἢ ἄλλη τις τῆς μαιώσεως συναψαμένη γυνὴ, βαστάζουσα τὸ παιδίον καὶ λαμπάδας ἀνημμένας, περιέτρεχε περὶ τὴν καίουσαν ἑστίαν, ἐξ ἧς περιδρομῆς ἐκλήθη καὶ ἡ τελετὴ ἀμφιδρόμια καὶ δρομιάμφιον ἦμαρ (1). Διὰ τῆς εἰρημένης περὶ τὸν βωμὸν μετὰ λαμπάδων περιδρομῆς ᾐνίττοντο πιθανῶς λαμπρὰν καὶ ἱλαρὰν ζωήν. Κατ' αὐτὴν δὲ τὴν ἡμέραν ἐδόξαζον οἱ ἀρχαῖοι ὅτι αἱ Μοῖραι παραγινόμεναι προσέταττον τῷ παιδίῳ καὶ ἐμοίραζον αὐτῷ ὅσα ἔμελλε νὰ πάθῃ ἐν τῷ βίῳ καλὰ ἢ κακὰ, ὡς μανθάνομεν παρὰ πολλῶν καὶ ἄλλων μυθογράφων καὶ παρὰ τοῦ Ἀπολλοδώρου, ὅστις διηγούμενος τὰ περὶ Μελεάγρου μυθολογούμενα λέγει καὶ τάδε· « τούτου δὲ (τοῦ Μελεάγρου) » ὄντος ἡμερῶν ἑπτὰ, παραγενομένας τὰς Μοίρας φασὶν » εἰπεῖν· τότε τελευτήσει Μελέαγρος, ὅταν ὁ καιόμενος » ἐπὶ τῆς ἐσχάρας δαλὸς κατακαῇ (2)». Τὴν δὲ δεκάτην ἐτελεῖτο ἐπισημοτέρα τελετὴ, διότι ἐν αὐτῇ οἱ γονεῖς κυρίως ἐτίθεσαν τὸ ὄνομα εἰς τὸ παιδίον, ἰδίᾳ δὲ ὁ πατήρ (3)· παρελάμβανε δὲ τὸ παιδίον τὸ ὄνομα ἢ τὸ τοῦ πρὸς πατρὸς πάππου (4), ἢ τὸ τοῦ πατρὸς (5), ἢ συγγενοῦς (6), ἢ ὠνομάζετο ἀπό τινος θεοῦ ἢ ἥρωος, εἰς ὃν οἱ γονεῖς ἀνήρτων τὴν σωτηρίαν καὶ φυλακὴν τοῦ παιδός (7). Ἄλλοι δ' ἐτίθεσαν εἰς τὸ παιδίον ὄνομα δηλωτικὸν ἀρετῶν καὶ ἐπιτηδευμάτων, ἅτινα ἔμελλεν, ἢ ηὔχοντο νὰ μετέλθῃ ὁ

(*) Μετάθες ἐναλλὰξ τὰς §§ 57 (μετὰ τῶν τριῶν προτεταγμένων στίχων) καὶ 55.

(1) Ἰδὲ Πλάτ. Θεαίτ. 160. πρβλ. καὶ Σουίδ. λ. ἀμφιδρόμια καὶ Ἐτυμ. Μ. καὶ Ἡσυχ. λ. ἀμφιδρόμια. (2) Ἀπολλ. 1, 7, 8. πρβλ. καὶ Preller, Griech. Mythol, 2. 207. (3) Ἰδὲ Hermann, Griech. Privatalter. § 32, 17. (4) Ὅρα Λουκ. Χάρ. 17. (5) Ὡς ὁ Δημοσθένης ὠνομάζετο, Δημοσθένης Δημοσθένους. (6) Ἰδὲ Παυσ. 5. 3, 4. καὶ Λουκ. Τιμ. 52. (7) Λουκ. Εἰκ. 27. πρβλ. καὶ Panofka Antike Weihgeschenke, Abh. d. Akad. d. Wiss. 1839, S. 131.

Digitized by Google

παῖς κατὰ τὸν βίον (1). Πάντες δὲ οἱ κληθέντες συγγενεῖς καὶ φίλοι, μεθ' ὧν συνέθυεν ὁ πατὴρ πρὸς τὴν Ἥραν τὴν Εἰλείθυιαν, καὶ οὓς εἱστία, ἐξ οὗ καὶ ἡ ῥῆσις δεκάτην θύειν καὶ ἑστιᾶν (2), ἐδώρουν τῷ μὲν παιδίῳ παιγνίδια μετάλλινα καὶ πήλινα, τὴν δὲ μητρὶ ἀγγεῖα καλὰ καὶ γεγραμμένα (3).

§. 61. Ἐντεῦθεν ἤρχετο ἡ τροφὴ τοῦ παιδίου, περὶ ἧς ἐπεμελεῖτο ἰδίᾳ ἡ μήτηρ· αὕτη ἐθήλαζε καὶ ἔτρεφεν αὐτό· προσελάμβανον ὅμως οἱ ἀρχαῖοι καὶ θηλαστρίας, τίτθας ἢ τιτθὰς καλουμένας· ἦσαν δ' αὗται ἢ δοῦλαι, ἢ ἀσταὶ γυναῖκες, αἵτινες ἐξ ἀπορίας μετήρχοντο τὸ τῆς τίτθης ἐπιτήδευμα (4). Πολλὴν ὅμως ἐποιοῦντο ἐπιμέλειαν περὶ τῆς ἐκλογῆς τῆς τίτθης· διότι πάνυ καλῶς ἐγίνωσκον οἵαν δύναμιν ἔχει ἡ ἐξ αὐτῆς τροφὴ πρὸς τὴν τῶν παίδων εὔρωστον ἕξιν· διὸ καὶ προετίμων τροφοὺς ἐκ Λακωνίας, ὡς εὐρώστους καὶ ἐπιτηδειοτέρας εἰς περιποίησιν παιδίων (5).

§. 62. Πλὴν δὲ τῆς ἐκ μαστῶν τροφῆς τὸ παιδίον ἐτρέφετο καὶ δι' ἄλλης πυκνοτέρας τροφῆς, ἣν ἐμάσα πρότερον ἡ τίτθη, εἶτα ἐνετίθει αὐτὴν εἰς τὸ τοῦ παιδίου στόμα, ὡς δηλοῖ ὁ Ἀριστοφάνης, ὃς παράγει τὸν ἀλλαντοπώλην πρὸς τὸν Κλέωνα λέγοντα·

» κᾆθ', ὥσπερ αἱ τίτθαι γε, σιτίζεις κακῶς·
» μασώμενος γὰρ τῷ μὲν ὀλίγον ἐντιθεῖς,
» αὐτὸς δ' ἐκείνου τριπλάσιον κατέσπακας (6) ».

§. 63. Νυστάζοντα δὲ τὰ παιδία ἀπέθετον εἰς σκάφην, συνηθέστερον εἰς πλεκτὰ κουνίδια, καὶ ἐκοίμιζον αὐτά· ἵνα δὲ εὐκολώτερον κοιμίσωσιν, ἔσειον αὐτὰ καὶ

---

(1) Πρβλ. F. Hermann, Privatalterth. 32, 20. (2) Ἡσυχ. λ. Δεκάτη, καὶ Ἀθήν. 14. 7. καὶ Bekk. Anecd. p. 237. (3) Ἴδε Panofka Griechin. u. Griech. 8. 3. (4) Δημ. κ. Εὐβουλ. 1309.
(5) Ἴδε Πλούτ. 6. Λυκούρ. 16. (6) Ἀριστοφ. Ἱππ. 717. καὶ Θεοφρ. Χαρ. 20.

ἐπῇδον ᾠδάς τινας, ἅς τινας ὠνόμαζον βαυκαλήματα ἢ καταβαυκαλήσεις (¹)· ἐκ τῶν παλαιῶν καταβαυκαλήσεων ἦν καὶ τὸ ἑξῆς βαυκάλημα, ὅπερ ᾖδεν ἡ Ἀλκμήνη, κατακοιμίζουσα τοὺς διδύμους παῖδας·

» Ἁπτομένα δὲ γυνὰ κεφαλᾶς μυθήσατο παίδων·
» εὕδετ' ἐμὰ βρέφεα γλυκερὸν καὶ ἐγέρσιμον ὕπνον·
» εὕδετ' ἐμὰ ψυχά, δύ' ἀδελφεώ, εὔσοα τέκνα·
» ὄλβιοι εὐνάζοισθε καὶ ὄλβιοι ἀῶ ἵκοισθε (²).

Ἡ ἐν πίν. Β' 32 εἰκὼν δηλοῖ παιδίον κείμενον ἐν λίκνῳ· τὸ παιδίον δὲ τοῦτο, ὡς ὀρθῶς τεκμαίρονται οἱ ἀρχαιολόγοι ἀπό τε τοῦ πετάσου, ὃν φορεῖ, καὶ τοῦ σχήματος τοῦ προσώπου, ἐστὶν ὁ πανοῦργος Ἑρμῆς, ὅστις ἀπολογεῖται πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, ἀπαιτοῦντα τὰς βοῦς (³).

§. 64. Εἰς ἡσυχίαν δὲ καὶ τέρψιν τῶν παίδων εἶχον διάφορα παίγνια, οἷα ἦν ἡ ἐκ μετάλλου ὑπὸ Ἀρχύτου ἐφευρεθεῖσα πλαταγή, ἣν ἐδίδοσαν αὐτοῖς, ὅπως μηδὲν, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, συντρίβωσι κατὰ τὴν οἰκίαν (⁴). Δεύτερον δὲ, αἱ κόραι ἢ κοῦροι, εἴδωλα, λέγω, μικρὰ πάντων τῶν ζώων, οἷον ἀνδρῶν μαχητῶν καὶ μυθικῶν, χελώνης, λαγοῦ, πιθήκου καὶ ἄλλων, ἅτινα ἔπλαττον ἐκ πηλοῦ καὶ ἔγραφον καὶ ἐχρωμάτιζον ἐπιτήδειοι τεχνῖται, κοροπλάθοι ἢ κοροπλάσται καλούμενοι, καὶ ἐπώλουν ἐν τῇ ἀγορᾷ, ὡς παρά τε πολλῶν καὶ ἄλλων γραμματικῶν μανθάνομεν, καὶ παρὰ Λεξιφάνους λέγοντος· « ὡς νῦν γ' ἐλελήθεις σαυτὸν τοῖς ὑπὸ τῶν » κοροπλάθων ἐς τὴν ἀγορὰν πλαττομένοις ἐοικὼς, κε» χρωσμένος μὲν τῇ μίλτῳ καὶ τῷ κυανῷ, τὸ δ' ἔνδοθεν » πήλινός τε καὶ εὔθρυπτος ὢν (⁵) ». Ἕτερα δὲ κατεσκεύαζον

(¹) Πλάτ. Ν. σ. 790. πρβλ. καὶ Ἀριστ. προβλ. 19, 38. Ἀθην. 14, 10. 618.
(²) Θεοκρ. 24, 6. (³) Ἴδε Panofka, Griechin. u. Griech. s. 15.
(⁴) Ἀριστ. Πολ. 8, 6. (⁵) Λεξιφ. 22. 347. Πλάτ. Θεαίτ. σ. 146. Δημοσθ. Φιλιπ. 1, 47 καὶ Λουκ. Προμ. 2. 25.

Digitized by Google

αὐτὰ τὰ παιδία, μιμούμενα τὰ καθ' ἡμέραν ἐν χρήσει πράγματα, οἷον ᾠκοδόμουν οἰκίας, ἔξεον ναῦς, εἰργάζοντο ἁμαξίδια, ἀνέπλαττον ἐκ κηροῦ βοῦς, ἵππους καὶ ἀνθρώπους· περὶ τούτων διδάσκει ἡμᾶς ὁ Ἀριστοφάνης, ὃς εἰςάγει τὸν Στρεψιάδην λέγοντα·

» Εὐθὺς γέ τοι παιδάριον ὂν τυννουτονὶ
» ἔπλαττεν ἔνδον οἰκίας, ναῦς δ' ἔγλυφεν,
» ἁμαξίδας τε σκυτίνας εἰργάζετο,
» κἀκ τῶν σιδίων βατράχους ἐποίει —([1])».

Ἡ ἐν πίν. Β' 33 εἰκὼν δεικνύει παιδάριον, ἐπέραστον ἔχον τὴν ὄψιν, καὶ βοστρύχους ταινίᾳ περὶ τὴν κεφαλὴν δεδεμένους· ἕλκει δὲ τὸ εἰρημένον παιδάριον τῇ μὲν ἀριστερᾷ ἁμαξίδιον, τῇ δὲ δεξιᾷ ὀρέγει πλακοῦντα πρὸς κυνάριον ([2]). Ἄλλα δὲ παίγνια ἀνεύρισκον αὐτὰ τὰ παιδία, ὅτε συνήρχοντο, οἷος ἦν ὁ τροχός, καὶ ἡ παρ' Ἕλλησι καὶ Ῥωμαίοις συνήθης καὶ φίλη τῶν παιδίων παιδιά, ῥόμβος ἢ στρόβιλος καλουμένη· ἦν δ' αὕτη ξύλινόν τι ἐργαλεῖον ἐκ πύξου, ἢ κῶνος πίτυος, ἐξ οὗ καὶ κῶνος ἡ παιδιὰ ὠνομάσθη. Τὸ εἰρημένον ἐργαλεῖον ἔστρεφον οἱ παῖδες πλήττοντες αὐτὸ διὰ μάστιγος ἐπιδεξίως καὶ ἐπιφωνοῦντες· «τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα([3])». Δεύτερον δὲ ἡ μηλολόνθη, ἤτοι ἡ ὁμοία τῷ κανθάρῳ χρυσομυῖα, ἣν κατεῖχον οἱ παῖδες δεσμεύοντες ἐκ τοῦ ποδὸς καὶ ἄφινον εἰς τὸν ἀέρα ([4]). Τρίτον δὲ παίγνιον ἦν ἡ χαλκῆ μυῖα, ἥτις ἐπαίζετο οὕτω· περιέσφιγγον διὰ ταινίας τοὺς ὀφθαλμοὺς ἑνὸς παιδὸς, ὅςπερ περιστρεφόμενος καὶ διώκων τὰ ἄλλα παιδία, ἵν' αὐτὰ συλλάβῃ, ἐφώνει· «χαλκῆν μυῖαν θηράσω»· οἱ δὲ

([1]) Ἀριστ. Νεφ. 878. πρβλ. καὶ Λουκ. π. ἐνύπ. 2. ([2]) Ἴδε Stackelberg, die Gräber der Hellenen, Taf. XVII, 3. πρβλ. καὶ Panofka, Bilder Antik. Lebens, Taf. I, 3. ([3]) Ἴδε Ἐτυμ. Μ. λ. κῶνος καὶ Καλλιμ. παρ. Διογ. Λαερτ. 4. κεφ. δ'. 8. ([4]) Ἀριστοφ. Νεφ. 763 καὶ τὸν σχολιαστ. αὐτοῦ εἰς Σφῆκ. 1341.

Digitized by Google

ἀπεκρίνοντο, «θηράσεις, ἀλλ' οὐ λήψει»· ἅμα δὲ ἔπαιον αὐτὸν, ἕως οὗ συνελάμβανεν ἕνα ἐξ αὐτῶν (1). Καθόλου δὲ ἐμιμοῦντο τὰ μὲν θήλεα γυναικεῖα ἔργα, τὰ δὲ ἄῤῥενα, ἀνδρεῖα· οἷον κατεσκεύαζον τὰ ἄῤῥενα ὅπλα ἐκ ξύλων, καλάμης καὶ ἐξ ἄλλων· περιέβαινον αὐτὰ ὡς ἵππον, καὶ ἔπαιζον, ὡς ἱστορεῖ ὁ Πλούταρχος, λέγων περὶ τῆς φιλοτεχνίας τοῦ Ἀγησιλάου πλὴν ἄλλων καὶ τόδε· « Ἦν δὲ καὶ φιλότεχνος ὁ Ἀγησίλαος διαφερόντως, καὶ » περὶ ἐκείνου τὸ τῆς παιδιᾶς λέγουσιν, ὅτι μικροῖς τοῖς » παιδίοις οὖσι, κάλαμον περιβεβηκὼς ὥςπερ ἵππον, οἴκοι » συνέπαιζεν· ὀφθεὶς δὲ ὑπό τινος τῶν φίλων παρεκάλει » μηδενὶ φράσαι πρὶν ἂν καὶ αὐτὸς πατὴρ παίδων γέ- » νηται (2) ». Καὶ ἄλλας δὲ εἶχον παιδιὰς οἱ ἀρχαῖοι, περὶ ὧν ἔσται λόγος ἀλλαχοῦ.

§. 65. Εἰς σωφρονισμὸν ἀτάκτων παιδίων φοβεροὺς ἔπλασσον καὶ διηγοῦντο μύθους, οἷον τὸν τῆς Ἀκκοῦς καὶ τῆς Ἀλφιτοῦς, τῆς Μορμοῦς καὶ τῆς Γοργοῦς, τῆς Λαμίας, καὶ Ἐμπούσης κατά τινας ἐπικαλουμένης, καὶ τοῦ Ἐφιάλτου, ὡς παραδιδόασιν ἡμῖν ἄλλοι τε πολλοὶ τῶν γραμματικῶν καὶ ὁ Στράβων, ὃς διαῤῥήδην λέγει· « τοῖς τε γὰρ παισὶ προςφέρομεν τοὺς ἡδεῖς μύθους εἰς » προτροπήν· εἰς ἀποτροπὴν δὲ τοὺς φοβερούς· ἥ τε γὰρ » Λάμια μῦθός ἐστι, καὶ ἡ Γοργὼ, καὶ ὁ Ἐφιάλτης, καὶ » ἡ Μορμολύκη ». Ἅπαντα δὲ τὰ εἰρημένα ἐκφόβητρα, καὶ μορμολύκεια ἐκάλουν καὶ βρικέλους (3). Ὁ Θεόκριτος παρεισάγει τὴν Πραξινόην λέγουσαν πρὸς τὸν υἱὸν, ὃν ἀποτρέπει νὰ συνεξέλθῃ·

« — οὐκ ἄξω τὺ, τέκνον· Μορμὼ, δάκνει ἵππους.
» δάκρυε ὅσσα θέλεις· χωλὸν δ' οὐ δεῖ σε γενέσθαι (4).

Ἦσαν δὲ πολλοὶ καὶ ἄλλοι ἐν χρήσει μῦθοι καὶ ἱστορίαι, ἅς τινας συχνὰ πρὸς ἡδονὴν τῶν παιδίων καὶ προ-

---

(1) Ἰδὲ Πολυδ. 9, 12?. (2) Ἐν βίῳ Ἀγησιλ. 25. (3) Στράβ. 1, 2, 6. Φιλοστρ. 6. Ἀπολ. Τυαν. 4, 25. Εὐστ. εἰς Ὀδυσ. 1. 101. σ. 1395. (4) Θεόκρ. 14, 40. ἰδὲ καὶ Εὐστάθ. εἰς Ὀδύσ. 12, 240.

Digitized by Google

τροπὴν διηγοῦντο αἱ τροφοὶ καὶ τίτθαι, ὅθεν καὶ τὸ « γραῶν ἢ τιτθῶν μῦθοι» παροιμία ἐγένετο (1)· περὶ ὧν ὅμως μύθων καὶ λόγων συμβουλεύει ὁ σοφὸς Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης νὰ προσέχωσιν οἱ τροφοὶ καὶ οἱ παιδονόμοι ποίους τινὰς πρέπει νὰ ἀκούωσιν οἱ παῖδες, ἵνα μὴ αἱ ψυχαὶ τούτων ἐξ ἀρχῆς διαφθείρωνται, ὡς ἱστορεῖ ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ περὶ Παίδ. ἀγωγῆς (5 11) λέγων· « Καί μοι δοκεῖ Πλάτων ὁ δαιμόνιος ἐμμελῶς παραι» νεῖν ταῖς τίτθαις, μὴ τοὺς τυχόντας μύθους τοῖς παι» δίοις λέγειν, ἵνα μὴ τὰς τούτων ψυχὰς ἐξ ἀρχῆς » ἀνοίας καὶ διαφθορᾶς ἀναπίμπλασθαι συμβαίνῃ » (2).

§. 66. Εἰς διόρθωσιν δὲ καὶ σωφρονισμὸν ἀπειθῶν καὶ δυστρόπων παιδίων ὁ θεῖος Πλάτων συμβουλεύει τὸ νουθετεῖν καὶ τὰ καλὰ παραδείγματα· ἐνίοτε ὅμως ἦσαν χρήσιμοι καὶ αἱ ἀπειλαὶ καὶ αἱ πληγαί, ἵνα διὰ τούτων ὁ παῖς εὐθύνηται, ὥςπερ ξύλον διαστρεφόμενον καὶ καμπτόμενον (3), ὅθεν καὶ ἡ γνωστὴ γνώμη·

» Ὁ μὴ δαρεὶς οὐ παιδεύεται».

Ἔπαιον δὲ τὰ παιδία ἰδίᾳ εἰς τὰς πυγὰς διὰ σανδάλου ἢ διὰ σχοινίου ἢ ἱμάντος (4)· ἡ ἐν πίν. Β′ 34 εἰκὼν δηλοῖ τροφὸν καταφέροντα τὴν μάστιγα κατὰ τοῦ χαμαὶ κειμένου παιδός, ὃς ἱκετικῶς προσορᾷ τὸν τροφὸν καὶ ἀναίρει τὴν ἀριστεράν, ἵνα προφυλαχθῇ· παίεται δέ, διότι ἐξ ἀπροσεξίας ἀνέστρεψε κόφινον καὶ ἐξέχυσε τὰ ἐν αὐτῷ κατὰ Πανόφκαν μῆλα (5). Οὐ μόνον δὲ τοὺς τροφούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς γονεῖς αὐτοὺς βλέπομεν καὶ νουθετοῦντας καὶ δέροντας τοὺς ἀπειθοῦντας παῖδας, ὡς μανθάνομεν ἐκ τοῦ Λουκιανοῦ, ὅςτις παράγει τὴν

(1) Πλάτ. Γοργ. σ. 527, καὶ Ἱππ. μ. σ. 286. (2) Πλάτ. Πολ. σ. 377. καὶ Ἀριστ. Πολ. 7. 17. (3) Πλάτ. Ν. σ. 7-9. Πρωτ. 325.

(4) Λουκ. Φιλοψ. 28. ἰδὲ καὶ σχολιαστ. Εὐριπ. Ὀρέστ. 1481. 28.

(5) Κατὰ τὸν Πανόφκαν δηλοῖ τὸν Σιληνὸν παίοντα ἀπρόσεκτον Σατύρου παῖδα. Bild. ant. Leb. Taf. 1, 2 καὶ Griechinnen u. Griech. 16

Digitized by Google

Ἀφροδίτην λέγουσαν πρὸς τὴν Σελήνην περὶ τοῦ υἱοῦ, ὅτι πλὴν τῶν ἀπειλῶν ἐνέτεινεν αὐτῷ καὶ πληγὰς εἰς τὰς πυγὰς τῷ σανδάλῳ (¹).

§. 67. Διὰ τῶν νουθεσιῶν καὶ αὐστηρῶν τρόπων οἱ γονεῖς ἐζήτουν νὰ ἐμποιῶσιν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τοὺς παῖδας τὴν πρὸς ἑαυτοὺς εὐπείθειαν καὶ τὸ σέβας, καὶ τὴν πρὸς τὰ αἰσχρὰ καὶ κακὰ ἀποστροφήν· διὸ δὴ καὶ αὐτοὶ οἱ γονεῖς προσεῖχον πολὺ μὴ εἴπωσί τι λοίδορον πρὸς ἀλλήλους, ἢ πράξωσί τι ἄσχημον πρὸ τῶν τέκνων, ἵνα μὴ σμικρύνηται τὸ πρὸς αὐτοὺς εὐσεβὲς τῶν παιδίων φρόνημα· ὅθεν καὶ παρὰ Θεοκρίτῳ ἡ Γοργὼ λέγει πρὸς τὴν Πραξινόην, ἥτις φθονερὸν κακὸν ἀπεκάλεσε τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα·

» Μὴ λέγε τὸν τεὸν ἄνδρα, φίλα, τοιαῦτα Δίνωνα,
» τῶ μικκῶ παρεόντος—».

εἶτα δὲ στραφεῖσα λέγει πρὸς τὸν παῖδα·

» θάρσει, Ζωπυρίων, γλυκερὸν τέκος· οὐ λέγω ἀπφῦν (²)».

§. 68. Μέχρι μὲν τῶν ἓξ ἐτῶν αἱ μητέρες καὶ αἱ τροφοὶ ἔτρεφον τὰ παιδία καὶ ἐπεμελοῦντο περὶ αὐτῶν· ἀπὸ δὲ τοῦ ἕκτου ἔτους ἤρχετο ἡ παιδεία τῶν ἀῤῥένων καὶ θηλέων (³)· καὶ τὰ μὲν θήλεα ἐπαιδεύοντο ἐν τῇ οἰκίᾳ ὑπὸ γυναικῶν, ὡς ὕστερον ἔσται ὁ λόγος· τὰ δ' ἄῤῥενα ἐκτὸς αὐτῆς· ἐπαιδαγωγοῦντο δὲ τὰ ἄῤῥενα μέχρι τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας ὑπὸ παιδαγωγοῦ, ὅστις ἦν ὁ σπουδαιότερος ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τῶν δούλων. Ἐνίοτε ὅμως ὑπέβαλλον τοὺς παῖδας εἰς ἀθλίους καὶ κακοὺς δούλους οἱ γονεῖς, ἐφ' ᾧ καὶ σφόδρα κακίζει αὐτοὺς ὁ Πλούταρχος λέγων· « ἐπεὶ νῦν γε τὸ γινόμενον πολλοῖς ὑπερ-
» καταγέλαστόν ἐστι· τῶν γὰρ δούλων τῶν σπουδαίων
» τοὺς μὲν γεωργοὺς ἀποδεικνύουσι, τοὺς δὲ ναυκλήρους,
» τοὺς δὲ ἐμπόρους, τοὺς δὲ οἰκονόμους, τοὺς δὲ δανει-
» στάς· ὅ,τι δ' ἂν εὕρωσιν ἀνδράποδον οἰνόληπτον καὶ λί-

(¹) Λουκ. Θε. Διάλ. 11, 1. (²) Θεοκρ. εἰδ. 15, 11.
(³) Πλάτ. Ν. 7. 794.

Digitized by Google

» χνον, πᾶσαν πραγματείαν ἄχρηστον, τούτῳ φέροντες » ὑποβάλλουσι τοὺς υἱούς (¹) ». Ὁ παιδαγωγὸς ἦγε τὸν παῖδα εἰς τὸ διδασκαλεῖον καὶ εἰς τὰ γυμνάσια ἔχων ἐν χερσὶ τὰ βιβλία, τὴν λύραν καὶ τἄλλα τοῦ παιδός (²)· ἔργον δ' ἴδιον τοῦ παιδαγωγοῦ ἦν νὰ διδάσκῃ τὸν παῖδα τρόπους εὐκοσμίας (³), οἷον νὰ περιπατῇ κοσμίως ἐν ταῖς ὁδοῖς (⁴), νὰ αἰδῆται τοὺς πρεσβυτέρους, νὰ ὑπανίσταται τῆς ἕδρας καὶ νὰ σιγᾷ πρὸ αὐτῶν (⁵), νὰ μὴ ἔχῃ δὲ τοὺς πόδας ἐναλλάξ (⁶)· πρὸς δὲ παρέργως συνείθιζον τοὺς παῖδας νὰ δέχωνται τὰς τροφὰς διὰ τῆς δεξιᾶς, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς νὰ κρατῶσι τὸν ἄρτον, νὰ λαμβάνωσιν ἑνὶ μὲν δακτύλῳ τὸ ταριχευτὸν, δυσὶ δὲ τὸν ἰχθὺν, τὸ κρέας· οὕτω μὲν νὰ κνᾶται, οὕτω δὲ νὰ φορῇ τὸ ἱμάτιον (⁷), καὶ τἄλλα τὰ παρόμοια. Καὶ ταῦτα μὲν ἦσαν ἔργα τοῦ παιδαγωγοῦ.

§. 69. Τὰ δὲ γράμματα καὶ τὰ ἄλλα μαθήματα τῶν παίδων ἦσαν ἔργον καὶ μέλημα ἰδίων διδασκάλων. Τρία δὲ ἦσαν τὰ μαθήματα, ἅπερ ἐδιδάσκοντο καὶ ἐπαιδεύοντο οἱ τῶν καλῶν κἀγαθῶν υἱοὶ, οἷον γράμματά τε καὶ μουσικὴν καὶ γυμναστικὴν, ὡς δηλοῦσι πολλοὶ καὶ ἄλλοι τῶν ἀρχαίων καὶ ὁ Ξενοφῶν, λέγων (Λακ. πολ. 21) «τῶν μὲν τοίνυν ἄλλων Ἑλλήνων οἱ φάσκοντες » κάλλιστα τοὺς υἱεῖς παιδεύειν . . . πέμπουσιν ἐς δι» δασκάλων μαθησομένους καὶ γράμματα καὶ μουσικὴν » καὶ τὰ ἐν παλαίστρᾳ (⁸), ἅτινα καὶ παιδείαν ἀρε» τῆς τελέαν ἐνόμιζον (⁹) »· οἷς μαθήμασιν ὁ Ἀριστοτέλης προστίθησι καὶ τέταρτον τὴν γραφικὴν, ὡς χρήσιμον πρὸς τὸ κρίνειν τὰ τῶν τεχνιτῶν ἔργα κάλλιον (¹⁰). Ῥητέον νῦν πρῶτον περὶ τῶν γραμμάτων.

(¹) Πλουτ. π. παίδ. ἀγ. 7, 7. Πλάτ. Ν. 7, 808.
(²) Πλάτ. Λυσ. 208. Λιβαν. Λογ. 24. Gerchard Archemoros, Abh. d. Berl. Akad. 1836. Taf. 1. (³) Πλάτ. Πρωταγ. 326.
(⁴) Λουκ. ἔρωτ. 44. (⁵) Πλάτ. Πολ. 425. (⁶) Ἀριστοφ. Νεφ. 993.
(⁷) Πλουτ. ὅτι διδ. ἡ ἀρετὴ 2. (⁸) Ἰδὲ καὶ Πλάτ. Θεαίτ. 122 καὶ Πρωταγ. 312. (⁹) Πλάτ. Κλειτ. σ. 407. (¹⁰) Ἀριστοτ. Πολ. 8. 3.

§. 70 Γράμματα λέγοντες ἐδήλουν οἱ ἀρχαῖοι τὸ ἀναγινώσκειν, τὸ γράφειν καὶ ἀριθμεῖν· ταῦτα ὅμως ἤρχοντο, ὡς φαίνεται, νὰ μανθάνωσιν ἀπὸ τοῦ δεκάτου ἔτους τῆς ἡλικίας· πρὸ τούτου δὲ παρεδίδοντο οἱ παῖδες, κατὰ τὸν Πλάτωνα, γυμναστικῇ καὶ παιδοτριβικῇ, ἀφ' ὧν καὶ ἤρχοντο πρότερον· διότι, «ὥσπερ τὸ σῶμα, » κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, πρότερον τῇ γενέσει τῆς ψυ- » χῆς, οὕτω καὶ τὸ ἄλογον τοῦ λόγον ἔχοντος (1)». Πιθανῶς ἡ σωμασκία ἦν ἁπλῆ καὶ μετρία διὰ τὸ ἀπαγὲς ἔτι τοῦ σώματος τῶν παίδων, ὡς καὶ ὁ Ἀριστοτέλης (ἐν Πολ. 8. 4.) διαῤῥήδην λέγει· «μέχρι μὲν γὰρ ἥβης » κουφότερα γυμνάσια προσοιστέον».

§. 71. Εἰς καλὴν δὲ καὶ εὐκρινῆ ἀνάγνωσιν ἐχρεώστει ὁ παῖς νὰ μανθάνῃ πρῶτον μὲν τὰ ὀνόματα τῶν στοιχείων τῆς φωνῆς, ἔπειτα δὲ τοὺς τύπους καὶ τὰς δυνάμεις αὐτῶν. Ὅτε δὲ ταῦτα ἐμάνθανεν, ἤρχετο νὰ ἀναγινώσκῃ καὶ νὰ γράφῃ κατὰ συλλαβὴν καὶ βραδέως τὸ πρῶτον, ἅτε νεαρᾶς οὔσης ἔτι τῆς ἕξεως (2). Πρὸς δὲ ἐκ τοῦ Ἀθηναίου μανθάνομεν ὅτι οἱ παλαιοὶ εἶχον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἔμμετρον καὶ μελοπεποιημένον καὶ τὸ ἀλφάβητον καὶ τὰς συλλαβὰς αὐτάς, ἵνα εὐκολώτερον ἐκμανθάνωσιν οἱ παῖδες αὐτά· οἷον τὸ μὲν ἀλφάβητον ἦν εἰς τρίμετρον ἰαμβικὸν κατὰ τόνδε τὸν τρόπον·

» Ἔστ' ἄλφα, βῆτα, γάμμα, δέλτα θεοῦ πάρ' εἶ,
» ζῆτ', ἦτα, θῆτ', ἰῶτα, κάππα, λάβδα, μῦ,
» νῦ ξῦ, τὸ οὖ, πῖ, ῥῶ, τὸ σὰν, ταῦ, ὖ παρὸν,
» φῖ, χῖ τε τῷ ψῖ εἰς τὸ ὦ.

αἱ δὲ συλλαβαὶ οὕτω· βῆτα ἄλφα βα, βῆτα εἶ βε, βῆτα ἦ βῆ, βῆτα ἰῶτα βῖ, βῆτα οὖ βο, βῆτα ὖ βυ, βῆτα ὦ

(1) Ἀριστοτ. Πολ δ', 15. πρβλ. καὶ τὴν ἀξιόλογον καὶ κομψὴν διατριβὴν τοῦ ἡμετέρου Α. Σπαθάκη «Περὶ τῆς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλ. » ἀγωγῆς καὶ τῶν μερῶν αὐτῆς καθόλου (Εὐαγγ. Κήρ. 1869 σ. 180 » καὶ 546)». (2) Διονυσ. Ἁλικ. περὶ δυν. λογ. εἰς Δημ. 52.

Digitized by Google

βω· καὶ πάλιν ἐν ἀντιστρόφῳ τοῦ μέλους καὶ τοῦ μέτρου, γάμμα ἄλφα, γάμμα εἶ, γάμμα ἰῶτα, γάμμα οὖ, γάμμα ὖ, γάμμα ὦ· καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν συλλαβῶν ὁμοίως ἑκάστων (¹).

Παρόμοιόν τι εἶδος συλλαβισμοῦ περιέχει τὸ πρό τινων ἐτῶν ἐν Ἀθήναις εὑρεθὲν κεραμοῦν τεμάχιον, ὅπερ νῦν κεῖται ἐν τῷ παρ' ἡμῖν ἀρχαιολογικῷ μουσείῳ· ἔχει δὲ ὁ εἰρημένος συλλαβισμὸς, ἀρχαϊκοῖς γράμμασι γεγραμμένος, ὡδί·

ΑΡ	ΒΑΡ	ΓΑΡ	ΔΑΡ	Θ . .	
ΕΡ	ΒΕΡ	ΓΕΡ	ΔΕΡ	ΘΕ.	
ΗΡ	ΒΗΡ	ΓΗΡ	ΔΗΡ	ΘΗΡ	Κ . .
ΙΡ	ΒΙΡ	ΓΙΡ	ΔΙΡ	ΘΙΡ	ΚΙ . .
ΟΡ	ΒΟΡ	ΓΟΡ	ΔΟΡ	ΘΟΡ	ΚΟ . .
ΥΡ	ΒΥΡ	ΓΥΡ	ΔΥΡ	ΘΥΡ	ΚΥ . .
ΩΡ	ΒΩΡ	ΓΩΡ	ΔΩΡ	ΘΩΡ . .	

Τὴν ἀρχαιότητα τοῦ τεμαχίου τούτου δηλοῖ ἡ ἐν αὐτῷ παράλειψις τοῦ Ζ (πρβλ. Φιλίστ. Τόμ. Δ'. τεῦχ. δ'. σελ. 327).

§. 72. Τὴν δὲ γραφὴν ὁ διδάσκαλος ἐδίδασκε τὸν μαθητὴν οὕτω· ὁ μὲν διδάσκαλος ἔγραφε τὰ στοιχεῖα, ὁ δὲ μαθητὴς μετέγραφεν αὐτὰ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ διδασκάλου, ὅστις πολλάκις ἐλάμβανε τὴν χεῖρα τοῦ παιδὸς, καὶ ὡδήγει αὐτήν· πρὸς δὲ, ἵνα μανθάνωσιν οἱ παῖδες νὰ γράφωσιν εὐθέως καὶ εὐκρινῶς, ὑπέγραφον οἱ διδάσκαλοι γραμμὰς καὶ ἠνάγκαζον αὐτοὺς νὰ γράφωσιν κατὰ τὴν ἀφήγησιν τῶν γραμμῶν (²).

§. 73. Ὄργανα δὲ χρήσιμα πρὸς τὸ γράφειν ἦσαν τὸ γραμματεῖον ἢ γραμματίδιον, ὁ στύλος ἢ γραφεῖον, τὸ μελανοδόχον ἢ ἡ πυξὶς, καὶ ὁ κάλαμος. Γραμμάτιον μὲν ἦν ὁ πίναξ, ἢ πινάκιον,

(¹) Ἀθην. 10, 79 σ. 453. (²) Πλάτ. Πρωταγ. 326.

Digitized by Google

κεκηρωμένος μεμαλαγμένῳ κηρῷ, ὅστις καὶ μάλθη ἐλέγετο· πιθανῶς μετὰ τοῦ κηροῦ ἀνεμίγνυον οἱ παλαιοὶ καὶ ἑτέραν τινὰ ὕλην, ἵνα γίνηται σκληρότερος ὁ πίναξ καὶ τὰ γραφέντα διατηρῶνται (1). Στύλος δὲ ἢ γραφεῖον ἦν ὄργανον, δι' οὗ ἔγραφον ἐπὶ τῶν πινάκων· ἦν δὲ ἐξ ἐλέφαντος ἢ ἐκ μετάλλου πεποιημένον, καὶ εἶχε τὴν μὲν ἑτέραν ἄκραν ὀξεῖαν, ἵνα ᾖ ἐπιτηδεία εἰς τὸ γράφειν, τὴν δ' ἑτέραν πλατεῖαν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἢ κυρτὴν, ἵνα εὐκόλως ἀπαλείφωνται τὰ γραφέντα (ὅρα τὰ διὰ τοῦ α σημειούμενα τρία σχήματα τῆς ἐν πίν. Β' 35 εἰκόνος). Ὄργανον δὲ, δι' οὗ ἐξελέαινον τὸν ἐπὶ τοῦ πίνακος ἐπιτιθέμενον κηρὸν δηλοῖ τὸ διὰ τοῦ β σημειούμενον σχῆμα τῆς ἐν πίν. Β' 35 εἰκόνος. Πολλοὶ δὲ κεκηρωμένοι πίνακες ἐπτύσσοντο καὶ ἐδιπλοῦντο ἐν εἴδει βιβλίου· αὐτοὶ δὲ ἦσαν οἱ ἐν ὀνόματι πολύπτυχοι δέλτοι (ὅρα τὸ διὰ τοῦ γ σημειούμενον σχῆμα τῆς ἐν πιν. Β' 35 εἰκόνος). Τοὺς εἰρημένους πίνακας οὐ μόνον οἱ παῖδες μετεχειρίζοντο, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι· διότι ἐν αὐτοῖς ἔγραφον γραφὰς καὶ ἐσημείουν τὰ καθημέραν γινόμενα· ἡ ἐν πιν. Γ'. 36 εἰκὼν δεικνύει νέον σημειοῦντά τι ἐν βιβλίῳ (2).

§. 74. Εἰς γραφὴν δὲ μετεχειρίζοντο οἱ παλαιοὶ καὶ τὸν κατασκευαζόμενον χάρτην ἐκ τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐξ Αἰγύπτου παπύρου, ὅστις ἐκαλεῖτο βύβλος· κατεσκεύαζον δ' αὐτὸν οὕτω· πρῶτον μὲν ἀνέκοπτον τὸν μέχρι τεσσάρων ποδῶν ἔχοντα μῆκος καυλὸν τοῦ παπύρου καὶ ἐξελέπιζον τὸν ἄνω φλοιὸν αὐτοῦ· εἶτα διὰ βελόνης ἀνέλυον τὸ περικάλυμμα τῆς ἐντεριώνης τοῦ φυτοῦ, ὅπερ συνέκειτο ἐκ πολλῶν ἀλλεπαλλήλων φιλυρῶν, ἐξ ὧν αἱ μὲν ἐνδότεραι ἦσαν ἐπιτήδειαι εἰς γρα-

(1) Πολυδ. 10, 58. Ἁρποκρ. λ. μάλθη, καὶ Σουίδ. πρβλ. καὶ Becker Charicl. 2, 221.

(2) Ἰδὲ Panofka Griechin. u. Griech. s. 18.

Digitized by Google

φὴν, αἱ δὲ ἄλλαι χρήσιμαι εἰς τοὺς ἐμπόρους, ὅθεν καὶ ἐμπορευτικαὶ ἐκλήθησαν ([1]).

Οἱ Ἕλληνες ἔγραφον τὸ πάλαι ἐπὶ δερμάτων αἰγοπροβάτων, ἅτινα ἐκάλουν διφθέρας καθ' Ἡρόδοτον, λέγοντα· « καὶ τὰς βύβλους διφθέρας καλέουσι, ἀπὸ τοῦ » παλαιοῦ οἱ Ἴωνες, ὅτι κοτὲ ἐν σπάνι βύβλων ἐχρέ» ωντο διφθέρῃσι αἰγέῃσί τε καὶ οἰέῃσι ([2]) »· αἱ κάλλισται δὲ καὶ λεπτόταται τῶν διφθερῶν κατεσκευάζοντο ἐπὶ Εὐμένους τοῦ β' ἐν Περγάμῳ, ἐξ ἧς καὶ ἐγένετο αὐτοῖς τὸ ὄνομα Περγαμηναί ([3]). Τὸν γεγραμμένον δὲ πάπυρον καὶ τὴν περγαμηνὴν περιείλισσον περὶ ῥάβδον (ὅρα τὸ διὰ τοῦ δ σημειούμενον σχῆμα τῆς ἐν πίν. Β' 35 εἰκόνος)· ἐφύλασσον δὲ αὐτὸν εἰς καλὴν θήκην· ἡ ἐν Ἡρακλείᾳ εὑρεθεῖσα γραφὴ δηλοῖ τὴν τῆς ἱστορίας μοῦσαν Κλειώ· αὕτη ἔχει ἐν τῇ ἀνηρτημένῃ ἀριστερᾷ χερὶ ἡμιτετυλιγμένον κύλινδρον, ἐν ᾧ γέγραπται· » ΚΛΕΙΩ ΙϹΤΟΡΙΑΝ »· πλησίον δ' αὐτῆς κεῖται θήκη μετὰ πώματος, ἐν ᾗ φαίνονται τεθειμένοι κύλινδροι (ὅρα τὴν ἐν πίν. Γ' 37 εἰκόνα). Ὁ καλὸς δὲ πάπυρος δὲν ἀπεῤῥόφα τὸ μέλαν καὶ ἠδύνατό τις, ἀποκναίων τὰ γεγραμμένα, νὰ γράφῃ πάλιν ἕτερα γράμματα· τὸ τοιοῦτον δὲ γράμμα ἐκαλεῖτο παλίμψηστον ([4]), καὶ ἐφαίνετο ὡς κεκηλιδωμένον ([5]).

§. 75. Τὸ δὲ μέλαν κατεσκευάζετο ἐκ στερεοῦ τινος καὶ μελανοῦ χρώματος διὰ τριβῆς, κατὰ Δημοσθένην λέγοντα· «τὸ μέλαν τρίβειν ([6]) »· ἐτίθετο δὲ εἰς δοχεῖον μετάλλινον μετὰ πώματος, ὅπερ ἐκαλεῖτο μελα-

([1]) Ὁ Πλίνιος (N. H. XIII, 12, 23) διαγράφει τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς, βραχέως ὅμως καὶ τεχνικῶς, ὥστε ὑποσκότεινος καὶ δύσκολος γίνεται ὁ νοῦς τῶν γεγραμμένων· ὅρα Becker Char. 2. 218.

([2]) Ἡροδ. 5. 58. ([3]) Πλιν. XIII, 21.

([4]) Κικέρ. ad Fam. VII, 18. Catull. XXII, 5. Mart. XIV, 7.

([5]) Πλουτ. π. ἀδολ. 5. π. τ. δεῖν φιλ. ἡγ. διαλ 4.

([6]) Δημ. π. Στεφ. 313.

Digitized by Google

νοδοχεῖον ἢ πυξίον (¹)· ἦν δὲ τὸ μελανοδόχον ἁπλοῦν καὶ διπλοῦν, ὡς δηλοῦσιν αἱ παλαιαὶ γραφαί (²)· πιθανῶς ἐν τῷ ἑτέρῳ ἐτίθετο πυῤῥὸν βάμμα, ὅπερ ἦν ἐν χρήσει παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Κάλαμος δὲ ἦν τὸ ἔκ τινος καλάμης κατασκευαζόμενον ὄργανον, δι' οὗ ἔγραφον ἐπὶ τοῦ παπύρου, ὅθεν καὶ γραφικὸς κάλαμος ἐλέγετο (³)· τούτου δ' ἡ ἑτέρα ἄκρα ἦν ὀξεῖα καὶ εἰς δύο κεχωρισμένη, οἷά εἰσι τὰ παρ' ἡμῖν εἰς γραφὴν χρήσιμα πτερά· τὸ διὰ τοῦ ε σημειούμενον σχῆμα τῆς ἐν πιν. Β' 35 εἰκόνος δηλοῖ μελανοδόχον διπλοῦν καὶ οἷον εἰρήκαμεν κάλαμον.

§. 76. Τὴν δ' ἀριθμητικὴν καὶ τὸν λογισμὸν συμβουλεύει ὁ θεῖος Πλάτων νὰ διδάσκωνται οἱ παῖδες μετὰ παιδιᾶς καὶ ἡδονῆς, καὶ νὰ γίνωνται αὐτοῖς καταληπτὰ τὰ ἀφῃρημένα δι' ὁρατῶν πραγμάτων, οἷον μήλων, στεφάνων καὶ τῶν παρομοίων (⁴)· συνήθως δὲ μετεχειρίζοντο εἰς λογισμὸν καὶ αὐτοὶ οἱ ἐν ἡλικίᾳ λιθίδια, ψήφους καλούμενα, ὧν ἑκάστη, κατὰ τὴν ἐπὶ τῶν ἀβακίων θέσιν καὶ τὴν βούλησιν τοῦ ἀριθμοῦντος ὁτὲ μὲν πλείονα ἐσήμαινεν, ὁτὲ δὲ ὀλιγώτερα· πρὸς δὲ ἐλόγιζον ἀπὸ τῶν τῆς χειρὸς δακτύλων, ὧν αἱ κάμψεις ὁτὲ μὲν σχήματα ἐδήλουν, ὁτὲ δὲ ἀριθμούς (⁵).

§. 77. Ὅτε δὲ οἱ παῖδες ἐγίνοντο ἱκανοὶ ν' ἀναγινώσκωσι καὶ νὰ ἐννοῶσι κατὰ τὸ δυνατὸν τὰ γεγραμμένα, παρετίθεσαν αὐτοῖς νὰ ἀναγινώσκωσι ὀνομαστῶν ποιητῶν ποιήματα, ἵνα ζηλοῦντες μιμῶνται καὶ ὀρέγωνται νὰ γένωνται καὶ αὐτοὶ ὅμοιοι· διότι ἐν αὐτοῖς, κατὰ τὸν Πλάτωνα, «πολλαὶ μὲν νουθετήσεις ἔνεισι, » πολλαὶ δὲ διέξοδοι καὶ ἔπαινοι, καὶ ἐγκώμια παλαιῶν » ἀνδρῶν ἀγαθῶν (⁶) »· ἰδίᾳ δὲ ἐδιδάσκοντο τὰ ἀθάνατα

(¹) Πολυδ. 4, 18. 10, 59. (²) W. Koner. Leben d. Griech u. Roem. 218. (³) Πολυδ. 10, 61. (⁴) Πλάτ. Ν. 819.
(⁵) Ἀριστ. Σφ. 656. Πολυб. 5, 26. Διογ. Λαέρτ. 1, 59 Πλουτ. ἀποφθέγ. βασ. 691. Boettig. Kunstmythol. Th. I, s. 267.
(⁶) Πλάτ. Πρωτ. 326.

ἔπη τοῦ Ὁμήρου, καὶ ἠναγκάζοντο νὰ ἐκμανθάνωσιν αὐτά, ὡς περιέχοντα πλείστας ὅσας νουθετήσεις καὶ παραδείγματα πρὸς πᾶσαν ἀρετὴν προτρεπτικά, καὶ ἱκανὰ ὄντα νὰ διαπλάσωσι τὸν καλὸν κἀγαθὸν ἄνδρα, ὡς γίνεται δῆλον ἔκ τε πολλῶν ἄλλων ἱστορικῶν, καὶ ἐκ τοῦ συμποσίου τοῦ Ξενοφῶντος, ἐν ᾧ ὁ Νικήρατος λέγει· «ὁ πατὴρ ἐπιμελούμενος ὅπως ἀνὴρ ἀγαθὸς γενοίμην, ἠνάγκασέ με πάντα τὰ Ὁμήρου ἔπη μαθεῖν· καὶ νῦν δυναίμην ἂν Ἰλιάδα ὅλην καὶ Ὀδύσσειαν ἀπὸ στόματος εἰπεῖν (¹)».

§. 78. Προείπομεν ἤδη ὅτι δεύτερον μέρος τῆς παιδείας ἀπετέλει ἡ μουσική· ταύτην ἐδιδάσκοντο οἱ παῖδες περὶ τὴν ἡλικίαν τῶν δέκα καὶ τριῶν ἐτῶν (²)· καὶ ἐδιδάσκοντο αὐτὴν οὐχὶ ὡς ἀναγκαίαν οὐδὲ χρησίμην, ὡς τὰ γράμματα, ἀλλ' ἡδονῆς χάριν, καὶ τοῦ καλῶς σχολάζειν κατ' Ἀριστοτέλην (³).

§. 79. Χρήσιμα δὲ εἰς μουσικὴν ὄργανα ἦσαν ἡ λύρα, ἡ κιθάρα, οἱ αὐλοί, ἡ σῦριγξ, διάφορα κρόταλα, τύμπανον, καὶ σεῖστρον· ἰδίᾳ δὲ ἡ λύρα καὶ ἡ κιθάρα ἦσαν ὄργανα πρέποντα τοῖς ἐλευθέροις· ὁ αὐλὸς τὸ μὲν πρῶτον ἦν ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ὕστερον δὲ ἀπεδοκιμάσθη, οὐχὶ διότι ποιεῖ δύσμορφον τὴν ὄψιν, ἀλλὰ διότι κωλύει νὰ γίνηται χρῆσις συνάμα καὶ τῆς φωνῆς (⁴)· τὴν προτίμησιν τῆς λύρας καὶ τὴν νίκην αὐτῆς πρὸς τὸν αὐλὸν αἰνίττεται φανερῶς καὶ ὁ περὶ Μαρσύου μῦθος (⁵)· ἰδίᾳ δὲ τὸν αὐλὸν ἀπεδοκίμασαν οἱ Ἀθηναῖοι, ἀλλαχοῦ ὅμως ἐπεχωρίαζε, μάλιστα δὲ ἐν τῇ Βοιωτίᾳ, ἔνθα «Θηβαῖοι, κατὰ Μάξιμον, αὐλητικὴν ἐπιτηδεύουσι, καὶ ἔστιν ἡ δι' αὐλῶν μοῦσα ἐπιχώριος τοῖς Βοιωτοῖς (⁶)». Ἡ ἐν πίν. Γ' 38 εἰκὼν δηλοῖ δύο

(¹) Ξενοφ. Συμπ 3, 5. (²) Πλάτ. Ν. 7, 809. (³) Ἀριστ. Πολ. 8. 3. (⁴) Ἀριστ. Πολ. 8, 6. (⁵) Boettiger, Pallas Musica u. Apollo d. Marsiastoedter. (⁶) Μάξιμ. Τυρ. λ 23, 2. Πλουτ. Πελοπ. 19.

Digitized by Google

Σιληνούς, ὧν ὁ μὲν φυσᾷ σύριγγα, ὁ δὲ αὐλὸν καὶ λύραν· ἡ δ' ἐν πίν. Γ'. 39 εἰκὼν δηλοῖ διάφορα κρόταλα· ἡ δ' ἐν τῷ αὐτῷ πίν. 40 εἰκὼν δηλοῖ τύμπανον καὶ σεῖστρον (¹). Πλείονα περὶ μουσικῆς ἀλλαχοῦ.

§. 80. Τὰ δὲ διδασκαλεῖα, ἔνθα ἐδιδάσκοντο οἱ παῖδες μέχρι τοῦ 16ου ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτῶν, ἦσαν οὐχὶ δημόσια, ἀλλ' ἰδιωτικά· ἑπομένως οἱ διδάσκαλοι ἐμισθοῦντο ὑπὸ τῶν γονέων· ἄρχοντες ὅμως, πιθανῶς οἱ παιδονόμοι, ἐπετήρουν τὰ ἤθη, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν περὶ τὰ γράμματα καὶ μέθοδον ἱκανότητα αὐτῶν (²)· ἤνοιγον δὲ τὰ διδασκαλεῖα ἅμα ἡλίου ἀνατέλλοντος, καὶ ἔκλειον πρὸ ἡλίου δύοντος (³)· οἱ δὲ παῖδες ἐφοίτων εἰς αὐτὰ δὶς τῆς ἡμέρας, τὸ πρωὶ καὶ μετὰ τὸ ἄριστον· ὡς δηλοῖ ὁ Λουκιανὸς λέγων· «καὶ σοὶ λοιπόν, ὥςπερ οἱ παῖ» δες, ἀφίξομαι καὶ ἕωος καὶ μετ' ἄριστον, μαθησόμενος » τὴν τέχνην (⁴) »· ἐν τοῖς διδασκαλείοις ἦσαν βάθρα καὶ θρόνοι, ἐφ' ὧν ἐκάθηντο καὶ μαθηταὶ καὶ διδάσκαλοι· ἡ ἐν πιν. Γ' 41 εἰκὼν δείκνυσι διδασκαλεῖον, οὗ ἐν τῷ μέσῳ ἔφηβος ὁρᾶται καθήμενος καὶ ἀναγινώσκων τὴν ἐπὶ τοῦ γόνατος δέλτον· πλησίον δὲ κεῖται τετράγωνόν τι σκεῦος, ἐφ' οὗ ἡ ἐπιγραφή· « ΧΙΡΟΝΕΙΑ »· ἐξ ἧς οὐκ ἀτόπως εἴκασεν ὁ Πανόφκας ὅτι ὁ νέος ἐδιδάσκετο τὴν ἰατρικήν, ἧς τῶν πρώτων εὑρετῶν λέγεται καὶ ὁ ὀνομαστὸς Χείρων (⁵). Πολλοὶ δὲ τῶν διδασκάλων ἐδίδασκον καθήμενοι ἐν ταῖς ὁδοῖς (⁶).

§. 81. Ὁ πρὸς τοὺς διδασκάλους μισθὸς ἦν κατά τε τὴν ἀξίαν τοῦ διδασκάλου καὶ τοῦ μαθήματος αὐτοῦ· ὁ πρὸς τοὺς ῥήτορας καὶ σοφιστὰς μισθὸς ἦν πολύς· διὸ καὶ

(¹) Ὅρα Koner d. Leben d. Griech. u. Roem. s. 226. 232.
(²) Αἰσχ. κ. Τιμάρ 35. Ἀριστ Πολ. 4, 15. Becker. Chari. I. Th 44.
(³) Αἰσχ. κ. Τιμάρ 37. (⁴) Λουκ. π. παρασ. 61.
(⁵) Panofka, Griechin. u. Griech. s. 12. σ
(⁶) Δίων. Χρυσόστ. 20.

Digitized by Google

δὲν ἠκροάζοντο αὐτῶν ῥᾳδίως οἱ τῶν πενήτων παῖδες· εἰ δέ τινες τούτων ὠρέγοντο μείζονος μαθήσεως, πολλὰ ὑπέμενον μοχθοῦντες εἰς ἀπότισιν τοῦ αἰτουμένου μισθοῦ, ὡς δηλοῦσι τὰ περὶ Κλεάνθους καὶ ἄλλων λογίων λεγόμενα. Ταῦτα μὲν ἦσαν τὰ μαθήματα, ἅτινα ἐδιδάσκοντο οἱ παῖδες ἐν τοῖς διδασκαλείοις· νῦν δὲ ῥητέον ὀλίγα καὶ περὶ τῆς σωμασκίας καὶ τῶν γυμνασίων αὐτῶν.

§. 82. Ἐν τῇ παιδείᾳ ἐτάσσετο, ὡς εἴρηται, καὶ ἡ γυμναστική, ἣν ἐδιδάσκοντο οἱ παῖδες, ὅτε τὰ σώματα αὐτῶν ἐγίνοντο παγιώτερα πρὸς πόνους, ἤτοι περὶ τὴν τῶν ἓξ καὶ δέκα ἐτῶν ἡλικίαν. Ἦν δ' ἡ γυμναστικὴ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι περισπούδαστόν τι χρῆμα· διότι ἐκ τῶν ἀσκήσεων τὰ μὲν σώματα αὐτῶν ἐγίνοντο ἐῤῥωμένα καὶ ἰσχυρὰ καὶ κοῦφα καὶ εὔτονα· αἱ δὲ ψυχαὶ ἀγαθαί· διότι ἐν σώματι ὑγιεῖ κεῖται κατὰ τὴν τῶν ἀρχαίων δόξαν καὶ νοῦς ὑγιὴς καὶ ψυχὴ ἀνδρώδης· ὅθεν καὶ τὴν ἰατρικὴν οἱ ἀρχαῖοι οὐκ ἀτόπως ἀδελφὴν τῆς γυμναστικῆς ὑπέλαβον, ὡς ἔστι μαθεῖν ἐκ τῶν νουθεσιῶν τοῦ ἀθανάτου Ἱπποκράτους καὶ τῶν ἄλλων, καὶ ἐκ τοῦ ὅτι τὰ γυμνάσια αὐτὰ ἦσαν ἱερὰ τοῦ Ἀπόλλωνος, τοῦ Θεοῦ τῆς ἰατρικῆς· μάλιστα δὲ διὰ τῆς γυμναστικῆς ἐσκόπουν οἱ παλαιοὶ ὅπως παρασκευάσωσι τοὺς νέους ἱκανοὺς καὶ ἐν εἰρήνῃ καλῶς νὰ συμπολιτεύωνται, καὶ κινδυνεύουσαν νὰ σώζωσι τὴν πατρίδα, καὶ ἐλευθέραν καὶ εὐδαίμονα νὰ διαφυλάττωσιν αὐτήν.

§. 83. Ἡ γυμναστικὴ ἦν ἐκ παλαιοτάτου ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Ἕλλησι· διότι δι' ἀγώνων ἐτίμων καὶ τὰς ἑορτὰς τῶν θεῶν καὶ τὴν μνήμην τῶν ἡρώων, ἐν οἷς φανερῶς ἐνίκων οἱ ἐκ τῶν ἀσκήσεων καὶ γυμνασίων ἐῤῥωμενέστερα καὶ κουφότερα τὰ σώματα ἔχοντες· ἐξ ὧν ἀγώνων ἔλαβεν ὕστερον τὴν ἀρχὴν ἡ ἐν τοῖς γυμνασίοις διδασκομένη γυμναστική, ἣν ἐτελειοποίησεν ὁ Λυκοῦργος καὶ ὁ νομοθέτης Σόλων.

Digitized by Google

§. 34. Τὰ μὲν παλαιότατα ἐγυμνάζοντο οἱ Ἕλληνες οὐχὶ ἐν ἱδρύμασιν, ἐπίτηδες κατασκευασθεῖσιν, ἀλλ' ἐν ὑπαίθρῳ, ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τῆς πόλεως· ὕστερον ὅμως ἱδρύθησαν πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀξιόλογα ἱδρύματα, γυμνάσια ἐπονομασθέντα, διότι οἱ ἐν αὐτοῖς ἀσκούμενοι γυμνοὶ ἠσκοῦντο. Περὶ τῆς οἰκοδομῆς τῶν παρ' Ἕλλησι γυμνασίων ὀλίγα ἐνταῦθα νὰ εἴπωμεν δὲν νομίζομεν ἄτοπον. Ἁπάντων τούτων ἡ διαίρεσις καὶ ἡ διάθεσις ἦν σχεδὸν ἡ αὐτή· ᾠκοδομεῖτο δὲ τὸ γυμνάσιον ἐν σχήματι, κατὰ Οὐϊτρούβιον, οὐ πάνυ σαφῶς καὶ περὶ αὐτοῦ λέγοντα, τετραγώνου, ἢ ἐπιμήκους ὀρθογωνίου, οὗτινος ἡ περίμετρος ἦν δύο σταδίων ἢ χιλίων διακοσίων ποδῶν· ἑκάστη δὲ τῶν πλευρῶν αὐτοῦ ἀπετελεῖτο ὑπὸ μιᾶς στοᾶς, πλὴν τῆς πρὸ μεσημβρίας πλευρᾶς, ἥτις ἀπετελεῖτο ὑπὸ δύο στοῶν, ἐν αἷς ἔκειτο τὸ ἐφηβεῖον, ὁ τόπος ἔνθα ἐγυμνάζοντο οἱ ἔφηβοι· τούτου δεξιὰ μὲν ἦν τὸ κωρυκεῖον, ἔνθα μετὰ κωρύκων ἐγυμνάζοντο, ἤτοι σάκκων δερματίνων καὶ ἄμμου πεπληρωμένων, μεθ' οὗ συνείχετο τὸ κονιστήριον, καὶ πλησίον τούτου τὸ ψυχρὸν λουτρόν· ἀριστερὰ δὲ, τὸ ἐλαιοθέσιον, ὁ τόπος, ἔνθα ἠλείφοντο οἱ ἀγωνιζόμενοι· οὗ πλησίον ἔκειτο ὁ ψυκτήριος οἶκος καὶ ἄλλα. Ἐν δὲ ταῖς ἄλλαις στοαῖς περιείχοντο αἱ ἐξέδραι, τόποι εὐρύχωροι μετὰ ἑδρῶν, ἔνθα φιλόσοφοι συνεφιλοσόφουν καὶ ῥήτορες καὶ ἄλλοι ἐλλόγιμοι ἄνδρες συνωμίλουν καὶ συνδιελέγοντο. Μετὰ τῶν εἰρημένων μερῶν τοῦ γυμνασίου συνείχοντο καὶ ἕτεραι, ὕστερον ὅμως οἰκοδομηθεῖσαι στοαὶ, ὧν ἡ μὲν πρὸς βορρᾶν κειμένη ἦν διπλῆ, αἱ δ' ἄλλαι ἁπλαῖ· τούτων δὲ τὰ πρὸς τοὺς τοίχους καὶ τοὺς κίονας μέρη ὑψοῦντο περὶ τοὺς δέκα πόδας· κατὰ δὲ τὸ μέσον ἦν σκάμμα, εἰς ὃ κατέβαινον διὰ δύο βαθμίδων· ἐν αὐτῷ ἐγυμνάζοντο οἱ ἀγωνισταὶ ἐν ὥρᾳ χειμῶνος καὶ δὲν ἠνώχλουν τοὺς ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων περιπατοῦντας· αἱ εἰρημέναι στοαὶ ἐλέγοντο ξυστοί· παρὰ

Digitized by Google

δὲ τοῖς ξυστοῖς ἦσαν κατάφυτοι καὶ σύσκιοι τόποι καὶ περίπατοι μεταξὺ τῶν δένδρων (¹).

§. 85. Ἐν πάσῃ ἑλληνικῇ πόλει ἵδρυτο γυμνάσιον, ὅπερ φιλοτίμως πάνυ ἐκοσμεῖτο ὑπὸ τῆς πόλεως δι' ἀγαλμάτων, ἀνδριάντων καὶ τῶν παρομοίων· ἐν Ἀθήναις ἦσαν πολλὰ καὶ δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ γυμνάσια· ὧν ὀνομαστότερα ἦσαν τὸ Λύκειον, τὸ Κυνόσαργες, ἡ Ἀκαδημία, τὸ λαμπρὸν γυμνάσιον τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ ἄλλα· πρὸς δὲ καὶ πολλαὶ παλαῖστραι, ἐν αἷς τὴν ἀρχὴν ἐγυμνάζοντο ἰδίᾳ οἱ παῖδες, κατὰ τὴν πιθανωτέραν γνώμην πιστῶν ἀρχαιολόγων· ὕστερον δὲ ἐξ αὐτῶν προῆλθον τὰ εἰρημένα εὐρύτερα καὶ ἀρχιτεκτονικὰ γυμνάσια, οἷς συνείχοντο καὶ αἱ παλαῖστραι.

§. 86. Ἐπιστάται δὲ τῶν γυμνασίων καὶ παλαιστρῶν μνημονεύονται γυμνασταὶ καὶ παιδοτρίβαι· ὧν οἱ μὲν γυμνασταὶ ἐδίδασκον τοὺς νέους θεωρητικῶς τὴν γυμναστικήν, οἱ δὲ παιδοτρίβαι πρακτικῶς, ὡς περὶ τούτου ὁ Γαληνὸς ἀποφαίνεται λέγων· « ὁ παιδοτρίβης « ἁπασῶν μὲν τῶν κατὰ παλαίστραν ἐνεργειῶν ἐπιστή» μων ἐστίν, ὅ,τι δ' ἑκάστη πέφυκε δρᾶν, ἀγνοεῖ, ἀλλὰ » ὁ γυμναστικὸς—οὐκ ἀγνοήσει τὴν δύναμιν αὐτῆς ». Ἔφοροι δὲ καὶ ἄρχοντες ἦσαν οἱ καλούμενοι σωφρονισταί, ὧν ἔργον ἦν νὰ ἐφορεύωσι τὴν ἀγωγὴν τῶν ἀγωνιζομένων καὶ προτρέπωσιν αὐτοὺς εἰς σωφροσύνην καὶ κοσμιότητα. Ἦσαν δ' ἐν Ἀθήναις δέκα οἱ σωφρονισταί, εἷς ἐξ ἑκάστης τῶν δέκα φυλῶν (²). Ἐξοχώτερος δὲ ἄρχων τῶν γυμνασίων ἦν ὁ γυμνασιάρχης· οὗτος διεκόσμει τοὺς τόπους, ἔνθα ἐγίνοντο οἱ ἀγῶνες, ἐπεμελεῖτο τῶν λαμπαδηδρομιῶν, ἐχορήγει τὸ εἰς τὰ γυμνά-

(¹) Ἰδὲ περὶ γυμνασίου καὶ τῶν τούτου μερῶν Krause, Gymnastik u. Agonistik d. Hell. S. 97. καὶ Becker Char. I. 329.

(²) Τὸ μέγα Ἐτυμολ. λέγει· « σωφρονισταὶ—ἄρχοντές τινες χειροτό» νητοι δέκα τὸν ἀριθμὸν ἑκάστης φυλῆς, ἐπεμελοῦντο δὲ τῶν ἐφήβων » σωφροσύνης ».

Digitized by Google

σια δαπανώμενον ἔλαιον, ὅπερ ὅμως ὕστερον ἐχορηγεῖτο ὑπὸ τῆς πόλεως· ἐπετήρει τὴν διαγωγὴν τῶν ἐφήβων, καὶ εἶχεν ἐξουσίαν καὶ φιλοσόφους καὶ διδασκάλους ἀκοσμοῦντας νὰ ἐκβάλῃ ἐκ τῶν γυμνασίων· ὡς μανθάνομεν παρὰ Πλάτωνος ἐν Ἐρυξ. σελ. 399, ἔνθα μνημονεύεται ὅτι ὁ γυμνασίαρχος ἐκέλευσε τὸν σοφιστὴν Πρόδικον νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ γυμνασίου, « ὡς οὐκ ἐπιτήδεια τοῖς νέοις διαλεγόμενον ».

§. 87. Καὶ ταῦτα μὲν συντόμως περὶ τῆς οἰκοδομῆς καὶ διαθέσεως τῶν ἐν Ἑλλάδι γυμνασίων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς διδασκάλων καὶ ἀρχόντων· νῦν δὲ λεκτέον βραχέα τινὰ καὶ περὶ ἑκάστης τῶν ἐν αὐτοῖς ἀσκήσεων καὶ γυμνασίων, ἐξ ὧν θαυμαστή τις ἀνδρία τοῖς Ἕλλησι καὶ ῥώμη καὶ σωφροσύνη προσεγίγνετο, καὶ ἅτινα ἐγένοντο μετὰ τῶν παλαιστρῶν τὰ λαμπρότερα σχολεῖα τοῖς καλλιτέχναις· διότι αἱ ἐν αὐτοῖς ἐπιφαινόμεναι ἀρεταὶ ἀνδρῶν, καὶ τὰ κάλλη καὶ αἱ θαυμασταὶ εὐεξίαι καὶ τὰ παρόμοια παρείχοντο αὐτοῖς, ἰδίᾳ τοῖς πλάσταις, κάλλιστα παραδείγματα, καθ' ἃ οὗτοι ἐποίησαν τὰ θαυμαστὰ αὐτῶν ἔργα (1).

§. 88. Ὀνομασταὶ δὲ γυμνασίαι καὶ ἀθλήσεις ἔν τε τοῖς γυμνασίοις καὶ κοινοῖς ἀγῶσιν ἦσαν αἱ ἑξῆς·

Πρῶτον ὁ δρόμος· οὗτος προὐτάσσετο πρὸ τῶν ἄλλων ἄθλων ἐν τοῖς ἀγῶσι καὶ ἐτελεῖτο ἐν τόπῳ ἐπιτηδείῳ εἰς δρόμον, ὅστις ἐκαλεῖτο σ τ ά δ ι ο ν, διότι τὸ εἰς αὐτὸν ὡρισμένον μῆκος ἦν ἑξακοσίων ποδῶν, ἤτοι ἑνὸς σταδίου. Ἱδρύετο δὲ τοῦτο ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ πλησίον λόφου, οὗτινος ἡ κατακλινὴς πλευρὰ ἀπετέλει ἓν μέρος τοῦ σταδίου, τὸ δ' ἕτερον αὐτοῦ μέρος κατεσκευάζετο ἐκ χώματος· ὅπου δὲ δὲν ὑπῆρχε γαιόλοφος, αὐτοῦ ἀνύψουν χώματα, ἅτινα ἐκτίζοντο μετὰ πετρῶν

(1) Ὅρα O. Mueller, Archaeol. S. 680. καὶ Krause, Gymnast. u. Agonist. d. Hellenen. S. 33.

Digitized by Google

καὶ μαρμάρων, ἐφ ὧν κατεσκεύαζον τοῖς θεαταῖς ἑδώλια. Διὰ τῶν δύο εἰρημένων ὑψωμάτων ἐγίνετο ἐπιμήκης τις αὐλὴ, ἧς τινος τὸ μὲν ἕτερον ἄκρον ἀπετέλει εὐθεῖα γραμμὴ, τὸ δ' ἕτερον ἡμικύκλιον· ἡ ἀρχὴ δὲ καὶ τὸ τέλος τοῦ δρόμου διεκρίνετο διὰ δύο στηλῶν, καὶ ἐλέγετο κοινῷ ὀνόματι γραμμή· ἰδίᾳ δ' ἐλέγετο, κατὰ Πολυδεύκην, τὸ μὲν σημεῖον, ὅθεν οἱ δρομεῖς ἀφίεντο, ἄφεσις καὶ ὕσπληγξ καὶ γραμμὴ ἢ βαλβίς· περὶ ὃ δὲ ἔκαμπτον, νύσσα καὶ καμπτήρ· ὅπου δ' ἔπαυον, τέλος, τέρμα καὶ βατήρ (¹). Νῦν δὲ ἐπανίωμεν αὖθις ἐπὶ τὸν δρόμον· οὗτος ἐτελεῖτο τριχῶς· πρῶτον ἢ ἔθεον οἱ δρομεῖς ἅπαξ τὸ ὅλον μῆκος τοῦ σταδίου ἀπὸ τοῦ σημείου τῆς ἀφέσεως ἕως εἰς τὸ τέρμα, ἢ ἔθεον δεύτερον ἀπὸ τῆς μιᾶς στήλης, καὶ γενόμενοι πλησίον τῆς ἑτέρας ἐποίουν περὶ αὐτὴν εὐθὺς καμπὴν καὶ ὑπέστρεφον πρὸς τὴν πρώτην στήλην· ὁ τοιοῦτος δρόμος λέγεται δίαυλος καὶ καμπεῖος (²)· ἢ τρίτον ἔτρεχον θαυμαστόν τι μῆκος δεκατεσσάρων κατά τινας, εἴκοσι κατ' ἄλλους, εἴκοσι καὶ τεσσάρων κατ' ἄλλους σταδίων. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ εἰς δρόμον χωρίον ἦν ἑνὸς σταδίου, ἐχρεώστει φανερῶς ὁ ἀγωνιζόμενος δωδεκάκις νὰ διατρέξῃ τὸ στάδιον. Εἰς ἐπιτυχίαν τοῦ καταπληκτικοῦ τούτου ἀγωνίσματος ἦν χρεία καὶ ποδῶν ταχύτητος πολλῆς καὶ καρτερίας οὐκ ὀλίγης· διὸ καὶ ὁ Παρμενίων ἀποτρέπων τοὺς φίλους ἀπὸ τοῦ δολίχου δρόμου λέγει·

» μὴ ζητεῖτ' ἐν σταδίῳ δόλιχον,
» πόλλ' ἀνακυκλοῦται δόλιχος δρόμος· ἐν σταδίῳ δὲ
» ὀξὺς ἐλαυνόμενος, πνεύματός ἐστι τόνος (³) ».

(¹) Πολυδ. Γ. 147. πρβλ. δὲ καὶ Krause Gymnast. u. Agonist. d. Hellenen S. 131.

(²) Κατὰ τὸν σχολ. Ἀριστοφ. ἐλέγετο δίαυλος ὁ διττὸν ἔχων τὸν δρόμον ἐν τῇ πορείᾳ, τὸ πληρῶσαι τὸ στάδιον καὶ ὑποστρέψαι.

(³) Anthol. Gr. IX. 342.

Digitized by Google

§. 89. Πλὴν δὲ τῶν εἰρημένων τριῶν τρόπων δρόμου ἦν καὶ ἕτερος δρόμος, ὃν διέτρεχον μεθ' ὅπλων, ἐξ οὗ καὶ ὁ δρόμος ὁπλίτης δρόμος ἐκλήθη καὶ ὁπλιτῶν δρόμος καὶ ὅπλον ἁπλῶς· ὁ δρόμος οὗτος συνετέλει πολὺ εἰς τοὺς πολέμους· διότι ἐκ τῆς μεθ' ὅπλων ἀσκήσεως ἐγίνοντο ἱκανοὶ νὰ ἐπέρχωνται δρόμῳ ἐπὶ τοὺς πολεμίους, καὶ ἐκπλήσσοντες αὐτοὺς νὰ τρέπωσιν εἰς φυγὴν, ὡς ἐποίησαν οἱ Ἀθηναῖοι ἐν Μαραθῶνι. Τὸν δρόμον τοῦτον εἰσήγαγον οἱ Γαλάται εἰς τὴν τακτικὴν αὐτῶν (1).

§. 90. Ὁ τρόπος δὲ τῶν ἁμιλλωμένων τοὺς εἰρημένους δρόμους ἐγίνετο οὕτω· πρῶτον διῃροῦντο πάντες εἰς τάξεις, ὧν ἑκάστη εἶχε τέσσαρας ἀγωνιστάς· ἕκαστοι διέτρεχον ἀπὸ κλήρου καθ' ἣν ἐλάγχανον τάξιν, πρῶτοι οἱ τῆς πρώτης τάξεως· μετὰ τὴν πρώτην δ' ἠκολούθει ἡ δευτέρα, εἶτα ἡ τρίτη καὶ μετὰ ταῦτα αἱ ἄλλαι· ἕκαστοι δὲ τρέχοντες πρὸς οὐδὲν ἄλλο εἶχον προσηλωμένον τὸν νοῦν, ἢ πρὸς τὸ βραβεῖον καὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ ἔπαινον (2)· ἦν δὲ αὐστηρῶς ἀπηγορευμένον τοῖς ἁμιλλωμένοις νὰ ἐμποδίζωσι βίᾳ ἢ ἀπάτῃ ἢ ἄλλῃ κακοτεχνίᾳ τὸν συναμιλλώμενον (3). Τελευτῶντες δὲ οἱ ἐξ ἑκάστης τάξεως νικηταὶ ὤφειλον αὖθις νὰ δράμωσι, καὶ ὁ ὑπερβαλὼν πάντας ἀνεκηρύσσετο νικητὴς καὶ ἐστέφετο· δρόμου δὲ γραφὰς ὁρῶμεν ἐπὶ πολλῶν ἀγγείων· ἡ ἐν πίν. Γ. 42. εἰκὼν δεικνύει τρεῖς ἐφήβους ἁμιλλωμένους πρὸς ἀλλήλους τὸν δρόμον· τούτων δ' ὄπισθεν ὁρᾶται ὁ ἐφορῶν αὐτοὺς διδάσκαλος (4).

§. 91. Ἦν δὲ καὶ ἕτερος δρόμος, ὃν ἠγωνίζοντο νυ-

(1) Ἰδὲ Ἡρόδ. 6. 112. πρβλ. καὶ Koner d. Leben d. Griech. u. Roem. S. 239.

(2) Ἰδὲ Χρυσόστ. Ὁμιλ. 7. σελ. 763.

(3) Ὅρα Λουκιαν. 363.

(4) Ἰδὲ Mus. Gregor. Tav. VIII. καὶ Panof. Griechen u. Griech. Taf. I. 5.

Digitized by Google

κτὸς πεζοὶ ἢ ἔφιπποι, ἔχοντες ἐν χερσὶ λαμπάδα ἀνημμένην, ἐξ ἧς καὶ ἐκλήθη ὁ δρόμος λαμπαδηδρομία ἢ καὶ λαμπὰς ἁπλῶς. Τὸν εἰρημένον δρόμον ἐτέλουν εἰς τιμὴν ἐνίων θεῶν, οἷον τοῦ Ἡφαίστου μὲν καὶ Προμηθέως ἐν Ἀθήναις, ἐν τοῖς μεγάλοις καὶ μικροῖς Παναθηναίοις, καὶ τοῦ Πανὸς ἐν τῇ ἑορτῇ αὐτοῦ· τῆς Ἀρτέμιδος δὲ ἐν Πειραιεῖ ἐν τοῖς Βενδιδείοις· καὶ ἐν Κορίνθῳ ἤγετο τῇ Ἀθηνᾷ λαμπαδηδρομία, καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Οἱ λαμπάδα τρέχοντες προσεῖχον μὴ σβεσθῇ ἡ ἐν τῇ χειρὶ λαμπάς, διότι ἐκεῖνος ἐνίκα, ὅστις μετὰ λαμπάδος ἀσβέστου ἔφθανε πρὸς τὸ ὡρισμένον σημεῖον. Λαμπαδηδρομίας ἀγῶνα δηλοῖ ἡ ἐν πίν. Γ. 43 εἰκών, ἐν ᾗ πτερωτὴ Νίκη ὁρᾶται, ἥτις προσφέρει ταινίαν, τὸ τῆς νίκης σύμβολον, πρὸς φθάσαντα εἰς τὸ ὡρισμένον σημεῖον τῆς λαμπαδηδρομίας μετ' ἀνημμένης λαμπάδος ἔφηβον· ὄπισθεν δ' αὐτῆς τρεῖς τρέχοντες λαμπαδοῦχοι ὁρῶνται· ἔχουσι δ' οὗτοι λαμπάδα ἡμμένην ἐν χερσὶ καὶ στέφανον ἐκ δάφνης ἐπὶ τῆς κεφαλῆς (¹).

§. 92. Δεύτερον δὲ γύμνασμα ἦν τὸ ἅλμα, ἤτοι πήδημα· ἦν δὲ τοῦτο ἐκ παλαιοτάτου γνωστὸν τοῖς Ἕλλησιν, ὡς δηλοῖ ἡ θ ῥαψῳδία τῆς Ὀδυσσείας, ἐν ᾗ οἱ Φαίακες παράγονται ἀγωνιζόμενοι πλὴν ἄλλων ἀγωνισμάτων καὶ τὸ ἅλμα. Ἠγωνίζοντο δὲ οὕτω· πρῶτον μὲν ἐσημειοῦτο διὰ χαράγματος ἐπὶ τῆς γῆς, ἢ ταινίας, ἢ σανίδος, ὁ ἀφ' οὗ ἔμελλον νὰ πηδήσωσιν οἱ ἀγωνιζόμενοι τόπος, ὅστις ἐλέγετο βατήρ· εἶτα δὲ καὶ ὁ τόπος, ὅπου ἔφθανεν ὁ πρῶτος πηδήσας· ὁ τόπος οὗτος ἐκαλεῖτο σκάμμα, διότι ὠρύσσετο μικρός τις βόθρος, δεικνύων τὸ ἅλμα ἑκάστου κατὰ τὸν ἀγῶνα πηδῶντος (²). Μετὰ δὲ τὸν πρῶτον πηδήσαντα ἕτερος

(¹) Ὅρα Panofka Bild. Ant. Lebens Taf. 11, 7.

(²) Κατὰ τὸν σχολιαστὴν Πινδ. εἰς Νέμ. 5, 19. 20.

Digitized by Google

ἐπήδα, φιλοτιμούμενος νὰ πηδήσῃ μακρότερα· εἶτα δὲ τρίτος καὶ τέταρτος καὶ καθεξῆς ἄλλοι· ἐνίκα δὲ τέλος ὁ ὑπερβαλὼν τὰ σημεῖα πάντων. Τὸ πήδημα ἦν περὶ τοὺς πεντήκοντα πόδας, ἀλλὰ τινὲς ἐπήδων πλείονας, ὡς δηλοῖ τὸ εἰς Φάϋλον ἐπίγραμμα, ὅπερ λέγει ὅτι « πέντ' ἐπὶ πεντήκοντα πόδας πήδησε Φάϋλος ». Οἱ γυμναζόμενοι εἶχον ἐν χερσὶν ὄργανά τινα πρὸς ἰσοῤῥοπίαν τοῦ σώματος καὶ πρὸς μακρὸν πήδημα βοηθητικὰ, ἁλτῆρας καλούμενα· ἦσαν δ' οὗτοι μετάλλινοι καὶ εἶχον σχῆμα οἱ μὲν ὠειδὲς μετὰ ὀπῶν, εἰς ἃς εἰςέφερον τὰς χεῖρας, οἱ δὲ στρογγύλον καὶ λαβὴν, ἐξ ἧς ἐλάμβανον αὐτούς. Ἡ ἐν πίν. Δ. 44. εἰκὼν δηλοῖ ἔφηβον φυσικῶς λίαν εἰς πήδημα σχηματιζόμενον, καὶ προθυμούμενον διὰ τῶν ἐν χερσὶν ἁλτήρων ἐπὶ μακρότατον νὰ πηδήσῃ· τούτου δ' ἀντικρὺ αὐλητὴρ ἑστηκὼς ἐπαυλεῖ πρὸς ῥυθμὸν καὶ ἰσχὺν τοῦ πηδήματος (¹). Ἄλλαι δὲ παλαιαὶ γραφαὶ δηλοῦσι, πλὴν ἄλλων, καὶ ἐφήβους φέροντας ἐρυθρὰς ταινίας, δι' ὧν ἐσημείουν, κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἀρχαιολόγων, τὰ σημεῖα τῶν πηδώντων. Μνημονεύονται καὶ ἄλλα σχήματα πηδήματος· οἷον τὸ πηδᾶν εἰς τὰ ἄνω, ἢ εἰς τὰ βαθέα μέρη, τὸ ὑπερπηδᾶν τάφρον, τὸ λακτίζειν καὶ ἄλλα· ἅπαντα δὲ τὰ εἰρημένα πηδήματα συνετέλουν εἰς τάχος καὶ ἰσχὺν ποδῶν, ἐξ ὧν σωτηρία καὶ νίκη τοῖς μαχομένοις προσεγίγνετο· διότι « τάχους δεῖ, κατ' Ἀθήναιον, τῷ » πολέμῳ εἰς τὸ διώκειν καὶ εἰς τὸ ἡττωμένους φεύ» γειν, μηδὲ μένειν, μηδ' αἰδεῖσθαι κακοὺς εἶναι (²) ».

§. 93. Τρίτον δ' ἐν τοῖς ἀγῶσι ταττόμενον γύμνασμα ἦν ἡ πάλη, ἣν καὶ παλαισμοσύνην καὶ καταβλητικὴν λέγουσιν. Ἐγίνετο δὲ αὕτη οὕτω· δύο ἀντίπαλοι

(¹) Ἰδὲ Παυσαν. 5, 7, 4. καὶ Krause. Gymn. u. Agon. d. Hellenen. S. 482. καὶ Panofka, Griechin. u. Griech. s. 19.
(²) Ἀθήναιος 14, 630.

Digitized by Google

εἰσήρχοντο εἰς τὸ μέσον τοῦ ἀγῶνος ἐφ' Ὁμήρου μὲν ἐζωσμένοι, ὕστερον δὲ ἀπὸ τῆς 15 ὀλυμπιάδος ἄζωστοι καὶ τελέως γυμνοί· παντοίως δ' ἑκάτερος ἱκανὸν χρόνον σχηματιζόμενος καὶ χειρονομῶν ἐσκόπει ὅθεν ἠδύνατο κάλλιον νὰ λάβῃ τὸν ἀνταγωνιστὴν καὶ ἐπιτηδειότερα καταπαλαίσῃ αὐτόν· εἶτα δὲ μετά τινας χειρονομίας συνεπλέκοντο· ἑκάτερος δὲ ἐφιλοτιμεῖτο νὰ καταβάλῃ τὸν ἀντίπαλον· ἐφ' ᾧ καὶ περιπλοκὰς μετεχειρίζετο, καὶ λυγισμούς, καὶ ὠθισμούς, καὶ συναραγμοὺς μετώπων, καὶ συμποδισμούς, καὶ πάντα δόλον ἦν αὐτῷ συγκεχωρημένον νὰ μεταχειρίζηται, πλὴν τοῦ παίειν· ὁτὲ μὲν συνέσφιγγε τὸν τράχηλον τοῦ ἀντιπάλου, ὁτὲ δὲ συνέκλα τοὺς δακτύλους αὐτοῦ, ὁτὲ δὲ ἀνεβάσταζεν εἰς ὕψος αὐτόν· ἅπαντα δὲ τὰ εἰρημένα ἐμάνθανε παιδιόθεν ἐν ταῖς παλαίστραις· ἄλλοτε δ' ἄλλα ἐσοφίζετο, ἵνα καταπαλαίσῃ τὸν ἀνταγωνιστήν (1)· διὸ δὴ καὶ ὁ Πλούταρχος τεχνικώτατον καλεῖ τὴν πάλην καὶ πανουργότατον τῶν ἀθλημάτων (2). Καλλίστην δὲ πάλης διαγραφὴν παρέχεται ἡμῖν ἡ ψ, 710, ῥαψῳδία τῆς Ἰλιάδος,. ἐν ᾗ ὁ Ὅμηρος παράγων τοὺς δύο θαυμαστοὺς ἥρωας, Αἴαντα καὶ Ὀδυσσέα, παλαίοντας λέγει·

» ζωσαμένω δ' ἄρα τώγε βάτην ἐς μέσσον ἀγῶνα,
» ἀγκὰς δ' ἀλλήλων λαβέτην χερσὶ στιβαρῇσιν·
» ὡς ὅτ' ἀμείβοντες, τούςτε κλυτὸς ἤραρε τέκτων,
» δώματος ὑψηλοῖο, βίας ἀνέμων ἀλεείνων.
» Τετρίγει δ' ἄρα νῶτα θρασειάων ἀπὸ χειρῶν
» ἑλκόμενα στερεῶς· κατὰ δὲ νότιος ῥέεν ἱδρώς·
» πυκναὶ δὲ σμώδιγγες ἀνὰ πλευράς τε καὶ ὤμους
» αἵματι φοινικόεσσαι ἀνέδραμον· οἱ δὲ μάλ' αἰεὶ
» νίκης ἱέσθην τρίποδος πέρι ποιητοῖο ».

Ἐν τοῖς μεθ' Ὅμηρον χρόνοις οἱ παλαισταὶ καὶ πάντες οἱ ἀγωνιζόμενοι ἠλείφοντο ἐλαίῳ καὶ ἐκονίζοντο· διότι τὸ μὲν ἔλαιον ἐνόμιζον οἱ παλαιοὶ ὅτι ποιεῖ τὸ

(1) Ὅρα Λουκιαν. Ἀνάχ. §. 24.
(2) Πλουτάρχ. Συμπ. 11. 4.

Digitized by Google

σῶμα εὔτονον καὶ εὔστροφον καὶ εὐλύγιστον· ἡ δ' ἐπιπασσομένη κόνις ἐμποδίζει νὰ διολισθαίνωσι συμπλεκόμενοι οἱ παλαίοντες, συνέχει τὸν ἱδρῶτα, κρατύνει τὸ σῶμα καὶ φυλάττει αὐτὸ ἀπὸ τῶν ἀνέμων, ἀραιὸν καὶ ἀνεῳγὸς ὑπὸ τῆς ἀθλήσεως γινόμενον. Ἤλειφον δὲ τοὺς γυμναζομένους οἱ ἐν τοῖς γυμνασίοις διδάσκαλοι, ἀλεῖπται ἐκ τοῦ ἔργου κληθέντες. Μετὰ δὲ τὸν ἀγῶνα ἀπέπλυνον πάλιν τὴν κόνιν καὶ ἀπέξεον τὸ ἄλειμμα διά τινος ὀργάνου στλεγγίδος καλουμένου, ὅπερ μετεχειρίζοντο καὶ ἐν τοῖς λουτροῖς· ἦν δὲ ἡ στλεγγὶς ἐκ μετάλλου, ἢ ἐξ ὀστοῦ πεποιημένη, καὶ ὡμοίαζε πρὸς τὰ νῦν ἐν χρήσει κοχλιάρια· ἡ ἐν πίν. Δ. 45. καλλίστη εἰκὼν δηλοῖ ἔφηβον, ἀποξύοντα διὰ τῆς ἐν τῇ ἀριστερᾷ χειρὶ στλεγγίδος τὸ ἄλειμμα καὶ τὸν ῥύπον· ἀφ' οὗ ἀποξυόμενος ἐκλήθη (¹).

§. 94. Ἡ πάλη διεκρίνετο εἰς δύο, εἰς τὴν ὀρθὴν ἢ ὀρθίαν πάλην, καὶ εἰς τὴν ἁλίνδησιν ἢ κύλισιν. Ἐν μὲν τῇ ὀρθίᾳ οἱ ἀντίπαλοι ἐπάλαιον ὀρθοί, ἐξ οὗ καὶ ἡ πάλη ὀρθὴ ἐκλήθη· καὶ ὁπότε ὁ ἕτερος κατέπιπτεν, ὁ ἕτερος συνεχώρει αὐτῷ ἀνορθωθέντι νὰ παλαίσῃ καὶ δεύτερον· εἰ δὲ καὶ δεύτερον καὶ τρίτον κατέπιπτεν, ὡμολογεῖτο ἡττημένος (²). Ἐν δὲ τῇ κυλίσει ἑκάτερος τῶν ἀντιπάλων ἐφιλοτιμεῖτο νὰ καταβάλῃ τὸν ἕτερον, καί, ὁπότε κατέβαλλεν αὐτόν, ἐπικατέπιπτε καὶ αὐτός· οὕτω δὲ κατὰ γῆς ἀμφότεροι παλαίοντες ἐκυλίοντο, ἕως οὗ ὁ ἕτερος ἀπαυδῶν ἀνέτεινε τὴν χεῖρα εἰς ὁμολογίαν τῆς ἥττης του· ἐκ τῆς εἰρημένης κυλίσεως ὠνομάσθη καὶ ἡ πάλη κύλισις· ἀμφότεροι δὲ οἱ τρόποι τῆς πάλης ἦσαν λίαν χρήσιμοι εἰς τοὺς πολέμους (³). Ἡ ἐν πίν. Δ. 46. εἰκὼν δηλοῖ ἱκανῶς τὸ σχῆμα δύο

(¹) Ἰδὲ Clarac Musèe-pl. 848, B. καὶ Koner, Leben d. Griech. u. Roem. S. 243. πρβλ. καὶ Λουκιαν. Ἀνάχ. 29.

(²) Ὅρα Πλάτ. Εὐθυδ. 277.

(³) Πλάτ. Ν. 7, 814. καὶ Λουκιαν. Ἀνάχ. 28.

Digitized by Google

κατὰ γῆς παλαιόντων, ὧν ὁ ἕτερος ἐπικαταπεσὼν συνέχει ἰσχυρῶς διὰ τῶν σκελῶν τὸν ἀντίπαλον, ὅστις προθυμεῖται μὲν διὰ τοῦ ἀριστεροῦ καὶ ἐλευθέρου βραχίονος καὶ τοῦ δεξιοῦ γόνατος νὰ ἀνακύψῃ, ἐμποδίζεται ὅμως ὑπὸ τοῦ ἀντιπάλου, ὅστις δράξας τὴν δεξιὰν αὐτοῦ ἀναστρέφει οὕτω σφοδρῶς, ὥστε λυπεῖ σφόδρα καὶ ἀνιᾷ αὐτόν· ὡς ἔστιν εἰκάσαι ἐκ τοῦ σχήματος τοῦ προσώπου, πόνου καὶ ἄλγους δηλωτικοῦ (1).

§. 95. Τετάρτη δ' ἐν γυμνασίοις ἄσκησις, κρατύνουσα τοὺς ὤμους καὶ τονοῦσα καθόλου τὰ ἄκρα τοῦ σώματος, ἦν ἡ δισκοβολία, ἡ εἰς μῆκος δηλονότι βολὴ πλακὸς λιθίνης καὶ σφαιροειδοῦς, ἐξ οὗ σχήματος καὶ δίσκος ὁ λίθος ἐκλήθη. Ἐφ' Ὁμήρου μὲν ὁ δίσκος ἦν καὶ λίθινος, κατὰ τὸ μέσον ἔχων ὀπὴν, ἧς διήρητο καλώδιον, ἐξ οὗ ἐχειρίζοντο αὐτὸν, καὶ σιδηροῦς, σόλος ὀνομαζόμενος· ὕστερον δὲ ἦν καὶ χαλκοῦς ὅμοιος ἀσπίδος μικρᾶς, οὐκ ἐχούσης ὄχανον οὐδὲ τελαμῶνας (2). Τὸ βάρος καὶ τὸ μέγεθος τοῦ δίσκου ἐν τοῖς γυμνασίοις ἦν κατὰ τὴν ἡλικίαν καὶ ἰσχὺν τῶν γυμναζομένων. Ἐν δὲ τοῖς ἀγῶσιν ὁ δίσκος ἦν ὁ αὐτὸς τοῖς πᾶσι κατά τε τὸ βάρος καὶ τὸ μέγεθος. Ἐτελεῖτο δὲ ἡ δισκοβολία οὕτως· ἕκαστος τῶν ἀγωνιζομένων τὸν δίσκον, γυμνῶν καὶ τούτων ὄντων καὶ ἐλαίῳ ἠλειμμένων κατὰ τὴν γνώμην πολλῶν καὶ ἄλλων ἀρχαιολόγων καὶ τοῦ Krause, ἀνέῤῥιπτεν ἀπό τινος, μικρὸν τῆς γῆς ἐξέχοντος, σημείου, βαλβῖδος καλουμένου, τὸν δίσκον εἰς τὸν ἀέρα καὶ εἰς τὰ ἔμπροσθεν, φιλοτιμούμενος ἐπὶ μήκιστον νὰ ῥίψῃ αὐτόν· τὸν δὲ τόπον, ὅπου ὁ δίσκος τοῦ αὐτοῦ ἔπιπτεν, ἐσημείου φίλος τις ἢ γνώριμος· εἶτα ἕτερος, ῥίπτων τὸν δίσκον, ἐφιλοτιμεῖτο νὰ ὑπερβάλῃ τὸ τοῦ πρώ-

(1) Ἴδε Winckelmann, op. Taf. XLV.

(2) Δίσκος, κατ' Εὐστάθ. ἄλλος ἦν ἐκ σιδήρου, ὁποῖος ὁ ἐν Ἰλιάδι σόλος, ἄλλος ἐκ χαλκοῦ, ἄλλος λίθινος, Ἰλ. ψ. 826. καὶ 344. καὶ Ὀδυσ. θ, 186.

Digitized by Google

του σημεῖον· καθεξῆς δὲ ὁ τρίτος καὶ τέταρτος· ὁ δὲ ὑπερβαλὼν τὰ σημεῖα πάντων ἐνίκα (1). Ἐκ τῆς διαγραφῆς τῶν γραμματικῶν ἱκανῶς δῆλον γίνεται τὸ σχῆμα τοῦ δισκεύοντος· ὁ δισκεύων ἔκλινεν ἐπισκύπτων τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ νῶτα πρὸς τὰ δεξιὰ οὕτως, ὥστε ὑπέβλεπε τὰ πλευρά· τὸ δὲ βλέμμα εἶχε ἐστραμμένον πρὸς τὴν φέρουσαν τὸν δίσκον χεῖρα, ἀνωρθωμένην οὖσαν· τῶν δὲ ποδῶν τὸν μὲν δεξιὸν, ἐφ' οὗ ἐστήριζε τὸ σῶμα, μικρὸν ἔκλινε, περισσότερον δὲ τὸν ἀριστερὸν, ὃν ἐστήριζε ἐπὶ τῶν δακτύλων, ὡς καλῶς καὶ ὁ Φιλόστρατος ἐν τῇ 24 εἰκόνι λέγει· « βαλβὶς διακέχωσται μικρὰ καὶ » ἀποχρῶσα ἑνὶ ἑστῶτι· ἢ δὴ τὸ κατόπιν καὶ τὸ δεξιὸν » σκέλος ἀνέχουσα, πρανῆ τὰ ἔμπροσθεν ἐργάζεται καὶ » κουφίζουσα θάτερον τοῖν σκελοῖν, ὃ χρὴ συνεφάλλεσθαι » καὶ συμπορεύεσθαι τῇ δεξιᾷ· τὸ δὲ σχῆμα τοῦ δίσκον » ἀνέχοντος, ἐξαλλάξαντα τὴν κεφαλὴν ἐπὶ δεξιὰ χρὴ » κυρτοῦσθαι τοσοῦτον, ὅσον ὑποβλέψαι τὰ πλευρὰ καὶ » ῥίπτειν, οἷον ἀνιμῶντα καὶ προσεμβάλλοντα τοῖς δε» ξιοῖς πᾶσι »· κάλλιστον δὲ σχῆμα δισκεύοντος, καὶ οἷον διαγράφει ὁ Φιλόστρατος, παρέχεται ἡμῖν ἡ ἐν πίν. Δ. 47. εἰκὼν, ἀντίτυπον οὖσα τῆς ὑπὸ τοῦ ὀνομαστοῦ Μύρωνος ποιηθείσης (2).

§. 96. Σπουδαία δὲ καὶ πολεμικὴ ἄσκησις ἦν τὸ ἀκόντιον ἢ ἀκοντισμὸς, ἤτοι ἡ εἰς μῆκος ἢ ἡ κατ' ἀλλήλων εὔστοχος βολὴ ἀκοντίου. Ἐφ' Ὁμήρου μὲν ἦν ὁ ἀκοντισμὸς ἀξιολογώτατον μὲν γύμνασμα, φοβερὸν δὲ καὶ κινδυνῶδες· διότι οἱ ἀγωνιζόμενοι ἠγωνίζοντο μετ' ἀκοντίων ὀξέων καὶ ἐστομωμένων, ἑπομένως αἱ ἐκ τοῦ ἀκοντίου πληγαὶ ἦσαν φοβεραὶ καὶ ἐπικίνδυνοι· οἱ μεθ' Ὅμηρον ὅμως ἐπάλαιον καὶ ἠγωνίζοντο τὸ εἰρημένον ἀκόντιον μετ' ἀκοντίων ἀπεστομωμένων ἢ ἐσφαι-

---

(1) Ὅρα Ὅμηρ. Ὀδυσ. θ, 192. Λουκ. Ἀνάχ. 27.
(2) Ἰδὲ Winckelmann, oper. T. XLIII.

Digitized by Google

ρωμένων, κατὰ Ξενοφῶντα, περὶ τῆς ἀφ' ἵππου ἀσκήσεως λέγοντα (Ἱππ. 8, 10)· « ἐσφαιρωμένα τε ἔχων » ἀκόντια καὶ δόρυ ὡσαύτως πεπραγματευμένον· καί, » ὅπου μὲν ἂν εἰς ἀκόντιον ἀφικνῆται, ἀκοντίζει τὸν » φεύγοντα τοῖς σφαιρωτοῖς (1) »· ταὐτὰ μαρτυροῦσι καί τινες ἐπὶ τῶν ἀγγείων γραφαί, ἐν αἷς ἔφηβοί εἰσι γεγραμμένοι· ἡ ἐν πίν. Δ. 48. εἰκὼν δεικνύει ἔφηβον κάλλιστα εἰς βολὴν ἀκοντίου σχηματιζόμενον (2).

§. 97. Τὰ εἰρημένα γυμνάσματα, ὁ δρόμος, τὸ ἅλμα, ἡ δισκοβολία καὶ τὸ ἀκόντιον ἀπετέλουν τὸ ὕστερον εἰς τοὺς μεγάλους ἐν Ἑλλάδι ἀγῶνας εἰσαχθὲν ὀνομαστὸν πένταθλον, ἐν ᾧ πολὺ ἐπεφαίνετο τὸ θερμὸν καὶ ἀνδρῶδες, καὶ καθόλου θαυμαστή τις εὐεξία τῶν ἁμιλλωμένων, ἅτινα εἰργάζοντο αὐτοῖς τὰ γυμνάσια καὶ αἱ παλαῖστραι. Ὁποῖον δὲ τῶν ἀγωνισμάτων ἐν τοῖς ἀγῶσιν ἐτάσσετο πρῶτον, καὶ ὁποῖον δεύτερον καὶ ἑξῆς, ἀμφισβητεῖται· διότι τῶν ἀρχαιολόγων οἱ μὲν ταύτην, οἱ δ' ἄλλην τάξιν τῶν ἀγωνισμάτων ἀποδέχονται· πιθανώτερος δέ μοι φαίνεται ὁ Βοίκχιος, ὅςτις τὸ ἅλμα τάσσει πρῶτον, εἶτα τὸν δρόμον, ἑξῆς τὴν δισκοβολίαν, τὸ ἀκόντιον καὶ τὴν πάλην· ὁμοίως δὲ ἀμφισβητεῖται εἰ ἐν τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ οἱ ἀγωνισταὶ διηγωνίζοντο καὶ τοὺς πέντε ἀγῶνας, ἢ τινὰς μόνον· πιθανοὶ δὲ οἱ λέγοντες ὅτι ἀεὶ διηγωνίζοντο τὰ τρία προηγούμενα ἆθλα, τὸ ἅλμα δηλονότι, τὸν δίσκον καὶ τὸ ἀκόντιον· καὶ εἰ ἐφαίνοντο ἀποκαμόντες οἱ ἀγωνισταί, παρελείπετο ὁ δρόμος καὶ ἡ πάλη· διότι ἤρκουν αὐτοῖς, κατά τινα παλαιὸν γραμματικόν, τρία τῶν πέντε πρὸς νίκην.

§. 98. Ἕτερον δὲ πονηρὸν λίαν καὶ φοβερὸν ἀγώνισμα ἦν ἡ πυγμή, ἣν καὶ ὁ Ὅμηρος ἀλεγεινὴν ἐπο-

---

(1) Ἴδε καὶ Πολυδ. I, 212. καὶ Πολύβ. 10, 20, 3.
(2) Ἰδὲ Panofka. Griechin. u. Griech. Taf. I. N. 7.

Digitized by Google

νομάζει. Οἱ πυκτεύοντες ἠγωνίζοντο οὕτω· δύο ἔχοντες ἱμάντας βοείους περὶ τὰς χεῖρας εἰλιγμένους, οἵτινες συνεῖχον τοὺς δακτύλους, ὡσεί τινα κορώνην, κατ' Εὐστάθιον, σφαιροῦντες στεῤῥῶς, πρὸς οὓς ἱμάντας πολλάκις καὶ ἥλους προσήλουν καὶ μολυβδίνους σφαίρας, μύρμηκας καλουμένους, ἔβαινον εἰς τὸ μέσον καὶ συμπίπτοντες ἀλλήλοις ἐπλήττοντο διὰ τῶν χειρῶν ἰδίᾳ εἰς τὴν γνάθον, τοὺς κροτάφους καὶ τὸ πρόσωπον οὕτω σφοδρῶς καὶ βιαίως, ὥστε καὶ ὀδόντες συνετρίβοντο, καὶ ὦτα ἀπεκόπτοντο, καὶ ὁ ἕτερος τῶν ἀνταγωνιστῶν πολλάκις ἐξεφέρετο ἀναίσθητος καὶ παράφρων· ὡς δηλοῖ ὁ Ὅμηρος, ὃς παράγων πυκτεύοντας τόν τε πυγμικὸν Ἐπειὸν καὶ τὸν Εὐρύαλον, λέγει ὅτι προβάντες οὗτοι ἐζωσμένοι εἰς μέσον τοῦ ἀγῶνος·

» σὺν ῥ' ἔπεσον, σὺν δέ σφι βαρεῖαι χεῖρες ἔμιχθεν·
» δεινὸς δὲ χρόμαδος γενύων γένετ', ἔῤῥεε δ' ἱδρὼς
» πάντοθεν ἐκ μελέων· ἐπὶ δ' ὤρνυτο δῖος Ἐπειός,
» κόψε δὲ παπτήναντα παρήϊον· οὐδ' ἄρ' ἔτι δὴν
» ἑστήκειν· αὐτοῦ γὰρ ὑπήριπε φαίδιμα γυῖα.
» Ὡς δ' ὅθ' ὑπὸ φρικὸς Βορέω ἀναπάλλεται ἰχθὺς
» θῖν' ἐν φυκιόεντι, μέλαν δέ ἑ κῦμα κάλυψεν,
» ὣς πληγεὶς ἀνέπαλτ'· αὐτὰρ μεγάθυμος Ἐπειὸς
» χερσὶ λαβὼν ὤρθωσε· φίλοι δ' ἀμφέσταν ἑταῖροι,
» οἵ μιν ἄγον δι' ἀγῶνος ἐφελκομένοισι πόδεσσιν,
» αἷμα παχὺ πτύοντα, κάρη βάλλονθ' ἑτέρωσε (1) ».

Ἡ ἐν πίν. Δ. 50. εἰκὼν δηλοῖ πύκτην, οὗτινος αἱ εἰς πυγμὴν προβαλλόμεναι χεῖρές εἰσιν ὡπλισμέναι μετὰ ἱμάντων καὶ μυρμήκων· τοῦ δεινοῦ τούτου πύκτου ἡ ἰδέα δὲν ἀπέχει, νομίζω, πολὺ τῆς ὑπὸ Θεοκρίτου διαγραφομένης ἰδέας τοῦ Ἀμύκου, οὗτινος

» στήθεα δ' ἐσφαίρωτο πελώρια, καὶ πλατὺ νῶτον
» σαρκὶ σιδαρείῃ σφυρήλατος οἷα κολοσσός·
» ἐν δὲ μύες στερεοῖσι βραχίοσιν ἄκρον ὑπ' ὦμον
» ἕστασαν, ἠΰτε πέτροι ὀλοίτροχοι (2) ».

---

(1) Ὅμηρ. Ἰλ. ψ, 687. καὶ Εὐστάθ. 1324, 37. Ἰδὲ καὶ Λουκ. Ἀνάχ. 3.
(2) Θεόκρ. 22, 46.

Digitized by Google

§. 99. Τὸ εἰρημένον δ' ἀγώνισμα μετὰ τῆς πάλης ἀπετέλουν τὸ κατὰ τὴν 33 ὀλυμπιάδα εἰς τοὺς ἀγῶνας εἰσαχθὲν δεινὸν καὶ ἐπικίνδυνον παγκράτιον. Οἱ τὸ παγκράτιον ἀγωνιζόμενοι ἀφήρουν ἀπὸ τῶν χειρῶν τοὺς βαρεῖς ἱμάντας, διότι οὗτοι ἐγίνοντο κώλυμα νὰ μεταχειρίζωνται τὰς χεῖρας, ἅςτινας προεξέτεινον, τὰ μὲν ὡς προτείχισμα κατὰ τῶν καταφερομένων πληγῶν εἰς τὰ μέλη τοῦ σώματος αὐτῶν, τὰ δὲ, ἵν' εὐκολώτερον αὐτοὶ πλήττωσι τὸν ἀνταγωνιστὴν καὶ καταπονῶσιν αὐτὸν, ὡς καλῶς ἱστορεῖ ὁ Γέλλιος λέγων (N. A. » XIII, 27)· « nam sicut illi (pancratiastae) ad certandum » vocati, projectis ante brachiis consistunt, caputque et os » suum, manibus oppositis, quasi vallo praemuniunt, mem- » braque eorum omnia, priusquam pugna nota est, aut ad » vitandos ictus cauta sunt, aut ad faciendos parata ». Κατὰ τὸ πάλαισμα δὲ ἑκάτερος τῶν παγκρατιαστῶν ἐζήτει ἐκ παντὸς τρόπου νὰ καταπαλαίσῃ τὸν ἀνταγωνιστήν· διὸ ὁτὲ μὲν ἐστρέβλου τὰς χεῖρας αὐτοῦ, ὁτὲ δὲ ἦγχεν αὐτὸν, ὁτὲ ἔπαιεν, ἄλλοτε δὲ βαρὺς ἐπεπήδα κατ' αὐτοῦ· καθόλου δὲ ἦν συγκεχωρημένον πάντα δόλον νὰ μεταχειρίζωνται οἱ παγκρατιασταὶ, πλὴν τοῦ δάκνειν· πολὺν δὲ χρόνον φοβερῶς ἐμάχοντο ἀμφότεροι, ἕως οὗ ὁ ἕτερος αὐτῶν ἀποκάμνων καὶ ἀπαυδῶν ἀνέτεινε τὴν χεῖρα εἰς σημεῖον τῆς ἥττης του.

§. 100. Πλὴν δὲ τῶν εἰρημένων γυμνικῶν ἀγώνων ἦσαν καὶ ἀγῶνες δι' ἁρμάτων ἢ δι' ἵππων τελούμενοι, ἀφ' ὧν καὶ ἱππικοὶ ἀγῶνες κοινῶς ἐκλήθησαν, ἰδίᾳ δὲ ἱπποδρομίαι καὶ ἁρματηλασίαι· ἐν οἷς οὐχὶ ἐπίδειξις ῥώμης καὶ εὐεξίας γυμνῶν σωμάτων ἐγίνετο, ὡς ἐν τοῖς γυμνικοῖς ἀγῶσιν, ἀλλ' ἐπιστήμης ἡνιόχων καὶ ἵππων ὠκύτητος· διὰ δὲ τὸ ἀεὶ δαπανηρὸν τῶν ἱπποτροφιῶν ἠγωνίζοντο αὐτοὺς ἐκ παλαιοτάτου οἱ ἄριστοι καὶ οἱ ἔχοντες· ὡς δηλοῖ ὁ Ὅμηρος, ὃς τοὺς ἀρίστους τῶν Ἀχαιῶν παράγει ἱππικὸν ἀγῶνα ἀγωνιζομένους. Ἐφ' Ὁμήρου ὅμως

Digitized by Google

οἱ ἀγῶνες ἐγίνοντο οὐχὶ ἐν τεχνητῷ ἱπποδρόμῳ, ἀλλ' ἔνθα ὁ τόπος ἐφαίνετο ἐπιτήδειος εἰς ἁρματηλασίαν· οἷον ὁ εἰς τιμὴν τοῦ κηδευθέντος Πατρόκλου γενόμενος ἀγὼν ἐγένετο ἐπὶ θαλασσίου πεδίου, ἐφ' οὗ κορμός τις ξηρὸς δρυὸς ἢ πεύκης ἱστάμενος καὶ ὁρατὸς γινόμενος ἐκ δύο ἑκατέρωθεν αὐτοῦ ἐρηρεισμένων λίθων, ἐδήλου τὸ τέρμα τοῦ δρόμου, περὶ ὃ θέοντες οἱ ἀγωνισταὶ ἔκαμψαν μετὰ πολλῆς ἐπιτηδειότητος καὶ τοὺς ἵππους καὶ τὰ ἅρματα, καὶ ἐπανῆλθον αὖθις πάλιν ἐκεῖ, ὅθεν ἤρξαντο ἐκθέοντες, εἰς τὸ σημεῖον τῆς ἀφέσεως· ἄλλοι δ' ἐγένοντο ἀγῶνες ἀλλαχοῦ· ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δ' ἐγίνοντο πλησίον λόφων, ἢ ὑψωμάτων, ὅθεν οἱ θεαταὶ ἠδύναντο κάλλιον νὰ θεῶνται τοὺς ἀγωνιζομένους.

Ἐν δὲ τῇ Ὀλυμπίᾳ, ἔνθα κατὰ τετραετίαν ἐγίνοντο οἱ ὀνομαστοὶ ἁρμάτων καὶ ἵππων ἀγῶνες, ὑπῆρχεν ἐπιτήδειος ἱππόδρομος· περὶ οὗ ἀναγκαῖον καὶ ἡμεῖς διὰ βραχέων ἐνταῦθα νὰ εἴπωμεν. Ὁ εἰρημένος δηλαδὴ ἱππόδρομος ἦν τόπος τις, σχῆμα ἐπιμήκους τετραπλεύρου ἔχων, οὗτινος τὴν ἑτέραν πλευρὰν ἀπετέλει λόφος, ἀφ' οὗ οἱ θεαταὶ ἐθεῶντο· εἶτα δὲ, ἐπειδὴ οἱ ἀγῶνες σὺν τῷ χρόνῳ ἔλαβον πολλὴν ἐπίδοσιν, καὶ πλῆθος πολὺ εἰς αὐτοὺς ἐφοίτων, ἐγένετο ἀναγκαία ἡ ἔναντι τοῦ λόφου ἀνέγερσις χώματος, ὅπου παρεσκευάσθησαν τοῖς θεαταῖς ἕδραι· τὸ δὲ χῶμα ἡνώθη μετὰ τοῦ λόφου διὰ τοξοειδοῦς κλίσεως, ἥτις ἀπετέλει τὴν τρίτην τοῦ ἱπποδρόμου πλευρὰν, ἧς ἐν τῷ μέσῳ ἦν δίοδος· τῆς δὲ τοξοειδοῦς πλευρᾶς ἔναντι ἦν ἡ τετάρτη πλευρὰ, ἔνθα ἦν ἡ ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Ἀγνάπτου κατασκευασθεῖσα στοὰ, ἥτις ἀπ' αὐτοῦ καὶ ὠνομάζετο· πρὸ αὐτῆς δὲ ἦν ἡ ἄφεσις, ἥτις εἶχε σχῆμα πρώρας νεὼς, ἧς τὸ ἔμβολον ἦν τετραμμένον εἰς τὸν δρόμον· ἑκατέρα δὲ τῆς ἀφέσεως πλευρὰ ἦν μήκους πλέον ἢ τετρακοσίων ποδῶν· ἐν αὐταῖς δ' ἦσαν ᾠκοδομημένα οἰκήματα, ἅτινα διὰ κλήρου ἐλάμβανον οἱ εἰς τὸν ἀγῶνα εἰσιόντες, κατὰ

Digitized by Google

Σοφοκλέα λέγοντα (Ἠλέκ. 709)· « στάντες δ' ὅθ' αὐ- » τοὺς οἱ τεταγμένοι βραβεῖς κλήρους ἔπηλαν καὶ κατέ- » στησαν δίφρους »· πρὸ αὐτῶν δὲ διετείνετο καλώδιον ἀντὶ ὕσπληγγος· ἅμα δ' ἐδίδοτο τὸ σημεῖον, ὅπερ ἦν χαλκοῦς ἀετὸς, ὅστις ἐκ μηχανήματός τινος ἀνεπήδα ἄνω εἰς τὸν ἀέρα, ὥστε ἐγίνετο τοῖς πᾶσι σύνοπτος, κατέπιπτον τὰ καλώδια τῶν δύο πρὸς τὴν στοὰν πλησιεστέρων οἰκημάτων καὶ ἐξέθεον πρῶτοι οἱ κατὰ ταῦτα ἑστηκότες ἵπποι· ὅτε δὲ θέοντες οὗτοι ἐγίνοντο κατὰ τὰ δύο ἑξῆς οἰκήματα, καὶ τότε εὐθὺς κατέπιπτον καὶ τούτων τὰ καλώδια· οὕτω διὰ πάντων συνέβαινε τῶν ἵππων, κατὰ τὸν Παυσανίαν, ἕως οὗ ἐξισοῦντο ἀλλήλοις κατὰ τὸ τῆς πρώρας ἔμβολον· « τὸ ἀπὸ τούτου δὲ ἤδη » καθέστηκεν ἐπίδειξις ἐπιστήμης τε ἡνιόχων καὶ ἵππων » ὠκύτητος (1) ». Ἡ δ' ἄντικρυς τῆς στοᾶς Ἀγνάμπτου τοξοειδὴς ἄκρα εἶχεν, ὡς εἴρηται, κατὰ τὸ μέσον δίοδον, ἧς ἔναντι ἦν ὁ τόπος, περὶ ὃν οἱ θέοντες ἔκαμπτον νύσσοντες τοὺς ἵππους, ἀφ' οὗ καὶ νύσσα ὁ τόπος ὠνομάσθη· εἶχε δὲ σχῆμα βωμοῦ περιφεροῦς τοῦ Ταραξίππου καλουμένου, ἐκ τοῦ συμβαίνοντος πιθανῶς τοῖς ἵπποις θορύβου καὶ ταραχῆς, καθ' ὃν δὴ χρόνον οἱ ἡνίοχοι παρέθεον τὸν τόπον· ὅτε ἐκ τοῦ θορύβου καὶ ἅρματα κατηγνύοντο, καὶ ἵπποι ἀνετρέποντο, καὶ ἡνίοχοι ἐτιτρώσκοντο. Ἔναντι δ' αὖ τοῦ Ταραξίππου ἦν ἡ ἑτέρα ἄκρα τοῦ δρόμου, νύσσα καὶ αὐτὴ καλουμένη· εἰς ταύτην δὲ ὅσοι προέφθανον ἐκηρύσσοντο νικηταὶ καὶ ἐστεφανοῦντο· διὸ καὶ ἐπ' αὐτῆς ἦν εἰκὼν χαλκῆ τῆς Ἱπποδαμείας, ἐχούσης ταινίαν ἐν χερσὶν, ἵν' ἀναδήσῃ τὸν Πέλοπα ἐπὶ τῇ νίκῃ· πλὴν δὲ τῆς εἰρημένης εἰκόνος ἦσαν καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ ἱπποδρόμου βωμοὶ θεῶν, οἷον Ποσειδῶνος, ἐπίκλησιν Ἱππίου, καὶ Ἥρας Ἱππίας, τοῦ Ἄρεως, ἐπίκλησιν Ἱππίου, καὶ ἄλλων θεῶν.

(1) Ἐν τοῖς Πυθίοις τὸ σημεῖον, κατὰ Σοφοκλέα (Ἠλεκ. 711), ἐδίδοτο διὰ χαλκῆς σάλπιγγος.

Digitized by Google

Τὸ μῆκος δὲ τῶν ἱπποδρόμων φαίνεται κατὰ τοὺς πιστοτέρους ἀρχαιολόγους ὅτι ἦν δύο σταδίων, τὸ δὲ πλάτος ἱκανῶν ποδῶν ([1]). Ἡ ἐν πίν. Ε, 51 εἰκών ἐστι διάγραμμα τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἱπποδρόμου. Τούτου τὸ μὲν Α, δηλοῖ τὸν μετὰ τῶν ἑδρῶν λόφον· τὸ δὲ Β, τὰς ἐπὶ τοῦ χώματος ἕδρας· τὰ δὲ ΓΓ, τὴν τοξοειδῆ πλευρὰν αὐτοῦ· τὸ δὲ Δ, τὴν στοὰν Ἀγνάπτου· τὰ δὲ ΕΕ, τὴν ἄφεσιν· τὰ δὲ αϐγ, τὰ οἰκήματα· τὸ δὲ Ζ, τὴν δίοδον· τὸ δὲ Η, τὸν Ταραξίππου βωμόν· τὸ δὲ Θ, τὸν τόπον, ἐφ' οὗ ἵστατο ἡ εἰκὼν τῆς Ἱπποδαμείας· τὸ δὲ Ι, αὐλὴν, ἐν ᾗ ἐγίνοντο αἱ εἰς τὰς ἁρματηλασίας ἑτοιμασίαι. Καὶ ταῦτα μὲν συντόμως περὶ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἱπποδρόμου· λείπεται δὲ νῦν ἡμῖν νὰ διεξέλθωμεν καὶ περὶ τῶν τελουμένων ἱππικῶν ἀγώνων.

§. 101. Οἱ ἁπανταχόθεν ἄρχοντες καὶ ἄριστοι τῶν Ἑλλήνων ἔπεμπον εἰς τὰ Ὀλύμπια ν' ἀγωνισθῶσι καὶ ἅρματα καὶ ἵππους· διότι ἱππικὸν ἀγῶνα ἠδύνατο ἢ αὐτὸς ὁ κύριος τοῦ ἅρματος ν' ἀγωνισθῇ, ἢ ἄλλον ἀντ' αὐτοῦ νὰ πέμψῃ· διὸ καὶ παρεδίδοσαν αὐτὰ ἀεὶ πρὸς ἐπιτηδείους καὶ ὀξυδερκεῖς ἡνιόχους, ἐξ ὧν ἐκρέματο ἡ νίκη. Πόσα δ' ἅρματα ὁμοῦ ἠγωνίζοντο καὶ ἐξέθεον, ἐστὶν ἄδηλον. Ἐν τῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἱπποδρόμῳ, οὗτινος ἑκατέρα τῶν πλευρῶν τῆς ἀφέσεως εἶχε μῆκος τετρακοσίων, ὡς εἴρηται, ποδῶν, συνεξέθεον βεβαίως πολλὰ ἅρματα. Ταῦτα δὲ ἦσαν ἐζευγμένα ἢ ἐκ τεσσάρων ἵππων τελείων, ἢ ἐκ δύο· καὶ τὰ μὲν ἐλέγοντο τέθριππα, τὰ δὲ συνωρίδες, καὶ κοινῶς ἀμφότερα τέλεια ἅρματα· ὕστερον δὲ εἰσῆλθον εἰς τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰ ἐκ τεσσάρων, ἢ δύο πώλων ἐζευγμένα ἅρματα, πωλικὰ κοινῶς λεγόμενα· ὧν τὸ μὲν ἐκ τεσσάρων, ἰδίως πώλων, ἅρμα ἐλέγετο, τὸ δὲ ἐκ δύο πώλων ἐζευγμένον, συνωρὶς πώλων, ὡς

([1]) Παυσαν. 6, 16, 4. πρϐ. καὶ Barthelem. Anach. 111, 38. καὶ Krause, Gymnast. u. Agonist. d. Hellenen S. 161.

Digitized by Google

καὶ τὸ ἐξ ἡμιόνων ἐζευγμένον ἅρμα, ὅπερ ἀπήνη ἐλέγετο (1). Τῶν εἰρημένων δ' ἁρμάτων τὰ μὲν τέλεια ἔπρεπε δωδεκάκις νὰ δράμωσι τὸ ἐν ἱπποδρόμῳ ὡρισμένον διάστημα, τὰ δὲ πωλικὰ ὀκτάκις, κατὰ τὸν σχολ. Πινδάρου λέγοντα· « δώδεκα ἐν Ὀλυμπίᾳ τρέχει τὸ τέλειον ἅρμα, » τὸ δὲ πωλικὸν ὀκτώ ». Ἵσταντο δ' ἅπαντα ἕτοιμα ἐπὶ τῆς ἀφέσεως· ὡς δὲ τὸ σημεῖον ἀρθὲν ἐγίνετο σύνοπτον, εὐθὺς ὁ ἀὴρ ἐπληροῦτο ὑπὸ τῶν παρακελεύσεων τῶν ἡνιόχων, τοῦ ἤχου τῶν μαστίγων καὶ τῶν κέντρων, ὑφ' ὧν παροτρυνόμενοι οἱ ἵπποι οὕτω ταχέως ἐξέφερον τὰ ἅρματα, ὥστε ἐφαίνοντο αὐτὰ μετεωριζόμενα· ὁ δ' ἐξ αὐτῶν κονιορτὸς εἰς οὐρανὸν ἀνέβαινε, κατὰ Σοφοκλέα λέγοντα (Ἠλέκ. 711)·

» οἱ δ' ἅμα
» ἵπποις ὁμοκλήσαντες ἡνίας χεροῖν
» ἔσεισαν· ἐν δὲ πᾶς ἐμεστώθη δρόμος
» κτύπου κροτητῶν ἁρμάτων· κόνις δ' ἄνω
» φορεῖθ' ».

Πῶς δὲ οἱ ἀγωνιζόμενοι ἤλαυνον τοὺς ἵππους καὶ τὰ ἅρματα· πῶς δ' ὤφειλον νὰ προσέχωσι τὸν νοῦν οἱ θέοντες, καὶ μάλιστα ὅτε ἔκαμπτον περὶ τὴν νύσσαν, πρὸς ἣν προσκόπτον συχνὰ τὸ ἅρμα ἀνετρέπετο καὶ συνετρίβετο· οὗ ἕνεκα κάμπτοντες προσεῖχον, τὸν μὲν δεξιὸν ἵππον, τὸν καὶ σειραῖον ἵππον λεγόμενον, νὰ κεντῶσι, τοῦ δ' ἀριστεροῦ τὰ ἡνία νὰ χαλῶσιν, ἵνα ἡ ἀναγκαία γένηται καμπή· κάλλιστα μανθάνομεν ἐξ αὐτοῦ τοῦ Ὁμήρου, ὃς ποιεῖ τὸν Νέστορα πρὸς τὸν υἱὸν Ἀντίλοχον λέγοντα·

» ἀτὰρ τὸν δεξιὸν ἵππον
» κένσαι ὁμοκλήσας, εἶξαί τέ οἱ ἡνία χερσίν·
» ἐν νύσσῃ δέ τοι ἵππος ἀριστερὸς ἐγχριμφθήτω,
» ὡς ἄν τοι πλήμνη γε δοάσσεται ἄκρον ἱκέσθαι
» κύκλου ποιητοῖο (2) ».

---

(1) Ἀπήνη, κατὰ τὸν σχολιαστὴν τοῦ Πινδάρου, ἦν ἅρμα ἐξ ἡμιόνων ζευχθέν. (2) Ἰλ. Ψ. 336.

Digitized by Google

§ 102. Τεθρίππων δὲ καὶ συνωρίδων ἁμίλλας δεικνύουσιν ἡμῖν πολλαὶ τῶν παλαιῶν γραφαί. Ἡ ἐν πίν. Ε. 52 εἰκὼν δηλοῖ τεθρίππων ἀγῶνα (1)· ἄλλαι δ' εἰκόνες δηλοῦσι τοὺς ἐκ τοῦ ἱππικοῦ ἀγῶνος κινδύνους καὶ φοβερὰ δυστυχήματα, οἷα ἔπαθε, κατὰ τὴν πλαστὴν διήγησιν τῆς Ἠλέκτρας, ὁ κακόμορος Ὀρέστης,

» φορούμενος πρὸς οὖδας, ἄλλοτ' οὐρανῷ
» σκέλη προφαίνων, ἔς τέ νιν διφρηλάται,
» μόλις κατασχεθέντες ἱππικὸν δρόμον,
» ἔλυσαν αἱματηρόν (2) ».

Ὁ αὐτὸς δὲ προϊὼν διαγράφει τὰ ἐκ τῆς συγκρούσεως τῶν ἁρμάτων καταπληκτικὰ ἱππικὰ ναυάγια, λέγων·

» κἀντεῦθεν, ἄλλος ἄλλον ἐξ ἑνὸς κακοῦ
» ἔθραυε κἀνέπιπτε. πᾶν δ' ἐπίμπλατο
» ναυαγίων Κρισαῖον ἱππικῶν πέδον (3) ».

Καὶ ταῦτα μὲν εἰρήσθω περὶ τῶν δι' ἁρμάτων ἀγώνων· νῦν δὲ ῥητέον βραχέα καὶ περὶ τῶν δι' ἵππων.

§. 103. Ἡ ἱππικὴ ἦν παλαιὰ καὶ τιμία ἄσκησις, καὶ ἀνδρὶ ἐλευθέρῳ προσήκουσα· διὸ καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ξενοφῶν καὶ ἄλλοι σοφοὶ συμβουλεύουσι νὰ διδάσκωνται καὶ ἀσκῶνται αὐτὴν οἱ παῖδες, ὡς ποιοῦσαν αὐτούς, ἄνδρας γενομένους, καὶ θαῤῥαλεωτέρους καὶ ἀνδρειοτέρους ἐν πολέμῳ· ἑπομένως καὶ ἐν τοῖς ἀγῶσιν ἐκ παλαιοῦ εἰσήγαγον ἱπποδρομίας ἀγῶνα. Ὡς δὲ ἐν τῇ ἁρματηλασίᾳ, οὕτω καὶ ἐν τῇ ἱπποδρομίᾳ ἠγωνίζοντο ἢ ἵππῳ τελείῳ, « ἵππῳ κέλητι », ἢ πώλῳ, « κέλητι πώλῳ ». Ἐτελοῦντο δὲ καὶ οἱ ἐξ ἵππων ἀγῶνες κατὰ τὰς αὐτὰς διατάξεις καὶ νόμους, καθ' οὓς καὶ ἡ ἁρματηλασία· ἐν τῇ ἱπποδρομίᾳ ὅμως συνέβαινον εἰς τοὺς ἱππηλάτας ὀλιγώτερα καὶ οὐχὶ οὕτω φοβερὰ δυσ-

(1) Παρβλ. Panofka Bild. Antik. Leb. Taf. III. 10.
(2) Σοφ. Ἠλεκ. 752.
(3) Αὐτ. 728.

Digitized by Google

στυχήματα, ὡς συνέβαινον εἰς τοὺς ἁρματηλάτας. Ἡ ἐν πίν. Ε. 53 εἰκὼν δηλοῖ ἱππόδρομον, ἐν ᾧ πέντε ἱππηλάται συνθέουσιν ἁμιλλώμενοι περὶ τοῦ ἄθλου· εἷς δὲ τούτων καταπεσὼν φαίνεται προθυμούμενος ν' ἀναβῇ αὖθις εἰς τὸν ἵππον ([1]).

§. 104. Σπουδαιοτάτη δὲ καὶ προσφιλεστάτη ἄσκησις τῶν ἀρχαίων ἦν ἡ σφαιριστική, ἡ διὰ τῆς σφαίρας δηλονότι γινομένη ἄσκησις· διότι αὕτη, κατὰ τὴν γνώμην τῶν παλαιῶν ἰατρῶν, τονεῖ τὰ ἄκρα τοῦ σώματος καὶ εὔστροφον καὶ εὐλύγιστον αὐτὸ ἀπεργάζεται· ὁ δὲ Γαληνός, ἐπαινῶν τὰς ἐκ τοῦ γυμνασίου διὰ μικρᾶς σφαίρας ὠφελείας, λέγει πλὴν ἄλλων καὶ τάδε· «καὶ γὰρ ἐς πάντα ψυχὴν δυνατὸν ὠφελεῖν καὶ τοῦ σώ»ματος τὰ μέρη δι' ἴσου μάλιστα γυμνάζει ταῦτα, ὃ καὶ »μάλιστα ἐς ὑγίειαν συμφέρει καὶ συμμετρίαν ἕξεως »ἐργάζεται, κτλ.». Διὰ τὴν ἐκ τῆς σφαιριστικῆς ὠφέλειαν καὶ κοῦροι, καὶ κόραι, καὶ ἄνδρες, καὶ γυναῖκες ἔχαιρον πολὺ σφαιρίζοντες. Ἡ σφαιριστικὴ ἐπαίζετο κατά τινας νόμους καὶ διατάξεις· ὅθεν καὶ ἐν τοῖς γυμνασίοις ὑπῆρχε τόπος, ἐν ᾧ ἠσκοῦντο καὶ ἐδιδάσκοντο τὴν σφαιριστικήν, καὶ ὅστις σφαιριστήριον καὶ σφαιρίστρα ἐλέγετο, καὶ διδάσκαλος διδάσκων αὐτήν, ὅστις σφαιριστικὸς ὠνομάζετο. Ἦσαν δὲ αἱ σφαῖραι ἐκ δερμάτων ποικιλοχρόων συνεῤῥαμμέναι καὶ μετ' ἐρίων ἢ πτερῶν πεπληρωμέναι, καὶ εἶχον μέγεθος διάφορον· αἱ μὲν ἦσαν μικραί, αἱ δὲ μέτριαι, αἱ δὲ πολὺ μεγάλαι. Οἱ τρόποι δέ, καθ' οὓς ἐπαίζετο ἡ διὰ τῆς σφαίρας παιδιά, ἦσαν διάφοροι· ταύτης ἡ μέν τις ἐλέγετο οὐρανία, ἡ δὲ ἀπόῤῥαξις, ἡ δὲ φαινίνδα, ἡ δὲ ἐπίσκυρος. Καὶ οὐρανία μὲν ἐλέγετο ἡ σφαίρισις, καθ' ἣν ὁ μὲν ἀνέῤῥιπτε τὴν σφαῖραν εἰς τὸν οὐρανὸν λυγι-

---

([1]) Πρβλ. Dubois, Maisonneure introd. à l'étude d. Vases pl. XLIII.

σθεὶς ὀπίσω· οἱ δὲ συμπαίζοντες ἐφιλοτιμοῦντο ἀναπηδῶντες ν' ἁρπάσωσιν αὐτὴν, πρὶν πέσῃ εἰς τὴν γῆν (¹)· Ἀπόῤῥαξις δὲ, ὅτε τὴν σφαῖραν σφοδρῶς ἔκρουον καὶ ἤρασσον πρὸς τὸ ἔδαφος, ὥστε ἀποκρουομένη αὕτη ν' ἀναπηδᾷ. Ὑποδεχόμενοι δὲ τὰ ἀναπηδήματα τῆς σφαίρας ἀντήρασσον πάλιν πρὸς τὴν γῆν διὰ τῆς παλάμης καὶ ἐν ταὐτῷ ἠρίθμουν τὸ πλῆθος τῶν ἀναπηδημάτων αὐτῆς· εἰ δ' ἀντέπεμπον τὴν σφαῖραν πρὸς τὸν τοῖχον, ἠρίθμουν τὸ πλῆθος τῶν πηδημάτων. Ἐπίσκυρος δ' ἐλέγετο, καθ' ἣν οἱ σφαιρίζοντες εἰς δύο διακριθέντες ἐξεδίωκον ἀλλήλους βολῇ σφαίρας (²). Φαινίνδα δὲ, ὅτε οἱ σφαιρίζοντες προεδείκνυον ἑτέρῳ τὴν σφαῖραν καὶ εἰς ἕτερον αὐτὴν ἀπέπεμπον. Ἦν δὲ ἡ εἰρημένη σφαίρισις τερπνοτάτη καὶ τεχνικωτάτη, καὶ ἐπαίζετο μετὰ θαυμαστῆς εὐρυθμίας καὶ τάξεως καὶ χάριτος (³). Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς σφαιριστικῆς κατὰ τὰς ὑποσκοτείνους παραδόσεις τῶν ἀρχαίων· τὴν διὰ τῆς σφαίρας παιδιὰν δηλοῦσι πολλαὶ τῶν παλαιῶν γραφαὶ, ὧν αἱ πλεῖσται δεικνύουσιν ἡμῖν γυναῖκας καθημένας καὶ σφαιριζούσας ὁτὲ μὲν μιᾷ σφαίρᾳ, ὁτὲ δὲ πλείοσι. Ἐν τῇ ἐν πίν. Ε. 54 εἰκόνι εἰσὶ γεγραμμένοι τρεῖς εὔμορφοι ἔφηβοι, οἵτινες διδάσκονται τὴν σφαίρισιν παρὰ σφαιριστοῦ, ὅστις ἔχων ἐν τῇ δεξιᾷ σφαῖραν προσέχει πρὸς τοὺς μαθητὰς, ὧν αἱ σφαῖραι ἀναῤῥιφθεῖσαί εἰσιν ἔτι μετέωροι (⁴).

§. 105. Ὁμοίως τοῦ τοξεύειν καὶ σφενδονᾶν οὐ μικρὰ μελέτη καὶ ἄσκησις ἐγίνετο, διότι καὶ ταῦτα πολὺ συνετέλουν πρὸς πόλεμον.

(¹) Πολυδ. 9, 106. καὶ Ἡσυχ. λ. οὐρανία. καὶ Εὐστάθ. Ὀδύσ. 8, 372. σ. 1601, 25, 30.

(²) Πολυδ 9, 106.

(³) Ἀθην. 1, 15.

(⁴) Panofka, Bild. Antik. Leb. Taf. X. 1.

§. 106. Νῦν δὲ ὀλίγα τινὰ εἴπωμεν καὶ περὶ τῶν λουτρῶν. Τὰ λουτρὰ κατὰ τὴν γνώμην τῶν παλαιῶν ἰατρῶν οὐ μικρὸν συνετέλουν εἰς ῥώμην καὶ εὐεξίαν τοῦ σώματος· διὰ τοῦτο οἱ παλαιοὶ συχνὰ ἐλούοντο καὶ ψυχρῷ καὶ θερμῷ ὕδατι. Οἱ παρ' Ὁμήρῳ μετεχειρίζοντο συχνάκις τὰ θερμὰ λουτρὰ οὐ μόνον ὡς ἀποθετικὰ ῥύπου, ἀλλὰ καὶ ὡς αἴτια ἀναψυχῆς καὶ ἀνακτήσεως τῶν σωματικῶν δυνάμεων, ἅς τινας ἢ κάματος ἢ μακρὰ πορεία ἐχαλάρωσεν ([1]). Ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ μεθ' Ὅμηρον Ἕλληνες προθύμως ἐλούοντο· μετεχειρίζοντο δὲ τὰ λουτρὰ οὐ μόνον εἰς ἀπόθεσιν τοῦ ῥύπου, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀναψυχὴν καὶ πρὸς εὐπρέπειαν τοῦ σώματος· ἰδίᾳ δ' ἐλούοντο πρὸ τοῦ δείπνου, τὸν δ' ἄλουτον ῥυπαρὸν καὶ αὐχμηρὸν ἔλεγον ([2]). Προετίμων δὲ μάλιστα τὰ ψυχρὰ λουτρὰ, ὡς προσφορώτατα τοῖς νεύροις. Καὶ φιλόσοφοι, συντόμως εἰπεῖν, καὶ ἰατροὶ πάντες ἐπῄνουν τὰ λουτρὰ, ὡς πολλῆς ὑγείας καὶ εὐεξίας τοῖς ἀνθρώποις αἴτια. Τὰς ἐκ τῶν λουτρῶν ὠφελείας πάνυ καλῶς καὶ ἐπισταμένως διαγράφει τὸ ἐπίγραμμα τόδε (Anthol. Pal. Epigr. 304. A. 11, p. 853. Jacobs).

» Πολλῶν τὸ λουτρὸν αἴτιον δωρημάτων·
» χυμοὺς κατασπᾷ, φλέγματος λύει πάχος,
» χολῆς περιττὸν ἐκκενοῖ τῶν ἐγκάτων,
» τὰς θελξιπίκρους κνησμονὰς κατασθενεῖ,
» τὴν βλεπτικὴν αἴσθησιν ὀξύνει πλέον,
» ὤτων καθαίρει τοὺς πόρους δυσηκόοις,
» μνήμην φυλάττει, τὴν δὲ λήθην ἐκφέρει,
» τρανοῖ τε τὸν νοῦν πρὸς νοήσεις εὐθέως,
» τὴν γλῶτταν εὐκίνητον ἐς λόγους ἔχει,
» ὅλον τὸ σῶμα τῇ καθάρσει λαμπρύνει ».

§. 107. Διὰ τὰ θερμὰ λουτρὰ ᾠκοδομήθησαν ὕστερον

([1]) Ἀριστ. Βατ. 1257. καὶ Ἀριστοτ. προβλ. 1, 39. πρβλ. καὶ Becker Char. 1. S, 140.
([2]) Ἀριστ. Λυσ. σ. 280.

Digitized by Google

βαλανεῖα (λουτρὰ) δημόσια καὶ ἴδια (1)· ὁμοίως δὲ καὶ ἐν τοῖς γυμνασίοις ἦσαν κατεσκευασμένα βαλανεῖα (2). Μέρη δὲ τοῦ βαλανείου ἦσαν τὰ ἑξῆς· πρῶτον μὲν οἱ λουτῆρες ἢ λουτήρια, ἤτοι πύελοι ἢ κολυμβῆθραι, ἐν αἷς ἀπελούοντο (3)· δεύτερον δὲ ἡ πυρία ἢ πυριατήρια, ἅτινα ἦσαν τόποι, ἐν οἷς εἰσήρχοντο καὶ ἐπυριῶντο τοῦ ἱδροῦν ἕνεκα· τοῦτο δ' ἐγίνετο διὰ τῆς ἀνερχομένης, κατὰ τὸν Γαληνὸν, ἀναθυμιάσεως ἐκ διαπύρων κοχλάκων ἢ σιδήρου σκωριῶν (4)· τρίτον δὲ τὸ ἀλειπτήριον, ὁ τόπος δηλαδὴ, ἔνθα διὰ τῆς στλεγγίδος οἱ λουόμενοι ἀπέξεον τὸν ῥύπον τοῦ σώματος, καὶ ἐλαίῳ εἶτα ἤλειφον αὐτό (5)· τέταρτον δὲ μέρος ἐν τοῖς βαλανείοις ἦν τὸ ἀποδυτήριον, ἔνθα ἀπεδύοντο τὰ ἱμάτια, ὡς καὶ τοὔνομα σημαίνει. Αὐτοῦ ἵσταντο καὶ φύλακες τῶν ἱματίων, ἱματιοφυλακτοῦντες καλούμενοι. Τὸ ἀποδυτήριον ὅμως ᾠκοδομήθη ἐν τοῖς βαλανείοις πολλῷ ὕστερον, ὁμοίως καὶ οἱ ἱματιοφυλακτοῦντες ὕστερον εἰσήχθησαν, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους. Οἱ εἰσερχόμενοι δὲ εἰς τὸ λουτρὸν ἐκόμιζον διὰ τῶν δούλων στλεγγίδας ἢ ξύστρας καὶ μάκτρον καὶ ἔλαιον· τὸν δὲ σάπωνα, ῥύμμα ἑλληνικώτερον καλούμενον, ἐδίδοσαν οἱ βαλανεῖς (6). Ὁ δὲ τρόπος, καθ' ὃν ἐλούοντο, ἦν ὁ ἑξῆς· πρῶτον μὲν ἐλούοντο θερμῷ ὕδατι, εἶτα δ' εὐθὺς κατέχεον οἱ βαλανεῖς ἐκ τῆς ἀρυταίνης κατὰ τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν ὤμων αὐτῶν ψυχρὸν ὕδωρ (7). Εἰς τοῦτο δ' ἐβοη-

---

(1) Ξενοφ. π. πολ. Ἀθην. 2, 10. καὶ Ἰσαῖ. π. Δικαιογ. κλ. σ. 101. Tischbein, Recueil etc. 1. Πλούταρχ. Δημητ. 24.

(2) Πλάτ. Ν 761.

(3) Πολυδ. 7. 167 καὶ 10, 46. Ἀθην. 5, 207. Ἀριστ. Ἱππ. 1060.

(4) Ἡροδ. 4, 75. Πολυδ. 9, 43. Ἀριστ. προβλ. 2, 11. 29, 32. Ἀθην. 12. 519.

(5) Πολυδ. 7, 166. Ἀριστ. προβλ. 29, 14. Θεοφ. Χαρ. 8.

(6) Ἀριστ. Λυσιστ. 377.

(7) Ἀπόσπ. Ἡσιόδ. 44. Πλάτ. π. Πολιτ. 344.

θοῦντο καὶ παρ' ὑπηρετῶν τοῦ βαλανείου, οἵτινες παραχύται ἐλέγοντο.

§. 108. Χρησιμώτατον λίαν καὶ ἀνδρὶ Ἕλληνι ἰδίως προσῆκον ἦν τὸ κολυμβᾷν· διότι οἱ Ἕλληνες, περικεκυκλωμένοι ὄντες ὑπὸ τῆς θαλάσσης, εἶχον, ὡς εἰκὸς, ἀεὶ ἐστραμμένον τὸν νοῦν πρὸς αὐτὴν, ἐξ ἧς αὐτοῖς πάντα τἀγαθὰ προέρχονται, καὶ ἐν κινδύνοις θαυμαστὸν καταφύγιον γίνεται, ὡς μαρτυρεῖ ἅπασα ἡ ἱστορία αὐτῶν· ἑπομένως οὗτοι ἐπεμελοῦντο πολὺ παιδιόθεν νὰ μανθάνωσι, καθὼς τὰ γράμματα, οὕτω καὶ τὸ κολυμβᾷν· ὁ δὲ μὴ ἐπιστάμενος «μήτε νεῖν μήτε γράμματα» ἀπαίδευτος καὶ βάρβαρος ὠνομάζετο (¹).

Τοσαῦτα μὲν περὶ γυμνασίων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων(²). Εἰς τὰ γυμνάσια ἐτελεύτα, ὡς γιγνώσκομεν, ἡ ὑπὸ τῶν νόμων τῆς πολιτείας ἐπιτεταγμένη παιδεία τῶν ἀῤῥένων. Μετὰ δὲ ταῦτα οἱ μὲν τῶν ἀπόρων παῖδες ἐτρέποντο πρὸς τὴν γεωργίαν, τὴν ἐμπορίαν, τὴν ναυκληρίαν καὶ πρὸς ἄλλα ἔργα, ἅτινα καὶ τέχνας βαναύσους ἐκάλουν· οἱ δὲ τῶν πλουσίων καὶ κτηματικῶν υἱοὶ ἐδιδάσκοντο ὑπὸ διδασκάλων, καλὰ μισθουμένων, σπουδαιότερα καὶ ἀξιολογώτερα μαθήματα, οἷον ἑρμηνείαν ὀνομαστῶν συγγραφέων, μυθολογίαν, ἱστορίαν, ἅς τινας καὶ ἐλευθέρας τέχνας ἐκάλουν, αἷς ἠκολούθουν, ὡς δευτέρου λόγου ἄξιαι, ἡ ἀριθμητικὴ, ἡ γεωμετρία, ἡ γεωγραφία καὶ ἡ γραφική. Ἐξοχώτερον δὲ μάθημα ἦν ἡ ῥητορικὴ, ἥτις περιεῖχε τὰ πολιτικὰ, καὶ ἡ φιλοσοφία. Ἐν δὲ τῇ ἀλεξανδρινῇ σχολῇ ἑπτὰ ἐλευθέρων τεχνῶν διδαχὴ ἐγίνετο, οἷον τῆς γραμματικῆς, τῆς ῥητορικῆς, τῆς διαλεκτικῆς, τῆς ἀριθμητικῆς, τῆς γεωμετρίας, τῆς

(¹) Διογ. 6, 56. καὶ Ἀθην. Α. 44.

(²) Ὁ βουλόμενος πλείω εἰδέναι περὶ αὐτῶν ἐπίτω τὸν περὶ γυμνασίων τῶν Ἑλλήνων διὰ μακρῶν γράψαντα Krause, Gymnastik u. Ag. der Hellenen.

Digitized by Google

ἀστρονομίας, καὶ τῆς μουσικῆς, ἅτινα πάντα ἑνὶ ὀνόματι ἐγκύκλια παιδεύματα ἐλέγοντο.

Ἀναγκαῖον δὲ νῦν νομίζομεν εἶναι νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα ὀλίγα τινὰ καὶ περὶ τῶν παιδιῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, διότι δικαίως καὶ αὐταὶ ἐνομίζοντο εὐεξίας σώματος, καὶ νοήσεως ἐγερτικαὶ ἀσκήσεις καὶ προγυμνάσματα.

§. 109. Ἐκ τῶν πολλῶν δὲ παρ' ἀρχαίοις παιδιῶν ἀξιολογώτεραί εἰσιν αἵδε·

ά) Ἡ διελκυστίνδα· ἐπαίζετο δὲ αὕτη οὕτω· δύω μερίδες παίδων ἀνθεῖλκον ἑκατέρους· ὁποτέρα δὲ προσεῖλκε πρὸς ἑαυτὴν τὴν ἑτέραν ἐνίκα. Ἕτεροι δὲ προςθέντες τὰ νῶτα πρὸς ἀλλήλους καὶ περιπλεκόμενοι ἀνθείλκοντο.

β΄) Τὸ διὰ σχοινίου ἀναῤῥιχᾶσθαι· εἶχον σχοινίον ἀνηρτημένον, εἰς ὃ ὀρθίῳ σώματι καὶ ἐπιτηδείως διὰ τῶν χειρῶν ἀνεῤῥίπτοντο.

γ΄) Ὁ κυνδαλισμὸς ἢ κυνδάλη· αὕτη ἡ παιδιὰ ἐπαίζετο διὰ πασσάλων, καὶ ἐπαίζετο οὕτως· ἕκαστος τῶν παίδων, ἔχων πασσάλους, ἐσπούδαζεν ἕνα ἐξ αὐτῶν νὰ ἐμπήξῃ, ἀφεὶς ἐντόνως εἰς λάκκον κάθυγρον· ἕτερος δὲ συμπαίκτωρ παῖς, πλήξας κατὰ τὴν κεφαλὴν τὸν καταπαγέντα δι' ἑνὸς τῶν ἰδίων πασσάλων, ἐφιλοτιμεῖτο νὰ ἐκκρούσῃ αὐτόν· τελευτῶν δ' ἐνίκα ὁ κατορθώσας νὰ ἐκκρούσῃ τοὺς προπαγέντας πασσάλους, καὶ νὰ ἐμπήξῃ τὸν ἴδιον· ὅθεν προῆλθε καὶ ἡ παροιμία, κατὰ τὸν Πολυδεύκην (9. 120)·

» ἥλῳ τὸν ἧλον, παττάλῳ τὸν πάτταλον ».

δ΄) Ἡ ἱππὰς ἢ ἐν κοτύλῃ, ἢ κυβητίνδα καλουμένη παιδιά· αὕτη ἐπαίζετο ὑπὸ δύω συμπαικτόρων, ὧν ὁ μὲν ἕτερος ἵστατο, καὶ συνάπτων τὰς χεῖρας εἰς τὰ ὀπίσω ἐδέχετο ἐν αὐταῖς τὸν ἕτερον, ὅςτις ἀναβὰς ἐπὶ τὰ νῶτα αὐτοῦ ἐφέρετο.

έ) Ὁ ἐφεδρισμός· ἦν καὶ οὗτος παιδιά, καθ' ἣν οἱ παῖδες καθίστων που λίθον, οὗτινος ἐστοχάζοντο πόρ-

Digitized by Google

ρωθεν διὰ σφαιρῶν ἢ λίθων. Εἰ μέν τις ἀνέτρεπεν αὐτὸν, ἐφέρετο ὑπὸ τοῦ μὴ ἀνατρέψαντος ἕως εἰς τὸν λίθον, ὃν ἐκάλουν δίορον.

ς′) Ἡ χυτρίνδα ἐπαίζετο οὕτω· παῖς ἐκάθητο ἐν τῷ μέσῳ, ἐκαλεῖτο δὲ χύτρα· οἱ δ' ἄλλοι παῖδες περιτρέχοντες ἔκνιζον, καὶ ἔτυπτον αὐτόν· ὁ δ' ἐπειρᾶτο νὰ λάβῃ τινά· ὅςτις δ' ἐλαμβάνετο, ἐκάθητο ἀντ' αὐτοῦ.

ζ′) Ἡ σχοινοφιλίνδα· τὴν παιδιὰν ταύτην ἔπαιζον οὕτω· πολλοὶ συμπαίκτορες ἐκάθηντο κύκλῳ, εἷς δὲ, σχοινίον ἔχων, ἐζήτει κρύφα νὰ καταθέσῃ αὐτὸ πλησίον ἑνὸς τῶν παρακαθημένων· καὶ εἰ μὲν ἠγνόει τοῦτο ἐκεῖνος, ἐτύπτετο, καὶ ἐγερθεὶς περιέτρεχεν· εἰ δὲ τὸ ᾐσθάνετο, ἐδίωκε τὸν κρύψαντα τύπτων αὐτόν.

ή) Ἡ τρόπα· ἦν αὕτη παιδιὰ, καθ' ἣν οἱ παῖδες ἔχοντες ἀστραγάλους ἢ λιθίδια ἢ βαλάνους ἐστοχάζοντο βόθρου τινὸς, ἐξεπίτηδες πεποιημένου, καὶ ἐπειρῶντο νὰ ἐμβάλωσιν εἰς αὐτὸν τὰ λιθίδια.

θ′) Ἡ στρεπτίνδα· οἱ τὴν παιδιὰν ταύτην παίζοντες παῖδες προὐθυμοῦντο ὄστραχον ἢ νόμισμα κατακείμενον νὰ στρέψωσι, βάλλοντες αὐτὸ δι' ἄλλου ὀστράκου ἢ νομίσματος.

ί) Ὁ ἐποστρακισμός· οὗτος ἦν παιδιὰ, καθ' ἣν ὄστρακον ἢ πλατέα λιθίδια, ἰσχυρῶς ῥιπτόμενα κατὰ τῆς θαλάσσης ἢ τῶν ποταμῶν, ἐπέτρεχον ὑπεράνω τοῦ ὕδατος, καὶ ἐπήδων προτοῦ καταβυθισθῶσιν· ἐκ δὲ τοῦ πλήθους τῶν ἀριθμουμένων πηδημάτων ἐκρέματο ἡ νίκη τοῦ ῥίψαντος.

ιά) Ὁ τροχός· ἡ παιδιὰ αὕτη ἐπαίζετο διὰ τροχοῦ· ἦν δ' οὗτος ἐκ ξύλου ἢ ἐκ μετάλλου πεποιημένος, καὶ τυπτόμενος δι' ἐλατῆρος ὑπὸ τῶν παίδων περιέτρεχε θαυμαστῶς καὶ ἔτερπεν αὐτούς. Ἐνίοτε περὶ τὸν τροχὸν προσῆπτον κρίκους, οἵτινες κατὰ τὴν περιστροφὴν τοῦ τροχοῦ ἐκρικίλιζον, ἐξ οὗ ἤχου ἡ παιδιὰ καὶ κρικηλασία ἐλέγετο. Τὴν εἰρημένην παιδιὰν ἔπαιζον χαίροντες

Digitized by Google

οἱ παῖδες, μάλιστα δὲ οἱ τῶν εὐγενῶν, ὡς δηλοῖ ὅ τε Εὐριπίδης, ὃς παράγει τὴν τροφὸν τῶν τέκνων τῆς Μηδείας λέγουσαν·

» Ἀλλ' οἵδε παῖδες ἐκ τροχῶν πεπαυμένοι
» στείχουσι, μητρὸς οὐδὲν ἐννοούμενοι (1) ».

καὶ αἱ γραφαί, ἐν αἷς δείκνυνται ἄλλοι τε παῖδες εὔμορφοι τὸν τροχὸν παίζοντες, καὶ ὁ Γανυμήδης καὶ ὁ Ἔρως (2). Τοσαῦτα μὲν καὶ περὶ παιδιῶν τῶν ἀρχαίων· ἔπιθι δὲ καὶ Πολυδεύκην ἐν τῷ θ' βιβλίῳ, ἐν ᾧ πολλῶν καὶ ἄλλων παιδιῶν μνεία γίνεται.

Εἰπόντες δὲ νῦν περὶ τροφῆς καὶ παιδείας τῶν παρ' ἀρχαίοις Ἕλλησιν ἀῤῥένων, καλὸν κρίνομεν νὰ παρενείρωμεν ἐνταῦθα βραχέα τινὰ καὶ περὶ ἀνατροφῆς τῶν παρὰ τοῖς νῦν Ἕλλησιν ἀῤῥένων.

§. 110. Προείπομεν ἤδη, ὅτι διὰ τοῦ γάμου σκοποῦσι καὶ οἱ νῦν πλὴν τῶν ἄλλων, τῶν εἰς τὸν βίον χρησίμων, νὰ ἀποκτήσωσι τέκνα, ἵνα καὶ ἡ εὐχὴ τοῦ Θεοῦ πληρωθῇ εἰς αὐτούς, καὶ τὸ γένος αὐτῶν μὴ ἐξαφανισθῇ· διὰ τοῦτο αἱ γυναῖκες καὶ εὔχονται, καὶ ἐπικαλοῦνται τὰς Μοίρας. Ὁπόταν δὲ ἐννοήσωσιν ἐν τῇ κοιλίᾳ αὐτῶν τὸν ἐκ τοῦ γάμου καρπὸν σκιρτῶντα, ἱκετεύουσι τὸν Κύριον νὰ εὐλογήσῃ τὸ μέλλον νὰ γεννηθῇ· περὶ τούτου μαρτυρεῖ καὶ ὁ εὐφυὴς τῆς Ἑλλάδος περιηγητὴς Pouqueville λέγων (Voyage dans la Grèce VI. 160)· « Les nouvelles mariées invoquent ces esprits » (Μοίρας) pour optenir les graces de la fécondité; tandis que » l'épouse qui sent palpiter dans son sein le fruit de son » hymen n'a recours qu'au Dieu conservateur, qu'elle prie » de benir celui qui doit naître ».

§. 111. Ὅταν δ' ἐπέλθῃ ὁ καιρὸς τοῦ τοκετοῦ, αἱ γυναῖκες ἐπικαλοῦνται βοηθὸν τῶν ὠδίνων τὸν ἅγιον

(1) Μηδ. 26.
(2) Ἰδὲ Winkelmanns Alte Denkmael. d. Kunst. N. 195, καὶ Muell. Archaeol. §. 391.

Digitized by Google

Ἐλευθέριον, οὗτινος ὀνόματος τό τ' ἔτυμον καὶ τὸ σημαινόμενον οὐδὲν διαφέρει τοῦ τῆς Εἰλειθυίας, ἣν ἐπεκαλοῦντο, ὡς προείπομεν, αἱ τῶν ἀρχαίων γυναῖκες ὠδίνουσαι ([1]). Ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Ἑλλάδος αἱ ὠδίνουσαι εἰς καταπράϋνσιν τῶν πόνων ἔχουσιν ἐν τῇ χειρὶ φυτόν τι, ὅπερ ἐκ τῆς πρὸς χεῖρα ὁμοιότητος αὐτοῦ χέρι τῆς Παναγίας λέγεται ([2])· ὁμοίως δὲ καὶ αἱ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων γυναῖκες εἶχον ἐν χερσίν, ὠδίνουσαι, δάφνην, ἱερὰν τοῦ Ἀπόλλωνος οὖσαν ([3]).

§. 112. Ὅταν γεννηθῇ τὸ παιδίον, εἰ μὲν ἄῤῥεν εἶνε, ἄλλοι μὲν ἄλλα καὶ εὔχονται καὶ ποιοῦσιν, ἀνδρίαν καὶ εὐκαρδίαν τοῦ παιδὸς οἰωνιζόμενοι ([4])· ἄλλοι δὲ βάλλουσιν ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον αὐτοῦ μάχαιραν, καθὼς τὸ πάλαι καὶ οἱ Σπαρτιᾶται εἰς χαλκεῖαν ἀσπίδα κατέθετον τὰ νεογνά ([5]). Εἰ δὲ θῆλυ εἶνε, θέτουσι ῥόκαν ([6]), δηλοῦντες δι' ἀμφοτέρων τούτων φανερῶς τὰ ἔργα, περὶ ἃ μέλλουσι νὰ ἀσχοληθῶσι τὰ τέκνα ἡλικιωθέντα.

§. 113. Τὴν νύκτα τῆς τρίτης ἡμέρας μετὰ τὸν τοκετὸν πιστεύουσι καὶ τὰ νῦν, ὅτι ἔρχονται αἱ Μοῖραι καὶ μοιραίνουσι τὸ τέκνον, ἤτοι μοιράζουσιν εἰς αὐτὸ ἅτινα μέλλει νὰ πάθῃ ἐν τῷ βίῳ καλά, ἢ κακά· καθ' ἣν δὲ νύκτα μέλλουσιν αὗται νὰ ἔλθωσιν, εὐπρεπίζουσι τὴν οἰκίαν, ἐκβάλλοντες ἐξ αὐτῆς πᾶν κακόν, μάλιστα δὲ σκύλον, ἂν τύχῃ ἐντός· διότι ὁ κύων ὡς τὸ πάλαι,

---

([1]) Πρβλ. Bybilakis, neugriech. Leben vergliechen mit dem Altgriech. Οὐκ ἀτόπως δὲ καὶ ὁ μακαρίτης ἰατρὸς Λευκίας παρατίθησιν ἔθιμον, ἐξ οὗ κατάδηλον γίνεται ὅτι ἡ περὶ Εἰλειθυίας γνώμη τῶν ἀρχαίων ἐπικρατεῖ καὶ τὰ νῦν, μάλιστα δὲ παρὰ ταῖς τῶν Ἀθηναίων γυναιξίν. (Ἀνατροπὴ τῶν δοξασάντων, γραψάντων κ.τ.λ. σ. 18).

([2]) Ἰδὲ Σκαρλάτου λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς διαλέκτου λ. χέρι Παναγίας.

([3]) Θεογν. 5. καὶ Ὁμηρ. Ὕμ. εἰς Ἀπόλ.

([4]) Wachsmuth, Das alte Griechenl. in Neuem. S. 72.

([5]) Θεοκρ. 24, 4. Νόνν. Διονυσ. 41, 168.

([6]) Ἰδὲ Pouqueville ἐν τῇ προειρημένῃ ἐν Ἑλλάδι περιηγήσει VI. p. 460.

Digitized by Google

οὕτω καὶ τὰ νῦν ἀναιδείας καὶ ἀκολασίας σύμβολον εἶνε·. κοσμοῦσι τὸν κοιτῶνα τῆς λεχοῦς διὰ χρυσῶν σκευῶν καὶ πολυτίμων πραγμάτων· καὶ ἐνθέτουσι ἄρτον μὲν ἐντὸς δίσκου, ὕδωρ δὲ εἰς δοχεῖον καλὸν καὶ μέλι μετὰ τριῶν ἀμυγδάλων εἰς ἕτερον· ποιοῦσι δὲ ταῦτα, ὅπως διὰ τῶν μειλιχίων τούτων προσφορῶν καταστήσωσι μειλιχίους καὶ εὐμενεστέρας τὰς Μοίρας πρὸς τὰς προῤῥήσεις, ἐξ ὧν κακόμοιρος, ἢ καλόμοιρος γίνεται καὶ λέγεται ὁ ἄνθρωπος. Ὡς δ' οἱ ἀρχαῖοι ἐδόξαζον, ὅτι αἱ Μοῖραι ἦσαν τρεῖς, ὧν ἑκάστη ὠνομάζετο ἐξ οὗ εἶχεν ἔργου, οἷον ἡ μὲν Κλωθὼ, ἡ δὲ Λάχεσις, ἡ δὲ Ἄτροπος (¹)· οὕτω καὶ οἱ νῦν Ἕλληνες τὴν αὐτὴν δόξαν ἔχουσι περί τε τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῶν ἔργων αὐτῶν· τοῦτο δὲ δηλοῖ πλὴν ἄλλων, καὶ τὸ ἐπὶ καλομοίρου λεγόμενον ἑξῆς δίστιχον·

» Ἡ Μοῖρα 'ποῦ σὲ μοίρανε ἀδράχτη εἶχ' ἀσημένα,
» καὶ νῆμα ἀπὸ μάλαμα καὶ μοίρανε ἐσένα »·

Ὡς δ' αὖ πάλιν οἱ ἀρχαῖοι τὰς Μοίρας ἀδελφὰς καὶ ἀχωρίστους συνεργάτας τῶν Ἐριννύων ὑπελάμβανον, ἅςτινας κατ' εὐφημισμὸν καὶ ἐκ φόβου Εὐμενίδας καὶ σεμνὰς θεὰς ἐκάλουν, καὶ αἷς προσήνεγκον πέμματα ἐκ μέλιτος καὶ ἄλλά μειλίγματα· οὕτω καὶ οἱ νῦν τὰς αὐτὰς καὶ καλοκυράδας καλοῦσι, καὶ τὰ αὐτὰ καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐκείνοις, προσφέρουσι. Περὶ πάντων τούτων ἔκρινα ἀναγκαῖον νὰ παραθέσω ἐνταῦθα τὰ ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Πιττάκη ἐν τῇ ἀρχαιολ. ἐφημ. (φυλ. 30. σ. 548) γεγραμμένα, οὗτινος ἀνδρὸς ὁ περὶ τὰ παρ' ἡμῖν ἀρχαῖα ἀπαράμιλλος ζῆλος καὶ μόχθος λίαν καὶ ὠφέλησε καὶ ἐτίμησε τὴν πατρίδα· ἔχει δ' ὧδε·

» Τὰς Εὐμενίδας καλοκυράδας καλεῖ ὁ λαὸς, καὶ » ταύταις προσφέρει μέχρι τοῦδε μειλίγματα ἐκ πλα-

---

(¹) Ἴδε Ἡσιόδ. Θ. 217, 904. καὶ Ἀπολλόδ. 1, 3. πρβλ. καὶ Mueller Handb. §. 398. καὶ Preller Griech. Mythol. 1, 332.

Digitized by Google

» κούντων καὶ μέλιτος· εἶδον αὐτὸς ἐγὼ πρὸ τῆς ἐπα-
» ναστάσεως ἡμῶν, τὸ 1818 τὴν ἑσπέραν, ἄνδρα καὶ
» γυναῖκα νὰ φέρωσι τὰ μειλίγματα ταῦτα ἐντὸς τοῦ
« σπηλαίου, ὅπερ λουτρὰ κοινῶς καλοῦσι, καὶ ὅπερ δε-
» σμωτήριον ἦν τὸ πάλαι, ὡς ἡ κατάστασις καὶ ἡ
» διαίρεσις αὐτοῦ ἐμφαίνει, καὶ αἱ μαρτυρίαι τῶν ἀρ-
» χαίων συγγραφέων συμφωνοῦσι. Ταῦτα ἦσαν ἐντὸς
» τρυβλίου καθαρωτάτου, ἑλισσομένου ἐντὸς λευκοτά-
» του χειρομάκτρου. Ἀφ' οὗ ἐπλησίασαν μετὰ μεγί-
» στης σιωπῆς καὶ τρόμου, καὶ ἐναπέθεσαν αὐτὰ ἐντὸς
» σπηλαίου, ἐπέστρεψαν ταχύποδι δρόμῳ, ἐφείρπυσαν
» ἄστροφα, ἤτοι χαμηλὰ, σκυφτὰ, ἔφυγον χωρὶς νὰ ἐπι-
» στρέψωσι τὴν κεφαλήν των, ἵνα ἴδωσιν ὄπισθεν αὐ-
» τῶν· ὁ δ' ἀνὴρ παρίστατο τῇ γυναικὶ ταὐτὰ πράττων ». Ὅτι δὲ αἱ καλοκυράδες εἰσὶν αἱ αὐταὶ καὶ αἱ Μοῖραι, δῆλον γίνεται καὶ ἐξ ἄλλου παρ' ἄλλοις Ἕλλησιν ἐθίμου, καθ' ὃ πρὸς τὰς Μοίρας προσφέρουσι τὰ εἰρημένα πέμματα, ὡς μαρτυρεῖ καὶ ὁ Pouqueville ἐν τῇ προειρημένῃ περιηγήσει αὐτοῦ λέγων· « La jeune Grecque qui
» éprouve une emotion inconnue fait exposer par sa bonne
» (βάϊα) une offrande de gâteaux et de miel, dans quelque
» grotte, afin de supplier les mires (Μοίρας) de lui envo-
» yer un epoux qu'aura soin etc ». Ἡ περὶ Μοιρῶν εἰρημένη γνώμη ἐπικρατεῖ καθ' ἅπασαν νῦν τὴν Ἑλλάδα, ὥστε θαυμαστός μοι φαίνεται ὁ φιλάρχαιος καὶ φιλέλλην K. C. Wachsmuth διϊσχυριζόμενος, ὅτι οὐδὲν περὶ τούτου ἤκουσε κατὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι διαμονήν του, ἑπομένως ὑπολαμβάνει, κακῶς ὅμως, ὅτι ἡ περὶ Μοιρῶν γνώμη μετήνεκται εἰς τοὺς νῦν Ἕλληνας ἐκ τῶν Ἀλβανῶν (1).

§. 114. Τὰ βρέφη, ἕως ἂν βαπτισθῶσι καὶ ὀνομασθῶσι, λέγονται τὸ μὲν ἄρρεν δράκος, τὸ δὲ θῆλυ δρακοῦλα· ἡ ὀνομασία αὕτη προῆλθεν ἐκ τῆς περὶ

(1) Ἴδε C. Wachsmuth, das alte Griechenl. in neuem. S. 75.

Digitized by Google

ὄφεως γνώμης τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων· διότι παρ' αὐτοῖς ὁ ὄφις ἦν σύμβολον, πλὴν ἄλλων, καὶ ὑγείας, διὰ τὴν ἐκ τῆς ἀλλαγῆς τοῦ χιτῶνος αὐτοῦ ἀνανέωσιν· διὸ δὴ καὶ ἦν ἀφιερωμένος τῷ Ἀσκληπιῷ, τῷ θεῷ τῆς ἰατρικῆς, ὡς ἐξωθούσης ταύτης τὰ νοσήματα, καὶ φυλασσούσης τὸ νέον (¹)· πρὸς δὲ ὁ ὄφις ἦν σύμβολον καὶ ἀγαθοῦ τινος δαίμονος, ἀποσοβοῦντος τὰ κακὰ καὶ φυλάσσοντος τὰ ἀσθενῆ ἀπὸ κινδύνων, οὗ ἕνεκα τὸ ἑρπετὸν αὐτὸ ἦν ἱερὸν ἄλλων τε θεῶν καὶ τῆς Ἀθηνᾶς μάλιστα, ἥτις ἰδίᾳ τροφὸς καὶ φύλαξ τῶν παιδίων ἐλέγετο· ἐφ' ᾧ γε καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἔτρεφον τὰ μικρὰ, κατ' Εὐριπίδην, ἐν χρυσηλάτοις ὄφεσιν (²), οἱονεὶ ἀνατιθέμενοι τὴν φυλακὴν τοῦ νηπίου εἰς τὴν διὰ τοῦ δράκοντος ἐκδηλουμένην θεόν(³). Ἐξ αὐτῆς λοιπὸν τῆς αἰτίας φαίνεται ὅτι παρέμεινε καὶ παρ' ἡμῖν ἡ ἀρχαία συνήθεια νὰ ὀνομάζωμεν τὰ βρέφη δράκους καὶ δρακούλας. Σημειωτέον δ' ὁδοῦ πάρεργον, ὅτι ὡς οἱ ἀρχαῖοι τὸν ὄφιν ἐκάλουν, δι' ἣν εἴρηται αἰτίαν, οἰκουρὸν ὄφιν καὶ ἀγαθὸν δαίμονα (⁴)· οὕτω καὶ οἱ νῦν τὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ φανέντα ὄφιν φύλακα καὶ καλὸ στοιχεῖο καλοῦσι, καὶ ἐξ εὐλαβείας δὲν ἀποκτείνουσιν αὐτόν. Πλὴν δὲ τῆς τοῦ δράκοντος ὀνομασίας τῶν ἀβαπτίστων παιδίων, κρεμῶσι περὶ τὸν τράχηλον αὐτῶν σκόροδον ἢ πήγανον, ἅτινα, ὡς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, οὕτω καὶ παρὰ τοῖς νῦν βασκανίας φυλακτικὰ νομίζονται (⁵)· μάλιστα δὲ κρεμῶσι τὴν λίθον ἴασπιν, ἥτις λέγεται ἀποσβεστικὴ κακῶν πνευμάτων, ὡς καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐχθρὰν αὐτὴν ὑπελάμβανον τῶν Ἐμπουσῶν, δι' ὧν ἐξεφό-

---

(¹) Ἰδὲ σχολ. Ἀριστ. Πλ. 733.
(²) Εὐριπ. Ἴων, 25 καὶ 1427.
(³) «Zur sinnbildlichen Vergegenwärtigung solcher Schutzgeister » diente oft das blosse Symbol der Schlange». Preller Griech. Mythol. 1. 336.
(⁴) Ἴδε Ἡροδ. 8, 41. καὶ Φιλόστ. 2, 17. καὶ Ἡσυχ. οἰκουρὸς ὄφις.
(⁵) Πρβλ. Πιττάκ. ἐφημ. ἀρχαιολ. φυλ. 30. σ. 6.

Digitized by Google

διζον, ὡς προείρηται, τὰ παιδία, καθ' ἃ Διονύσιος ὁ Περιηγητὴς λέγει (724)·

» ἠερόεσσαν ἴασπιν
» ἐχθρὴν ἐμπούσῃσι καὶ ἄλλοις εἰδώλοισιν ».

§. 115. Τὴν ὀγδόην δ' ἡμέραν συνήθως βαπτίζεται τὸ παιδίον· λαμβάνει δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὸ τοῦ πάππου αὐτου ὄνομα· εἰ δὲ τύχῃ κατὰ τὴν ἑορτὴν ἁγίου τινὸς, τότε ὀνομάζεται ἐκ τοῦ ἁγίου αὐτοῦ.

§. 116. Τὰ βρέφη γαλουχοῦσιν αἱ μητέρες αὐταὶ, αἵτινες ὅμως, πλὴν τῆς ἐκ τῶν μαστῶν τροφῆς, τρέφουσι συχνὰ αὐτὰ καὶ δι' ἄλλης πυκνοτέρας, ἣν αὐταὶ καὶ αἱ ἐπιμελήτριαι τῶν παιδίων ἐξ ἀρχαίας συνηθείας, μεμπτῆς ὅμως καὶ ἐπικινδύνου, μάλιστα τὰ νῦν, μασσῶσι πρότερον, εἶτα ἐμβάλλουσιν εἰς τὸ στόμα αὐτῶν.

§. 117. Ἐπαινετὴ λίαν καὶ σοφὴ εἶνε ἡ πρόνοια τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, οἵτινες προὐθυμοῦντο ν' ἀπομακρύνωσιν ἀπὸ τῶν παιδίων ῥυπαρὰ καὶ κακὰ γραΐδια καὶ νὰ μὴ συγχωρῶσιν αὐτοῖς νὰ περιπτύσσωσι τὰ ἁπαλὰ τέκνα καὶ νὰ φιλῶσι τὰ ῥοδόεντα χείλη αὐτῶν· διότι ἡ περίπτυξις αὐτῶν ἀποῤῥοφᾷ τὴν ὑγρότητα τῶν τρυφερῶν παιδίων, καὶ τὸ φίλημα αὐτῶν ἀπομαραίνει αὐτὰ, ὥςτις κακὴ ὕλη καὶ καυστικὴ ἐπιπεσοῦσα μαραίνει τὸν κάλυκα τοῦ ῥόδου· διὸ καὶ παρωμοίασαν τὰ κακοήθη καὶ λάλα γραΐδια πρὸς τὸ πτηνὸν νυκτικόρακα, στρίγγα καλούμενον ἐκ τοῦ ἤχου τῆς φωνῆς, προσπλάσαντες, ὅτι τὰ τοιαῦτα κακὰ ὄντα ἐπιπίπτουσιν ὡς κόρακες, πτερούμενα ἐπὶ τὰ παιδία καὶ μαραίνουσιν αὐτά. « Strigem, ut ait Verrius, Græci στρίγγα appellant, quod maleficis mulieribus »nomen inditum est, quas volaticas etiam vocant(¹)». Ὁμοίως καὶ ἡμεῖς ἐτηρήσαμεν καὶ τὴν γνώμην τῶν παλαιοτέρων ἡμῶν περὶ τῶν εἰρημένων ῥυπαρῶν γραϊδίων καὶ τὴν ὀνομασίαν αὐτῶν, διότι καὶ ἡμεῖς σήμερον τὰ τοιαῦτα γραΐδια Στρίγλας καλοῦμεν (²).

(¹) Festus 314 πρβλ. C. Wachsmuth, das Alte Griech. in neuem. S. 79. (²) Πρβλ. Κοραῆ. Ἄτακτ. Τ. 4, 557.

§. 118. Καὶ σήμερον κατακοιμίζουσιν αἱ γυναῖκες τὰ μικρὰ νυστάζοντα ἐντὸς σκαφῶν ἢ κουνιδίων καὶ σείουσαι αὐτὰ ἐπᾴδουσιν ἐπῳδάς τινας, ἃς ναναρίσματα καλοῦσι· πολλὰ τῶν τοιούτων ναναρισμάτων ὁμοιάζουσι πολὺ κατὰ τὸν ῥυθμὸν καὶ τὸν νοῦν πρὸς τὰ τῶν παλαιῶν βαυκαλήματα ([1]).

§. 119. Εἰς τέρψιν τῶν παρ' ἡμῖν μικρῶν πολλὰ ὑπάρχουσι παίγνια, καὶ ἐντόπια καὶ ξένα, ἐξ ὧν τὰ ἐντόπια δὲν διαφέρουσι πολὺ τῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις παιγνίων τῶν παιδίων· οἷον πλάττουσι καὶ νῦν οἱ μικροὶ παῖδες ἐκ κηροῦ καὶ ἐκ ξύλου οἰκίας, καὶ πλοῖα, καὶ ἀνθρώπους, καὶ εἴδη διαφόρων ζώων, καὶ καθόλου προθυμοῦνται νὰ κατασκευάζωσιν ὅ,τι δρῶσι· πλὴν δὲ τούτων παίζουσι καὶ τὰ νῦν τὰ παιδία τὴν χρυσόμυιαν, τὴν τυφλόμυιαν καὶ ἄλλας παιδιάς.

§. 120. Οὓς φοβεροὺς μύθους διηγοῦντο οἱ ἀρχαῖοι πρὸς τοὺς παῖδας εἰς ἀποτροπὴν ἀπὸ τῶν κακῶν, τοὺς αὐτοὺς σχεδὸν ἔχουσι καὶ οἱ νῦν εἰς σωφρονισμὸν ἀτάκτων παίδων· οἷον τὸν τῆς Μορμοῦς καὶ Γοργοῦς μῦθον, ὃν εὑρίσκομεν ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ([2]), καὶ τὸν τῆς Ἐμπούσης αὐτῆς, ὥς ἐστι μαθεῖν παρὰ Ἁνίου, ὅςτις ἱστορεῖ ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ Albanesische Studien (201) ὅτι ὁ τῆς Ἐμπούσης μῦθος διαμένει ἔτι ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Σπερχειοῦ· « Die Empusa, λέγει, soll in den Märchen des »oberen Sperchius-Thales fortleben »· μάλιστα δὲ ἔχουσι τὸν μῦθον τῆς Λαμίας, περὶ ἧς ὡς οἱ ἀρχαῖοι, οὕτω καὶ οἱ νῦν λέγουσιν ὅτι εἶνε πονηρὰ καὶ κακὴ γυνή, ἥτις χαίρει ἁρπάζουσα καὶ κατατρώγουσα τὰ μικρὰ παιδία, ὡς δηλοῦσιν οἱ περὶ αὐτῆς ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος λεγόμενοι μῦθοι, ἐξ ὧν καὶ ῥήσεις τινὲς ἐγένοντο· οἷον ἐν Ἀθήναις μὲν λέγουσι περὶ αἰφνιδίως ἀποθανόντος μικροῦ, ὅτι «τὸ

([1]) Ἰδὲ καὶ Sanders Das Volksleb. der Neugriechen, S. 108.

([2]) Ἰδὲ Σκαρλάτου λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς διαλέκτου λ. στρίγλα.

Digitized by Google

διζον, ὡς προείρηται, τὰ παιδία, καθ' ἃ Διονύσιος ὁ Περιηγητὴς λέγει (724)·

» ἠερόεσσαν ἴασπιν
» ἐχθρὴν ἐμπούσησι καὶ ἄλλοις εἰδώλοισιν ».

§. 115. Τὴν ὀγδόην δ' ἡμέραν συνήθως βαπτίζεται τὸ παιδίον· λαμβάνει δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὸ τοῦ πάππου αὐτου ὄνομα· εἰ δὲ τύχῃ κατὰ τὴν ἑορτὴν ἁγίου τινὸς, τότε ὀνομάζεται ἐκ τοῦ ἁγίου αὐτοῦ.

§. 116. Τὰ βρέφη γαλουχοῦσιν αἱ μητέρες αὐταὶ, αἵτινες ὅμως, πλὴν τῆς ἐκ τῶν μαστῶν τροφῆς, τρέφουσι συχνὰ αὐτὰ καὶ δι' ἄλλης πυκνοτέρας, ἣν αὐταὶ καὶ αἱ ἐπιμελήτριαι τῶν παιδίων ἐξ ἀρχαίας συνηθείας, μεμπτῆς ὅμως καὶ ἐπικινδύνου, μάλιστα τὰ νῦν, μασσῶσι πρότερον, εἶτα ἐμβάλλουσιν εἰς τὸ στόμα αὐτῶν.

§. 117. Ἐπαινετὴ λίαν καὶ σοφὴ εἶνε ἡ πρόνοια τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, οἵτινες προὐθυμοῦντο ν' ἀπομακρύνωσιν ἀπὸ τῶν παιδίων ῥυπαρὰ καὶ κακὰ γραΐδια καὶ νὰ μὴ συγχωρῶσιν αὐτοῖς νὰ περιπτύσσωσι τὰ ἁπαλὰ τέκνα καὶ νὰ φιλῶσι τὰ ῥοδόεντα χείλη αὐτῶν· διότι ἡ περίπτυξις αὐτῶν ἀποῤῥοφᾷ τὴν ὑγρότητα τῶν τρυφερῶν παιδίων, καὶ τὸ φίλημα αὐτῶν ἀπομαραίνει αὐτὰ, ὥςτις κακὴ ὕλη καὶ καυστικὴ ἐπιπεσοῦσα μαραίνει τὸν κάλυκα τοῦ ῥόδου· διὸ καὶ παρωμοίασαν τὰ κακοήθη καὶ λάλα γραΐδια πρὸς τὸ πτηνὸν νυκτικόρακα, στρίγγα καλούμενον ἐκ τοῦ ἦχου τῆς φωνῆς, προσπλάσαντες, ὅτι τὰ τοιαῦτα κακὰ ὄντα ἐπιπίπτουσιν ὡς κόρακες, πτερούμενα ἐπὶ τὰ παιδία καὶ μαραίνουσιν αὐτά. « Strigem, ut ait Verrius, Græci στρίγγα appellant, quod maleficis mulieribus »nomen inditum est, quas volaticas etiam vocant (1) ». Ὁμοίως καὶ ἡμεῖς ἐτηρήσαμεν καὶ τὴν γνώμην τῶν παλαιοτέρων ἡμῶν περὶ τῶν εἰρημένων ῥυπαρῶν γραϊδίων καὶ τὴν ὀνομασίαν αὐτῶν, διότι καὶ ἡμεῖς σήμερον τὰ τοιαῦτα γραΐδια Στρίγλας καλοῦμεν (2).

(1) Festus 344 πρβλ. C. Wachsmuth, das Alte Griech. in neuem. S. 79. (2) Πρβλ. Κοραῆ. Ἄτακτ. Τ. 4, 557.

Digitized by Google

§. 118. Καὶ σήμερον κατακοιμίζουσιν αἱ γυναῖκες τὰ μικρὰ νυστάζοντα ἐντὸς σκαφῶν ἢ κουνιδίων καὶ σείουσαι αὐτὰ ἐπᾴδουσιν ἐπῳδάς τινας, ἃς ναναρίσματα καλοῦσι· πολλὰ τῶν τοιούτων ναναρισμάτων ὁμοιάζουσι πολὺ κατὰ τὸν ῥυθμὸν καὶ τὸν νοῦν πρὸς τὰ τῶν παλαιῶν βαυκαλήματα (¹).

§. 119. Εἰς τέρψιν τῶν παρ' ἡμῖν μικρῶν πολλὰ ὑπάρχουσι παίγνια, καὶ ἐντόπια καὶ ξένα, ἐξ ὧν τὰ ἐντόπια δὲν διαφέρουσι πολὺ τῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις παιγνίων τῶν παιδίων· οἷον πλάττουσι καὶ νῦν οἱ μικροὶ παῖδες ἐκ κηροῦ καὶ ἐκ ξύλου οἰκίας, καὶ πλοῖα, καὶ ἀνθρώπους, καὶ εἴδη διαφόρων ζώων, καὶ καθόλου προθυμοῦνται νὰ κατασκευάζωσιν ὅ,τι ὁρῶσι· πλὴν δὲ τούτων παίζουσι καὶ τὰ νῦν τὰ παιδία τὴν χρυσόμυιαν, τὴν τυφλόμυιαν καὶ ἄλλας παιδιάς.

§. 120. Οὓς φοβεροὺς μύθους διηγοῦντο οἱ ἀρχαῖοι πρὸς τοὺς παῖδας εἰς ἀποτροπὴν ἀπὸ τῶν κακῶν, τοὺς αὐτοὺς σχεδὸν ἔχουσι καὶ οἱ νῦν εἰς σωφρονισμὸν ἀτάκτων παίδων· οἷον τὸν τῆς Μορμοῦς καὶ Γοργοῦς μῦθον, ὃν εὑρίσκομεν ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος (²), καὶ τὸν τῆς Ἐμπούσης αὐτῆς, ὡς ἐστι μαθεῖν παρὰ Ἁνίου, ὅςτις ἱστορεῖ ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ Albanesische Studien (201) ὅτι ὁ τῆς Ἐμπούσης μῦθος διαμένει ἔτι ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Σπερχειοῦ· « Die Empusa, λέγει, soll in den Märchen des » oberen Sperchius-Thales fortleben »· μάλιστα δὲ ἔχουσι τὸν μῦθον τῆς Λαμίας, περὶ ἧς ὡς οἱ ἀρχαῖοι, οὕτω καὶ οἱ νῦν λέγουσιν ὅτι εἶνε πονηρὰ καὶ κακὴ γυνή, ἥτις χαίρει ἁρπάζουσα καὶ κατατρώγουσα τὰ μικρὰ παιδία, ὡς δηλοῦσιν οἱ περὶ αὐτῆς ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος λεγόμενοι μῦθοι, ἐξ ὧν καὶ ῥήσεις τινὲς ἐγένοντο· οἷον ἐν Ἀθήναις μὲν λέγουσι περὶ αἰφνιδίως ἀποθανόντος μικροῦ, ὅτι «τὸ

(¹) Ἰδὲ καὶ Sanders Das Volksleb. der Neugriechen, S. 108.

(²) Ἰδὲ Σκαρλάτου λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς διαλέκτου λ. στρίγλα.

Digitized by Google

» ἔπνιξεν ἡ Λάμια »· ἐν Ἠπείρῳ δὲ περὶ κακῆς γυναικὸς λέγουσι· « σὰν ἡ κακὴ Λάμια (¹) ».

§. 121. Πολλοὺς δὲ καὶ ἡμεῖς καὶ πολλοῦ λόγου ἀξίους καὶ τερπνοὺς μύθους ἔχομεν, οὕςτινας πρὸς ἡδονὴν καὶ τέρψιν διηγοῦνται αἱ μητέρες καὶ αἱ τροφοὶ πρὸς τοὺς παῖδας· ὧν τινων μύθων ἐπεθύμουν νὰ παρενείρω ἐνταῦθά τινας, ἂν δὲν ἐστοχαζόμην τοῦ μετρίου καὶ συντόμου· διότι ἐξ αὐτῶν ἤθελε κάλλιστα δηλωθῇ ὅτι τὰ παρ' ἡμῖν παραμύθια εἰσὶ σχεδὸν ἅπαντα οὐχὶ ἐξ Ἀράβων εἰλημμένα, οὐδ' ἐξ Ἀλβανῶν, ὥς τινες κακῶς ὑπέλαβον, ἀλλ' ὄντως λείψανα τῆς μυθολογίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων· ἑπομένως ἔργον λίαν ὠφέλιμον καὶ ἐπαινετὸν θέλει πράξει ὅστις ἂν τῶν παρ' ἡμῖν λογίων προθυμηθῇ νὰ συλλέξῃ καὶ ἐκδώσῃ αὐτά.

§. 122. Θαυμαστὴ δὲ γίνεται ἡ ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν σχεδὸν χρόνων μέχρι δεῦρο διαμείνασα πολύτιμος συνήθεια τοῦ νὰ ἐμποιῆται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τοὺς παῖδας φόβος καὶ αἰδὼς πρὸς τοὺς γονεῖς, καὶ πρὸς πάντας τοὺς γεραιτέρους· καὶ ἔστιν ἰδεῖν ἔτι καὶ νῦν ἐν ταῖς μὴ φραγκιζούσαις κἂν πόλεσι τοὺς υἱοὺς κοσμίως παρισταμένους πρὸ τῶν γονέων καὶ φυλασσομένους μή τι εἴπωσι προπετὲς ἢ πράξωσί τι ἀπρεπὲς πρὸ αὐτῶν· ναί, καὶ πολλοὺς πολὺ ἡλικιωμένους νέους καὶ εἰθισμένους νὰ καπνίζωσι βλέπομεν φυλασσομένους νὰ πράττωσι τὸ ἀηδὲς καὶ ἄσχημον τοῦτο ἔργον πρὸ τοῦ πατρός. Αἴ πόσον τὰ λείψανα ταῦτα τῆς γενναίας ἀγωγῆς τῆς πρὸ ἡμῶν νεότητος ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς νὰ ἐπιφωνῶμεν τὸ τοῦ Κικέρωνος· « o tempora, o mores! ».

§. 123. Καὶ ὁ τρόπος δέ, καθ' ὃν ὡς χθὲς καὶ προχθὲς ἐδιδάσκοντο οἱ παρ' ἡμῖν παῖδες γράμματα, δὲν

(¹) Ἴδε Πιττάκ. ἐφημ. ἀρχαιολ. 1852, φυλλ. 30. σ. 653. πρβλ. καὶ Hahn, Griech. u. Albanes. Märchen· καὶ Wachsmuth, das alt. Griech. in Neu. s. 57.

Digitized by Google

διέφερε πολὺ τοῦ τῶν ἀρχαίων, ὅστις τρόπος διαμένει ἔτι ἐν πολλαῖς ὑποδούλοις πόλεσιν. Εἰς εὐκρινῆ ἀνάγνωσιν καὶ εἰς καλὴν γραφὴν καὶ ἀριθμητικὴν περιεστρέφετο ὁ τρόπος οὗτος. Τὸ ἀλφάβητον σχεδὸν ἦν ἔμμετρον καὶ μετὰ μέλους ἐξεφωνεῖτο· τὸ δὲ θαυμαστότερον, ὅτι ὡς τὸ τῶν ἀρχαίων περιεῖχεν ἐν ἀρχῇ τὸ τοῦ Θεοῦ ὄνομα, εἰς φωτισμὸν καὶ ἀρωγὴν τῶν παίδων, οὕτω καὶ παρ' ἡμῖν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ ἄρχονται οἱ ἀρχόμενοι τοῦ ἀλφαβήτου, λέγοντες οὕτω· Σταυρὲ, βοήθει μοι. Α, Β, Γ κτλ. Διδασκαλεῖα ἦσαν τὰ οἰκήματα τῶν διδασκάλων, οἵτινες ἐμισθοῦντο ὑπὸ τῶν γονέων· ἤνοιγον δ' ἅμα ἀνέτελλεν ὁ ἥλιος, καὶ ἔκλειον ὅτε ἔδυεν οὗτος. Ὁ πρὸς τοὺς μαθητὰς τρόπος αὐτῶν οὐκ ἦν ἐπαινετός· οἱ διδάσκαλοι προσεφέροντο σκληρῶς καὶ ὠμῶς πρὸς τοὺς κακῶς μανθάνοντας ἢ ἀτακτοῦντας· ἐῤῥάβδιζον καὶ ἐμαστίγουν αὐτοὺς οὕτως, ὥστε πολλοὶ πολλάκις ἐγίνοντο μώλωπες εἰς τὰς ἁπαλὰς αὐτῶν σάρκας, καὶ τὸ παραδοξότερον, ὅτι τοῦτο ἐγίνετο ἐν γνώσει καὶ τῶν γονέων, οἵτινες δὲν δυσηρεστοῦντο, διότι ἐνόμιζον ὅτι ὁ υἱὸς παιδεύεται ἵνα παιδευθῇ καὶ γένηται ἄνθρωπος· καὶ οἱ τρόποι δὲ τῆς κολάσεως καὶ τιμωρίας τῶν παίδων εἰσὶν ἀπάνθρωποι καὶ τοιοῦτοι, οἷοι ἦσαν καὶ παρ' ἀρχαίοις (1)· διὰ τοῦτο οἱ ταλαίπωροι παῖδες ἐμίσουν τὰ σχολεῖα ὡς κολαστή-

(1) Ὁ Ἀνδρ. Παπαδόπουλος Βρετὸς, ἐν τῇ διατριβῇ αὐτοῦ, Memoria su di alcuni costumi . . . tuttora esistenti nell' isola di Leucade, λέγει (σελ. 60) ὅτι « παρὰ Λευκαδίοις αἱ ἐν τῷ σχολείῳ μαστιγώσεις, καὶ πληγαὶ τῶν παίδων, καὶ οἱ τῶν διδασκάλων τρόποι εἰσὶν οἱ αὐτοὶ καὶ οἱ τῶν ἀρχαίων »· προϊὼν δὲ ὁ αὐτὸς λέγει (σελ. 61)· « καὶ ὁ τρόπος τοῦ νὰ γράφωσιν οἱ παῖδες τῶν παλαιῶν ἐπὶ τοῦ γόνατος, νὰ σχίζωσιν εἰς δύο τὴν ἄκραν τοῦ καλάμου καὶ ἄλλα, διεσώθη καὶ παρ' αὐτοῖς »· parimenti, λέγει, ritenuto (altro costume) da » moderni discepuli di scrivere sulle loro ginocchia, con una » penna bicanna, incisa nella punta, appoggiando la carta su d'una » tavoletta di legno ».

Digitized by Google

ρια, καὶ τοὺς διδασκάλους ὡς τυράννους· καλῇ τύχῃ ὁ τρόπος οὗτος τοῦ διδάσκεσθαι ἔπαυσε πρὸ πολλοῦ.

§. 124. Ἀσκήσεις καὶ γυμνάσια ἀγαπῶσι καὶ οἱ νῦν Ἕλληνες, οἵτινες ὅμως δὲν γυμνάζονται οὕτω τακτικῶς καὶ κατὰ κανόνας, καὶ ἐν ἱδρύμασιν ἐπιτηδείοις εἰς ἀσκήσεις ὡς οἱ ἀρχαῖοι· ἀλλ' ἔκ τε τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου καὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν γίνονται, δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ ὅτι καὶ τὰ νῦν γυμνάσιά εἰσι λείψανα τῶν ἀρχαίων· διότι πλὴν τῶν παίδων, οἵτινες παλαίουσι, τρέχουσι, πηδῶσι καὶ τἄλλα γυμνάζονται, παιδιᾶς καὶ ἁμίλλης ἕνεκα, οἱ ἄνδρες τελοῦσι τὰ εἰρημένα γυμνάσματα ἐν ἑορταῖς καὶ πανηγύρεσι καὶ ἐν τόποις εὐρυχώροις, πρὸ πολλῶν θεατῶν καὶ συμπανηγυριστῶν, καὶ τελοῦσιν αὐτὰ καθ' ὃν τρόπον καὶ οἱ ἀρχαῖοι. Ἦσαν δὲ ταῦτα·

ά) ἡ πάλη, ἥτις καὶ παρ' ἡμῖν πάλη λέγεται, γίνεται οὕτω· δύο ἀντίπαλοι ἐλθόντες εἰς τὸ μέσον μετά τινος χειρονομίας συμπλέκονται· ἑκάτερος δὲ παντοίως σχηματίζεται, καὶ πολλὰ μηχανᾶται εἰς τὸ νὰ καταβάλῃ τὸν ἀντίπαλον· ὁτὲ μὲν σφίγγει αὐτὸν διὰ τῶν ἀγκαλῶν, ὁτὲ δὲ τὸν ὠθεῖ, ἄλλοτε δὲ βαστάζει αὐτὸν εἰς ὕψος, ἄλλοτε δὲ τὸν ὑποσκελίζει καὶ ἄλλοτε ἄλλα δολιεύεται. Ἡ δὲ εἰς δύο διάκρισις τῆς ἀρχαίας πάλης, εἰς ὀρθὴν καὶ κύλισιν, ἐτηρήθη μὲν καὶ παρ' ἡμῖν, οὐχὶ δὲ καὶ ἡ ὀνομασία αὐτῆς. Τὰ νῦν, ὁπόταν ὁ ἕτερος καταβάλλῃ τὸν ἕτερον, συγχωρεῖ αὐτῷ ἀνορθωθέντι νὰ παλαίσῃ καὶ δεύτερον καὶ τρίτον, ἕως οὗ ὁμολογηθῇ ἡττημένος· ἄλλοτε ὅμως ἐπικαταπίπτει καὶ αὐτὸς, ἑπομένως ἀμφότεροι κυλίονται παλαίοντες, ἕως οὗ ὁ ἕτερος ἀποκάμῃ καὶ ἀπαυδήσῃ.

β́) Ὁ δρόμος, ὅστις γίνεται καὶ τὰ νῦν φίλη ἄσκησις τῶν τε παίδων καὶ αὐτῶν τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ἐκ τῆς ἀσκήσεως ταύτης ἀποβαίνουσι λίαν δρομικοί. Μία τῶν ἀρετῶν τῶν ἡμετέρων κατὰ τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα ὁμολογεῖται καὶ τὸ ταχύπουν, ὅπερ σφόδρα ἐλύπει καὶ ἐξεφόβιζε τοὺς ἐχθρούς· διότι ἡττώμενοι οἱ Τοῦρκοι δύσκολα

Digitized by Google

ἔφευγον τὸν ὄλεθρον, νικῶντες δὲ δύσκολα κατελάμβανόν τινα τῶν ἡμετέρων.

γ') Τὸ ἅλμα, πήδημα παρ' ἡμῖν καλούμενον, τελεῖται καὶ τὰ νῦν, ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις· σημειοῦται διὰ χαράγματος ἢ διά τινος σχοινίου ἐπὶ τῆς γῆς ὅ τε τόπος, ὅθεν ὁ πρῶτος πηδᾷ, καὶ ὁ τόπος, ὅπου φθάνει· μετὰ δὲ τὸν πρῶτον ἕτερος πηδᾷ, προθυμούμενος μακρότερα νὰ πηδήσῃ· εἶτα δ' ἕτερος καὶ καθεξῆς ἄλλοι· νικᾷ δὲ τέλος ὁ ὑπερβάλλων τὰ τῶν προτέρων πηδησάντων σημεῖα. Διάφορα δὲ καὶ παρ' ἡμῖν πηδήματα γίνονται· οἷον πηδῶσι τάφρους, ποταμοὺς, εἰς τὰ ἄνω, εἰς τὰ βαθέα, καὶ ἄλλα πηδήματα.

δ') Τὸ ἀκόντιον ῥίπτουσι χαίροντες καὶ τὰ νῦν παῖδες, μάλιστα δ' οἱ ἄνδρες, οἵτινες ἀφ' ἵππων πολλὰ στοχαστικὰ ῥίπτουσι κατ' ἀλλήλων, διὸ καὶ πολλοὶ ἐν τῷ ἀκοντισμῷ καὶ πηροῦνται, ἐνίοτε δὲ καὶ εἰς θάνατον πλήττονται, εἰ καὶ τὰ ἀκόντιά εἰσιν ἀπεστομωμένα· λέγεται δὲ τὸ ἀκόντιον παρ' ἡμῖν κοντάριον παρὰ τοῦ κοντὸς τῶν ἀρχαίων, τουρκιστὶ δὲ τζιρίτι.

ε') Ἡ δισκοβολία ἐστὶ πολὺ ἐν χρήσει καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον· περὶ αὐτὴν ἄσμενοι ἀσχολοῦνται καὶ παῖδες καὶ ἄνδρες· διακρίνεται καὶ τὰ νῦν εἰς δύο ἡ εἰρημένη ἄσκησις· ὁτὲ μὲν ἀναῤῥίπτουσιν εἰς τὸν ἀέρα καὶ εἰς τὰ ἔμπροσθεν λίθον ἱκανὰ παχὺν, ἁμιλλώμενοι ἕκαστοι μακρότερα νὰ ῥίψωσιν αὐτόν. Ἡ εἰρημένη γύμνασις λέγεται τὰ νῦν λιθάρι· ὁτὲ δὲ χειρίζονται λίθους στρογγύλους καὶ ῥίπτουσιν εἰς μῆκος αὐτοὺς καὶ πρός τι σημεῖον, ὅπερ καλοῦσιν μοῦτσον, προθυμούμενοι νὰ κρούσωσι τοῦτο· οἱ στρογγύλοι οὗτοι λίθοι εἰσὶν αἱ παρ' ἡμῖν ἀμάδες λεγόμεναι, εἴτε κατὰ συγκοπὴν βάρβαρον, κατὰ Κοραῆν, τοῦ ἀποτομάδες, ὡς ἐκαλοῦντο οἱ δίσκοι, εἴτε παρ' ἄλλου τινὸς, ἄδηλον(1). Ἡ τῶν ἀμάδων βολὴ

(1) Κοραῆς εἰς τὴν Ἰλιάδ. Β, 774.

Digitized by Google

ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὴν παιδιὰν τῶν παλαιῶν, τὴν καλουμένην ἐφεδρισμόν, ὡς μανθάνομεν παρὰ Πολυδεύκους (θ'. 119), λέγοντος· «ὁ δ'ἐφεδρισμός, λίθον καταστησάμενοι πόῤῥωθεν αὐτοῦ στοχάζονται σφαίραις ἢ λίθοις».

ϛ') Τὸ διὰ σφαίρας γύμνασμα, ἡ παιδιά, παίζεται καὶ παρ' ἡμῖν ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις· ὀνομάζεται δὲ ἡ εἰρημένη παιδιὰ κοινῶς πάλλα· αἱ πάλλαι συῤῥάπτονται ἐκ ποικιλοχρόων δερμάτων, ὡς καὶ αἱ τῶν ἀρχαίων ἦσαν, κατὰ Πλάτωνα, ποικίλοις χρώμασι διειλημμέναι (¹) ἢ ἐκ ποικίλων νημάτων, ἢ πανίων, ὡς λέγει ὁ Ἡσύχιος (ἐν λ. πάλλα)· τοιαύτας δ' ἐκ πανίων ὀνομάζομεν ἡμεῖς τουρκιστὶ τόπια.

§. 125. Παραδρομαὶ καὶ ἅμιλλαι ἵππων γίνονται καὶ παρ' ἡμῖν, ἀλλ' οὐχὶ πολλοῦ ἄξιαι, διὰ τὴν ἡμετέραν πενίαν. Τὰ νῦν γυμνάσια, καθόλου εἰπεῖν, καὶ αἱ μετ' ἀλλήλων διατριβαί εἰσιν αἱ αὐταὶ καὶ αἱ τῶν ἀρχαίων· περὶ τούτου μαρτυροῦσιν ἄλλοι τε πολλοὶ τῶν νεωτέρων καὶ πολλοῦ λόγου ἀξίων περιηγητῶν τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὁ ὀνομαστὸς Maurer, ὅστις, ἰδὼν τὰς μετ' ἀλλήλων διατριβὰς τῶν ἡμετέρων ἀνδρῶν, λέγει· τὰ παλληκάρια, ὧν κατοικία καὶ ἕδρα ἰδίως ἐστὶν ἡ Ῥούμελη, οἷς λογιστέοι καὶ οἱ Μανιάται, ὁμοιάζουσιν ἐν πολλοῖς πρὸς τοὺς ἥρωας τοῦ Ὁμήρου, οὐ μόνον κατὰ τὴν φυὴν καὶ τὸ βάδισμα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ ἔνδυμα, καὶ κατὰ τὰ ἤθη, καὶ κατὰ τὰ ἔργα καὶ κατὰ τὰς διατριβάς. Ἔχουσι δὲ καὶ οὗτοι ὡς καὶ οἱ παλαιοὶ μάλιστα τὸν δίσκον καὶ τὸν δρόμον· «Diese Palikaren nun deren eigentliche Heimat Rumelien ist, zu denen aber auch noch die Mainoten gezæhlt werden können, sind in mehr als einer Beziehung ähnlich den alt Homerischen Helden, nicht allein in Wuchs und Gang, sondern auch in Tracht und

(¹) Φαίδ. σ. 110.

Digitized by Google

»Sitte, in ihrem Thun und Treiben. Wie die Alten, so haben »Sie unter anderem auch heute noch gymnastiche Uebungen, »zumal des Discus und Wettlauf ([1])».

Εἴπωμεν δὲ νῦν ὀλίγα καὶ περὶ τῶν παιγνίων τῶν νῦν Ἑλλήνων.

§. 126. Τὰ παίγνια τῶν νῦν Ἑλλήνων κατ' οὐδὲν διαφέρουσι τῶν τῶν παλαιῶν· οἷον ἡ ἱππὰς τῶν ἀρχαίων καλουμένη παιδιὰ παίζεται καὶ τὰ νῦν, ὡς καὶ τὸ πάλαι ἐπαίζετο· λέγεται δ' αὕτη νῦν χαβάλα, ἥτις ὀνομασία σημαίνει ταὐτὸ καὶ ἡ ἱππάς· διότι χαβάλης, καθ' Ἡσύχιον, δηλοῖ ἐργάτην ἵππον ([2]).

Πρὸς τὴν παιδιὰν χύτραν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὁμοιάζει πολὺ τὸ νῦν κλοτσοσκοῦφι λεγόμενον παίγνιον, καθ' ὃ τῶν τις παίδων φυλάσσει ἐντὸς κατὰ γῆς περιγεγραμμένου κύκλου τὸν ἴδιον σκοῦφον, οἱ δὲ ἄλλοι περιτρέχοντες παίουσιν αὐτὸν, καὶ ἐκ παντὸς τρόπου προθυμοῦνται νὰ τοῦ ὑφαιρέσωσι τὸν σκοῦφον· ὁ δὲ λακτίζει πανταχόσε, ἕως ἂν λακτίσῃ ἕνα ἐξ αὐτῶν, ὅςτις εὐθὺς εἰσέρχεται εἰς τὸν κύκλον, καὶ φυλάσσει τὸν ἴδιον σκοῦφον.

Ἡ δὲ σχοινοφιλίνδα τῶν ἀρχαίων ἐστὶ καὶ τὰ νῦν προςφιλεστάτη τῶν παίδων παιδιά· παίζεται δ' αὕτη, ὡς ἐπαίζετο τὸ πάλαι, πλὴν ὅτι οἱ παῖδες τὰ νῦν μεταχειρίζονται ἀντὶ σχοινίου ἐστραμμένην ζώνην, ἥντινα καλοῦσι στρόπον, ἥτις λέξις γίνεται ἐκ τοῦ στρέφω, ἐξ οὗ στρόφος καὶ στρόπος.

Τὴν στρεπτίνδα παιδιὰν τῶν πάλαι ἀκορέστως παίζουσι καὶ τὰ νῦν, ἰδίᾳ δὲ οἱ ἐκ τριοδίου παῖδες· περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ἐν χρήσει παιδιᾶς ταύτης μαρτυρεῖ ἡ ἐκ τῶν πληγῶν θαυμαστὴ κοιλότης πολλῶν τῶν νῦν Ἑλληνικῶν χαλκίνων νομισμάτων.

([1]) Maurer, das Griech. Volk. 1, 449.
([2]) Πρβλ. Κοραῆ Ἄτακ. Τ. 4. σ. 188.

Τὴν δὲ παιδιὰν τρόπαν παίζουσιν οἱ νῦν τῶν παίδων ὡς καὶ οἱ πάλαι ἔπαιζον αὐτήν· ἀνοίγουσιν οὗτοι λάκκον μικρὸν ἐξεπίτηδες, εἰς ὃν μακρόθεν ῥίπτουσιν ἐξ λιθίδια, φιλοτιμούμενοι ἢ ἅπαντα νὰ ἐμβάλωσιν ἐντὸς αὐτοῦ, ἢ καὶ ἄρτια· διότι ὁ περιττὰ ἐμβάλλων νικᾶται. Καλεῖται δὲ ἡ παιδιὰ αὕτη τὰ νῦν λακκούβα, ἢ τρύπα, ἐξ ἧς ὀνομασίας τῶν νῦν ὡρμημένος καὶ ὁ κ. Γ. Παπασλιώτης οὐκ ἀτόπως ὑπετόπασε τὴν παρὰ Πολυδεύκει τρόπαν τρύπαν γραπτέαν εἶναι.

Τὴν διελκυστίνδα ἀσκοῦσι καὶ παίζουσι καὶ οἱ νῦν παῖδες ὡς καὶ οἱ τῶν ἀρχαίων (¹).

(¹) Καλὸν δὲ νῦν νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα ὀλίγα περὶ τῆς παιχθείσης ἑλευστίνδα ἐν τῷ πρὸ μικροῦ ἀναχωσθέντι Ἀθήνησι σταδίῳ, ἔνθα πολλὰ τῶν προειρημένων ἀγωνισμάτων ἐτελέσθησαν δαπάναις τοῦ μακαρίτου Εὐ. Ζάπα, οὗτινος ἀνδρὸς ἡ μνήμη εἴη ἀγήρατος. Τὴν εἰρημένην παιδιὰν ἐχρεώστουν οἱ ἐλλόγιμοι ἄνδρες, οἷς ἐπετράπη ἡ ἐξέτασις καὶ ἡ ἐν τῷ ἀγῶνι κατάταξις τῶν ἀρχαίων ἀγωνισμάτων, ἢ νὰ μὴ εἰσαγάγωσι τελέως εἰς αὐτὸν, ὡς καὶ οἱ ἀρχαῖοι οὔτ' αὐτὴν, οὔτ' ἄλλην τινὰ παιδιὰν εἰσῆγον ἐν τοῖς σφετέροις μεγάλοις ἀγῶσιν· ἤ, ἐπειδὴ ἔδοξεν αὐτοῖς νὰ τὴν εἰσαγάγωσιν, ὤφειλον νὰ τὴν ὀνομάσωσι σκαπέρδαν· διότι ἡ σκαπέρδα ἐπαίζετο, ὡς ἐπαίχθη προχθὲς ἐν τῷ σταδίῳ ἡ κληθεῖσα ἑλκυστίνδα, κατὰ Πολυδεύκην λέγοντα (Θ. 116)· « ἡ δὲ σκαπέρδα, » δοκὸν ἐν μέσῳ τρυπήσαντες καταπηγνύουσιν· διὰ δὲ τοῦ τρυπήματος » διεῖρται σχοινίον, οὗ ἑκατέρωθεν εἷς ἐκδέδεται, οὐ πρὸς τὴν δοκὸν » βλέπων, ἀλλ' ἀπεστραμμένος »· τούτοις δὲ παραπλήσια λέγει καὶ ὁ Ἡσύχιος (ἐν λ. σκαπέρδα). Ὁμολογῶ ὅτι τινὲς τῶν νεωτέρων ἀρχαιολόγων ὑπέλαβον τὴν σκαπέρδαν τὴν αὐτὴν εἶναι καὶ τὴν ἑλκυστίνδα, ὁρμηθέντες, ὡς φαίνεται, ἐκ τοῦ Εὐσταθίου (εἰς Ἰλ. Ρ, 389 σλ. IIII). Ὁ Εὐστάθιος ὅμως λέγων ἑλκυνστίνδα ἐννοεῖ καθ' ὅλου πᾶσαν δι' ἕλξεως γενομένην παιδιὰν, ἧς μέρος ἦν καὶ ἡ σκαπέρδα, οὐχὶ δὲ τὴν σκαπέρδαν αὐτὴν, ἣν περιγράφει ὁμοίως τῷ Πολυδεύκει, λέγων· « ἡ ἑλκυ» στίνδα λεγομένη παιδιὰ, ἧς μέρος καὶ τὸ σκαπέρδαν ἕλκειν, ὅπερ » τοιοῦτόν φασιν εἶναι· δοκὸς ἀνδρομήκης ἵστατο τετρημένη κατὰ » μέσον· διήρτητο δὲ δι' αὐτῆς σχοινίον τι, οὗ ἑκατέρωθεν ἐξημμένοι δύο » νεανίσκοι ἀνθεῖλκον, ἐνστρέψαντες ἀλλήλοις τὰ νῶτα· ὁ δὲ βιασάμενος » καὶ προαγαγὼν ἄνω τῆς δοκοῦ ἐνίκα τὸν ἕτερον ». Τὰ εἰρημένα τοῦ Εὐσταθίου παρανοήσαντες καὶ ἄλλοι τῶν γραμματικῶν δὲν ὤκνησαν νὰ ὑπολάβωσιν ὅτι ἡ σκαπέρδα ἐστὶ ταὐτὸ καὶ ἡ ἑλκυστίνδα καὶ ἡ διελ-

Digitized by Google

Τὴν ὀστρακίνδα παιδιὰν τῶν ἀρχαίων παίζουσι καὶ οἱ ἡμέτεροι παῖδες ὡς οἱ ἀρχαῖοι, οἵτινες, ἀναῤῥίπτοντες ὄστρακον, οὗ τὸ ἕτερον μέρος ἦν πεπισσωμένον, ἐπέλεγον νὺξ ἢ ἡμέρα; ἤτοι τὸ λευκὸν τοῦ ὀστράκου ἢ τὸ σκοτεινόν ([1]); οὕτω καὶ τὰ νῦν οἱ παῖδες ἀναῤῥίπτοντες λιθίδιον ὑπόπλατυ, οὗ τὸ ἕτερον μέρος πτύουσιν, ἐπιφωνῶσιν ἥλιος ἢ βροχή;

Ὡς δ' οἱ παῖδες τὸ πάλαι ἔχαιρον ἐφ' ἑνὸς ποδὸς ἁλλόμενοι, οὕτω καὶ τὰ νῦν οἱ παῖδες παίζοντες, ἄσμενοι πηδῶσιν ἐπὶ ἑνὸς ποδός· καὶ οἱ μὲν ἀρχαῖοι ἐκάλουν τὴν

κυστίνδα. Αὕτη ὅμως ἐπαίζετο, ὡς ἀνωτέρω ἐῤῥέθη, ὑπὸ δύο μοιρῶν παίδων, οἵτινες ὑπ' ἀμφοτέρων ληφθέντες ἀνθείλκοντο· ἑκάτεροι δὲ ἐφιλοτιμοῦντο, ὀρθίῳ καὶ ἐμπέδῳ σώματι, ὅπως μὴ ἐκκλίνωσι τῆς γραμμῆς εἰς ἣν ἐτάχθησαν· τοῦτο δηλοῖ καὶ ὁ Πλάτων καλῶν τὴν παιδιὰν διὰ γραμμῆς (Θεαίτ. σ. 181). Κατὰ ταῦτα ἡ παιδιὰ διελκυστίνδα παρείχετο θέαμα εὐθέατον καὶ ἀρεστὸν εἰς τοὺς φιλοκάλους Ἕλληνας, οἵτινες ἐκ παντρὸς τρόπου καὶ ἐν παντὶ ἐζήτουν τὸ εὔρυθμον, τὸ χάριεν καὶ καθόλου τὸ καλὸν, ἰδίᾳ δὲ ἐν τοῖς θεοπρεπεστάτοις ἀγῶσιν αὐτῶν οὐδαμῶς ἠνείχοντο νὰ θεῶνται ἄνδρας ἀσχήμως ἀγωνιζομένους, ἀναιδῆ δὲ καὶ κυνικὰ, οὕτως εἰπεῖν, σχήματα μιμουμένους. Μόνον δὲ ἐν τῇ εὐθύμῳ ἑορτῇ τῶν Διονυσίων ἠνείχοντο καὶ ἀσχήμονας ὀρχήσεις νὰ θεῶνται, καὶ πράξεις ἀκόσμους νὰ βλέπωσι καὶ βωμολοχίας νὰ ἀκούωσι καὶ πᾶν ὅ,τι ὁ κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην ἀφθόνως πινόμενος οἶνος ἀπειργάζετο· ταῦτα δ' ἐποίουν τιμῶντες τὸν Διόνυσον, ὃν δοτῆρα τοῦ οἴνου, καὶ καθόλου θεὸν ὑπελάμβανον πάσης ὑγρᾶς φύσεως (Πλούτ. π. Ἴσ. καὶ Ὀσ. 35), ἑπομένως αὐτοῖς τοῖς Διονυσίοις ἔπρεπον ἄλλαι τε παιδιαὶ γελοῖαι καὶ ἡ ἀσχήμων σκαπέρδα, ὡς δηλοῖ ὁ Ἡσύχιος ἐν λέξει σκαπέρδα, ἧς τινος καὶ τὸ ἔτυμον ἔχει τὸ ἄσεμνον, διότι γίνεται ἐκ τοῦ καταπέρδω, καὶ προτάξει τοῦ σ σκαπέρδω, ἐξ οὗ σκαπέρδα. Καὶ ὁ ἀνδρομήκης καὶ τετρημένος τῆς παιδιᾶς στῦλος ᾐνίττετο πιθανῶς τὸ γόνιμον τοῦ θεοῦ, ὡς καὶ ὁ φαλλὸς, ὃν περιῆγον οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὴν εἰρημένην ἑορτήν (Ἴδε Πλουτ. περὶ φιλοπλ. 8. πρβλ. καὶ Mueller Handb. §. 383. 3.). Ἐκ τῶν εἰρημένων οὖν δῆλον γίνεται ὅτι οὐδεμία παιδιὰ πρέπει τοῦ λοιποῦ νὰ κατατάσσηται ἐν τοῖς παρ' ἡμῖν σεμνοῖς Ὀλυμπίοις, ἐν οἷς καὶ γυναῖκες παραγίνονται, ἥκιστα δὲ ἡ προχθὲς παιχθεῖσα σκαπέρδα, ἥτις κακῶς ὠνομάσθη ἑλκυστίνδα ὑπὸ τῶν εἰσηγητῶν τῶν ἡμετέρων ὀλυμπιακῶν ἀγώνων.

([1]) Πολυδ. θ'. 111. καὶ Εὐστάθ. εἰς Ἰλ. σ, 543.

Digitized by Google

εἰρημένην παιδιὰν ἀσκωλιασμὸν, ὅςτις τὴν ἀρχὴν ἐδήλου κυρίως, καθ' Ἡσύχιον, « ἐπὶ τοὺς ἀσκοὺς ἅλ- » λεσθαι, ἐφ' οὓς ἀληλιμμένους ἐπήδων (ἐν ἑορτῇ τοῦ » Διονύσου) γελοίου ἕνεκα »· οἱ δὲ νῦν κουτζοπόδι ([1]).

Ἡ παιδιὰ τῶν ἀρχαίων, ἥτις ἐκαλεῖτο ἀρτιασμὸς ἢ ἄρτια ἢ περιττὰ παίζειν, διέμεινε καὶ παρ' ἡμῖν· καλεῖται δ' αὕτη μονὰ ἢ ζυγὰ, ὡς καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐνίοτε ἐκάλουν αὐτήν· παίζεται δ' αὕτη τὰ νῦν ὡς καὶ τὸ πάλαι· « δραξάμενός τις καρύων, λέγει παλαιὸς γραμ- » ματικὸς, καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα ἐρωτᾶ, πόσα; καὶ ἐὰν » ἐπιτύχῃ λαμβάνει ὅσα ἔχει ἐν τῇ χειρί· ἐὰν δὲ ἁμάρτῃ » κατὰ τὴν ἀπόκρισιν, ἀποτίνει ὅσα ἂν ὁ ἐρωτήσας εὑρε- » θείη ἔχων »([2]).

Περὶ δὲ τῆς πεσσείας καὶ τῆς δι' ἀστραγάλων παιδιᾶς ἀλλαχοῦ ἔσται λόγος.

Ταύτας δὲ καὶ ἄλλας παιδιὰς ἔχομεν καὶ ἡμεῖς, αἵτινες ἅπασαί εἰσι παρόμοιαι πρὸς τὰς τῶν ἀρχαίων, ἅςτινας ὅμως συντομίας χάριν ἀναγκαζόμεθα νῦν νὰ παραλείψωμεν ([3])· παραπέμπομεν δὲ τὸν πλείω περὶ παιδιῶν τῶν ἀρχαίων μαθεῖν θέλοντα εἰς τὴν πάνυ ἐπιμελῶς γεγραμμένην διατριβὴν τοῦ Loren. Crasberg. Erzieh. u. Unterricht in Klasisch. Alterthum.

Καὶ ταῦτα μὲν συντόμως περὶ τῆς τροφῆς καὶ παιδείας τῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ἀῤῥένων· νῦν δ' ἐν ὀλίγοις λεκτέον καὶ

ΠΕΡΙ ΑΝΑΤΡΟΦΗΣ ΤΩΝ ΘΗΛΕΩΝ.

§. 127. Ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται, ὅτι αἱ παρθένοι ἐπαιδεύοντο ἐν τῇ οἰκίᾳ παρὰ τῶν μητέρων καὶ τροφῶν.

([1]) Πολυδ. θ, 121. καὶ Εὐστ. εἰς Ὀδυσ. κ, 47.
([2]) Πλάτ. Λυσ. σ. 206. καὶ Πολυδ. θ, 101.
([3]) Ἴδε καὶ τὸν περὶ παιδιῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι λόγον τοῦ κ. Παπασλιώτου.

Ἡ δὲ παιδεία αὐτῶν περιεστρέφετο εἰς τὰ κατοικίδια ἔργα, οἷον τὸ κλώθειν, τὸ ὑφαίνειν, τὸ κεντεῖν καὶ τἄλλα τῆς ταλασίας ἔργα, ὧν διδάσκαλοι καὶ ἔφοροι ἐλέγοντο αὐταὶ αἱ ἐξοχώτεραι τῶν θεαινῶν· οἷον τοῦ μὲν κλώθειν ἐν Ἀθήναις μὲν ἡ Ἀθηνᾶ, ἐν Ἄργει δὲ ἡ Ἥρα, ἀλλαχοῦ δὲ ἡ Ἀφροδίτη καὶ ἐν ἄλλοις ἡ Εἰλείθυια, ὡς γίνεται δῆλον ἔκ τε τῶν ποιητῶν καὶ τῶν γραφέων, οἵτινες τὰς εἰρημένας θεὰς ἐποίησαν φερούσας ἐν χερσὶν ἠλακάτην καὶ ἄτρακτον, εἰς σημεῖον τὰ μὲν, ὅτι αἱ θεαὶ παρὰ πολὺ ἐτίμων τὸ κλώθειν· τὰ δὲ, ὅτι ἀντὶ τῶν μοιρῶν αὐταὶ ὑπελαμβάνοντο, αἵτινες ἔνηθον τὸ νῆμα τῆς ζωῆς τῶν θνητῶν ([1]).

§. 128. Ἐργαλεῖα δὲ χρήσιμα πρὸς τὸ νήθειν εἶχον τὴν ἠλακάτην καὶ τὴν ἄτρακτον· ἦν δ' ἡ ἠλακάτη ῥάβδος ἢ κάλαμος, περὶ ὃν ἐτυλίσσετο χαλαρῶς ἔριον ἢ λίνον, ὅπερ τολύπη ἐλέγετο, ἐξ ἧς αἱ ἶνες, ἐκτυλισσόμεναι καὶ ἑλισσόμεναι διὰ τῶν δακτύλων τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἀπετέλουν τὸν μίτον, ὃν ἐτύλισσον περὶ τὴν ἄτρακτον· ἦν δὲ καὶ αὕτη ῥάβδος κατὰ τὸ τρίτον βραχυτέρα τῆς ἠλακάτης, καὶ εἶχε κατάκορφα ἄγκιστρον, περὶ ὃ ἐδέετο τὸ νῆμα· κάτωθεν δ' εἶχεν ἡ ἄτρακτος σφόνδυλον ξύλινον ἢ μετάλλινον· διὰ τῆς ἀτράκτου ἐστρέφετο τὸ νῆμα καὶ ἐστερεοῦτο, ἐξ οὗ καὶ στήμων τὸ στερεούμενον ἐκλήθη. Ἡ ἐν πίν. Ε 55 εἰκὼν δηλοῖ νέαν νήθουσαν· αὕτη διὰ μὲν τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς κρατεῖ τὴν ἠλακάτην, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς στρέφει τὴν ἄτρακτον ἢ τὸν κλωστῆρα, ὅςτις φαίνεται ἤδη κείμενος ἐπὶ τῶν χειλέων τοῦ πλησίον αὐτῆς ἑστῶτος καὶ ἐξ ἐρίων πεπληρωμένου καλάθου. Πιθανῶς ὁ τεχνίτης ἔγραψε τὴν τοῦ Μενελάου καλὴν σύζυγον Ἑλένην, καθὰ πεποίηκεν ὁ Ὅμηρος αὐτὴν νήθουσαν (ἐν Ὀδυσ. δ, 131),

---

([1]) Ἀπολλ. Γ. 12. 3.

Digitized by Google

ἢ ἑτέραν τινὰ εὐγενῆ νέαν, καθ' ὁμοιότητα τῆς παρ' Ὁμήρῳ Ἑλένης, νήθουσαν (¹).

§. 129. Δεύτερον δὲ πολλοῦ λόγου ἄξιον ἔργον καὶ πρέπον ταῖς γυναιξὶν ἦν ἡ ὑφαντικὴ, ἧς προστάται καὶ ἐπιμεληταὶ ἐλέγοντο αἱ μέγισται θεαὶ, οἷον ἡ Ἥρα, ἡ Ἄρτεμις καὶ ἄλλαι ἀλλαχοῦ τίμιαι θεαί· ἰδίᾳ δὲ ἡ Ἀθηνᾶ, ἥτις καὶ Ἐργάνη καὶ Πηνῆτις ἐλέγετο. Πᾶσα ἡ ἐριουργία καθόλου δῶρον αὐτῆς τῆς ἐργάνης ἐνομίζετο (²). Εἰς τὰς εἰρημένας θεὰς ὕφαινον πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος αἱ νέαι πέπλους τεχνικοὺς καὶ ποικίλους· οἷον ἐν Ἀθήναις μὲν εὐγενεῖς παρθένοι ὕφαινον τῇ πολιούχῳ Ἀθηνᾷ πέπλον ἐν τῇ κατὰ τετραετίαν τελουμένῃ ἑορτῇ τῶν Παναθηναίων, ἐν ᾧ πέπλῳ ἐνυφαίνετο ἡ κατὰ τῶν Γιγάντων τῆς θεοῦ νίκη (³)· ἐν Ὀλυμπίᾳ δὲ δέκα καὶ ἓξ γυναῖκες ὕφαινον τῇ Ἥρᾳ πέπλον (⁴)· ἐν Σπάρτῃ δὲ σύλλογος γυναικῶν ὕφαινε χιτῶνα καλὸν καὶ τεχνικὸν τῷ ἐν Ἀμύκλαις Ἀπόλλωνι (⁵)· ἐν Ἄργει δὲ ἐξ ἐπιφανῶν οἴκων νέαι ὕφαινον τῇ Ἀρτέμιδι (⁶). Εἰκόνες δὲ ὑφαντικῆς δηλωτικαὶ δὲν περιεσώθησαν· ἐκ δὲ τῶν ἱστορικῶν παραδόσεων μανθάνομεν, ὅτι τὸ δι' οὗ ὕφαινον ἐργαλεῖον ἐλέγετο ἱστὸς, διότι ἵστατο ὀρθὸν, ἐξ οὗ καὶ ἡ φράσις ἱστὸν στήσασθαι (⁷)· ἐπὶ τοῦ ἱστοῦ δὲ ἐξετείνετο ὁ στήμων· ἡ δ' ὑφαίνουσα ἵστατο ὀρθὴ καὶ εἰργάζετο διὰ τοῦ κανόνος καὶ τῆς σπάθης, ἐργαλείων εἰς ὕφανσιν χρησίμων· «ἑστῶσαι γὰρ καὶ ἐπιπορευόμεναι »ὕφαινον, λέγει ὁ Εὐστάθιος (Ἰλ. α, 31)», αἱ ποιούμεναι τὴν ἱστουργίαν διὰ τὴν τῶν ὑφαινομένων, ὡς εἰκὸς, πλα-

(¹) Ἴδε Panofka, Griechin. u. Griech. N. 1, 6.

(²) Ἴδε Αἰλ. περὶ ζώων 6. 57. πρβλ. καὶ Klausen Aen. 11, 695, καὶ Mueller Pallas § 17. ἴδε καὶ Gerh. 2. Minerv. 9.).

(³) Εὐριπ. Ἑκάβ. 461.

(⁴) Ἴδε Παυσ. Ε. 16, 2. 24. 8.

(⁵) Παυσ. Γ. 16, 2. 19, 2.

(⁶) Εὐριπ. Ἰφ. γ. ἐν Ταυρ. 213.

(⁷) Ἴδε Ὁμηρ. Ὀδυσ. 6, 94. καὶ Ἡσιόδ. Ἔργ. καὶ Ἡμ. 779.

Digitized by Google

τύτητα ([1]). Ἡ ἐν πίν. ΣΤ 56 εἰκὼν δηλοῖ ἱστὸν, οὗτινος πλησίον ἵσταται νέα ὑφαίνουσα. Εἴληπται δ' αὕτη ἔκ τινος παλαιᾶς ἐκδόσεως τοῦ Οὐϊργιλίου, ἐν ᾗ τῶν τις ἐξηγητῶν προσέγραψεν ἱστὸν εἰς διασάφησιν τῶν εἰρημένων ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ.

§. 130. Τρίτον δ' ἔργον, περὶ ὃ περιπαθέστατα ἠσχολοῦντο αἱ νέαι, ἦν τὸ ποίκιλμα ἢ κέντημα, εἰς ὃ θαυμαστῶς ἐπέδωκαν αἱ Ἑλληνίδες, ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν σωζομένων παλαιῶν γραφῶν, αἵτινες δεικνύουσιν ἡμῖν καὶ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἐνδύματα, καὶ ἄλλα ὑφάσματα εἰς τὰ κάλλιστα πεποικιλμένα καὶ ἐστιγμένα· ἰδίᾳ δὲ ἐποίκιλον τοὺς κροσσοὺς τῶν ἐνδυμάτων. Ἡ ἐν πίν. ΣΤ 57 εἰκὼν δεικνύει εὐγενῆ νεάνιδα, ἥτις κάθηται ἐπὶ κλιντῆρος καὶ, ἔχουσα ἐπὶ τῶν γονάτων τὸ ἐργαλεῖον, ποικίλει τὸ ἐν αὐτῷ τεταμένον ὕφασμα.

§. 131. Τίμιον δὲ καὶ οἰκεῖον ἔργον ταῖς γυναιξὶν ἦν καὶ ἡ πλύσις· ἔπλυνον δὲ ἐκ παλαιοτάτου τὰ ἐνδύματα τῶν οἰκείων οὐ μόνον νέαι ἐξ ἐπιφανῶν οἴκων, ἀλλὰ καὶ θυγατέρες καὶ αὐτῶν τῶν βασιλέων, καὶ τὰ ἔπλυνον εἰς τοὺς ποταμοὺς, ἢ εἰς τὰς θαλάσσας, ἢ καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἐντὸς σκαφῶν ξυλίνων καὶ λιθίνων δεξαμενῶν· τοῦτο δὲ δηλοῦται ἔκ τε τοῦ Ὁμήρου, παρ' ᾧ ἡ τοῦ βασιλέως τῶν Φαιάκων θυγάτηρ Ναυσικάα, καταβᾶσα εἰς τὴν θάλασσαν μετὰ ἄλλων ὁμηλίκων, ἔπλυνε τὰ ἐνδύματα ([2]), καὶ ἐκ τῆς Ἀθήνησιν ἀγομένης τῇ Ἀθηνᾷ ἑορτῆς τῶν πλυντηρίων, καθ' ἣν ἐξ ἐπιφανῶν οἴκων νέαι ἔπλυνον τὰ ἐνδύματα τῆς θεοῦ, ἧς τὸ ἄγαλμα κατεκάλυπτον ([3]). Ἡ ἐν πίν. Ε 58 εἰκὼν δηλοῖ κατὰ τοὺς ἀρχαιολόγους τὴν βασιλόπαιδα Ναυσικάαν, ἥτις

([1]) Virg. Aen. IX. 476. Ovid. Met. IV, 275. VI. 56. 132. Fast. III. 879.

([2]) Ὁμήρ. Ὀδυσ. ζ, 86. Ἰλ. χ, 153.

([3]) Ἡσύχ. λ. πλυντήρια. Ξενοφ. Ἑλλην. 1, 4. 12. καὶ Πλούτ. Ἀλκιβ. 34.

Digitized by Google

πλύνουσα μετὰ τῶν φίλων εἰς τὸν ποταμὸν τὰ ἱμάτια, ἐξ ὧν τινα φαίνονται ἐπὶ δένδρου ἡπλωμένα, εἶδεν ὃν ἡ θάλασσα ἐξέῤῥιψε ταλαίπωρον Ὀδυσσέα, ὃν καὶ ἐξένισεν ἐλεήσασα καὶ ἔσωσεν (¹).

§. 132. Ἕτερον ἐλευθέρων παρθένων ἔργον ἦν καὶ ἡ ὑδροφορία· ἐκ παλαιοτάτου δὲ ἀνεπιφθόνως ὑδρεύοντο παρὰ πλησίων κρηνῶν αἱ θυγατέρες καὶ αὐτῶν τῶν ὀνομαστῶν γονέων· τοῦτο δὲ μανθάνομεν παρά τε τοῦ Ὁμήρου, ὅςτις ἐξομοιοῖ τὴν εἰς ἀπάντησιν τοῦ Ὀδυσσέως ἐλθοῦσαν Ἀθηνᾶν « παρθενικῇ... νεήνιδι, κάλπιν » ἐχούσῃ », καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους, ὅςτις, διαγράφων πρᾶξιν συμβᾶσαν τὸ πρωῒ παρά τινα κρήνην, λέγει (Λυσιστρ. 327)·

« νῦν δὴ γὰρ ἐμπλησαμένη τὴν ὑδρίαν κνεφαία
» μόγις ἀπὸ κρήνης ὑπ' ὄχλου καὶ θορύβου,
» καὶ πατάγου καὶ χυτρείου,
» δούλησιν ὠστιζομένη
» στιγματίαις θ' κτλ.».

Γραφαὶ δὲ, δηλοῦσαι παρθένους ὑδρευομένας, περιεσώθησάν τινες, ὧν ἐστι καὶ ἡ ἐπὶ ὑδρίας, εἰς τὰ κάλλιστα πεποιημένη, γραφὴ, ἣν ἐξέδωκεν ὁ Πανόφκας (²).

§. 133. Ἔργον ὁμοίως τῶν παρθένων ἦν ν' ἀλῶσιν ἐν τοῖς χειρομύλοις κριθὰς ἢ σῖτον, καὶ ἐκ τῶν ἐξ αὐτῶν ἀλεύρων νὰ κατασκευάζωσιν ἄρτους. Ὅτι δὲ τὸ εἰρημένον ἔργον οὐκ ἦν ὀνειδιστικὸν δηλοῖ ἡ Ἀθήνησιν ἑορτὴ τῆς Ἀθηνᾶς, καθ' ἣν παρθένοι ἐκ γνωρίμων οἴκων ἤλουν τὰ εἰς τὴν θυσίαν πόπανα (³). Πρὸς τούτοις αἱ κόραι ἐμάνθανον παρὰ τῶν μητέρων ν' ἀνάπτωσι πῦρ, μετὰ τῶν θεραπαινῶν νὰ μαγειρεύωσι, νὰ στρώνωσι τὰς κλίνας καὶ τἄλλα τὰ παρόμοια νὰ ποιῶσι· διότι

(¹) Ἰδὲ Panof. Griech. u. Griechin. σ. 4.
(²) Bild. Ant. Leb. Tf. XVIII. N. 8.
(³) Ἰδὲ σχολ. Ἀριστ. ἐκκλ. 643.

Digitized by Google

ἅπαντα τὰ προειρημένα ἔργα ἦσαν τοῦ γυναικείου γένους (κατὰ Πλάτωνα Πολιτ. 5, 455).

§. 134. Ἐξ ἱστορικῶν παραδόσεων καὶ ἐκ παλαιῶν γραφῶν δῆλον γίνεται, ὅτι αἱ νέαι καὶ ἐν ἄλλαις ἑλληνικαῖς πόλεσι, μάλιστα δ' ἐν Ἀθήναις, ἐμάνθανον καὶ ὀλίγα γράμματα, ὅσα ἐνομίζοντο χρήσιμα εἰς οἰκονόμους γυναῖκας, οἷον ἀνάγνωσιν καὶ ἀριθμητικὴν, ἔτι δὲ μουσικὴν καὶ χορὸν, ὡς ἀνωτέρω ἐῤῥέθη· καὶ ταῦτα ὅμως ἐδιδάσκοντο οἴκοι.

§. 135. Πλὴν δὲ τῶν εἰρημένων ἔργων καὶ ἀσχολιῶν τὰ θήλεα ἐγυμνάζοντο καὶ ἠσκοῦντο ἀσκήσεις τινὰς, αἵτινες καλὸν καὶ εὔτονον ἀπειργάζοντο τὸ σῶμα, ἰδίᾳ δὲ αἱ ἐν Σπάρτῃ κόραι, αἵτινες ἐγυμνάζοντο ὡς καὶ οἱ νέοι, οἷον ἔτρεχον, ἐπάλαιον, ἐδισκοβόλουν καὶ παντοίως ἐγύμναζον τὸ σῶμα, «ἵνα, κατὰ τὸν σοφὸν » Πλούταρχον, ἥ τε τῶν γεννωμένων ῥίζωσις ἰσχυρὰν » ἐν ἰσχυροῖς σώμασιν ἀρχὴν λαβοῦσα βλαστάνοι βέλ» τιον (1)». Ἄσκησις δὲ καλλίστη τῶν Ἑλληνίδων ἦν ἡ ὄρχησις, ὁ ἐν τῇ συνηθείᾳ χορὸς λεγόμενος, διότι ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος διὰ χορῶν ἐτίμων τὰς ἑορτὰς τῶν θεῶν, ἐν αἷς παρῆσαν καὶ αἱ νέαι, ὡς προϊόντες ἐροῦμεν. Ἡ ἐν πίν. ΣΓ 59 εἰκὼν δηλοῖ νέαν χορεύουσαν· ταύτης τὰ βήματα καὶ τοὺς ἑλιγμοὺς τῶν ποδῶν καὶ τοὺς τοῦ σώματος λυγισμοὺς ῥυθμίζει διὰ ῥάβδου, ἣν ἔχει ἐν τῇ δεξιᾷ, ἡ ἔναντι ἱσταμένη χοροδιδάσκαλος.

§. 136. Τερπνοτάτη δὲ παιδιὰ καὶ τῶν χορῶν ἦν ἡ σφαιριστικὴ, ἥτις οὐ μικρὸν συνετέλει, ὡς ἀνωτέρω εἴρηται, εἰς ῥώμην καὶ εὐεξίαν σώματος. Ταύτην δ' ἔπαιζον αἱ νέαι διά τινος ᾠδῆς κατ' Ἀθήναιον, λέγοντα ὅτι «Καρύστιος ὁ Περγαμηνὸς ἱστορεῖ τὰς Κερκυραίας γυ» ναῖκας ἔτι καὶ νῦν σφαιριζούσας ᾄδειν (1, 24, 6)». Ἡ ἐν πίν. ΣΓ 60 εἰκὼν δηλοῖ νέαν παίζουσαν τὴν οὐρανίαν

(1) Ἰδὲ Πλούτ. Β. Λυκ. ΙΔ'.

Digitized by Google

καλουμένην σφαῖραν, ὡς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκ τοῦ σχήματος τῆς γυναικὸς, ἥτις, μετέωρος ἔτι οὖσα, φέρει ἐν τῇ χειρὶ τὴν σφαῖραν ([1]).

§. 137. Σώματος ἀσκητικὴ παιδιὰ καὶ τόλμης ἐγερτικὴ ἦν καὶ ἡ αἰώρα, ἣν ἡ συνήθεια κούνιαν καλεῖ· αὕτη δ' ἐπαίζετο οὕτως· κρατούμεναι αἱ νέαι ἐκ σχοινίου, ὅπερ καθείλκετο ἀπό τινος πυκνοφύλλου δένδρου ἢ ἀπ' ἄλλου τινὸς ὕψους ἐν εἴδει μονοβαθμίου κλίμακος, ἐφ' ἧς ἐκάθηντο, αἰωροῦντο. Ἡ ἐν πίν. ΣΤ 61 εἰκὼν δεικνύει νεάνιδα καθημένην ἐπὶ τῆς αἰώρας καὶ κρατοῦσαν διὰ τῶν ἀνεχομένων χειρῶν τὰ σχοινία· ὄπισθεν δ' αὐτῆς ἑτέρα ὁρᾶται ἑστῶσα γυνὴ, πιθανῶς ἡ τροφὸς τῆς νέας, ἥτις προωθεῖ τὴν αἰώραν· μεταξὺ δὲ κεῖται σκεῦός τι, ὅπερ ἐχρησίμευεν ὡς κλίμαξ, δι' ἧς ἀνέβαινεν εἰς τὴν αἰώραν. Τὴν αἰώραν δὲ τοσοῦτον ἠγάπων αἱ τῶν Ἀθηναίων θυγατέρες, ὥστε καὶ ἑορτὴ ἦν παρ' αὐτοῖς, αἰώρα καλουμένη, ἥτις ἐτελεῖτο εἰς τιμὴν τῆς Ἠριγόνης, ἥτις ζητοῦσα τὸν πατέρα καὶ νεκρὸν εὑροῦσα αὐτὸν ὑπὸ λύπης ἀνήρτησεν ἑαυτήν ([2]).

§. 138. Ἑτέρα δ' εὐρυθμίας παιδιὰ καὶ προγύμνασμα τῶν χορῶν ἦν καὶ τὸ ἑξῆς· δοκός τις ἐπετίθετο ἐπὶ καταπεπηγότος σκόλοπος, ὡσεὶ ζυγὸς ἐν πλάστιγγι· εἶτα δὲ δύο νεάνιδες ἀνέβαινον ἑκατέρα ἐφ' ἑκατέρας τῶν ἄκρων αὐτῆς, καὶ ἄνω μετεωριζόμεναι πολὺν χρόνον θαυμαστῶς ἐζυγοστατοῦντο καὶ ἰσοῤῥόπουν. Ὡς δ' ἡ ἀσκητικὴ αὕτη παιδιὰ ἐλέγετο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἀγνοοῦμεν, διότι γραφαὶ μὲν ταύτης ἐσώθησαν, οὐχὶ δὲ καὶ σαφὲς ὄνομα αὐτῆς.

([1]) Ἰδὲ Millin Peind. d. Was. ant. T. II, pl. LXXIII. πρβλ. καὶ Panof. Griechin. u. Griech. N. 8.

([2]) Ἀπολ. 3. 14. 5. Ἐτυμολ. μ. λ. Αἰώρα καὶ εὔδειπνος, καὶ Ἡσυχ. λ. Αἰώρα, πρβλ. Gerhard Antik. Bildw. Taf. LV καὶ Panof. Bild. Antik. Lebens. Taf. XVIII. 2.

Digitized by Google

Οἱ νεώτεροι τῶν ἀρχαιολόγων (1) καλοῦσι τὴν παιδιὰν ταύτην πέταυρον, τοὺς δ' αὐτὴν παίζοντας πεταυριστάς. Εἰς τοῦτο δ' ὡρμήθησαν ἔκ τινος παρὰ Ῥωμαίοις παιδιᾶς, ἥτις ἐκαλεῖτο *petaurum*, ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ πεταύρου, ὅπερ ὅμως ἐδήλου τό τε πάλαι καὶ τὸ νῦν οὐχὶ παιδιὰν, ὡς ἐγὼ νομίζω, ἀλλ' ἁπλῶς λεπτήν τινα σανίδα, ἐφ' ἧς πολλάκις χρεμαμένης ἀπό τινος ὕψους ἐκοίταζον κατὰ Πολυδεύκην αἱ ἐνοικίδιοι ὄρνιθες (2), ἢ εἰς ἣν ἀπέθετον ὄψα καὶ σκεύη. Καθ' ὁμοιότητα δὲ τῆς παρ' Ἕλλησι μετὰ πεταύρου χρεμάστρας ὠνομάσθη παρὰ Ῥωμαίοις petaurum καθόλου τό τε ὑψηλὸν μέρος, ἐφ' οὗ ἵσταντο καὶ τὸ μηχάνημα, δι' οὗ ἔτερπον τοὺς θεατὰς, οἱ διαφόρους ἐν τῷ ἀέρι κινήσεις ποιοῦντες θαυματοποιοὶ, ὡς τοῦτο γίνεται δῆλον ἐκ τῶν ἑξῆς χωρίων· « Sicut mechanici quum alto exsiluere petauro (3) »· « Lucilius a petauro appellatos existimare videtur, quum ait « siculi mechanici cum alto exsiluere petauro ». At Aelius Stilo quod in aëre volent, cum ait « petaurista proprie graece ideo, quod is πρὸς ἀέρα πέταται (4) »·

« Corpora quae valido saliunt excussa petauro
» alternosque cient motus: elatus et ille
» nunc jacet atque hujus casu suspenditur ille (5) ».

Τὰ χωρία ταῦτα καὶ μάλιστα τὸ τελευταῖον ὑπέλαβόν τινες ἀναφερόμενα εἰς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος παιδιὰν, ἣν καὶ πέταυρον ἀπεκάλεσαν. Ἀλλὰ καὶ ἂν οἱ Ῥωμαῖοι petaurum λέγοντες ἐνόουν τὴν παιδιὰν ταύτην,

---

(1) Ἰδὲ K. Fr. Hermann, Griech. Privat. Alt. 33, 22, καὶ Krause, s. 325. καὶ Gerhard. ant. Bildw. 1, 53.
(2) Πολυδ. 1, 156. προβλ. καὶ Φώτ. λεξ. σ. 313, καὶ Ἡσύχ. λεξ. πέταυρον.
(3) Lucius Sat. fragm. N° 40. Προβλ. καὶ Juvenal. XIV, 265. Martial. Epigr. XI. 21. 3.
(4) Festus v. petauristas p. 206.
(5) Manil. Astron. V, 434.

Digitized by Google

δὲν ἕπεται ἐκ τούτου, ὅτι καὶ οἱ Ἕλληνες ἀπεκάλουν αὐτὴν πέταυρον. Ἀλλὰ πῶς ὠνομάζετο ἡ παιδιὰ αὕτη παρὰ τοῖς Ἕλλησι; Περὶ τούτου νῦν ἐξεταστέον. Ἡ ἐν πίν. ΣΤ' 62 εἰκὼν δεικνύει ἡμῖν δύο νέας, ὧν ἑκατέρα ἑστῶσα ἐφ' ἑκατέρας τῆς ἄκρας μακροῦ ξύλου, προσηρμοσμένου κατὰ τὸ μέσον ἐπὶ καταπεπηγότος σκόλοπος, ἐπιχαρίτως ἄνω μετεωρίζεται· μεταξὺ δ' αὐτῶν φαίνεται συναιωρούμενος πτερωτὸς παῖς, ΗΟΣ ὀνόματι, ὡς ἐκ τῶν προσγεγραμμένων γραμμάτων δῆλον, ἔχων ταινίαν ἐν χερσὶν, ἵν' ἀναδήσῃ τὴν κεφαλὴν τῆς νικητρίας. Τὸ ἐφ' οὗ ἑκατέρα τῶν νέων ἵσταται ξύλον οὐκ ἔστι πέταυρον, ὡς ἐκ τοῦ μήκους καὶ τοῦ πάχους αὐτοῦ δῆλον, ἀλλὰ δοκὸς ἢ μᾶλλον τράπηξ τις, ἐξ οὗ πιθανὸν γίνεται ὅτι ἡ παιδιὰ αὕτη ὠνομάζετο παρ' Ἕλλησι τ ρ ά π α καὶ τράμπα. Τὴν ὀνομασίαν ταύτην πιθανολογεῖ καὶ ἡ παρ' ἡμῖν ὀνομασία τῆς αὐτῆς καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον παιζομένης παιδιᾶς, ἣν καὶ ἡμεῖς σήμερον ἐκ τῆς δοκοῦ, τράπης καὶ κοινῶς τράφας λεγομένης, τράμπα καλοῦμεν, ὡς δηλοῖ καὶ τὸ κατὰ τὴν παιδιὰν ἐπᾳδόμενον ᾀσμάτιον τόδε·

» Τράμπα τραμπαλίζομαι,
» πέφτω καὶ τσακίζομαι,
» καὶ κτυπῶ τὴ μύτη μου,
» καὶ μὲ κλαί' ἡ νύφη μου ».

Ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Ἑλλάδος λέγεται καὶ τράμπάλη ἡ παιδιὰ αὕτη, πιθανῶς ἐκ τοῦ κατὰ τὴν παιδιὰν προερχομένου ἄνω καὶ κάτω πάλλεσθαι· ἐξ οὗ ὡρμημένος καὶ ὁ ἐξηγητὴς τῆς εἰρημένης γραφῆς, ὁ ἐν Βερολίνῳ καθηγητὴς τῆς ἀρχαιολογίας καὶ ἐμὸς διδάσκαλος Θεόδωρος Πανόφκας, οὐκ ἀφυῶς ὑπέλαβεν ὅτι τὸ ὄνομα ΝΑΠΑΛΙΝΑ τῆς πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ δρῶντος νέας αἰνίττεται τὸ ἐκ τῆς παιδιᾶς ἀκολουθοῦν κάτω καὶ ἄνω πάλλεσθαι· « die in der Höhe, λέγει, scwebende den Namen Ναπαλίνα höchst passend trägt,

man möge diesem Namen von ἀναπάλλομαι, sich in der Höhe schwingen » κτλ. (1)

§. 139. Τοιαῦτα ἦσαν τὰ ἔργα, ἅτινα ἐμάνθανον αἱ ἐλεύθεραι παρθένοι παρὰ τῶν μητέρων καὶ τροφῶν αὐτῶν, καὶ περὶ ἃ προθύμως πάνυ καὶ ἠσχολοῦντο καὶ διέτριβον· διότι ἡ περὶ τὰ οἰκεῖα ἔργα γνῶσις καὶ δεξιότης αὐτῶν καὶ ἡ σωφροσύνη ἦν ἡ πρωτίστη ἀρετὴ καὶ σύστασις τῆς καλῆς ἀνατροφῆς καὶ χρηστῆς ἀγωγῆς τῶν παρθένων, ὡς δηλοῖ ἡ παρὰ Στοβαίῳ (74, 32) Θεανὼ, ἥτις ἐρωτηθεῖσα, πῶς ἔνδοξος ἔσται, ἀπεμνημόνευσε τὸν ἀξιομνημόνευτον στίχον τοῦ ἀθανάτου Ὁμήρου·

» Ἱστὸν ἐποιχομένη καὶ ἐμὸν λέχος ἀντιόωσα (2) »,

§. 140. Ἅπαντα τὰ εἰρημένα ἔργα ἐμάνθανον αἱ παρθένοι, ὡς προείρηται, ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἔνθα μέχρι γάμων κατάκλειστοι ἐπιμελῶς ἐφυλάσσοντο (3), ὁπόθεν δὲν ἐξήρχοντο, εἰ μὴ κατὰ τὰς ἑορταστικὰς ἡμέρας, καὶ ἀεὶ μετὰ τῶν μητέρων· ὅτε δὴ ἐπεφαίνοντο καὶ ἐπεμιγνύοντο τοῖς ἀνδράσιν· ἐκ δὲ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἐπιμιξίας ὑπήρχετο ἐνίοτέ τινας πόθος ἀλλήλων, ὅστις σὺν τῷ χρόνῳ μετετρέπετο εἰς ἔρωτα· ὑφ' οὗ τοῦ γλυκέος ὀδόντος οἱ ἐρῶντες δακνόμενοι ἐζήτουν νὰ εἰδῶσι τὴν γνώμην καὶ εὔνοιαν τοῦ ἐρωμένου δι' ἀφελῶν τινων καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους μαντικῶν παιδιῶν. Τοιαύτη δὲ ἦν·

Πρῶτον τὸ τηλέφιλον· ἦν δὲ τοῦτο φύλλον κυρίως τῆς μήκωνος, ὅπερ ἐπέθετον ἐπὶ τοὺς πρώτους δύο δακτύλους τῆς ἀριστερᾶς, οὓς συνῆγον κυκλικῶς, εἶτα διὰ τῆς ἑτέρας χειρὸς ἐπέκρουον τὸ φύλλον· εἰ μὲν τοῦτο ὑπεσχίζετο ὑπὸ τοῦ κρούσματος καὶ ἦχον ἀπε-

(1) Panofk. Bild. ant. Leb. Taf. XVIII. 3.

(2) Ἰλιάδ. α, 31. ἰδὲ καὶ Πλούτ. π. ἀρ. γυν. 19 καὶ Ἀριστοφ. Θεσμοφ. 821.

(3) Σοφοκλ. Οἰδίπ. ἐπὶ Κολ. 343. Εὐριπ. Ὀρ. 108. καὶ Φωκυλ. 203.

Digitized by Google

τέλει, ἐδήλου ὅτι ἀντηρῶντο· ἐξ οὗ ἤχου ὠνομάσθη κατ' ἐμὲ τὸ τηλέφιλον, ὅπερ σημαίνει ἀγάπην εἰς τὰ μακρὰν, ἐκ τοῦ τῆλε καὶ φίλου, καὶ πλαταγώνιον (1). Περὶ τῆς χρήσεως τοῦ τηλεφίλου διδάσκει ἡμᾶς ὁ Θεόκριτος, ὃς ἐπάγει τὸν αἰπόλον λέγοντα·

» ἔγνων πρὰν, ὅκα μευ, μεμναμένω εἰ φιλέεις με,
» οὐδὲ τὸ τηλέφιλον ποτε μαξάμενον πλατάγησεν,
» ἀλλ' αὔτως ἁπαλῷ ποτὶ παχέος ἐξεμαράνθη (2) ».

Δεύτερον, τὸ φύλλον κρίνου ἢ ῥόδου, ὅπερ διπλοῦντες, εἶτα ἐμφυσῶντες εἰς αὐτὸ ἐξερρήγνυον ἐπὶ τοῦ μετώπου· εἰ μὲν οὖν ἦχει τοῦτο λαμπρῶς, ἐδήλου τὴν εὔνοιαν καὶ φιλίαν τοῦ ἐρωμένου.

Τρίτον, ὁ κόκκος τῶν μήλων συμπιεζόμενος, ὑγρὸς ἔτι ὢν, διὰ τῶν δύο πρώτων δακτύλων τῆς δεξιᾶς, εἰ πρὸς ὕψος ἐπήδα, ἐδήλου τὴν εὔνοιαν τῶν ἐρωμένων (3). Ἰδίᾳ δὲ οἱ ἐρώμενοι, θέλοντες νὰ ἐκδηλώσωσι τὸν ἔρωτα αὐτῶν πρὸς τὴν ἐρωμένην, συνείθιζον νὰ γράφωσιν ἐπὶ τῶν τοίχων ἢ ἐπὶ τῶν θυρῶν τῆς οἰκίας, ἢ ἐπὶ στήλης, ἢ ἐπὶ δένδρων, ἢ ἐπὶ φύλλων, ἢ ἐπὶ σκευῶν, τὸ ὄνομα τῆς ἐρωμένης μετὰ τοῦ ἐπιθέτου καλὴ, ὡς δηλοῖ ὅ τ' Ἀριστοφάνης λέγων·

» Ἀλλ' ἐνὶ δὴ φλοιοῖσι κεκομμένα τόσα φορεῖτε
» γράμματα, Κυδίππην ὅσ' ἐρέουσι καλήν (4) ».

καὶ ὁ Θεόκριτος·

» Γράμματα δ' ἐν φλοιῷ γεγράψεται, ὡς παριών τις
» ἀγγνοίη, Δωριστί· Σέβου μ'· Ἑλένης φυτόν εἰμι (5) ».

καὶ πολλαὶ τῶν περισεσωσμένων παλαιῶν γραφῶν, ἐν αἷς πλησίον νέας, ἢ νέου, γέγραπται τὸ ἐπίθετον καλὸς, καλή (6).

---

(1) Καθ' Ἡσύχιον λέγοντα· « ἐπλατάγησεν· ἐψόφησεν, ἔνθεν τὸ πλαταγώνιον ». ἔπιθι καὶ Φώτ. λεξ. 432.
(2) 3, 28—30.
(3) Ἰδὲ Πολυδ. θ, 128. (4) Ἀριστοφ. Ἀχαρν. 144.
(5) Θεόκρ. 18, 47 καὶ Λουκ. ἐρωτ. 16.
(6) Ἰδὲ Boettiger, Vasengem. II. 111. s. 64.

Digitized by Google

Πρὸς τὰς εἰρημένας μαντικὰς παιδιὰς λογιστέα καὶ σημεῖά τινα, δι' ὧν προεδηλοῦτο, κατὰ τὴν τῶν ἀρχαίων ὑπόληψιν, τὸ μέλλον, οἷον·

Πρῶτον, οἱ τῶν βλεφάρων παλμοί, ἰδίᾳ δὲ οἱ τοῦ δεξιοῦ ὀφθαλμοῦ, ἐσήμαινον ὅτι ταχέως ἔμελλε νὰ φανῇ ὁ καλός, ἡ φίλη ἢ ὁ φίλος· ὡς δηλοῖ ὁ παρὰ Θεοκρίτῳ αἰπόλος λέγων·

» Ἄλλεται ὀφθαλμός μευ ὁ δεξιός· ἆρά γ' ἰδησῶ
» αὐτόν; (¹) »

Δεύτερον, ὁ τῶν ὤτων τινὸς βόμβος ἐσήμαινεν, ὅτι ἐμέμνητο αὐτοῦ φίλος ἢ φίλη τις, καθ' ἃ ἡ παρὰ Λουκιανῷ Δορκὰς πρὸς τὸν Παρμένωνα λέγει· « ἦπου, ὦ » Παρμένων, ἐβόμβει τὰ ὦτα ὑμῖν; ἀεὶ γὰρ ἐμέμνητο » ἡ κεκτημένη μετὰ δακρύων καὶ μάλιστα, εἴτις ἐλη- » λύθει ἐκ τῆς μάχης (²) ».

Τρίτον, ὁ πταρμὸς ἐδήλου αἴσιον τέλος διανοήματος ἢ πράξεως, περὶ ἧς ἔλεγέ τις· δηλοῖ δὲ τοῦτο ἡ παρ' Ὁμήρῳ Πηνελόπη, ἥτις ἀκούσασα τὸν πταρμὸν τοῦ Τηλεμάχου, ὃς ἔπταρεν, ἐν ᾧ αὕτη ηὔχετο περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Ὀδυσσέως, περιχαρὴς ἐκφωνεῖ·

» Οὐχ ὁράᾳς ὅ μοι υἱὸς ἐπέπταρε πᾶσιν ἔπεσσιν (³) »;

Παρὰ τὸν πταρμὸν ἐπεφώνουν οἱ ἀκούοντες· « Ζεῦ, σῶσον ».

Τέταρτον, φωνή τις ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου ἐμπεσοῦσα, ἐν ᾧ διενοεῖτό τις περί τινος ἢ ἐποίει τι, ἐδήλου, εἰ μὲν ἦν καλή, καλόν, εἰ δὲ κακή, κακόν· ἐλέγετο δ' αὕτη κληδών, φήμη καὶ ὀμφή (⁴).

§. 141. Εἰς ἔρωτος δὲ ἔγερσιν ἢ ἀποσόβησιν ἐνόμι-

(¹) Θεόκρ. 3, 37.
(²) Λουκ. ἑταιρ. διάλογ. 9.
(³) Ὁμηρ. Ὀδυσ. ρ, 545. ἴδε καὶ Πλούτ. Θεμιστ. 13. καὶ Ξενοφ. Κ. ἀνάβ. 3, 2, 9. καὶ Θεόκρ. Ζ'. 95.
(⁴) Ὁμηρ. Ἰλ. 6, 41 καὶ Αἰσχ. Προμ. 486.

Digitized by Google

ζον οἱ παλαιοὶ ὅτι οὐ μικρὸν συνετέλει ἡ μαγευτικὴ καὶ ἡ γοητεία, περὶ ἧς ἀλλαχοῦ ἔσται λόγος.

§. 142. Τὸν ἔρωτα τῶν νέων αἰσθανόμενοι οἱ γονεῖς, ἢ οἱ κηδεμόνες αὐτῶν, ἔσπευδον φρονίμως νὰ συζεύξωσιν αὐτοὺς διὰ τοῦ ἱεροῦ γάμου, καθ' ὃν τρόπον προείπομεν· εἰ δὲ τὸν ἔρωτα αὐτῶν δὲν ἔστεργον οἱ γονεῖς διὰ τὸ ἀνόμοιον τοῦ γένους ἑκατέρων, ἢ δι' ἄλλην τινὰ αἰτίαν, οἱ νέοι ἐξ αἰδοῦς καὶ φόβου οὐκ ἀντέλεγον μὲν πρὸς τοὺς γονεῖς, διῆγον ὅμως μαραινόμενοι καὶ ῥέοντες, ἐνίοτε δὲ ἐκ τῆς βίας καὶ ἀγριότητος τῶν κηδεμόνων κατέβαινον πρόωρα εἰς τὸν ᾅδην. Εἰ δ' ὁ ἕτερος τῶν ἐρωμένων, τύχῃ κακῇ, ἐγίνετο παλίμβολος, καὶ ἀχαριστῶν πρὸς τὸν πρῶτον ἔρωτα ἐτρέπετο πρὸς ἕτερον, τότε πολλὰ καὶ δεινὰ ἐκ τῆς ζηλοτυπίας προήρχοντο, περὶ ὧν διδάσκουσιν ἡμᾶς οἱ περὶ ἔρωτος μῦθοι τῶν ἀρχαίων, οὓς οἱ ποιηταὶ πολλαχοῦ τῶν ποιημάτων παρενεῖρον. Κατ' αὐτοὺς πολλοὶ τῶν ἡρώων καὶ ἡρωϊνῶν πολλὰ ἐξ ἔρωτος ὑπέμειναν· οἷον ὁ μὲν ἐξοχώτερος αὐτῶν Ἡρακλῆς λάτρις καὶ δοῦλος τῆς Ὀμφάλης, ὡς λέγεται, ἐγένετο, ᾧπερ ὅμως ὕστερον ἐκ ζυλοτυπίας ἡ γυνὴ αὐτοῦ Δηιάνειρα παρεσκεύασεν ἄκουσα τὸν ἀλγεινότατον θάνατον· ἡ δὲ Φαίδρα ἀνήρτησεν ἑαυτὴν ἐξ ἔρωτος πρὸς τὸν φρόνιμον Ἱππόλυτον, ὃν ἡ ἐξ ἐπιβουλῆς καὶ ἀγνοίας ἀρὰ τοῦ πατρὸς Θησέως οἰκτρῶς κατέστρεψεν· ἡ δὲ Μήδεια ἐξ ἐμπαθοῦς ἔρωτος τοῦ Ἰάσωνος, ὅστις παριδὼν αὐτὴν ἔγημε τὴν Κρέοντος θυγατέρα Γλαύκην, ταύτην μὲν ἐκ ζηλοτυπίας μεμαγευμένῳ πέπλῳ κατέκαυσε, τὰ δὲ ἴδια τέκνα παραλογίσασα ἔσφαξεν· ὁ δ' εὐγενὴς υἱὸς τοῦ Κρέοντος Αἵμων ἀπέσφαξεν ἑαυτὸν ἐπὶ τοῦ τάφου τῆς ἐρωμένης Ἀντιγόνης διὰ τὴν κακοβουλίαν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Πολλοὶ δὲ καὶ ἄλλοι τῶν θνητῶν, ἐξ ἀτυχοῦς ἔρωτος θέλοντες νὰ σβέσωσι τὴν φλέγουσαν τὰς φρένας αὐτῶν φλόγα τοῦ ἔρωτος, ἔῤῥιπτον ἑαυ-

Digitized by Google

τοὺς εἰς φρέατα καὶ εἰς θαλάσσας ἀπὸ ὑψηλῶν πετρῶν, ἐξ ὧν ἦν καὶ ἡ εἰς τὸ πέλαγος προκειμένη πέτρα τῆς Λευκάδος, ἐφ' ἧς ἦν ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, Λευκάτα καλουμένου, ἀφ' ἧς ἐλέγετο ὅτι ἐπήδων εἰς τὴν θάλασσαν οἱ ἐρῶντες ([1]). Τοιαῦτα καὶ παντοῖα ἄλλα ἀπειργάζετο ὁ ἔρως οὐ μόνον τῷ γένει τῶν θνητῶν, ἀλλὰ καὶ τῷ τῶν ἀθανάτων, οὗτινος ἔρωτος τὸ πανσθενὲς θαυμαστῶς διαγράφει ὁ ἀθάνατος Σοφοκλῆς ἐν τῷ τῆς Ἀντιγόνης δράματι, ἔνθα ὁ χορὸς λέγει·

» Ἔρως ἀνίκατε μάχαν,
» Ἔρως, ὃς ἐν κτήμασι πίπτεις,
» ὃς ἐν μαλακαῖς παρειαῖς νεάνιδος ἐννυχεύεις·
» φοιτᾷς δ' ὑπερπόντιος ἔν τ' ἀγρονόμοις αὐλαῖς,
» καί σ' οὔτ' ἀθανάτων φύξιμος οὐδεὶς
» οὐθ' ἁμερίων ἐπ' ἀνθρώπων, ὁ δ' ἔχων μέμηνεν ([2]) ».

§ 143. Τοσαῦτα μὲν περὶ τῆς ἀνατροφῆς καὶ ἀγωγῆς καὶ τῶν παρ' ἀρχαίοις Ἕλλησι θηλέων· νῦν δ' εἴπωμεν βραχέα τινὰ καὶ περὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν παρ' ἡμῖν θηλέων, ἐκείνων κἂν, ὧν οἱ γονεῖς φυλάττουσιν ἔτι τὰ τῶν πατέρων γενναῖα ἤθη.

§. 144. Τὴν ἀγωγὴν τῶν νῦν θηλέων καλῶς ἐξετάζοντες θέλομεν εὕρει κατ' οὐδὲν, ἢ μικρὸν διαφέρουσαν τῆς τῶν ἀρχαίων. Ὡς γὰρ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἔργα τίμια καὶ πρέποντα ταῖς παρθένοις ἐνομίζοντο πάντα τὰ τῆς ταλασίας ἔργα, οὕτω καὶ τὰ νῦν τὸ νήθειν, τὸ κλώθειν, τὸ ὑφαίνειν, τὸ ῥάπτειν, τὸ κεντεῖν καὶ τἄλλα τὰ παρόμοια ἔργα τίμια καὶ πρέποντα ταῖς παρθένοις νομίζονται, ἅτινα μανθάνουσι παρὰ τῶν μητέρων καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ. Αἱ κόραι κατασκευάζουσι τὰ ἐνδύματα καὶ ἱμάτια πάντων τῶν οἰκείων. Αὗται παρασκευάζουσιν ἰδίαις χερσὶ τὰ τῆς προικὸς αὐτῶν ἀναγκαῖα καὶ χρήσιμα ὑφάσματα, πέπλους ποικίλους, κα-

([1]) Ἰδὲ Στράβ. 1, 637.
([2]) Ἀντιγ. 780.

λοὺς τάπητας καὶ τἄλλα τὰ παρόμοια, ἅτινα συνεθίζουσι νὰ στοιβάζωσι παρά τινα πλευρὰν τῆς οἰκίας, ἵνα ἐπιδεικνύωνται εὐκόλως πρὸς πάντα εἰςερχόμενον εἰς αὐτὴν ξένον, ὅστις, προσεκτικῶς θεωρῶν καὶ ἐξετάζων αὐτὰ, κρίνει ἔκ τε τοῦ πλήθους καὶ τῆς τέχνης αὐτῶν, περὶ τῆς ἐπιμελείας καὶ τῆς περὶ τὰ ἐργόχειρα ἐπιδεξιότητος τῆς κόρης, ἣν ἐπαινεῖ καὶ πρὸς πάντας φημίζει, ὡς καλὴν οἰκοκυράν· ὃν ἔπαινον περὶ πολλοῦ ποιοῦνται καὶ αἱ παρθένοι καὶ οἱ γονεῖς αὐτῶν· διότι ἡ περὶ τὰ οἰκεῖα ἔργα ἐπιμέλεια καὶ ἐπιδεξιότης τῶν κορῶν γίνεται ἀρίστη σύστασις τῆς καλῆς καὶ κοσμίου ἀνατροφῆς αὐτῶν καὶ ἄριστος καλῶν γάμων προξενητής.

§ 145. Ὡς δὲ τὸ πάλαι αἱ νέαι ὕφαινον τοῖς θεοῖς, ὡς προδέδεικται, πέπλους καὶ χιτῶνας, οὕτω καὶ τὰ νῦν αἱ νέαι ὑφαίνουσαι ἰδίαις χερσὶ πέπλους, ὑποκάμισα καὶ ἄλλα ὑφάσματα, ἀνατιθέασιν εἰς τὰς εἰκόνας τῶν ἁγίων, τὰ μὲν τιμῶσαι τὸν ἅγιον, τὰ δὲ εὐχαριστοῦσαι αὐτῷ, ὅτι ἔσωσεν ἀπὸ κακοῦ καὶ κινδύνου αὐτὰς ἢ οἰκείους αὐτῶν· τὰ δὲ ἱκετεύουσαι, ὅπως φυλάττῃ τὴν χώραν καὶ τοὺς ἐνοικοῦντας ἐν αὐτῇ ὑγιεῖς· ἰδίᾳ δὲ τὸ ἔθιμον τοῦτο τηρεῖται ἐν Σαλαμῖνι, Ἀμπελακίοις καὶ Ἀθήναις. Καὶ ἐν μὲν τῇ Σαλαμῖνι νέαι αὐθημερὸν νήθουσιν, ὑφαίνουσι καὶ ῥάπτουσιν ὑποκάμισον, ὅπερ ἀνακρεμῶσιν εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου Πέτρου· ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις νέαι, καὶ γυναῖκες ἐκλεκταὶ, μονοστέφανοι, ὡς νῦν ὀνομάζουσιν αὐτὰς, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ποιοῦσαι ἔνδυμα, ἀνατιθέασιν εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου Χαραλάμπους. Ἐπειδὴ δὲ περὶ τοῦ Ἀθήνησιν ἐθίμου τούτου ὁ λόγος, κρίνω καλὸν νὰ παραθέσω ἐνταῦθα ἣν ἔγγραφον ἐξιστόρησιν τοῦ αὐτοῦ ἐθίμου, καὶ ἑτέρου σὺν τούτῳ τελουμένου, μοὶ ἐπέδωκεν ἀνὴρ πρεσβύτης, ἀμαθὴς μὲν τῆς ἀρχαιολογίας, πιστὸς δὲ καὶ τίμιος· ἔχει δ' αὕτη οὕτως· « Εἰς

« τὸ δεύτερο θανατικὸ (¹), ἀνήμερα τοῦ ἁγίου Χαρα-
» λάμπους, ἐμάζωξαν 40 μονοστέφαναις, αἱ ὁποῖαι προσ-
» έφεραν ἓν ποσὸν χρηματικὸν, καὶ μὲ αὐτὸ ἔκαμαν ἓν
» ἀλετράκι, καὶ ἓν χακάδι ἀργυροῦν, ἐπῆραν καὶ δύω
» μοσχαράκια δίδυμα, τὰ ὁποῖα τὰ ἔζευξαν εἰς τὸ ἀλέτρι
» καὶ ἔφεραν τρὶς γῦρο τὴν χώραν, καὶ μετὰ ταῦτα ἔγρα-
» ψαν τὰς ἀσθενείας ὅλας καὶ τὰς ἔθεσαν εἰς τὸ χακα-
» δάκι, καὶ μετέβησαν εἰς τὸν δρόμον τοῦ Πειραιῶς, ὅπου
» ἤδη ὑπάρχει τὸ πηγάδι καὶ ὁ σταθμὸς, ἔσκαψαν ἕνα
» λάκκον, ἔσφαξαν τὰ μοσχάρια, καὶ ἔχυσαν ὅλα, ἀλέτρι,
» χακαδάκι μὲ τὰς ἀσθενείας, ὡς καὶ τὰ μοσχάρια, καὶ
» τὰ ἐσκέπασαν, θέτοντες καὶ μίαν κολώναν, τὴν ὁποίαν
» ἔβγαλαν οἱ Γερμανοὶ, ὅτε ἔκαμαν τὸν δρόμον Πειραιῶς
» τῷ 1835. Αὗται αἱ 40 μονοστέφαναις ἔγνεσαν βαμ-
» πάκι, τὸ ἔκαμαν πανὶ μονομερὴς, καὶ κατεσκεύασαν
» 'ποκαμισάκι τοῦ ἁγίου Χαραλάμπους, καὶ τὸ κρέμασαν
» τοῦ ἁγίου, καὶ τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν τὸ ἔκοψαν εἰς τε-
» μάχια, καὶ μοιράσθη εἰς ὅλους, τὰ ὁποῖα ἔκαμαν φυ-
» λακτικά. » Τοιαῦτα ἱστορεῖ περὶ τοῦ Ἀθήνησιν ἐθίμου φίλος καὶ πιστὸς ἀνὴρ, ὅστις καὶ αὐτὸς εἶδεν αὐτὸ τελούμενον καὶ παρ' ἄλλων πιστῶν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν Ἀθηναίων ἤκουσε. Νῦν δὲ, καλῶς σκοποῦντες τὸ παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἀθηναίοις εἰρημένον ἔθιμον, δὲν θέλομεν διστάσει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι καὶ τοῦτό ἐστι λείψανον τῆς θυσίας καὶ τελετῆς, ἣν οἱ παλαιοὶ Ἀθηναῖοι ἐτέλουν εἰς σωτηρίαν καὶ ὑγείαν τῆς πόλεως, καὶ εἰς καρποφορίαν τῆς γῆς, εἰς τὸν ἥρωα Βουζύγην, ὅστις πρῶτος ζεύξας, ὡς παραδέδοται, εὐρώστους βοῦς, τρὶς ἤροσε πέριξ ὑπὸ τὴν πόλιν τὸν ὕστερον κληθέντα βουζύγιον ἄροτον, ποιήσας ἱλασμοὺς καὶ καθαρμοὺς καὶ

(¹) Κατὰ τὸν μακαρίτην Διονύσιον Σουρμελὴν δὶς ἐνέσκηψεν εἰς Ἀθήνας λοιμὸς, τὸ μὲν πρῶτον, ἐν ἔτει 1789, τὸ δὲ δεύτερον, ἐν ἔτει 1792, ὅτε πολλοὶ καὶ Τοῦρκοι καὶ χριστιανοὶ ἀπέθανον· ἰδὲ Κατάστ. συνοπτικ. τῆς πόλεως Ἀθηνῶν σ. 78.

Digitized by Google

τἄλλα τὰ παρόμοια, δν ἄροτον κατ' ἔτος οἱ Ἀθηναῖοι διετέλουν ἄγοντες εἰς μνήμην τῆς φιλανθρώπου πράξεως αὐτῆς· ὡς μαρτυρεῖ ὁ Πλούταρχος ἐν τοῖς γαμικοῖς παραγγέλμασι, λέγων· « Ἀθηναῖοι τρεῖς ἀρότους » ἱεροὺς ἄγουσι· πρῶτον ἐπὶ Σκίρῳ, τοῦ παλαιοτάτου » τῶν σπόρων ὑπόμνημα· δεύτερον ἐν τῇ Ῥαρίᾳ· τρί- » τον ὑπὸ πέλιν (1), τὸν καλούμενον Βουζύγιον »· οὗ ἕνεκα καὶ ἐν τοῖς μυστηρίοις ἐξόχως ἐτιμᾶτο ὁ Βουζύγης, ὃν καὶ ὑπελάμβανον τὸν αὐτὸν εἶναι καὶ τὸν Τριπτόλεμον, οὗτινος τὸ ὄνομα τὴν τοῦ ἀρότου πρᾶξιν δηλοῖ, ἐκ τοῦ τρὶς καὶ πολεῖν γινόμενον. Καθ' ὅμοιόν τινα τρόπον ἐκάθηραν οἱ Ἀθηναῖοι τὴν πόλιν καὶ πολλῷ ὕστερον ἐπὶ Σόλωνος, ὅτε αὐτὴν, τοῦ Κυλωνείου ἄγους ἕνεκα, λιμὸς ὁμοῦ καὶ λοιμὸς καὶ πόλεμος ἐλυμαίνετο, μεταπεμψάμενοι ἐκ Κρήτης τὸν Ἐπιμενίδην, ἄνδρα ἔμπειρον καθαρμῶν, καὶ ἱλασμῶν, καὶ ἰαμάτων, καὶ μαντείας, δι' ὧν οὗτος ἐλθὼν ἐκάθηρε τὴν πόλιν (2)· ὧν ἕνεκα καὶ Βουζύγης ὁ αὐτὸς καὶ Τριπτόλεμος ἐκλήθη (3).

§. 146. Πλὴν τῶν θυσιῶν τούτων καὶ τελετῶν, ἃς τὰ νῦν μεταχειρίζονται εἰς κάθαρσιν νοσούσης πόλεως, συνεθίζουσι νὰ τελῶσι καὶ ἑτέραν τελετὴν, τὴν ἑξῆς· ὅταν ἡ πόλις, ἢ ὁ οἶκός τινος νοσῇ, ἢ ἐν μεγίστῳ κινδύνῳ ᾖ, τότε περιζωννύουσιν ἐκκλησίαν ἁγίου τινὸς, ἢ περιδέουσι τὴν τούτου εἰκόνα διὰ ταινιῶν, ἢ διὰ κηροῦ, νομίζοντες ὅτι οὕτω θὰ ἔχωσι τὸν ἅγιον ἀσφαλέστατον καὶ βεβαιότατον φρούραρχον καὶ σωτῆρα. Τὴν αὐτὴν ταύτην συνήθειαν εἶχον καὶ οἱ ἀρχαῖοι· διότι καὶ

(1) Οὐκ ἀπιθάνως τινὲς τῶν γραμματικῶν μεταποιητέον εἶναι ἔκριναν τὴν παρὰ Πλουτάρχῳ λέξιν ὑπὸ πέλιν, εἰς τὸ ὑπὸ πόλιν.

(2) Περὶ Ἐπιμενίδου ἰδὲ Θουκ. 1, 126, καὶ Πλούτ. Σόλων. 12. πρβλ. καὶ F. Heinrich, Epimenides aus Kreta.

(3) Ἰδὲ Ἡσύχ. λ. Βουζύγης· καὶ Auson. Epist. ad Paulin. XXIII. καὶ Kreuz. Symbol. 4. 434.

Digitized by Google

οὗτοι περιεζώννυον καὶ περιέδεον καὶ τοὺς ναοὺς τῶν θεῶν, καὶ τὰ ἀγάλματα αὐτῶν (1). Ἐν Ἀθήναις καὶ νῦν ἔστιν ἰδεῖν γυναῖκάς τε καὶ γέροντας καὶ παῖδας εὐλαβῶς προσερχομένους πρὸς τὸ πλησίον τοῦ νῦν θεάτρου ἐκκλησίδιον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, καὶ περιζωννύοντας τὴν παρ' αὐτῷ ἑστῶσαν κολώνην ὑπὲρ τῶν πυρεταινόντων· καθάπερ οἱ πάλαι Ἀθηναῖοι ὑπὲρ τῶν πυρεταινόντων περιέδεον ἣν ἐνθάδε που ἵδρυντο τῷ ἐκ Σκυθίας ἥρωϊ Τοξάριδι στήλην, ἐφ' ἧς ἦν ἐπιγεγραμένον Ξένῳ ἰατρῷ, ὃς εἶπεν αὐτοῖς, λοιμῷ ἐχομένοις, τρόπους καθαρμῶν, ἐξ ὧν γενομένων ἔπαυσεν ὁ λοιμός (2). Δηλοῖ δὲ περὶ αὐτοῦ ὁ Λουκιανὸς, ὃς περὶ τοῦ Ἀθήνησι τιμωμένου ἥρωος Τοξάριδος ἐν τῷ Σκύθης ἢ πρόξενος ἐπιγραφομένῳ βιβλίῳ λέγει, πλὴν ἄλλων, καὶ τάδε· « Ἔστι δὲ οὐ πολὺ ἀπὸ τοῦ Διπύλου, ἐν ἀριστερᾷ εἰς Ἀκαδήμειαν ἀπιόντων, οὐ μέγα τὸ χῶμα καὶ ἡ στήλη χαμαί· πλὴν ἀλλ' ἔστεπταί γε ἀεὶ, καί φασι πυρεταίνοντάς τινας ἤδη πεπαῦσθαι ἀπ' αὐτοῦ, καὶ μὰ τὸν Δί' οὐδὲν ἄπιστον, ὅς ὅλην ποτὲ ἰάσατο τὴν πόλιν (3) ».

(1) Ἴδε Πλούτ. Ῥωμαϊκ. 61. πρβλ. Kreuz. Symb. p. 178. 2ter Ausg. καὶ Boettig' Hellen. Tempel 138. καὶ Gerh. Griech. Mythol. 28. 1.

(2) Οἶδα καλῶς ὅτι οἱ παρ' ἡμῖν ἀρχαιολόγοι ἀποροῦσιν εἰ ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ ἵδρυτο τὸ ἱερὸν τοῦ ἐκ Σκυθίας ἥρωος Τοξάριδος καὶ ἡ στήλη, ἐφ' ἧς ἦν ἐπιγεγραμμένον τῷ Ξένῳ ἰατρῷ, ἔνθα νῦν τὸ ἐκκλησίδιον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, ὡς περὶ τούτου πρὸ μικροῦ ἐδήλωσε διὰ τῆς ἐφημερίδος τῶν Φιλομαθῶν καὶ ὁ φιλούμενός μοι συμπολίτης Δ. Πανταζῆς. Τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν νομίζομεν ἀπιθάνους τοὺς μακαρίτας Κ. Πιττάκην καὶ Δ. Σουρμελὴν, πρώτους εἰπόντας ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο τὸ ἱερὸν Τοξάριδος, ὅπου τὸ νῦν ἐκκλησίδιον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου. Τοῦτο δὲ τεκμαίρομαι πρῶτον μὲν ἐκ τῶν ἱστορουμένων τῷ Λουκιανῷ περὶ τοῦ αὐτοῦ ἱεροῦ, ἐν οἷς λέγει· « ἔστι δὲ οὐ πολὺ ἀπὸ Διπύλου, ἐν ἀριστερᾷ ἐς Ἀκαδήμειαν ἀπιόντων, οὐ μέγα τὸ χῶμα καὶ ἡ στήλη χαμαί ». Κατὰ δὴ ταῦτα ὁ οὐ πολὺ ἀπὸ τοῦ Διπύλου ἐν ἀριστερᾷ, εἰς Ἀκαδήμειαν νῦν ἀπιὼν, οὐδὲν ἕτερον χαμηλὸν χῶμα προσορᾷ, ἢ τὸ ἐφ' οὗ τὸ νῦν ἐκκλησίδιον. Δεύτερον δὲ, ἐκ τῆς προ-

§. 147. Τὰ εἰρημένα ἔθιμα εἰσὶν ἀναμφιλέκτως φωνήεντα λείψανα τῶν παρ' ἀρχαίοις Ἕλλησι μυθολογουμένων, ἅτινα οὔτε μήκη χρόνων, οὔτ' ἄγριοι πορθηταὶ καὶ κατακτηταὶ τῆς ἑλλαδικῆς χώρας ἠδυνήθησαν νὰ ἐξαφανίσωσι. Τὸ δὲ τοῦ χριστιανισμοῦ ἥμερον καὶ φίλιον παραδεχθὲν ἔδωκεν αὐτοῖς τύπον χριστιανικόν· περὶ ὧν καὶ ἡμεῖς διὰ μακρῶν ἐροῦμεν, εἰ Θεὸς ἐθέλοι, ἐν τῇ περὶ τοῦ θρησκευτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἡμετέρᾳ διατριβῇ. Νῦν δὲ ῥητέον περὶ τῶν παιδιῶν τῶν θηλέων.

§. 148. Ἐκ τῶν παιδιῶν ἡ σφαιριστική ἐστι καὶ τὰ νῦν φίλη καὶ τερπνὴ παιδιὰ τῶν κορῶν, αἵτινες ἀσμένως σφαιρίζουσιν, ὅπου ἂν τύχῃ, καὶ καθ' οὓς τρόπους ἐσφαίριζον καὶ αἱ τῶν ἀρχαίων θυγατέρες. Εἰς ῥυθμὸν δὲ τῶν τοῦ σώματος λυγισμῶν καὶ κινήσεων ἐπᾴδουσι καὶ τὰ νῦν ᾀσμάτιά τινα.

§. 149. Ἡδίστη παιδιὰ τῶν παρθένων γίνεται καὶ τὰ νῦν ἡ αἰώρα. Αἰωροῦνται δὲ χαίρουσαι αἱ νέαι, ὅταν μάλιστα κατὰ τὸ ἔαρ ἐξέλθωσιν εἰς τὰς ἐξοχάς, ἢ εἰς τοὺς κήπους, ὅπου ζητοῦσαι εὑρίσκουσι πυκνόφυλλόν τι δένδρον, ἀφ' οὗ ἐξαρτῶσι σχοινίον, ἐξ οὗ κατασκευάζουσιν ἐπιτηδείως ἕδραν, ἐφ' ἧς καθήμεναι αἰωροῦνται.

§. 150. Προσφιλέστατον δὲ χρῆμα καὶ ἀσκητικὴ

θυμίας τῶν παλαιῶν χριστιανῶν, οἵτινες, ματαποιοῦντες, ὡς γιγνώσκομεν, ναὸν καὶ ἱερὸν θεοῦ τινος τῶν ἐθνικῶν εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν, μετωνόμαζον αὐτὸν ἐξ ἁγίου, ᾧτινι θεόθεν δέδοται τὸ ποιεῖν, οἷα ἐλέγετο ὅτι ἐποίει καὶ ὁ θεὸς τοῦ μεταποιηθέντος ἱεροῦ· ἑπομένως καὶ οἱ παλαιοὶ χριστιανοὶ Ἀθηναῖοι τὸ ἱερὸν τοῦ ἐξ ὑπερβορείων ἥρωος Τοξάριδος, ἢ πιθανώτερον τοῦ ἐξ ὑπερβορείων Ἀπόλλωνος, ὃν καὶ θεὸν ξένον ἢ Θεοξένιον, καὶ ἀλεξίκακον, καὶ ἀποτρόπαιον ἢ καθάρσιον οἱ παλαιοὶ ἐκάλουν καὶ τοξότην ἔγραφον, μεταποιήσαντες εἰς ἐκκλησίδιον, μετωνόμασαν πάνυ εὐφυῶς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου (τοῦ Προδρόμου) τοῦ ξένου, ὡς ἐκ χώρας ξένης ὄντος, καὶ ὡς προδείξαντος τοῖς ἀνθρώποις τὴν διὰ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος γενησομένην κάθαρσιν καὶ ἴασιν τῶν ψυχῶν.

Digitized by Google

τοῦ σώματος τῶν χορῶν παιδιὰ εἶνε ὁ χορὸς, ὃν περισσῶς αὗται ἀγαπῶσι, διότι δι' αὐτοῦ ἐν ἑορταῖς καὶ πανηγύρεσιν, ὅπου χοροὶ χορεύονται, καὶ ὧν αὐταὶ κοινωνοὶ γίνονται μετὰ τῶν μητέρων παραγινόμεναι, ἐπιδείκνυται τὸ εὔμορφον καὶ χάριεν τοῦ σώματος καὶ καθόλου ἡ εὐφυΐα αὐτῶν.

§. 151. Πλὴν δὲ τῶν εἰρημένων παιδιῶν, παίζουσι καὶ τὰ νῦν αἱ κόραι τὴν παιδιὰν ἄρτια ἢ περιττὰ, καὶ ζυγὰ ἢ μονὰ λεγομένην· ὁμοίως δὲ καὶ τοὺς ἀστραγάλους καὶ πεντόβολα λεγόμενα, περὶ ὧν ἀλλαχοῦ ἔσται λόγος, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴπομεν.

§. 152. Γυμνάσια δὲν γυμνάζονται αἱ κόραι· ἅπαντα ὅμως τὰ κατοικίδια ἔργα, περὶ ἃ προθύμως πάνυ ἀπὸ πρωΐας μετὰ τῶν θεραπαινῶν καταγίνονται, οἷον τὸ σαρώνειν, τὸ εὐθετεῖν ἕκαστα τὰ τῆς οἰκίας, τὸ στρώνειν τὰς κλίνας, τὸ καθαίρειν καὶ σπογγίζειν τὰ σκεύη, τὸ ζυμώνειν καὶ πλύνειν τὰ ἐνδύματα τῶν οἰκείων καὶ τἄλλα τὰ παραπλήσια, ἅτινα οὐδαμῶς ὀνειδιστικὰ ἔργα νομίζονται, ἀλλ' ἐπαινετὰ καὶ τίμια καὶ γυναιξὶ φρονίμοις πρέποντα· ἅπαντα ταῦτα, λέγω, γίνονται ἱκανὴ ἄσκησις, ἥτις τὰ μὲν σώματα τῶν νεανίδων εὔρωστα καὶ καλὰ ἀπεργάζονται, τὸ δ' ἦθος αὐτῶν κόσμιον καὶ ἐράσμιον, ἐν ᾧ ἡ ῥαθυμία καὶ ἡ περὶ τὴν τρυφὴν σπουδὴ τῶν γυναικῶν γεννῶσι κενὸν καὶ ἀνόητον τῦφον, ἐξ οὗ μυρία κακὰ καὶ ὀνείδη προέρχονται.

§. 153. Ὡς δὲ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἴδιον ἐλευθέρων παρθένων ἦν τὸ κατ' οἶκον οἰκουρεῖν, οὕτω καὶ παρὰ τοῖς νῦν, ἴδιον φρονίμου κόρης τὸ μένειν ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ ἀσχολεῖσθαι περὶ τὰ ἔργα αὐτῆς· ἐκ δὲ τῆς οἰκίας δὲν ἐξέρχονται, εἰμὴ κατὰ τὰς ἐπισήμους ἑορτὰς καὶ ἀεὶ μετὰ τῶν μητέρων, ἢ ὅπως ἐκκλησιασθῶσι καὶ κοινωνήσωσι τῶν ἀχράντων μυστηρίων, ἢ ὅπως γένωνται καὶ αὐταὶ κοινωνοὶ τῶν κατὰ τὰς πανηγύρεις εὐθυμιῶν καὶ χορῶν, ὅπου ὁρώμεναι ὑπὸ τῶν νέων, γνωρίζονται,

Digitized by Google

ἐξ ἧς γνωριμίας γεννᾶται ἐνίοτε ἔρως ἀλλήλων, περὶ οὗ ἀλλαχοῦ εἴπομεν.

§. 154. Ὧν ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν ἐρωτικῶν περιπετειῶν τῶν πάλαι ἐρωμένων, τὰς αὐτὰς ταύτας δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ τῶν νῦν· οἷον σπῶσι καὶ οὗτοι τὰ φύλλα ῥόδου διπλοῦντες, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται, ἐπὶ τῶν δακτύλων τῆς χειρὸς, ἢ ἐπὶ τοῦ μετώπου· ὁμοίως ὅταν βοΐζωσι τὰ ὦτα, λέγουσι· « ταῦ« τίαμου βοΐζουν, κάτι καλὸν θ' ἀκούσω »· ὅταν πάλλῃ ὁ δεξιὸς ὀφθαλμὸς, λέγουσι· « τὸ 'μμάτι μου « τὸ δεξιὸ πετᾷ, θὰ ἰδῶ τὸν καλόν μου (1) ».

§. 155. Ἀληθῆ δ' ἄγγελον τοῦ μέλλοντος ὑπολαμβάνουσι καὶ τὰ νῦν τὴν ἐξ αὐτομάτου ἀκουομένην φωνὴν, ἥτις, εἰ μὲν καλὴ, σημαίνει καλὸν, ἡ δὲ κακὴ, κακόν· ἰδίᾳ δὲ αἱ παρθένοι νομίζουσιν ὅτι αὕτη ἀληθῶς προσημαίνει τὴν μέλλουσαν τύχην αὐτῶν κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Θεοδώρου. Περὶ τὴν μέσην νύκτα τῆς ἑορτῆς ταύτης, ὅταν τὸ πᾶν εὕδῃ καὶ ἡσυχάζῃ, αἱ παρθένοι ἀναβαίνουσιν εἰς τὸ ἡλιακὸν, ἢ εἰς ὑψηλόν τι μέρος τῆς οἰκίας, καὶ ἀκροῶνται· τὸ δ' ὄνομα, ὅπερ μέλλει ν' ἀκουσθῇ, νομίζουσιν αὗται, ὅτι θὰ ἔχῃ ὁ μέλλων νὰ γένηται ἀνὴρ αὐτῶν. Ὁμοίως δὲ παιδιά τις, κλήδων καλουμένη, νομίζεται τῆς μελλούσης τῶν ἀγάμων τύχης δηλωτική· παίζεται δὲ ἡ παιδιὰ αὕτη ὡς ἑξῆς· τὴν ἑσπέραν τῆς παραμονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, τοῦ κλήδονος ὀνομαζομένου, δύω κοράσια γειτονίας τινὸς, ἐκλεγόμενα ὑπὸ τῶν ἄλλων κορασίων τῆς αὐτῆς γειτονίας, ἐνρίπτουσιν εἰς ἀγγεῖον γέμον ὕδατος ὅ,τι ἂν σημεῖον ἕκαστος τῶν νέων, ἀῤῥένων τε καὶ θηλέων, δώσῃ εἰς αὐτὰς, οἷον δακτύλιον, νόμισμα, καὶ ἄλλα· εἶτα κλείσασαι αὐτὸ καλῶς ἐκθέτουσι τὴν νύκτα εἰς τὸ ὕπαιθρον· τὴν δ' ἐπαύριον ἡ ἑτέρα τῶν εἰρημένων κο-

(1) Τοὺς ἐρωμένους ἡ συνήθεια καλοὺς λέγει, τὰς δ' ἐρωμένας καλάς.

Digitized by Google

ρῶν, λαβοῦσα τὸ ἀγγεῖον, φέρει καὶ κατατίθησιν εἰς τὸ μέσον εὐρυχώρου δωματίου, περὶ ὃ περικάθηνται νέοι καὶ νέαι, εἶτα ἀνοίγει τοῦτο πρὸ αὐτῶν· ἡ δ' ἑτέρα, ἐν ᾧ εἷς ἐκ τῶν παρόντων ἐπᾴδει δίστιχον, ἀνέλκει ἓν ἐκ τῶν ἐν τῷ ἀγγείῳ ἐῤῥιμένων σημείων, ὅπερ ἀποδίδουσι πρὸς τὸν κτήτορα αὐτοῦ, οὗτινος τὴν καλὴν ἢ κακὴν τύχην προσημαίνει ὁ τοῦ διστίχου νοῦς.

§. 156. Ἀλλαχοῦ ἐδηλώθη, οἷα κακὰ καὶ παρ' ἡμῖν ἐνίοτε ἐξ ἔρωτος ἀτυχοῦς προέρχονται. Λέγονται ἱστορίαι ἐρωτικῶν περιπετειῶν, αἵτινες δύνανται νὰ παράσχωσι πολλὴν ὕλην εἰς ποίησιν δραμάτων πολλῷ σεμνοτέρων καὶ διδακτικωτέρων τῶν φραγκικῶν μυθιστοριῶν, ἅτινα γεννᾷ φαντασία οἰστρουμένη ὑπὸ τρυφῆς καὶ τύφου ματαίου καὶ ἠθῶν ἀκόσμων, ἐξ ὧν φοβερὰ, ὡς εἰκὸς, λύμη καὶ διαφθορὰ γίγνεται εἰς τοὺς διερχομένους αὐτάς. Διὸ προσέξατε ὑμεῖς οἱ κόσμιοι γονεῖς νὰ κατακαίητε τοιαύτην λύμην, εἴποτε λάθρα εἰςδύσῃ εἰς τὸν οἶκον τὸν ὑμέτερον, ὡς δάκνουσαν καὶ δηλητιριάζουσαν τὰς ἁπαλὰς καρδίας τῶν τέκνων τῶν ὑμετέρων θανασιμώτερα τῆς ἐχίδνης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

ΠΕΡΙ ΕΝΔΥΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ.

§. 157. Προείπομεν ἤδη ὅτι αἱ παρθένοι μετὰ τῶν μητέρων καὶ τροφῶν εἰργάζοντο καὶ κατεσκεύαζον τὰ ἐνδύματα καὶ αὐτῶν καὶ τῶν ἀνδρῶν καὶ πάντων τῶν οἰκείων.

§. 158. Τὰ ἐνδύματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἦσαν ὀλίγα καὶ ἁπλᾶ διά τε τὸν καλὸν οὐρανὸν, καὶ τὸν εὔκρατον ἀέρα τῆς σφετέρας χώρας. Διῃροῦντο δὲ αὐτὰ ἐκ παλαιοτάτων εἰς δύο, εἰς ἐνδύματα καὶ ἐπιβλήματα ἢ περιβλήματα. Ἐνδύματα μὲν λέγονται ἐκεῖνα, ἅτινα ὡς ὑποκάμισα ἐνεδύοντο· ἐπι-

Digitized by Google

6λήματα δὲ, ἅτινα ἐπέῤῥιπτον ἄνωθεν τῶν ἐνδυμάτων (1).

Περὶ ἀνδρείων ἐνδυμάτων.

§. 159. Ἀνδρὸς ἔνδυμα κύριον ἦν ὁ χιτὼν, ὅστις ἦν μαλακόν τι ἔνδυμα, δι' οὗ ἐκάλυπτον εὐθὺς τὴν σάρκα, ὅθεν καὶ ἐχέσαρκον ὁ Ἀθήναιος ὀνομάζει αὐτό. Εἶχε δ' ὁ χιτὼν κατὰ μὲν τὴν ἑτέραν πλευρὰν ῥαφὴν καὶ μασχάλην, δι ἧς ἐπέρων τὸν βραχίονα, κατὰ δὲ τὴν ἑτέραν ἦν ἀνεῳγμένος· τῆς δὲ ἀνεῳγμένης ταύτης πλευρᾶς τὰς μὲν ἄνωθεν ἄκρας προσήρμοζον ἐπὶ τῶν ὤμων ἢ διὰ περόνης (καρφίτζας) ἢ διὰ κομβίου, τὰς δὲ κάτωθεν ἢ προσέδεον ἢ προσέῤῥαπτον μέχρι τῆς ὀσφύος· ἵνα δὲ περιπατῶσιν ἀνεμπόδιστοι, ἐζώννυντο διὰ ζώνης, ὑπὲρ ἧς ἀνέσυρον ὅσον ἤθελον τὸ ἔνδυμα. Πρὸς δὲ εἶχον καὶ χιτῶνας, δύο μασχάλας ἔχοντας, οἵτινες καὶ ἀμφιμάσχαλοι διὰ τοῦτο λέγονται· πρὸς τοὺς τοιούτους συχνὰ προσέῤῥαπτον καὶ χειρίδας, ὁτὲ μὲν βραχείας, ὁτὲ δὲ μακρὰς, μέχρι τῶν χειρῶν καθηκούσας, ἀφ' ὧν χειρίδων καὶ λέγονται οἱ χιτῶνες χειριδωτοί.

§. 160. Τὸν χιτῶνα δὲ διαφόρως τὰ διάφορα φῦλα ἐφόρουν, οἱ μὲν Δωριεῖς τὸν ἐφόρουν βραχὺν ἄνευ χειρίδων καὶ ἐξ ἐρίου πεποιημένον· οἱ δ' Ἴωνες λινοῦν καὶ ποδήρη, δι' ὃ καὶ ὁ Ὅμηρος Ἰάονας ἑλκεχίτωνας καλεῖ αὐτούς (Ἰλ. ν. 68)· ἐπὶ Περικλέους ὅμως ἤρξαντο νὰ φορῶσι τὸν δωρικὸν χιτῶνα (2). Ἡ ἐν πίν. ΣΤ' 63 εἰκὼν δηλοῖ ἄνδρα μαχητὴν, ὅστις κατὰ τοὺς ἀρχαιολόγους εἰς πόλεμον ἐξερχόμενος ἀποχαιρετίζει τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα· οὗτος φορεῖ ὃν εἰρήκαμεν ἀμφιμάσχαλον δωρικὸν χιτῶνα, ὅστις καθόλου ἦν χιτὼν τῶν ἐλευθέρων.

---

(1) «Ἔσθημα δ' ἐστὶ, λέγει ὁ Πολυδ. (ζ'. 56) διπλοῦν τὴν χρείαν, » ὡς ἐνδῦναί τε καὶ ἐπιβαλέσθαι».

(2) Ἰδὲ Θουκυδ. 1. 6.

Digitized by Google

§. 161. Οἱ δοῦλοι ἐφόρουν χιτῶνα, μίαν ἔχοντα κατὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν μασχάλην, ἀφ' ἧς καὶ ἑτερομάσχαλος ὁ χιτὼν ἐλέγετο· τούτου δὲ ἡ δεξιὰ πλευρὰ οὐκ εἶχε ῥαφὴν, ὥςτε τῶν φορούντων αὐτὸν ἥ τε δεξιὰ χεὶρ καὶ ὁ ὦμος καὶ μέρος τοῦ στήθους παρεγυμνοῦντο. Τὸν ἑτερομάσχαλον χιτῶνα ἐφόρουν ἰδίᾳ οἱ ἐργατικοὶ, ἀφ' ὧν καὶ ἐργατικὸς χιτὼν· καὶ κοινῶς ἐξωμὶς ἐλέγετο (¹). Ἡ ἐν πίν. ΣΤ 64 εἰκὼν δηλοῖ ναύσταθμον, ἐν ᾧ ναυπηγεῖται ναῦς, πιθανῶς ἡ Ἀργὼ, ὑπὸ τοῦ ὀνομαστοῦ ναυπηγοῦ Ἄργου καὶ ἑνὸς τῶν συνεργατῶν αὐτοῦ, οὓς καθοδηγεῖ εἰς τὸ ἔργον ἡ ἔναντι ἐπὶ δίφρου καθημένη Ἀθηνᾶ. Οἱ εἰρημένοι ναυπηγοὶ φοροῦσιν ἐξωμίδα (²). Ἐξωμὶς δὲ ἐλέγετο καὶ πᾶν τὸ εἰς κινήσεις ἐπιτήδειον ἔνδυμα (³).

§. 162. Ὁ χιτωνίσκος ἦν, κατά τινας τῶν ἀρχαιολόγων, βραχύ τι ἔνδυμα, ὅπερ ἤρξαντο οἱ ἄνδρες φοροῦντες, ἀλλὰ πολλῷ ὕστερον, ὑπὸ τὸν χιτῶνα. Ταῦτα μὲν περὶ τοῦ πρώτου εἴδους τῆς παρ' ἀρχαίοις ἐσθῆτος, νῦν δὲ ῥητέον καὶ περὶ τοῦ δευτέρου εἴδους, περὶ τῶν ἐπιβλημάτων λέγω.

§. 163. Ἐκ τῶν ἐπιβλημάτων ἦν τὸ ἱμάτιον· ἦν δὲ τοῦτο τετράγωνον ὕφασμα, ὅπερ ἐπέῤῥιπτον πρῶτον μὲν ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου, συνεῖχον δὲ διὰ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος· εἶτα σύροντες αὐτὸ κατὰ τὰ νῶτα, ἢ ἐπέῤῥιπτον ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ βραχίονος οὕτως, ὥστε καὶ ὁ βραχίων καὶ ὁ ὦμος ὁ δεξιὸς ἐσκεπάζετο, ἢ ὑφέλκοντες ὑπὸ τὸν δεξιὸν βραχίονα, ὥστε νὰ μένῃ ἀκάλυπτος καὶ ὁ ὦμος καὶ ὁ βραχίων ὁ δεξιὸς, ἐπέῤῥιπτον πάλιν ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου, ὥστε αἱ ἄκραι αὐτοῦ ἔπιπτον ἐπὶ τῶν νώτων. Ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ ἀνεπιτήδειος

(¹) Ὅρα Ἡσύχ. ἑτερομ. καὶ Φωτ. Λεξ. σ. 25.
(²) Ἰδὲ Winckelmann opera, Taf. LVII.
(³) Ἰδὲ Ἡσυχ. ἐξωμίς.

ἀναβολὴ τοῦ ἱματίου λίαν ἐσκώπτετο, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ Ἀριστοφάνους, ὅςτις παράγει τὸν Ποσειδῶνα πρὸς βάρβαρον λέγοντα·

»Οὗτος, τί δρᾷς; ἐπ' ἀριστερ' οὕτως ἀμπέχει;
»οὐ μεταβαλεῖς θοιμάτιον ὡς ἐπὶ δεξιά (¹);»

Τὸ ἱμάτιον κατέβαινε συνήθως μέχρι τῶν γονάτων, πολλῶν δὲ καὶ μέχρι τῶν σφυρῶν· αὕτη δὲ ἡ μέχρι τῶν σφύρῶν ἕλξις ἐνομίζετο τρυφῆς ἔργον (²). Ἡ ἐν πίνακι ΣΤ 65 εἰκὼν δηλοῖ δύω ἄνδρας περιβεβλημένους τὸ ἱμάτιον καὶ ἐντὸς τὴν χεῖρα ἔχοντας, ὡς ἐποίουν κατὰ τοὺς καλοὺς καιρούς, ὅτε κόσμιον καὶ σεμνὸν ἐνομίζετο τὸ ἐντὸς τὴν χεῖρα ἔχειν.

§. 164. Οἱ Δωριεῖς καὶ μάλιστα οἱ Σπαρτιᾶται ἐφόρουν μέτριόν τι καὶ ἄκομψον ἱμάτιον, τρίβωνα καὶ τριβώνιον καλούμενον· αὐτὸν δὲ ἐφόρουν καὶ οἱ λακωνίζοντες, καὶ οἱ κυνικοὶ καὶ οἱ στωϊκοὶ λεγόμενοι φιλόσοφοι (³). Ποιμένες δὲ καὶ χωρικοὶ καὶ καθόλου πένητες ἐφόρουν χιτῶνα μὲν ἐκ δερμάτων ζώων κατασκευαζόμενον, ὃν ἐκάλουν διφθέραν (⁴)· εἶχε δ' αὕτη καὶ ἐπίκρανον, ὅπερ ἡ συνήθεια κουκούλαν καλεῖ, ἐκ τοῦ λατινικοῦ cuculus (⁵)· ἱμάτιον δέ, ἐκ παχέος κατασκευαζομένου ὑφάσματος, ὅπερ σισύραν ὠνόμαζον, καὶ μεθ' οὗ κοιμώμενοι ἐκαλύπτοντο (⁶).

§. 165. Οἱ τῶν Ἀθηναίων παῖδες ἐφόρουν χιτῶνα· ὅτε δ' ἐγίνοντο ἔφηβοι, ἐφόρουν τὴν χλαμύδα, ἣν παρέλαβον παρὰ τῶν Θεσσαλῶν καὶ τῶν Μακεδόνων (⁷).

(¹) Ἀριστοφ. Ὄρν. 1565. Πρβλ. καὶ Πλάτ. Θεαίτ. σ. 175.
(²) Ὅρα Πλάτ. Ἀλκιβ. ά, σ. 122. καὶ Πλούτ. Ἀλκιβ. 1. Πρβλ. καὶ Λουκιαν. Ἐρωτ. 3.
(³) Ἰδὲ Στράβ. 10, 720, καὶ Πλάτ. Πρωταγ. σ. 342.
(⁴) Ἀριστοφ. Νεφ. 71.
(⁵) Ἰδὲ Πολυδ. Ζ', 70.
(⁶) Ἀριστοφ. Ἐκκλ. 418.
(⁷) Ἰδὲ Πολυδ. Ζ', 46.

Digitized by Google

Ἦν ἡ χλαμὺς στενόν τι καὶ κυκλοτερὲς ὕφασμα, ὅπερ ἐφόρουν κατὰ διαφόρους τρόπους, ὧν εὐχρηστότεροι ἦσαν δύω, ἢ περιέφερον τὴν βραχυτέραν πλευρὰν αὐτῆς περὶ τὸν λαιμὸν καὶ διὰ περόνης προσῆπτον αὐτὴν ἐπὶ τοῦ στήθους, ἢ ἐνεκομβοῦντο ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου, ὥστε ἐκρέμαντο αἱ πτέρυγες αὐτῆς· ἐκάλουν δὲ πτέρυγας τὰς ἑκατέρωθεν γωνίας, « διὰ τὸ ἐοικέναι, καθ' » Ἡσύχιον, πτέρυξι (¹) ». Πλὴν δὲ τῶν ἐφήβων χλαμύδα ἐφόρουν καθόλου οἱ πολεμισταὶ καὶ οἱ ὁδοιπόροι, ὡς δηλοῦσιν αἱ εἰκόνες τοῦ Ἑρμοῦ, τοῦ Κάστορος καὶ Πολυδεύκους, τοῦ Ὀδυσσέως καὶ ἄλλων. Ἡ ἐν πίνακι Ζ 66 εἰκὼν δηλοῖ, ὡς διισχυρίζονται οἱ ἀρχαιολόγοι, τὸν Φωκίωνα φοροῦντα χλαμύδα καθ' ὃν προείπομεν τρόπον (²).

Πολλάκις εὑρίσκονται παρὰ τοῖς γραμματικοῖς αἱ ὀνομασίαι μονοχίτων καὶ ἀχίτων· περὶ τοῦ δηλουμένου τούτων ἄλλοι τῶν ἀρχαιολόγων ἄλλα λέγουσιν· ἡμεῖς δὲ νομίζομεν πιθανωτέρους τοὺς λέγοντας ὅτι τὸ μὲν ἀχίτων δηλοῖ τὸν φοροῦντα ἱμάτιον ἄνευ χιτῶνος· τὸ δὲ μονοχίτων, τὸν φοροῦντα χιτῶνα ἄνευ ἱματίου (³).

Περὶ γυναικείων ἐνδυμάτων.

§. 166. Τὰ τῶν γυναικῶν ἐνδύματα ἦσαν ταυτὰ καὶ τὰ τῶν ἀνδρῶν. Χιτῶνα ἐφόρουν καὶ αἱ γυναῖκες, καθὼς οἱ ἄνδρες· ὁ χιτὼν ὅμως τῶν δωρίδων γυναικῶν διέφερε τοῦ τῶν Ἰάδων. Αἱ μὲν Δωρίδες ἐφόρουν χιτῶνα, ὅστις ἀπετελεῖτο ἀπὸ τεμαχίων ὑφάσματος ἐξ ἐρίου, ἅτινα συνέῤῥαπτον, κατὰ τὰς δύω πλευρὰς μέχρι τῶν στηθῶν· τὰ δὲ τὰ στήθη καὶ τὰ νῶτα καλύπτοντα μέρη αὐτοῦ ἐνεκούμβωνον ἄνωθεν τῶν ὤμων, ὥστε ἐσχηματίζοντο μασχάλαι· ὁ χιτὼν οὗτος

(¹) Ἡσυχ. Θετταλικὰ πτερά.
(²) Ἰδὲ Koner d. Leb. d. Griech. u. Roem. S. 179.
(³) Ἰδὲ Koner S. 172.

Digitized by Google

ἦν πολλὰ βραχὺς, ὥςτε πολλάκις ἐφαίνοντο καὶ αὐτὰ τὰ γόνατα τῶν γυναικῶν· ἐνίοτε δὲ παρέλυον κάτωθεν ἄχρι τινὸς τὰς πτέρυγας τοῦ χιτῶνος, μάλιστα δὲ αἱ Σπαρτιάτιδες, αἵτινες ἐν τῷ βαδίζειν παρέφαινον τοὺς μηρούς, ἐξ οὗ καὶ φαινομηρίδας ὠνόμαζον αὐτάς· τὸν οὕτω παραλελυμένον χιτῶνα ἐκάλουν καὶ σχιστὸν χιτῶνα (1). Αἱ δὲ τῶν Ἰώνων γυναῖκες ἐφόρουν λινοῦς, μακροὺς καὶ πτυχώδεις χιτῶνας, οἵτινες κατέβαινον μέχρι τῶν ποδῶν, ἐξ οὗ καὶ ποδήρεις ἐλέγοντο οὗτοι· τούτων δὲ αἱ χειρίδες ἦσαν ὁτὲ μὲν μακραί, ὁτὲ δὲ βραχεῖαι. Τὰ ἄνωθεν τοῦ χιτῶνος μέρη ἦσαν πολλάκις μακρότερα καὶ εὐρύτερα, ἅτινα διπλούμενα ἐπέπιπτον ἐπί τε τῶν στηθῶν καὶ τῶν νώτων κατὰ διάφορον μῆκος, ὁτὲ μὲν μέχρι τῆς ὀσφύος, ὁτὲ δὲ κατώτερον· ὁ οὕτω διπλούμενος χιτὼν ἐλέγετο κατά τινας τῶν ἀρχαιολόγων διπλοῒς καὶ διπλοΐδιον· πρὸς δὲ καὶ ἐπωμὶς ἐλέγετο, διότι διπλοῦντες αὐτὸν ἐνεκομβοῦντο ἄνωθεν τῶν ὤμων, καθ' ἃ λέγει καὶ τὸ μέγα Ἐτυμολογικὸν ἐν λέξει ἐγκόμβωμα·

«τὴν ἐπωμίδα
»πτύξασα διπλῆν ἄνωθεν ἐνεκομβωσάμην».

Ἄλλοι δὲ, ὅπερ καὶ πιθανώτερον, ὑπέλαβον ὅτι διπλοῒς ἐδήλου βραχύν τινα ἐπενδύτην, διάφορον τοῦ χιτῶνος (2). Ὁ εἰρημένος χιτὼν ἄζωστος ὢν ἐλέγετο ὀρθοστάδιος, ὅςτις, διότι ἦν μακρὸς ὅσον καὶ τὸ σῶμα τοῦ φοροῦντος, ἐλέγετο καὶ συμμετρία, κατὰ Πολυδεύκην (Ζ, 54) λέγοντα· «ἡ δὲ συμμετρία χιτὼν » ἐστι ποδήρης, ἔστε πρὸς τοὺς ἀστραγάλους καθήκων »· καὶ συρτὸς, εἰ ἐσύρετο· ἵνα δὲ μὴ σύρηται, ἀνέσυρον αὐτὸν ὀλίγον ἄνωθεν τῆς ζώνης, ἥτις εἰς τὰς γυναῖκας ἐλέγετο κυρίως ζώνιον ἢ στρόφιον (3). Τὸ

(1) Ἰδὲ Πλουτ. σύγκρ. Λυκ. Νουμ. 3. καὶ Πολυδ. Ζ. 55.
(2) Παρβλ. Becker Charicl. 2. 327.
(3) Πολυδ. Ζ. 67.

Digitized by Google

ὑπὸ τὰ στήθη ἄνωθεν τοῦ ζωνίου κρεμάμενον τοῦτο σύρμα ἐλέγετο κόλπος, ὅςτις ἔκειτο παραλλήλως πρὸς τὰς παρυφὰς τῆς διπλοΐδος. Εἰκόνα καλλίστην κόλπου καὶ διπλοΐδος δηλωτικὴν παρέχεται ἡμῖν ἡ παρὰ Χαρικλεῖ τοῦ Βηκκέρου ἐν πίνακι τετάρτῳ τετάρτη εἰκών ([1]).

§. 167. Ζῶσμα αἱ γυναῖκες ἐφόρουν καὶ περὶ τὰ στήθη, ὅπερ ταινίαν ἐκάλουν καὶ μίτραν, ἀπόδεσμον καὶ ςηθόδεσμον, ὡς ἱστορεῖ ὁ Πολυδεύκης λέγων (Ζ. 65)· « τὸ δὲ τῶν μαστῶν τῶν γυναικείων ζῶσμα » ταινίαν ὠνόμαζον καὶ ταινίδιον ([2]) ».

§. 168. Ἐπιβλήματα τῶν γυναικῶν ἦσαν πρῶτον ἡ ἀμπεχόνη ἢ ἀμπεχόνιον· ἦν δ' αὐτὸ ὅμοιον τῷ ἀνδρείῳ ἱματίῳ, ὅπερ συχνὰ ἐφόρουν καὶ αἱ γυναῖκες, ὡς ἱστορεῖ ὁ Αἰλιανὸς, λέγων ὅτι ἡ Φωκίωνος γυνὴ ἐφόρει τὸ τοῦ ἀνδρὸς ἱμάτιον ([3]). Ἡ ἐν πίν. Ζ 67 εἰκὼν δηλοῖ γυναῖκα εὐσταλῆ τὸ σχῆμα καὶ σωφρονικὴν, ἥτις περιβάλλεται τὴν ἀμπεχόνην οὕτως, ὥςτε δι' αὐτῆς καλύπτεται ἅπασα ἡ κεφαλὴ, πλὴν τοῦ προσώπου· ἐπειδὴ δὲ ἡ εἰρημένη γραφὴ γέγραπται ἐπὶ ἀθηναϊκοῦ κεραμοῦ ἀγγείου, εἰκάζει ὁ Σταккελβέργης ὅτι αὕτη δηλοῖ μνηστὴν ἀττικὴν γυναῖκα ([4]). Ἐξ αὐτῆς δὲ ταύτης τῆς εἰκόνος εἰκάζομεν ὅτι τῆς ἀμπεχόνης ἡ περιβολὴ ἀπῄτει θαυμαστήν τινα ἄσκησιν.

Δεύτερον, ἡ κυπασσίς, ἥτις ἦν εἶδός τι βραχέος καὶ περικαλλοῦς περιβολαίου· τοῦτο δὲ καθὼς καὶ ἄλλα βραχέα παρόμοια ἀμπεχόνια ἐνεκομβοῦντο ἔμπροσθεν αἱ γυναῖκες.

([1]) Ὅρα καὶ τὴν παρὰ Κονέρῳ (Leb. Griech. u. Roem.) εἰς τὰ κάλλιστα πεποιημένην 214 εἰκόνα, ἥτις δεικνύει ἡμῖν γυναῖκα ὡραίαν καὶ καλὴν ἐπιχαρίτως πάνυ φοροῦσαν διπλοΐδα.

([2]) Ἰδὲ Ἀνακρ. 20. 13 καὶ Anthol. Pal. V. 199.

([3]) Ἰδὲ ποικ. ἱστ. 9

([4]) Stackelberg, Gräber d. Hellenen. Taf. XVII.

Τρίτον δ' ὁ πέπλος, ὅςτις ἐδήλου τὴν ἀρχὴν περικαλλές τι καὶ εὐυφὲς φόρημα, ὅπερ ἐφόρουν ἰδίᾳ αἱ γυναῖκες· ὕστερον δ' ἐδήλου καθόλου πᾶν καλὸν φόρημα. Ὀνομαστὸς δὲ ἦν ὁ περικαλλὴς καὶ πολυτελὴς τῆς Ἀθηνᾶς πέπλος, ὃν περιῆγον καὶ ἐδείκνυον οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Παναθηναίων.

Ἔκ τινος περισωθείσης εἰκόνος εἰκάζομεν ὅτι αἱ τῶν ἀρχαίων γυναῖκες ἐφόρουν καὶ λεπτόν τι περιβόλαιον, ὁμοιάζον πολὺ πρὸς τὰ νῦν ὑπὸ γυναικῶν φορούμενα σάλια (¹). Εἰπόντες δὲ νῦν περὶ τῶν παρ' ἀρχαίοις ἀνδρείων καὶ γυναικείων ἐνδυμάτων, καλὸν εἶναι νομίζω νὰ εἴπωμέν τινα καὶ περὶ τῆς ὀνομασίας αὐτῶν, τῆς προερχομένης ἐκ τῆς ὥρας τοῦ ἔτους, καθ' ἣν ἐφοροῦντο, καὶ τῆς ὕλης, ἐξ ἧς ἐγίνοντο.

Περὶ τῆς διαφόρου κατὰ τὰς διαφόρους ὥρας τοῦ ἔτους ὀνομασίας τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἐνδυμάτων καὶ τῆς ὕλης, ἐξ ἧς αὐτὰ ἐγίνοντο.

§. 169. Τὰ ἐνδύματα τῶν ἀρχαίων ὠνομάζοντο ἐξ ἧς ὥρας τοῦ ἔτους ἐφοροῦντο· ἤτοι τὰ μὲν κατὰ τὸ θέρος φορούμενα θερινά, θέριστρα ἢ θερίστρια καὶ ληδάρια· τὰ δὲ κατὰ τὸν χειμῶνα, χλαῖναι, ἣν χλαίναν ὁ Ἡσύχιος, λέγων ἱμάτιον χειμερινόν, ἐπιλέγει καὶ τὸ κατ' αὐτὸν ἔτυμον τῆς ὀνομασίας « ἀπὸ » τοῦ χλιαίνειν, ὅ ἐστι θερμαίνειν ». Τὰ μὲν θερινὰ ἦσαν, ὡς εἰκός, λεπτότερα καὶ λεῖα, τὰ δὲ χειμερινὰ παχύτερα καὶ μαλλωτὰ ἐξ ἑνὸς μέρους, ἢ καὶ ἀμφίμαλλα (²). Καὶ τὰ μὲν ἀνδρεῖα ἐνδύματα κατεσκευάζοντο ἐξ ἐρίου· τὰ δὲ γυναικεῖα ἢ ἐξ ἐρίου ἢ ἐκ λίνου· πρὸς δὲ καὶ ἐκ τῆς βύσσου, ἥτις ἦν ὕφασμα ἐξ εἴδους τινὸς ἐριοξύλου (βάμβακος) γινόμενον, οὗ τὸ κύριον

(¹) Ἰδὲ τὴν παρὰ Χαρικλεῖ τοῦ Βηκκέρου ἐν πίν. πέμπτῳ 4 εἰκόνα.
(²) Πολυδ. Ζ', 48.

Digitized by Google

χρῶμα ἦν λευκόν· πρὸς δὲ καὶ κροκωτοῦ χρώματος βύσσου μνεία γίνεται (¹). Ἐκ τῆς βύσσου ὕφαινον λεπτότατα καὶ πυκνότατα ὑφάσματα, μάλιστα δὲ σινδόνας, ἅςτινας μετεχειρίζοντο εἰς περιβόλαιον αἱ γυναῖκες, ἐνίοτε δὲ καὶ ἁβροδίαιτοι ἄνδρες· τοιαύτας βυσσίνας σινδόνας λέγουσιν ὅτι ἐκομίζοντο ἐξ Ἰνδῶν (²).

Ἄριστα δὲ καὶ ὀνομαστὰ διά τε τὴν διαφάνειαν καὶ λεπτότητα ὑφάσματα ἦσαν τὰ ἐκ λίνου ἐν τῇ νήσῳ Ἀμοργῷ κατασκευαζόμενα, ἀφ' ἧς νήσου καὶ ἀ μ ό ρ γ ι ν α αὐτὰ ἐκαλοῦντο (³).

Πλὴν δὲ τούτων ἐκομίσθησαν ἐξ Ἀσίας εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ πολλῷ ὕστερον, μεταξωτὰ ὑφάσματα, ἅτινα ἐκάλουν μ η δ ι κ ὰ, ἢ σ η ρ ι κ ὰ (⁴), καὶ ὠμὴ μέταξα, ἐξ ἧς εἰργάζοντο, ἰδίως ἐν Κῷ, περίφημα διὰ τὴν διαφάνειαν ὑφάσματα· διότι λέγουσιν ὅτι τῶν φορουσῶν ἐνδύματα ἐκ τοιούτων ὑφασμάτων ἐφαίνοντο ἡ ἐπιδερμὶς καὶ αἱ φλέβες αὐταί· διὸ καὶ εὐφυῶς ὁ Λουκιανὸς (Ἐρωτ. 41.) καλεῖ τὸ εἰρημένον ἔνδυμα «ἐς πρόφασιν » ἐσθῆτα ». Νῦν δὲ ῥητέον βραχέα καὶ περὶ τοῦ χρώματος τῶν παρ' ἀρχαίοις ἐνδυμάτων.

Περὶ τοῦ χρώματος τῶν ἐνδυμάτων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

§. 170. Τὸ χρῶμα τῶν μὲν ἀνδρείων ἐνδυμάτων ἦν λευκὸν, μάλιστα δὲ τὸ τοῦ ἱματίου· ἔνιοι δὲ τῶν ἀνδρῶν ἐφόρουν καὶ φαιοὺς χιτῶνας· οἱ δὲ ἐκ καλῶν οἴκων νέοι ἐφόρουν φορήματα ποικίλα, οἷον πορφυρᾶ, ἁλουργὰ, ὑποπράσινα, ἅτινα ἰδίᾳ ἐκάλουν β α τ ρ α χ ί δ α ς, ὡς ἔχοντα τὸ τοῦ βατράχου χρῶμα· καὶ ἄλλα χρώματα ἡ νεότης ἐφίλει, ἅτινα σὺν τῷ χρόνῳ παρέλα-

(¹) Ἰδὲ Πολυδ. Ζ', 76. καὶ Παυσ. Ε, 5, 2.

(²) Ἰδὲ Ἡροδ. 1, 200. 2, 95.

(³) Ἰδὲ Ἀριστοφ. Λυσιστ. 150, 48. καὶ Αἰσχίν. κ. Τιμάρ. 118. καὶ Πολυδ. Ζ', 74.

(⁴) Ἰδὲ Ἡροδ. 3, 84. 7, 116, καὶ Προκόπ. Περσ. 1, 20.

Digitized by Google

6ον παρὰ τῶν ἐν Ἀσίᾳ Ἰώνων, οἵτινες ἐφίλουν ἰοβαφῆ καὶ πορφυρᾶ καὶ κρόκινα καὶ τὰ παρόμοια ([1]). Τὸ δὲ τῆς γυναικείας ἐσθῆτος χρῶμα ἦν τὰ πρῶτα λευκὸν, ἢ βύσσινον. Εἶτα δὲ ἠγάπησαν αἱ γυναῖκες διάφορα χρώματα, οἷον τὸ κροκωτὸν, τὸ τῆς ἀώρου ἐλαίας χρῶμα, ὅπερ καὶ ὀμφάκιον ἐκάλουν, τὸ τοῦ μήλου, ἐξ οὗ καὶ μήλινον ἐλέγετο, τὸ τοῦ οὐρανοῦ χρῶμα, ὅπερ καὶ ἀέρινον αὐτὸ ὠνόμαζον· μάλιστα δ' ἐφίλουν αἱ γυναῖκες τὰ ἐν τῷ ὑφάσματι δίκην ὕδατος διακεχυμένα χρώματα, ἐξ ὧν καὶ ὑδάτινα ἐκαλοῦντο αὐτὰ καὶ ὑδροβαφῆ ([2]). Ὅτι δὲ τὰ εἰρημένα χρώματα ἦσαν ἐν χρήσει παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι δηλοῦσι πολλὰ τῶν κεραμῶν ἀγγείων καὶ ληκύθων, αἵτινες εὑρέθησαν ἐν τάφοις Ἀττικῶν ([3]).

§. 171. Πλὴν τῶν εἰρημένων χρωμάτων τῆς τε ἀνδρείας καὶ γυναικείας ἐσθῆτος συνείθιζον, αἱ γυναῖκες μάλιστα, νὰ καλλύνωσι τὰ ἐνδύματα διὰ παρυφῶν καὶ κροσσῶν καὶ τῶν παρομοίων· πρὸς δὲ ἐνύφαινον ἢ ἐνέστιζον ζῶα καὶ ἄνθη, ὡς δηλοῖ ὁ Πολυδεύκης περὶ τοῦ καταστίκτου χιτῶνος λέγων· « ὁ δὲ κατάστικτος » χιτών ἐστιν ὁ ἔχων ζῶα ἢ ἄνθη ἐνυφασμένα »· καὶ ζωωτὸς δὲ χιτὼν ἐκαλεῖτο καὶ ζῳδιωτός ([4]). Πρὸς δὲ ἐνύφαινον ἐν τοῖς ἐνδύμασιν ἔργα μυθολογικά· ὡς δῆλον γίγνεται ἐκ τοῦ πέπλου τοῦ ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Δρέσδης νῦν κειμένου ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς, ὅςτις πέπλος κεκόσμηται διὰ πράξεων τῆς γιγαντομαχίας ([5]). Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς ἐσθῆτος καθόλου τῶν ἀρχαίων· λείπεται δὲ νῦν νὰ εἴπωμεν βραχέα τινὰ καὶ περὶ τῶν

([1]) Πρβλ. Ἀθήν. 12, 525. Ἰδὲ καὶ Πολυδ. Ζ', 55.
([2]) Ἰδὲ Θεόκρ. 18, 11. καὶ Πλουτ. Ῥωμ. ζητ. 26.
([3]) Ἰδὲ Stackelberg, Gräb. der Hellenen.
([4]) Πολυδ. Ζ', 55. Ἰδὲ καὶ Πλάτ. Π. Πολ. 8. 55.
([5]) Πρβλ. Müll. Denkm. d. alt. Kunst. I. Taf. X. N° 36, 38. Ἰδὲ καὶ Böttiger, kl. Schr. Th. III. T. 2.

Digitized by Google

παρ' αὐτοῖς καλυμμάτων τῶν ἄκρων τοῦ σώματος, οἷον κεφαλῆς τε καὶ ποδῶν καὶ χειρός.

Περὶ τῶν διαφόρων καλυμμάτων τῶν ἄκρων τοῦ σώματος.

§. 172. Οἱ Ἕλληνες ἔχοντες κλίμα εὐκραὲς, καὶ ὄντες φύσει δασεῖς καὶ καλλίτριχες, οὐκ ἔχουσι χρείαν τῶν σκεπασμάτων ἐκείνων, ἅτινα μεταχειρίζονται οἱ βόρειοι λαοὶ εἰς φυλακὴν τῶν ἄκρων τοῦ σώματος· διὰ τοῦτο οἱ ἀρχαῖοι εἶχον τὴν κεφαλὴν ἀσκεπῆ καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς οἰκίας· τὰς δὲ ἐν θέρει καυστηρὰς τοῦ ἡλίου ἀκτῖνας καθίστων ἀκινδύνους αἱ ἐκ τῶν γυμνασίων ἀσκήσεις· διὸ καὶ ὁ παρὰ Λουκιανῷ Σόλων λέγει πρὸς τὸν θαυμάζοντα Ἀνάχαρσιν τὴν περὶ τὰς βολὰς τοῦ ἡλίου καρτερίαν τῶν Ἀθηναίων· « οἱ μάταιοι γὰρ οὗτοι πόνοι καὶ αἱ συνεχεῖς ἐν τῷ πηλῷ κυβιστήσεις, καὶ αἱ ὑπαίθριοι ἐν τῇ ψάμμῳ ταλαιπωρίαι τοῦτο ἡμῖν τὸ ἀμυντήριον παρέχουσι πρὸς τὰς τοῦ ἡλίου βολὰς, καὶ οὐκ ἔτι πίλου δεόμεθα, ὃς τὴν ἀκτῖνα κωλύσει καθικέσθαι τῆς κεφαλῆς ». Μόνοι δὲ οἱ ὁδοιπόροι, οἱ κυνηγοί, οἱ ναῦται, οἱ γεωργοὶ καὶ καθόλου οἱ ἐργατικοὶ ἐκάλυπτον ἐξ ἀνάγκης τὴν κεφαλήν.

Καλύμματα δὲ τῆς κεφαλῆς ἦσαν ἡ κυνῆ καὶ ὁ πῖλος. Κυνῆ μὲν ἐλέγετο τὸ ἐκ δέρματος τὴν ἀρχὴν κυνὸς, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα κυνῆ, ὕστερον δὲ καὶ ἐκ δέρματος ἄλλων ζώων κατασκευαζόμενον κάλυμμα, ὅπερ ἐφόρουν ἰδίᾳ οἱ χειρώνακτες· πῖλος δὲ, τὸ ἄνευ χειλέων κωνοειδὲς κάλυμμα. Ἡ ἐν πίν. Ζ 68 εἰκὼν δηλοῖ τὸν Τυδέα φοροῦντα ὃν εἰρήκαμεν πῖλον. Γνώριμος δὲ πῖλος ἦν ὁ φρύγιος καλούμενος, οὗτινος ἡ κορυφὴ ἦν κεκλιμένη πρὸς τὰ ἔμπροσθεν, οἷον ἐφόρει ὁ Πάρις, ὁ Γανυμήδης καὶ ἄλλοι ἐξ Ἀσίας. Ἰδὲ τὴν ἐν πίν. Ζ 69 εἰκόνα.

Ἕτερον δὲ καὶ ὀνομαστὸν εἶδος καλύμματος κεφαλῆς ἦν ὁ πέτασος· οὗτος ἦν ταπεινὸς καὶ

Digitized by Google

εἶχεν εὐρεῖαν στεφάνην· τοῦτον δὲ οἱ φοροῦντες ὑπέδεον διὰ ταινίας ὑπὸ τὴν γνάθον. Ὡς δὲ ἡ χλαμὺς, οὕτω καὶ ὁ πέτασος λέγουσιν ὅτι μετηνέχθη ἐκ τῆς Θεσσαλίας. Τὸν πέτασον ἐφόρουν ἰδίᾳ οἱ Ἀθήνησιν ἔφηβοι, καθὰ ἱστορεῖ ὁ Πολυδεύκης, ὅςτις διαῤῥήδην λέγει τὸν πέτασον καὶ τὴν χλαμύδα ἴδιον τῶν ἐφήβων φόρημα (Πολυδ. 1, 164). Ἰδὲ τὴν ἐν πίν. Ζ 70 εἰκόνα.

Ἕτερον εἶδος πετάσου ἦν ἐκεῖνος, οὕτινος ἡ στεφάνη εἶχε τέσσαρας τοξοειδεῖς ἐντομάς· τοιούτους πετάσους φοροῦσιν οἱ ἐπὶ τοῦ μετώπου τοῦ Παρθενῶνος ἔφιπποι ἔφηβοι. Τοῦ εἰρημένου πετάσου τὸ σχῆμα δηλοῖ ἡ ἐν πίν. Ζ 71 εἰκών.

Πρὸς τὸν πέτασον ὡμοίαζεν ἡ καυσία, ἥτις ἦν καὶ αὐτὴ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς, ὅπερ ἐφόρουν οἱ Μακεδόνες. Ταῦτα μὲν συντόμως περὶ καλύμματος τῆς κεφαλῆς· ἐχομένως δὲ νῦν ῥητέον ὀλίγα καὶ περὶ τῆς εὐθετήσεως τῶν τριχῶν αὐτῆς.

Περὶ τῆς εὐθετήσεως τῶν τριχῶν τῆς τῶν ἀνδρῶν κεφαλῆς.

§. 173. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες περὶ πολλοῦ ἐκ παλαιοτάτου ἐποιοῦντο τὴν εὐθέτησιν καὶ τὸν καλλωπισμὸν τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς. Ἀκείρατος καὶ καλῶς ἐκτενισμένη κόμη ἦν χαριέστατος τοῖς παρ' Ὁμήρῳ ἥρωσι κόσμος, θεοῖς δὲ καὶ ἀνδράσι πρέπων, ἀφ' ἧς ἀκειράτου καὶ καλῆς κόμης καλεῖ ὁ Ὅμηρος τοὺς μὲν ἀνδρείους Ἀχαιοὺς καρηκομόωντας, τὰς δὲ θεὰς καὶ ἡρωΐνας καλλικόμους καὶ εὐπλοκάμους. Τὴν αὐτὴν δὲ περὶ τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς ἐπιμέλειαν εἶχον καὶ οἱ μεθ' Ὅμηρον. Οἱ μὲν Σπαρτιᾶται, παῖδες ὄντες, ἐκείροντο· ἀφ οὗ δ' ἐγίνοντο ἔφηβοι, ἔτρεφον τὴν κόμην· ἐν ἑορταῖς δὲ καὶ πανηγύρεσι καὶ ἐπισήμοις πράξεσιν ἐκτενίζοντο πάνυ καλῶς, ὡς μανθάνομεν παρὰ τοῦ Ἡροδότου, ὅςτις παρεισάγει τὸν Δημάρατον ἀποκρινό-

Digitized by Google

μενον πρὸς τὸν ἀποροῦντα Ξέρξην, διατί οἱ ἐν Θερμοπύλαις μετὰ τοῦ Λεωνίδα Σπαρτιᾶται ἐκτενίζοντο τὰς κόμας· « νόμος γάρ σφι οὔτω ἔχων ἐστί· ἐπεὰν μέλ-» λωσι κινδυνεύειν τῇ ψυχῇ, τότε τὰς κεφαλὰς κο-» σμέονται (1) ». Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι μέχρι τῶν Μηδικῶν ἔτρεφον μακρὰν καὶ καλὴν κόμην· ἅμα δὲ ἐγίνοντο ἔφηβοι, ἔκειρον τὴν κόμην δημοτελῶς καὶ καθιέρουν τῷ Ἀπόλλωνι, ἢ θεῷ τινι, οὗ ἱερὸς ἦν ποταμός τις ἐγχώριος (2)· ἄνδρες δὲ γινόμενοι ἔπαυον μὲν κειρόμενοι τὴν κόμην, ἄφινον ὅμως αὐτὴν κατὰ βούλησιν οἱ μὲν βραχυτέραν, οἱ δὲ μακροτέραν, καὶ περιέκοπτον αὐτὴν πάνυ ἐπιμελῶς καὶ περιέργως δι' ἐπιτηδείων κουρέων ἐν τοῖς κουρείοις, ἔνθα ἐφοίτων οἱ κειρόμενοι τὴν κόμην, καὶ πολλοὶ ἄλλοι καὶ πολλοῦ ἄξιοι ἄνδρες διημέρευον πρὸς ἀλλήλους διαλεγόμενοι περὶ ἰδιωτικῶν καὶ πολιτικῶν πραγμάτων (3). Ἐν τῷ κουρείῳ ἑωρῶντο τὰ τοῦ κουρέως ὄργανα, οἷον ξυροί, μαχαιρίδες, κάτοπτρα, κτένες, θρόνοι, μάκτρα καὶ τὰ παρόμοια (4), δι' ὧν οἱ κουρεῖς ἐπιμελῶς ηὐθέτιζον τὸν πώγωνα, τὸν μύστακα καὶ τὸ γένειον (5)· οἱ αὐτοὶ δὲ ἀφήρουν καὶ τύλους καὶ ὄνυχας καὶ τὰς ἔνδοθεν τῶν ῥινῶν καὶ τῶν ὤτων τρίχας διὰ τῶν καλουμένων ὀργάνων τριχολαβίου καὶ ὀνυχιστηρίου. Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου ἤρξαντο νὰ ξυρίζωσι τὸν πώγωνα, διότι ὁ Ἀλέξανδρος προσέταξε τοῖς στρατηγοῖς, ὡς λέγει

(1) Ἰδὲ Ἡρόδ. 7, 208, 209. Παρβλ. καὶ Müller Dorier, Th. II. σ. 270.

(2) Ὅρα Φωτ. Λεξ. 321. καὶ Αἰσχ. Χοηφ. 6, καὶ Παυσ. 1, 37, 2.

(3) Ἰδὲ Πλούτ. συμπ. 5, 5.

(4) Λουκιαν. π. ἀπαιδ. 29.

(5) Οἱ ἀρχαῖοι διέκρινον κατὰ Πολυδεύκην (6, 80) τὰς κατὰ τὸ πρόσωπον τρίχας οὕτω· « αἱ ὑπὸ τῇ ῥινὶ τρίχες μύσταξ, ὑποῤῥίνιον, προπω-» γώνιον, πρώτη βλάστη· αἱ δὲ πρὸς τῷ κάτω χείλει, πάππος· τὸ » δὲ ἐξ ἀμφοῖν, ὑπήνη ».

Digitized by Google

ὁ Πλούταρχος, « ξυρεῖν τὰ γένεια τῶν Μακεδόνων, ὡς » λαβὴν ταύτην ἐν ταῖς μάχαις οὖσαν προχειρο» τάτην (1) »· μόνοι δὲ οἱ σοφισταὶ καὶ φιλόσοφοι ἐνέμενον εἰς τὸ παλαιὸν ἔθος τοῦ τρέφειν πώγωνα βαθὺν, ἐξ οὗ καὶ ἡ παροιμία ἐκ πώγωνος σοφός, καὶ πωγωνοτροφία φιλόσοφον οὐ ποιεῖ.

§. 174. Τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς ἐκτένιζον δι' ἐπιτηδείου ὀργάνου, ὅπερ ἐκάλουν κτένα· κατεσκευάζετο δ' οὗτος ἢ ἐκ ξύλου ἢ ἐξ ἐλέφαντος, ἢ ἐκ μετάλλου.

§. 175. Ἵνα δὲ καθιστῶσιν οἱ ἀρχαῖοι λειοτέρας τὰς τρίχας καὶ τὸ σύνηθες μέλαν χρῶμα αὐτῶν στιλπνότερον, ἤλειφον αὐτὰς δι' ἐλαίου εὐώδους, ἢ δι' ἐλαίου ἁπλοῦ. Πλὴν δὲ τῆς μελαίνης τριχὸς καλὴ ἦν τοῖς ἀρχαίοις καὶ ἀγαπητὴ καὶ ἡ ξανθὴ θρίξ· διὸ καὶ ὁ Ὅμηρος ξανθὴν τρίχα ἀπονέμει τῷ Ἀχιλλεῖ καὶ πολλοῖς ἥρωσι, καὶ τὸν ἀνδρεῖον Μενέλαον ξανθὸν ὀνομάζει (2). Ἀραιὰ δὲ καὶ λεπτὴ τρίχωσις ἦν τοῖς ἀρχαίοις καθόλου γνώρισμα εἰδεχθοῦς καὶ κακοῦ ἀνθρώπου, οἷος ὁ παρ' Ὁμήρῳ πέπλασται Θερσίτης. Οὕτω λοιπὸν οἱ ἄνδρες ἐκάλυπτον τὴν κεφαλὴν καὶ ἐπεμελοῦντο τῶν τριχῶν αὐτῆς καθόλου.

Περὶ τῆς εὐθετήσεως τῶν τριχῶν τῆς τῶν γυναικῶν κεφαλῆς.

§. 176. Αἱ δὲ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων γυναῖκες ἐκάλυπτον, ὡς γιγνώσκομεν, τὴν κεφαλὴν, ὅτε ἐξήρχοντο ἐκ τῆς οἰκίας, διὰ λεπτοτάτου ὑφάσματος, ὅπερ ἐκαλεῖτο κάλυμμα, κρήδεμνον καὶ καλύπτρα. Διὰ τῆς εἰρημένης καλύπτρας περιείλισσον τὴν κεφαλὴν ἅπασαν, πλὴν τῶν ὀφθαλμῶν· ὁμοίως δὲ δι' αὐτῆς κατεκαλύπτοντο καὶ οἱ ὦμοι καὶ τὰ νῶτα, πολλὰ ὅμως

(1) Πλουτ. Θησ. 5.
(2) Ὁμ. Ἰλ. Α, 167. Ψ, 141. Πρβλ. καὶ Θεόκρ. 18, 1. 17.

Digitized by Google

ἐπιτηδείως καὶ κομψῶς, διότι ἡ ἐπ' αὐτῶν κρεμαμένη καλύπτρα ἐσχημάτιζε πολλὰς πτυχάς. Ἡ δὲ τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς αὐτῶν διάθεσις, ἰδίᾳ δὲ τῶν παρθένων, ἦν χαρίεσσα καὶ θαυμαστή· αὕτη δὲ ἐγένετο κάλλιστον παράδειγμα εἰς τὰς τῶν Φράγκων γυναῖκας, μάλιστα δὲ εἰς Γαλλίδας, αἵτινες εὐθετίζουσαι τὰς τῆς κεφαλῆς αὐτῶν τρίχας κατὰ τὸν χαριέστατον τύπον τῆς εὐθετήσεως τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς τῶν Ἑλληνίδων, ἐποίησαν τοὺς πολυζήλους τρόπους, οὓς οἱ ἀμαθεῖς γαλλικοὺς καλοῦσι. Περὶ τούτου μαρτυροῦσι τὰ ἔργα τῆς πλαστικῆς καὶ πολλὰ τῶν νομισμάτων τῶν ἀρχαίων, ἰδίᾳ δὲ αἱ περισωθεῖσαι γραφαὶ ἐπὶ κεραμῶν ἀττικῶν ἀγγείων, ἅτινα ἐξέδοτο ὁ Σταχκελβέργης (1). Ἐξ αὐτῶν δὴ τούτων μανθάνομεν πρῶτον μὲν ὅτι αἱ κόραι ἄφινον τὴν καλὴν κόμην, καλῶς κτενίζουσαι καὶ διασχίζουσαι αὐτὴν περὶ τὸ μέτωπον, νὰ ἐπισαλεύηται ἐπὶ τῶν νώτων, διὰ δὲ ταινίας περιέδεον τὰς τρίχας· δεύτερον δὲ ἀνεῖλκον τάς τε ὄπισθεν καὶ τὰς κατὰ τοὺς κροτάφους τρίχας κυματοειδῶς ἄνωθεν τῶν ὤτων, προσέδεον δὲ αὐτὰς ἐπὶ τῆς κορυφῆς οὕτως, ὥςτε ἀπετελεῖτο καλὸς καὶ κομψὸς δεσμός, ὃν ἐκάλουν κόρυμβον· ἄνωθεν ὅμως τοῦ μετώπου ἀφείλκυον οὐχὶ πολὺ τὰς τρίχας, διότι «βραχὺ » τῷ μετώπῳ μεταίχμιον» ἐνομίζετο καλὸν καὶ εὔμορφον (2). Εἰκόνας τοῦ εἰρημένου κορύμβου δηλωτικὰς παρέχουσιν ἡμῖν αἱ ἐν πίν. Ζ 72 καὶ 73 γραφαί.

§. 177. Αἱ καθ' ὃν εἴρηται τρόπον εὐθετίζουσαι τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς νέαι ἐφόρουν πολλάκις περὶ τὴν κεφαλὴν ταινίαν, ἥτις κατὰ μὲν τὸ μέσον ἦν πλατεῖα, κατὰ δὲ τὰς ἄκρας ἀπέληγεν εἰς στενόν· αὕτη δὲ ἡ ταινία, διότι ὡμοίαζε πρὸς τὴν σφενδόνην, ἐκαλεῖτο σφενδόνη, καὶ ἦν πολλάκις ἐξ ὕλης πολυτίμου πε-

(1) Ὅρα Koner, Leb. d. Griech. u. Roem. 187.
(2) Πολυδ. Ζ', 179.

Digitized by Google

ποιημένη, οἷον ἐκ χρυσοῦ, μαργαριτῶν καὶ πολυτίμων λίθων. Τῇ σφενδόνῃ φαίνεται ὅτι ὡμοίαζεν ἡ στλεγγὶς, ἥτις ἦν δέρμα, κατὰ Πολυδεύκην, κεχρυσωμένον, ὅπερ ἐφόρουν περὶ τὴν κεφαλὴν αἱ νέαι. Ἰδὲ τὴν ἐν πίν. Ζ 74 εἰκόνα. Τῆς εἰρημένης σφενδόνης τὰς ἄκρας προσέδεον ὄπισθεν τῆς κεφαλῆς, τὰ δὲ ἐξ αὐτῶν ἐξηρτημένα λεπτὰ καὶ καλὰ ταινίδια περιέπλεκον περὶ τὸν κόρυμβον.

§. 178. Πλὴν δὲ τῆς σφενδόνης εἶχον ἐπινοήσει αἱ Ἑλληνίδες καὶ ἄλλα κατασκευάσματα, δι' ὧν περιέστελλον τὰς τῆς κεφαλῆς τρίχας, οἷον ἦν πρῶτον μὲν τὸ δικτυωτὸν κάλυμμα, ὅπερ ἐκάλουν κεκρύφαλον· οὗτος ἐπλέκετο ἐξ ἱμάντων ἢ ἐκ χρυσῶν νημάτων· εἰκόνα δὲ κεκρυφάλου δηλωτικήν ἐστιν ἰδεῖν ἐν τῷ παρὰ Χαρικλεῖ τοῦ Βηκκέρου πίνακι τετάρτῳ. Δεύτερον δὲ, τὸ ἐν εἴδει σάκκου κατασκευαζόμενον ὕφασμα, ὅπερ καὶ σάκκος ἐκαλεῖτο· δι' αὐτοῦ περιέστελλον αἱ γυναῖκες ἢ πάσας τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς ἢ μόνας τὰς ὄπισθεν. Τρίτον δὲ, ἡ μίτρα· αὕτη ἦν τὴν ἀρχὴν στενή τις ταινία, ἣν ἐφόρουν περὶ τὴν κεφαλήν· ἐκ δὲ τῆς ταινίας σὺν τῷ χρόνῳ προῆλθε λεπτόν τι καὶ καλὸν ὕφασμα, ὁμοιάζον πρὸς τὰ παρ' ἡμῖν ἐν χρήσει μανδύλια· δι' αὐτοῦ περιέσφιγγον αἱ γυναῖκες τὴν κεφαλήν. Ἡ ἐν πίν. Ζ 75 εἰκὼν δηλοῖ νέαν φοροῦσαν σάκκον καὶ μίτραν.

§. 179. Αἱ Ἑλληνίδες ἠγάπων καὶ ἄλλως νὰ εὐθετίζωσι τὰς τῆς κεφαλῆς τρίχας· πολὺ, λέγω, προὐθυμοῦντο δι' ἐπιτηδείας τῶν τριχῶν οὐλότητος νὰ σχηματίζωσι καλοὺς καὶ κομψοὺς βοστρύχους· εἰς ἐπίτευξιν δὲ τούτου μετεχειρίζοντο συχνὰ σιδηρᾶ ὄργανα, δι' ὧν χλιαινομένων ἐν μετρίᾳ φλογὶ διέπλεκον, κατὰ Λουκιανὸν, βίᾳ τὴν τῶν ἑλίκων οὐλότητα (¹).

§. 180. Ὡς δὲ οἱ ἄνδρες ἠλείφοντο δι' ἐλαίου, ὡς

(¹) Λουκ. Ἔρωτ. 40.

Digitized by Google

προείπομεν, ἵνα καταστήσωσι στιλπνὰς τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς, οὕτω καὶ αἱ γυναῖκες καὶ ἔλαιον καὶ μύρον πρὸς τοῦτο μετεχειρίζοντο· ὡς δὲ παρ' ἀνδράσιν ἡ ξανθὴ θρὶξ ἦν ἀγαπητὴ, οὕτω καὶ παρὰ γυναιξὶν ἐπιθυμητὴ ἦν ἡ ξανθὴ καὶ χρυσοειδὴς κόμη, ἥντινα μάλιστα διὰ φαρμάκων ἐζήτουν νὰ ξανθίζωσι· καθόλου δὲ αἱ τῶν παλαιῶν γυναῖκες ἠγάπων τὴν καλὴν πλοκὴν τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς καὶ τὸ δι' ἐλαίου καὶ μύρων ἄλειμμα αὐτῶν, ὡς περὶ τούτου δηλοῖ ὁ Λουκιανὸς διαῤῥήδην λέγων· « τὸ δὲ πλεῖστον ἀναλίσκει ἡ »πλοκὴ τῶν τριχῶν· αἱ μὲν γὰρ φαρμάκοις ἐρυθαίνειν »δυναμένοις πρὸς ἡλίου μεσημβρίαν τοὺς πλοκάμους, ἵνα »ταῖς τῶν ἐρίων χροιαῖς ξανθῷ μεταβάπτωσιν ἄνθει, »τὴν ἰδίαν κατακρίνουσαι φύσιν· ὁπόσαις δὲ ἀρκεῖν ἡ »μέλαινα χαίτη νομίζεται, τὸν γεγαμηκότων πλοῦτον »ἀναλίσκουσιν, ὅλην Ἀραβίαν σχεδὸν ἐκ τῶν τριχῶν »ἀποπνέουσαι». Νῦν δὲ λεκτέον καὶ περὶ τῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὑποδημάτων.

Περὶ ἀνδρείων ὑποδημάτων.

§. 181. Ὑποδήματα οἱ ἀρχαῖοι δὲν ὑπεδύοντο οὕτω περιέργως ὡς οἱ νεώτεροι, οὐδὲ ἦν αὐτοῖς ἄκοσμόν τι καὶ ἀπρεπὲς τὸ ἀνυποδήτως καὶ κατ' οἶκον εἶναι καὶ διὰ τῆς ἀγορᾶς πορεύεσθαι, καὶ μάλιστα ἐν καιρῷ χειμῶνος.

Κυριώτερα δ' εἴδη τῶν ὑποδημάτων ἦσαν τρία· τὸ πρῶτον καὶ ἁπλοῦν ὑπόδημα ἀπετελεῖτο ἐκ τεμαχίου δέρματος, ὅπερ, κοπτόμενον κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ πέλματος τοῦ ποδὸς, ἐδέετο ἐπικαρσίως ἄνωθεν αὐτοῦ, ἢ δι' ἑνὸς ἱμάντος, ζυγοῦ λεγομένου, ἢ διὰ δύω ἱμάντων, ὧν ἑκάτερος, ἐῤῥαμμένος ὢν ἐπὶ ἑκατέρου τῶν πλαγίων τοῦ δέρματος, προσεδέετο ἄνωθεν αὐτοῦ. Ὅρα τὴν ἐν πίνακι Ζ 76 εἰκόνα.

Ἄλλοτε δὲ ἔῤῥαπτον ἐπὶ τῆς ἔμπροσθεν ἄκρας τοῦ δέρματος ἕνα, ἢ δύω ἱμάντας, οὓς διαπερῶντες διὰ μέ-

Digitized by Google

σου τῶν δύω μεγάλων δακτύλων τοῦ ποδὸς προσέδεον ἄνωθεν αὐτοῦ μετὰ δύω ἢ τεσσάρων ταινιῶν, ἅςτινας ἔῤῥαπτον κατὰ τὰ πλάγια τοῦ πέλματος ἔμπροσθεν καὶ ὄπισθεν· ἐπὶ δὲ τοῦ δεσμοῦ τῶν ἱμάντων προσηρμόζετο ἄνωθεν πόρπη, σχῆμα φύλλου ἢ καρδίας ἔχουσα. Πολλάκις δὲ οἱ λίαν ἐπιτηδείως καὶ ἐπιχαρίτως περιπλεκόμενοι ἱμάντες ἐσφίγγοντο ὑπὲρ τοὺς ἀστραγάλους. Ὅρα τὰς ἐν πίναχι Ζ 77 καὶ 78 εἰκόνας. Τὸ εἰρημένον εἶδος τῶν ὑποδημάτων ἐλέγετο σάνδαλον· ἐφόρουν δ' αὐτὸ ἰδίᾳ αἱ γυναῖκες.

Τὰ ὑποδήματα ἦσαν μονόπελμα καὶ πολύπελμα· πολλάκις δὲ μεταξὺ τῶν πελμάτων ἐνέβαλλον φελλοὺς, καὶ πρὸς πλείονα ἀσφάλειαν καὶ διάρκειαν αὐτῶν ἐνέκρουον ἥλους εἰς ὑποδήματα, ἅτινα ἐφόρουν πιθανῶς ὅτε ὡδοιπόρουν.

Τὸ δεύτερον εἶδος τῶν ὑποδημάτων ἦσαν τὰ κοῖλα ὑποδήματα· κοῖλα δ' ὑποδήματα ἐλέγοντο ἐκεῖνα, ἅτινα εἶχον ὄπισθεν καὶ καθ' ἑκάτερον τῶν πλαγίων τοῦ πέλματος συνημμένα λεπτότερα τεμάχια δέρματος, ἅτινα δι' ἱμάντων προσεδέοντο ἄνωθεν τοῦ ποδὸς καὶ περὶ τὸν ἀστράγαλον οὕτως, ὥςτε οἱ δάκτυλοι καὶ τὸ μετατάρσιον τοῦ ποδὸς ἔμενον ἀκάλυπτα. Ἐνίοτε δὲ δι' αὐτῶν τῶν λεπτῶν δερμάτων ἐκαλύπτετο ἄνωθεν τελέως ὁ ποῦς. Τὸ εἰρημένον κοῖλον ὑπόδημα, ὅπερ ἐφόρουν ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες, ὡμοίαζέ πως πρὸς τὰ παρ' ἡμῖν ἐν χρήσει ἡμιυποδήματα. Ὅρα τὴν ἐν πίναχι Ζ 79 εἰκόνα.

Τρίτον εἶδος τῶν ὑποδημάτων ἦσαν αἱ ἐνδρομίδες· αὗται κατεσκευάζοντο ἐκ δέρματος· ἦσαν πολὺ ὑψηλαί, καὶ προσηρμόζοντο καλῶς περὶ τὰς κνήμας, ὧν ἔμπροσθεν προσεδέοντο δι' ἱμάντων· ἐφόρει δὲ αὐτὰς ἰδίως ἡ Ἄρτεμις, ὡς θεὰ τοῦ κυνηγίου, καὶ καθόλου οἱ κυνηγοί(1). Ὅρα τὴν ἐν πίν. Ζ 80 εἰκόνα.

(1) Ἰδὲ Πολυδ. Ζ, 93. Πρβλ. καὶ σχολ. Καλλιμ. ὕμν. εἰς Δῆλ. 238.

Digitized by Google

§. 182. Καλὰ ὑποδήματα ἀνδρῶν ἦσαν αἱ βλαῦται, ἅςτινας ἀφήρουν, ὅτε εἰσήρχοντο εἰς φίλου οἰκίαν, ἢ συνεποσίαζον (1).

§. 183. Γεωργοὶ δὲ, ἄποροι καὶ πένητες, ἐφόρουν ὑποδήματα ἐκ νεοδάρτων δερμάτων κατασκευαζόμενα, ἅτινα περιέδεον περὶ τοὺς πόδας πιθανῶς διὰ σπαρτίων (2). Τὰ ὑποδήματα ταῦτα ἐλέγοντο καρβατίναι (3).

§. 184. Ἐν ὥρᾳ χειμῶνος καὶ ψύχους δεινοῦ συνείθιζον οἱ ἀρχαῖοι νὰ ἐνειλίσσωσι τοὺς πόδας καὶ τὰς κνήμας εἰς πίλους (κετσέδες) καὶ ἀρνακίδας (4).

Περὶ γυναικείων ὑποδημάτων.

§. 185. Ἐν τῷ περὶ ἀνδρείων ὑποδημάτων λόγῳ ἐμνήσθημεν καὶ γυναικείων ὑποδημάτων. Πλὴν δ' αὐτῶν ἴδιον γυναικῶν ὑπόδημα ἦν τὸ σάνδαλον ἢ σανδάλιον λεγόμενον, τούτου δὲ οἱ ἱμάντες ἦσαν παρὰ ταῖς γυναιξὶν ἐπίχρυσοι καὶ πεποικιλμένοι (5).

§. 186. Καλὸν δὲ καὶ κομψὸν γυναικεῖον ὑπόδημα ἦσαν αἱ βαυκίδες, ἃς ὁ Πολυδεύκης καλεῖ γυναικεῖον ὑπόδημα πολυτελὲς καὶ κροκοειδές (6).

§. 187. Εἰς τὰς γυναῖκας τῶν ἀρχαίων πολὺ ἤρεσκε νὰ φαίνωνται μεγαλείτεραι ἢ ὅτι φύσει ἦσαν, διὰ τοῦτο ἐνέβαλλον ἐν τοῖς ὑποδήμασι φελλοὺς καὶ ὑπέρραπτον ὑψηλὰ καττύματα (7).

---

(1) Ἰδὲ Πλάτ. Συμπ. σ. 174.
(2) Ἀθήν. 5, 220.
(3) Ἰδὲ Πολυδ. Ζ, 88.
(4) Ὅρα Πλάτ. Συμπ. σ. 220.
(5) Πολυδ. Ζ, 87, 92.
(6) Πολυδ. 2, 94.
(7) Ὡς ἔστι μαθεῖν παρὰ Ξενοφῶντος (Οἰκομ. 10, 2), ἐπάγοντος τὸν Ἰσχόμαχον λέγοντα περὶ τῆς γυναικὸς πρὸς Σωκράτην ὅτι εἶχεν αὕτη ὑποδήματα ὑψηλὰ, « ὅπως μείζων δοκοίη εἶναι ἢ ἐπεφύκει ».

Digitized by Google

§. 188. Χρῶμα τῶν ὑποδημάτων ἦν τὸ μέλαν· πολλάκις ὅμως γίνεται μνεία καὶ λευκῶν ὑποδημάτων καὶ ἐρυθρῶνκαὶ κροκωτῶν· ἵνα δ' ἔχωσιν οἱ ἀρχαῖοι καθαρὰ καὶ στίλβοντα τὰ ὑποδήματα συνείθιζον νὰ καθαρίζωσι καὶ σπογγίζωσιν αὐτὰ διὰ σπόγγων (¹).

Ταῦτα ἦσαν τὰ κυριώτερα τῶν παρ' ἀρχαίοις ὑποδημάτων· πλὴν δὲ τούτων γίνεται μνεία καὶ ἄλλων ἀνδρείων τε καὶ γυναικείων ὑποδημάτων, ἅτινα πιθανῶς διέφερον τῶν προειρημένων κατά τε τὴν τέχνην καὶ τὴν λεπτότητα· ταῦτα νῦν παραλείποντες, συντομίας ἕνεκα, εἴπωμεν ὀλίγα καὶ περὶ καλυμμάτων χειρῶν.

Περὶ καλυμμάτων χειρῶν.

§. 189. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἦν γνωστὴ ἡ χρῆσις τῶν ἐκ δερμάτων κατασκευαζομένων καλυμμάτων τῆς χειρός, ἅτινα τὸ πάλαι χειρίδες ἐκαλοῦντο, νῦν χειρόκτια· αὐτὰς ὅμως ἐφόρουν οἱ παλαιοὶ οὐχὶ ἕνεκα καλλωπισμοῦ καὶ μαλακότητος χειρῶν, ὡς ἐφόρουν αὐτὰς οἱ Πέρσαι, ἀλλ' ἕνεκα τῶν ἀκανθῶν καὶ τῶν βάτων, ὅτε ἐκαθάριζον τὰ ἥμερα φυτά (²).

Τοσαῦτα μὲν δι' ὀλίγων περὶ τῶν καλυμμάτων τῶν ἄκρων τοῦ σώματος· νῦν δὲ λεκτέον καὶ περὶ τῶν κοσμημάτων αὐτῶν.

Περὶ κοσμημάτων τῶν ἄκρων τοῦ σώματος ἀνδρός τε καὶ γυναικός.

§. 190. Οἱ μεθ' Ὅμηρον ἐλεύθεροι καὶ κτηματικοὶ ἄνδρες ἔφερον τὴν ἀρχὴν ἐν δακτύλῳ δακτύλιον γεγλυμμένον, ὅπως ἐπισφραγίζοντες φυλάττωσι τὰς ἐπιστολὰς καὶ ἄλλα αὐτῶν πράγματα· σὺν τῷ χρόνῳ δὲ ἐφόρουν δύο καὶ πλείονας δακτυλίους κόσμου χάριν καὶ

(¹) Ἰδὲ Ἀριστοφ. Σφῆκ. 600. πρβλ. καὶ Ἀθήν. 8, 351.
(²) Ἰδὲ Ὅμηρ., Ὀδύσ. Ω, 230, καὶ Ξενοφ. Κύρ. παιδ. 8, 8, 17.

Digitized by Google

καλλωπισμοῦ (¹). Κατὰ δὲ τὴν ἐμβεβλημένην ἐν τῷ δακτυλίῳ ψῆφον καὶ τὴν καλὴν τέχνην ἦν καὶ ἡ τιμὴ αὐτοῦ. Αἱ ψῆφοι δὲ ἐγίνοντο ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐκ λίθων πολυχρώμων καὶ πολυῤῥάβδων, οἷος ἦν ὁ σαρδόνυξ ὁ ἀχάτης, ὁ ἴασπις, ὁ ἀμέθυστος, ὁ τοπάζιος λίθος, ὁ ὑάκινθος καὶ ἄλλοι λίθοι. Τὴν σάπφειρον ὅμως καὶ τὴν σμάραγδον καὶ ἄλλους τιμίους λίθους σπανίως ἔγλυφον διὰ τὸ δύςγλυπτον αὐτῶν.

Τὰς ἐν ταῖς εἰρημέναις ψήφοις ἢ σφραγῖσιν εἰκόνας ἢ ἔγλυφον βαθέως, ἢ ἐξετύπουν· ὅθεν αἱ μὲν ἐλέγοντο ἀνάγλυφα, αἱ δὲ ἔκτυπα. Ἡ περὶ τὴν ἐργασίαν τῶν εἰρημένων σφραγίδων ἐπιμέλεια τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τεχνιτῶν γίνεται ἀληθῶς θαυμαστή· διότι οὗτοι καὶ τὰ λεπτότατα πράγματα οὕτω θαυμαστῶς ἔγλυφον, ὥςτε μάτην μοχθοῦσιν οἱ ἁπανταχοῦ τὰ νῦν ἐμπειρότεροι καὶ ὀνομαστότεροι τεχνῖται νὰ τοὺς μιμηθῶσιν, ὡς περὶ τούτου ὁμολογοῦσιν ἄλλοι τε τῶν ἀρχαιολόγων καὶ ὁ σπουδαῖος ἀνὴρ Κόνερος (²).

Ἦσαν καὶ ἄψηφοι δακτύλιοι, οἵτινες ἦσαν ἢ ὁλόσφυροι, ἢ κενοί, οὓς ἐπλήρουν διαφόρως.

§. 191. Πλὴν δὲ τῶν δακτυλίων ἔφερον καὶ βακτηρίαν οἱ ἄνδρες ἐν χερσίν, ἰδίᾳ δὲ οἱ ἐν ἀξιώματι καὶ οἱ ἐκ καλῶν οἴκων νέοι· τούτων οἱ μὲν ἔφερον βακτηρίαν λείαν καὶ ἴσην, οἱ δὲ καμπύλην, ἄλλοι δὲ ὀδοντωτήν (³). Βακτροφόρους ἄνδρας δεικνύουσιν ἡμῖν πολλὰ τῶν ἀρχαίων μνημείων. Ἰδὲ τὴν ἐν πίνακι ΣΤ 65 εἰκόνα.

§. 192. Δακτυλίους ὁμοίως ἐφόρουν καὶ αἱ γυναῖ-

(¹) Διογ. Λαέρτ. 4, 59. καὶ Πλάτ. Ἱππ. ἐλάτ. σ. 368. πρβλ. καὶ Λουκιαν. Ἰκαρομ. 18.

(²) « Das Alterthum, λέγει, entwickelte eine feine Ausbildung der » Technik, welche die berühmtesten Steinschneider der neueren » Zeit bis jetzt vergebens zu erreichen bemüht gewesen sind » (Leb. Griec. u Röm. S. 196).

(³) Ἰδὲ Θουκυδ. 8, 83, καὶ Ξενοφ. Ἑλλην. 6, 2, 19.

Digitized by Google

κες· οἱ τούτων ὅμως δακτύλιοι ἦσαν ἁπλοῖ κρίκοι, ἐκ χρυσοῦ κατασκευαζόμενοι, ἢ ἐξ ἐλέφαντος, ἢ ἐξ ἠλέκτρου, ὧν δακτυλίων οἱ πολλοὶ ἀπέληγον εἰς κεφαλὴν ὄφεως (1).

§. 193. Πλὴν τῶν δακτυλίων αἱ γυναῖκες ἐφόρουν περί τε τοὺς βραχίονας καὶ καρποὺς ψέλλια, ἅτινα διὰ τὸ ὀφιοειδὲς σχῆμα αὐτῶν ὄφεις ὠνομάζοντο καὶ δράκοντες· ὁμοίως ἐφόρουν αὗται ὑπὲρ μὲν τὰ σφυρὰ ὅρμους, οἵτινες πέδαι χρυσαῖ ἐλέγοντο, καὶ περισκελίδες, καὶ περισφύρια· περὶ δὲ τὴν δέρην, περιδέραια καὶ ὅρμους· οὗτοι δὲ διαφόρως ὑπὸ τῶν τεχνιτῶν ἐσχηματίζοντο. Σφυρήλατον δὲ καὶ στρεπτὸν ἐκ χρυσοῦ περιαυχένιον ὅρμον, εἰς κεφαλὴν λεόντων ἀπολήγοντα, δείκνυσιν ἡ ἐν πίνακι Ζ 81 εἰκών.

§. 194. Πρὸς δὲ αἱ γυναῖκες καὶ αἱ παρθένοι ἐφόρουν κατὰ τοὺς τῶν ὤτων λοβοὺς, οὓς ἐπίτηδες ἐτρύπων, ἐνώτια, ἅτινα καὶ ἐλλόβια καὶ ἑλικτῆρας ἐκάλουν· αὐτὰ οἱ τεχνῖται κατασκευάζοντες ἔπλασσον κατὰ διαφόρους τύπους. Ἡ μὲν ἐν πίνακι Ζ 82 εἰκὼν δηλοῖ ἐνώτιον, τύπον ἔχον Σειρῆνος αὐλητρίδος· ἡ δὲ ἐν τῷ αὐτῷ πίνακι 83 εἰκὼν, ἐνώτιον, ῥοπάλου τύπον ἔχον· ἄλλα δὲ ἐλλόβια ἄλλων ζώων καὶ πραγμάτων μορφώματα εἶχον.

§. 195. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐν πολλῇ χρήσει ἦσαν καὶ αἱ χαρφίδες, ἃς περόνας καὶ πόρπας ἐκάλουν· δι' αὐτῶν ἐνεκομβοῦντο οἱ ἀρχαῖοι τὰ ἐνδύματα, ὡς προείρηται, ἄνωθεν τῶν ὤμων, ἢ πρὸς τὰ στήθη· αἱ γυναῖκες μάλιστα σφόδρα ἔχαιρον ἐκ παλαιοτάτου νὰ συνάπτωσι τὰ ἐνδύματα διὰ καλῶν, χρυσῶν καὶ πολυτίμοις λίθοις κεκοσμημένων περονῶν, ὡς τοῦτο δῆλον γίγνεται ἐξ αὐτοῦ τοῦ Ὁμήρου, παρ' ᾧ οἱ μνηστῆρες προθυμοῦνται νὰ προσκτήσωνται τὴν Πηνελόπην διὰ πολλῶν τε καὶ

(1) Ἀρτεμίδ. 2, 5.

Digitized by Google

ἄλλων δώρων καὶ διὰ καλῶν περονῶν· ὡς ὁ Ἀντίνοος ἔπεμψεν αὐτῇ πέπλον

« ποικίλον· ἐν δ' ἄρ' ἔσαν περόναι δύο καὶ δέκα πᾶσαι
» χρύσειαι, κληῖσιν ἐϋγνάμπτοις ἀραρυῖαι (¹) ».

Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ μεθ' Ὅμηρον διὰ μακρῶν καὶ καλῶν περονῶν ἀνεῖχον καὶ ἐστήριζον τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς· αἱ περόναι δ' αὗται ἀπέληγον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς κεφαλὴν, ἔχουσαν ἄλλον ἄλλοτε τύπον, οἷον ἀνθρώπου, ζώου καὶ πραγμάτων. Οἱ παλαιότατοι Ἀθηναῖοι συνεῖχον, ὡς ἱστορεῖται, τὰς τρίχας τοῦ ἄνωθεν τῆς κορυφῆς δεσμοῦ διὰ περόνης, ἥτις εἶχε κεφαλὴν χρυσοῦ τέττιγος, δι' οὗ ᾐνίττοντο τὴν πανάρχαιον καταγωγὴν αὐτῶν (²). Ἐν τῷ παρ' ἡμῖν μουσείῳ κεῖται χαλκοῦς τέττιξ, ὃς ἀπετέλει ποτὲ κεφαλὴν περόνης, ἀποκοπείσης ἀπ' αὐτοῦ, ὡς ἔστιν εἰκάσαι ἐκ τῶν ἐν αὐτῷ προσκεκολλημένων ἀγκυλίων.

§. 196. Καλὸς καὶ τίμιος τῆς κεφαλῆς κόσμος παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἦν ὁ στέφανος· στέφανον ἐφόρουν οἱ παλαιοὶ ἐν συμποσίοις, ἐν ἑορταῖς καὶ πανηγύρεσιν, ἐν τελεταῖς, καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ οἱ ῥήτορες, οἱ ἄρχοντες καὶ ἄλλοι ἀλλαχοῦ. Ἐπλέκοντο δὲ οἱ στέφανοι ἐκ ῥόδων, ἴων, κρίνων καὶ ἄλλων ἀνθέων· ἰδίᾳ ὅμως ἐπλέκοντο ἐκ μυῤῥίνης, ἀφ' ἧς καὶ ἡ ἀγορὰ, ἔνθα ἐπωλοῦντο οἱ στέφανοι, αἱ μυῤῥίναι ἐκαλεῖτο (³). Οὐ μόνον περὶ τὴν κεφαλὴν οἱ ἀρχαῖοι ἐφόρουν στέφανον, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν δέρην, καὶ περὶ τὰ στήθη, οὓς στεφάνους οὗτοι ὑποθυμιάδας ἐκάλουν (⁴). Ἐν τῷ παρ' ἡμῖν μουσείῳ κεῖται μυῤῥίνης καλὸς στέφανος, ὅςτις εὑρέθη ἔν τινι κατὰ τὴν ἁγίαν Τριάδα ἀναχωσθέντι τάφῳ. Τοῦ

(¹) Ὀδυσ. Σ, 293, Τ. 227. 6. πρβλ. καὶ Λουκιαν. Ἔρ. 44. καὶ Λυκουργ. κ. Λεωκρ. §. 40.
(²) Ὅρα Θουκ. 1, 6. καὶ Ἀριστοφ. Ἱππ. 1336.
(³) Ἰδὲ Ἀθήν. 15, 685. καὶ Πλούτ. Συμπ. 3, 1, 1. καὶ Ἀριστοφ. Ἱππ. 966.
(⁴) Ἀθήν. 15, 688.

Digitized by Google

εἰρημένου στεφάνου οἱ μίσχοι τῶν φύλλων εἰσὶν ἐμπεπηγμένοι εἰς τρύπας, περὶ ταινίαν μολυβδίνην τετρυπημένας· μεταξὺ δὲ τῶν φύλλων εἰσὶν ἐμπεπηγμένα μύρτα ἐκ πηλοῦ κατεσκευασμένα· ἀμφότερα δὲ, τά τε φύλλα καὶ τὰ μύρτα, εἰσὶν ἐκ χαλκοῦ τεχνηέντως πάνυ κατεσκευασμένα καὶ λαμπρῶς κεχρυσωμένα, ὡς δηλοῖ τὸ περισωθὲν αὐτῶν χρύσωμα, καὶ μάλιστα τὸ τῶν φύλλων, ὧν τὸ ἄλλο μέρος ἱκανῶς κατιώθη· ὁ στέφανος οὗτος δυστυχῶς ὑπὸ τοῦ πολλοῦ χρόνου λώβην ἐλωβήθη ἀνήκεστον.

Περὶ τῶν παρ' ἀρχαίοις κατόπτρων καὶ χρωμάτων.

§. 197. Εἰς καλὴν καὶ ἐπιτηδείαν εὐθέτησιν ἁπάντων τῶν προειρημένων κοσμημάτων ἐχρησίμευον τὰ κάτοπτρα, ἅτινα καὶ ἔνοπτρα ἐλέγοντο. Κατεσκεύαζον δὲ αὐτὰ οἱ ἀρχαῖοι ἐκ χαλκοῦ, ὃν ἐλάμπρυνον καὶ ἔστιλβον οὕτω καλῶς, ὥστε θαυμαστῶς ἐνωπτρίζοντο. Εἶχον δὲ τὰ κάτοπτρα σχῆμα ᾠοειδὲς, καί τινα μὲν κρίκον, ἐξ οὗ ἐκρέμαντο, ἄλλα δὲ, λαβὴν καλῶς κεκοσμημένην, ἐξ ἧς ἐλαμβάνοντο (1). Τὰ κάτοπτρα ἰδίᾳ μετεχειρίζοντο αἱ γυναῖκες· διότι αὗται, πλὴν τῆς τῶν κοσμημάτων εὐθετήσεως, ἤλειφον τὰ κατὰ τὸ πρόσωπον διὰ λευκοῦ καὶ ἐρυθροῦ χρώματος, ὅπως καθιστῶσι καλλίονα τὴν ὄψιν· περὶ ὧν χρωμάτων καλὸν δι' ὀλίγων ἐνταῦθα νὰ εἴπωμεν.

§. 198. Αἱ Ἑλληνίδες ἐκ παλαιοτάτων χρόνων

(1) Ἐν τῷ Ἀθήνησι μουσείῳ κεῖται πλὴν ἄλλων καὶ κάτοπτρον πάνυ καλόν· διότι τούτου τὴν λαβὴν ἀποτελεῖ μόρφωμα γυναικὸς, θεᾶς εἶδος ἐχούσης, πιθανῶς τῆς Ἀφροδίτης· ταύτης δ' ἄνωθεν περιίπτανται δύω παῖδες, πιθανῶς ἄπτεροι Ἔρωτες. Τὸ εἰρημένον κάτοπτρον ἔχει καλὸν ὑπόθημα, εἰς ὃ ἐντίθεται ἡ λαβή· ἐξ οὗ δῆλον ὅτι τὸ κάτοπτρον τοῦτο οὔτε ἐκρέματο, οὔτ' ἐλαμβάνετο διὰ τῆς χειρὸς, ἀλλ' ἐτίθετο ἐπὶ τραπέζης. Ἐν τῷ αὐτῷ μουσείῳ κεῖται μικρόν τι καὶ στρογγύλον κάτοπτρον, ὅπερ πωμάζεται διὰ πολυδαιδάλου πώματος· διότι ἐν αὐτῷ ἐκτετύπωται ἄνωθεν ἡ Εὐρώπη, ὡς νομίζω, ἐπὶ ταύρου ὀχουμένη.

Digitized by Google

ἐσπούδαζον τὸ φυσικὸν κάλλος αὐτῶν νὰ ἐπαυξάνωσι διὰ πλαστῶν τρόπων· οἷον, τὸ μὲν πρόσωπον ὅλον ἐνέτριβον διά τινος λευκοῦ ἀλείμματος, ὅπερ παρεσκευάζετο ἐκ καθαρωτάτου ἀνθρακικοῦ μολύβδου, ὅπως φαίνωνται λευκότεραι· τὰ δὲ μῆλα τοῦ προσώπου ἔχριον δι' ἐρυθροῦ χρώματος, ὅπερ παρεσκευάζετο ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀνθρακικοῦ μολύβδου, ὁμοειδῶς καὶ ῥοδοχρόως δι' ἐρυθροδάνου βεβαμμένου· τούτων τὸ μὲν λευκὸν ἐλέγετο ψιμύθιον, τὸ δ' ἐρυθρὸν φῦκος ἢ ἄγχουσα. Ὁμοίως δὲ καὶ τὰς ὀφρῦς καὶ τὰς βλεφαρίδας ἐμέλαινον αἱ γυναῖκες διὰ καρύων, ἢ στίμμεως ([1]).

Πρὸς δὲ καὶ τοὺς ὀδόντας ἔπλυνον καὶ ἐκαθάριζον διὰ κόνεως, ὀδοντοσμήγματος καλουμένου, ὅπερ προσέτριβον δι' ὀδοντοτριπτῆρός τινος ὀργάνου. Ἡ ἐν πίνακι Η 84 εἰκὼν δηλοῖ νέαν ἐπὶ κλιντῆρος καθημένην· αὕτη, ἔχουσα ἐν τῇ ἀριστερᾷ κάτοπτρον, χρίει, ἐσοπτριζομένη εἰς αὐτὸ, τὸ πρόσωπον διὰ τοῦ ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτῆς ὀργάνου, ὅπερ χρωστὴρ ἐλέγετο· ἔναντι δ' αὐτῆς ὁρᾶται δούλη ἑστῶσα, ἥτις φέρει ἐν μὲν τῇ δεξιᾷ πρόχουν, ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ λέβητα, τῆς νίψεως ἀμφότερα ἀγγεῖα ὄντα, ὡς ἀλλαχοῦ εἴπομεν, ἔνθα μέλλει πιθανῶς νὰ νιφθῇ ἡ ἀλειφομένη δέσποινα μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς κομμωτικῆς (toilette).

Περὶ τῆς εἰρημένης παραδόξου σπουδῆς καὶ ἐπιθυμίας τῶν Ἑλληνίδων τοῦ καλλωπίζεσθαι διὰ φαρμάκων, βλαβερῶν μάλιστα καὶ λυμαινομένων τὰ τοῦ

([1]) Ἐν τῷ παρ' ἡμῖν μουσείῳ κεῖνται ἐντὸς μικροῦ πηλίνου ἀγγείου βῶλοι λευκοὶ καὶ ἐρυθροί, οἵτινες ἔχουσι σχῆμα μικρᾶς, ὡς ἑνὸς ἑκατοστομέτρου διάμετρον ἐχούσης, φιάλης πωμαζομένης· τούτους τοὺς βώλους ἀναλύσας ὁ τοῦ παρ' ἡμῖν πανεπιστημίου δοκιμώτατος τῆς χημείας καθηγητὴς, Α. Χριστομάνος, εὗρε τοὺς μὲν λευκοὺς συνισταμένους ἐκ καθαρωτάτου ἀνθρακικοῦ μολύβδου, τοὺς δ' ἐρυθροὺς ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀνθρακικοῦ μολύβδου, ὁμοειδῶς καὶ ῥοδοχρόως δι' ἐρυθροδάνου βεβαμμένου.

Digitized by Google

προσώπου, ἄλλοι ἄλλως τῶν ἀρχαιολόγων νὰ ἐξηγήσωνται ἐπεχείρησαν· τούτων οἱ πλεῖστοι αἰτίαν τῆς κακῆς αὐτῆς συνηθείας ὑπέλαβον τὸ κατάκλειστον τῶν ἀρχαίων γυναικῶν, ἐξ οὗ προήρχετο κατ' αὐτοὺς ἡ ἀφάνισις τῆς καλῆς ὄψεως, ἣν ν' ἀναλάβωσιν ἐζήτουν δι' ὧν προείπομεν φαρμάκων καὶ τρόπων· τὴν γνώμην ταύτην οἱ εἰρημένοι ἀρχαιολόγοι πιστοῦνται διά τινος συμβουλῆς τοῦ τε παρὰ Ξενοφῶντι Ἰσχομάχου καὶ τοῦ παρὰ Στοβαίῳ Νικοστράτου, οἵτινες θέλοντες ν' ἀποτρέψωσι ἀπὸ τῆς ἀργίας τὰς μισούσας τὰ ἔργα γυναῖκας ἐπαινοῦσι τὴν γυμναστικὴν, ὡς παρέχουσαν ὑγείαν καὶ εὐρωστίαν σώματος, ἥντινα εἴτις γυνὴ ἔχει « πόῤῥω ἂν εἴη καὶ τοῦ δεηθῆναι ψιμυθίου, καὶ ὑπ' ὀφθαλμῷ ὑπογραφῆς, καὶ ἄλλου χρώματος ζωγραφοῦντος καὶ ἀφανίζοντος τὰς ὄψεις (¹) ». Ἀλλὰ μὴν γυμνάσια ἦσαν ταῖς γυναιξὶν ἅπαντα τὰ κατοικίδια, ὡς προείπομεν, ἔργα, ἅτινα ῥητῶς καὶ συμβουλεύουσιν οἱ εἰρημένοι φιλόσοφοι· ἑπομένως ἡ συμμετρία καὶ τὸ καλὸν τῆς ὄψεως τῶν παλαιῶν γυναικῶν δὲν ἐβλάπτετο· ἐψιμυθιοῦντο δὲ καὶ ἐκαλλωπίζοντο διὰ τὴν συμπεφυκυῖαν πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις, ἰδίᾳ δὲ ταῖς γυναιξὶν, ἐπιθυμίαν τοῦ καλλωπίζεσθαι καὶ φαίνεσθαι καλλίονας, ἢ ὅ,τι φύσει εἰσίν.

§. 199. « Οἱ περὶ πρόσωπον ἀπατηλοὶ οὗτοι καλ-
» λωπισμοὶ ῥᾳδίως ἢ ὑπὸ ἱδρῶτος ἐλέγχονται, κατὰ
» Ξενοφῶντα, ἢ ὑπὸ δακρύων βασανίζονται, ἢ ὑπὸ
» λουτροῦ ἀληθινῶς κατωπτεύθησαν (²) ». Διὸ καὶ αἱ γυναῖκες ἔκπαλαι σφόδρα εὐλαβοῦνται καὶ φυλάσσονται τὸν μηνυτὴν καὶ ἐλεγκτὴν τοῦ πεπλασμένου κάλλους τοῦ προσώπου αὐτῶν ἱδρῶτα, ὅστις πολὺς ἐκρέει ἰδίως τῷ θέρει. Ὅθεν πρὸς ἀναψυχὴν ἐκ τοῦ καύσωνος

(¹) Ξενοφ. Οἰκον. 10, 10. καὶ Στοβ. 74, 62.
(²) Οἰκον. 10, 8.

μετεχειρίζοντο τὸ πάλαι αἱ Ἑλληνίδες τὰς ῥιπίδας, αἵτινες ὡμοίαζον καθόλου πρὸς τὰς νῦν ἁπανταχοῦ ἐν χρήσει ῥιπίδας, ἃς οἱ φραγκίζοντες eventails κατὰ τὴν τῶν Γάλλων φωνὴν καλοῦσιν. Αἱ ἐν πίνακι Ζ 85 α καὶ β εἰκόνες δεικνύουσι δύο ἀρχαίας ῥιπίδας.

Ὁμοίως δὲ αἱ γυναῖκες τὸ πάλαι ἐξερχόμεναι τῆς οἰκίας μετεχειρίζοντο πρὸς τὰς καυστηρὰς τοῦ ἡλίου ἀκτῖνας ἡλιοστερῆ τινα ὄργανα, ἅτινα ἐκάλουν σκιάδια· ὡμοίαζον δ' αὐτὰ πρὸς τὰς νῦν ἐν χρήσει ὀμβρέλλας, τὰς οὕτω καλουμένας ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ ombrella, διότι καὶ αὐτὰ ἐξεπετάννυντο καὶ συνήγοντο ὡς αὗται. Τὰ εἰρημένα σκιάδια ὑπερεῖχον ἄνωθεν τῶν δεσποινῶν αἱ δοῦλαι. Ἡ ἐν πίνακι Ζ 86 εἰκὼν δηλοῖ σκιάδιον ἀρχαῖον.

Τοσαῦτα μὲν περὶ τῆς ἐσθῆτος καὶ τοῦ περὶ τὸ σῶμα κόσμου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων· νῦν δὲ διὰ βραχέων εἴπωμεν καὶ περὶ τοῦ ἱματισμοῦ καὶ τοῦ περὶ τὸ σῶμα καλλωπισμοῦ τῶν νεωτέρων.

§. 200. Ὡς οἱ νῦν Ἕλληνες πολλὰ τῶν προειρημένων ἐθίμων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἐτήρησαν, ὡς προδέδεικται, οὕτω καὶ πολλὰ τοῦ ἱματισμοῦ καὶ τοῦ περὶ τὸ σῶμα κόσμου αὐτῶν· περὶ ὧν ἄλλοι τε τῶν ἐν Ἑλλάδι περιηγητῶν σποράδην ἐν ταῖς περιηγήσεσιν αὐτῶν ἐμνημόνευσαν καὶ ὁ σπουδαῖος ἀρχαιολόγος Σταχκελβέργης ἐν ἰδίᾳ διατριβῇ, ἥντινα ζητήσαντες ἐν τῇ παρ' ἡμῖν βιβλιοθήκῃ τοῦ πανεπιστημίου ἀτυχῶς οὐχ εὕρομεν, ἵνα μάθωμεν ὅπως ὁ εἰρημένος ἀρχαιολόγος περιγράφει τὰ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἐνδύματα, καὶ πῶς περὶ αὐτῶν ἀποφαίνεται. Τό γε νῦν ἔχον, ἡμεῖς ἐκρίναμεν νὰ διαγράψωμεν συντόμως τὰ ἐνδύματα τῶν νεωτέρων, ὡς ἡμεῖς αὐτοὶ τανῦν φορούμενα ὁρῶμεν.

Πρῶτον μὲν λεκτέον περὶ τῶν ἐνδυμάτων τῶν Ἑλλήνων γεωργῶν καὶ χωριτῶν, οἵτινες οὔπω ἢ μικρὸν περὶ τὴν ἐσθῆτα ἐκαινοτόμησαν· εἶτα δὲ καὶ περὶ ἐκεί-

Digitized by Google

νων τῶν ἐνδυμάτων τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, ἅτινα ἔχουσιν ὁμοιότητά τινα πρὸς τὰ τῶν ἀρχαίων.

§. 201. Οἱ ἐν Ἀττικῇ λοιπὸν καὶ ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος γεωργοὶ καὶ χωρῖται φοροῦσι κατάσαρκα ἐκ βάμβακος κατασκευαζόμενον χιτῶνα χειριδωτὸν καὶ λευκὸν, ὅστις καταβαίνει μέχρι τῶν κνημῶν, ἐνίων δὲ καὶ κατώτερα· ζώννυνται δὲ αὐτὸν δι' ἁπλῆς τινος ζώνης. Ὁ χιτὼν οὗτος ἀνέῳκται κατὰ τὰ στήθη· οἱ δὲ φοροῦντες ἐγκομβοῦνται αὐτὸν ἔμπροσθεν περὶ τὴν δέρην. Ἔσωθεν δὲ φοροῦσιν βρακίον, ὡς ἐβρακοφόρουν καὶ οἱ Γραικορωμαῖοι.

§. 202. Ἄνωθεν δὲ τοῦ χιτῶνος φοροῦσιν οἱ εἰρημένοι χωρῖται βραχέα καὶ στενὰ ἐπιβλήματα, ἅτινα κατασκευάζονται τὸ μὲν θέρος ἐκ βάμβακος, τὸν δὲ χειμῶνα παχύτερα ὄντα ἐξ ἐρίου. Πρὸς δὲ, τὸν χειμῶνα φοροῦσιν ἐξ ἐρίου ἀλλὰ παχὺ κατασκευαζόμενον ἐπίβλημα, ὅπερ ἔχει καὶ ἐπίκρανον εἰς σκέπην τῆς κεφαλῆς κατὰ τῶν ὄμβρων καὶ τῶν ψυχρῶν ἀνέμων· καλοῦσι δ' αὐτὸ κάππαν.

§. 203. Ἐκ τοῦ παρὰ γεωργοῖς ἁπλοῦ χιτῶνος προῆλθεν ἡ ἀπὸ τῆς ὀσφύος μέχρι κνημῶν καθήκουσα πολύπτυχος καὶ λευκὴ φουστανέλλα, ἥτις συμπτύσσεται περὶ τὴν ὀσφὺν διὰ ζώνης. Ἡ φουστανέλλα ἦν μέχρι χθὲς καὶ προχθὲς καὶ εἶνε ἔτι καὶ νῦν ἐν ταῖς μὴ φραγκιζούσαις ἑλληνικαῖς πόλεσι τὸ ποθητὸν καὶ ἴδιον ἀνδρὸς Ἕλληνος ἔνδυμα.

§. 204. Τὴν κεφαλὴν καλύπτουσιν οἱ μὲν διὰ μακρᾶς ὀθόνης, ἣν πολλὰ ἐπιτηδείως τυλίσσουσι περὶ αὐτήν· καλεῖται δ' αὕτη ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ σερβέτα, ἐκ τοῦ φραγκικοῦ serviette, ὃ δηλοῖ χειρόμακτρον· οἱ δὲ, τῶν νησιωτῶν μάλιστα πολλοὶ καὶ τῶν παρ' ἡμῖν ναυτῶν, φοροῦσι πῖλον, ὅςτις ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὸν φρύγιον πῖλον· πλέκονται δ' οἱ πῖλοι ἢ ἐκ βάμβακος ἢ ἐξ ἐρίου, καὶ εἰσὶν οἱ μὲν λευκοὶ, οἱ δὲ ἐρυθροί· καὶ

Digitized by Google

οἱ μὲν λευκοὶ λέγονται σκοῦφοι ἐκ τῆς πρὸς σχῆμα ὁμοιότητος τοῦ παρ' ἀρχαίοις ἐν χρήσει σκύφου· οἱ δὲ ἐρυθροί, φέσια.

§. 205. Ὡς πρὸς τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς· οἱ μὲν πλείονες, τῶν χωριτῶν μάλιστα, ξυρίζουσι πέριξ τὴν κεφαλὴν, ὡς τρεῖς δακτύλους ὑψηλὰ, τὰς δὲ ἄλλας τρίχας πλέκουσιν εἰς πλόκαμον, ὃν οἱ μὲν περιτυλίσσοντες ὑποβάλλουσιν ὑπὸ τὸν σκοῦφον ἢ τὸ φέσι, οἱ δ' ἀφίνουσιν αὐτὸν ἐπὶ τὰ νῶτα. Τὸν τρόπον τοῦτον τῆς κουρᾶς κακῶς τινες τῶν περιηγητῶν διισχυρίζονται ὅτι οἱ νῦν Ἕλληνες παρέλαβον παρὰ τῶν βαρβάρων, καὶ δὴ παρὰ τῶν Ἀλβανῶν. Τοὐναντίον ἡμεῖς νομίζομεν ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ παρέλαβον αὐτὸν παρὰ τῶν Ἑλλήνων, παρ' οἷς πανάρχαιος ἦν ὁ ὡς εἴρηται τρόπος τῆς κουρᾶς· διότι οὕτω διέθετον τὰς τῆς κεφαλῆς τρίχας οἱ ἀρχαιότατοι κάτοικοι τῆς Εὐβοίας Ἄβαντες, οὓς καὶ ὁ Ὅμηρος αὐτὸς διὰ τὸν τρόπον τῆς κουρᾶς « ὄπισθεν κομόωντας » καλεῖ· παρὰ τούτων δὲ τῶν Ἀβάντων, εἰς Αἰτωλίαν ἀποικισάντων, παρέλαβον αὐτὸν ὕστερον οἱ Αἰτωλοί, παρ' ὧν πολλῷ ὕστερον παρέλαβον τὸν εἰρημένον τρόπον τῆς κουρᾶς οἱ γείτονες τούτων Ἀλβανοὶ καὶ ἄλλοι τῶν βαρβάρων, ὡς περὶ τούτου καλῶς καὶ ὁ Ἅνιος νομίζει ([1]). Ἄλλοι δὲ τῶν Ἑλλήνων δὲν κείρονται, ἀλλ' ἐπιμελοῦνται τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς καὶ φιλοτιμοῦνται νὰ τρέφωσι βαθεῖαν καὶ καλὴν κόμην· διότι, ὡς παρὰ τοῖς ἥρωσι τοῦ Ὁμήρου, οὕτω καὶ παρ' αὐτοῖς ἀκήρατος καὶ καλῶς ἐκτενισμένη κόμη γίγνεται τίμιος καὶ ἀνδράσι πρέπων κόσμος· διὸ καὶ τὰ περιώνυμα παλληκάρια τῆς πρὸ ἡμῶν γενεᾶς ἔτρεφον καλὴν καὶ ὡραίαν κόμην, ὡς δηλοῦσι πολλῶν καὶ ἄλλων παλληκαρίων εἰκόνες καὶ ἡ ὡραία κεφαλὴ τοῦ ἥρωος Διάκου, ἑνὸς τῶν πρώτων

([1]) Hahn, Albanes. Stud. VI, 172.

Digitized by Google

μαρτύρων τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, ὃν ὑμνοῦσι τὰ ἡμέτερα ᾄσματα. Ἄλλος δὲ στολισμὸς τούτοις εἶνε νὰ ἔχωσι τὰ ἀεὶ ἀσκεπῆ στήθη δασέα· διότι ἡ τῶν στηθῶν δασύτης δηλοῖ λεοντοκάρδιον ἄνδρα, ὡς καὶ ὁ Ὅμηρος λάσια στήθη ἀπονέμει εἰς τὸν ἥρωα Ἀχιλλέα καὶ εἰς ἄλλους ἄνδρας, οἵτινες μετέσχον τοῦ ὀνομαστοῦ τρωϊκοῦ ἔργου· τοιοῦτοι λασιόστερνοι ἄνδρες ἐγένοντο οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνδρῶν τοῦ ἡμετέρου ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνος· οἷος ἦν ὁ λασιόθριξ Ὀδυσσεὺς Ἀνδροῦτζος καὶ ἄλλοι.

§. 206. Περὶ τῶν ὑποδημάτων τῶν νῦν Ἑλλήνων οὐδέν τι πλέον ἔχομεν νὰ εἴπωμεν, ἢ ὅ,τι εἴπομεν περὶ τῶν ὑποδημάτων τῶν ἀρχαίων, διότι πολλοὶ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων φοροῦσι τὰ αὐτὰ ὑποδήματα καὶ οἱ ἀρχαῖοι, καὶ τὰ φοροῦσι καθ' ὃν τρόπον καὶ οἱ ἀρχαῖοι τὰ ἐφόρουν· καλοῦνται δὲ αὐτὰ τζαρούχια· τούτων πολλὰ ἀπολήγουσιν ἔμπροσθεν εἰς ὀξὺ καὶ ἀγκυρωτὸν σχῆμα. Τοιούτου τινὸς εἴδους ὑποδημάτων ἦσαν ἀρεστὰ καὶ εἰς τοὺς παλαιούς, ἰδίᾳ δὲ εἰς τοὺς Ῥωμαίους (1) καὶ εἰς τοὺς Βυζαντινούς (2).

§. 207. Ὡς δὲ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐν καιρῷ ψύχους καὶ πάγου ἐνείλισσον τοὺς πόδας εἰς πίλους, ὡς προείρηται, οὕτω καὶ οἱ νεώτεροι φοροῦσι περὶ τὰς κνήμας εἶδός τι περικνημίδων, ἃς τανῦν ὀνομάζουσι τουσλούκια· ταῦτα δὲ κατασκευάζουσι τινὲς μὲν ἐξ ἁπλοῦ πίλου, ἄλλοι δὲ ἐκ πίλου, ὃν κοσμοῦσιν ἔξωθεν ποικίλως καὶ πολυτίμως. Τὰ εἰρημένα τουσλούκια ὁμοιάζουσί πως καὶ πρὸς τὰς ἀσκέρας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἃς ὁ Πολυδεύκης καλεῖ « ὑπόδημα λάσιον, » χειμῶνι χρήσιμον (3) ».

---

(1) Tertull. de Pallio, cap. 5.
(2) Κομν. Βιβλ. Ε'.
(3) Πολυδ. Ζ, 85.

Digitized by Google

§. 208. Ὁ δὲ περὶ τὸ σῶμα τῶν παρ' ἡμῖν ἀνδρῶν καλλωπισμὸς εἶνε ὅλος φυσικὸς καὶ ἁπλοῦς. Ἡ βαθεῖα καὶ καλῶς ἐκτενισμένη κόμη, τὰ εὐρέα νῶτα καὶ στέρνα, τὰ λάσια στήθη, καὶ ἡ προερχομένη ἐξ ὧν εἴπομεν γυμνασίων εὐεξία καὶ ῥώμη τοῦ σώματος εἶνε ὁ κόσμος καὶ ὁ καλλωπισμὸς τῶν παρ' ἡμῖν ἀνδρῶν ἐκείνων, οἵτινες οὔπω ἀνάρπαστοι ἐγένοντο ὑπὸ τῶν φραγκικῶν τρόπων· πλὴν τούτων οἱ ἄνδρες τῆς πρὸ ἡμῶν γενεᾶς ἐκοσμοῦντο καὶ δι' ὅπλων· οἷον ἔφερον κρεμαμένην παρὰ τὸν μηρὸν χυρτὴν καὶ κοπτερὴν π ά λ λ α ν, πιστόλια λάμποντα εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ζώνης περιζωννύμενον ἀργυρόηλον σ ε λ ά χ ι· τὰ εἰρημένα ὅπλα ἔφερον ὅτε ἡ Ἑλλὰς ἐδεσπόζετο ὑπὸ ὠμῶν δεσποτῶν.

Τοσαῦτα μὲν περὶ τοῦ ἱματισμοῦ τῶν νῦν Ἑλλήνων ἀνδρῶν, νῦν δὲ ῥητέον καὶ περὶ τοῦ ἱματισμοῦ καὶ καλλωπισμοῦ τῶν νῦν Ἑλληνίδων.

§. 209. Ὁ ἱματισμὸς τῶν παρ' ἡμῖν γυναικῶν, ἰδίᾳ δὲ τῶν χωριτίδων καὶ τῶν νησιωτίδων, ἐτήρησε κατὰ πολλὰ τὸν τύπον τῆς ἐσθῆτος τῶν ἀρχαίων γυναικῶν· οἷον ἐν Ἀττικῇ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος αἱ χωρίτιδες φοροῦσι χιτῶνα ποδήρη καὶ λευκὸν, ὅστις κατασκευάζεται ἐκ βάμβακος· ἐν αὐτῷ ἐνστίζουσι παρυφὰς ἐρυθρᾶς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καὶ ἄνθη ποικιλόχροα· ζώννυνται δ' αὐτὸν διὰ μακρᾶς καὶ πλατείας, τὸ πλεῖστον ἐρυθρᾶς, ζώνης, ἣν περιφέρουσι δὶς καὶ τρὶς περὶ τὴν ὀσφὺν, ὥςτε ἀποτελεῖται ἐξέχον τι, πολλὴν ὁμοιότητα ἔχον πρὸς τὸν κόλπον τῶν ἀρχαίων γυναικῶν· πολλάκις δὲ ἀνασύρουσι τὸν χιτῶνα αἱ γυναῖκες, ὅτε ἐργάζονται, ἄνωθεν τῆς ζώνης, καὶ τότε σχηματίζεται σχῆμά τι ὅμοιον τῆς διπλοΐδος τῶν παλαιῶν. Ἐπειδὴ δ' ὁ εἰρημένος χιτὼν εἶνε πρὸς τὰ στήθη σχιστὸς, ἐγκομβοῦνται αὐτὸν αἱ γυναῖκες περὶ τὴν δέρην ἔμπροσθεν. Αἱ δὲ τῶν Σαλαμινίων γυναῖκες φοροῦσι χιτῶνα πο-

Digitized by Google

δήρη καὶ πράσινον, ὃν συμπτύσσουσι κατὰ τὴν μέσην ἐπίτηδες, ὅπως φαίνηται ἀεὶ πολύπτυχος.

§. 210. Ἄνωθεν τοῦ χιτῶνος φοροῦσιν ἐπίβλημα, ὅπερ καταβαίνει μέχρι τῶν κνημῶν, παρά τισι δὲ καὶ κατώτερα· καλεῖται δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ σεγοῦνι. Τοῦτο ἢ εἶνε ἀχειρίδωτον, ἢ ἔχει ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ βραχείας χειρίδας· κατασκευάζεται δὲ ἐκ λευκοῦ μαλλίνου ὑφάσματος, ἐν ᾧ ἐνυφαίνουσι παρυφὰς καὶ ἄνθη ἐρυθρὰ καὶ ποικίλα.

§. 211. Ζῶσμα δὲ περικαλλὲς περὶ τὰ στήθη φοροῦσιν ἰδίᾳ αἱ παρ' ἡμῖν νησιώτιδες· καλεῖται δ' αὐτὸ καὶ τὰ νῦν στηθόδεμα, συνηθέστερον δὲ στηθοπάνι.

Ἐν Χίῳ δὲ καὶ ἐν ἄλλαις νήσοις ἑλληνικαῖς πολὺ διετηρήθη ὁ ἰωνικὸς μάλιστα τύπος τῆς ἐσθῆτος.

§. 212. Πολλαὶ τῶν παρ' ἡμῖν γυναικῶν ἔν τε τῇ Πελοποννήσῳ καὶ τῇ συνεχεῖ μάλιστα Ἑλλάδι φοροῦσιν ἔτι φορήματα, ὁμοιάζοντα πολὺ πρὸς τὰ εὐρέα φορήματα τῶν Βυζαντινῶν γυναικῶν, οἷά εἰσι τὰ τουρκιστὶ λεγόμενα ἐντεριὰ, φερετζέδες καὶ τὰ παρόμοια· ὧν τὰ πλεῖστά εἰσι, κατ' ἐμὲ, οὐχὶ πάντως ἀσιανά, ἀλλὰ ἀπομίμημά τι τοῦ παρ' ἀρχαίοις χιτῶνος καὶ τῆς χλαμύδος καὶ τῶν ἄλλων. Αἱ τοιούτου εἴδους φοροῦσαι φορήματα γυναῖκες ζώννυνται ζώνην καλὴν καὶ κομψήν· διότι ἡ ἐπιχαρίτως περὶ τὴν λιχνὴν μέσην χρυσοκέντητος καὶ χρυσόηλος ζώνη ἔχει καὶ παρ' ἡμῖν θελκτήριόν τινα τῶν καρδιῶν δύναμιν, οἵαν ἐπλάσσετο ὅτι εἶχε καὶ ὁ τῆς Ἀφροδίτης κεστὸς, ἔνθα καθ' Ὅμηρον (1)·

« . . . . θελκτήρια πάντα τέτυκτο
» ἔνθ' ἔνι μὲν φιλότης, ἐν δ' ἵμερος, ἐν δ' ὀαριστὺς
» πάρφασις, ἥτ' ἔκλεψε νόον πύκαπερ φρονεόντων ».

§. 212. Ἑορταστικὰ ἐνδύματα ἀνδρῶν, καὶ γυναικῶν μάλιστα, γίνονται καλλίτερα, ὡς εἰκὸς, καὶ πολυτιμό-

(1) Ἰλ. Ξ, 214.

Digitized by Google

τερα· διότι καὶ τὰ χρώματα αὐτῶν εἰσὶ λαμπρὰ, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς ἐνυφάσματα, καὶ τὰ ποικίλματα ἀνθῶν, καὶ αἱ παρυφαὶ γίνονται ἐκ μετάξης καὶ χρυσῶν νημάτων, μάλιστα δὲ αἱ τῆς 'μπόλιας παρυφαὶ, ἃς οὔγιας τὰ νῦν καλοῦσιν ἐκ τῆς ἀρχαίας λέξεως οἴας.

§. 214. Ἡ δὲ τῶν παρ' ἡμῖν γυναικῶν εὐθέτησις τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς καὶ τὰ καλύμματα αὐτῆς εἰσὶ τὰ αὐτά που καὶ τῶν ἀρχαίων· διότι αἱ παρ' ἡμῖν χωρίτιδες πλέκουσιν, ἐπιμελῶς κτενίσασαι, τὰς τρίχας εἰς δύω πλοκάμους, οὓς ἀφίνουσι νὰ σαλεύωνται ἐπὶ τῶν ὤμων, ὑπὸ λεπτήν τινα καὶ λευκὴν ὀθόνην, δι' ἧς ἐπιτηδείως πολὺ καὶ χαριέντως καλύπτουσι τὴν κεφαλήν· ἡ ὀθόνη αὕτη, ἥτις ὁμοιάζει κατὰ πολλὰ πρὸς τὴν καλύπτραν τῶν ἀρχαίων Ἑλληνίδων, ὀνομάζεται 'μ π ό λ ι α· διότι ἐμβάλλεται περὶ τὴν κεφαλὴν, ἐξ οὗ ἐμβάλλεσθαι ὠνομάσθη καὶ τὸ παρ' ἀρχαίοις ἐμβόλιον, εἶδός τι δικτύου, κατὰ Πολυδεύκην.

Αἱ δ' ἄλλαι κόραι, καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ὁτὲ μὲν πλέκουσι, καλῶς πρῶτον κτενίσασαι τὰς τρίχας καὶ διασχίσασαι αὐτὰς περὶ τὸ μέτωπον, εἰς δύω καλοὺς πλοκάμους, οὓς ἀφίνουσι, χαλαρῶς κατὰ τὰς ἄκρας συνδεδεμένους διὰ ταινιῶν, νὰ σαλεύωνται ἐπὶ τῶν νώτων, ὁτὲ δὲ εἰς ἕνα παχὺν καὶ κομψὸν πλόκαμον, ὃν τυλίσσουσι περὶ τὴν κεφαλήν· ἡ περὶ τὴν κεφαλὴν αὕτη περιφορὰ τοῦ πλοκάμου τῶν παρ' ἡμῖν κορῶν ὁμοιάζει πρὸς τὴν στεφάνην τῶν παρ' ἀρχαίοις παρθένων. Αἱ δ' ἄλλαι γυναῖκες, μάλιστα αἱ τῶν Ἀθηναίων, καλύπτουσι πρῶτον τὴν κεφαλὴν διὰ ταπεινοῦ φεσίου, ὅπερ περιδέουσι διὰ λεπτοῦ καὶ ποικίλου ὥς τις ταινία συνεσταλμένου μανδυλίου· τούτου δ' ἄνωθεν περιβάλλουσι τὸν ἐκ τῶν τριχῶν αὐτῶν καλῶς πλεκόμενον πλόκαμον· δεύτερον δὲ δι' ὀθόνης λεπτοτάτης καὶ καλῆς, ἣν καλοῦσι 'μπολιάτικο, ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐμβάλλεσθαι τῶν ἀρχαίων, περιβάλλουσιν αἱ γυ-

Digitized by Google

ναῖκες, ὅτε μάλιστα ἐξέρχονται, τὴν εἰρημένην τῆς κεφαλῆς παρασκευήν. Τὸ 'μπολιάτικο οὐ μόνον τὴν κεφαλὴν χαριέντως περιβάλλει, ἀλλὰ ἐπιδεξίως καὶ καλῶς καὶ τοὺς ὤμους καλύπτει καὶ τῶν νώτων μέρος· ἑπομένως ἡ περιβολὴ τοῦ 'μπολιάτικου δεῖται πολλῆς ἐπιτηδειότητος, διότι ἐκ τῆς ἐπιδεξίου περιβολῆς αὐτοῦ δηλοῦται ἡ καθ' αὐτὸ Ἀθηναία. Πᾶς εἰδήμων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας ἰδὼν γυναῖκα τῶν νῦν Ἀθηναίων κεκαλυμμένην καὶ ἔχουσαν καθόλου τὴν κεφαλὴν ηὐθετισμένην καθ' ὃν εἴρηται τρόπον, θέλει ἀδιστάκτως ὁμολογήσει ὅτι ἐν αὐτῷ τῷ κεφαλοδέματι, ὡς τὰ νῦν ὀνομάζουσι τὸ ἀρχαῖον κρήδεμνον, ἐνορᾷ τὴν καλύπτραν καὶ τὴν εὐθέτησιν τῆς κεφαλῆς τῶν ἀρχαίων ἀτθίδων.

§. 215. Τοιαῦτά εἰσι συντόμως τὰ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἐνδύματα. Πλὴν τούτων πολλοὶ καὶ ἄλλοι τῶν νῦν φοροῦσιν ἀλλοῖά τινα ἐνδύματα, ἅτινά εἰσι, κατ' ἐμὲ, φύραμά τι καὶ παραμόρφωμα Ἑλλήνων τε καὶ ἀλλοφύλων ἐνδυμάτων, περὶ ὧν ἐπέχομεν νὰ εἴπωμεν, διότι μόνα τὰ φορήματα ἐκεῖνα, ὡς προείρηται ἐκρίναμεν νὰ διαγράψωμεν, ἅτινα ὁμοιάζουσί πως πρὸς τὰ τῶν ἀρχαίων.

Κυρία δ' ἀρετὴ πάντων τῶν διαγεγραμμένων ἱματίων τῶν νῦν Ἑλλήνων εἶνε τὸ κόσμιον, τὸ ἀφελὲς, τὸ εὐτελὲς καὶ τὸ διαρκὲς, ἥτις ἀρετὴ ὁμολογουμένως ἐλλείπει ἐν τοῖς φραγκικοῖς ἐνδύμασιν· ἀρκεῖ δ' εἰς πίστωσιν τῆς ἡμετέρας γνώμης νὰ ὑπομνήσωμεν πρῶτον μὲν τὸν décolleté λεγόμενον τρόπον τῶν Φράγκων, ἤτοι τὸν γυμνοτράχηλον καὶ γυμνόκολπον τοῦ ἐνδύεσθαι τρόπον τῶν γυναικῶν, ὅςτις σφόδρα λυμαίνεται καὶ ἀφανίζει τὴν αἰδῶ, τὸν πολυόμματον, οὕτως εἰπεῖν, φύλακα πάσης γυναικὸς ἀρετῆς· διότι διὰ τῆς ἀπογυμνώσεως τοῦ σεμνοτέρου τοῦ σώματος μέρους τοῦ κόλπου συναπογυμνοῦται ἡ γυνὴ, ὡς γνωστὸν καὶ τῆς αἰδοῦς.

Digitized by Google

§. 216. Περὶ τῆς γυναικείας ἀπογυμνώσεως πάνυ καλῶς νουθετεῖ καὶ ὁ πολύπειρος ἱστορικὸς Ἡρόδοτος, παρεισάγων ἐν τῇ πρώτῃ τῶν ἱστοριῶν αὐτοῦ τὸν Γύγην λέγοντα πρὸς τὸν δεσπότην αὐτοῦ Κανδαύλην, ὅςτις ἐζήτει νὰ πείσῃ αὐτὸν, ὅπως ἴδῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ γυμνὴν καὶ θαυμάσῃ τὸ κάλλος αὐτῆς· « Δέ» σποτα, λέγεις λόγον οὐχ ὑγιέα, κελεύων με δέσποι» ναν τὴν ἐμὴν θεήσασθαι γυμνὴν, ἅμα δὲ κιθῶνι ἐκ» δυομένῳ συνεκδύεται καὶ τὴν αἰδῶ γυνή ». Εἶτα δὲ καὶ ἄλλα ἄλλων τρόπων φραγκικὰ ἐνδύματα ἠδυνάμεθα ἐνταῦθα νὰ μνησθῶμεν, ὧν ἁπάντων τὸ ἄχαρι καὶ ἀλυσιτελὲς κατιδὼν καὶ ὁ Χωνιάτης, καὶ ζητῶν ν' ἀποτρέψῃ ἀπ' αὐτῶν τοὺς Βυζαντινοὺς, οἵτινες καὶ αὐτοὶ ἤρξαντο ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῶν Φράγκων νὰ μιμῶνται τὸν φραγκικὸν τοῦ ἐνδύεσθαι τρόπον, ἀνακράζει ὅλως περίλυπος· « Πότε... ἀποβαλούμεθα τὰ ῥικνὰ » ταῦτα ῥάκη καὶ μηδὲ τοῦ παντὸς ἐξικνούμεθα σώ» ματος, ἃ ἡμῖν περιέθεντο οἱ ἐπίβουλοι ὡς ὄφεις ἀλ» λόφυλοι (1) »; Σημειώσεως δὲ μάλιστα ἀξία εἶναι ἡ περὶ τῶν ἐνδυμάτων τῶν νῦν Ἑλλήνων γνώμη τοῦ φιλελληνικωτάτου βασιλέως τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκου. Ὁ μακαρίτης οὗτος, ὅςτις προθυμώτατα, εἴπερ τις καὶ ἄλλος, ἀντελάβετο τοῦ περὶ ἐλευθερίας μεγάλου ἔργου τῶν πατέρων, γνοὺς ὅτι οἱ ἀπελευθερωθέντες Ἕλληνες οὐδαμῶς ἄλλως δύνανται νὰ εὐδαιμονήσωσι καὶ εἰς πᾶσαν καθόλου ἀρετὴν νὰ προκόψωσιν, ἐκτὸς ἂν ἐν πᾶσι τηρήσωσι τὴν πατριαρχικὴν ἁπλότητα καὶ λιτότητα τῆς διαίτης αὐτῶν, πολλὰ καὶ συνεβούλευσεν ἐξ ἀρχῆς εἰς τήρησιν αὐτῆς καὶ συνέπραξεν, ὡς περὶ τούτου δηλοῦσι τὰ ἐν τῇ ἐφημερίδι τῆς Αὐγούστης περὶ τοῦ

(1) Ποῦ δὲ τὸ εἰρημένον χωρίον τοῦ Χωνιάτου γέγραπται, ὅρα τὸν Γ' τόμον (σελίδ. 401) τοῦ πολυτίμου ἔργου τῆς ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ τοῦ πεπαιδευμένου καὶ λίαν φερεπόνου Κ. Σκαρλάτου τοῦ Βυζαντίου.

βίου τοῦ εἰρημένου βασιλέως γεγραμμένα, ἅτινα μεταφράσας ὁ φιλότιμος συντάκτης τῆς Ἡμέρας ἐδημοσίευσεν ἐν ἔτει 1868, ἐξ ὧν τινα παρατιθέμεθα καὶ ἡμεῖς ὧδε· « Ἀνεγνώρισεν (ὁ Λουδοβῖκος) πάραυτα ὅτι ἡ χώρα » ἔπρεπε νὰ διοικηθῇ μετὰ πατριαρχικῆς ἁπλότητος » καὶ διώρθωσε σφάλματά τινα τῶν Βαυαρῶν πολυγρά» φων. Τὸ ἑξῆς ἀνέκδοτον χαρακτηρίζει τὸν τρόπον » τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ· ὀλίγον μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ » βασιλέως Λουδοβίκου ἀπεστάλη ἐν τάχει ἀτμό» πλοιον ἐκ Πειραιῶς εἰς Ναύπλιον. Ἐπρόκειτο ἄραγε » περὶ σοβαρᾶς τινος ὑποθέσεως τοῦ κράτους; οὐχί, » ὁ πλοίαρχος εἶχε τὴν ἐντολὴν νὰ μεταφέρῃ ἐκεῖθεν » ἕνα ῥάπτην, ὅστις ἐφημίζετο ὡς ἄριστος κατασκευα» στὴς ἐγχωρίων φορεμάτων. Ὁ βασιλεὺς Ὄθων ἔφε» ρεν ἕως τότε τὰ εὐρωπαϊκὰ ἐνδύματα. Τοῦτο δυση» ρέστησε τὸν πατέρα του, ὅστις ἔπεισεν αὐτὸν νὰ φο» ρέσῃ τὴν ἀλβανικὴν (;) φουστανέλλαν. Συγχρόνως οἱ » ὑπουργοὶ ἐπεπλήχθησαν, διότι προσεπάθουν νὰ εἰσβά» λωσιν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ἄχαριν γαλλικὴν » στολήν ».

§. 217. Καὶ τὰ νῦν αἱ Ἑλληνίδες· ἀγαπῶσι νὰ κοσμῶσι τὰ ἄκρα τοῦ σώματος διὰ κοσμημάτων, ἅτινά εἰσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ παρόμοια τῶν κοσμημάτων τῶν παρ' ἀρχαίοις γυναικῶν· οἷον φοροῦσιν αὗται καὶ τὰ νῦν δακτυλίους, καὶ ψέλια περὶ τοὺς βραχίονας, ἀφ' ὧν καὶ βραχιόλια αὐτὰ λέγονται, καὶ περὶ τὴν δέρην περιδέραια, εἰς δὲ τὰ ὦτα ἐνώτια, ὧν τινὰ μὲν ἔχουσι τύπον ῥοπάλου, ἄλλα δὲ τὸ σχῆμα σταφυλῆς, ἐφ' οἷς σχήμασιν ἔχαιρον πολύ, ὡς προδέδεικται, καὶ αἱ τῶν ἀρχαίων γυναῖκες, δηλοῦσι δὲ καὶ τὰ ἐν τοῖς ἁπανταχοῦ μουσείοις κείμενα ἀρχαῖα ἐλλόβια, ὧν τὰ πλεῖστα τὸ εἰρημένον ἔχουσι σχῆμα (1).

(1) Ὅρα δὲ καὶ τὰ ἐν τῷ παρ' ἡμῖν μουσείῳ κείμενα ἀρχαῖα καὶ χρυσᾶ ἐλλόβια.

Digitized by Google

§. 218. Ἡ δὲ κομμωτικὴ τῶν νῦν Ἑλληνίδων οὐδόλως διαφέρει τῆς τῶν παλαιῶν, διότι καὶ τὰ νῦν πολλαὶ τῶν παρ' ἡμῖν γυναικῶν πολὺ σπουδάζουσι περὶ τὸν καλλωπισμὸν, ἰδίᾳ δὲ τοῦ προσώπου, ὅπερ θέλουσαι αὗται νὰ λευκάνωσιν ἐντρίβουσι δι' ἀλείμματος, ὅπερ κατασκευάζεται ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης, ἐξ ἧς κατεσκεύαζον αἱ παλαιαὶ τὸ ψιμύθιον. Τὰ δὲ μῆλα τοῦ προσώπου ἐρυθραίνουσι διὰ τοῦ κρεμέζου, ὅπερ κατασκευάζεται ἐκ τῶν ἐν τῷ Μεξικῷ γιγνομένων ἐντόμων. Ὁμοίως δὲ καὶ τὰς ὀφρῦς καὶ τὰς βλεφαρίδας μελαίνουσιν ὡς αἱ παλαιαὶ διὰ καρύων, ἐπὶ τῶν λυχνίων ἐπικαιομένων. Ὅλος δ' οὗτος ὁ ἀπατηλὸς καὶ προσποιητὸς τοῦ προσώπου καλλωπισμὸς λέγεται τὰ νῦν φκιασίδι, ἀπὸ τῆς ἀρχαίας λέξεως φῦκος.

§. 219. Θαυμαστὴ δὲ γίνεται ἡ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι δεῦρο διαμείνασα κακὴ συνήθεια νὰ λειαίνωσί τινες τῶν γυναικῶν τὸ πρόσωπον δι' ἀλείμματος ἐκ πίσσης κατασκευαζομένου, δι' οὗ ἐπιτιθεμένου ἐπὶ τοῦ προσώπου τίλλουσι τὸν χνοῦν αὐτοῦ· ἡ ἐργασία αὕτη ἐλέγετο τὸ πάλαι πιττοκοπικὴ ἢ παρατίλλεσθαι· ἡ δὲ μετερχομένη τὴν τέχνην γυνὴ, παρατίλτρια (¹).

§. 220. Ὡς δὲ τὸ πάλαι αἱ γυναῖκες ἔχαιρον φέρουσαι ἄνθη περὶ τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ στήθη, οὕτω καὶ τὰ νῦν αἱ Ἑλληνίδες χαίρουσι φέρουσαι ἄνθη οὐ μόνον ἐν χερσὶν, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν κεφαλὴν καὶ περὶ τὰ στήθη.

§. 221. Καὶ τὰ νῦν αἱ γυναῖκες φιλοῦσι τὰς ξανθὰς τρίχας· διὸ καὶ προθυμοῦνται πολλαὶ διὰ φαρμάκων νὰ ξανθίζωσι τὰς μελαίνας τρίχας διά τινος βαφῆς, κνὰ τουρκιστὶ λεγομένης, δι ἧς ξανθίζουσιν αἱ γυναῖκες, ὅταν ἰδίᾳ λούωνται, οὐ μόνον τὰς τρίχας, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὄνυχας.

(¹) Πολυδ. Ζ, 165.

Digitized by Google

§. 222. Ὡς δ' αἱ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων γυναῖκες πολὺ ἐσπούδαζον νὰ τηρῶσι καθαροὺς τοὺς ὀδόντας, ἐφ' ᾧ καὶ πολλοὺς σμηκτικοὺς τρόπους τῶν ὀδόντων ἐγίγνωσκον, ἐν οἷς λογιστέα καὶ ἡ μαστίχη, ἣν αὗται συχνὰ ἐμασσῶντο (¹)· οὕτω καὶ τὰ νῦν αἱ γυναῖκες εἰς κάθαρσιν τῶν ὀδόντων καὶ εἰς εὐοσμίαν συχνὰ μασσῶνται τὴν μαστίχην.

§. 223. Ἡ δ' ἐπίθετος κόμη τινῶν τῶν νῦν γυναικῶν, καὶ ἡ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν ἀλλόκοτος ἐπίθεσις καὶ διάθεσις ξένων τριχῶν, ὡς καὶ ἡ ἐπίθετος πυγὴ, καὶ οἱ προκύπτοντες ξένοι μαστοὶ, ἦσαν μὲν γνωστὰ καὶ τὸ πάλαι, ἀλλ' ἀεὶ ἐνομίζοντο ἄκοσμα καὶ ἄσχημα καὶ γυναιξὶν ἀναιδέσι καὶ πόρναις πρέποντα, ὡς καλῶς μανθάνομεν ἐκ τοῦ παρ' Ἀθηναίῳ Ἀλέξιδος, ὅστις ἐκτιθέμενος τὰς δι' ἐπιτεχνήσεως κομμώσεις τῶν ἑταιρῶν λέγει·

. . . . . . « Οὐκ ἔχει τις ἰσχία·
» ὑπενέδυσ' ἐῤῥαμέν' αὐτὴν, ὥστε τὴν εὐπυγίαν
» ἀναβοᾶν τοὺς εἰσιδόντας· κοιλίαν ἁδρὰν ἔχει·
» στήθι' ἔστ' αὐταῖσι τούτων, ὧν ἔχουσ' οἱ κωμικοί (²) ».

§. 224. Πολλοὶ δὲ καὶ τῶν ἀνδρῶν τὸ πάλαι συνείθιζον λευκανθέντες νὰ μελαίνωσι διὰ βαφῆς τὰς τρίχας, ἢ νὰ φορῶσι φενάκην, ἣν γαλλιστὶ perruque τὰ νῦν ὀνομάζουσιν· οἱ τοιοῦτοι ὅμως ἄνδρες, οἵτινες, αἰδούμενοι ἐπὶ τῷ γήρᾳ, ἠφάνιζον τὴν πολιὰν, ἀλαζόνες ἐνομίζοντο καὶ ἀκόλαστοι καὶ ὡς ἀπατεῶνες ἐμισοῦντο· ὡς δηλοῖ τὸ γενόμενον εἰς τὸν βάφοντα τὰς τῆς κεφαλῆς τρίχας γέροντα Κεῖον, ὃν, ἐλθόντα ποτὲ εἰς τὴν Σπάρτην καὶ λέγοντα περὶ ὧν ἀπεστάλη, ἀγανακτῶν ἐξέβαλεν ὁ βασιλεὺς Ἀρχίδαμος λέγων· « τί δ' ἂν οὗτος » ὑγιὲς εἴποι, ὃς οὐ μόνον ἐπὶ τῇ ψυχῇ τὸ ψεῦδος, » ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῇ κεφαλῇ περιφέρει (³) »;

(¹) Λουκιαν. Ἐρωτ. 39.
(²) Ἀθήν. ΙΓ', 568.
(³) Αἰλιαν. Ποικ. ἱστορ. Ζ, 20.

Digitized by Google

§. 225. Μεγάλους ὄνυχας, οὓς ἔχοντές τινες τῶν παρ' ἡμῖν νέων σεμνύνονται ἐπ' αὐτοῖς, ἔφερον καί τινες τῶν ἀρχαίων, ἀλλὰ τοὺς τοιούτους ἀπεστρέφοντο ὡς ῥυπαροὺς καὶ ἀγροίκους, ὡς ἔστι μαθεῖν ἐκ τοῦ Θεοφράστου.

§. 226. Ὡς πρὸς δὲ τοὺς ψευδεῖς ὀδόντας, οὓς φέρουσί τινες τῶν νῦν, ἔφερον καὶ πολλοὶ τῶν παρ' ἀρχαίοις νωδῶν. Πιθανὸν δὲ ὅτι καὶ ὀδόντας τετερηδομένους ἐγίνωσκον οἱ ἀρχαῖοι νὰ πληρῶσι διὰ χρυσοῦ, ὡς διισχυρίζεται περὶ τούτου ὁ φίλος Κ. Λάνδερερ, ὅςτις παραστὰς εἰς ἀνακάλυψιν λάρνακος ἀρχαίας εἶδεν ἰδίοις ὄμμασι κρανίον καὶ ὀδόντας, ἐξ ὧν εἷς ἦν πεπληρωμένος χρυσοῦ (1).

Τοσαῦτα μὲν διὰ βραχέων περί τε τῶν ἐνδυμάτων καὶ κόσμου τῶν τε πάλαι καὶ τῶν νῦν Ἑλλήνων ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν. Νῦν δ' εἴπωμεν συντόμως καὶ περὶ τῶν ἔργων καθόλου τῶν ἀνδρῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΚΑΘΟΛΟΥ ΤΩΝ ΑΝΔΡΩΝ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ.

§. 227. Εἰπόντες ἤδη ἐν τῷ περὶ ἀνατροφῆς τῶν θηλέων λόγῳ περὶ τῶν ἔργων τῶν γυναικῶν, ἐχομένως νῦν εἴπωμεν καὶ περὶ τῶν ἔργων τῶν ἀνδρῶν.

§. 228. Ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται ὅτι, ὅτε οἱ ἀρχαῖοι ἐκ παίδων ἀπηλλάσσοντο, οἱ μὲν τῶν πλουσίων υἱοὶ ἐτρέποντο εἰς τὴν μάθησιν τῆς ῥητορικῆς, τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐλευθερίων καλουμένων τεχνῶν, ἐφίλουν τὰς ἱπποτροφίας, τὰ κυνηγέσια, τὰ συμπόσια καὶ τὰς ἐλευθερίους διατριβάς· οἱ δὲ τῶν ἀπόρων υἱοὶ ἐτρέποντο πρὸς τὴν γεωργίαν, τὴν ἐμπορίαν καὶ πρὸς ἄλλα ἔργα, ἅτινα καὶ τέχνας βαναύσους ἐκάλουν.

---

(1) Ἰδὲ τὸ τῆς ἐφημερίδος Εἰρηνικῆς φύλλον τῆς 11 Νοεμβρ. 1871.

Digitized by Google

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΑΡΧΑΙΟΙΣ ΕΛΛΗΣΙ ΓΕΩΡΓΙΑΣ.

§. 229. Ἡ γεωργία ἦν ἔκπαλαι τοῖς Ἕλλησι πόρος εὐδαιμονίας ἀξιόλογος, καὶ ἔργον φιλάνθρωπον καὶ τίμιον καὶ αὐτοῖς τοῖς ἥρωσι· διὸ δὴ καὶ ἀγρίους καὶ ἀδίκους δικαίως ὑπελάμβανον τοὺς ἀπ' αὐτῆς ἀπεχομένους, οἷοι ἦσαν οἱ παρ' Ὁμήρῳ Κύκλωπες, οὓς ὁ Ὀδυσσεὺς ὑπερφιάλους καὶ ἀθεμίτους καλεῖ, διότι

« Οὔτε φυτεύουσι χερσὶν φυτὸν, οὔτ' ἀρόωσιν (1) ».

Ἡ γεωργία ἐπ' αὐτοῦ ἤδη τοῦ Ὁμήρου εἶχε πολλὴν ἐπίδοσιν λάβει, ὡς τεκμαιρόμεθα ἔκ τε τῶν παρ' αὐτῷ γεωργικῶν ὀνομασιῶν, γῆς καλῶς γεωργημένης πάνυ δηλωτικῶν, οἷον πίειρα καὶ τρίπολος καὶ βαθεῖα καὶ βαθυλήϊος καὶ μαλακή· καὶ ἐκ τῶν καλῶν διαγραφῶν θέρους τε καὶ ἀλοητοῦ. Ὁ δὲ χρηστὸς Ἡσίοδος ἐπαινεῖ σφόδρα τὴν γεωργίαν διὰ τοῦ γνωστοῦ ποιήματος Ἔργα καὶ ἡμέραι, ἐν ᾧ πολλοὶ καὶ καλοὶ διαγράφονται τρόποι περὶ τοῦ σκάπτειν καὶ ἀροῦν καὶ φυτεύειν τὴν γῆν, καὶ περὶ ἄλλων τῶν περὶ τὴν γεωργίαν. Μετὰ δὲ τὸν Ὅμηρον καὶ Ἡσίοδον περὶ γεωργίας ἔγραψαν πολλοὶ τῶν γνωρίμων φιλοσόφων, ἐξαίροντες τὰ ἐξ αὐτῆς καλά· ἐπαινέτης ὅμως αὐτῆς θαυμαστὸς ἦν ὁ χρυσοῦς Ξενοφῶν, ὅςτις καλεῖ αὐτὴν τέχνην φιλάνθρωπον καὶ πραεῖαν, καθόλου δὲ μητέρα τῶν ἄλλων τεχνῶν· αὕτη, λέγει, ἀνδρίζει τοὺς εὖ γεωργοῦντας, καὶ ἀπεργάζεται αὐτοὺς ἀγαθοὺς προμάχους τῆς πατρίδος, καθόλου δὲ παρασκευάζει καλῶς καὶ τὰς ψυχὰς καὶ τὰ σώματα τῶν ἐν τῇ γεωργίᾳ ἀναστρεφομένων· τελευτῶν δὲ θαυμαστὰ περὶ αὐτῆς λέγει· « ἐμοὶ μὲν θαυμαστὸν δοκεῖ εἶναι, εἴ τις ἐλεύθε-» ρος ἄνθρωπος ἢ κτῆμά τι τούτου ἥδιον κέ-» κτηται, ἢ ἐπιμέλειαν ἡδίω ταύτης εὕρηκεν » ἢ ὠφελιμωτέραν εἰς τὸν βίον ». Μετὰ δὲ ταῦτα

(1) Ὀδυσ. Ι, 108.

προϊὼν ὁ Ξενοφῶν διαγράφει ἐμπειρότατα, εἴπέρ τις καὶ ἄλλος, τρόπους καλοὺς καὶ ὠφελίμους περὶ γεωργίας. Ἀποφαίνεται πρῶτον περὶ τῆς γῆς, ὁποία εἶναι ἀγαθὴ καὶ ὁποία κακή· δεύτερον δὲ πότε καὶ πῶς πρέπει νὰ μεταστρέφωμεν καὶ ἀρώνωμεν τὴν γῆν· ἐν ὁποίᾳ ὥρᾳ τοῦ ἔτους νὰ σπείρωμεν· πῶς διὰ σκαλιστῶν νὰ ἐπικουφίζωμεν τὸν σῖτον, ἀφαιροῦντες αὐτοῦ τὴν ὑπὸ τῶν ὑδάτων ἐπιχυνομένην ὕλην καὶ πνίγουσαν αὐτὸν, ἢ νὰ καλύπτωμεν τὰς ὑπὸ τοῦ ῥεύματος γυμνουμένας ῥίζας. Τρίτον δὲ ὅταν θερίζωμεν, πῶς καὶ ποῦ νὰ τέμνωμεν τὸν κάλαμον τοῦ σίτου, ἵνα ἱκανὰ τὰ ἄχυρα γίγνωνται· ὅταν δὲ ἀλωνίζωμεν, πῶς νὰ πατῆται καὶ κόπτηται ὁ σῖτος ὑπὸ τῶν βοῶν ἢ ἡμιόνων ἢ ἵππων, ἅτινα κοινῷ ὀνόματι ὑποζύγια ἐκάλουν· πῶς οἱ ἐν τῇ ἅλωνι ἐπιστάται, οὓς ἐπαλώστας ἐκάλουν, νὰ ὁμαλύνωσι τὸν σῖτον καὶ ὑποβάλλωσιν αὐτὸν ὑπὸ τοὺς πόδας τῶν ὑποζυγίων, ἵνα καλῶς πατῆται καὶ τρίβηται. Τοιαῦτα καὶ ἄλλα σοφὰ καὶ πολὺ διδακτικὰ περὶ σπόρου καὶ γεωργίας λέγει ὁ σοφὸς Ξενοφῶν ἐν τῷ Οἰκονομικῷ.

§. 230. Τὸ ἐργαλεῖον, δι' οὗ οἱ ἀρχαῖοι ἠροτρίων, ἐλέγετο ἄροτρον· ἦν δὲ τοῦτο διττὸν ἐπὶ Ἡσιόδου, ἢ κατεσκευάζετο ἐξ ἑνὸς κυρτοῦ ξύλου, δρυὸς ἢ πρίνου, καὶ ἐλέγετο αὐτόγυον, ἢ συνηρμόζετο ἐκ πολλῶν μερῶν καὶ ἐλέγετο πυκτόν· κύριον δὲ τῶν μερῶν τούτων ἦν τὸ κυρτὸν, ὅπερ καὶ γύης ἐλέγετο· τούτῳ δὲ συνήπτετο διὰ γόμφων, ἤτοι ξυλίνων σφηνῶν, ὁ ἱστοβοεὺς, ὅςτις ἦν μακρὸν καὶ ἴσον, ὀλίγον τι πρὸς τὸν γύην κυρτὸν ξύλον, πρὸς ὃ ἐζεύγνυντο τὰ ὑποζύγια· τοῦ δὲ γύου τῇ μὲν κατωτέρᾳ ἄκρᾳ προσηρμόζετο τὸ ἔλυμα, ὅπερ συνεδέετο μετὰ τοῦ ἱστοβοέως πρὸς ἀσφάλειαν δι' ἐπικαρσίων γόμφων· πρὸς δὲ τὸ ἄκρον τοῦ ἐλύματος ἡρμόσθη, ἀλλὰ πολὺ ὕστερον, σιδηρᾶ αἰχμὴ, ἥτις ὕννις ἐλέγετο, δι' ἧς ἐσχίζετο ἡ γῆ καὶ μετεστρέφετο· τῇ δ' ἀνωτέρᾳ ἄκρᾳ προσηρμόσθη ἁπλοῦν ἢ δι-

Digitized by Google

πλοῦν ξύλον, ἐξ οὗ ἐλαμβάνετο, ἀφ' οὗ καὶ ἐχέτλη ἐκλήθη τοῦτο· δι' αὐτῆς διηύθυνον ὅπως καὶ ὅπου ἤθελον τὸ ἄροτρον. Γραφὴν δὲ παλαιὰν δηλοῦσαν ἀροτριῶντα καὶ σπείροντα καθ' ὃν προείπομεν τρόπον καὶ καθ' ὃ διεγράψαμεν ἐργαλεῖον, παρέχεται ἡμῖν ἡ ἐν πίνακι Θ, 87 εἰκών.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΑΡΧΑΙΟΙΣ ΕΛΛΗΣΙΝ ΑΜΠΕΛΟΥΡΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΛΑΙΟΦΥΤΕΙΑΣ, ΚΑΙ ΚΑΘΟΛΟΥ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΑΡ' ΑΥΤΟΙΣ ΚΗΠΕΙΑΣ.

§. 231. Τῆς γεωργίας μέρος ἦν, ὡς εἰκὸς, καὶ ἡ τῆς ἀμπέλου φυτεία, περὶ ἧς πολλὴν ἐπιμέλειαν ἐπεμελοῦντο οἱ ἀρχαῖοι· διότι ἐκ τῆς περὶ αὐτῆς ἐπιμελείας ἐγίνοντο καλοὶ καὶ ἡδεῖς οἶνοι· διὸ καὶ προὐνόουν οἱ ἀρχαῖοι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ φυτεύηται καλῶς τὸ κλῆμα εἰς γῆν καλὴν καὶ καλῶς εἰργασμένην ὅπως φέρῃ πλείονας ὀφθαλμοὺς καὶ βλαστοὺς γενναίους. Τὴν δ' ἄμπελον μέχρι τῆς πεπάνσεως τῶν σταφυλῶν συχνὰ ἐπισκεπτόμενοι ἐσκάλιζον, καθῆρον καὶ ἀπέκοπτον ἀπ' αὐτῆς πᾶν τὸ περιττὸν καὶ λυμαινόμενον αὐτήν. Εἶτα δὲ κατὰ τὸν τρυγητὸν ἐτρύγων αὐτὴν καὶ ἔφερον τὰς σταφυλὰς ἐν καλάθοις εἰς τὸν ληνὸν, ἔνθα ἐπιμελῶς ἐπάτουν αὐτὰς καὶ ἐπίεζον καὶ συνῆγον εἰς ἀγγεῖα τὸν οἶνον. Ἡ ἐν πίνακι Η, 88 εἰκὼν δεικνύει ληνὸν, ἐν ᾧ τρεῖς ἀκμαῖοι νέοι ἐμπατοῦσι σταφυλὰς, ἅςτινας ἐμβάλλουσιν ἐκ τῶν καλάθων δύο ἕτεροι νέοι· ἕτερος δὲ νέος ὁρᾶται ἐγχέων εἰς παρακείμενον κρατῆρα τὸ πιεζόμενον μέρος, καὶ πρὸ τούτου ἄλλος, ἐγχέων πιθανῶς στέμφυλα εἰς πίθον.

§. 232. Πρὸς σωτηρίαν καὶ διάρκειαν τοῦ οἴνου συνείθιζον οἱ ἀρχαῖοι νὰ ἀλείφωσι τὰ οἰνοδόχα ἀγγεῖα διὰ πίσσης, καὶ νὰ μιγνύωσιν ἐν τῷ οἴνῳ ῥητίνην, διότι «οὐ μόνον εὐωδίαν τινὰ τὰ τοιαῦτα, κατὰ Πλούταρ» χον, προςδίδωσιν, ἀλλὰ καὶ τὸν οἶνον εὔποτον παρί» στησι, ταχέως ἐξαίροντα τῇ θερμότητι τοῦ οἴνου τὸ

Digitized by Google

» νεαρὸν καὶ ὑδατῶδες (¹) »· ἐξ ἧς πίσσης καὶ ῥητίνης ὠνομάζετο καὶ ὁ οἶνος πισσίτης καὶ ῥητινήτης. Ἄλλοι δὲ ἔβραζον τὸν οἶνον, « εὐωδεστέραν αὐτοῦ, κατὰ Διόδω- » ρον, καὶ βελτίονα τὴν φύσιν κατασκευάζοντες (²) ». Σὺν τῷ χρόνῳ δὲ ἐνέβαλλον εἰς τοὺς οἴνους ἀρώματα καὶ μύρα καὶ ἄλλα εὐώδη, ἀφ' ὧν καὶ ὁ οἶνος μυῤῥινίτης καὶ ἀνθοσμίας ἐλέγετο.

Ἐν Ἑλλάδι ἐγίνοντο πολλοὶ καὶ καλοὶ οἶνοι, ὧν ὀνομαστότεροι ἦσαν ὁ Χῖος, ὁ Θάσιος, ὁ Νάξιος, ὁ Πράμνιος καὶ ἄλλοι, περὶ ὧν ἔπιθι Ἀθήναιον καὶ Αἰλιανόν. Ἐκ δὲ τοῦ χρώματος τῶν οἴνων ἐκαλεῖτο ὁ μὲν μέλας, δὲ λευκὸς, ὁ δὲ κιῤῥός.

§. 233. Ὡς δὲ τῆς ἀμπέλου, οὕτω καὶ τῆς ἐλαίας πολλὰ ἐπεμελοῦντο οἱ ἀρχαῖοι, διότι οὐ μόνον τὸν καρπὸν τῆς ἐλαίας καλὸν προςφάγιον οὗτοι εἶχον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐξ αὐτῆς ἔλαιον ἦν αὐτοῖς πολὺ χρήσιμον ἐν τῷ βίῳ· διότι δι' ἐλαίου ἐλίπαινον τὰ φαγήματα καὶ ἐδέσματα, ἠλείφοντο ἐν τοῖς γυμνασίοις, καὶ ἀνῆπτον τοὺς λύχνους. Ἐκ τοῦ εἴδους τῶν ἐλαιῶν ἡ προτιμοτέρα ἦν ἡ ἥμερος, ἥτις ἐπέδιδεν ἐν πολλαῖς χώραις τῆς Ἑλλάδος, ἰδίᾳ δὲ ἐν τῇ Ἀττικῇ· διὸ καὶ ἐμυθεύετο ὅτι αὐτοῦ πρῶτα ἐφύτευσε τὴν ἐλαίαν ἡ Ἀθηνᾶ, ἧς ἱερὰ ἦν αὕτη. Ὡς δὲ ἐκ τῆς πιέσεως τῶν σταφυλῶν ἐξῆγον τὸν οἶνον, οὕτω καὶ ἐκ τῆς πιέσεως τῶν ἐλαιῶν ἐξῆγον τὸ ἔλαιον· ἐκαλεῖτο δὲ τὸ ξύλον, ἐν ᾧ ἐπιέζετο τὸ ἔλαιον, ὄρος, κατὰ Πολυδεύκην· τὸ δὲ σχοινίον, ᾧ τὰ ξύλα καταδέονται, τοπεῖον· ὁ δὲ κρατὴρ, εἰς ὃν ἀπέῤῥεε τὸ πιεζόμενον τοῦ ἐλαίου, τριπτήρ. Ἡ ἐν πίνακι Η, 89 εἰκὼν δείκνυσι δύο ἐλαιολόγους, οὓς ἰδίᾳ ἐλαϊστῆρας ἐκάλουν, οἵτινες διὰ ῥάδδων καταράσσουσι τὸν καρπὸν ἀπὸ τῆς ἐλαίας, ἧς οἱ θαλοὶ βρίθουσιν ἐλαιῶν,

(¹) Πλούτ. Συμποσ. Ε, γ'.
(²) Ἰδὲ Διοδ. 3. 62. Αἰλιαν. Ποικ. ἱστορ. 12, 31.

Digitized by Google

ἅςτινας ὁρῶμεν πιπτούσας καὶ συλλεγομένας ὑπὸ ἑτέρου ἐλαϊστῆρος, ὅστις φαίνεται κάτωθι τοῦ δένδρου ἐμβάλλων αὐτὰς ἐντὸς καλάθου, ὅπερ φέρει ἐν χερσί.

§. 234. Ὁμοίως καὶ ἡ συκῆ πολὺ ηὐδοκίμει ἐν Ἑλλάδι, διὸ καὶ οἱ Ἕλληνες σφόδρα ἐκαλλιέργουν αὐτὴν καὶ ἐπεμελοῦντο ὅπως ἔχωσι καλὰ καὶ ἡδέα σῦκα, ἅτινα ὡς κάλλιστον ἥδυσμα παρετίθεντο ἐπὶ τῶν τραπεζῶν αὐτῶν. Τὰ ἥδιστα καὶ ὀνομαστότατα σῦκα ἐγίνοντο ἐν τῇ Ἀττικῇ· περιώνυμοι ἦσαν αἱ ἰσχάδες τῆς Ἀττικῆς, ἅςτινας παρετίθεσαν ἐπὶ τῆς τραπέζης τῶν βασιλέων. Ὡς δὲ ἡ ἐλαία ἦν ἱερὰ τῆς Ἀθηνᾶς, οὕτω καὶ ἡ συκῆ τῆς Δήμητρος· διὸ καὶ ἐν Ἀθήναις ἦν τὸ παρὰ τὸν Κηφισσὸν γένος τῶν Φυταλιδῶν, ὧν ἔργον ἦν ἡ ἐπιστασία καὶ ἡ φυλακὴ τῶν συκῶν.

§. 235. Καὶ τῶν ἄλλων δένδρων πολλὰ ἐπεμελοῦντο οἱ ἀρχαῖοι, οἷον μηλεῶν, ὀχνῶν, ῥοιῶν, ἀχράδων καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐγκάρπων· ὁμοίως δὲ ἐπεμελοῦντο καὶ τῶν δρυῶν, τῶν πλατάνων, τῶν αἰγείρων καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἀκάρπων λεγομένων.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΑΡΧΑΙΟΙΣ ΕΛΛΗΣΙ ΚΗΠΟΥΡΙΑΣ.

§. 236. Ἡδίστην διατριβὴν παρείχετο τοῖς ἀρχαίοις ἡ κηπουρία. Οἱ κτηματικοὶ καὶ οἱ πλούσιοι εἶχον κήπους τερπνούς· ἐν ἑκάστῃ σχεδὸν οἰκίᾳ τῶν ἀρχαίων ἦν ὡρισμένος, ὡς προείπομεν, εἰς κῆπον τόπος. Ἡ κηπεία, εἰ καὶ δὲν εἶχε καταστῇ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τέχνη, ὡς τὰ νῦν, οὐδὲν ἧττον ὅμως καὶ παρ' αὐτοῖς εἶχε πολὺ ἐπιδώσει· διότι καὶ παρὰ ποιηταῖς καὶ λογογράφοις γίνεται μνεία καὶ δένδρων πολλῶν καὶ καλῶν, καὶ κήπων καλῶς πεφυτευμένων καὶ τερπνῶν· καὶ νουθεσίαι καὶ συμβουλαὶ περὶ κηπείας παρ' αὐτοῖς εὕρηνται λίαν διδακτικώταται γιγνόμεναι καὶ εἰς τοὺς νῦν πεπειραμένους καὶ ἐπιφανεῖς φυτηκόμους, καθὰ περὶ τούτου ἄλλοι τε πολλοὶ τῶν νῦν

Digitized by Google

ἐλλογίμων ἀνδρῶν ἐδήλωσαν καὶ ὁ ἡμέτερος πολὺς Κοραῆς, ὅςἐν τῷ περὶ Θεοφράστου λόγῳ λέγει πλὴν ἄλλων καὶ τάδε· « Dans tous les deux (περὶ φυτῶν ἱστορίας, περὶ » φυτικῶν αἰτιῶν) Théophraste.... n'est inférieur aux » plus célèbres phytologues de nos jours que par l'effet du » hasard, qui le fit naître plus de 22 siècles avant eux (1) ».

§. 237. Ἐν τοῖς κήποις ἐχωρίζετο τόπος, ἔνθα ἐσπείροντο ὄσπρια καὶ λάχανα, οἷον θέρμοι, φασήολοι, φακαῖ, γογγυλὶς, ῥάπυς, κράμβη, σελινουσία, σικυοὶ, σκόροδον, κρόμμυον, σεῦτλον, ἀσφάραγος, κινάρα καὶ τἄλλα τὰ παρόμοια· καὶ τόπος, ἔνθα ἐφύτευον παντοῖα ἄνθη, οἷον ῥόδα, κρῖνα, ὑακίνθους, ἴα καὶ τἄλλα τὰ ἐξαίρετα ἄνθη, οἷς σφόδρα ἔχαιρον οἱ ἀρχαῖοι, διότι ἐξ αὐτῶν ἔπλεκον στεφάνους καὶ ὑποθυμιάδας. Κήπου τοιούτου τινὸς μνείαν ποιεῖται ὁ Λόγγος ἐν τοῖς Ποιμενικοῖς (2, 3), λέγων· « κῆπός ἐστί μοι τῶν ἐμῶν χειρῶν, ὅσα ὧραι φέρουσι, » πάντα ἔχων ἐν αὐτῷ κατὰ ὥραν ἑκάστην· ἦρος, ῥόδα » καὶ κρῖνα καὶ ὑάκινθος καὶ ἴα ἀμφότερα· θέρους, μή» κωνες καὶ ἀχράδες καὶ μῆλα πάντα· νῦν ἄμπελοι » καὶ συκαῖ καὶ ῥοιαὶ καὶ μύρτα χλωρά (2) ».

§. 238. Ἡ ὥρα, καθ' ἣν τὰ πεδία θάλλουσι καὶ τὰ δένδρα φυλλοφοροῦσι καὶ οἱ κῆποι ἀνθοῦσι καὶ εὐωδιάζουσιν, εἶνε τὸ τερπνὸν ἔαρ, οὗτινος τὴν ἔλευσιν ἀεὶ προαγγέλλει παρ' ἡμῖν ἡ χελιδὼν, ἣν ὑπερχαρεῖς προσεχαιρέτων ὁρῶντες παῖδες καὶ νέοι καὶ γέροντες· μάλιστα δὲ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἰδίᾳ δ' ἐν Ῥόδῳ, ὅτε ἐπεφαίνετο ἡ ἄγγελος τοῦ τερπνοῦ ἔαρος χελιδὼν, ὅμιλος παίδων, περιερχόμενος τὴν πόλιν, καὶ μεταβαίνων ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν, ᾖδε τὸ εἰς τὴν χελιδόνα ᾀσμάτιον τόδε, ὅπερ χελιδόνισμα καλεῖται·

(1) Théophr. par Coray. XXXIX.

(2) Παραβλ. C. F. Hermann. Griech. Privatalt. 66. καὶ Becker Chaicl. 11. 403.

Digitized by Google

» Ἦλθ' ἦλθε χελιδὼν
» καλὰς ὥρας ἄγουσα
» καλοὺς ἐνιαυτούς,
» ἐπὶ γαστέρα λευκά,
» ἐπὶ νῶτα μέλαινα.
» Παλάθαν οὐ προκυκλεῖς
» ἐκ πίονος οἴκου,
» οἴνου τε δέπαστρον,
» τυροῦ τε κάνιστρον
» καὶ πυρῶν;
» ἁ χελιδὼν καὶ λεκιθίταν
» οὐκ ἀπωθεῖται. πότερ' ἀπίωμες, ἢ λαβώμεθα;
» εἰ μέν τι δώσεις· εἰ δὲ μὴ, οὐκ ἐάσομες,
» ἢ τὰν θύραν φέρωμες, ἢ θὐπέρθυρον,
» ἢ τὰν γυναῖκα τὰν ἔσω καθημέναν·
» μικρὰ μέν ἐστι, ῥᾳδίως μιν οἴσομες·
» ἐὰν φέρῃς δέ τι, μέγα δή τι καὶ φέροις.
» ἄνοιγ' ἄνοιγε τὰν θύραν χελιδόνι·
» οὐ γὰρ γέροντές ἐσμεν, ἀλλὰ παιδία (¹) ».

Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ γραφεῖς πάνυ καλῶς τὰ περὶ ἔαρος καὶ χελιδόνος ἐδήλωσαν· ὡς περὶ τούτου μαρτυροῦσιν ἄλλαι τε γραφαὶ, καὶ ἡ ἐν πίνακι Θ, 90 εἰκὼν, ἐν ᾗ γέγραπται ἀριστερὰ μὲν τοῦ ὁρῶντος νέος ἐπὶ δίφρου ὀκλαδίου καθήμενος, ὅστις ἰδὼν προσπετομένην χελιδόνα ἀναφωνεῖ, δεικνύων αὐτὴν, ΙΔΟ ΧΕΛΙΔΟΝ· ἐν τῷ μέσῳ δὲ γεραιὸς ἐπὶ ὁμοίου δίφρου καθήμενος, ὅςτις ἀναστρέφων τὴν κεφαλὴν καὶ ὁρῶν τὴν χελιδόνα, ἐπιφωνεῖ ΝΕ ΤΟΝ ΗΕΡΑΚΛΕΑ· ἐν δεξιᾷ δὲ παῖς ἑστὼς ὁρᾶται, ὅστις ἀνατείνων τὴν χεῖρα πρὸς τὴν χελιδόνα φωνεῖ· ΗΔΑΤΕΙ· μεταξὺ δὲ τοῦ γεραιοῦ καὶ παιδὸς γέγραπται ΕΑΡ ΕΔΕ (²)

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΑΡΧΑΙΟΙΣ ΕΛΛΗΣΙ ΠΡΟΒΑΤΕΥΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑΣ.

§. 239. Μετὰ τῆς γεωργίας ἦν συνημμένη, κατὰ Ξενοφῶντα, ἡ προβατευτικὴ τέχνη, τουτέστιν ἡ ἐπιμέ-

(¹) Ἰδὲ Ἀθήν. 8, 60·
(²) Ἰδὲ Th. Panofca Ghiechin. u. Griech. Taf. II, N, 14.

Digitized by Google

λεια καὶ ἡ θεραπεία βοῶν, ἀγελῶν, ἵππων, ὄνων καὶ τῶν ἄλλων προβάτων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ φύσις τῆς ἑλλαδικῆς χώρας εἶνε ποικίλη, διὰ τοῦτο πᾶσα χώρα αὐτῆς δὲν ἔτρεφε δεόντως πάντα τὰ εἰρημένα ὑποζύγια καὶ πρόβατα· ἀλλ' αἱ μὲν πεδιναὶ καὶ εὔφοροι χῶραι ἔτρεφον, ὡς εἰκὸς, βοῦς, ἵππους καὶ ἄλλα πρόβατα· αἱ δὲ ὀρειναὶ καὶ λεπτόγεοι ἔτρεφον αἶγας, ἄρνας καὶ τὰ παρόμοια. Ὀνομαστοὶ δὲ βόες ἦσαν οἱ τῆς Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας· ὁμοίως δὲ ἄριστον ἦν καὶ τὸ γένος τῶν ἵππων τὸ Ἀρκαδικὸν, καθὼς καὶ τὸ Ἀργολικὸν καὶ τὸ Ἐπιδαυρικόν· καὶ ἡ τῶν Αἰτωλῶν χώρα καὶ Ἀκαρνάνων « πρὸς ἱπποτροφίαν εὐφυὴς, κατὰ Στράβωνα, » γέγονεν οὐχ ἧττον τῆς Θεσσαλίας (1) ». Αἱ δὲ ἡμίονοι καὶ οἱ ὄνοι δὲν ἦσαν μὲν οἱ αὐτοὶ ἐν ἁπάσαις ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις, ἐτρέφοντο ὅμως πανταχοῦ οὗτοι καὶ πολὺ ἐχρησίμευον εἰς τοὺς Ἕλληνας· διότι δι' αὐτῶν καὶ φορτία καλὰ ἀνεκόμιζον εἰς ὑψηλὰ μέρη, καὶ αὐτοὶ ἐπ' αὐτῶν ἀναβαίνοντες ἀσφαλέστερα διέβαινον τὰς ὀρεινὰς στενωποὺς, ὅθεν καὶ οὐρεῖς ὠνομάσθησαν οἱ ὄνοι, « παρὰ τὸ ἐν ὄρεσι, κατὰ τὸν Ἐτυμολόγον, μᾶλ- » λον τῶν ἄλλων ζώων δύνασθαι ἐργάζεσθαι ».

§. 240. Καὶ τὰ μὲν πρόβατα ἦσαν πολὺ ὠφέλιμα εἰς τοὺς Ἕλληνας, διὸ καὶ πολὺ ἐπεμελοῦντο αὐτῶν· διότι τούτων τὸ μὲν κρέας ἔτρωγον, ἐκ δὲ τοῦ γάλακτος αὐτῶν ἐτυροποίουν τυρὸν ἡδὺν καὶ καλόν· ἐκ δὲ τοῦ δέρματος ἰδίᾳ τῶν αἰγῶν κατεσκεύαζον ὑποδήματα, κυνᾶς καὶ ἐνδύματα· πρὸς δὲ ἀσκοὺς, ἐν οἷς ἐφύλαττον, ὡς ἀλλαχοῦ ἐῤῥέθη, ἔλαιον, μέλι, τυρὸν καὶ οἶνον. Ἡ ἐν πίνακι Η, 91 εἰκὼν δηλοῖ παῖδα, τὸν Ἔρωτα ὡς ἐκ τῶν πτερῶν ἐστιν εἰκάσαι, ὃς προθύμως πάνυ ἀμέλγει αἶγα, ἧστινος τὸ ἐκπιεζόμενον γάλα ὑποδέχεται ὁ κάτωθι ἑστὼς γαυλός. Ὁμοίως δὲ περιεῖπον πολὺ καὶ ἐθερά-

(1) Στράβ. 8, 595.

Digitized by Google

πευον τοὺς ἄρνας· διότι ἐξ αὐτῶν εἶχον, πλὴν ἄλλων, καὶ ἔρια, ἐξ ὧν τὰ κάλλιστα καὶ ἀπαλώτατα ἦσαν τὰ ἐκ τῶν ἀπαλῶν καὶ πλατυούρων ἀρνῶν προερχόμενα.

§. 241. Πλὴν τῶν εἰρημένων τετραπόδων οἱ Ἕλληνες ἐπεμελοῦντο καὶ τῶν ὀρνίθων πρὸς τέρψιν μᾶλλον ἢ πρὸς ἰδίαν ὠφέλειαν· οἷον ἔτρεφον περιστεράς, αἷς κατεσκεύαζον οἴκοι περιστερεῶνας, ἀλεκτρυόνας, ὄρτυγας, καὶ ἄλλα θρέμματα ὀρνίθων.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΑΡΧΑΙΟΙΣ ΕΛΛΗΣΙ ΘΗΡΑΣ.

§. 242. Πολλὰ ἐπεμελοῦντο οἱ ἀρχαῖοι καὶ τῶν κυνῶν, οὓς ἔτρεφον εἰς φυλακὴν τῆς οἰκίας καὶ τῶν κτημάτων· ἰδίᾳ δὲ πρὸς τὰ κυνηγέσια καὶ τὴν θήραν. Ἦν δ' ἡ θήρα ἐκ παλαιοτάτων φίλη τοῖς Ἕλλησιν ἀσχολία καὶ διατριβή, ὡς διδάσκει ἡμᾶς ὁ Ὅμηρος, ἐν ᾧ πολλῶν καὶ ὀνομαστῶν θηρῶν μνεία γίνεται. Ἐπὶ τούτῳ δὲ οἱ ἀρχαῖοι ἤσκουν τοὺς κύνας καὶ παρεσκεύαζον νὰ ἦνε ποδώκεις, ἰχνευτικοὶ καὶ εὔψυχοι· ἐξηυγένιζον τὰ γένη αὐτῶν οὕτως (¹), ὥστε ἀποκαθίσταντό τινες αὐτῶν πολλὰ πολύτιμοι, ὡς δηλοῖ τὸ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου περὶ τοῦ κυνὸς τοῦ Ἀλκιβιάδου γεγραμμένον, ὃν κύνα ὁ Ἀλκιβιάδης « ἑβδομήκοντα μνῶν » ἐωνημένος ἐτύγχανεν (²) ».

Κύνες δὲ ποδώκεις, θηρευτικαὶ καὶ γενναῖαι ἦσαν τοῖς ἀρχαίοις αἱ Μολοττικαί, αἱ Λάκαιναι, αἱ Ἀρκάδες, αἱ Ἰνδικαὶ καὶ ἄλλαι, περὶ ὧν ἔπιθι Πολυδεύκην (ἐν Ε, 37) (³). Τοιούτους δὲ κύνας ἐπῆγον οἱ ἀρχαῖοι ἐπὶ τὴν θήραν λαγῶν, ἐλάφων, ἀγριοχοίρων καὶ τῶν ἄλλων τῶν παρομοίων, ἐφ' ὧν ἐξήρχοντο ἔχοντες βέλη καὶ ἀκόντια καὶ ῥόπαλα· ὁμοίως δὲ καὶ δίκτυα ἔφερον

(¹) Ἰδὲ Πλάτ. Πολιτ. 264. Θεαίτ. 197. καὶ Νόμ. 7. 789. Ξενοφ. Ἀπομ. 3, 11.
(²) Πλούταρχ. ἐν βίῳ Ἀλκιβ. Θ.
(³) Ἐπιθ. Ἀριστοτ. Ἱστ. ζώων, 2, 9, 1, καὶ Ξενοφ. Κυνηγ. 3, 1.

Digitized by Google

καὶ ἄρκυας καὶ πᾶν ὅ,τι ἦν χρήσιμον πρὸς θήραν κιχλῶν, κοσσύφων, σπινιδίων, περδίκων, νησσῶν, τρυγόνων, ὀρτύγων καὶ ἄλλων πτηνῶν, ὧν ἡ τροφὴ περισπούδαστος ἦν τοῖς ἀρχαίοις. Ὁ βουλόμενος πλείονα εἰδέναι περί τε καλῶν καὶ θηρευτικῶν κυνῶν καὶ περὶ τῶν τρόπων τῆς ἰχνεύσεως, καὶ καθόλου περὶ τῆς παρ' ἀρχαίοις θήρας, ἐπίτω τὸν Κυνηγετικὸν τοῦ Ξενοφῶντος. Γραφαὶ κυνηγίου πάνυ δηλωτικαὶ περιεσώθησαν ἡμῖν πολλαί, ἐξ ὧν εἰσι καὶ αἱ ἐν πίνακι Θ, 92 καὶ 93 εἰκόνες, ὧν ἡ μὲν 92 δηλοῖ τὸν Ἔρωτα, ὡς ἐκ τῶν πτερῶν αὐτοῦ τεκμαιρόμεθα, ὅςτις ἐν μὲν τῇ ἀριστερᾷ φέρει λόγχην, διὰ δὲ τῆς προτεινομένης δεξιᾶς παροξύνει ἐπὶ τὸν ἰχνευθέντα καὶ εὑρεθέντα λαγωὸν ταχύπουν κύνα· ἐκ δὲ τῆς στάσεως αὐτοῦ νομίζει τις, βλέπων αὐτόν, ὅτι ἀκούει ἤδη καὶ τὰ ἐμβοήματα τῶν ἀρχαίων· « ἰὼ κύνες, σαφῶς γε ὦ κύνες, καλῶς γε ὦ κύνες »· ἡ δ' 93 γραφὴ δηλοῖ δύο εὐρώστους κυνηγούς, ὧν ὁ μὲν φέρει λόγχην, ὁ δ' ἕτερος ῥόπαλον, ἀμφότεροι δὲ εὐψύχως ἐπέρχονται ἐπὶ ἀγριόχοιρον, οὗ τὰ νῶτα γενναῖος κύων ἐπιπηδήσας σφοδρῶς δάκνει.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΑΡΧΑΙΟΙΣ ΕΛΛΗΣΙΝ ΑΛΙΕΙΑΣ.

§. 243. Παρὰ τῶν ἱστορικῶν μανθάνομεν ὅτι καὶ περὶ τὴν ἁλιείαν κατεγίνοντο οἱ ἀρχαῖοι, εἰ καὶ δὲν ἤρεσκον αὐτοῖς τὰ παλαιότατα οἱ ἰχθῦς, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Ὅμηρος, ὅςτις οὔτε τοὺς Φαίακας τοὺς ἁβροβίους, οὔτε τοὺς Ἰθακησίους, ἀνθρώπους νησιώτας, ποιεῖ γευομένους ἰχθῦς, οὔτε τοὺς κατὰ θάλασσαν πολὺν χρόνον περιπλανωμένους καὶ εἰς ἐσχάτην ἀπορίαν ἐλθόντας ἑταίρους τοῦ Ὀδυσσέως (¹). Ὕστερον δὲ ὁ ἰχθὺς κατέστη τίμιον ἔδεσμα τῶν τραπεζῶν, μάλιστα δὲ σφόδρα ἐσπουδάζετο παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις, οἷς καὶ τόπος ὡρισμένος

(¹) Πλούταρχ. Περὶ Ἴσιδ. καὶ Ὀσ. 8.

Digitized by Google

ἦν τῇ ἀγορᾷ, ἔνθα ἐπωλοῦντο ἰχθῦς, καὶ ὥρα, καθ' ἣν ἐπωλοῦντο, ἣν ἐδήλου ὁ τοῦ κώδωνος ἦχος (¹). Ἐργαλεῖα δὲ καὶ σκεύη τοῦ ἁλιέως ἦσαν πλὴν ἄλλων ἄγκιστρα, κάλαμοι, ὁρμιὰ, τρίχες, κάμακοι καὶ τὰ παρόμοια, περὶ ὧν ἰδὲ Πολυδεύκην ἐν Ι, 132. Ἡ ἐν πίνακι Ι, 94 εἰκὼν, δεικνύει δύο ἁλιεῖς ἀπὸ ὑψηλῆς πέτρας ἔνθεν καὶ ἔνθεν ἁλιεύοντας· τούτων ὁ μὲν, ὁ ἐν δεξιᾷ τοῦ ὁρῶντος, ἀνέλκει δίκτυον· ὁ δ' ἕτερος, ὁ ἐν ἀριστερᾷ, ἐξέβαλεν ἤδη ἰχθὺν, ὅςτις ἔτι ἀσπαίρει ἐκ τοῦ ἀγκίστρου κρεμάμενος (²).

Καλὸν νῦν, νομίζομεν, εἶνε νὰ εἴπωμεν βραχέα τινὰ καὶ περὶ τῶν ἐπιτηδευμάτων καὶ τῶν χειροτεχνημάτων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀνδρῶν.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΠΙΤΗΔΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΧΕΙΡΟΥΡΓΗΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΑΝΔΡΩΝ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ.

§. 244. Πᾶν ἔργον ὠφέλιμον ἦν τὰ παλαιότατα τίμιον, καὶ ἀνδράσι χρηστοῖς πρέπουσα ἀσχολία καὶ διατριβή· ἐξ ἔργων, λέγει ὁ χρηστὸς Ἡσίοδος, εἰ καὶ ἐννοεῖ ἰδίᾳ τὰ γεωργικὰ,

« Ἐξ ἔργων δ' ἄνδρες πολύμηλοί τ' ἀφνειοί τε·
» καὶ τ' ἐργαζόμενος πολὺ φίλτερος ἀθανάτοισιν·
. . . .
» ἔργον δ' οὐδὲν ὄνειδος, ἀεργίη δέ τ' ὄνειδος (³) ».

Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἀθάνατος Ὅμηρος, ἐξαίρων τοὺς τέχνην τινὰ μετερχομένους καὶ ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ δήμου ἐργαζομένους, θείους δημιουργοὺς καλεῖ αὐτοὺς καὶ κλειτοὺς τῶν βροτῶν, οἷον

« μάντιν, ἢ ἰητῆρα κακῶν, ἢ τέκτονα δούρων,
» ἢ καὶ θέσπιν ἀοιδὸν, ὅ κεν τέρπῃσιν ἀείδων (⁴) ».

(¹) Στράβ. 14, 2. 21. καὶ Πλούταρχ. Συμπ. 4, 4, 2.
(²) Ἰδὲ Th. Panof. Antik. Bild. ant. Leb.
(³) Ἔργα κ. Ἡμ. 305. (⁴) Ὀδυσ. ρ. 384.

Ἐξ ὧν δῆλον γίγνεται, ὅτι τέχνη ἐδήλου παρ' Ἕλλησι τὰ πρῶτα μὲν πᾶσαν τέχνην, σὺν τῷ χρόνῳ δὲ διεκρίθη ἡ τέχνη εἰς δύο, εἰς τέχνην βάναυσον, ἣν ἐξετέλουν διὰ τῶν χειρῶν, ἀφ' ὧν καὶ χειρωναξία κοινῷ ὀνόματι ἐλέγετο αὕτη, καὶ εἰς τέχνην ἐλευθέριον, περὶ ἧς εἴπομεν ἀλλαχοῦ, καὶ ὕστερον αὖθις ἐν τῷ περὶ τέχνης κεφαλαίῳ διὰ μακροτέρων ἐροῦμεν.

§. 245. Αἱ μὲν βαναυσικαὶ τέχναι ἠδόξουν ἔν τισι τῶν ἐν Ἑλλάδι πόλεων τοσοῦτον, ὥςτε οἱ χειρώνακτες οὐ μετεῖχον τῶν ἀρχῶν (¹)· ἐν Κορίνθῳ ὅμως, καὶ ἐν Σικυῶνι, καὶ ἐν Αἰγίνῃ, καὶ ἐν ἄλλαις γνωρίμοις πόλεσιν, ἰδίᾳ δὲ ἐν Ἀθήναις, πᾶν ἐπιτήδευμα, καὶ πᾶσα τέχνη ὠφέλιμος πολλὰ ἐτιμᾶτο, καὶ νόμοι πολλοὶ ἐγράφησαν εἰς προκοπὴν τῶν τεχνῶν, καὶ εἰς τὴν ἐκ τῆς πόλεως ἐξέλασιν τῆς ἀργίας, τῆς μητρὸς πάσης κακίας· « ὁ γὰρ Σόλων, κατὰ Πλούταρχον, ταῖς τέχναις ἀξίωμα » περιέθηκε, καὶ τὴν ἐξ Ἀρείου πάγου βουλὴν ἔταξεν » ἐπισκοπεῖν, ὅθεν ἕκαστος ἔχει τὰ ἐπιτήδεια, καὶ τοὺς » ἀργοὺς κολάζειν (²)». Ἄλλος δὲ νόμος ἐκέλευεν «ἔνο» χον εἶναι τῇ κατηγορίᾳ τὸν τὴν ἐργασίαν τὴν ἐν τῇ » ἀγορᾷ, ἢ τῶν πολιτῶν, ἢ τῶν πολιτίδων ὀνειδίζοντά » τινι (³) ». Ναί, ἀληθὲς ὅτι αἱ βάναυσοι τέχναι ταπεινοῦσι τὴν διάνοιαν, καὶ παρασκευάζουσι τὸ σῶμα « χεῖρον, » κατ' Ἀριστοτέλην, διακεῖσθαι », εἰσὶν ὅμως ἀεὶ πηγαὶ ἀξιόλογοι πλούτου καὶ εὐδαιμονίας· διὸ δὴ καὶ οἱ κτηματικοὶ καὶ οἱ ἔχοντες διέτριβον, ὡς εἴρηται, περὶ τὰς ἐλευθερίους διατριβάς, ἐκέκτηντο ὅμως δούλους χειροτέχνας, καὶ θῆτας ἐμίσθουν, ἀφ' ὧν τεχνῶν εἶχον οἱ πλούσιοι τὸν βίον, καὶ ἐνίοτε ὠνομάζοντο· οἷοι ἐγένοντο οἱ πατέρες τῶν ὀνομαστοτέρων ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλ-

(¹) Ἰδὲ Πλάτ. πολιτ. 6. 495. καὶ Ἀρις. Πολιτ. 8, 2. Ἰδὲ καὶ Ξενοφ. Οἰκον. 4, 2.

(²) Πλούτ. Σόλ. 12.

(³) Δημ. π. Εὐβουλ. 1308.

Digitized by Google

λάδος· ὡς ὁ τοῦ Σοφοκλέους πατὴρ Σοφίλλος, ὃς οὔτε τέκτων ἢ χαλκεὺς ἦν, οὔτε μαχαιροποιὸς, τυχὸν δὲ, κατὰ τὸν βιογράφον, ἐκέκτητο δούλους χαλκεῖς ἢ τέκτονας.

§. 246. Πολλὰ δὲ καὶ παντοδαπὰ εἰργάζοντο οἱ ἀρχαῖοι ἔργα, ἀφ' ὧν καὶ οἱ ἐργάται, καὶ τὰ ἐργαστήρια αὐτῶν ἐκαλοῦντο· οἷον οἱ ποιοῦντες μαχαίρας, ὅπλα, καὶ αὐλοὺς ὠνομάζοντο μαχαιροποιοὶ, ὁπλοποιοὶ καὶ αὐλοποιοὶ, τὰ δ' ἐργαστήρια αὐτῶν μαχαιροποιεῖα, καὶ ὁπλοποιεῖα· ἄλλοι δὲ ἐξ ἧς εἰργάζοντο τέχνης ὠνομάζοντο λυχνοποιοὶ, χρυσοχόοι, ὑφάνται, βαφεῖς, σκυτοτόμοι ἢ σκυτεῖς καὶ ἄλλοι ἄλλως.

Ἡ ἐν πίνακι I, 95 εἰκὼν δηλοῖ σκυτοτομεῖον, ἔνθα δύο πτερωτοὶ ἔρωτες καθήμενοι ἐπὶ δίφρων ποιοῦσιν ὑποδήματα· τούτων δεξιὰ ὁρᾶται κίστη ἠνεῳγμένη, ἔνθα κεῖνται ὑποδήματα ἕτοιμα· κάτωθεν δὲ κεῖνται δύο κάδοι ὕδατος, ἔνθα ἔβαπτον πιθανῶς τὰ δέρματα (¹).

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΑΡ' ΑΡΧΑΙΟΙΣ ΕΛΛΗΣΙΝ ΕΜΠΟΡΙΟΥ.

§. 247. Οἱ γεωργοὶ, οἱ ποιμένες καὶ πάντες οἱ χειροτέχναι κομίζοντες τὰ ἐκ τοῦ ἐπιτηδεύματος αὐτῶν προϊόντα τὰ μὲν πρῶτα, ὅπου πολλοὶ συνήγοντο, ἤλασσον αὐτὰ πρὸς ἄλλους δεομένους ἀντὶ ἄλλων πραγμάτων, ὧν καὶ αὐτοὶ εἶχον χρείαν· ὕστερον δὲ, βελτιωθέντων τῶν πραγμάτων, καὶ πόλεων μεγάλων κτισθεισῶν, ἐξεκόμιζον αὐτὰ καὶ εἰς μακρὰν κειμένας πόλεις, μάλιστα δὲ εἰς παραθαλασσίους, εἰς ἃς δι' ἰδίων πλοίων ἐπέρων, ὅθεν καὶ ἐγένετο ἡ λέξις ἐμπορία καὶ ἔμπορος. Ὡς δὲ πᾶν ἔργον καὶ ἐπιτήδευμα τὴν ἀρχὴν ἐτιμᾶτο, οὕτω καὶ ἡ ἐμπορία τίμιον τὰ πρῶτα ἐπιτήδευμα ἐνομίζετο, καὶ σφόδρα ὠφέλιμον, ὡς αὐξάνουσα τοὺς τῆς εὐδαιμονίας πόρους τῶν πόλεων,

---

(¹) Pitt. d'Ercol. Vol. I, Tav. XXXV. p. 187. Ἰδὲ καὶ Panof Bil. Antik. leb. Taf. XVI.

Digitized by Google

καὶ ὡς καθιστῶσα τοὺς ἐμπορίαν μετερχομένους ἐμπείρους πολλῶν πραγμάτων· διὸ δὴ καὶ «Θαλῆν φασι, » κατὰ Πλούταρχον, ἐμπορίᾳ χρήσασθαι καὶ Ἱπποκράτην τὸν μαθηματικὸν, καὶ Πλάτωνι τῆς ἀποδημίας » ἐφόδιον ἐλαίου τινὸς ἐν Αἰγύπτῳ διάθεσιν γενέσθαι (¹)». Ὕστερον ὅμως διὰ τὰς ἀπάτας καὶ δολώσεις τῶν πωλούντων, ἰδίᾳ δὲ τῶν καπήλων «πάντα τὰ περὶ τὴν » καπηλείαν, κατὰ Πλάτωνα, καὶ ἐμπορίαν διεβέβληντό » τε καὶ ἐν αἰσχροῖς γέγονεν ὀνείδεσιν (²)».

§. 248. Ὁ εἰς ξένην τὰ ἐμπορεύματα κομίζων ἔμπορος, εἰ μὲν οὐκ εἶχεν ἴδιον πλοῖον, συνεφώνει μεθ' ἑτέρου ἔχοντος, ὅστις ἐπὶ τακτῷ μισθῷ ἐνεβίβαζεν εἰς τὸ πλοῖον τὰ ἐμπορεύματα καὶ συναπέπλει μετ' αὐτοῦ· ὁ τοιοῦτος ἐλέγετο ναύκληρος· οὗτος δὲ ὡς καὶ ὁ ἔμπορος συχνὰ ἐδέοντο χρημάτων, ὁ μὲν εἰς ἀγορὰν καὶ ἄλλων πραγμάτων, ὁ δὲ εἰς ἐπισκευὴν καὶ ἑτοιμασίαν τοῦ πλοίου, τότε δὲ ἐδανείζοντο παρ' ἄλλου ἔχοντος ἐπὶ ἐγγυήσει τοῦ φόρτου ἢ τοῦ πλοίου· τὰ δάνεια δὲ ταῦτα ὠνομάζοντο χρήματα ναυτικά.

§. 249. Πρὸς ταχεῖαν καὶ εὔκολον ἀπεμπόλησιν τοῦ φόρτου καὶ τῶν ἐμπορευμάτων ἵδρυντο ἐν ἄλλαις μεγάλαις πόλεσιν, ἰδίᾳ δὲ ἐν Ἀθήναις τόπος μὲν, εἰς ὃν ἐκομίζοντο τοῦ φόρτου δείγματα, καὶ ἐδείκνυντο πρὸς τοὺς ἀγοραστὰς, ἀφ' οὗ δείγματος καὶ ὁ τόπος δεῖγμα ὠνομάσθη (³)· τόπος δὲ, ἔνθα ἐπώλουν καὶ ἠγόραζον, ἀφ' οὗ καὶ ὁ τόπος ἀγορὰ ἐκαλεῖτο. Ἡ Ἀθήνησιν ἀγορὰ κατεῖχε πολύ τι μέρος τῆς πόλεως, ἤρχετο ἀπὸ τῆς Πνυκὸς, κατὰ τοὺς ἀρχαιολόγους, διήρχετο διὰ τοῦ Κεραμεικοῦ, καὶ ἐξετείνετο πέραν τοῦ Ἀρείου Πάγου. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀγορὰ ἦν τόπος οὐ μόνον τῶν ὠνίων, ἀλλὰ καὶ τόπος, ἔνθα πολλοὶ τῶν πολιτῶν ἐφοίτων, καὶ τὸ

(¹) Πλουτ. Σόλ. 2.
(²) Πλάτ. Νόμ. 11, 918. πρβλ. καὶ Δίων. Χρυσ. 31, 37.
(³) Ἰδὲ Ἁρποκ. λ. δεῖγμα.

Digitized by Google

πλεῖστον τῆς ἡμέρας διέτριβον, καὶ συνωμίλουν, διὰ τοῦτο ἡ ἀγορὰ ἦν κεκοσμημένη διὰ στοῶν, βωμῶν καὶ ἀνδριάντων, καὶ διὰ πλατάνων καταπεφυτευμένη (¹).

§. 250. Ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἐπληροῦτο ἡ ἀγορὰ ὑπὸ πολιτῶν, ἦσαν αἱ πρὸ μεσημβρίας ὧραι, ἰδίᾳ δὲ ὁ ἀπὸ τῆς 10 ἕως τῆς 12 ὥρας χρόνος, ὅςτις καὶ πλήθουσα ἀγορὰ ἐκαλεῖτο, καὶ πληθώρη ἀγορᾶς. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλαις ὥραις τῆς ἡμέρας πολλοὶ τῶν πολιτῶν ἐφοίτων εἰς τὴν ἀγορὰν, ἔνθα οὗτοι περιεπάτουν ἐν ὑπαίθρῳ ὑπὸ τὰ σκιερὰ δένδρα, ἢ ἐντὸς τῶν στοῶν, ἢ ἐκάθηντο ἐπὶ τῶν ἐν αὐταῖς ἢ ἀλλαχοῦ θάκων, καὶ διελέγοντο (²).

§. 251. Οἱ ἔμποροι καὶ οἱ γεωργοὶ καὶ οἱ ἄλλοι τεχνῖται κομίζοντες τὰ ἔργα αὐτῶν εἰς τὴν εἰρημένην ἀγορὰν ἢ τὰ ἐπώλουν αὐτοὶ, καὶ τότε ἐλέγοντο αὐτοπῶλαι, ἢ τὰ ἐπώλουν ὀλιγώτερον εἰς ἄλλους, ἵνα μὴ χάθωνται ἀργοὶ πολὺν χρόνον περιμένοντες ἀγοραστὰς, οἵτινες ἦσαν ἱδρυμένοι ἐν τῇ ἀγορᾷ, καὶ εἶχον αὐτὴν τὴν διακονίαν ν' ἀγοράζωσιν αὐτὰ ὀλιγώτερον, καὶ νὰ μεταπωλῶσι περισσότερον· οἱ τοιοῦτοι δ' ἐλέγοντο κάπηλοι καὶ παλιγκάπηλοι (³). Τὰ ἐργαστήρια αὐτῶν, καπηλεῖα καλούμενα, ἦσαν οὐ μόνον ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ ἐν τῇ πόλει. Οἱ κάπηλοι ἐνόθευον, ὡς εἴθισται, τὰ ἐδώδιμα, τὸν οἶνον, καὶ ἐν τοῖς μέτροις παντοίως ἐκακούργουν, διὸ καὶ ἦσαν μισητοὶ καὶ ὠνειδίζοντο καὶ κατεφρονοῦντο (⁴). Ἐν δὲ τοῖς καπηλείοις οὐδεὶς καλὸς καὶ γνώριμος ἀνὴρ, ἐτόλμα νὰ φάγῃ ἢ νὰ διαμείνῃ πολὺν χρόνον, ὡς δηλοῖ τὸ ὑπὸ Πλουτάρχου ἱστορούμενον περὶ Δημοσθένους, ὃν ἰδών ποτε ὁ Διογένης ἐν καπηλείῳ αἰσχυνόμενον καὶ ὑποχωροῦντα,

(¹) Ἰδὲ Πλουτ. Κίμ. 13.
(²) Ξενοφ. Ἀπομν. 1, 1, 10. Ἰδὲ καὶ Becker Charicl. I. 250.
(³) Ξενοφ. Ἀπομν. 3, 7, 6. καὶ Πλάτ. πολιτ. 2, 371.
(⁴) Δίων. Χρυσοσ. 31. 585.

» εἶπεν, ὅσῳ μᾶλλον ὑποχωρεῖς, τοσούτῳ μᾶλλον ἐν τῷ » καπηλείῳ ἔσῃ (¹) ».

§. 252. Ἐν τῇ ἀγορᾷ ἕκαστον ὤνιον ἐπωλεῖτο ἐν ἰδίῳ τόπῳ, ὅςτις ὠνομάζετο ἀπὸ τοῦ πιπρασκομένου πράγματος· ὡς ὅτε ἔλεγον ἀπῆλθον εἰς τοὖψον, καὶ εἰς τὸν οἶνον, καὶ εἰς τὸν χλωρὸν τυρὸν, καὶ εἰς τὰ ἀνδράποδα, εἰς τὰ σκόροδα, καὶ τὰ κρόμμυα καὶ τὸν λιβανωτὸν, καὶ τἆλλα ὁμοίως (²). Ἅπαντες δὲ οἱ ἐν τῇ ἀγορᾷ εἰρημένοι τόποι διεχωρίζοντο ἀπ' ἀλλήλων διὰ περιφραγμάτων, ἅτινα γέῤῥα ἐλέγοντο· ἐξ ἧς περιφράξεως καὶ κύκλοι οἱ τόποι ἐκαλοῦντο (³).

§. 253. Ἐν τῇ ἀγορᾷ φαίνεται ὅτι ἦν ὡρισμένος τόπος, ἔνθα γυναῖκες μόνον ἐπώλουν, ἀφ' ὧν καὶ ὁ τόπος ἀγορὰ γυναικεία ἐκαλεῖτο· ἐν αὐτῇ αἱ γυναῖκες ἐπώλουν μύρα, στεφάνους, λεκίθους, ἰσχάδας καὶ ἄλλα πράγματα λεπτὰ καὶ γυναιξὶ χρήσιμα· αἱ τοιαῦται ὅμως γυναῖκες εἶχον οὐχὶ καλὸν ὄνομα· διότι αἱ γυναῖκες τὸ πάλαι οὔτ' ἐπεμίγνυντο μετὰ τῶν ἀνδρῶν, ὡς ἀλλαχοῦ ἐῤῥέθη, οὔτ' ἐπεφαίνοντο ἐν αὐτοῖς. Τὰς δὲ τροφὰς καὶ τὰ ὀψώνια ἠγόραζον αὐτοὶ οἱ κύριοι ἢ οἱ δοῦλοι ἢ αἱ δοῦλαι αὐταί, οἵτινες ὀψῶναι ἐκαλοῦντο (⁴). Κατὰ τὰ διάφορα μέρη τῆς ἀγορᾶς περιέμενον παῖδες, οἵτινες ἐπὶ μισθῷ μετεκόμιζον τὰ ὀψώνια τῶν ἀγοραστῶν εἰς τὰς οἰκίας αὐτῶν· οἱ τοιοῦτοι παῖδες ὠνομάζοντο προὔνεικοι.

§. 254. Πολλάκις πολλοὶ τῶν μεταπρατῶν καὶ μικροπωλητῶν περιήρχοντο εἰς τὴν πόλιν καὶ ἐπώλουν τὰ ὤνια, φωνάζοντες καθ' ὁδὸν ὁ μὲν, « ἄνθρακας πρίω, » ὁ δὲ, ὄξος, ὁ δὲ, ἔλαιον πρίω », καὶ ἄλλοι ἄλλα (⁵).

(¹) Πλουτ. Β. Δημοσθ.
(²) Ἰδὲ Πολυδ. Θ, 47, καὶ Ι, 19.
(³) Ἰδὲ Εὐς. εἰς Ὀδύσ. 22, 184, καὶ Ἡσυχ. λ. γέῤῥα. πρβλ. καὶ Becker Charic. 1, 270.
(⁴) Ἀθην. 4, 171.
(⁵) Ἀριστοφ. Ἀχαρ. 33.

Digitized by Google

§. 255. Πολλὰ δὲ ὤνια ἐκομίζοντο καὶ ἐπωλοῦντο, ὅπου πολλοὶ κατὰ χρόνους ὡρισμένους τοῦ ἔτους συνηθροίζοντο, ἐν ταῖς πανηγύρεσι, λέγω, ἃς ὁ Στράβων καλῶς πάνυ « ἐμπορικόν τι πρᾶγμα » καλεῖ. Αὐτοῦ οἱ ἔμποροι καὶ οἱ κάπηλοι κατεσκεύαζον σκηνὰς ἐκ καλάμου καὶ ἄλλης ὕλης, καὶ ἐπώλουν παντοδαπὰ πράγματα, οἷα ἔφερεν ἑκάστη χώρα, ἐξ ἧς ἕκαστος τῶν ἐμπόρων ἦν.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΑΡ' ΑΡΧΑΙΟΙΣ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΩΝ.

§. 256. Ὡς ἦσαν ἔμποροι καὶ πωληταὶ ἄλλων πραγμάτων, οὕτω μνημονεύονται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι καὶ πωληταὶ βιβλίων. Διαπεφώνηται ὅμως τοῖς γραμματικοῖς, εἰ τὰ ἐκκομιζόμενα καὶ πωλούμενα βιβλία ἦσαν συνεῤῥαμμένοι ἄγραφοι χάρται ἐκ παπύρου, οὕς τινας ἠγόραζον οἱ πολῖται εἰς τὴν καθ' ἡμέραν χρῆσιν, ἢ βιβλία γεγραμμένα. Ἐκ τοῦ Βεκκέρου μανθάνομεν ὅτι ὁ βιβλιοπώλης ἦν καὶ βιβλιογράφος, ἤτοι ἀντιγραφεὺς βιβλίων, ἅτινα ἐπώλει. Ἐκ τῆς τοιουτοτρόπου ἀντιγραφῆς ἐγένοντο πολλὰ ὤνια βιβλία, ἐξ ὧν καὶ ἐν τῇ Ἀθήνησιν ἀγορᾷ ἐπωλοῦντο, καὶ εἰς ἄλλας χώρας ἐξεκομίζοντο. Ἐπὶ Σωκράτους ἤδη παραδέδοται ὅτι πολλοὶ τῶν εὐπόρων πολιτῶν εἶχον βιβλιοθήκας, ἐν αἷς ἔκειντο πολλὰ καὶ ἀντίγραφα καὶ αὐτόγραφα, ἅτινα αὐτόγραφα ἠγόραζον ἢ παρὰ τῶν συγγραφέων αὐτῶν, ἢ παρὰ τῶν τούτων συγγενῶν. Εἷς τῶν μετὰ πολλῆς προθυμίας καὶ ἐπιμελείας συλλεξαμένων πολλὰ βιβλία ποιητῶν τε καὶ σοφιστῶν τῶν εὐδοκιμωτάτων ἦν καὶ ὁ παρὰ Ξενοφῶντι μνημονευόμενος Εὐθύδημος, ὃν ὁ Σωκράτης θαυμάζει, « διότι οὐκ ἀργυρίου καὶ χρυσίου » προείλετο θησαυροὺς κεκτῆσθαι μᾶλλον ἢ σοφίας (1) ».

(1) Ξενοφ. Ἀπομνημ. 4, 2, 1. ἐπιθ. καὶ τὰ Βεκκέρῳ γεγραμμένα ἐν Χαρικλεῖ. 1, 207.

ΠΕΡΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ ΣΤΑΘΜΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΡΩΝ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ.

§. 257. Πολλὰ καὶ ἄλλα συνετέλεσαν εἰς προκοπὴν καὶ προαγωγὴν τοῦ ἐμπορίου, μάλιστα δὲ τὰ νομίσματα, τὰ σταθμὰ καὶ τὰ μέτρα. Ποῦ δὲ, καὶ τὶς πρῶτος ἔκοψε νόμισμα, οὐ πάνυ τι δῆλον· διότι ὁ μὲν Πλούταρχος ἱστορεῖ ὅτι ὁ Θησεὺς ἔκοψε νόμισμα, «βοῦν » ἐγχαράξας, ἢ διὰ τὸν Μαραθώνιον ταῦρον, ἢ διὰ τὸν » Μίνω στρατηγὸν, ἢ πρὸς γεωργίαν τοὺς πολίτας παρα- » καλῶν. Ἀπ' ἐκείνου δέ φασι τὸ ἑκατόμβοιον καὶ τὸ » δεκάβοιον ὠνομασθῆναι (1) ». Ἔφορος δὲ, κατὰ Στράβωνα, λέγει ὅτι ἐν Αἰγίνῃ πρῶτον ἐκόπη ἄργυρος ὑπὸ Φείδωνος (2). Ὁ δὲ Ἡρόδοτος ἱστορεῖ ὅτι οἱ Λυδοὶ ἔκοψαν πρῶτοι νομίσματα (3). Ὅπως καὶ ἂν ἦ, δῆλον ὅτι τὸ νόμισμα πολλὰ συνετέλεσεν εἰς τὰς πρὸς ἀλλήλους τῶν ἐμπόρων ἀλλαγὰς, διὸ δὴ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ὁρίζεται τὸ νόμισμα « στοιχεῖον καὶ πέρας τῆς ἀλλαγῆς ». Ἦσαν δὲ τὰ πρῶτα νομίσματα κερμάτια τιμίου μετάλλου, ὧν ἡ ἀξία ἐδηλοῦτο ἐκ τοῦ βάρους, ὅπερ ἐσήμαινε τὸ ἐπ' αὐτῶν χαραχθὲν ἐπίσημον. Ἡ μονὰς τῶν νομισμάτων ἦν ἡ δραχμὴ, ἑκατὸν δὲ δραχμαὶ ἠδύναντο μίαν μνᾶν. ἑξήκοντα δὲ μναῖ ἓν τάλαντον. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἀμφότερα ἥ τε μνᾶ καὶ τὸ τάλαντον ἦσαν νοητὸς σταθμὸς καὶ νόμισμα. Ἡ δ' αὖ δραχμὴ ἠδύνατο ἓξ ὀβολοὺς, ὁ δ' ὀβολὸς ὀκτὼ χαλκοῦς, ὁ δὲ χαλκοῦς ἑπτὰ λεπτά. Τὰ εἰρημένα σταθμὰ καὶ νομίσματα, ἡ δραχμὴ, λέγω, ἡ μνᾶ καὶ τὸ τάλαντον ἦσαν ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν καὶ τὸν σταθμὸν διάφορα κατὰ τὰς διαφόρους Ἑλληνικὰς πόλεις· καὶ αὐτὴ δὲ ἡ Ἀττικὴ δραχμὴ σὺν τῷ χρόνῳ μετεβλήθη. Τὸ Αἰγιναῖον τάλαντον ἠδύνατο δέκα χιλιά-

(1) Πλουτ. Θησ. 25.
(2) Στράβ. Η. 376.
(3) Ἡροδ. 5, 127.

δας δραχμὰς Ἀττικάς. Τὴν αὐτήν που ἀξίαν εἶχε καὶ τὸ τῶν Κορινθίων τάλαντον, οἵτινες τὸ τάλαντον ἐλόγιζον ἀντὶ τριῶν χιλιάδων καὶ ἑξακοσίων στατήρων, ἢ δεκαλίτρων, μία δὲ λίτρα ἠδύνατο, κατὰ Πολυδεύκην, ὀβολὸν Αἰγιναῖον. Τὸ δὲ τάλαντον τῶν Ῥοδίων ἠδύνατο τέσσαρας χιλιάδας Ἀττικὰς δραχμάς, ἢ χιλίας τριακοσίας τριάκοντα τρεῖς Ῥοδίους κιστοφόρους, οἵτινες ὠνομάσθησαν οὕτω ἀπὸ τῆς ἐπ' αὐτῶν ἐντετυπωμένης κίστης. Τὸ δὲ Εὐβοϊκὸν τάλαντον ἦν μικρόν τι μεῖζον τοῦ Ἀττικοῦ. Τὸ δ' Αἰγυπτίων τάλαντον ἴσχυε πεντακοσίας καὶ χιλίας Ἀττικὰς δραχμάς. Ἐλάχιστον δὲ ἁπάντων τῶν ταλάντων ἦν τὸ Σικελικόν.

§. 258. Διεκρίνοντο δὲ τὰ νομίσματα τῶν πόλεων ἐκ τοῦ ἐπ' αὐτῶν ἐντετυπωμένου ἐπισήμου. Ἡ μὲν Ἀττικὴ δραχμή, ἥτις ἦν τὴν ἀρχὴν μικροτέρα καὶ παχυτέρα, εἶχε σχῆμα τετραγώνου πως καὶ ἐντετυπωμένην γλαῦκα μόνην· ἡ δὲ μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον, νεωτέρα καλουμένη Ἀττική, ἦν λεπτοτέρα, μείζων καὶ στρογγυλωτέρα, εἶχε δὲ ἐγκεχαραγμένον ὄνομα καὶ γλαῦκα ἐπὶ πίθου καθημένην καὶ φοροῦσαν τὸ τῆς Παλλάδος κράνος. Πρὸς δὲ ὑπῆρχον καὶ δίδραχμα νομίσματα καὶ τρίδραχμα καὶ τετράδραχμα, ἅτινα τετράδραχμα καὶ στατῆρες ἐλέγοντο, ἔνθα προςυπηκούετο τὸ ἀργυροῖ· τούτων δὲ πολλὰ περιεσώθησαν. Τὰ εἰρημένα νομίσματα ὑποδιῃροῦντο εἰς μικρότερα ἀργυρᾶ νομίσματα, οἷον εἰς ὀβολούς, διώβολα, τριώβολα, ἡμίδραχμα καὶ τετρώβολα. Τοῦ δὲ ὀβολοῦ μικρότερα νομίσματα ἐκαλοῦντο τριτημόρια ἡμιώβολα καὶ δίχαλκα, ἅτινα δίχαλκα ἐκόπτοντο ἢ ἐκ χαλκοῦ ἢ ἐξ ἀργύρου· τούτου δὲ μικρότερα χαλκοῦ νομίσματα σώζονται. Ὁμοίως δὲ καὶ ἄλλαι τῶν πόλεων ἄλλα ἐχάραξαν ἐν τοῖς νομίσμασιν ἐπίσημα, περὶ ὧν γίνεται λόγος ἐν τοῖς ἔργοις τῶν νομισματολόγων (¹).

(¹) Ἐπιθι Eckhel, Doctrina Numorum Veterum.

§. 259. Χρυσοῦ δὲ νομίσματα ἐκόπησαν πολὺ ὕστερον, διότι ὁ χρυσὸς ἐν Ἑλλάδι μέχρι τῆς 70 Ὀλυμπιάδος ἦν πολὺ σπάνιος· καὶ τοῦτον ὡς πρᾶγμα πολύτιμον ἠγόραζον τὴν ἀρχὴν καὶ ἀντήλλασσον ἀντὶ ἀργυρίου, ἐξ ἧς πράξεως καὶ ὠνῆς ἐγένετο καὶ ἡ τῶν παλαιῶν λέξις χρυσωνέω, κατ' Ἰσοκράτην λέγοντα· « παρ' ὧν » ἐχρυσώνησα ὑπ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον πλέον ἢ χιλίους » στατῆρας (¹) ». Πρῶτοι δὲ λέγονται ὅτι ἔκοψαν νόμισμα χρυσοῦ οἱ Λυδοί. Εἶτα δὲ ὁ Δαρεῖος ἔκοψεν ἐκ καθαροῦ χαλκοῦ νομίσματα, ἅτινα ἀπ' αὐτοῦ Δαρεικοὶ ὠνομάσθησαν· τούτων ἕκαστος ἦγε μὲν δύο δραχμὰς Ἀττικάς, ἠδύνατο δὲ εἴκοσι δραχμάς. Ἰσοδύναμος τοῦ Δαρεικοῦ ἦν ὁ Ἀττικὸς χρυσοῦς, ἔνθα προσυπακούεται ὁ στατὴρ, ὅστις ἐδήλου καὶ νόμισμα καὶ σταθμὸν, ἤτοι τιμὴν καὶ ῥοπὴν, ὡς καὶ τὸ τάλαντον καὶ ἡ μνᾶ, ὡς προείρηται· καθὼς περὶ τούτων δηλοῖ καὶ ὁ Ἁρποκρατίων λέγων (σ. 72)· « Εἰσὶ μὲν χρυσοῖ στατῆρες οἱ » Δαρεικοὶ, ἠδύναντο δὲ ὁ εἷς ταὐτὸ ὅπερ καὶ ὁ χρυ» σοῦς παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς ὀνομαζόμενος... ἀργυρᾶς » δραχμὰς εἴκοσιν ». Ἦσαν δὲ καὶ ἡμιστατῆρες Ἀττικοὶ, οἵτινες ἠδύναντο ὅσον καὶ τὸ ἐν Σικελίᾳ Δημαράτειον καλούμενον νόμισμα. Καὶ οἱ Κυζικηνοὶ ἔκοψαν χρυσᾶ νομίσματα, ἅτινα Κυζικηνοὺς ἐκάλουν, ἠδύναντο δὲ καὶ οὗτοι πιθανῶς ὅσον καὶ οἱ Ἀττικοί. Καὶ ἄλλοι τῶν ἀρχαίων ἔκοψαν νομίσματα ἀργύρου καὶ χρυσοῦ καὶ χαλκοῦ, ἅτινα δὲν ἦσαν τοσοῦτον ἐν χρήσει ὡς τὰ προειρημένα.

§. 260. Κύριον μέταλλον, ἐξ οὗ ἐκόπτοντο τὰ νομίσματα ἦν, ὡς προδέδεικται, ὁ ἄργυρος· τοῦτον δ' εὕρισκον ἐν ἄλλοις τε μεταλλείοις τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐν τῷ ὀνομαστῷ Ἀθήνησι Λαυρίῳ· ὅθεν ὅμως μετὰ χαλεπῆς καὶ πονηρᾶς ἐργασίας ἐξώρυσσον τὰς περιεχού-

(¹) Ἰσοκρ. Τραπεζ. 21.

Digitized by Google

σας τὸν ἄργυρον ἐκβολάδας· διότι δι' ὑπονόμων βαθειῶν διεῤῥήγνυον τὰς πέτρας, εἶτα διήνοιγον μεγάλα σπήλαια, ἅτινα ἀνεῖχον αἱ μεταξὺ ἐπίτηδες ἐν εἴδει κιόνων καταλιπόμεναι πέτραι, ἅς τινας μεσοκρινεῖς ἐκάλουν (1). Τὰ ὀρύγματα ὠνόμαζον ἐκβολὰς καὶ ἐκβολάδας· αὗται περιεῖχον ἄργυρον καὶ μόλυβδον, λέγουσι δ' ὅτι ἐνυπῆρχε καὶ χαλκὸς καὶ ψευδάργυρος καὶ χρυσός. Αἱ ἐκ τοῦ Λαυρίου πρόσοδοι ἦσαν, κατὰ τὸ πλῆθος τῶν ἐργαζομένων, ὁτὲ μὲν πλείονες, ὁτὲ δὲ ὀλιγώτεραι· ἐπὶ Περικλέους ἦσαν πολλὰ δαψιλεῖς. Οἱ ἐπ' αὐτοῦ ἐργαζόμενοι, ἀναχωνεύοντες τὴν παλαιὰν ἐκβολάδα καὶ σκωρίαν, εὕρισκον ἔτι ἐξ αὐτῆς ἀποκαθαιρόμενον ἄργυρον, διότι οἱ ἀρχαῖοι ἀπείρως ἐκαμίνευον.

§. 261. Χρυσὸς δὲ ἦν σπάνιος, ὡς προείπομεν, ἐν Ἑλλάδι· ἐξεκομίζετο δ' οὗτος εἰς αὐτὴν ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς, ὅπου πολλὰ καὶ δαψιλῆ ὑπῆρχον χρυσοῦ μέταλλα. Γνώριμα δ' εἰσὶ τὰ τοῦ Παγγαίου ὄρους χρυσεῖα, καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ Στρυμόνος μέχρι τῆς σκαπτῆς Ὕλης μεταλλοφόρος χώρα, ἧς κύριοι ἐγένοντο οἱ Ἀθηναῖοι· ὁμοίως οἱ αὐτοὶ ἐκράτησαν καὶ τῶν ἐν Θάσῳ χρυσείων· καὶ ἐν Κρηνίσιν ἦν χρυσοῦ μέταλλον, ὅθεν ὁ Φίλιππος εἶχεν ἐνιαύσιον πρόσοδον χιλίων ταλάντων· δαψιλὴς ὅμως χρυσὸς ἐξωρύσσετο ἐκ τῶν μεταλλείων, τῶν ἐν Ἀσίᾳ, ὅπου καὶ νομίσματα χρυσοῦ πολλὰ ἐκόπησαν, καὶ χρυσὸς δαψιλὴς πολὺς ἔκειτο, ἐξ οὗ πολὺς ἐξεκομίσθη εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους· μάλιστα δὲ μυριάδων πολλῶν ταλάντων χρυσοῦ κύριοι ἐγένοντο οἱ στρατηγοὶ τοῦ καταλύσαντος τὴν περσικὴν ἀρχὴν Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου. Ὅπως καὶ ἂν ᾖ, καὶ ὁ ἄργυρος αὐτὸς οὐκ ἦν πολὺς τὸ πάλαι, διὸ καὶ εἶχεν λόγον πρὸς τὸν χρυσὸν, τὰ μὲν πρῶτα ὡς 10 : 1, ὕστερον δὲ ὡς 13 1/2 ἢ 15 : 1.

---

(1) Πολυδ. Γ, 87.

Digitized by Google

§. 262. Ὁ πρὸς ἄλληλα λόγος τῶν ἀττικῶν νομισμάτων δηλοῦται ἐκ τοῦ ὧδε παρατεθειμένου διαγράμματος.

Λεπτόν.												
7	Χαλκοῦς.											
14	2	Δίχαλκον.										
28	4	2	Ἡμιωβόλιον.									
56	8	4	2	Ὀβολός.								
112	16	8	4	2	Διώβολον.							
168	24	12	6	3	1 1/2	Τριώβολον.						
224	32	16	8	4	2	1 1/3	Τετρώβολον.					
336	48	24	12	6	3	2	1 1/2	Δραχμή.				
672	96	48	24	12	6	4	3	2	Δίδραχμον.			
1344	192	96	48	24	12	8	6	4	2	Τετράδραχμον.		
33600	4800	2400	1200	600	300	200	150	100	50	25	Μνᾶ.	
2016000	228000	144000	72000	36000	18000	12000	9000	6000	3000	1500	60	Τάλαντον.

§. 263. Τὰ μέτρα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων διαιρετέα εἰς δύο· εἰς μέτρα μέν, δι᾽ ὧν ἐμέτρουν μήκη, εἰς μέτρα δέ, δι᾽ ὧν ἐμέτρουν ὑγρὰ καὶ ξηρά. Τὰ μὲν μήκους μέτρα διαιρετέα πάλιν εἰς δύο, εἰς μέτρα, δι᾽ ὧν ἐμέτρουν βραχέα μήκη, καὶ εἰς μέτρα, δι᾽ ὧν ἐμέτρουν μακρὰ μήκη. Τῶν μὲν βραχέων μηκῶν μονὰς ἐκληπτέος ὁ δάκτυλος, δύο δὲ δάκτυλοι ἦσαν ἴσοι καὶ εἷς κόνδυλος, καὶ καθεξῆς καὶ τἄλλα μέτρα τῶν βραχέων μηκῶν εἶχον πρὸς ἄλληλα κατὰ τὸ διάγραμμα τόδε·

Δάκτυλος.												
2	Κόνδυλος.											
4	2	Παλαιστή, ἡ Δῶρον, ἡ Δοχμή.										
8	4	2	Διχὰς ἡ ἡμιπόδιον.									
10	5	2 1/2	1 1/4	Λιχάς.								
11	5 1/2	2 3/4	1 3/8	1 1/10	Ὀρθόδωρον.							
12	6	3	1 1/2	1 1/5	1 1/11	Σπιθαμή.						
16	8	4	2	1 3/5	1 5/11	1 1/3	Ποῦς.					
18	9	4 1/2	2 1/4	1 4/5	1 7/11	1 1/2	1 1/8	Πυγμή.				
20	10	5	2 1/2	2	1 9/11	1 2/3	1 1/4	1 1/9	Πυγών.			
24	12	6	3	2 2/5	2 2/11	2	1 1/2	1 1/3	1 1/5	Πῆχυς.		
72	36	18	9	7 1/5	6 6/11	6	4 1/2	4	3 3/5	3	Ξύλον.	
96	48	24	12	9 3/5	8 8/11	8	6	5 1/3	4 4/5	4	1 1/3	Ὀργυιά.

§. 264. Τῶν δὲ μακρῶν μηκῶν μονὰς ἐκληπτέος ὁ πούς· εἷς δὲ καὶ ἥμισυς πούς εἶνε ἴσος καὶ εἷς πῆχυς· ὁμοίως δὲ καὶ τἆλλα μέτρα ἔχουσι λόγον πρὸς τὴν μονάδα κατά τό ἑξῆς διάγραμμα.

Ποῦς.												
1 1/2	Πῆχυς.											
2 1/2	1 2/3	Βῆμα.										
6	4	2 2/5	Ὀργυιά.									
10	6 2/3	4	1 2/3	Κάλαμος, Ἄκαινα ἢ Δεκάπους.								
60	40	24	10	6	Ἅμμα.							
100	66 2/3	40	16 2/3	10	1 2/3	Πλέθρον.						
600	400	240	100	60	10	6	Στάδιον.					
1200	800	480	200	120	20	12	2	Δίαυλος.				
2400	1600	960	400	240	40	24	4	2	Ἱππικόν.			
4800	3200	1920	800	480	80	48	8	4	2	Μίλιον.		
18000	12000	7200	3000	1800	300	180	30	15	7 1/2	3 3/4	Παρασάγγης.	
36000	24000	14400	6000	3600	600	360	60	30	15	7 1/2	2	Σχοῖνος.

§. 265. Μονὰς δὲ ὑγρῶν καὶ ξηρῶν μέτρων ἦν τοῖς ἀρχαίοις τὸ κοχλιάριον, καὶ μετὰ τοῦτο συνηθέστερον τὸ ποτήριον, ἡ κοτύλη, πρὸς ἣν τἆλλα ὑγρῶν καὶ ξηρῶν μέτρα εἶχον λόγον καθὼς δηλοῖ τὸ ἐνταῦθα παρατεθειμένον διάγραμμα τόδε.

Κοχλιάριον.								
10	Κύαθος.							
15	1 1/2	Ὀξύβαφον.						
60	6	4	Κοτύλη ἢ Ἡμίνα.					
120	12	8	2	Ξέστης.				
240	24	16	4	2	Χοῖνιξ.			
960	96	64	16	8	4	Ἡμίεκτον.		
1920	192	128	32	16	8	2	Ἕκτος.	
11520	1152	768	192	96	48	12	6	Μέδιμνος (1).

(1) Ἅπαντα τὰ εἰρημένα διαγράμματα εἰσὶν εἰλημμένα ἐκ τοῦ **Reallexikon d. clas. Alterth. v. Friedr. Lübker.** Περὶ ἁπάντων τῶν εἰρημένων σταθμῶν ϗ μέτρων παράβαλε τὸ σοφὸν ἔργον τοῦ μακαρίτου καθηγητοῦ μου **Bœckh, Metrologische Untersuchungen über Gewichte, Münz fusse u. Masse d. Alterth. in ihrem Zussammenhange.** Τιμίαν δὲ καὶ ἀξιοθέατον συλλογὴν σταθμῶν τῶν ἀρχαίων κέκτηται ὁ φιλοπονώτατος καὶ γνώμων κάλλιστος τῶν ἀρχαίων νομισμάτων κ. Παῦλος Λάμπρος.

ΠΕΡΙ ΚΙΒΔΗΛΩΝ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ.

§. 266. Παρὰ τοῖς ἐμπόροις τὸ πάλαι πολὺ ἐσπουδάζετο ἡ των καλῶν νομισμάτων ζήτησις καὶ ὑπερτίμησις, ἥτις ἀνταλλαγὴ καὶ ἐπικαταλλαγὴ καὶ κόλλυβος ἐκαλεῖτο (1). Ὑπῆρχον ὅμως καὶ παρ' αὐτοῖς παραχαράκται κιβδήλων νομισμάτων, ἅτινα καὶ νόθα ὠνομάζοντο εἰς ἀντίθεσιν τῶν καθαρῶν καὶ καλῶν, ἅτινα δόκιμα ἐκάλουν. Παρεποίουν δὲ νομίσματα οἱ παραχαράκται κατὰ τὴν τῶν ἀρχαιολόγων γνώμην οὕτω· ἔκοπτον πρῶτον κερμάτια σιδήρου ἢ χαλκοῦ, εἶτα περικαλύπτοντες αὐτὰ διὰ λεπτοῦ πετάλου χρυσοῦ ἢ ἀργύρου ἐχάρασσον αὐτὰ κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὸν τύπον δοκίμων νομισμάτων. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐκ μολύβδου παρεποιήθησαν νομίσματα, ὡς εἰκάζομεν ἐκ τοῦ Ἡροδότου λέγοντος· « λέγεται Πολυκράτεα ἐπιχώριον νόμισμα κό» ψαντα πολλὸν μολύβδου, καταχρυσώσαντα δοῦναί » σφι (Πελοποννησίοις) (2) ». Ἀφ' ὧν σὺν τῷ χρόνῳ ἀποτριβέντος καὶ ἐξιτήλου γενομένου τοῦ χρυσοῦ ἢ ἀργύρου ὑπελείφθη ὁ μόλυβδος. Ἐξ αὐτῶν εἰσιν, ὡς ἐγὼ νομίζω, πολλὰ τῶν περισωθέντων καὶ ἐν τοῖς μουσείους νῦν ὁρωμένων μολύβδου νομισμάτων, ἰδίᾳ δὲ τὰ ἔχοντα σχῆμα καὶ ἑκατέρωθεν ἐπίσημα νομισμάτων· τὰ δὲ ἔχοντα ἑτέρωθεν μόνον τύπον νομίσματος, ἢ τύπους διαφόρων πραγμάτων ἑκατέρωθεν ἐχρησίμευον πιθανῶς ὡς δοκιμεῖα τύπων καὶ νομίσματος καὶ διαφόρων χειρουργημάτων. Ἡ περὶ μολυβδίνων νομισμάτων εἰκασία μου γίνεται πιθανή, διότι ἀπατητικώτερα γίνονται τὰ ἐκ μολύβδου παραποιούμενα νομίσματα ἢ τὰ ἐκ χαλκοῦ, ὡς ὄντος τοῦ μολύβδου βαρυτέρου· ἔπειτα εὑρέθησαν καὶ δαρεικοὶ μολύβδινοι. Οἱ ἐργάται νόθων νομισμάτων καὶ οἱ παραχαράκται φωρώμενοι θανάτῳ ἐζημιοῦντο

(1) Ἰδὲ Ἀθην. 6, 225.
(2) Ἡροδ. 3, 56.

Digitized by Google

κατὰ Δημοσθένην λέγοντα· « νόμος ἐστὶν ἁπάσαις, ὡς » ἔπος εἰπεῖν, ταῖς πόλεσιν, ἐάν τις τὸ νόμισμα δια- » φθείρῃ θάνατον τὴν ζημίαν εἶναι (1) ».

§. 267. Πλὴν των εἰρημένων νομισμάτων, σταθμῶν καὶ μέτρων, ἅτινα ἐπενοήθησαν εἰς ὠφέλειαν, ὡς προείπομεν, καὶ προκοπὴν τῆς ἐμπορίας, ἦσαν καὶ νόμοι πολλοὶ καὶ καλοὶ ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν ἐμπόρων, ἰδίᾳ δὲ ἐν Ἀθήναις· ὅπου καὶ νόμοι συνετοὶ περὶ ἐμπορίου γεγραμμένοι ἦσαν, καὶ ἄρχοντες ἐπεμελοῦντο, ὅπως ταχέως καὶ καλῶς διεξαχθῶσι καὶ δικασθῶσιν, εἰ τυχὸν ἀνεφύοντο διενέξεις καὶ δίκαι τῶν ἐμπόρων πρὸς ἀλλήλους. Τούτων δὲ τῶν ἀρχόντων ἦσαν πρῶτοι μὲν οἱ διὰ κλήρου ἐκλεγόμενοι δέκα ἄρχοντες, οὓς ἐκάλουν ἐπιμελητὰς τοῦ ἐμπορίου· δεύτεροι δὲ οἱ ναυτοδίκαι, οἵτινες ἐσπούδαζον τὰς ἐμπόρων καὶ ναυκλήρων πρὸς ἀλλήλους διαφορὰς καὶ διενέξεις νὰ δικάζωσιν ἐντὸς ἑνὸς μηνός, ἐξ οὗ καὶ αἱ δίκαι αὗται ἔμμηνοι ἐκαλοῦντο· « ἵνα παραχρῆμα, κατὰ Δημοσθένην, τῶν » δικαίων τυχόντες ἀνάγωνται (2) »· τρίτοι δὲ οἱ ἀγορονόμοι, οἵτινες διώκουν τὰ καθ' ἑκάστην ἐν τῇ ἀγορᾷ γενόμενα καὶ προσεῖχον « τοῦ ἀψευδεῖν μὴ μόνον τοὺς » κατ' ἀγορὰν πιπράσκοντας, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὠνουμέ- » νους »· τέταρτοι δὲ οἱ μετρονόμοι καὶ οἱ προμετρηταί, ὧν ἔργον ἦν ἡ ἐπιστασία τῶν μέτρων. Πλὴν τῶν ἀρχῶν τούτων ἦσαν καὶ ἄλλαι τοῦ ἐμπορίου ἐφορῶσαι ἀρχαί, περὶ ὧν ἐροῦμεν, εἰ Θεὸς ἐθέλοι, ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

§. 268. Ὄργανον δι' οὗ εὕρισκον οἱ ἀρχαῖοι τὸ βάρος ἀργύρου καὶ χρυσοῦ καὶ τῶν ἄλλων πραγμάτων ἦν τὰ σταθμά· κατεσκευάζοντο δὲ αὐτὰ ὡς αἱ παρ' ἡμῖν ἐν χρήσει ζυγαρίαι· ἀπετελοῦντο αὐτά, λέγω, πρῶτον

(1) Δημ. κ. Τιμοκ. 765.
(2) Δημ. κ. Ἀπατ. 900.

Digitized by Google

ἐκ τοῦ ζυγοῦ, δεύτερον δὲ ἐκ τῆς κατὰ τὸ μέσον τούτου ἀνωρθωμένης γλωσσίδος, ἥτις τρυτάνη ἐλέγετο, τρίτον δὲ ἐκ τῶν κατηρτημένων ἐκ τοῦ ζυγοῦ πλαστίγγων, εἰς ἃς ἐτίθεσαν τὰ βάρη· πολλάκις δ' ἐξ ἑνὸς τῶν εἰρημένων μερῶν ὠνομάζοντο τὰ σταθμὰ καὶ τρυτάνη καὶ ζυγὰ καὶ πλάστιγξ. Ἡ ἐν πίνακι ΙΑ 96 εἰκὼν δηλοῖ σιτομέτρας, οἵτινες ζυγοστατοῦσιν ἐν τρυτάνῃ σάκκους πλήρεις σίτου (1).

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΑΡ' ΑΡΧΑΙΟΙΣ ΕΛΛΗΣΙ ΤΡΑΠΕΖΙΤΩΝ.

§. 269. Ὡς δὲ τὰ προϊόντα καὶ τὰ πράγματα ἐπραγματεύοντο οἱ ἀρχαῖοι καὶ ἐνεπορεύοντο, οὕτω ἐνεπορεύοντο καὶ τὰ νομίσματα. Οἱ τ' ἀργύρια ἐμπορευόμενοι ἦσαν πρῶτον ἐκεῖνοι, οἵτινες ἤλλασσον πρὸς ἄλλον νομίσματα διὰ νομισμάτων, ἀφ' ἧς πράξεως ὠνομάσθησαν αὐτοὶ ἀργυραμοιβοὶ καὶ κολλυβισταί· οὗτοι διέκρινον θαυμαστῶς τὰ δόκιμα καὶ τὰ καλὰ νομίσματα ἀπὸ τῶν νόθων καὶ κακῶν, διὸ καὶ ἀργυρογνώμονες ἐλέγοντο (2)· δεύτερον οἱ δανεισταὶ, οἵτινες ἐπὶ τόκῳ ἐδάνειζον τ' ἀργύρια αὐτῶν. Ἀμφότεροι δὲ οἱ τ' ἀργυραμοιβοὶ καὶ οἱ δανεισταὶ ἢ τοκισταὶ ἦσαν οἱ αὐτοὶ καὶ οἱ τραπεζῖται, οἵτινες ὠνομάζοντο οὕτω, διότι οὗτοι πρὸς εὐκολωτέραν ἀνταλλαγὴν καὶ διαπραγμάτευσιν τῶν ἀργυρίων ἐκάθηντο πλησίον τραπέζης, ἥτις ἔκειτο ἐν ἀποκεχωρισμένῳ μέρει τῆς ἀγορᾶς. Οἱ τραπεζῖται ἐτόκιζον καὶ ἴδια χρήματα καὶ ἄλλων, οἵτινες κατετίθεσαν τ' ἀργύρια εἰς αὐτοὺς κέρδους ἕνεκα καὶ ἀσφαλείας, μάλιστα δὲ κατέθετον τ' ἀργύρια οἱ ξένοι ἔμποροι ἐκ φόβου τῶν ὑπόπτων καὶ πανούργων ξενοδόχων, ὁμοίως δὲ καὶ ἄλλοι τῶν πολιτῶν ἐκ φόβου τῶν φατριῶν, ἐξ ὧν πολλοὶ κτηματικοὶ καὶ πλούσιοι καὶ τ' ἀργύρια αὐτῶν ἀπώ-

(1) Ἴδε Panof. Bild. Antik. Leb. Taf. XVI, N° 1.
(2) Πολυδ. Γ, 84.

λεσαν καὶ τὴν οὐσίαν ἅπασαν. Οἱ τραπεζῖται συνείθιζον λαμβάνοντες τ' ἀργύριον νὰ γράφωσιν ἐν τῷ γραμματείῳ αὐτῶν πρῶτον τὸ ὄνομα τοῦ τιθέντος καὶ τὸ κεφάλαιον τοῦ ἀργυρίου, ἔπειτα δὲ καὶ τὸ ὄνομα ἐκείνου, ὅστις ἔμελλε νὰ παραλάβῃ αὐτὸ, εἰ δ' οὗτος ἦν ἄγνωστος τῷ τραπεζίτῃ, προσέγραφεν οὗτος καὶ τὸ ὄνομα ἐκείνου, ὃς ἔμελλε νὰ συστήσῃ καὶ δείξῃ τὸν μέλλοντα νὰ κομίσῃ τὸ ἀργύριον ἄνθρωπον. Οὗτοι δὲ οἱ κατατιθέντες εἰς τὸν τραπεζίτην ἀργύρια ἐλάμβανον, ὡς εἰκὸς, παρ' αὐτοῦ, ὁσάκις ἤθελον, πολλὰ ἢ ὀλίγα ἀργύρια· τοῦτο ἐδηλοῦτο διὰ τῆς ῥήσεως «χρῆσθαι τῇ »τινος τραπέζῃ(¹)».

Ἐπειδὴ ἐμνήσθημεν ἀνωτέρω περὶ τῆς εἰς μέρη διαιρέσεως τῆς ἡμέρας καὶ νυκτὸς, καλὸν καὶ περὶ αὐτῶν διὰ βραχέων ἐνταῦθα νὰ εἴπωμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΑΡ' ΑΡΧΑΙΟΙΣ ΕΛΛΗΣΙΝ ΕΙΣ ΜΕΡΗ ΔΙΑΙΡΕΣΕΩΣ ΤΗΣ ΗΜΕΡΑΣ ΚΑΙ ΝΥΚΤΟΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΑΡ' ΑΥΤΟΙΣ ΩΡΟΛΟΓΙΩΝ.

§. 270. Οἱ ἀρχαῖοι διῄρουν τὴν ἡμέραν ἐφ' Ὁμήρου μὲν εἰς τρία μέρη, ὧν τὸ μὲν πρῶτον ὠνομάζετο ἠώς, ἥτις ἐδήλου τὸν ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου μέχρι μεσημβρίας χρόνον, τὸ δὲ δεύτερον, μέσον ἦμαρ, τὸ δὲ τρίτον δείλη ἢ δείελον ἦμαρ, οὗ τὸ τελευταῖον μέρος ἐλέγετο καὶ ποτὶ ἕσπερον ἢ βουλυτός. Τὴν τριχῆ ταύτην τῆς ἡμέρας διαίρεσιν ἐνὶ στίχῳ ἐδήλωσεν ὁ Ὅμηρος, ἔνθα τὸν Ἀχιλλέα παράγει περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ προλέγοντα·

> ἔσσεται ἢ ἠὼς ἢ δείλη ἢ μέσον ἦμαρ,
> ὁππότε τις καὶ ἐμεῖο Ἄρει ἐκ θυμὸν ἕληται(²).

(¹) Ἴδε Δημ. π. Καλλιπ. 1236.

(²) Ἰλ. Φ. 111.

Digitized by Google

Οἱ δὲ μεθ' Ὅμηρον διῄρουν τὴν ἡμέραν ἐκ τῶν κατ' αὐτὴν ἔργων αὐτῶν εἰς τέσσαρα, οὐχὶ ὅμως ἀκριβῶς, ὡρισμένα μέρη· οἷον ἡ μὲν ὥρα, καθ' ἣν ἐξανίσταντο τῆς κλίνης, ἐνίπτοντο διὰ νεαροῦ ὕδατος καὶ ἐλάμβανον τὸ πρωϊνὸν ἄριστον ἐλέγετο ἠὼς, ἕωθεν, πρωΐ, καὶ πρῳ (1)· ἡ δὲ ὥρα, καθ' ἣν περιήρχοντο εἰς τὴν ἀγορὰν, ἔπραττόν τι τῶν κοινῶν ἢ δημοσίων (2), συνωμίλουν μετὰ τῶν φίλων καὶ γνωρίμων, ὑφ' ὧν κατὰ μικρὸν ἐπληροῦτο ἡ ἀγορὰ, ἐλέγετο περὶ πλήθουσαν ἀγοράν (3)· ἡ δ' ὥρα, καθ' ἣν ὁ ἥλιος ὑψοῦτο κατὰ τὸ μέσον, καὶ ἐνοχλῶν, ἐν τῷ θέρει μάλιστα, τοὺς ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἠνάγκαζεν αὐτοὺς νὰ διαλύσωσιν αὐτὴν, ἐλέγετο διάλυσις ἀγορᾶς ἢ μεσημβρία (4). Τότε ἕκαστος ἀποχωρῶν προσεφοίτα ὁ μὲν πρὸς τὰ καπηλεῖα, ὁ δὲ πρὸς τὰ μυροπωλεῖα, ὁ δὲ πρὸς τὰ κουρεῖα, ἕτεροι πρὸς τὰ σκυτοτομεῖα, καὶ ἄλλοι πρὸς τὰς λέσχας, ἔνθα διελέγοντο περὶ τῶν σπουδαιοτέρων (5). Διέτριβον δ' οὕτω προσομιλοῦντες ἕως περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, τότε μετέβαινον οἴκαδε, ἔνθα ἐδείπνουν καὶ ἡσύχαζον· αὕτη ἡ ὥρα ἐλέγετο δείλη· δείλη δὲ καθόλου ἐλέγετο καὶ ἅπασα ἡ μετὰ μεσημβρίαν ὥρα, ἥτις καὶ αὕτη εἰς δύο ὑποδιῃρεῖτο μέρη, ὧν τὸ μὲν ὠνομάζετο δείλη πρωΐα ἢ ἁπλῶς πρωΐα, ἡ δὲ δείλη ὀψίη, ἢ ἁπλῶς ὀψία (6). Ὁμοίως δὲ καὶ τὴν νύκτα εἰς τρία μέρη διῄρουν, ὧν τὸ μὲν πρῶτον ἐλέγετο ἕσπερος ἢ περὶ λύχνων ἀφὰς, τὸ δὲ δεύτερον μέσαι νύκτες, τὸ δὲ τρίτον ὄρθος· ἦν δ' οὗτος ἡ

(1) Πλάτ. Κρατ. 396. καὶ Ξενοφ. Ἀπομ. 1, 1. 10.
(2) Δημοσθ. κ. Ἀριστογ. 1. 785.
(3) Σουΐδ. 3, 931.
(4) Ἡροδ. 3, 104.
(5) Δημ. κ. Ἀριστογ. 1, 786. καὶ Ἰσοκ. Ἀρειοπ. §. 15 καὶ ἀντιδ. §. 287.
(6) Ἡροδ. 9, 101. ϗ Θουκ. Γ. 74. πρβλ. ϗ K. F. Hermann. Griech. Privatalt. 76.

Digitized by Google

ὥρα τῆς νυκτὸς, καθ' ἣν οἱ ἀλεκτρυόνες ᾄδουσι, κατὰ Φρύνιχον, ἢ ὁ πρὸ τοῦ λυκαυγοῦς καιρὸς, ἐν ᾧ ἔτι λύχνῳ δύναταί τις χρῆσθαι (¹).

§. 271. Πλὴν δὲ τῆς εἰς τέσσαρα μέρη διαιρέσεως τῆς ἡμέρας, αὕτη διῃρέθη εἰς δώδεκα ἴσα μέρη, ἅτινα ἐδείκνυον δύο ὄργανα, γ ν ώ μ ω ν καὶ π ό λ ο ς καλούμενα· τούτων ὁ μὲν γνώμων, ὅςτις καὶ σ τ ο ι χ ε ῖ ο ν ἐλέγετο, ἦν ῥάβδος ὀρθὴ πρὸς τὸν ἥλιον ἑστῶσα· τὴν ὑπὸ τῆς ῥάβδου ἀποτελουμένην σκιὰν μετροῦντες κατὰ πόδας οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον, ὅτε ἡ σκιὰ ἦν δέκα ἢ δώδεκα ποδῶν, καὶ τοσαύτη ἦν συνήθως περὶ τὴν ἀνατολὴν καὶ δύσιν τοῦ ἡλίου, ὅτι τὸ στοιχεῖον ἦν δεκάπουν, ἑπομένως ὥρα τοῦ δείπνου, ὅπερ συνέπιπτε περὶ τὴν δῦσιν τοῦ ἡλίου, « τῇ » σκιᾷ δ' ἐτεκμαίροντο, λέγει ὁ Πολυδεύκης, τὸν καιρὸν » τῆς ἐπὶ δεῖπνον ὁδοῦ... καὶ ἔδει σπεύδειν, εἰ δεκάπουν » τὸ στοιχεῖον εἴη (²) »· ὅτε δ' αὖ τὸ στοιχεῖον ἦν ἑξάπουν, ἦν ὥρα τοῦ λούεσθαι (³). Ἐκ τῶν περὶ γνώμονος εἰρημένων δῆλον γίνεται, ὅτι οὐδεμία διαίρεσις τῆς ἡμέρας εἰς δώδεκα ἴσα μέρη ἦν, ἀλλὰ μόνον ὡρισμένα φυσικὰ χρονικὰ διαστήματα, καὶ ταῦτα οὐχὶ πάντα ὅμοια ἕνεκα τῆς διαφόρου κατὰ τὰς διαφόρους ὥρας τοῦ ἔτους θέσεως τοῦ ἡλίου, καθ' ἃ διαστήματα ἐγίνετο τὸ δεῖπνον, ὡς προείπομεν, καὶ τὸ λουτρόν. Ὁ δὲ π ό λ ο ς, ὅςτις καὶ ἡ λ ι ο τ ρ ό π ι ο ν καὶ σ κ ι α θ ή ρ α ς ἐλέγετο, ἦν τελειότερος τοῦ γνώμονος· ἦν δ' οὗτος λεκάνη τις, ἐν ᾗ ἦσαν ἐγγεγραμμέναι γραμμαὶ, τὰ δώδεκα μέρη τῆς ἡμέρας δηλοῦσαι, ἅτινα ἐδείκνυεν ὁ ἐν τῷ μέσῳ τῆς λεκάνης ὄρθιος πηγνύμενος γνώμων (⁴). Ὁ καλὸς Ἡρόδοτος, ὅςτις πολλὰ τῶν παρ' Ἕλλησιν ὑπολαμβάνει ξένα, νομίζει ὅτι

(¹) Ἰδὲ Φρυν. Ἐκλ. 275. καὶ R. F. Hermann Privatalt.. 74.

(²) Πολυδ. ϛ, 44. Ἰδὲ καὶ Ἀριστοφ. Ἐκκλ. 652.

(³) Λουκ, Κρονοσ. 17.

(⁴) Σουΐδ. λ. γνώμων. καὶ Πολυδ. ϛ, 110, καὶ Ἀλκίφ. Ἐπις. 3, 4.

Digitized by Google

καὶ τὸν πόλον οἱ Ἕλληνες καὶ τὸν γνώμονα καὶ τὰ δώδεκα μέρη τῆς ἡμέρας παρὰ τῶν Βαβυλωνίων ἔμαθον (¹). Τὰ εἰρημένα δώδεκα μέρη τῆς ἡμέρας ὠνομάσθησαν, ἀλλὰ πολλῷ ὕστερον, ὧραι. Ἐν Ἀθήναις σώζεται τὸ ὀνομαστὸν ὀκτάγωνον οἰκοδόμημα Ἀνδρονίκου τοῦ Κυῤῥήστου, νῦν δὲ κοινῶς ναὸς τοῦ Αἰόλου ἢ ἀέρες λεγόμενον. Τούτου δὲ τοῦ οἰκοδομήματος ἑκάστη τῶν πλευρῶν ἐστιν ἐστραμμένη πρὸς ἓν τῶν ὀκτὼ σημείων τοῦ ὁρίζοντος, ὅθεν ἐκπνεῖ ἄνεμος ὡρισμένος, ὃν δηλοῖ τὸ ἐπὶ τοῦ διαζώματος τοῦ θριγγοῦ τοῦ οἰκοδομήματος ἔκτυπον ἄγαλμα, οὗ κάτωθι ἐφ' ἑκάστης τῶν πλευρῶν εἰσιν ἐγγεγραμμέναι γραμμαί, αἵτινες ἐσκιάζοντο ὑπὸ τοῦ ἄνωθεν καθέτως ἐμπεπηγμένου γνώμονος· ἐπὶ δὲ τοῦ ὀρόφου τοῦ οἰκοδομήματος ἦν ἐπὶ στροφέως χαλκοῦς Τρίτων, ὃς ἐν τῇ χειρὶ εἶχεν ἀνεμοδείκτην, δι' οὗ ἐδείκνυεν οὗτος στρεφόμενος τὸν πνέοντα ἄνεμον. Εἰς τὸ οἰκοδόμημα αὐτὸ εἰσήρχοντο διὰ δύο πυλῶν, ἃς ἀνέχουσι κορινθιακαὶ στῆλαι· ἐξ ὧν πυλῶν ἡ μὲν κεῖται ἐπὶ τῆς ΒΑ, ἡ δὲ ἐπὶ τῆς ΒΔ πλευρᾶς τοῦ οἰκοδομήματος, οὗ ἐντὸς ἦν κλεψύδρα.

§. 272. Ἕτερον εἶδος χρονομέτρου ἦν ἡ κλεψύδρα· ἦν δ' αὕτη κοῖλόν τι σκεῦος μικρὸν πρὸς τὴν κορυφὴν πεπιεσμένον, ὅπου ὑπῆρχε στόμιον βραχὺ, αὐλὸς καλούμενος, δι' οὗ ἐνεχεῖτο τὸ ὕδωρ· τοῦ στρογγύλου τούτου σκεύους ὁ πυθμὴν εἶχε πολλὰς τρύπας, ἐξ ὧν τὸ ὕδωρ τακτικῶς ἐξεχεῖτο· διὰ τῆς κλεψύδρας ἐμετρεῖτο ὁ χρόνος ἰδίᾳ τῶν ἐν τοῖς δικαστηρίοις ῥητόρων· διὸ καὶ ἡ λέξις ὕδωρ ἐδήλου πολλάκις τὸν συγκεχωρημένον καιρὸν εἴς τε τὸν κατήγορον, τὸν κατηγορούμενον καὶ εἰς τοὺς δικαστάς· ὅθεν ἡ ῥῆσις «ἐν τῷ ἐμῷ ὕδατι». Ὅτε δὲ ἦν χρεία ν' ἀναγνωσθῶσι νόμοι ἢ νὰ ἐξετασθῶσι μάρτυρες, διεκόπτετο τὸ ὕδωρ· ὅθεν καὶ ὁ Δημοσθένης λέγει πρὸς τὸν

(¹) Ἡροδ. 2, 107.

Digitized by Google

ἐπιμελητὴν τοῦ ὕδατος, ὅςτις ἐπὶ τοῦ ὕδατος ἐλέγετο, «σὺ δὲ ἐπίλαβε τὸ ὕδωρ (¹)». Ἅπαντα τὰ εἰρημένα ὄργανα, δι' ὧν οἱ ἀρχαῖοι ἐμέτρουν τὸν χρόνον τῆς θ'ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἐλέγοντο καθόλου ὡρολόγια (²).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΑΡ' ΕΛΛΗΣΙ ΔΟΥΛΩΝ.

§. 273. Εἰς ἅπαντα τὰ ἔργα οἱ ἀρχαῖοι συνεργάτας καὶ βοηθοὺς εἶχον τοὺς δούλους, οὓς, καίπερ ἀνθρώπους ὄντας, ὄργανον ἢ κτῆμά τι ἔμψυχον ἀλόγως ἐνόμιζον (³). Ἡ τοιαύτη περὶ δούλων ὑπόληψις τῶν Ἑλλήνων ἐστὶν ὁμολογουμένως ἀῤῥυθμία τις καὶ ἀκοσμία εἰς τὸν ὑφ' ἁπάντων διὰ παντὸς ἐπαινούμενον ἁρμονικὸν καὶ φιλόκαλον βίον αὐτῶν, ἣν ὑπόληψιν οὔτ' ὁ Πλάτων, οὔτ' ἄλλος τις τῶν παλαιῶν φιλοσόφων, οὐδ' αὐτὸς ὁ φρονιμώτατος καὶ ἐμπειρότατος κριτὴς τῶν ἀνθρωπίνων Ἀριστοτέλης νὰ δικαιολογήσῃ ἠδυνήθη, διότι καὶ ὁ σοφὸς οὗτος ἀνὴρ μετά τινας ἀμφισβητήσεις καὶ ἀντιλογίας τελευτᾷ εἰς τοῦτο, «ὅτι οὐκ εἰσὶν οἱ μὲν φύσει δοῦλοι, » οἱ δ' ἐλεύθεροι (⁴)»· ἅπασι δὲ τοῖς εὖ φρονοῦσι τῶν Ἑλλήνων ἐνῆν ἡ δικαία περὶ δούλων τοῦ Φιλήμονος γνώμη ἥδε·

> Κἂν δοῦλος ᾖ τις, σάρκα τὴν αὐτὴν ἔχει·
> φύσει γὰρ οὐδεὶς δοῦλος ἐγεννήθη ποτέ·
> ἡ δ' αὖ τύχη τὸ σῶμα κατεδουλώσατο (⁵).

(¹) Δημ. π. Στεφ. Α. 1103.

(²) Ἀθην. 2, 42.

(³) Ἀριστοτ. Νικομ. 8, 13.

(⁴) Ἀριστοτ. πολ. Α. Β. 20. Ὁ ἡμέτερος Κοραῆς προείλετο τὴν ἄνευ τοῦ συνδέσμου οὐκ γραφήν· ἐμοὶ δὲ δοκεῖ κατὰ χώραν ἐᾶν τὸν σύνδεσμον οὐκ, δόξαν τοῦτο καὶ ἄλλοις.

(⁵) Ἰδὲ Χαρικ. Beck. 2, 25.

Digitized by Google

Τούτου οὖν ἕνεκα οἱ Ἕλληνες πρὸς τοὺς δούλους φιλανθρωπότεροι ἐγένοντο καὶ ἡμερώτεροι ἁπάντων τῶν ἐθνῶν τῆς ἀρχαιότητος καὶ αὐτῶν τῶν Ῥωμαίων.

§. 274. Πρώτους δούλους μετεχειρίσθησαν οἱ Ἕλληνες τοὺς ἐν πολέμῳ αἰχμαλώτους γενομένους, κατὰ τὸν ἀεὶ ἐπικρατοῦντα νόμον, « ὅταν πολεμούντων πόλις » ἁλῷ, τῶν ἑλόντων εἶναι καὶ τὰ σώματα τῶν ἐν τῇ » πόλει καὶ τὰ χρήματα (1) ». Εἶτα δὲ γενομένης κοινῆς τῆς χρήσεως τῶν δούλων, ἐκτῶντο τοιούτους καὶ διὰ πράσεως καὶ ἀγορᾶς· ὅθεν καὶ ἡ εἰς δύο διάκρισις τῶν δούλων, εἰς δοριαλώτους καὶ ἀργυρωνήτους ἢ χρυσωνήτους. Ἀργυρώνητοι δὲ ἐκαλοῦντο ἐκεῖνοι, οὓς βάρβαροι ἐκ βαρβάρων κομίζοντες ἐπώλουν, οἷον ἐκ τῆς Φρυγίας, τῆς Θράκης, τῆς Σκυθίας, τῆς Συρίας καὶ τῆς Καππαδοκίας, ὕστερον δὲ ἐκ τῆς Περσίας καὶ Μηδίας· διότι οἱ Ἕλληνες πολλὰ ηὐλαβοῦντο νὰ ἔχωσι δούλους Ἕλληνας, ἢ νὰ πωλῶσιν Ἕλληνας ὡς ἀνδράποδα, « ἀνδράποδα μὲν γὰρ ποντικά, λέγει ὁ Ἀπολλώνιος ὁ » Τυανεὺς, ἢ Λύδια ἢ ἐκ Φρυγῶν πρίαιτ' ἄν... ταυτὶ γὰρ » τὰ ἔθνη καὶ ὁπόσα βαρβάρων... οὔπω τὸ δουλεύειν αἰ» σχρὸν ἡγοῦνται . . . Ἕλληνες δὲ ἐλευθερίας ἐρασταὶ » ἔτι καὶ οὐδὲ δοῦλον ἀνὴρ Ἕλλην πέρα ὅρων ἀποδώ» σεται (2) ». Ὕστερον δὲ ἐκ τῆς μίξεως δούλης καὶ δούλου, καὶ δούλων μετ' ἐλευθέρων ηὔξησεν ὑπερφυῶς τὸ ἐν Ἑλλάδι δουλικὸν, ὥστε, κατά τινα δούλων καταγραφὴν ἐν Ἑλλάδι, ἡ μὲν τῶν Κορινθίων πόλις ἐκέκτητο δούλους μυριάδας ἓξ καὶ τεσσαράκοντα, οἱ δ' Αἰγινῆται εἶχον ἑπτὰ καὶ τεσσαράκοντα μυριάδας, ἐν δὲ τῇ Ἀττικῇ, κατά τινα ἐξετασμὸν τῶν ἐν αὐτῇ οἰκούντων ὑπὸ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως γενόμενον, εὑρέθησαν Ἀθη-

---

(1) Ξενοφ. Κύρ. παιδ. 7. 5, 73· καὶ Πλάτ. π. πολιτ. 5, 469.
(2) Ἀπολ. Τυαν. 8, 7, 12 σελ. 346. ἐκδ. Olear.

Digitized by Google

ναῖοι μὲν δισμύριοι καὶ χίλιοι, μέτοικοι δὲ μύριοι, οἰκετῶν δὲ μυριάδες τεσσαράκοντα (¹).

§. 275. Οἱ δοῦλοι ἐπωλοῦντο ἐν τῇ ἀγορᾷ, ὡς τὰ ζῶα (²). Ἡ δ' ἀξία αὐτῶν ἦν κατὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν περὶ τὰ ἔργα μάθησιν καὶ ἐπιτηδειότητα αὐτῶν· ὁ μὲν ἦν ἄξιος δύο μνῶν, ὁ δὲ πέντε, ὁ δὲ καὶ πλειόνων (³).

§. 276. Τοὺς δούλους μετεχειρίζοντο εἰς διαφόρους ὑπηρεσίας· ἡ μὲν πόλις μετεχειρίζετο τοὺς δοριαλώτους, οὓς καὶ δημοσίους δούλους ὠνόμαζον, εἰς δημόσια ἔργα, καὶ ὡς ἐρέτας· οἱ δὲ δημόται τοὺς ἀργυρωνήτους δούλους, οὓς καὶ φιλανθρωπότερον ἱκέτας κοινῶς ἐκάλουν, τοὺς μὲν εἰς τὰ γεωργικὰ ἔργα, τοὺς δὲ εἰς διαφόρους οἰκιακὰς διακονίας κατὰ τὴν ἀρετὴν καὶ ἐπιτηδειότητα ἑκάστου· τούτων οἱ μὲν ἐγίνοντο παιδαγωγοί, οἱ δὲ ἐπίτροποι, ἄλλοι δὲ διηκόνουν διακονίας ταπεινοτέρας, ἄλλους δὲ ἐξεμίσθουν πρὸς ἄλλους πολίτας εἰς διαφόρους ἐργασίας, ἄλλοι δὲ τῶν ἐπισταμένων τέχνας εἰργάζοντο ἢ ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν δεσποτῶν, ἢ ἐπ' ὠφελείᾳ αὐτῶν, ἀνθ' ἧς ἀπέφερον τοῖς κυρίοις μισθόν τινα, ὃν ἐκάλουν ἀποφοράν (⁴). Ὁμοίως δὲ καὶ τὰς δούλας εἰς οἰκιακὰς μετεχειρίζοντο ὑπηρεσίας· αὐταὶ ὕφαινον μετὰ τῶν δεσποινῶν, ἤλουν, ἐμαγείρευον, περιεποιοῦντο τοὺς λουομένους, ἐνέδυον καὶ ἐκόσμουν τὰς δεσποινίδας καὶ ἐτίτθευον τὰ μικρά.

§. 277. Οἱ Ἕλληνες ἐγένοντο ἤπιοι, ὡς προείπομεν, καὶ φιλάνθρωποι πρὸς τοὺς δούλους, μάλιστα δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, παρ' οἷς καὶ νόμοι ὑπὲρ τῶν δούλων ἦσαν·

(¹) Ἀθην. 6, 272· περὶ τῶν ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς πόλεσι δούλων ἐπιθ. Boeck. Staats haush. d. Ath. Th. 1. s. 39. καὶ Wachsmuth, Hellen. Alterthumsk. Th. 11. s. 44.

(²) Λουκ. Εὐνούχ. 12.

(³) Ξενοφ. Ἀπομν. 2, 5, 2.

(⁴) Ξενοφ. Ἀθ. Πολ. 1, 11. Αἰσχ. κ. Τιμάρχ. 806. Δημ. κ. Ἀφόβ. 816.

Digitized by Google

κατά τινα νόμον κατηγορεῖτο πρὸς τοὺς θεσμοθέτας εἴ τις ὕβριζεν εἴς τινα, ἢ παῖδα ἢ γυναῖκα ἢ ἄνδρα τῶν ἐλευθέρων ἢ τῶν δούλων, ἢ παράνομόν τι ἐποίει (1). Πρὸς δὲ, ἂν ὁ δεσπότης ἀπηνῶς καὶ αἰσχρῶς μετεχειρίζετο τὸν ἱκέτην, οὗτος κατέφευγεν εἰς τὸ Θησεῖον, ἢ πρὸς ἄλλον τινὰ βωμὸν, ὡς πρὸς ἄσυλον, καὶ καθήμενος ἱκέτης ἐζήτει νὰ πωληθῇ εἰς δεσπότην ἐπιεικέστερον (2)· ἡ δὲ πόλις καθίστανέ τινα, ὅστις κατηγόρει τὸν κύριον ἕνεκα ὕβρεως δι' *αἰσχρουργίαν*. Καθόλου δὲ ἐν Ἀθήναις ἦν πολλὴ ἐλευθερία καὶ ἄδεια τῶν δούλων καὶ τῶν μετοίκων, ὥστε καὶ κατὰ τὴν ἐσθῆτα δὲν διεκρίνοντο οἱ δοῦλοι τῶν μετοίκων· ὅθεν καὶ ὁ Ξενοφῶν λέγει· « εἰ » νόμος ἦν, τὸν δοῦλον ὑπὸ τοῦ ἐλευθέρου τύπτεσθαι » ἢ τὸν μέτοικον ἢ τὸν ἀπελεύθερον, πολλάκις ἂν, οἰη» θεὶς εἶναι τὸν Ἀθηναῖον δοῦλον, ἐπάταξεν ἄν· ἐσθῆτά » τε γὰρ οὐδὲν βελτίω ἔχει ὁ δῆμος αὐτόθι ἢ οἱ δοῦλοι » καὶ οἱ μέτοικοι, καὶ τὰ εἴδη οὐδὲν βελτίους εἰσίν » (3). Οἱ δοῦλοι τότε μόνον ἐδοκίμαζον τὴν ἐκ τῆς δουλείας πικρίαν, ὅτε παρεγίνοντο ἐν τοῖς δικαστηρίοις ὡς μηνυταὶ καὶ μάρτυρες· διότι εἰς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας ἐμαστιγοῦντο, καὶ παντοίως ἐβασανίζοντο· διότι ἡ ἀβασάνιστος μαρτυρία αὐτῶν δὲν ἦν πιστή· διὸ καὶ ὁ Δημοσθένης λέγει· « δούλων δὲ βασανισθέντων οὐδένες πώ» ποτε ἐξελέγχθησαν, ὡς οὐκ ἀληθῆ τὰ ἐκ τῆς βασάνου » εἶπον (4) »· ἐκ τούτου προῆλθον αἱ ῥήσεις ἐκ τοῦ *σώματος, ἐν τῷ δέρματι τὸν ἔλεγχον διδόναι* (5)· δεύτερον δὲ ἐμαστιγοῦντο καὶ πολλὰ ἐβασανίζοντο, ὅτε ἐγίνοντο ἀπειθεῖς εἰς τοὺς δεσπότας καὶ καθόλου κακοὶ, ἢ ἀπεδίδρασκον. Ὄργανα δὲ ἡ βασανιστήρια, δι' ὧν ἐκολάζοντο

(1) Δημοσθ. κ. Μειδ. 529.
(2) Εὐριπ. Ἱκέτ. 267. Λουκ. διάλ. 24, 2. καὶ Αἰσχί. κ. Τιμάρχ. 83.
(3) Ξενοφ. Ἀθην. πολ. 1, 10.
(4) Δημοσθ. κ. Ὀνετ. 874
(5) Δημοσθ. κ. Τιμοθ. 1200.

Digitized by Google

οἱ δοῦλοι, ἦσαν αἱ πέδαι καὶ ἡ ποδοκάκη· εἰς ἀμφότερα τὰ ὄργανα ταῦτα ἐνέβαλλον τοὺς πόδας τῶν κακῶν δούλων καὶ συνεῖχον αὐτούς· τὸ ξύλον, ὅπερ εἶχε πέντε ὀπὰς, εἰς ἃς οἵ τε πόδες καὶ αἱ χεῖρες καὶ ὁ τράχηλος ἐνεβάλλοντο (1)· καὶ ἄλλα παρόμοια κολαστικὰ ὄργανα (2). Συνεχῶς δὲ δραπέτας δούλους ἔστιζον εἰς τὸ μέτωπον, οἱ τοιοῦτοι ἐλέγοντο ἐστιγματισμένοι δοῦλοι (3). Καθόλου δὲ οἱ δεσπόται εἶχον ἐξουσίαν κακοὺς δούλους παντοίως νὰ κολάζωσιν, οὐχὶ ὅμως καὶ ν' ἀποκτείνωσιν αὐτοὺς, ὡς τοῦτο παρὰ Ῥωμαίοις ἐγίνετο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΑΡ' ΑΡΧΑΙΟΙΣ ΠΟΡΕΙΩΝ ΚΑΙ ΑΠΟΔΗΜΙΩΝ.

§. 278. Οἱ ἀρχαῖοι ἐπορεύοντο μὲν καὶ αὐτοὶ, καὶ ἀπεδήμουν εἰς ἄλλας πόλεις, ἀλλ' αἱ παρ' αὐτοῖς πορεῖαι καὶ ἀποδημίαι ἐγίνοντο πολὺ δυςχερεῖς, διότι οὔτε πολλαὶ παρ' αὐτοῖς ἁμαξιτοὶ ὁδοὶ καὶ πορεύσιμοι ἦσαν, οὔτε ἐπιτήδεια εἰς ὑποδοχὴν ξένων ξενοδοχεῖα, οἷα τὰ νῦν· καὶ ὅμως οὐχὶ ἀπροθύμως ἀπεδήμουν καὶ οἱ ἀρχαῖοι, οἱ μὲν ἐμπορίας χάριν, οἱ δὲ πρὸς ἡδονὴν, πολλοὶ δὲ καὶ ἄλλοι ἐπορεύοντο μακρὰς πορείας καὶ ἐποίουν χρονίας ἀποδημίας ἐξ ἐπιθυμίας νὰ ἴδωσι νέας πόλεις, γνωρίσωσι δὲ ἤθη καὶ ἔθιμα καὶ ἄλλων πόλεων, καὶ γένωνται ἐξ αὐτῶν πολλῶν πραγμάτων ἔμπειροι, οἷος ἐγένετο καὶ ὁ παρ' Ὁμήρῳ Ὀδυσσεὺς δι' ἄλλα τε πολλὰ καὶ διότι

Πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω (4).

(1) Ἰδὲ Ἀριστοφ. Ἱππ. 1049 καὶ τὸν σχολιαστήν.
(2) Ἰδὲ Λουκ. Τόξ. 29. καὶ Ἀριστοφ. σχολ. εἰς Πλοῦτ.
(3) Ἀριστοφ. Ὄρν 759.
(4) Ὁμήρ. Ὀδύσ. Α, 3.

Digitized by Google

§. 279. Τὰς πορείας οἱ ἀρχαῖοι ἐποίουν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ πεζῇ, ἔχοντες μετ' αὐτῶν συνακολουθοῦντας δούλους, οἵτινες ἔφερον τὸ φορτίον τοῦ δεσπότου, ὅπερ ἀπετελεῖτο ἐκ τοῦ στρωματοδέσματος, τοῦ θυλάκου καὶ ἄλλων σκευῶν (¹). Πολλάκις ὅμως οἱ ἀποδημοῦντες ἐπορεύοντο ἔφιπποι ἢ καθήμενοι ἐπὶ ἡμιόνων, ὡς ἐπιτηδειοτάτων ὄντων τούτων εἰς διαβάσεις ὀρεινῶν χωρῶν· ἐπὶ δὲ τῆς ἡμιόνου ἐπέθετον ἐπιτήδειον μετ' ἀνακλίντρου εἰς ἀνάπαυσιν τῶν μελῶν σάγμα, ὅπερ ἐκαλεῖτο ἀστράβη, ἀφ' ἧς πολλάκις καὶ ἡ ἡμίονος ἀστράβη ἐκαλεῖτο (²). Ὅτε δὲ ἐπορεύοντο ἔφιπποι, τότε μέρος μὲν τοῦ φορτίου ἐπετίθετο ἐπὶ τοῦ ἵππου, μέρος δὲ ἐπὶ τοῦ ἀεὶ πεζῇ ἀκολουθοῦντος δούλου (³). Ὀχήματα δὲ καὶ ζεύγη κατὰ τὰς πορείας δὲν μετεχειρίζοντο, ὡς οἱ ἐφ' Ὁμήρου, διότι παρὰ τοῖς μεθ' Ὅμηρον τὸ μὴ πεζῇ πορεύεσθαι, ἀλλ' ἐποχεῖσθαι ἐφ' ἁμάξης εἴ τε κατὰ τὰς πορείας, εἴ τε κατὰ τὰς ἀγυιὰς ἐνομίζετο τρυφῆς ἔργον.

§. 280. Ἐκ παλαιῶν ἱστορικῶν παραδόσεων εἰκάζομεν, ὅτι οἱ πορευόμενοι καὶ οἱ ἀποδημοῦντες ἐλάμβανον παρὰ τῆς πόλεως εἶδός τι διαβατηρίου, δι' οὗ ἐπετρέπετο αὐτοῖς ἡ διά τινος χώρας ἀκώλυτος πάροδος· ἐκαλεῖτο δ' αὐτὸ, διότι ἐσφραγίζετο διὰ τῆς δημοσίας σφραγῖδος, σφραγὶς, ἣν σφραγῖδα ἐξηγούμενος ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους λέγει· « οἷον σύμβολον ἐπὶ τῷ συγχωρηθῆναι παρελθεῖν (⁴) »· σύμβολον ὅμως ἰδίᾳ ἦν συστατικὸν γράμμα ἢ ἄλλο τι, δι' οὗ ἡ πόλις συνίστα πολίτας πρὸς ἄλλην πόλιν, ἢ ἰδιῶται φίλους πρὸς φίλους ἐξ

(¹) Ἀριστοφ. Ὄρν. 615. Ξενοφ. Ἀπομν. 3, 13, 6. καὶ Πολυδ. Η. 79. καὶ Ι, 137.
(²) Δημοσθ. κ. Μειδ. 133· καὶ Ἁρποκρατίωνα.
(³) Λουκ. Ὄν. 1.
(⁴) Ἀριστοφ. Ὄρν. 1212.

ἄλλης πόλεως· ταῦτα πιστοῦται καὶ ὁ Εὐστάθιος, ἐπάγων τὸν ἑξῆς στίχον τοῦ Εὐριπίδου·

Ξένοις τε πέμπειν σύμβολ' οἱ δράσουσί σ' εὖ (¹).

§. 281. Ὡς πρὸς δὲ τὰς ἐν ξένῃ ἀποδημίας, αὗται ἐγίνοντο πολλὰ δυσχερεῖς διὰ τὴν ἔλλειψιν δημοσίων καταλυμάτων· εἰς θεραπείαν ὅμως καὶ τούτου ἐπενοήθησαν σὺν τῷ χρόνῳ διατάξεις τινὲς καὶ ἔθιμα, ἐξ ὧν ἦν καὶ ἡ ἐκ παλαιοτάτων ἐπικρατοῦσα γνώμη περὶ τῆς ξενίας, ὅτι αὕτη ἦν ἁγία καὶ ἱερὰ, οἱ δὲ ξένοι ἦσαν ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ Διὸς τοῦ ξενίου, οὗτινος ἀεὶ ἐμνημόνευον « ὡς παρὰ πᾶσιν ἱδρυμένου καὶ ὄντος ἐπι- » σκόπου φιλοξενίας τε καὶ κακοξενίας (²) » · διὸ οἱ ἐφ' Ὁμήρου ἐπιδημοῦντες ἐν ξένῃ πόλει εὕρισκον, εἰς οἱανδήποτε ἂν οἰκίαν εἰσήρχοντο, ὑποδοχὴν, κατάλυμα, καὶ δῶρόν τι ἀπερχόμενοι ἐλάμβανον παρὰ τοῦ ξενίσαντος αὐτοὺς εἰς μνήμην τῆς ξενίας· δι' ὁμοίων φιλοφρονημάτων ὑπόχρεως ἦν καὶ αὐτὸς ν' ἀμείψῃ τὸν ξένον, ὁπότε καὶ οὗτος ἐτύγχανε ν' ἐπιδημήσῃ εἰς τὴν πόλιν αὐτοῦ. Ἐκ τούτου προῆλθε τὸ παρ' ἀρχαίοις πολύτιμον τῆς ξενίας ἔθιμον, ὅπερ καὶ πολλῷ ὕστερον ἐτηρεῖτο, ὡς δηλοῖ ὁ παρ' Ἡροδότῳ Μιλτιάδης, ὃς ἰδὼν ἐπὶ τῶν προθύρων τῆς οἰκίας καθήμενος διαβαίνοντας ξένους « προσεβώσατο καί σφι παρελθοῦσιν ἐπηγγείλατο » καταγωγὴν καὶ ξείνια (³) », καὶ ὅπερ ἔθιμον σφόδρα ἐπαινοῦσιν οἱ παλαιοὶ, ἐν οἷς καὶ ὁ παρὰ Πλάτωνι Σόλων, ὅςτις ὄλβιον ἀποκαλεῖ « ᾧ παῖδές τε φίλοι καὶ » μώνυχες ἵπποι καὶ κύνες ἀγρευταὶ καὶ ξένος ἀλλο- » δαπός (⁴) ». Ὕστερον ὅμως, τῆς πρὸς ἀλλήλους τῶν

(¹) Εὐσταθ. εἰς Ἰλιάδα Ζ, 169.

(²) Στοβ. 44, 40· ϗ Ὁμή. Ὀδύσσ. Θ, 270· ἰδὲ ϗ Nägelsbach. homer. Theol. 254.

(³) Ἡροδ. 6, 35.

(⁴) Πλάτ. Λύσιδ. 212.

Digitized by Google

Ἑλλήνων ἐπιμιξίας ἀναγκαιοτέρας καταστάσης τοῦ τ' ἐμπορίου ἕνεκα καὶ τῶν θεωριῶν καὶ τῶν πανηγύρεων καὶ ἄλλων πραγμάτων, κατέστη ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ ἢ πλησίον δημοσίων οἰκοδομημάτων ἵδρυσις καταλυμάτων, ἅτινα ἐκαλοῦντο πανδοχεῖα, καταγώγια καὶ καταλύσεις. Ἐν τοῖς τοιούτοις τὴν ἀρχὴν κατέλυον μόνον οἱ ξένοι, οἵτινες περὶ τῶν ἐπιτηδείων ἐχρεώστουν αὐτοὶ νὰ μεριμνῶσι καὶ φροντίζωσι. Κατ' αὐτὰ δ' ὕστερον καὶ ἰδιῶται ἵδρυσαν κέρδους ἕνεκα ὅμοια πανδοχεῖα καὶ καταγώγια ἔν τε ταῖς πόλεσι καὶ ἐν ταῖς πρὸς αὐτὰς φερούσαις ὁδοῖς. Οἱ πανδοχεῖς ὅμως οὗτοι πρὸς τὸ κέρδος μόνον ἀποβλέποντες εἰς οὐδὲν ἐλογίζοντο τὸ ἱερὸν καὶ δίκαιον τῆς ξενίας, διότι καὶ τὰς τροφὰς διέφθειρον καὶ τοὺς οἴνους ἐνόθευον καὶ ἐκ παντὸς τρόπου ἐζήτουν ν' ἀπατήσωσι τοὺς ξενιζομένους, καθόλου δὲ οὐδεμίαν ἐργασίαν αἰσχρὰν ἀπεδοκίμαζον (1)· τούτου ἕνεκα ἐνομίζοντο οὗτοι οἱ αὐτοὶ καὶ οἱ κάπηλοι· ἐπομένως ὡς τὰ καπηλεῖα καὶ οἱ κάπηλοι, οὕτω καὶ τὰ πανδοχεῖα καὶ τὰ καταγώγια αὐτὰ καὶ οἱ πανδοχεῖς ἐν αἰσχρῷ ἦσαν ὀνείδει (2).

§. 282. Ἐκ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἐπιμιξίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἐγεννήθησαν ἐν Ἑλλάδι πόλεις μεγάλαι καὶ εὐδαίμονες, προήχθησαν αἱ ἐπιστῆμαι, ἀνεπτύχθη ἡ τοῦ καλοῦ ἰδέα καὶ θαυμαστῶς ἐπέδωκαν αἱ καλαὶ τέχναι· περὶ ὧν καλὸν ἐνταῦθα διὰ βραχέων νὰ εἴπωμεν.

---

(1) Θεοφ. Χαρ. 6.
(2) Ἰδὲ Herman. Griech. Privatalt. 255.

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΑΡ' ΑΡΧΑΙΟΙΣ ΕΛΛΗΣΙ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ.

§. 283. Τὴν εὐφυΐαν ἔθνους τινὸς καὶ τὴν δύναμιν τοῦ νοὸς αὐτοῦ δηλοῦσιν αἱ τέχναι καὶ αἱ ἐπιστῆμαι αὐτοῦ. Ἔστι δὲ τέχνη ἡ διὰ καλῶν εἰδώλων ἐκδήλωσις τῶν ἐκ τῶν φαινομένων τῆς φύσεως καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἔργων παθήσεων καὶ διαθέσεων τῆς ψυχῆς. Οἱ Ἕλληνες λαμπρότερα καὶ χαριέστερα παντὸς ἔθνους ἐσωματοποίησαν τὰς ἐντυπώσεις καὶ τὰς ἰδέας τοῦ πνεύματος αὐτῶν· εἰς τοῦτο δὲ συνετέλεσε καὶ ὁ λαμπρὸς καὶ εὔδιος οὐρανὸς, ὁ συγκεκραμένος ἀὴρ, καὶ καθόλου τὸ ἐξαίρετον τῆς περικυκλούσης αὐτοὺς φύσεως· ὁμοίως δὲ συνετέλεσε καὶ ὁ δραστήριος καὶ πολεμικὸς τῶν ἡρώων βίος, αἱ θαλασσοπλανήσεις καὶ αἱ ἐπικίνδυνοι ἐπιχειρήσεις αὐτῶν. Ἅπαντα τὰ εἰρημένα οἱ φιλόκαλοι καὶ φιλότιμοι Ἕλληνες ἐξεδήλωσαν διὰ λαμπρῶν εἰδώλων καὶ ἀγαλμάτων καὶ ἀνδριάντων, ὡς ἔπρεπεν εἰς θεοὺς καὶ ἥρωας καὶ εἰς πράξεις μεγάλας καὶ θαυμαστάς.

§. 284. Ἡ παρ' Ἕλλησι τέχνη ὑποδιαιρεῖται εἰς διάφορα εἴδη, ὧν τὸ μὲν ὀνομάζεται ἀρχιτεκτονία, τὸ δὲ πλαστικὴ, τὸ δὲ γραφική. Δύναται δ' αὕτη καθόλου νὰ διαιρεθῇ εἰς πέντε, κατὰ τοὺς ἀρχαιολόγους, περιόδους, ὧν ἡ μὲν πρώτη ἄρχεται ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ 580 π. Χ. ἡ δὲ δευτέρα ἀπὸ τοῦ 580 μέχρι τοῦ 460 π. Χ. ἡ δὲ τρίτη ἀπὸ τοῦ 460 μέχρι τοῦ 336 π. Χ. ἡ περίοδος αὕτη εἶνε ἡ γονιμωτέρα καὶ ἡ λαμπροτέρα· ἡ δὲ τετάρτη ἀπὸ τοῦ 336 ἕως τοῦ 146 π. Χ. ὅτε ἡ Ἑλλὰς ὑπετάγη ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους· ἡ δὲ πέμπτη ἀπὸ τοῦ 146 ἕως τοῦ μέσου αἰῶνος· ἡ περίοδος αὕτη περιέχει ἰδίᾳ τὴν τέχνην τῶν Ῥωμαίων, οἵτινες ἐποίουν μιμούμενοι τοὺς διδασκάλους αὐτῶν Ἕλληνας (1).

(1) Ἰδὲ Mueller Handbuch der Archæologie der Kunst.

Digitized by Google

ΠΕΡΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΑΣ.

§. 285. Ἀρχιτεκτονία ἢ ἀρχιτεκτονικὴ λέγεται ἡ τέχνη τοῦ μετ' εὐρυθμίας καὶ κάλλους οἰκοδομεῖν ναοὺς, μέγαρα ἀνάκτων, ἀγορὰς, γυμνάσια καὶ ἄλλα δημόσια οἰκοδομήματα.

§. 286. Παλαιότατα ἐν Ἑλλάδι οἰκοδομήματα, ὧν ἴχνη ὀλίγα σώζονται, ἦσαν τὰ πελασγικὰ τείχη, ἅτινα καὶ κυκλώπεια ἐκάλουν διὰ τὸν θαυμαστὸν τῆς κατασκευῆς αὐτῶν τρόπον· διότι ἦσαν αὐτὰ κατεσκευασμένα ἐκ μεγάλων ἀκατεργάστων λίθων, οὓς λίθους ἀργοὺς ἐκάλουν, οἵτινες συνείχοντο ἄνευ κονίας διὰ μικρῶν λιθαρίων, ἅτινα ἐνέβαλλον εἰς αὐτούς. Διὰ τῶν εἰρημένων τειχῶν ἐτείχιζον πόλεις, ἐξ ὧν ἦν ἡ Τίρυνς, ἣν ὁ Ὅμηρος Τίρυνθα τειχιόεσσαν καλεῖ, καὶ αἱ Μυκῆναι, ἃς ὁ αὐτὸς ἐϋκτίμενον πτολίεθρον λέγει, καὶ ἄλλαι ὀχυραὶ πόλεις καὶ μέγαρα καὶ θησαυροὶ τῶν ἀνάκτων καὶ ἡρώων.

§. 287. Μετὰ δὲ τὴν κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν ἄρχεται ἡ οἰκοδομὴ ναῶν μεγάλων καὶ καλῶν, ὧν κόσμος κάλλιστος ἦσαν οἱ ἀνέχοντες αὐτοὺς κίονες. Οὗτοι δὲ κατεσκευάζοντο κατὰ τὸν ῥυθμὸν ἢ τὸν δωρικὸν ἢ τὸν ἰωνικὸν ἢ τὸν κορινθιακόν. Ὁ κίων συνέκειτο ἐκ τριῶν μερῶν, πρῶτον ἐκ τῆς βάσεως, δεύτερον δὲ ἐκ τοῦ κορμοῦ, ὅπερ σκᾶπος ἐλέγετο, καὶ τρίτον ἐκ τοῦ κεφαλαίου ἢ κιονοκράνου. Οἱ μὲν κίονες τῆς δωρικῆς ἐργασίας ἔβαινον ἐπὶ κοινῆς βάσεως· τούτων τὸ μὲν σκᾶπος ἦν παχύτερον καὶ βραχύτερον τοῦ ἰωνικοῦ, ἐμειοῦτο δὲ πολὺ πρὸς τὰ ἄνω· ἔξωθεν δ' αὐτοῦ ἐγλύφοντο καθέτως αὔλακες, ἐξ ὧν ἀπετελοῦντο εἴκοσι ῥαβδώσεις, τὸ δὲ κιονόκρανον ἦν ἁπλοῦν· ἀπετέλουν δ' αὐτὸ ᾠοειδὴς πλάξ, ἥτις ὠνομάζετο ἐχῖνος, ὑφ' ὃν εἰσὶ κρίκοι τινὲς καὶ μικρὸν κατωτέρω ἐντομαὶ, αἵτινες δηλοῦσι τὴν ἀρχὴν τοῦ ὑποτραχηλίου, ἄνωθεν δὲ τοῦ ἐχίνου ἐπίκειται τετράγωνος

πλίνθος, ἄβαξ καλούμενος, ἐφ' οὗ ἐπίκειται τὸ ἐπιστύλιον. Γνώρισμα δὲ καθόλου τοῦ δωρικοῦ κίονός ἐστι τὸ ἁπλοῦν, τὸ στερεὸν, τὸ σεμνὸν καὶ μεγαλοπρεπές. Ἰδὲ τὴν ἐν πίνακι ΙΑ 97 εἰκόνα, ἥτις δηλοῖ κίονα καὶ κιονόκρανον ἐκ τοῦ Ἀθήνησι ναοῦ τοῦ Παρθενῶνος. Ὁ δὲ ἰωνικὸς κίων ἦν χαριέστερος καὶ ὑψηλότερος τοῦ δωρικοῦ· βαίνει δ' οὗτος ἐπὶ ἰδίας βάσεως, ἣν καὶ σπεῖραν καλοῦσιν, ἥτις ἐρείδεται ἐπὶ πλίνθου· ἔξωθεν δὲ τοῦ σκάπους τούτου, ὅπερ μειοῦται πρὸς τὰ ἄνω, ὀλιγώτερον ὅμως τοῦ δωρικοῦ, διεγλύφοντο εἴκοσι καὶ τέσσαρες ῥαβδώσεις. Τοῦ ἰωνικοῦ κίονος τὸ κεφάλαιον ἦν κομψότατα εἰργασμένον, τούτου κυριώτατον μέρος ἦν ὁ ἀστράγαλος, ἐφ' οὗ ἐπίκειται ὁ ἐχῖνος, ἐν ᾧ εἰσὶν ἐγγεγλυμμένα ὠὰ καὶ γλῶσσαι ὄφεων· τὸ δ' ὑποτραχήλιον διεκοσμεῖτο ἀνθεμίοις. Εἰκόνα ἰωνικοῦ κίονος δηλοῖ ἡ ἐν πίνακι ΙΑ 98 γραφή. Ὁ δὲ κορινθιακὸς κίων διεκρίνετο ἐκ τῆς κομψότητος καὶ καλλωπισμοῦ τοῦ κιονοκράνου, ὅπερ ὡμοίαζε πρὸς κάλυκα ἔχουσαν πῶμα, οὗτινος αἱ πλευραί εἰσιν ἔγκοιλοι· ἐκ δὲ τῆς ἐπιμήκους κάλυκος φύονται τρεῖς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ στοῖχοι φύλλων ἀκάνθου, ὧν ὁ μὲν ά ἔχει ὀκτὼ φύλλα ἀκάνθου, ὁ δὲ β' ὀκτὼ φύλλα ἀκάνθου, ἐν οἷς παρεμβάλλονται μίσχοι, ὁ δὲ γ' τέσσαρας ἀστραγάλους, ἐν οἷς παρεμβάλλονται φύλλα ἀκάνθου, κάλυκες καὶ ἄλλα ἄνθη· ἐνίοτε δὲ οἱ τεχνῖται παρενεῖρον φύλλα ἐλαίας· ὁ ἄβαξ αὐτοῦ ἐκοσμεῖτο ἀνθεμίοις. Ἰδὲ τὴν ἐν πίνακι ΙΑ 99 γραφήν.

§. 288. Ἐκ τῆς διατάξεως τῶν κιόνων ὁ ναὸς ἐλέγετο ναὸς ἐν παραστάσεσιν ὁ ἔχων δύο κίονας ἔμπροσθεν μεταξὺ τῶν παραστάδων, δεύτερον πρόστυλος ὁ ἔχων ἔμπροσθεν τέσσαρας κίονας, τρίτον ἀμφιπρόστυλος ὁ ἔχων ἔμπροσθεν τέσσαρας κίονας καὶ ἴσους ὄπισθεν, τέταρτον περίπτερος, ὃς περιεβάλλετο ὑπὸ κιόνων, οἵτινες ἀπεῖχον τοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ ὅσον δύο κίονες ἀπ' ἀλλήλων, ὥστε περιεπάτουν

Digitized by Google

ἐπὶ τοῦ κρηπιδώματος, πέμπτον δίπτερος ὁ ἔχων πέριξ δύο στοίχους κιόνων, ἕκτον ψευδοδίπτερος ὁ ἔχων ὀκτὼ κίονας ἔμπροσθεν καὶ ἴσας ὄπισθεν, κατὰ δὲ τὰς πλευρὰς ἕνα στοῖχον κιόνων, ὅστις ἀπεῖχε τοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ ὅσον ὁ ἐξώτερος στοῖχος τοῦ διπτέρου, ὥςτε μακρόθεν ἐφαίνετο ὡς δίπτερος, ἕβδομον ἐλέγετο ὁ ναὸς ὕπαιθρος, οὗτινος τὸ πλεῖστον μέρος ἦν ἐν ὑπαίθρῳ. Τοῦ δὲ ναοῦ μέρη ἦσαν πρῶτον μὲν ὁ τόπος, ἐν ᾧ ἵδρυτο τὸ ξόανον ἢ τὸ ἕδος τοῦ θεοῦ, ὅπερ ναὸς καὶ δόμος καὶ σηκὸς ἐλέγετο· ὁ ἐκ τεσσάρων τοίχων ἐκτισμένος ναὸς οὐκ εἶχε θυρίδας, ἐφωτίζετο δὲ ὑπὸ τοῦ εἰσρέοντος φωτὸς διὰ τῆς μεγάλης καὶ καλῆς πύλης αὐτοῦ· δεύτερον δὲ ὁ πρόναος, ἤτοι τὸ πρὸ τοῦ ναοῦ μέρος, ὅπερ ἀνεῖχον κίονες, τρίτον δὲ ὁ ὀπισθόδρομος, ἤτοι τὸ ὄπισθεν τοῦ ναοῦ μέρος, ἐν ᾧ ἐφυλάσσοντο τὰ πολύτιμα σκεύη τοῦ ναοῦ, τέταρτον τὸ κρηπίδωμα, ὅπερ ἦν ἡ μετὰ βαθμίδων βάσις τοῦ ναοῦ.

§. 289. Ναοὶ μεγαλοπρεπεῖς, οἵτινες ἱδρύθησαν κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον, ἦσαν ὁ ἐν Ἐφέσῳ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος, τὸ ἐν Σάμῳ Ἡραῖον, ὁ ἐν Ἀθήναις ναὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διός, καὶ ὁ ἐν Αἰγίνῃ ναὸς τοῦ Ἑλληνίου. Κατὰ δὲ τὴν τρίτην, τὴν λαμπροτέραν τῶν Ἑλλήνων περίοδον, ᾠκοδομήθησαν ναοί, θέατρα, ᾠδεῖα, στοαὶ καὶ ἄλλα θαυμαστὰ οἰκοδομήματα, οἷς συνῳκοδομοῦντο καὶ θόλοι καὶ ἀψῖδες· ἐξ αὐτῶν λαμπρότερα ἱδρύματα ἦσαν ἐν Ἀθήναις μὲν τὸ Θησεῖον, ὁ Παρθενών, τὰ Προπύλαια, ὁ ναὸς τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς καὶ ὁ ἐν Ἐλευσῖνι ναὸς τῆς Δήμητρος, ἐν δὲ τῇ Ὀλυμπίᾳ ὁ ναὸς τοῦ Διός, ἐν δὲ τῇ Φιγαλίᾳ ὁ Ἀπόλλωνος, ἐπίκλησιν ἐπικουρίου, ἐν δὲ τῇ Ἐπιδαύρῳ ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἐν Τεγέᾳ ὁ τῆς Ἀθηνᾶς Ἀλέας καὶ ἄλλα ἀλλαχοῦ, ἔνθα ἀπῴκησαν Ἕλληνες.

Ταῦτα μὲν διὰ βραχέων περὶ τῶν παρ' Ἕλλησι ναῶν· νῦν δὲ εἴπωμεν διὰ μακροτέρων καὶ περὶ τῆς οἰκοδομῆς

Digitized by Google

καὶ διαθέσεως τῶν παρ' αὐτοῖς θεάτρων, ἰδίᾳ δὲ τοῦ Ἀθήνησι θεάτρου τοῦ Διονύσου· διότι τὸ θέατρον ἦν ὁ τόπος, εἰς ὃν οἱ ἀρχαῖοι συνάγοντες τοὺς νέους δημοσίᾳ ἐπαίδευον «ὑπὸ κωμῳδίαις καὶ τραγῳδίαις, κατὰ » τὸν Λουκιανὸν, ἀρετάς τε ἀνδρῶν παλαιῶν καὶ κακίας » θεωμένους, ὡς τῶν μὲν ἀποτρέποιντο, ἐπ' ἐκεῖνα δὲ » σπεύδοιεν ».

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΘΗΝΗΣΙ ΘΕΑΤΡΟΥ ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΟΥ.

§. **290.** Τὸ Ἀθήνησι θέατρον ἦν τὴν ἀρχὴν ἐκ ξύλων κατεσκευασμένον· ἐπειδὴ δ' αὐτὸ ἔτει **500** π. Χ. ἔπεσεν, ᾠκοδομήθη ἕτερον ἑδραιότερον καὶ πρεπωδέστερον ἐπὶ τῶν νοτιοανατολικῶν κλίσεων τῆς Ἀκροπόλεως, ἐν Λίμναις, ὅπου ἵδρυτο ἱερὸν τοῦ Διονύσου, ἀφ' οὗ καὶ τὸ ἐν Λίμναις Διονύσου κέκληται, ἢ τὸ Διονύσου θέατρον ἢ τὸ θέατρον τὸ Διονυσιακόν(¹). Τὸ εἰρημένον δ' οἰκοδόμημα, ὅπερ ἐδέχετο τριάκοντα χιλιάδας μάλιστα θεατῶν, ᾠκοδομήθη μὲν πολλὰ ταχέως, διότι ἐν αὐτῷ ἄλλοι τε δραματικοὶ ποιηταὶ καὶ αὐτὸς ὁ Αἰσχύλος ἐδίδαξαν δράματα· πολλὰ ὅμως εἰς τὴν ὑπόκρισιν χρήσιμα, οἷον ἡ σκηνογραφία καὶ ἄλλα τοῦ θεάτρου ἐγένοντο ὕστερον καὶ κατὰ μικρόν. Καθόλου δὲ ἐπετελέσθη τὸ θέατρον ἐπὶ Λυκούργου τοῦ καλῶς διοικήσαντος τὰ δημόσια χρήματα. Εἶχε δὲ τὸ εἰρημένον θέατρον ἄποψιν καλλίστην καὶ τερπνοτάτην, διότι δεξιὰ μὲν αὐτοῦ ὡρᾶτο ἡ πόλις καὶ ὁ λιμὴν καὶ ἡ θάλασσα, ἐξ ἧς προήρχετο ἡ δύναμις καὶ ἡ εὐδαιμονία τῶν Ἀθηναίων, ἀριστερὰ δὲ ἡ Ἀττική.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΜΕΡΩΝ ΤΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ.

§. **291.** Διῃρεῖτο δὲ τὸ θέατρον εἰς τρία μέρη· πρῶ-

(¹) Ὁ Σουΐδας Λ. Πρατίνας λέγει· « ἀντηγωνίζετο δὲ Αἰσχύλῳ τε καὶ » Χοιρίλῳ ἐπὶ τῆς ἑβδομηκοστῆς Ὀλυμπιάδος. Ἐπιδεικνυμένου δὲ » τούτου συνέβη τὰ ἰκρία, ἐφ' ὧν ἑστήκεσαν οἱ θεαταὶ, πεσεῖν. Καὶ ἐκ » τούτου θέατρον ᾠκοδομήθη Ἀθηναίοις ».

Digitized by Google

τον μὲν εἰς τὸ θέατρον, ὅπερ καὶ κοῖλον ἐκ τοῦ σχήματος ἐκαλεῖτο, δεύτερον δὲ εἰς τὴν ὀρχήστραν, τρίτον δὲ εἰς τὴν σκηνήν.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ.

§. 292. Θέατρον ἰδίως ἐκαλεῖτο ὁ τόπος, ἀφ' οὗ ἐθεῶντο τὴν ὑπόκρισιν. Μέρη δ' αὐτοῦ ἦσαν πρῶτον μὲν τὰ ἑδώλια, ἤτοι αἱ ἕδραι τῶν θεατῶν, ἅτινα ἦσαν οὕτω λελαξευμένα ἐν τῇ πέτρᾳ, ὥστε ἀπετέλουν συνεχῆ ἡμικύκλια ἀλλήλων ὑπερκείμενα καὶ ὁμόκεντρα, ἅτινα ἀπέληγον εἰς στοάν, ἧς ἡ στέγη ἦν ὑψηλὴ ὅσον καὶ ἡ σκηνή, τοῦ ἀκουστικοῦ, κατὰ τὸν Οὐϊτρούβιον, ἕνεκα. Τὰ ἑδώλια ἐσχημάτιζον γωνίαν ὀρθὴν καὶ ἦσαν ὁμαλὰ καὶ ἁπλᾶ· τούτων δὲ τὸ πλάτος, ἐφ' οὗ ἐκάθηντο οἱ θεαταί, ἦν διπλάσιον τοῦ ὕψους, ὅπερ ἐχρησίμευεν ὡς ὑποπόδιον, οὕτως εἰπεῖν, τῶν ὑπερκαθημένων. Τὰ δὲ κατὰ τὰ κέρατα τοῦ θεάτρου ἄκρα ἑδώλια εἶχον εἰς ἀσφάλειαν περιτείχισμά τι, οὐδαμῶς βλάπτον τὴν θέαν, δι' αὐτοῦ δ' ἀπεκλείετο τὸ θέατρον ἀπὸ τῆς σκηνῆς. Ὅμοιον δὲ προτείχισμα εἶχον καὶ τὰ κατώτατα ἑδώλια, ἅτινα κατὰ τρία μέρη εἶχον καθόδους. Δεύτερον δὲ τὸ διάζωμα· ἐλέγετο δὲ διάζωμα πλατεῖά τις δίοδος, ἥτις κατέτεμνε μέσον εἰς δύο τὸ θέατρον, τὰ ἑδώλια, καὶ τὰς κατ' εὐθὺ βαινούσας στενὰς κλίμακας, ἐξ ὧν πλείονες ἐπικαρσίως ἔτεμνον τὰ ἑδώλια. Τρίτον δὲ τὰ μεταξὺ τῶν κλιμάκων σχηματιζόμενα σφηνοειδῆ μέρη, ἅτινα ἐκ τοῦ σχήματος κερκίδας ἐκάλουν. Ἐκ δὲ τῆς διὰ τοῦ διαζώματος διαιρέσεως εἰς δύο μέρη τοῦ θεάτρου, ἅτινα ζώνας οἱ ἀρχαῖοι, ἡ δὲ συνήθεια σειρὰς καλεῖ, καὶ τῶν ἄλλων τῶν εἰρημένων ἐγίνετο ῥᾳδία ἥ τε εἰς τὰ ἑδώλια ὁδός, καὶ ἡ ἐν τῷ θεάτρῳ εὐταξία (¹). Ὁποῖα

(¹) Τὰ εἰρημένα δὲ σχήματα δῆλα γίνονται ἐκ τῶν νῦν ἀνακαλύψεων καὶ ἔκ τινος χαλκοῦ νομίσματος, ἐφ' ᾧ γέγραπται τὸ θέατρον τὸ Διονυσιακόν. Τὸ νόμισμα κεῖται νῦν ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ.

Digitized by Google

δὲ τῶν ἐν τῷ θεάτρῳ ἑδωλίων κατεῖχεν ἑκάστη τάξις τῶν πολιτῶν, οὐ πάνυ τι δῆλον· εἰκάζομεν ὅμως ἔκ τινων ἱστορικῶν παραδόσεων, καὶ ἐκ τῶν πρὸ μικροῦ γενομένων ἐν τῷ θεάτρῳ τῷ Διονυσιακῷ ἀνακαλύψεων, ὅτι ὑπῆρχε καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ὡς καὶ παρὰ τοῖς νεωτέροις διάκρισις τόπων· οἷον τὰ μὲν πρῶτα ἑδώλια κατεῖχον πάντες οἱ ἐν ἀξιώματι καὶ οἱ ἐπίσημοι, οἷον οἱ στρατηγοί, οἱ ἄρχοντες, οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ πρεσβευταὶ ἄλλων πόλεων· ἐκαλεῖτο δ' ὁ τόπος αὐτῶν τὸ καλὸν τοῦ θεάτρου ἢ τὸ πρῶτον ξύλον, ἥτις ὀνομασία μετήνεκται εἰς τὰ πέτρινα ἑδώλια πιθανῶς ἐκ τοῦ παλαιοῦ ξυλίνου θεάτρου, ἢ ἐκ τῶν ἐν Πνυκὶ ξυλίνων θρανίων, ἐφ' ὧν ἐκάθηντο οἱ ἄρχοντες ([1]). Ὁμοίως δὲ γίνεται μνεία τόπου τῶν βουλευτῶν καὶ ἐφήβων ([2]). Τὰ δὲ ἄλλα τοῦ θεάτρου ἑδώλια κατελάμβανον πάντες οἱ ἄλλοι πολῖται κατὰ τὴν τιμὴν καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν εἰσιτηρίων, ἅτινα σύμβολα ἐλέγοντο, ὡς γίνεται δῆλον ἔκ τινων περισωθέντων θεάτρου συμβόλων, ἐξ ὀρειχάλκου καὶ ἐλέφαντος πεποιημένων, ἐν οἷς γέγραπται τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ καὶ ὁ ἀριθμὸς τοῦ ἑδωλίου ([3]). Ἐπὶ τὰ ἑδώλια ἐπέθετον σανίδας ἢ ἄλλα σκεπάσματα, οἱ δὲ πλούσιοι ἐπέθετον τὰ ὑπὸ τῶν δούλων φερόμενα προσκεφάλαια, ἅτινα ἦσαν κεκαλυμμένα ἐν πορφυροῖς καλύμμασιν. Ἡ εἰς τὸ θέατρον εἴσοδος τῶν θεατῶν καὶ τοῦ χοροῦ αὐτοῦ ἐγίνετο διὰ τῶν καλουμένων παρόδων· ἔκειντο δὲ αὗται μεταξὺ τῆς σκηνῆς καὶ τῶν ἑδωλίων. Διὰ τῶν εἰρημένων παρόδων πρότερον μὲν εἰσήρχοντο εἰς θόλους εὐρεῖς, ἀψῖδας ἢ ψαλίδας ὀνομαζομένας, εἶτα δ' εἰς τὰς κλίμακας, δι' ὧν ἀνέβαινον εἰς τὰ ἑδώλια τοῦ πρώτου διαζώματος. Εἰς δὲ τὰ τοῦ ἄνω διαζώματος

([1]) Passow. λ. ξύλον.
([2]) Ἰδὲ Σχολ. Ἀριστοφ. ὄρν. 795.
([3]) Ἰδὲ I. Strack, das altgriechiche Theatergebäude.

κατέβαινον ἄνωθεν διὰ των κλιμάκων, αἵτινες ἦσαν πρὸς τὰς θυρίδας τῆς ἀποπερατούσης τὰ ἑδώλια στοᾶς.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΡΧΗΣΤΡΑΣ.

§. 293. Μετὰ δὲ τὰ ἑδώλια ἦν ὁ τόπος, ὃν κατελάμβανεν ὁ χορὸς καὶ ὠρχεῖτο, ἐξ οὗ καὶ ὀρχήστρα κοινῷ ὀνόματι ὠνομάσθη· ὕστερον δὲ ἀπὸ τοῦ ἡμικυκλίου σχήματος αὐτῆς πρὸς παλαιὸν C ὁμοιάζοντος, σίγμα ὠνομάσθη, ἡ αὐτὴ δὲ καὶ κονίστρα ἐλέγετο, διότι τὸ ἔδαφος αὐτῆς ἦν τὰ παλαιὰ ἐστρωμένον ἄμμῳ. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὀρχήστρας ἦν τὴν ἀρχὴν βωμὸς τοῦ Διονύσου, ἐφ' οὗ ἔθυον, ὅθεν καὶ θυμέλη ἐκλήθη (¹)· ἀφ' οὗ δὲ ᾠκοδομήθη τὸ πέτρινον θέατρον, ἐχώρησε καὶ αὐτὴ εἰς τὴν ὀρχήστραν· περὶ αὐτὴν ὅμως ἐτελοῦντο κατὰ στροφικοὺς νόμους καὶ ἐμμελῶς αἱ ὀρχήσεις καὶ οἱ ἑλιγμοὶ τῶν κυκλίων χορῶν· οἱ δὲ τῶν τραγῳδιῶν καὶ κωμῳδιῶν χοροὶ ἵσταντο καὶ ὠρχοῦντο ἐπὶ τοῦ ἐπὶ τούτῳ κατασκευαζομένου ἐδάφους ἐκ σανίδων μετὰ εὐρέων κλιμακτήρων, ὅπερ ἐξετείνετο ἀπὸ τῆς σκηνῆς μέχρι τῆς θυμέλης καὶ ἐλέγετο κυρίως ὀρχήστρα (²), εἰς ἣν ὁ χορὸς εἰσιὼν διὰ τῶν δύο παρόδων τοῦ θεάτρου ἀνέβαινεν· ἦν δ' αὕτη ὀλίγον ταπεινοτέρα τῆς σκηνῆς, διότι ὁ χορὸς διὰ ταπεινῶν ἀναβαθμῶν ἀνέβαινεν εἰς τὴν σκηνήν, ὤρεγε τὴν χεῖρα πρὸς τοὺς ὑποκριτὰς, καὶ καθόλου ἐγίνετο κοινωνὸς τῶν πράξεων αὐτῶν. Ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ πιθανῶς ἦσαν ἀπόκρυφα μέρη, ἅτινα κατεῖχεν ὁ αὐλητὴς καὶ ὁ ὑποβολεύς· ὅπου δὲ ἀκριβῶς ἦσαν οἱ τόποι οὗτοι διαπεφώνηται τοῖς νεωτέροις (³),

(¹) Εἶτα μετὰ τὴν ὀρχήστραν βωμὸς ἦν τοῦ Διονύσου, λέγει ὁ ἐτυμολόγος, τετράγωνον οἰκοδόμημα κενὸν ἐπὶ τοῦ μέσου, ὃ καλεῖται θυμέλη παρὰ τὸ θύειν. Ἰδὲ Ἐτυμ. Μ. καὶ Σουΐδαν.

(²) Ἰδὲ Σουΐδ. καὶ Ἐτυμ. Μ. ἡ ὀρχήστρα· ἡ δέ ἐστιν ὁ τόπος ἐκ σανίδων ἔχων τὸ ἔδαφος, ἐφ' οὗ θεατρίζουσιν οἱ μῖμοι.

(³) Ἰδὲ Bernhardy Griech. Lit. II, 648.

Digitized by Google

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΣΚΗΝΗΣ.

§. 294. Τὸ τρίτον δὲ μέρος τοῦ θεάτρου τὸ εἰς τὴν ὑπόκρισιν χρήσιμον ἦν ἡ σκηνή, ἥτις τὴν ἀρχὴν ἦν εὐτελὲς ξύλινον οἰκοδόμημα, πρὸς καλύβην χωρικοῦ ὁμοιάζον, ἀφ' οὗ καὶ ἡ ὀνομασία μετήνεχται εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ πετρίνου θεάτρου, καὶ ἰδίως εἰς τὸ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν θεατῶν τεῖχος, ὅπερ ἀπέκλειε τὰ ὀπίσω τῆς σκηνῆς· συνείχετο δ' αὕτη μετὰ τῆς ὀρχήστρας, διότι ἀνέβαινεν ὁ χορὸς εἰς αὐτὴν διὰ κλιμακτήρων, καὶ πάλιν κατέβαινεν εἰς τὴν ὀρχήστραν, ἀφ' ἧς οὐδαμῶς ἐχωρίζετο ἡ σκηνὴ διὰ παραπετάσματος ἢ αὐλαίας, ἧς χρῆσις ἐγίνετο ὕστερον, ἀπὸ Μενάνδρου ἀρξαμένη. Ὡμοίαζε δὲ ἡ σκηνὴ ὀρθογωνίῳ, οὗ τὸ μῆκος ἦν μεῖζον τῆς διαμέρου τῆς ὀρχήστρας. Ἐνίοτε δὲ λέγοντες σκηνὴν ἐδήλουν τὸν τόπον, ἐφ' οὗ ἵσταντο οἱ ὑποκριταὶ καὶ ὑπεκρίνοντο, ὃς ἰδίως προσκήνιον ἐλέγετο καὶ ὀκρίβας, ὕστερον δὲ λογεῖον (¹). Ἐδείκνυε δ' ἡ σκηνὴ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀνάκτορον ἔχον στοὰς καὶ πύργους καὶ ἐπάλξεις, ἄλλοτε δ' ἄλλα κατὰ τὴν χρείαν τῶν δραμάτων· οἷον ἐν μὲν τῷ Φιλοκτήτῃ τοῦ Σοφοκλέους ἡ σκηνὴ ἐδείκνυε τόπον θαλάσσιον καὶ πετρώδη, οὗ ἐν τῷ μέσῳ ἔκειτο ἀμφίθυρον σπήλαιον, ἐν δὲ τῷ Προμηθεῖ τοῦ Αἰσχύλου κρημνὸν, ᾧ προσηλώθη ὁ Προμηθεὺς, καὶ ἐν τῇ τοῦ Εὐριπίδου Ἰφιγενείᾳ ἐν Ταυρίδι κρημνώδη ἀκτήν. Ἰδίως δὲ εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν δραμάτων ἐγράφετο ἀνάκτορον, ἔχον τρεῖς θύρας, μίαν μὲν εἰς τὸ μέσον, τὴν βασίλειον καλουμένην, καὶ δύω ἄλλας μικροτέρας, ἑκατέραν ἑκατέρωθεν αὐτῆς, ἐξ

(¹) Κατὰ Ἡσύχ. ἦν λογεῖον ὁ τῆς σκηνῆς τόπος, ἐφ' οὗ οἱ ὑποκριταὶ λέγουσιν. Ὁ δὲ Servius ἐν Virg. Georg. (II, 281) ἐξηγεῖται λέγων. Proscenia sunt pulpita ante scenam, in quibus ludicra exercentur. Περὶ τῆς σκηνῆς δὲ καὶ τῆς κατὰ μικρὸν ἐκτάσεως αὐτῆς πρβλ. O. Mueller, Lit. gesch. II, 49.

Digitized by Google

ὧν ἡ μὲν ἔφερεν εἰς τοὺς θαλάμους τῶν ξένων, ἡ δ' ἑτέρα εἰς τοὺς τῶν γυναικῶν καὶ εἰς ἄλλα τοῦ ἀνακτόρου μέρη. Ὁ Πολυδεύκης δὲ ποιεῖται μνείαν καὶ δύο ἄλλων θυρῶν, ἃς εἶχον μὲν τὰ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἑλληνικὰ θέατρα, οὐχὶ ὅμως καὶ τὰ ἐν Ἑλλάδι (¹)· ὅθεν οὐκ ἀτόπως οἱ ἀρχαιολόγοι ὑπολαμβάνουσιν ὅτι εἰσὶν αὐταὶ αἱ μεταξὺ τῆς σκηνῆς καὶ τῶν περιάκτων κείμεναι θυρίδες, αἵτινες ἀπετέλουν τὰς δύο ἄνω καλουμένας παρόδους, δι' ὧν εἰσήρχοντο οἱ ὑποκριταὶ, εἰς ἀντίθεσιν τῶν εἰς τὸ θέατρον κυρίων παρόδων, ἃς καὶ κάτω παρόδους ἐκάλουν. Αἱ δὲ περίακτοι ἦσαν δύο περιαγόμεναι μηχαναὶ, ἔχουσαι σχῆμα τριγωνικοῦ πρίσματος, αἵτινες ἐτίθεντο ἐν τῷ προσκηνίῳ μεταξὺ τῆς σκηνῆς καὶ τῶν παρασκηνίων· ἐπὶ δὲ τῶν ἑδρῶν αὐτῶν κατεβάλλοντο ὑφάσματα ἢ πίνακες, ἔχοντες γραφὰς κατὰ τὴν χρείαν τῶν δραμάτων (²). Πρὸς δὲ διὰ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν περιάκτων ἤλλασσον καὶ τόπον χώρας, καὶ τὴν χώραν αὐτήν (³). Πολλάκις δ' ἐνεφάνιζον ἐν τῷ θεάτρῳ καὶ ἄλλα κατὰ τὴν χρείαν πράγματα, οἷον βωμοὺς, δόμους, αὐλὰς, δάση καὶ τὰ παρόμοια· τούτων ὅμως ἡ δήλωσις ἐγίνετο οὐχ οὕτως ἀκριβῶς ὡς τὰ νῦν, ἀλλὰ τινὰ μὲν ἁπλῶς, ἔνια δὲ πιθανῶς διὰ χειρονομιῶν καὶ δι' αἰνιγμῶν, ἐξ ὧν ὡς ἀληθῆ ἐφαντάζοντο αὐτὰ οἱ θερμοὶ καὶ εὐκίνητοι Ἕλληνες (⁴).

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ ΜΕΡΩΝ ΤΗΣ ΣΚΗΝΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΕΡΙ ΑΥΤΗΝ.

§. 295. Τὰ δὲ ἄλλα τῆς σκηνῆς μέρη καὶ τὰ περὶ

(¹) Παρ' ἑκατέρᾳ δὲ τῶν θυρῶν τῶν περὶ τὴν μέσην ἄλλαι δύο εἶεν ἂν μία ἑκατέρωθεν. Πολυδ. Δ, 127.

(²) Καταβλήματα δὲ ὑφάσματα ἢ πίνακες ἦσαν, ἔχοντες γραφὰς τῇ χρείᾳ τῶν δραμάτων προσφόρους· κατεβάλλετο δὲ ἐπὶ τὰς περιάκτους ὄρος δεικνύον ἢ θάλατταν, ἢ ποταμὸν, ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον (Πολυδ. Δ. 130).

(³) Εἰ δὲ ἐπιστρέφοιεν αἱ περίακτοι, λέγει ὁ Πολυδεύκης, ἡ δεξιὰ μὲν ἀμείβει τόπον, ἀμφότεραι δὲ χώραν ὑπαλλάττουσι.

(⁴) Ἐπιθι Ot. Muell. Lit. Gesch. II, 62.

Digitized by Google

αὐτὴν ἐλέγοντο σκευὴ, παρασκήνια, ὑποσκήνιον καὶ ἐπισκήνιον.

Σκευὴ μὲν ὠνομάζετο ὁ ὄπισθεν τοῦ τείχους τῆς σκηνῆς τόπος, ὅπου ἐφυλάττοντο αἱ μηχαναὶ καὶ ὅ,τι ἄλλο χρήσιμον εἰς τὴν ὑπόκρισιν σκεῦος, ὅθεν καὶ ὠνομάσθη σκευή, αὐτοῦ δ' ἀπεχώρουν καὶ οἱ ὑποκριταί. Παρασκήνια δὲ ἦσαν δύο κατὰ τὰ πλάγια τῆς σκηνῆς καὶ ὄπισθεν τῶν περιάκτων χωρίσματα, τὸ μὲν πρὸς δεξιὰ, τὸ δὲ πρὸς ἀριστερὰ τοῦ προσκηνίου, ἅτινα ἐξεῖχον τῆς σκηνῆς ὡσεὶ πτέρυγες, ἀπετέλουν δὲ αὐτὰ μέρος τῆς σκευῆς, διὸ καὶ εἰς αὐτὰ συνήρχοντο οἱ ὑποκριταὶ καὶ ὁ χορὸς καὶ ὡμίλουν καὶ ἐνεδύοντο· αὐτοῦ ἐφυλάττοντο τὰ ἐνδύματα, τὰ προσωπεῖα καὶ τἄλλα τὰ παρόμοια (1). Ἐκ τῶν παρασκηνίων δὲ ἐξήρχοντο καὶ οἱ ὑποκριταὶ εἰς τὴν σκηνὴν, εἶτα ἐφαίνοντο εἰς τὸ λογεῖον (2), καὶ ὁ χορὸς κατέβαινεν εἰς τὰς κάτω παρόδους, εἶτα δὲ εἰς τὴν ὀρχήστραν. Τὰ πρὸς τὸ θέατρον δὲ ἐστραμμένα τῶν παρασκηνίων μέρη ἦσαν τετειχισμένα.

Ὑποσκήνιον δ' ἐλέγετο ὁ τόπος, ὃς ἔκειτο ὑπὸ τὸ λογεῖον, καὶ ἦν τετραμμένος πρὸς τὸ θέατρον· τὸν εἰρημένον τόπον ἐκόσμουν κίονες καὶ ἀγάλματα (3). Ἐκ τῶν εἰρημένων πιθανὸν γίνεται ὅτι, εἰ μὴ πᾶσα, μέρος κἂν τῆς σκηνῆς ἦν ἐστεγασμένον.

Τὸ δὲ ἐπισκήνιον ἦν εἶδός τι ἐπὶ τῆς σκηνῆς ὑπερῴου, οὗτινος μνείαν ποιεῖται μόνος ὁ Ἡσύχιος λέγων· «ἐπι»σκήνιον τὸ ἐπὶ σκηνῆς καταγώγιον», ἐπὶ τούτου ἐστηρίζοντο ἄλλαι μηχαναὶ τοῦ θεάτρου.

---

(1) Ἔοικε καλεῖσθαι παρασκήνια, ὡς Θεόφραστος ἐν εἰκοστῷ παρασημαίνει, ὁ παρὰ τὴν σκηνὴν ἀποδεδειγμένος τόπος ταῖς εἰς τὸν ἀγῶνα παρασκευαῖς. ἔπιθι Σχολ. εἰς τὸν κ. Μειδ. Δημ.

(2) Αἱ εἰς τὴν σκηνὴν ἄγουσαι εἴσοδοι. Μεγ. Ἐτυμ. λ. παρασκήνια.

(3) Τὸ ὑποσκήνιον κίοσι καὶ ἀγαλματίοις ἐκεκόσμητο πρὸς τὸ θέατρον τετραμμένοις ὑπὸ τὸ λογεῖον κείμενον. Πολυδ. Δ. 124.

Digitized by Google

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ ΘΕΑΤΡΩ ΜΗΧΑΝΩΝ.

§. 296. Νῦν δὲ ῥητέον ὀλίγα καὶ περὶ τῶν μηχανῶν τοῦ θεάτρου, περὶ ὧν ὁμοίως διαφωνοῦσιν οἱ ἀρχαιολόγοι, καθάπερ αὐτοῖς καὶ πολλὰ τῆς σκηνῆς διαπεφώνηται. Μνημονευόμεναι θεατρικαὶ μηχαναὶ ἦσαν αἱ ἑξῆς·

Τὸ ἐκκύκλημα, ἡ ἐξώστρα, τὸ ἡμικύκλιον, ἡ κατ' ἐξοχὴν μηχανὴ, τὸ στροφεῖον, τὸ ἐώρημα, ὁ γέρανος, τὸ θεολογεῖον, τὸ κεραυνοσκοπεῖον, τὸ βροντεῖον καὶ τὰ ἀναπιέσματα.

Τὸ μὲν ἐκκύκλημα ἦν τροχήλατον ξύλινον σκεῦος, ὁμοιάζον πρὸς μικρὰν σκηνήν· διὰ τοῦ μηχανήματος δ' αὐτοῦ ἐδείκνυον τοῖς θεαταῖς τὰ ἐντὸς θαλάμου τινὸς μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ ἐπίπλων. Ἐξεκύκλουν δὲ αὐτὸ ἐκ μιᾶς τῶν θυρῶν τῆς σκηνῆς εἰς τὸ προσκήνιον, καὶ πάλιν εἰσεκύκλουν αὐτὸ, ὅτε ἦν ἤδη περιττόν· ὅτε ὅμως πράξεις ἀποτρόπαιοι ἐτελοῦντο, τότε αὐτὸ ἐφαίνετο πόῤῥωθεν, καὶ διὰ τῆς γραφικῆς τέχνης καὶ δι' ἄλλων ἐδήλου ἐπιτηδείως τὰ γενόμενα, οἷον ἐν τῷ παρ' Αἰσχύλῳ Ἀγαμέμνονι (ςίχ. 1340) διὰ τοῦ ἐκκυκλήματος ἐξεκυκλήθη εἰς τὴν σκηνὴν ὁ λουτὴρ, ἐν ᾧ ἔκειτο ἐν τῷ τεχνικῷ πέπλῳ κεκαλυμμένος ὁ νέκυς τοῦ Ἀγαμέμνονος· ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν τῇ Ἀντιγόνῃ τοῦ Σοφοκλέους δείκνυται διὰ τοῦ ἐκκυκλήματος ὁ νεκρὸς τῆς Εὐρυδίκης καὶ ὁ θάλαμος, ἐν ᾧ αὐτὴ ἑαυτὴν ἀπέσφαξεν· ὁμοίως καὶ ἐν Αἴαντι τοῦ αὐτοῦ, καὶ ἐν Ἠλέκτρᾳ, καὶ ἐν ἄλλοις ἄλλων ποιητῶν διὰ τοῦ ἐκκυκλήματος ἐδηλοῦντο οἱ ἀποτρόπαιοι φόνοι· διότι οἱ Ἀθηναῖοι ἀπεστρέφοντο πάντα τὰ τὴν θέαν λυποῦντα, διὸ καὶ φονικαὶ πράξεις καὶ πληγαὶ καὶ τὰ παρόμοια κακὰ ἐτελοῦντο οὐχὶ ἐπὶ τῆς σκηνῆς πρὸ τῶν θεατῶν, ἀλλ' ὄπισθεν καὶ μακρὰν τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν (1).

---

(1) Πρβλ. O. Muell. Αἰσχύλ. Εὐμεν. s. 103. καὶ Allgem. Encyclop von Ersch und Gruber. Ekkyklema.

Ἡ δ' ἐξώστρα ἐνομίζετο ἡ αὐτὴ καὶ τὸ ἐκκύκλημα· τὰ περὶ αὐτῆς ὅμως εἰσὶν ὑποσκότεινα [1].

Διὰ δὲ τῆς κατ' ἐξοχὴν μηχανῆς ἐνεφάνιζον θεοὺς εἰς λύσιν πράξεων, αἵτινες πολλὴν δυσχέρειαν καὶ ἀπορίαν τοῖς ποιηταῖς παρείχοντο, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τῆς εἰς παροιμίαν μεταπεσούσης φράσεως «ἐκ μηχανῆς λύσις», καὶ «θεὸς ἐκ μηχανῆς»· ὅπως δ' αὕτη κατεσκευάζετο ἄδηλον· τὴν μηχανὴν δ' αὐτὴν οὐδαμῶς μετεχειρίσθη ὁ Αἰσχύλος, ἅπαξ δ' ὁ Σοφοκλῆς, πολλάκις δ' ὁ Εὐριπίδης [2]. Ἐκ δὲ τῆς ῥήσεως «θεοὺς αἴρειν» εἰκάζομεν ὅτι θεός, προφαινόμενος ἐκ τῆς ἐξ ἀριστερῶν θύρας τῆς σκηνῆς, ὡς λέγουσιν οἱ ἀρχαιολόγοι, αἰωρεῖτο ὑπεράνω.

Τὸ δὲ στροφεῖον ἦν μηχάνημα, περὶ ὃν ἔστρεφον καὶ εἵλισσον σχοινία, καὶ δι' ὧν ἐκινοῦντο καὶ πάλιν ἵσταντο αἱ μηχαναί. Ὁμοίως δὲ τὸ ἐώρημα ἦν μηχανή, δι' ἧς ἀνῆγον καὶ πάλιν κατῆγον αἰωρουμένας μορφὰς καὶ εἴδη θεῶν [3].

Ἡ δὲ γέρανος ἦν μηχανή, ἥτις ὡμοίαζε πρὸς τὸ συνώνυμον πτηνόν· ταύτῃ δὲ θεός τις ἐπὶ σκηνῆς παραγινόμενος περιέβαλλεν ἐπιτηδείως σῶμα, καὶ μετ' αὐτοῦ εἶτα διίπτατο, ὡς ἡ Ἠώς, καθὼς λέγουσιν, ἀνήρπασε τὸν Μέμνονα, καὶ ἄλλοι ἄλλους [4].

Τὸ δὲ Θεολογεῖον ἦν ἑδραῖόν τι πῆγμα ὑπερκείμενον τῆς σκηνῆς, ἐφ' οὗ ἵσταντο οἱ θεοὶ καὶ ἔπραττον καὶ ἔλεγον, ἀφ' οὗ καὶ θεολογεῖον ὠνομάσθη· ἦν δὲ πιθανῶς λαμπρῶς κεκοσμημένον καὶ ηὐτρεπισμένον, ὡς

(1) Ὁ Πολυδεύκης (Δ, 128) διαῤῥήδην λέγει ὅτι ἡ ἐξώστρα ἐστὶν ἡ αὐτὴ καὶ τὸ ἐκκύκλημα.

(2) Περὶ τῆς εἰρημένης μηχανῆς πρβλ. Boetiger. Deus ex machina in re scenica veterum illustratus, in Opp. ed. Sillig. p. 348—362.

(3) Αἰώρημα· μετέωρος δὲ αἴρεται ἐπὶ μηχανῆς... Ἐν αὐτῇ δὲ κατῆγον τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς ἐν ἀέρι πολοῦντας. Σουΐδ. Λ. ἐώρημα.

(4) Πολυδ. Δ, 130.

Digitized by Google

ἔπρεπε θεοῖς. Ἐπὶ τούτου, ὅτε ἐγίνετο ἡ διδασκαλία τῆς τραγῳδίας τοῦ Αἰσχύλου, ἥτις ἐπεγέγραπτο ψυχοστασία, ἐστάθη ὁ Ζεὺς, καὶ λαβὼν πλάστιγγα ἐζυγοστάτησε τὰς ψυχὰς τοῦ Ἀχιλλέως καὶ Μέμνονος, παρ' αὐτῷ δὲ ἡ Ἠὼς καὶ ἡ Θέτις γόνυ κλίνουσαι ἱκέτευον ὑπὲρ τῶν μαχομένων υἱῶν (1).

Τὸ δὲ κεραυνοσκοπεῖον καὶ βροντεῖον ἦσαν μηχαναὶ, δι' ὧν ἐμιμοῦντο, ὡς καὶ τὸ ὄνομα σημαίνει, ἀστραπὰς καὶ βροντάς. Τούτων τῶν μηναχῶν χρῆσις ἐγένετο ἐν Προμ. Αἰσχ. 1082 καὶ Σοφ. Οἰδ. ἐπὶ Κολ. 1466 (2).

Τὰ δ' ἀναπιέσματα ἦσαν δύο μηχαναὶ, ἐξ ὧν ἡ μὲν ἔκειτο ἐν τῇ σκηνῇ, ἡ δ' ἑτέρα ἐπὶ τοῦ ὑποσκηνίου· διὰ τῶν εἰρημένων δ' ἀναπιεσμάτων ἐνεφάνιζον καὶ ἠφάνιζον χθονίους δαίμονας, πύργους, τείχη κινητὰ καὶ ἄλλα (3)· τινὲς δὲ τῶν ἀρχαιολόγων οὐκ ἀτόπως ὑπολαμβάνουσι τ' ἀναπιέσματα εἶναι ταὐτὰ καὶ αἱ χαρώνειοι κλίμακες, αἵτινες ἔκειντο πλησίον τῆς θυμέλης κατὰ τὰς ἐκ τῶν ἑδωλίων καθόδους, δι' ὧν κλιμάκων ἀνέφερον καὶ κατέφερον εἴδωλα καὶ πνεύματα (4). Ἁπασῶν δὲ τῶν μηχανῶν φαίνεται ὅτι ἐπεστάτει μηχανοποιός τις.

§. 297. Τὸ Ἀθήνησι θέατρον τοῦ Διονύσου, ὡς καὶ πάντα τὰ κατ' αὐτὸ οἰκοδομηθέντα ἐν Ἑλλάδι ἀρχαῖα θέατρα ἦσαν ἄστεγα καὶ ὑπαίθρια· οὐδεμία δὲ ἄνωθεν τῶν θεατῶν ἐτείνετο σκηνὴ, ὡς ἐγίνετο παρὰ Ῥωμαίοις. Εἰς σκέπην δὲ τῶν μὲν καυμάτων τοῦ ἡλίου ἐφόρουν οἱ θεαταὶ τοὺς καλουμένους ἐφηβικοὺς πετάσσους, τοῦ δὲ κρύους μανδύας, ὅτε δ' ὄμβροι ἐγίνοντο, τότε οἱ

(1) Πολυδ. Δ, 130. καὶ Πλουτ. πῶς δεῖ τὸν νέον ποίημ. ἀκούειν. 2.

(2) Πολυδ. Δ, 130. Σουδ. Λ. βροντή.

(3) Τὰ δὲ ἀναπιέσματα τὸ μὲν ἐστιν ἐν σκηνῇ, ὡς ποταμὸν ἀνελθεῖν ἤ τι τοιοῦτο πρόσωπον, τὸ δὲ περὶ τοὺς ἀναβαθμοὺς, ἀφ' ὧν ἀνέβαινον Ἐριννύες. Πολυδ. Δ, 132.

(4) Πολυδ. Δ, 132.

μὲν τοῦ πρώτου διαζώματος κατέφευγον διὰ τῶν κάτω παρόδων εἰς τὰ ὄπισθεν τῆς σκηνῆς οἰκοδομήματα, οἱ δὲ τοῦ ἑτέρου διαζώματος διὰ τῶν κλιμάκων εἰς τὰ ἄνωθεν τῶν ἑδωλίων [1]. Τὰ σύμβολα προηγόραζον παρὰ τοῦ ἐνοικιαστοῦ τοῦ θεάτρου, ὅστις ἐκαλεῖτο θεατρώνης καὶ θεατροπώλης καὶ ἀρχιτέκτων [2]· εἰς τοῦτο δὲ ἐβοηθεῖτο ὑπὸ τῶν ὑπηρετῶν τοῦ θεάτρου, οὓς ἐκάλουν χαλκολόγους. Τὰ δὲ εἰς τὴν θεωρίαν καταβαλλόμενα ἀργύρια ἐκαλοῦντο θεωρικά, ἀφ' ὧν χρημάτων ἐτηρεῖτο καὶ κυτρεπίζετο τὸ θέατρον· ταῦτα δὲ τὰ θεωρικὰ ἐδίδοντο ἀπὸ Περικλέους πρὸς τοὺς ἀπόρους, ἵνα δύνωνται καὶ οὗτοι νὰ γίνωνται κοινωνοὶ τῆς τερπνῆς ἑορτῆς τοῦ Διονύσου, ὕστερον δὲ ἐλάμβανον αὐτὰ καὶ οἱ ἔχοντες [3]. Εἰς τὸ θέατρον παρῆσαν καὶ μέτοικοι καὶ δοῦλοι καὶ ἑταῖραι· οὗτοι δὲ πάντες κατεῖχον πιθανῶς τόπους εὐτελεστέρους τῶν πολιτῶν [4]. Εἰ δὲ συμπαρῆσαν καὶ γυναῖκες, ἀμφισβητεῖται [5].

Ἡ δὲ διδασκαλία τῶν τραγῳδιῶν καὶ κωμῳδιῶν ἐγίνετο τὴν ἡμέραν, καὶ ἤρχετο ἀπὸ τῆς πρωΐας, ἕωθεν ὡς ἔλεγον [6]. Χρείαν δ' ἄρα δὲν εἶχον οὔτε φανῶν, οὔτε λυχνοκαΐας, οὐδ' ἄλλου τινὸς εἰς φωτισμὸν χρησίμου, ὡς τὰ νῦν γίνεται.

---

(1) Κατὰ μὲν τὸν Οὐϊτρούβιον (V, 9, 1) οἱ μὲν κατέφευγον εἰς τὴν τοῦ Εὐμένους στοάν, οἱ δὲ εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Βάκχου.

(2) Ἰδὲ Boeckh, Staatsh. der Athen. 2. Aufl. 1, 308.

(3) Ἰδὲ Πλουτ. Περικλ. 9. καὶ Λουκ. Τίμ. 49. πρβλ. δὲ καὶ Boeckh. Staatsh. 306.

(4) Περὶ τῆς ἐν τῷ θεάτρῳ τάξεως τῶν θεατῶν πρβλ. Becker. Charikl. II. s. 269.

(5) Ἐκ τῶν παραδόσεων τῶν ἀρχαίων ὁρμώμενοι οἱ νεώτεροι τῶν ἀρχαιολόγων ἀπεφήναντο οἱ μέν, ὅτι παρῆσαν καὶ γυναῖκες, οἱ δέ, οὔ· οἱ δὲ περὶ τὸν Passow ὅτι παρῆσαν μὲν καὶ γυναῖκες, παρῆσαν ὅμως ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν τραγῳδιῶν, οὐχὶ δὲ καὶ ἐν τῇ τῶν κωμῳδιῶν. Ἰδὲ W. A. Passow ueber den theater besuch der Athenischen Frauen Ztschr. f. Alterth. 1853.

(6) Ἰδὲ Αἰσχ. κ. Κτησιφ. σ. 469. καὶ Δημ. κ. Μειδ. σ. 538.

Digitized by Google

Ἐν αὐτῷ δὲ τῷ θεάτρῳ οἱ θεαταὶ ἐγεύοντο καὶ ἔπινον. Πολλάκις δὲ κατὰ τὴν ὑπόκρισιν ἐγίνετο πολὺς καὶ θόρυβος, καὶ γέλως, καὶ κρότος καὶ ἄλλα παρόμοια· ὅτε οἱ ποιηταὶ, λέγω, καὶ οἱ ὑποκριταὶ ηὐδοκίμουν, ἐκρότουν οἱ θεαταὶ τὰς χεῖρας, καὶ ἐπεβόων τὸ «αὖθις»· ὅτε δὲ αὖ πάλιν ἠσχημόνουν, ἐσυρίττοντο καὶ ἐσκώπτοντο, ἔστι δ' ὅτε ἐξεβάλλοντο μαστιγούμενοι (¹)· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ θεατὰς, ἐπαχθεῖς τῷ δήμῳ ὄντας, ἐσύριττον εἰσιόντας εἰς τὸ θέατρον (²).

Καὶ ταῦτα μὲν διὰ βραχέων περὶ τοῦ Ἀθήνησι θεάτρου τοῦ Διονύσου. Εἰκόνα δὲ δηλωτικὴν τῆς τε οἰκοδομῆς καὶ τῆς καθόλου διαθέσεως αὐτοῦ παρέχεται ἡμῖν ἡ ἐν πίνακι ΙΒ 100 γραφὴ, ἣν μετεσχηματίσαμεν λαβόντες ἐκ τῆς καλῆς περὶ τοῦ εἰρημένου θεάτρου διατριβῆς τοῦ καθηγητοῦ Ῥοθμάννου, ὧπερ καὶ ἡμεῖς ἠκολουθήσαμεν. Νῦν δ' ὀλίγα ῥητέον καὶ περὶ τοῦ πρὸ μικροῦ ἀνασκαφέντος θεάτρου τοῦ Διονύσου.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΡΟ ΜΙΚΡΟΥ ΑΝΑΣΚΑΦΕΝΤΟΣ ΘΕΑΤΡΟΥ ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΟΥ.

§. 298. Τὸ ἀνασκαφὲν θέατρον διαφέρει πολὺ τοῦ παλαιοῦ θεάτρου τοῦ Διονύσου, ὡς ἔστιν εἰκάσαι ἔκ τε τῆς ἐργασίας καὶ τῆς διαθέσεως αὐτοῦ. Πότε δὲ, πῶς, καὶ ὑπὸ τίνος ἀνῳκοδομήθη; ἄδηλον. Ὁ κ. Α. Ῥουσόπουλος νομίζει ὅτι τὸ παλαιὸν κατεστράφη ὑπὸ τοῦ ἀγρίου Σύλα, καὶ ἕτερον ἐπεσκευάσθη ὕστερον ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ μετ' ἐπισκευῶν νεωτέρων καὶ παντοίων, καὶ τούτου καταστραφέντος ἐν ταῖς συμφοραῖς τῶν Ἀθηναίων, ἔπειτα ἐπὶ Διοκλητιανοῦ φιλόμουσός τις ἀνὴρ, Φαῖδρος Ζωΐλου καλούμενος ἐκ τῶν λειψάνων αὐτοῦ κατεσκεύασεν ἕτερον θέατρον· οὗ ἴχνος ἐστὶ τὸ ὁρώ-

(¹) Ἰδὲ Δημ. περὶ Στεφ, σ. 314. Ἐπιθι Becker. Charicl. σ. 275.
(²) Ἰδὲ Δημ. κ. Μειδ. σ. 586 καὶ Αἰσχ. κ. Κτησιφ. σ. 467.

Digitized by Google

μενον ἥμισυ μέρος τοῦ προσκηνίου καὶ τοῦ λογείου τοῦ θεάτρου. Εἰκάζει δὲ τοῦτο ἔκ τε τῆς κατασκευῆς τοῦ θεάτρου, καὶ ἔκ τινων τῶν ἐν αὐτῷ μνημείων, οἷον ἐνεπιγράφων βάθρων ἀνδριάντων τοῦ Ἀδριανοῦ, σταθέντων ὑπὸ τῶν Ἀθήνησι δεκατριῶν τότε φυλῶν, καὶ ἔκ τινος ἐπὶ τῆς ἀνωτάτης βαθμίδος τῆς κλίμακος ἐπιγραφῆς τοῦ λογείου τῆςδε·

»Σοὶ τόδε καλὸν ἔτευξε, Φιλόργιε, βῆμα θεήτρου
»Φαῖδρος Ζωΐλου Βιοδώτορος Ἀτθίδος ἀρχός.

Αὕτη τοίνυν ἐστὶν ἡ περὶ τοῦ ἀνασκαφέντος θεάτρου γνώμη τοῦ κ. Ῥουσοπούλου, ἥτις δὲν φαίνεται ἀπίθανος. Ὁ πλείω περὶ αὐτοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἀνακαλύψεων εἰδέναι ἐφιέμενος ἐπίτω τὰ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Ῥουσοπούλου γεγραμμένα ἐν τῇ ἐφημερίδι τῶν Φιλομαθῶν (¹).

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΩΝ ΤΡΑΓΩΔΙΩΝ ΚΑΙ ΚΩΜΩΔΙΩΝ.

§. 299. Περὶ μὲν οὖν τοῦ θεάτρου εἰρήσθω ταῦτα. Νῦν δὲ διὰ βραχέων ῥητέον καὶ περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐν αὐτῷ γιγνομένης διδασκαλίας τραγῳδιῶν καὶ κωμῳδιῶν. Ἀμφότεραι δ' αὗται προῆλθον ἐκ τῶν ἐνθουσιαστικῶν τοῦ Διονύσου ἑορτῶν, δι' ὧν ᾐνίττοντο τὰ ἐκ τῶν ἀλλαγῶν τῶν ὡρῶν τοῦ ἔτους γενόμενα, ἰδίᾳ δὲ ὃν ἡ φύσις αὐτὴ πολεμεῖ πόλεμον κατὰ τὸν χειμῶνα, ἵνα ὡραία καὶ ἀνθηρὰ ἀνέλθῃ τὸ ἔαρ. Οἱ δὲ τῷ θεῷ ἑορτάζοντες ἐφαντάζοντο αὐτὸν πολεμοῦντα, κινδυνεύοντα καὶ νικῶντα, ἐφ' οἷς καὶ συνελυποῦντο καὶ συνέχαιρον· τελευτῶντες δὲ ἐνεδύθησαν καὶ αὐτοὶ ἔνδυμα Σατύρου, ἑνὸς τῶν ὑπ' αὐτῷ φυσικοῦ δαίμονος, καὶ ἔδρων οἱονεὶ γινόμενοι κοινωνοὶ τῶν παθῶν τοῦ Διονύσου, καὶ ἐμιμοῦντο τὰ τοῦ θεοῦ. Ἀπὸ τοιαύτης δὲ μιμήσεως καὶ δράσεως ἐγεννήθησαν ἡ τραγῳδία καὶ ἡ κωμῳδία, αἵτινες καὶ δράματα

(¹) Ὅρα ἐν τῷ φύλλῳ τῷ ἐκδοθέντι τῇ 17 Ἀπριλίου 1868.

Digitized by Google

ἐκλήθησαν, ὅτι μιμοῦνται, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, δρῶντας. Ἦσαν δ' αὗται τὴν ἀρχὴν ἓν χορικόν, ἰδίᾳ δὲ εἷς διθύραμβος, ἐνθουσιώδης τις ᾠδὴ εἰς τὸν Διόνυσον, ἥτις ᾔδετο τὰ μὲν πρῶτα ὑπὸ θιάσου οἰνουμένων, ὕστερον δὲ ὑπὸ χορῶν. Οἱ ἐξάρχοντες τῶν διθυράμβων ὑπεκρίνοντο τὸν θεὸν αὐτὸν ἤ τινα τῶν περὶ τὸν θεόν· οὗτοι παριόντες διηγοῦντο τοὺς κινδύνους τοῦ θεοῦ καὶ τὴν νίκην αὐτοῦ· ὁ δὲ χορός, ὅστις ἦν ἀντὶ τῶν Σατύρων, τῶν ὀπαδῶν τοῦ Διονύσου, ὧν καὶ τὴν σκευὴν καθόλου εἶχεν, ἐξεδήλου τὰς πρὸς αὐτὸν συμπαθείας, ὡς πρὸς θεὸν παρόντα. Δύο δὲ ἦσαν εἴδη διθυράμβων, ὁ μὲν ἦν σεμνὸς καὶ λυπηρός, ὁ δ' ἕτερος εὔθυμος καὶ τερπνός, ὁ μὲν ᾔδετο ἅμα τοῦ χειμῶνος ἀρχομένου ἐν τοῖς Ληναίοις, ἑορτῇ τῷ Διονύσῳ ἀγομένῃ, ἥτις ὥρα τοῦ ἔτους διὰ τὸν μαρασμὸν τῆς φύσεως λυπηράν τινα αἴσθησιν ταῖς ψυχαῖς ἐμποιοῦσα παρείχετο ἀφορμὴν εἰς τὴν μελαγχολικὴν ἑορτὴν τοῦ θεοῦ, ὁ δὲ τὸ ἔαρ, ἥτις ὥρα διὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς φύσεως εἰς εὔθυμον καὶ εὐφρόσυνον ἑορτὴν παρεκάλει τοὺς ἀνθρώπους. Ἐκ τοῦ σεμνοῦ διθυράμβου φανερῶς προῆλθεν ἡ τραγῳδία. Ὁ ἐκ Μεθύμνης τῆς Λέσβου Ἀρίων λέγεται ὅτι ἐβελτίωσε τὸν διθύραμβον· διότι οὗτος, κατὰ τὸν Σουΐδαν, πρῶτος καὶ χορὸν ἔστησεν ἐκ πεντήκοντα ἀνδρῶν, οἵτινες κύκλῳ περὶ καίοντα βωμὸν ᾖδον καὶ ὠρχοῦντο, καὶ αὐτὸς ᾖδεν ὡς ἔξαρχος, καὶ Σατύρους εἰσήνεγκεν ἔμμετρα λέγοντας. Ὅθεν ὑπέλαβόν τινες τῶν ἀρχαίων ὅτι τὸ ὄνομα τραγῳδία ἐγένετο ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῶν χορευτῶν πρὸς τοὺς τραγοσκελεῖς σατύρους, πιθανώτερον δὲ ὅτι ἐγένετο τὸ ὄνομα τῇ τραγῳδίᾳ ἐκ τοῦ λυμαινομένου καὶ καταστρέφοντος τὴν τοῦ θεοῦ ἱερὰν ἄμπελον τράγου, ὃν καὶ ἔθυον ἐπὶ τοῦ βωμοῦ, περὶ ὃν ὠρχεῖτο, καὶ ᾖδεν ὁ χορός. Εὑρεταὶ μὲν τῶν τραγικῶν χορικῶν λέγονται οἱ Δωριεῖς, οἱ Ἀθηναῖοι ὅμως ἐτελείωσαν αὐτά. Ὁ Θέσπις ἐπὶ Πεισιστράτου παρενέβαλεν εἰς τὸν χορὸν

Digitized by Google

τὸν πρῶτον ὑποκριτὴν ὑπὲρ τοῦ διαναπαύεσθαι τὸν χορόν, ὅστις ἐμμέτρως διαλεγόμενος μετὰ τοῦ ἐξάρχου τοῦ χοροῦ, ὑπεκρίνετο ἐν τῇ ἰδίᾳ τραγῳδίᾳ διάφορα πρόσωπα, ἅτινα ἐδηλοῦντο ἐκ τοῦ ἐξ ὀθόνης προσωπείου, ὅπερ οὗτος περιετίθετο (1). Οἱ δὲ μετὰ τοῦ χοροῦ διάλογοι ἦσαν ὡς πρὸς τὰ χορικὰ βραχεῖς, καὶ αἱ ὀρχήσεις καὶ αἱ ᾠδαὶ τοῦ χοροῦ αἱ κυριώτεραι. Καὶ ὁ ἐν ἔτει 512 π. Χ. γενόμενος ὀνομαστὸς Φρύνιχος ἕνα μὲν ἔσχεν ὑποκριτὴν, εἰσήγαγε δὲ ἐπὶ τῆς σκηνῆς καὶ γυναῖκας διαλεγομένας, αἵτινες ὅμως ἦσαν μετεμφιεσμένοι νέοι· διεῖλε δὲ τὸν χορὸν εἰς μέρη καὶ εἰς διάφορα πρόσωπα, οἷον ἐν ταῖς Φοινίσσαις μέρος μὲν τοῦ χοροῦ ἦσαν Φοίνισσαι παρθένοι, μέρος δὲ εὐγενεῖς Πέρσαι (2). Τὴν δ' ὕλην ὁ Φρύνιχος ἠρύσατο οὐχὶ μόνον ἐκ τῶν μυθικῶν χρόνων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς συγχρόνου ἱστορίας, οἵαν ἐποίησε τὴν τῆς Μιλήτου ἅλωσιν, ἣν διδάξας ἐζημιώθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων χιλίας δραχμὰς ὡς ἀναμνήσας οἰκεῖα κακά (3). Οὕτως οὖν ἡ τραγῳδία ἐξῆλθεν ἐκ τῶν βακχικῶν καὶ βωμολόχων πράξεων τοῦ Διονύσου εἰς τὰς σεμνὰς καὶ σπουδαίας πράξεις τῶν ἡρώων, ὅπου ὁ χορὸς τῶν Σατύρων ἦν ξένος καὶ ἀλλότριος· τὸ σατυρικὸν ὅμως δρᾶμα προσετέθη πρὸς τὰ τρία δράματα, οἷς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ οἱ ποιηταὶ κατὰ τὸν Ἀθήνησι νόμον πρὸς ἀλλήλους ἠγωνίζοντο (4), οὐχὶ ὥς τις τῶν

(1) «Τὸ παλαιὸν ἐν τῇ τραγῳδίᾳ πρότερον μόνος ὁ χορὸς διεδραμάτιζεν, ὕστερον δὲ ὁ Θέσπις ἕνα ὑποκριτὴν ἐξεῦρεν ὑπὲρ τοῦ διαναπαύεσθαι τὸν χορόν». Διογ. Λαερ. Γ. 56.

(2) Ἰδὲ Σουΐδ. λ. Φρύνιχ.

(3) Ἡροδ. 6. 21.

(4) Τὰ εἰρημένα τρία δράματα μετὰ τοῦ σατυρικοῦ ὠνομάσθησαν κοινῷ ὀνόματι τετραλογία· ἐπραγματεύοντο δὲ τὸν αὐτὸν μῦθον, ᾗ εἶχον πρὸς ἄλληλα σχέσιν καὶ συνάφειαν, ὡς δηλοῦται ἐκ τῆς παρ' Αἰσχύλῳ ἐν ἔτει 458 π. Χ. διδαχθείσης Ὀρεστείας, ἥτις συνίστατο ἐκ τριῶν δραμάτων, Ἀγαμέμνονος, Χοηφόρων, Εὐμενίδων καὶ τοῦ σατυρικοῦ δράματος Πρωτέως καλουμένου, δι' οὗ δῆλα ἐγίνετο

Digitized by Google

παλαιῶν οὐκ ἀτόπως ἐκάλεσεν αὐτὸ κωμῳδίαν, ἀλλ' ὥς τις εὐτράπελος καὶ παίζουσα τραγῳδία, ἥτις τὴν ὕλην ἠρύετο ἐκ τῶν περὶ τοῦ Βάκχου μυθολογουμένων καὶ τῶν ἡρώων· πρόσωπον δὲ οἰκεῖον καὶ κατάλληλον εἰς τὸ εὔθυμον καὶ εὐτράπελον τοῦ σατυρικοῦ ἦν ὁ ῥωμαλέος καὶ πολυφάγος καὶ οἰνοπότης Ἡρακλῆς, ὅς ἀτάραχος καὶ χαρίεις ηὐφραίνετο ἀκούων τὰς καταθύμους ἐρεσχελείας τῶν σατύρων. Εἶτα δὲ σὺν τῷ χρόνῳ ὁ Σοφοκλῆς «ἦρξε, κατὰ Σουΐδαν, τοῦ δρᾶμα πρὸς δρᾶμα ἀγωνίζεσθαι, ἀλλὰ μὴ τετραλογίαν». Οὕτως οὖν ἀπεσεμνώθη ἡ τραγῳδία, ὥστε ἐδήλου αὕτη, ὡς πάνυ καλῶς καὶ ὁ σοφὸς Ἀριστοτέλης ἐν τῇ ποιητικῇ ὁρίζεται αὐτήν, «μίμησιν πράξεως σπουδαίας καὶ τελείας, μέγεθος ἐχούσης.... δι' ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν».

§. 300. Ὡς δ' ἡ τραγῳδία ἐγεννήθη ἐκ τῶν Ληναίων, ἑορτῆς ἀγομένης χειμῶνος τῷ Διονύσῳ, οὕτω καὶ ἡ κωμῳδία ἐκ τῶν μικρῶν ἢ τῶν κατ' ἀγροὺς λεγομένων Διονυσίων, ἑορτῆς καὶ ταύτης τῷ Διονύσῳ τελουμένης κατὰ τὸν τρυγητὸν, ἥτις ὥρα διὰ τὴν ἀφθονίαν τῶν καρπῶν παρεκάλει τοὺς παλαιοὺς εἰς εὔθυμον καὶ γυθόσυνον ἑορτὴν, ἧς ἴδιον γνώρισμα ἦν ὁ κῶμος, ἤτοι συμπόσιον, παρ' ᾧ ἔτρωγον, ἔπινον ἀνέτως, ᾖδον, ὠρχοῦντο καὶ τελέως ἐμέθυον· ἀφ' οὗπερ κώμου πιθανώτερον ὠνομάσθη ἡ κωμῳδία. Μετὰ δὲ τὸν πότον οἱ συμπόται, στολὴν ποικίλην φοροῦντες καὶ προσωπεῖα γελοῖα, ἢ τὸ πρόσωπον καὶ τὴν κεφαλὴν ποικίλοις καὶ πυκνοῖς ἄνθεσι κεκαλυμμένην ἔχοντες, καὶ φέροντες ἐν χερσὶ τὸν φαλλὸν, δι' οὗ ἐδηλοῦτο τὸ γόνιμον τῆς φύσεως αὐτῆς,

---

τὰ περὶ τὸν εἰς Αἴγυπτον ἀποπλανηθέντα Μενέλαον. Ἰδὲ σχολ. Ἀριστ. ἐν Βατρ. 1124. καὶ Boeckh. de trag. Graec. prim. p. 199. πρβλ. καὶ Jo. Franz· Aischylos Oresteia.

Digitized by Google

περιεπορεύοντο ᾄδοντες καὶ ὑμνοῦντες τὸν Διόνυσον, ἤ τινα τῶν ὀπαδῶν τοῦ θεοῦ, καθ' ὁδὸν δὲ ἐγελοίαζον καὶ ἔσκωπτον οὓς ἤθελον τῶν ἀπαντώντων, ἐξ ὧν διασυρμῶν καὶ σκωμμάτων εὐθυμοτέρα ἀπέβαινε καὶ χαριεστέρα ἡ ἑορτή.

Ἀπὸ τοιαύτης δὲ εὐθυμίας καὶ αὐτοσχεδίων ἰδίως σκωμμάτων ἐγεννήθη ἡ κωμῳδία (1), ὧν σκωμμάτων εὑρεταὶ λέγονται οἱ Μεγαρεῖς, διότι οὗτοι καὶ ἔσκωπτον καὶ ἄλλως φορτικῶς ἐγελοίαζον (2). Οἱ Ἀθηναῖοι ὅμως ἀντεποιοῦντο δικαίως τῆς κωμῳδίας, διότι παρ' αὐτοῖς ἐγένοντο αἱ πρῶται δοκιμαὶ κωμῳδίας ὑπὸ τοῦ Σουσαρίωνος ἐν Ἰκαρίᾳ, ὅπου ἰδίᾳ ἐτιμᾶτο ὁ Διόνυσος (3). Ἡ κωμῳδία ἐπὶ πολὺ ἦν παίγνιον γελωτοποιῶν γεωργῶν καὶ κωμητῶν· ὕστερον δὲ ἐβελτιώθη μικρὸν πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ὑπὸ τῶν κωμῳδῶν Κρατίνου τε καὶ Κράτητος καὶ Εὐπόλιδος, ἐτελειώθη δὲ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους οὕτως, ὥστε κωμῳδία ἐδήλου μίμησιν πράξεως φαύλων καὶ γελοίων εἰς διόρθωσιν ἤθους προτρεπτικῶν.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΥΠΟΚΡΙΤΩΝ ΤΩΝ ΤΡΑΓΩΔΙΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΚΕΥΗΣ ΑΥΤΩΝ.

§. 301. Τρεῖς δ' ἦσαν οἱ τὰ τοῦ δράματος πρόσωπα ὑποκρινόμενοι ὑποκριταί· τὸν μὲν πρῶτον ἐξεῦρεν, ὡς προείρηται, ὁ Θέσπις, τὸν δὲ δεύτερον ὁ Αἰσχύλος, τὸν δὲ τρίτον προσέθηκεν ὁ Σοφοκλῆς, ὃν ἀπεδέξατο καὶ ὁ Αἰσχύλος. Διεκρίνοντο δ' οὗτοι εἰς τρία, καὶ ὠνομάζοντο κατά γε τὴν ἀξίαν τοῦ προσώπου, ὅπερ ὑπεκρίνοντο, ὁ μέν, πρωταγωνιστής, ὁ δέ, δευτεραγωνιστής, ὁ δέ, τριταγωνιστής. Καὶ ὁ μὲν πρωταγωνιστὴς ὑπεκρίνετο τὸ πρῶτον τοῦ δράματος πρόσωπον,

(1) Ἀριστ. Ποιητ. Δ.
(2) Σχολ. Ἀριστ. Σφηκ. 54.
(3) Ἀθην. Β. 40.

Digitized by Google

ὅπερ ἐῤῥωμένως ἠγωνίζετο πρὸς τὰς θεηλάτους συμφορὰς καὶ δεινὰς περιπετείας τοῦ βίου, ὁ δὲ δευτεραγωνιστὴς ἐξήγειρεν εἰς τὴν καρδίαν τοῦ πρωταγωνιστοῦ λυπηρὰ ἢ χαρμόσυνα αἰσθήματα, καθ' ἃς ἤγγελλεν αὐτῷ ἀγγελίας, ὁ δὲ τριταγωνιστὴς ἐπηύξανε τὰ δεινὰ τοῦ ἥρωος τοῦ δράματος διὰ τοῦ ἀπαθοῦς αὐτοῦ τρόπου. Οἱ αὐτοὶ δὲ τρεῖς ὑποκριταὶ ὑπεκρίνοντο καὶ τἄλλα τοῦ δράματος πρόσωπα, διὰ τῆς ἀλλαγῆς ὧν περιετίθεντο προσωπείων, ὧν ἡ χρῆσις προῆλθεν ἐξ αὐτῶν τῶν εὐθύμων ἑορτῶν τοῦ Διονύσου, καθ' ἃς οἱ τοῦ θεοῦ θιασῶται καὶ γελοίως ἐνεδύοντο, καὶ τὰ πρόσωπα τρυγίᾳ ἔχριον, καὶ φύλλοις αὐτὰ ἐκάλυπτον, ἀνθ' ὧν ὕστερον, τοῦ δράματος βελτιωθέντος, περιεβάλλοντο προσωπεῖα ἐξ ὀθόνης κατασκευαζόμενα, ἅτινα ὕστερον ἐτελειοποίησεν ὁ Αἰσχύλος, ὡς λέγεται, διότι οὗτος καὶ εὐρύχωρα κατεσκεύασεν αὐτά, ὥστε νὰ καλύπτωσιν ὅλην τὴν κεφαλήν, καὶ τρίχας αὐτοῖς περιέθηκεν, ἐξ ὧν ἱκανῶς ὀγκώδη ἐγίνοντο. Ἐδηλοῦτο δὲ ἐκ τῆς κατασκευῆς τοῦ προσωπείου ἀνὴρ ἢ γυνή, γέρων ἢ νέος.

Πλὴν δὲ τῶν εἰρημένων ὑποκριτῶν παρῆσαν ἐπὶ τῆς σκηνῆς καὶ ἄλλα πρόσωπα τοῦ δράματος, ἅτινα πρόσωπα κωφά, ἢ κενὰ λέγονται.

Οἱ δ' ὑποκριταὶ ἐκ παντὸς τρόπου ἐζήτουν, ἅτε δὴ σχήματα ἡρώων μιμούμενοι, οἷον νῦν μὲν Ἀγαμέμνονος, ἄλλοτε δὲ Φιλοκτήτου καὶ Ὀδυσσέως, καὶ ἄλλοτε ἄλλων κατὰ τὰς χρείας τῶν δραμάτων, νὰ φαίνωνται ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἐξοχώτεροι τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, διὸ ἐφόρουν χιτῶνα μὲν ποδήρη καὶ ταινίαις χρυσαῖς πεποικιλμένον, ὑποδήματα δὲ βαρέα καὶ ὑψηλὰ ὑπεδέοντο, ἅτινα κοθόρνους ἐκάλουν, ἐπέκειντο δὲ κράνη πάνυ κεχηνότα, καὶ ἄλλα προσεξεύρισκον αὐξητικὰ σώματος· πρὸς δὲ ἐπεμελοῦντο οὗτοι ὅπως ἔχωσι φωνὴν μεγάλην καὶ λαμπράν.

Ἡ ἐν πίνακι ΙΒ 101 εἰκὼν δεικνύει δύο ὑποκριτὰς

τραγῳδίας, οἵτινες φοροῦσι κοθόρνους, καὶ εἰσὶν ἐσκευασμένοι, καθ' ὃν εἴπομεν τρόπον. Ἡ δὲ ἐν τῷ αὐτῷ πίνακι 102 εἰκὼν δεικνύει δύο ὑποκριτὰς σατυρικοῦ δράματος, ὧν ὁ μέν ἐστιν ὁ Ἡρακλῆς, ὁ δ' ἕτερος Σειληνὸς, ὡς ἐκ τῆς σκευῆς αὐτῶν δῆλον· ἀμφότεροι δ' ἔχουσιν ἐν τῇ δεξιᾷ πρέπον τῷ σατυρικῷ δράματι προσωπεῖον.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΧΟΡΟΥ ΤΗΣ ΤΡΑΓῼΔΙΑΣ.

§. 302. Χορὸς ἦν τὸ πρῶτον πλῆθός τι παίδων ἢ ἀνδρῶν, οἵτινες ἐν τῇ ἑορτῇ θεοῦ τινος, ἰδίᾳ τοῦ Διονύσου, ὠρχοῦντο κύκλῳ περὶ τὸν καίοντα βωμὸν αὐτοῦ καὶ ᾖδον τὸν διθύραμβον, ἐξ οὗ προῆλθεν, ὡς προεδηλώθη, ἡ τραγῳδία καὶ ἡ κωμῳδία· εἶτα δὲ ὁ χορὸς ἀπετελεῖτο ἐξ ὡρισμένου πλήθους χορευτῶν, οἷον ὁ χορὸς τοῦ δράματος συνίστατο ἐκ δώδεκα, ἀπὸ δὲ τοῦ Σοφοκλέους ἐκ δέκα καὶ πέντε χορευτῶν, οἵτινες ἐτάσσοντο εἰς τετράγωνον σχῆμα ἐπὶ τῆς ὀρχήστρας, ὅπου ἐκινοῦντο καὶ ἐξετέλουν τοὺς ἑλιγμούς. Διῃρεῖτο δὲ ὁ χορὸς εἰς δύο ἡμιχόρια, ὧν ἑκάτερον εἶχεν ἡγεμόνα, κορυφαῖον καλούμενον, ὃς διελέγετο αὐτὸς ἀντὶ τοῦ χοροῦ πρὸς τοὺς ὑποκριτὰς, καὶ ὅτε κατήρχετο, συνεπήχει ἅπας ὁ χορός. Παντὸς δὲ τοῦ χοροῦ ἡγεῖτο εἷς χορηγός. Ὅτε ὁ χορὸς εἰσῄει διὰ τῶν παρόδων τοῦ θεάτρου, ᾖδε τὸ τοῦ δράματος μέρος, ὅπερ καλεῖται πάροδος· εἰς δὲ τὰς διαναπαύσεις καὶ στάσεις, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ δράματος, ὅτε οἱ ὑποκριταὶ ἀπῆσαν, ᾖδε τὸ στάσιμον. Λέγω δὲ μέρος τῆς τραγῳδίας, διότι τὰ ἀρχαῖα δράματα δὲν διῃροῦντο εἰς πράξεις, ὡς αἱ τραγῳδίαι τῶν νεωτέρων, ἀλλ' εἰς μέρη, ἅτινα ἱκανῶς σαφῶς ὁρίζεται ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ ποιητικῇ λέγων ὧδε· «πρόλογος, ἐπεισόδιον, ἔξοδος, χορικόν. Καὶ τούτου τὸ μὲν, πάροδος· τὸ δὲ, στάσιμον. Κοινὰ μὲν οὖν ἁπάντων ταῦτα. Ἴδια δὲ, τὰ ἀπὸ τῆς σκηνῆς καὶ κομμοί. Ἔστι δὲ πρόλογος μὲν, μέρος ὅλον τραγῳδίας τὸ πρὸ χοροῦ παρό-

Digitized by Google

δου. Ἐπεισόδιον δὲ, μέρος ὅλον τραγῳδίας τὸ μεταξὺ ὅλων χορικῶν μελῶν. Ἔξοδος δὲ, μέρος ὅλον τραγῳδίας μεθ' ὃ οὐκ ἔστι χοροῦ μέλος. Χορικοῦ δὲ, πάροδος μὲν, ἡ πρώτη λέξις ὅλου χοροῦ, στάσιμον δὲ, μέλος χοροῦ τὸ ἄνευ ἀναπαίστου καὶ τροχαίου. Κομμὸς δὲ θρῆνος κοινὸς χοροῦ καὶ ἀπὸ σκηνῆς».

Ἐν τοῖς στασίμοις ὁ ῥυθμός ἐστι σεμνὸς καὶ μεγαλοπρεπὴς, οἵῳ ῥυθμῷ κέχρηται ὁ Πίνδαρος. Ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὁ χορὸς φιλεῖ τὸν πάθους δηλωτικὸν δόχμιον, εἰς δὲ τὰς ἐμβατηρίους κινήσεις τοὺς ἀναπαίστους, εἰς δὲ τὰς ἐμβριθεῖς ἀπαγγελίας τὸ ἑξάμετρον. Ἦδε δ' ἀεὶ ὁ χορὸς πρὸς κιθάραν, ἢ λύραν, ἢ αὐλόν· ἡ δ' ὄρχησις αὐτοῦ ἦν καὶ αὐτὴ σεμνὴ, καὶ ἐλέγετο ἐμμέλεια· παρενέπιπτον ὅμως εἰς αὐτὴν καὶ βραχέα μὲν, ἐλαφρὰ δέ τινα καὶ ζωηρὰ ὀρχηστικὰ ᾄσματα, ἅτινα ὑπορχήματα καλοῦνται. Οἱ χορευταὶ δ' ἡμιλλῶντο πρὸς ἀλλήλους, καὶ διὰ τῶν λαμπρῶν στολῶν, καὶ διὰ τῶν ἐπιδεξίων ὀρχήσεων, καὶ διὰ τῶν μετὰ χάριτος ᾠδῶν. Ἡ ἐν ἅπασι τοῖς εἰρημένοις ἐπιδεξιότης τῶν ὑποκριτῶν ἐκρέματο ἐκ τοῦ χορηγοῦ, ὅστις ἐκ παντὸς τρόπου ἐφιλοτιμεῖτο νὰ προγυμνάζῃ καὶ διδάσκῃ αὐτοὺς πρὸ τῆς ἐν τῷ θεάτρῳ τοῦ δράματος διδασκαλίας. Ἡ ἐν πίνακι ΙΒ 103 εἰκὼν δηλοῖ χορηγεῖον ἢ διδασκαλεῖον, οὗ ἐν τῷ μέσῳ κάθηται ἐπὶ θρόνου γέρων καὶ φαλακρὸς χορηγὸς, ὅστις φέρει ἐν τῇ δεξιᾷ προσωπεῖα· περὶ αὐτὸν δ' ἵστανται ὑποκριταὶ, νεβρίδας ἐνδεδυμένοι καὶ προσέχοντες αὐτῷ διδάσκοντι τὰ περὶ τοῦ σατυρικοῦ δράματος· εἷς δέ τις παρίσταται φυσῶν αὐλοὺς, ἕτερος δὲ ὄπισθεν τοῦ χορηγοῦ ἐνδύεται, ὑπηρετούμενος ὑπὸ δούλου, ἐπὶ δὲ τῆς πλησίον κειμένης τραπέζης κεῖται προσωπεῖον.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΥΠΟΚΡΙΤΩΝ ΤΗΣ ΚΩΜΩΔΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΚΕΥΗΣ ΑΥΤΩΝ.

§. 303. Μία ἀεὶ ἐν τῷ Ἀθήνησι θεάτρῳ τοῦ Διονύ-

σου ἐδιδάσκετο κωμῳδία, οὐχὶ δὲ τρεῖς ὁμοῦ, ὡς ἐγίνετο εἰς τὰς τραγῳδίας. Ἡ δὲ διάθεσις καὶ οἰκονομία τῆς σκηνῆς καὶ τῆς ὀρχήστρας εἰς τὰς κωμῳδίας ἦν ἡ αὐτὴ καὶ ἡ εἰς τὰς τραγῳδίας, πλὴν ὅτι ἡ σκηνὴ τῆς κωμῳδίας ἐδήλου ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὁδὸν, ἢ ἄλλο τι δημόσιον μέρος, ὅπου διῆγον καὶ συνωμίλουν οἱ πολῖται· διὰ τοῦ ἐκκυκλήματος ὅμως πολλάκις ἐξεφαίνετο καὶ ἡ ἐντὸς οἰκία. Ὡς δὲ τὰ τοῦ δράματος πρόσωπα τρεῖς ὑπεκρίνοντο ὑποκριταὶ, οὕτω καὶ τὰ τῆς κωμῳδίας τρεῖς ὑπεκρίνοντο· οἱ αὐτοὶ δ' ὑπεκρίνοντο καὶ τἄλλα τῆς κωμῳδίας πρόσωπα διὰ τῆς συχνῆς ἀλλαγῆς τῶν προσωπείων, ἅτινα διέφερον τῶν τῆς τραγῳδίας· διότι τὰ τῶν κωμικῶν προσωπεῖα τὰ μὲν παλαιὰ εἴκαζον τοῖς κωμῳδουμένοις οὕτως, ὥστε ὁ κωμῳδούμενος κατάδηλος ἐγίνετο ἐκ τῆς τοῦ προσωπείου ὄψεως· ὕστερον ὅμως κατεσκεύαζον αὐτὰ πρὸς τὸ γελοιότερον, οἷον αἱ μὲν ὀφρῦς αὐτῶν ἦσαν δασεῖαι καὶ ἐπηρμέναι, τὰ δὲ στόματα μεγάλα καὶ ἐξεστραμμένα, καὶ παραπολὺ τῆς τῶν ἀνθρώπων φύσεως ἐξηλλαγμένα· ὁμοίως δὲ καὶ τὸ ἔνδυμα αὐτῶν διέφερε τοῦ τῶν τραγικῶν ὑποκριτῶν· ἐφόρουν, λέγω, χιτωνίσκους, ἀναξυρίδας ποικίλας, καὶ πολλὰ ἄλλα ἀλλόκοτα καὶ παγγέλοια· ὑποδήματα δὲ ταπεινὰ καὶ λεπτὰ, ὅπως φαίνωνται βραχύτεροι τῶν τραγικῶν καὶ ἀνθρωπινώτεροι.

Ἡ ἐν πίνακι ΙΒ 104 εἰκὼν δηλοῖ γελοίαν τινὰ πρᾶξιν, ἣν δύο ὑποκριταὶ ἀρχαίας κωμῳδίας ὑποκρίνονται, ὧν ὁ ἕτερός ἐστι βραχὺς, ὑπόπαχυς καὶ προγάστωρ, ἐξ οὗ δὲ φέρει ῥοπάλου, δῆλον γίνεται ὅτι ὑποκρίνεται τὸν Ἡρακλέα, ἐν καλάθῳ φέροντα τοὺς Κέκρωπας, οὓς ἐπιδεικνύει τῷ ἑτέρῳ ὑποκριτῇ, ὅστις μιμεῖται ἡγεμόνα ἐπὶ θρόνου καθήμενον, ὡς ἔστιν εἰκάσαι ἐκ τοῦ σκήπτρου, ὅπερ φέρει ἐν χερσὶ, καὶ παγγέλοιον καὶ τοῦτον σχῆμα ἔχοντα.

Digitized by Google

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΧΟΡΟΥ ΤΗΣ ΚΩΜΩΔΙΑΣ.

§. 304. Ὁ χορὸς τῶν κωμῳδιῶν συνίστατο ἐξ εἴκοσι καὶ τεσσάρων χορευτῶν, οἵτινες ἐτάσσοντο ἐν σχήματι τετραγώνου, κατὰ τέσσαρας στίχους, ὧν ἕκαστος εἶχεν ἓξ χορευτάς· εἰσιὼν δ' οὗτος εἰς τὴν ὀρχήστραν ᾖδε τὴν πάροδον, ἥτις οὐκ ἦν τελεία καὶ τεχνικὴ, καθὼς ἡ τῶν δραμάτων πάροδος· ὁμοίως δὲ καὶ τὰ στάσιμα τῆς κωμῳδίας ἦσαν ἧττον μεγαλοπρεπῆ ἢ τὰ τοῦ δράματος. Σπουδαιότατον δὲ μέρος τῆς κωμῳδίας ἦν ἡ παράβασις· ἐκάλουν δὲ παράβασιν τὴν ἀπὸ τῆς σκηνῆς πρὸς τὸ θέατρον στροφὴν τοῦ χοροῦ, καὶ τὴν παρέλασιν αὐτοῦ πρὸς τὰ κατώτατα ἑδώλια τῶν θεατῶν· ἡ δὲ παράβασις διῃρεῖτο εἰς μέρη· οἷον πρῶτον μὲν εἰς τὸ κομμάτιον, ὅπερ ἦν βραχύ τι, ὡς καὶ τὸ ὄνομα δηλοῖ, ἐμβατήριον ᾆσμα, δεύτερον δὲ εἰς τὸ μακρὸν, τρίτον δὲ εἰς τὴν στροφὴν καὶ ἀντιστροφὴν, μετὰ δὲ ταῦτα εἰς τὸ ἐπίῤῥημα καὶ ἀντεπίῤῥημα· διὰ δὲ τοῦ μακροῦ, ὅπερ καὶ πνῖγος καλεῖται ἐκ τοῦ συμβαίνοντος τοῖς μακρὰν ᾠδὴν ἀπνευστὶ προφέρουσιν, ὁ ποιητὴς διελέγετο διὰ τοῦ χοροῦ πρὸς τὸ θέατρον περὶ πραγμάτων ξένων τῆς ὑποθέσεως, οἷον περὶ τῶν αὐτοῦ ποιημάτων τε καὶ πολιτικῶν φρονημάτων, καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν πρὸς τὴν πόλιν, καὶ περὶ ἄλλων. Ἡ δὲ τοῦ χοροῦ ὄρχησις ἐκαλεῖτο κόρδαξ, οὗτινος αἱ κινήσεις λίαν ἄσεμνοι ἦσαν καὶ ἀκόλαστοι, διὸ καὶ ὁ Θεόφραστος καλεῖ αὐτὸν ὄρχησιν κραιπαλώδη καὶ ἀπονενοημένων ἀνθρώπων.

Ἡ στολὴ δὲ τοῦ χοροῦ ἦν καὶ αὐτὴ ἀλλόκοτος· θαυμαστὰ δὲ μάλιστα τοῖς θεαταῖς ἐγίνοντο τὰ γνωρίσματα, ἅτινα ὁ Ἀριστοφάνης ἰδίᾳ περιετίθει τῷ χορῷ, οἷον πτέρυγας καὶ κέντρα καὶ ἄλλα τινὰ, ὅτε παρεισῆγε χορὸν ὀρνίθων, σφηκῶν, νεφελῶν καὶ ἄλλων.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ θεάτρου καὶ συντόμως περὶ τῆς

Digitized by Google

ἐν αὐτῷ διδασκαλίας τῶν δραμάτων· νῦν δὲ μεταβῶμεν καὶ εἰς τἄλλα τῆς τέχνης εἴδη.

ΠΕΡΙ ΠΛΑΣΤΙΚΗΣ.

§. 305. Πλαστικὴ λέγεται ἡ τέχνη τοῦ κατασκευάζειν ἀγάλματα καὶ ἀνδριάντας ἐξ εὐχρήστου ὕλης, ἥτις ἦν τὰ πρῶτα ἡ εὔπλαστος ἄργιλος, ἀφ' οὗ καὶ ἡ τέχνη ὠνομάσθη· ὕστερον δὲ ξύλον, λίθος, χαλκός, χρυσὸς καὶ ἄλλα. Παλαιότατα πλαστικῆς ἔργα ἦσαν, πλὴν τῶν ἐκ πηλοῦ ἀγαλμάτων, καὶ σκεύη ἐκ ξύλου, οἷον ἕδραι, κλίναι, λάρνακες καὶ τὰ παρόμοια, ἅτινα οἱ τεχνῖται διὰ λεπτῶν ὀργάνων ξέοντες ἐπιτηδείως ἐτόρνευον· τὰ δ' ἐγγεγλυμμένα μέρη αὐτῶν ἐκόσμουν χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ καὶ ἐλέφαντι καὶ ἠλέκτρῳ ὡς ἐξ Ὁμήρου μανθάνομεν, παρ' ᾧ καὶ ἔργων ἐκ μετάλλων γίνεται μνεία, οἷον ὅπλων, ἐκπωμάτων, τριπόδων καὶ ἄλλων, πρὸς δὲ καὶ κεραμευτικῆς ἔργων πολλῶν καὶ καλῶν.

§. 306. Εἰκόνες θεῶν ἐκ λίθου ἐγένοντο ὕστερον· αἱ πρῶται δ' αὐτῶν εἰκόνες ἦσαν ἁπλᾶ καὶ ἄμορφα σύμβολα, οἷον λίθοι ἀκατέργαστοι, οὓς ἐκάλουν ἀργούς (1), σωρός τις λίθων, οὓς ἐκάλουν ἑρμαῖα (2), πρὸς δὲ δόρατα, κίονες καὶ τὰ παρόμοια (3), ἅτινα οἱ ἱερεῖς καθιέρουν διὰ τῆς δημοσίας ἱδρύσεως, καὶ ἅτινα οἱ λαοὶ ἐνόμιζον καὶ ἐπίστευον ὡς θεούς (4), ταῦτα διακοσμούμενα καὶ καλλυνόμενα ὠνομάζοντο ἀγάλματα. Ὕστερον δὲ ἐκ τῆς προσθήκης κεφαλῆς ἐπί τινος τετραγώνου κίονος καὶ κώλων ἀνάρθρων, προῆλθεν ἡ τετράγωνος ἐργασία ἢ ὁ Ἑρμῆς, δι' οὗ ὀνόματος ἐδήλουν πρῶτον τὸν παρὰ Πελασγοῖς τιμώμενον Ἑρμῆν, εἶτα δὲ καὶ ἄλλους θεοὺς τῆς αὐτῆς ἐργασίας.

---

(1) Ἰδὲ Παυσ. 9, 27, 1. 38, 1.
(2) Σουΐδ. λ. Ἑρμαῖον.
(3) Παυσ. 9, 40, 6.
(4) Ἰδὲ K. O. Mueller Arch. s. 45.

Digitized by Google

§. 307. Πρῶτοι δὲ οἱ ξυλογλύπται κατεσκεύασαν εἴδωλα θεῶν, ἅτινα ἐκαλοῦντο ξόανα· τούτων ὅμως τὰ σκέλη ἦσαν συμβεβηκότα, αἱ χεῖρες κεκολλημέναι ταῖς πλευραῖς, τὰ δὲ ὄμματα μεμυκότα (¹). Οἱ τεχνῖται ἐδίδασκον τοὺς υἱοὺς τὴν τέχνην, καὶ οὗτοι πάλιν τοὺς ἀπὸ τοῦ γένους αὐτῶν, ὥςτε τῷ ὀνόματι Δαιδάλῳ ἐδηλοῦτο πλῆθος τεχνιτῶν ἐξ Ἀθηνῶν ἢ ἐκ Κρήτης, τῷ δὲ Σμίλιδι ἐξ Αἰγίνης (²). Ἀγάλματα δὲ ἐκ μετάλλου κατεσκευάζοντο πολὺ ὕστερον, ἀφ' οὗ ὁ ἐκ Σάμου Ῥοῖκος καὶ ὁ τούτου υἱὸς Θεόδωρος ἐπενόησαν τὴν τέχνην τοῦ χωνεύειν τὸν χαλκόν· τὰ τούτων ὅμως ἔργα ἦσαν κακόζηλα (³). Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ πηλοπλάθοι ἔπλασσον θεοὺς πηλίνους, οὓς ἐλάτρευον ἔχοντες ἐν ταῖς οἰκίαις. Πρῶτα δὲ ἐκ λίθου ἔργα εἰσὶν οἱ πρὸ τῶν πυλῶν τῶν Μυκηνῶν λέοντες, καί τις κακότεχνος ἐν Ἄργει Γοργόνος κεφαλή.

§. 308. Ἀπὸ δὲ τοῦ 580—460 ἔτους π. Χ. πολὺ προκόπτει ἡ πλαστικὴ ἐν πολλαῖς Ἑλληνικαῖς πόλεσιν, ἔνθα ἱδρύθησαν σχολεῖα καὶ ἐργαστήρια τεχνῶν, ἐξ ὧν ἐξῆλθον πολλοὶ τεχνῖται, ὧν ὀνομαστοὶ ἦσαν οἱ ἐκ Κρήτης Δίποινος καὶ Σκύλλις, οἵτινες ἐποίησαν ἔργα ἐκ μαρμάρου· ὁμοίως δὲ κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους προήχθησαν καὶ τὰ ἐκ χαλκοῦ ἔργα. Χαλκοπλάσται λόγου ἄξιοι ἐγένοντο ἄλλοι τε πολλοὶ καὶ ὁ ἐξ Αἰγίνης Κάλλων, καὶ ὁ ἐκ Σικυῶνος Ὀνάτας, καὶ οἱ ἐξ Ἄργους Κάναχος καὶ Ἀριστοκλῆς καὶ Ἀγελάδας. Πρὸς τὰ ξύλινα σκεύη ἐκ πολλοῦ ἤδη ἐπατάλουν λεπτὰ μέταλλα, ἅτινα πρῶτον μετρίως ἐθέρμαινον, εἶτα ἤλαυνον λεπτῶς· ἡ τέχνη αὕτη μετὰ τῆς ξυλογλυφίας ἀπετέλεσαν τὴν ὕστερον τορευτικὴν καλουμένην τέχνην. Ἀπὸ δὲ τῶν σκευῶν ἐτράπησαν πρὸς τὰ τῶν θεῶν ξόανα· τούτων δὲ τὰ

(¹) Ἰδὲ Διοδ. 4, 76·
(²) Ἰδὲ K. O. Muell. Arch. 47.
(³) Παυσ. 10, 38, 3.

Digitized by Google

ἄκρα, τὴν κεφαλὴν, τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας ἐποίουν ἐκ πολλοῦ ἤδη ἐκ λίθων (1), εἶτα δὲ ἐπατάλουν αὐτὰ διὰ πετάλων λεπτοτάτων ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος, οὕτως δὲ ἀπετελεῖτο εὐπρεπές τι ἔργον.

§. 309. Ἀπὸ δὲ τῆς 58 ὀλυμπιάδος ἤρξαντο νὰ ἱδρύωσιν ἀνδριάντας τοῖς ἀθληταῖς· πρὸς δὲ τιμῶντες ἄνδρας ἐξόχους ἔστηνον αὐτοῖς χαλκοῦς ἀνδριάντας, οἷοι ἦσαν οἱ τοῦ Ἁρμοδίου καὶ Ἀριστογείτονος καὶ ἄλλων ἐπιφανῶν ἀνδρῶν· πρὸς δὲ ἀνετίθεσαν τοῖς θεοῖς ἀναθήματα, ἰδίᾳ τρίποδας· ὁμοίως δὲ καὶ ἀνάγλυφα ἔξωθεν τῶν ναῶν αὐτῶν ἐποίουν, ἅτινα ἐδήλουν τὰ περὶ τοῦ θεοῦ μυθολογούμενα· ἅπαντα δὲ ταῦτα παρεῖχον ἀφορμὴν τοῖς καλλιτέχναις ν' ἀσκῶσι τὴν τέχνην. Ἐκ τῶν χρόνων ἐκείνων περιεσώθησαν ἡμῖν αἱ μετόπαι τοῦ ἐν Σικελίᾳ ναοῦ τοῦ Σελινοῦντος, αἵτινες κεῖνται νῦν ἐν τῷ ἐν Πανόρμῳ μουσείῳ, καὶ ἀγάλματα, ἅτινα ἐκόσμουν τὰ ἀετώματα τοῦ ἐν Αἰγίνῃ ὀνομαστοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, ἅτινα κεῖνται νῦν ἐν Μονάχῳ (2). Τὰ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔργα ἦσαν « ἀπεσφιγμένα, κατὰ Λουκιανὸν, » καὶ νευρώδη καὶ σκληρὰ καὶ ἀκριβῶς ἀποτεταμένα » ταῖς γραμμαῖς (3) ».

§. 310. Θαυμαστῶς δὲ προήχθη καὶ ἐτελειώθη ἡ πλαστικὴ ἀπὸ τοῦ 460—336 π. Χ. καθ' ὃν χρόνον συμπίπτει ἡ ἐκ τῶν Μηδικῶν πολέμων προελθοῦσα δόξα καὶ δύναμις τῆς Ἑλλάδος, ἰδίᾳ δὲ ὁ μετεωρισμὸς τῶν Ἀθηνῶν· κατὰ τὸν εἰρημένον χρόνον ἐγένοντο πολλοὶ καὶ ὀνομαστοὶ τεχνῖται, ὧν τὰ ἔργα γίνονται ἀμίμητα καὶ ἀνέφικτα· οἷος ἦν ὁ ἐξ Ἀθηνῶν Κάλαμις, ὃς ἐποίησε σεμνὰ καὶ μεγαλοπρεπῆ θεῶν ἀγάλματα, καὶ χαριεστάτας γυναῖκας, οἷα ἦν ἡ Σοσάνδρα, ἧς ἐπῃνεῖτο τὸ

(1) Ἰδὲ Παυσ. 2, 4, 1. 6, 25, 4,
(2) Ἰδὲ Muell. Arch. s. 67.
(3) Ἰδὲ Λουκ. Ῥητ. διδάσ. 9.

Digitized by Google

λεπτὸν καὶ λεληθὸς μειδίαμα, καὶ τὸ εὐσταλὲς καὶ κόσμιον τῆς ἀναβολῆς (1), καὶ ὁ Ῥηγῖνος Πυθαγόρας, οὗτινος ἐθαυμάζετο ὁ ἐν τοῖς ἔργοις ῥυθμὸς καὶ ἡ τῶν μυῶν καὶ φλεβῶν συμμετρία καὶ ἡ ἐπιχάριτος διάθεσις τῆς κόμης (2) Πάντων δὲ τῶν τεχνιτῶν εὐφυέστατος καὶ ἐξοχώτατος ἐγένετο ὁ κατὰ τὰ 485 π. Χ. γεννηθεὶς Φειδίας ὁ Ἀθηναῖος, ὃν ὁ μεγαλεπίβολος Περικλῆς ἐπέστησεν ἀρχιτέκτονα ἁπάντων τῶν ἐπ' αὐτοῦ Ἀθήνησιν οἰκοδομηθέντων ἐνδόξων οἰκοδομημάτων· οὗτος ἔχων περὶ αὐτὸν, κατὰ Πλούταρχον, πολλοὺς τέκτονας, πλάστας, χαλκοτύπους, λιθουργοὺς, βαφεῖς, χρυσοῦ μαλακτῆρας καὶ ἐλέφαντος, ζωγράφους, ποικιλτὰς, τορευτὰς καὶ ἄλλους, ἐποίησε πολλὰ καὶ ὀνομαστὰ ἔργα, ὧν ἡ ἐργασία γίνεται ἀμίμητος καὶ ἀνέφικτος. Τούτου δὲ ὀνομαστὰ ἔργα ἦσαν, πλὴν ἄλλων, καὶ τὸ ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος πεποιημένον ἄγαλμα τῆς παρθένου Ἀθηνᾶς, ἧς τὸ ὕψος ἦν 26 ποδῶν· τοῦ θαυμαστοῦ τούτου ἔργου ἐπῃνεῖτο τὸ μεγαλοπρεπὲς καὶ ἤρεμον. Τὸ ὀνομαστότατον δὲ καὶ θαυμαστότατον ἔργον τοῦ Φειδίου ἦν ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ Ζεὺς κατανεύων· οὗτος ἐκάθητο ἐπὶ θρόνου ἐκ κέδρου πεποιημένου, ὅστις ἐκοσμεῖτο ὑπὸ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος καὶ πολυτίμων λίθων· τοῦ ἀνδρῶν τε θεῶν τε ἄνακτος τούτου τὰ μὲν ἄνω γυμνὰ τοῦ σώματος ἦσαν ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος, τὰ δ' ἄλλα ἐκάλυπτε χρυσοῦς πέπλος, ἐν ᾧ ἄνθη Πάναινος ἔγραψεν· ἐπὶ δὲ τῆς κεφαλῆς ἐφόρει στέφανον χρυσοῦν ἐξ ἐλαίας, ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ σκῆπτρον πολύτιμον, ἐφ' οὗ ἀετὸς ἐκάθητο, ἐν δὲ τῇ δεξιᾷ Νίκην· ἦν δὲ τὸ ἄγαλμα ὑψηλὸν 40 ποδῶν, ἡ δὲ βάσις ἐφ' ἧς ἠρείδετο 12· τὸ ἐξαίρετον καὶ μεγαλοπρεπέστατον τοῦτο ἄγαλμα, ὅπερ δικαίως ἐλογίζετο ἐν τοῖς θαύμασι τῶν ἀρχαίων (3),

(1) Ἰδὲ Λουκ. Εἰκ. 6.
(2) Πλιν. XXXIV 19.
(3) Ἰδὲ Στράβ. Η, 353. Δίων. Χρυσος. ΙΒ' Ὀλυμπ.

Digitized by Google

λέγουσιν ὅτι μετεκομίθη εἰς Βυζάντιον, ὅπου πιθανῶς κατεστράφη ὑπὸ τῶν ἀγρίων χειρῶν τῶν ἐκπορθησάντων τὴν Κωνσταντινούπολιν Φράγκων. Ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Φειδίου, οὗ ἐπηνεῖτο τὸ σεμνὸν καὶ μεγαλότεχνον καὶ ἀξιωματικόν, εἰσὶν μέρος τῶν μετοπῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Θησέως καὶ τοῦ Παρθενῶνος. Τῷ Φειδίᾳ ἐφάμιλλος ἦν ὁ ἐκ Σικυῶνος Πολύκλειτος· οὗ ἔργα ἦσαν, πλὴν ἄλλων, καὶ ἡ ἐν τῷ ἐν Ἄργει Ἡραίῳ χρυσοελεφαντίνη Ἥρα· ὁ Πολύκλειτος ἐτελείωσεν ἰδίᾳ τὴν χαλκοπλαστικήν, ἐν ᾗ ἐποίει νέων ἀθλητῶν ἔργα, ὧν ὀνομαστότερον ἦν ὁ Δορυφόρος, ὅστις ὑπὸ τῶν τεχνιτῶν ὡρίσθη ὡς κανὼν ἀναλογίας ἀθλητικοῦ σώματος. Ἕτερος γνώριμος τεχνίτης ἦν ὁ ἐξ Ἐλευθερῶν Μύρων, οὗ ἔργα ὀνομαστὰ ἦσαν ἡ χαλκῆ μυκωμένη βοῦς, ὁ δολιχοδρόμος, ὁ Δισκοβόλος, ὁ Ἡρακλῆς καὶ ἄλλα ἔργα. Ἐκ τῶν σχολῶν τούτων καὶ ἄλλων γνωρίμων τεχνιτῶν ἐξῆλθον πολλοὶ καὶ ἐπαινετοὶ τεχνῖται.

§. 311. Ἀπὸ δὲ τοῦ 392—352 ἡ πλαστικὴ μεταπίπτει ἀπὸ τοῦ σεμνοῦ καὶ μεγαλοπρεποῦς εἰς τὸ κομψὸν καὶ θηλυπρεπές. Ὀνομαστοὶ περὶ τοὺς χρόνους τούτους τεχνῖται ἦσαν ὁ ἐκ Πάρου Σκόπας· οὗτος εἰργάζετο ἔργα ἐκ τῶν περὶ Διονύσου καὶ Ἀφροδίτης μυθολογουμένων. Ἔργον περίφημον αὐτοῦ λέγεται ἡ μετὰ τῶν παίδων Νιόβη. Μετὰ τὸν Σκόπαν τάσσεται ὁ ἀπὸ τοῦ 364 π. Χ. γενόμενος Πραξιτέλης ὁ Ἀθηναῖος· οὗτος εἰργάσατο ἔργα ἐκ τῶν περὶ Ἀφροδίτης καὶ Ἔρωτος καὶ Βάκχου μυθολογουμένων. Ὀνομαστὰ τούτου ἔργα ἐκ μαρμάρου μνημονεύονται ἡ ἐν Κνίδῳ ἀκάλυπτος Ἀφροδίτη, ἧς τὸ κάλλος ἐμφανίζων ὁ ἀγχίνους Λουκιανός, λέγει, πλὴν ἄλλων, καὶ τάδε· « Σεσηρότι γέλωτι » μικρὸν ὑπομειδιῶσα. — Ὀφρύων τὸ εὔγραμμον καὶ » τῶν ὀφθαλμῶν τὸ ὑγρὸν ἅμα τῷ φαιδρῷ καὶ κεχαρι» σμένῳ. — Πᾶν δὲ τὸ κάλλος αὐτῆς ἀκάλυπτον, οὐδε» μιᾶς ἐσθῆτος ἀμπεχούσης, γεγύμνωται, πλὴν ὅσα τῇ

» ἑτέρᾳ χειρὶ τὴν αἰδῶ λεληθότως ἐπικρύπτειν.—Μηροῦ » τε καὶ κνήμης ἐπ' εὐθὺ τεταμένης ἄχρι ποδὸς ἠκριβω- » μένοι ῥυθμοί (1) ». Πρὸς δὲ ποιήματα ὀνομαστὰ τοῦ Πραξιτέλους ἦσαν ἡ ἐνδεδυμένη Ἀφροδίτη τῶν Κώων, ὁ ἐν Θεσπιαῖς Ἔρως, καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ καλὰ πλάσματα αὐτοῦ λίθινα, οἷς ἄκρως, κατὰ τὴν κρίσιν τῶν ἀρχαιολόγων, κατέμιξεν οὗτος τὰ τῆς ψυχῆς πάθη. Μιμηταὶ τοῦ Πολυκλείτου ἐγένοντο ὁ Εὐφράνωρ, καὶ ὁ χαλκοπλάστης Λύσιππος· οὗτοι προὐθυμήθησαν ἰδίᾳ νὰ παραστήσωσι ἀθλητῶν καὶ ἡρώων ῥώμην καὶ εὐεξίαν. Πρὸς δὲ ἐποίουν ἀνδριάντας καὶ εἰκόνας κραταιῶν ἡγεμόνων, ἐν αἷς ἐπῃνεῖτο ἰδίᾳ ὁ Λύσιππος, οὗτινος τὰ πλάσματα ἐγίνοντο μετὰ πολλῆς εὐρυθμίας καὶ χάριτος, ἰδίᾳ δὲ ἐθαυμάζετο ἡ τῶν εἰκονιζομένων ἀναστολὴ τῆς κόμης· διὸ καὶ ὁ μέγας Ἀλέξανδρος τῷ Λυσίππῳ ἐπέτρεψε νὰ ποιῇ τοὺς ἀνδριάντας αὐτοῦ· ἐπὶ ἑνὸς τῶν ὀνομαστοτέρων ἀνδριάντων τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὃς ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Λυσίππου, ἄνω βλέπων πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ ἡσυχῇ παρεγκλίνων τὸν τράχηλον, ἐπέγραψέ τις ὕστερον·

Αὐδασοῦντι δ' ἔοικεν ὁ Χάλκεος εἰς Δία λεύσσων
Γᾶν ὑπ' ἐμοὶ τίθεμαι, Ζεῦ, σὺ δ' Ὄλυμπον ἔχε (2)·

§. 312. Ἀπὸ δὲ τοῦ 336—146 π. Χ. πρωτότυπα μὲν ἔργα πλαστικῆς δὲν γίνονται, οὐχ ἧττον ὅμως καὶ τότε ἐγένοντο καλοὶ τεχνῖται, οἵτινες εἰργάζοντο φιλοτιμούμενοι ν' ἀπομιμῶνται τὰ ὀνομαστὰ τῶν πρὸ αὐτῶν ἔργα· ὧν ἔγεμε ἅπασα ἡ Ἑλλάς· διότι ἐν ἑκάστῃ πόλει καὶ κώμῃ ὑπῆρχον τοιαῦτα· ἐν Ἀθήναις ὑπῆρχον ἐπὶ Πληνίου, πλὴν ἄλλων μικρῶν εἰδώλων, καὶ 3000 ἀγάλματα· καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Αἰτωλίᾳ ἦσαν πάμπολλα καὶ καλὰ ἀγάλματα, ἅτινα διήρπασαν οἱ

(1) Λουκ. εἰκ. 6.
(2) Πλουτ. π. Ἰσιδ. κ. Ὀσιρ. 24. καὶ π. Ἀλεξ. Τύχ. ἢ ἀρ. 2.

τὴν Αἰτωλίαν ἐπιδραμόντες ἄγριοι Ῥωμαῖοι. Καὶ ἐν ἄλλαις Ἑλληνικαῖς πόλεσι πολλὰ ὑπῆρχον καὶ καλὰ τέχνης ἔργα· ὑφ' ὧν ἁπάντων παρορμώμενοι οἱ τεχνῖται διετέλουν ποιοῦντες ἔργα οὐ μικροῦ ἄξια, οἷος ἦν ὁ ἐν Ῥόδῳ περίφημος Κολοσσός· τὸ λίθινον ἄγαλμα, τὸ δηλοῦν τὸ Λαοκόοντα καὶ τοὺς δύο υἱοὺς αὐτοῦ, οὓς δράκοντες περιβάλλοντες ἀποπνίγουσι (¹)· ὁ Φαρνέσιος Ταῦρος, ὁ θνήσκων μονομάχος, ὁ Βοργεσιανὸς μονομάχος, οἱ ἱππόδαμοι Διόσκουροι καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ ὀνομαστὰ πλαστικῆς ἔργα. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἤρξαντο οἱ καλούμενοι μικροτέχναι νὰ πλάττωσι σκεύη καὶ ἀγγεῖα πάγκαλα, ἐξ ὧν πολλὴ ὤνησις καὶ ὠφέλεια ἐγίνετο αὐτοῖς· ἐξ αὐτῶν δὲ τῶν ἀγγείων ἐκοσμοῦντο οἱ οἶκοι τῶν πλουσίων.

§. 313. Τῶν εἰρημένων Ἑλληνικῶν δημιουργημάτων τινὰ μὲν ἀπώλοντο ἐν τοῖς ἐμφυλίοις πολέμοις τῶν Ἑλλήνων, ὡς ἐν τῷ ἱερῷ πολέμῳ οἱ Φωκεῖς ἐχώνευσάν τινα τῶν ἐν Δελφοῖς πολυτίμων ἀναθημάτων, πολλὰ δὲ μετεκομίσθησαν εἰς τὰς μητροπόλεις τῶν Μακεδόνων βασιλέων· φθορὰ δὲ καὶ λύμη ἀνήκεστος τοῖς Ἑλληνικοῖς καλλιτεχνήμασιν ἐγένοντο οἱ ἀτίθασοι Ῥωμαῖοι, οἵτινες ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἀποσπῶντες καὶ ἀφαιροῦντες τὰ κάλλιστα ἔργα ἀπὸ τῶν οἰκείων τόπων, μετεκόμιζον αὐτὰ εἰς τὴν Ῥώμην (²). Πολλὰ δὲ μετεκομίσθησαν καὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν· τὰ πλεῖστα τούτων ἐν ταῖς φθοραῖς τῶν εἰρημένων πόλεων συνδιεφθάρησαν. Καὶ ὅμως πολλὰ ἔτι καλύπτει ἡ Ἑλληνικὴ γῆ, ἅτινα ἀνακαλυφθέντα δύνανται νὰ ἀποτελέσωσι πινακοθήκας καὶ Μουσεῖα πολλῷ ἐξοχώτερα τῶν ἁπανταχοῦ ὑπαρχόντων νῦν· εὐχόμεθα δὲ ἡ ἀνεύρεσις αὐτῶν νὰ γένηται ἐν καλλιτέροις καιροῖς.

(¹) Lessing. Laocoon.

(²) Περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἁρπαγῆς καὶ φθορᾶς τῶν Ἑλληνικῶν ἀριστουργημάτων ἔπιθι ἀρχαιολ. O. Mueller. s. 167.

Digitized by Google

§. 314. Μέρος τῆς πλαστικῆς ἀπετέλουν πολλαὶ, ὡς προδέδεικται, τέχναι, οἷον ἡ ξυλογλυπτικὴ ἢ ἡ τέχνη τοῦ γλύφειν ξύλα, ὡς καὶ τὸ ὄνομα σημαίνει, ἐξ ὧν ἐποιοῦντο τὰ πρῶτα εἴδωλα τῶν θεῶν, ὕστερον δὲ θρόνοι, λάρνακες, κιβώτια, τράπεζαι καὶ τἆλλα τὰ παρόμοια. Τὸ εἰς τὴν ἐργασίαν τῶν εἰρημένων σκευῶν ξύλον ἀπέκοπτον οἱ ξυλουργοὶ ἐκ τῆς συκῆς, τῆς κυπαρίσσου, τῆς δρυὸς, τῆς σμίλακος καὶ ἄλλων, ὕστερον δὲ καὶ ἐκ τῆς ἀφθίτου κέδρου. Ἡ ἐν πίνακι ΙΑ 105 εἰκὼν δηλοῖ ξυλουργεῖον, ἔνθα δύο πτερωτοὶ παῖδες, ἔρωτες δηλαδὴ, σχίζουσι διὰ πρίονος πέταυρον, κείμενον ἐπὶ ἐργαλείου, ὅπερ καβάλλης μηχανικὸς ἐλέγετο, πλησίον δὲ κεῖται σκέπαρνον καὶ κίστη, ἐν ᾗ ἐφυλάσσοντο τὰ ἐργαλεῖα [1]. Δεύτερον ἡ χαλκουργικὴ ἢ ἡ τέχνη τοῦ ἐργάζεσθαι μέταλλα, καὶ ἐξ αὐτῶν κατασκευάζειν διάφορα σκεύη, ἰδίᾳ ἀγγεῖα, οἷον ποτήρια, λέβητας, τρίποδας, λάμπας, λυχνούχους καὶ τἆλλα τὰ παρόμοια. Μετὰ τοῦ χαλκοῦ ἀνεμίγνυον οἱ χαλκουργοὶ καὶ κασσίτερον, ἐξ οὗ καὶ τὸ χρῶμα τοῦ χαλκοῦ ἐγίνετο ἄλλοτε ἄλλως· ὅθεν καὶ αἱ ὀνομασίαι χαλκὸς μέλας, ἐρυθρὸς καὶ λευκός. Πλὴν τοῦ κασσιτέρου οἱ χαλκουργοὶ ἐμίγνυον μετὰ τοῦ χαλκοῦ καὶ ἄλλα μέταλλα, οἷον σίδηρον, μόλυβδον καὶ ἄργυρον, δι' ὧν οἱ τεχνῖται ἀπεδίδοσαν τὸ χρῶμα ἑκάστου τῶν μελῶν τοῦ εἰδώλου. Τὸν δὲ χρυσὸν καὶ ἄργυρον ἤλαυνον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ διὰ τοῦ σφυρίου, σπανίως δ' ἐχώνευον αὐτόν. Ὅτε δὲ ἤρξαντο νὰ ἐπιχρυσῶσιν ἅπαν τὸ εἴδωλον, τότε ἐξέκλινεν ἡ τέχνη ἀπὸ τοῦ σεμνοῦ καὶ ἀνδρικοῦ. Ἡ ἐν πίνακι Ι 106 εἰκὼν δηλοῖ χαλκουργεῖον, ἔνθα τὰ ὅπλα τοῦ Ἀχιλλέως ποιεῖ ὁ Ἥφαιστος, ὃς ὁρᾶται δεξιὰ καθήμενος καὶ τὴν τοῦ Ἀχιλλέως ἐργαζόμενος ἀσπίδα, ἣν Σάτυρος ἀνέχει· τοῦ δὲ Ἡφαίστου ὄπισθεν ὁρᾶται Σατυ-

(1) Ἰδὲ Panof. Antik. Leb. Taf. XVI, N°. 4.

ρίσκος λεαίνων κνημῖδα· ἀριστερὰ δὲ ὁρῶνται ἕτεροι Σάτυροι τἄλλα τῶν ὅπλων τοῦ Ἀχιλλέως παρασκευάζοντες· πλησίον κεῖται κάμινος, ἧς ἐξόπισθεν ὑπεξέρχεται παῖς τις, ὅςτις ζητεῖ παιδιᾶς χάριν ν' ἀφαιρέσῃ τὸν πῖλον ἑτέρου Σατύρου, ἔχοντος ἐν χερσὶ τὴν τοῦ Ἀχιλλέως περικεφαλαίαν [1]. Τρίτον ἡ κεραμευτικὴ ἡ ἡ τέχνη, δι' ἧς οἱ κεραμεῖς κατεσκεύαζον ἐξ ὀπτῆς ὕλης πολλὰ καὶ καλὰ ἔργα, οἷον ἀγγεῖα, λαγίνους, λάρνακας, προτομὰς καὶ ἔκτυπα εἴδωλα εἰς κοσμήματα ναῶν· πολλὰ τῶν εἰρημένων δημιουργημάτων ἦσαν τοσοῦτον κομψὰ καὶ λεπτά, ὥςτε ὁ Λουκιανὸς καλεῖ αὐτὰ ἀνεμοφόρητα καὶ ὑμενόστρακα [2]. Ἡ ἐν πίνακι I 107 εἰκὼν δηλοῖ κεραμεῖον, ἔνθα κεῖται κάμινος, ἐξ ἧς διὰ μεγάλης πυράγρας κεραμεὺς, ἐπί τινος θρανίου καθήμενος, ἐξέλκει δίωτον ἀγγεῖον [3]. Τέταρτον σφραγιστικὴ ἡ ἡ τέχη τοῦ γλύφειν πολυτίμους λίθους, οὓς ἐνέβαλλον ἐν τοῖς δακτυλίοις, δι' ὧν οἱ ἀρχαῖοι ἐσφράγιζον τὰς ἐπιστολὰς αὐτῶν καὶ τὰ ταμεῖα. Περὶ δὲ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν εἰργάζοντο τὰς σφραγῖδας, καὶ ἔγλυφον ἐν αὐταῖς διαφόρους τύπους καὶ εἰκόνας, εἴπομεν ἤδη ἀλλαχοῦ. Πέμπτον ἡ ὑαλουργικὴ ἡ ἡ τέχνη, δι' ἧς οἱ ὑαλουργεῖς τὴν ἀρχὴν κατεσκεύαζον τοῖς πένησι δακτυλίους ἐξ ὑάλου, οὓς ἐκάλουν σφραγῖδας ὑαλίνας· εἶτα δὲ ἔπλασσον ἐξ ὑάλου ἀνάγλυφα καὶ ἔκτυπα, μιμούμενοι τὰ ἀληθῆ πολύτιμα ἔκτυπα· ὁμοίως δὲ κατεσκεύαζον ποτήρια, φιάλας καὶ τὰ παρόμοια. Ἐπειδὴ δὲ ἐνέβαλλον ἐν τῷ μίγματι τῆς ὑάλου χρῶμα, ἐγίνετο τὸ ἔργον κατὰ τὸ χρῶμα ὁτὲ μὲν λευκὸν, ὁτὲ δὲ ἀλλάσσον, ἄλλοτε δὲ ἐρυθρὸν καὶ κυανοῦν· πρὸς δὲ μνεία γίνεται καὶ ποτηρίων ἐκ μίγματος ὑάλου καὶ χρυσοῦ· τὰ τοιοτότροπα ἐκπώματα ἐκάλουν ὑάλινα διάχρυσα.

---

(1) Panof. Bild. Antik. Leb. Taf. VIII N°. 2.

(2) Λουκ. Λεξιφ. 7.

(3) Panof. Bild. Antik. Leb. VIII, N°. 8.

Digitized by Google

ΠΕΡΙ ΓΡΑΦΙΚΗΣ.

§. 315. Γραφικὴ δὲ ἐλέγετο ἡ τέχνη ἡ διὰ γραμμῶν ἐπὶ ὁμαλῆς ἐπιφανείας χαράσσουσα σώματα, καὶ διὰ σκιᾶς καὶ φωτὸς καὶ χρώματος ὅμοιον ἀπεργαζομένη τὸ γραφόμενον τῷ πρωτοτύπῳ. Ἡ γραφικὴ ἦν καὶ αὐτὴ τὴν ἀρχὴν πολλὰ ἀτελής· τὰ πρῶτα δοκίμια αὐτῆς ἦσαν ἁπλῆ σκιαγραφία. Ἤρξαντο πρῶτον οἱ γραφεῖς νὰ γράφωσι καλὰ ἀγγεῖα, ἐφ' ὧν ἐπέγραφον, χρωματίζοντες αὐτὰ ξανθῷ καὶ ἀλαμπεῖ χρώματι, γραφὰς ἐρυθρὰς ἢ φαιάς, ἢ ἐπέγραφον, χρωματίζοντες αὐτὰς πυῤῥῷ καὶ στιλπνῷ χρώματι, γραφὰς μελαίνας. Αἱ πρῶται γραφαὶ ἦσαν, ὡς εἰκός, ἁπλαῖ, ὡμοίαζον δ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ πρὸς γελοιογραφίαν· εἶτα ἤρξαντο οἱ γραφεῖς, μιμούμενοι τὰ ἀγάλματα καὶ ἀνδριάντας, νὰ γράφωσι σεμνὰς καὶ καλὰς γραφάς· τὴν δ' ὕλην ἐλάμβανον οὗτοι τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν περὶ ἡρώων μυθολογουμένων, οἷς παρενεῖρον καί τινα ἐκ τῶν περὶ Διονύσου μυθολογουμένων. Σὺν τῷ χρόνῳ δὲ προέκοψε καὶ ἡ γραφική. Πρῶτος τῶν γραφέων, ὅςτις συνετέλεσεν εἰς τὴν πρόοδον αὐτῆς, λέγεται Κίμων ὁ ἐκ Κλεωνῶν· οὗτος ἐπενόησε τὴν ἐκ πλαγίου γραφὴν τοῦ προσώπου καὶ ἄλλων, ὃν τρόπον οἱ παλαιοὶ κατάγραφα ἐκάλουν (1)· ὁ αὐτὸς ἐξεδήλωσε καὶ τὰ νευρώδη τοῦ σώματος μέρη, καὶ τὰς φλέβας, καὶ τὰς πτυχὰς τῆς ἐσθῆτος. Ἐντεῦθεν ἄρχεται προκόπτουσα ἡ γραφική, ἥτις καὶ αὐτὴ διαιρετέα εἰς τρεῖς ἐποχάς· ἡ μὲν πρώτη ἄρχεται ἀπὸ τοῦ 463 π. Χ. καθ' ἣν ἐποχὴν ἐγένοντο ὀνομαστοὶ γραφεῖς, οἷος ὁ ἐκ Θάσου Πολύγνωτος, ὅςτις διὰ τὸ ἠθικὸν καὶ ἐξαίρετον τῆς γραφῆς σφόδρα ἐπαινεῖται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων· οὗτος ἔγραψε τὴν Ἀθήνησι ποικίλην στοάν, τὸ Θησεῖον, τὴν παρὰ τὰ προπύλαια στοὰν καὶ ἄλλα· ὁ

(1) Plin. XXXV, 34.

Digitized by Google

Αγάθαρχος, ὅςτις ἰδίᾳ ἐτράπη εἰς τὴν σκηνογραφίαν, καὶ ὁ Ἀθηναῖος Ἀπολλόδωρος, ὃς προήγαγεν ἐπὶ πλέον τὴν τέχνην, διότι οὗτος λέγουσιν ὅτι ἐπενόησεν ἐν ἔτει 408 π. Χ. τὴν ἐν ταῖς γραφαῖς σκιὰν καὶ τὸ φῶς (¹). Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἐγένοντο καὶ ἄλλοι δόκιμοι γραφεῖς, οἷος ὁ Πάναινος, ὁ Διονύσιος καὶ ἄλλοι. Ἡ δὲ δευτέρα τῆς γραφικῆς ἐποχή, ἥτις ἄρχεται ἀπὸ τοῦ 400 π. Χ. λέγεται ἰδίᾳ ἐποχὴ τῆς Ἰωνικῆς τέχνης, ἧς γνώρισμα ἦν τὸ κομψὸν καὶ χάριεν καὶ πολυτελές. Πρῶτοι τῶν τεχνιτῶν τῆς εἰρημένης ἐποχῆς λέγονται οἱ ἐξ Ἐφέσου Ζεῦξις καὶ Παῤῥάσιος, ὧν τὰ ἔργα ἦσαν καλὰ καὶ χαρίεντα· ὁ Παῤῥάσιος μάλιστα ἐπαινεῖται ὡς ἐπινοητικώτερος τοῦ Ζεύξιδος· πρὸς αὐτὸν ἡμιλλᾶτο ὁ εὐφυέστατος Τίμανθος, οὗ ὀνομαστὴ γραφὴ ἦν ἡ τῆς Ἰφιγενείας θυσία. Ἡ δὲ τρίτη ἐποχὴ ἄρχεται ἀπὸ τοῦ 392—308 π. Χ. ἡ ἐποχὴ αὕτη ἐκλήθη καὶ Σικυώνιος σχολή, ἧς γνώρισμα ἦν τὸ σεμνὸν καὶ κόσμιον τοῦ Δωρικοῦ τρόπου· ἱδρυτὴς αὐτῆς ἐγένετο ὁ ἐξ Ἀμφιπόλεως Πάμφιλος· ἐκ τῆς εἰρημένης σχολῆς πολλοὶ τεχνῖται ἐξῆλθον, ὧν ὁ ὀνομαστότερος ἦν ὁ ἐκ Κολοφῶνος Ἀπελλῆς· οὗτος κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν παλαιῶν ἐγένετο ὁ ἐξοχώτερος ἁπάντων τῶν γραφέων· τούτου τὰ ἔργα διεκρίνοντο τῶν ἄλλων κατὰ τὴν χάριν καὶ τὴν καλλονήν· περιώνυμον αὐτοῦ ἔργον ἐλέγετο ἡ ἀναδυομένη Ἀφροδίτη· καὶ ἄλλοι δ' ἐγένοντο τῆς ἐποχῆς αὐτῆς τεχνῖται καλοί.

§. 316. Εἶτα δὲ μετὰ τὴν ταπείνωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ φρονήματος ἐκπίπτει ἡ γραφικὴ ἀπὸ τοῦ μεγαλοπρεποῦς καὶ χαρίεντος εἰς ταπεινὰ καὶ ἄκομψα πράγματα· ἤρξαντο, λέγω, οἱ γραφεῖς νὰ γράφωσι εὐτελῆ πράγματα τοῦ βίου, οἷον κουρεῖα, ὑποδηματοποιεῖα, ὄνους, λαχανικὰ καὶ τἄλλα τὰ παρόμοια, οὗ ἕνεκα καὶ οἱ τοιαῦ-

(¹) Πλουτ. π. δόξ. Ἀθην. 2.

Digitized by Google

τα γράφοντες γραφεῖς ῥυπαρογράφοι ἐκλήθησαν· ἕτεροι δὲ γραφεῖς ἔγραφον ἀκολάστους γραφὰς, ἐξ ὧν ἦν καὶ ὁ Ἀριστείδης, ὅςτις καὶ πορνογράφος ὠνομάσθη.

§. 317. Αἱ παλαιόταται εἰκόνες ἦσαν ἁπλαῖ ὡς πρὸς τὸν χρωματισμόν. Τέσσαρα δὲ χρώματα ἀμιγῆ οἱ ἀρχαῖοι μετεχειρίζοντο μέχρι τοῦ Ἀπελλοῦς, πρῶτον τὸ λευκὸν, ὅπερ ἐλέγετο μηλιὰς, διότι ἐκομίζετο ἐκ τῆς Μήλου· δεύτερον τὸ ἐρυθρὸν, ὅπερ ἐλέγετο μίλτος· τρίτον ἡ ὤχρα, ἥτις παρεσκευάζετο ἐκ τοῦ ἐν Ἀττικῇ μετάλλου· τέταρτον τὸ μέλλαν καὶ φαιὸν, ὅπερ παρεσκευάζετο ἐκ κεκαυμένων ἀμπέλων. Ὕστερον δὲ ἐπενοήθησαν καὶ ἄλλα ποικίλα καὶ λαμπρὰ χρώματα, οἷα ἦσαν τὸ πορφυροῦν, ὅπερ κατεσκευάζετο ἐκ κιμωλίας καὶ τοῦ χυμοῦ τῆς πορφύρας, τὸ πράσσινον, ὅπερ παρεσκευάζετο ἐκ χαλκοῦ, τὸ κυανοῦν, τὸ ἰνδικὸν, τὸ κιννάβαρι καὶ ἄλλα.

§. 318. Δύο δὲ τρόποι γραφικῆς μνημονεύονται παρ' ἀρχαίοις, ὁ ἐφ' ὑγροῖς, ὃν οἱ Ἰταλοὶ «al fresco» καλοῦσι καὶ ὁ διὰ τοῦ πυρὸς, ὃς καὶ ἐγκαυστικὴ ἐλέγετο. Ἐφ' ὑγροῖς ἐλέγετο, διότι διέλυον τὰ χρώματα ἐν τῷ ὕδατι, εἰς δὲ τὴν διάλυσιν ἐνέβαλλον γλοιὸν ἢ κόμμι· τὸ εἰρημένον μίγμα ἐγίνετο ἀνέκπλυτον, διότι ἡ δι' αὐτοῦ χρωματιζομένη εἰκὼν ἠδύνατο, ὡς λέγουσι, νὰ σπογγισθῇ μετὰ ὑγροῦ σπόγγου· ὁ δὲ διὰ τοῦ πυρὸς τρόπος, ἐξ οὗ καὶ ἐγκαυστικὴ ἡ τέχνη ἐκλήθη, ἐτελεῖτο κατὰ τρεῖς, ἢ κάλλιον εἰπεῖν, κατὰ δύο τρόπους, ἢ ἐχάρασσον τύπους διὰ κεκαυμένου κέστρου ἐπὶ ἐλέφαντος, ἢ ἔχραινον διὰ κεκαυμένης γραφίδος ξυλίνους πίνακας μετὰ κηρῶν, οἵτινες ἦσαν τὰ μετὰ κηροῦ μεμιγμένα διάφορα χρώματα, ἅτινα οἱ τεχνῖται ἐπιμελῶς ἐν κίσταις ἐφύλαττον.

§. 319. Μέρος τῆς γραφικῆς ἦσαν καὶ τὰ λεγόμενα δάπεδα ἐν ἀβακίσκοις. Οἱ ἀρχαῖοι ἔκπαλαι ἠγάπων δάπεδα θαλάμων καὶ αὐλῶν καὶ στεγῶν νὰ στρώνωσι

Digitized by Google

κομψῶς καὶ ἁρμονικῶς διὰ μικρῶν καὶ καλῶν λιθαρίων. οἷς στρώμασιν ὕστερον ἐνέγραφον τύπους διαφόρων πραγμάτων καὶ ζώων. Ἐπὶ δὲ τῶν ἀλεξανδρινῶν ἤρξαντο τεχνικώτερα τοιουτότροπα ἔργα, ἅτινα κατεσκεύαζον οὐ μόνον διὰ λεπτῶν καὶ παντοίων λιθαρίων, ἀλλὰ καὶ διὰ χρωματισμένης ὑάλου καὶ ἄλλης ὕλης, πρὸς δὲ ἐνεποίουν καὶ εἰκόνας καὶ πράξεις γενναίας, οἷα ἐστὶν ἡ ἐν Πομπηΐᾳ ὑπὸ Φιλοξένου ποιηθεῖσα μάχη τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ ἀλλαχοῦ ἄλλα κομψὰ ἔργα. Τὰ εἰρημένα ἔργα ἐκαλοῦντο τὸ πάλαι δάπεδα ἐν ἀβακίσκοις, ὡς προείπομεν, πολλῷ δὲ ὕστερον ἐκλήθησαν αὐτὰ μουσεῖα, ἀφ' ὧν καὶ οἱ Ῥωμαῖοι musivum, καὶ οἱ Φράγκοι mosaïque ἐκάλεσαν τὰ διὰ ψηφίδων λιθόστρωτα δάπεδα· κατ' αὐτοὺς δέ τινες τῶν παρ' ἡμῖν μωσαϊκὰ κακοζήλως αὐτὰ καλοῦσι, τινὲς δὲ ψηφωτά, ἥτις ὀνομασία ἐστὶ δικαιοτέρα καὶ εὐλογωτέρα (1).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΑΡ' ΑΡΧΑΙΟΙΣ ΕΛΛΗΣΙ ΜΟΥΣΙΚΗΣ.

§. 320. Μνησθέντες ἀλλαχοῦ περὶ τῆς ἀποτελούσης μέρος τῆς τῶν ἀῤῥένων παιδείας μουσικῆς ὑπεσχόμεθα ὅτι θέλομεν ἀλλαχοῦ διεξέλθει τὰ περὶ αὐτῆς. Νῦν οὖν ῥητέον περὶ τῆς παρ' ἀρχαίοις Ἕλλησι μουσικῆς.

§. 321. Μουσικὴν λέγοντες ἐδήλουν οἱ ἀρχαῖοι ἁπάσας τὰς καλὰς τέχνας, ὧν διδάσκαλοι καὶ προστάται ἐνομίζοντο αὐταὶ αἱ Μοῦσαι· εἶτα δ' ἐδήλουν ὅ,τι καὶ τὰ νῦν δηλοῖ ἡ λέξις μουσική. Αὕτη δὲ ἦν, ὡς ἐκ τῶν μυθολογουμένων περὶ τῶν παλαιοτάτων ἀοιδῶν εἰκάζομεν, σύνομος καὶ σύνοδος τῆς ποιήσεως, δι' ἧς ὕμνουν

(1) Περὶ τεχνῶν καθόλου ἔπιθι τὰ πάνυ καλῶς τῷ Κ. Ο. Μυλλέρῳ γεγραμμένα ἐν τῇ ἀρχαιολογίᾳ τῶν τεχνῶν «Archæologie der Kunst» ἥπερ καὶ ἡμεῖς κατηκολουθήκαμεν.

Digitized by Google

καὶ ἐλάτρευον τοὺς θεούς· ὅθεν καὶ οἱ παρ' Ὁμήρῳ ἀοιδοὶ θεῖοι λέγονται, οἷος ἦν ὁ Φήμιος καὶ ὁ Δημόδοκος καὶ ἄλλοι.

§. 322. Ὄργανα, οἷς ἐχρῶντο οἱ ἀοιδοί, ἦσαν ἡ φόρμιξ καὶ ἡ κιθάρα· ἡ μὲν φόρμιξ ἐνετείνετο τὰ πρῶτα διὰ τεσσάρων χορδῶν, ὅθεν καὶ τετράχορδος ἐλέγετο· αὐτὴν δ' ἐφόρουν οἱ ἀοιδοὶ διά τινος ἱμάντος ἀνηρτημένην ἐκ τῶν ὤμων, ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα φόρμιξ· ἡ δὲ κιθάρα διέφερε τὴν ἀρχὴν τῆς φόρμιγγος, ὕστερον ὅμως ἦν ἡ αὐτή πως καὶ ἡ φόρμιξ· ἀμφότερα τὰ εἰρημένα ὄργανα ἐχρησίμευον εἰς τὸ φυλάττειν τὸ ἴσον τοῦ ῥυθμοῦ, εἰς τὸ συνοδεύειν τοὺς ἐπαγγελλομένους ἔπη καὶ εἰς ἔγερσιν ᾠδῆς καὶ χοροῦ, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ παρ' Ὁμήρῳ ἀοιδοῦ, ὅςτις λαβὼν

> φόρμιγγα γλαφυρήν, ἐν δέ σφισιν ἵμερον ὦρσεν
> μολπῆς τε γλυκερῆς καὶ ἀμύμονος ὀρχηθμοῖο (¹).

§ 323. Ἡ μουσικὴ ἦν ἄρα τὴν ἀρχὴν ἁπλῆ τις καὶ ἀτελής· σὺν τῷ χρόνῳ δέ, ὅτε δὴ ἤρξατο ἡ λυρικὴ ποίησις, ἐβελτιώθη καὶ ἡ μουσική· ἡ τῶν ῥαψῳδῶν ἐπαγγελία ἐγένετο μέλος, καὶ τὰ ὄργανα συνῳδὰ αὐτῇ.

§. 324. Ἐκ τῆς διαφόρου τάσεως τῆς φωνῆς ἢ τῶν χορδῶν τοῦ ὀργάνου προέρχονται, ὡς εἰκός, οἱ τόνοι. Ὡς πρὸς τοὺς τόνους τῆς Ἑλληνικῆς μουσικῆς διακριτέον τὸ δίτονον, τὸ διὰ τεσσάρων, τὸ διὰ πέντε, καὶ τὴν δι' ὀκτώ, ἣν ἰδίᾳ τὴν διὰ πασῶν συμφωνίαν ἐκάλουν· ἡ δὲ μεταξὺ τῆς διὰ τεσσάρων καὶ διὰ πέντε διαφορὰ ἐλέγετο ἰδίως τόνος.

§. 325. Τρεῖς δὲ χορδὰς εἶχον τὰ παλαιότατα ὄργανα, τὴν ὑπάτην, τὴν μέσην, καὶ τὴν νήτην ἢ νεάτην· εἶτα δὲ παρενέτεινον μεταξὺ τῆς ὑπάτης καὶ μέσης καὶ ἑτέραν χορδήν, ἣν ἐκάλουν λιχανόν, διότι ἐπλήττετο διὰ τοῦ λιχανοῦ δακτύλου, ὅθεν προῆλθε

(¹) Ὀδυσ. Ψ. 144.

Digitized by Google

τὸ τετράχορδον. Ἐκ δὲ τῆς κρούσεως τῶν δύο μέσων χορδῶν, ἢ τῶν ἐξ αὐτῶν προερχομένων διαστημάτων προῆλθον τρία γένη· πρῶτον τὸ διάτονον, δεύτερον τὸ χρωματικὸν, τρίτον τὸ ἐναρμόνιον μετὰ τῶν μικροτέρων διαστημάτων, ἅτινα ἐκάλουν διέσεις. Τοῦτο τὸ γένος, ὅπερ ἀπήτει προσοχὴν πολλὴν καὶ ἄσκησιν, ἐτιμᾶτο σφόδρα ὑπὸ τῶν ποιητῶν, ἰδίᾳ δὲ ὑπὸ τῶν λυρικῶν, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Πένδαρος προὔκρινεν αὐτό.

§. 326. Εἶτα δὲ ὁ Τέρπανδρος ἐφεῦρε τὴν ἑπτάτονον ἢ ἑπτάχορδον φόρμιγγα. Αἱ ἑπτὰ δὲ τοῦ ὀργάνου χορδαὶ ἠκολούθουν ἐκ τῆς νήτης οὕτως, νήτη, παρανήτη, παραμέση, μέση, λιχανὸς, παρυπάτη, ὑπάτη. Ὁ Πυθαγόρας παρενέτεινε καὶ ἑτέραν χορδὴν, ὥςτε ἐγένετο τὸ ὀκτάχορδον· προὐτιμᾶτο ὅμως τὸ ἑπτάχορδον τοῦ Τερπάνδρου, καὶ αὐτὸς ὁ Πίνδαρος τὸ ἑπτάχορδον προὔκρινε.

§. 327. Πρὸς δὲ ὁ Τέρπανδρος ἐγένετο ἱδρυτὴς τῶν μουσικῶν τρόπων, οὓς καὶ ἁρμονίας ὠνόμαζον. Ἐκ τῶν ἁρμονιῶν ἡ μὲν Δωρικὴ ἦν ἡ παλαιοτάτη, αὕτη ἦν σεμνὴ, καὶ ἐπεῤῥώνυε τὰς τῶν ἀνδρῶν ψυχὰς, καθόλου δὲ ἥρμοζε πολεμικοῖς ἀνδράσι καὶ σώφροσιν· ἐπὶ τοῦ Δωρικοῦ τρόπου ἐμελῳδήθησαν, κατὰ Πλούταρχον, οἱ τραγικοὶ οἶκτοι καί τινα ἐρωτικά (¹)· ἡ δὲ Λύδιος ἁρμονία ἦν ἱλαρὰ, ὀξεῖα καὶ ἐπιτηδεία πρὸς θρῆνον· ἐφ᾽ ᾧ καὶ ὁ Πίνδαρος κατὰ τὸν Λύδιον τρόπον παιᾶνας ἐποίησε καὶ θρήνους· ἡ δὲ Φρύγιος ἦν ἔκφυλος, προῆλθεν ἐκ τῆς ἐν Ἀσίᾳ ὀργιαστικῆς λατρείας τῆς τῶν θεῶν μητρός· ἐν αὐτῇ ἐποίουν διθυράμβους· μεταξὺ δὲ τῆς Φρυγίου ἁρμονίας καὶ τῆς Δωρικῆς ἔκειτο ἡ Ἰωνική· αὕτη ἦν ἁβρὰ, μαλακὴ καὶ θρηνητική· μεταξὺ δὲ τῆς Φρυγίου καὶ τῆς Λυδίου ἦν ἡ Αἰολικὴ, ἥτις ἦν ἁβρὰ

(¹) Πλουτ. π. Μουσ. 17.

Digitized by Google

ὀξεῖα καὶ ζωηρά· κύριον δὲ καθόλου γνώρισμα αὐτῆς ἦν ὁ ὄγκος. Αὗται αἱ ἁρμονίαι ἐλέγοντο ἁρμονίαι αὐθεντικαί. Σὺν τῷ χρόνῳ ἐπενοήθησαν καὶ ἕτεραι ὑποδεέστεραι ἁρμονίαι, ἃς ἐκάλουν πλαγίας ἁρμονίας, οἷαι ἦσαν ἡ ὑποδώριος, ἡ ὑπολύδιος, ἡ ὑποφρύγιος καὶ αἱ ἄλλαι. Αὗται δὲ αἱ ἕνδεκα ἁρμονίαι ἀπετέλουν τὸ μικρότερον καὶ τελειότερον τονικὸν σύστημα.

§. 328. Ἐν τῇ μελοποιΐα τέσσαρα διεκρίνοντο παρ' ἀρχαίοις μέρη, ἡ ἀγωγή, ἡ πλοκή, ἡ πεττεία καὶ ἡ τονή· ἀγωγὴ μὲν ἦν, κατ' Εὐκλείδην, « ἡ διὰ τῶν » ἑξῆς φθόγγων ὁδὸς τοῦ μέλους, πλοκὴ δὲ ἡ ἐναλ- » λὰξ τῶν τε διαστημάτων θέσις παράλληλος, πεττεία » δὲ ἡ ἀφ' ἑνὸς τούτου πολλάκις γινομένη πλῆξις, τονὴ » δὲ ἡ ἐπὶ πλείονα χρόνον μονὴ κατὰ μίαν γενομένη » προφορὰν τῆς φωνῆς ». Πρὸς δὲ διεκρίνοντο τρία ἤθη ἐν τῇ μελοποιΐα, ἦθος διασταλτικόν, συσταλτικὸν καὶ ἡσυχαστικόν· διὰ μὲν τοῦ διασταλτικοῦ ἐσημαίνετο, κατ' Εὐκλείδην, μεγαλοπρέπεια, καὶ δίαρμα ψυχῆς ἀνδρῶδες, καὶ πράξεις ἡρωϊκαὶ καὶ πάθη τούτοις οἰκεῖα· διὰ δὲ τοῦ συσταλτικοῦ ταπείνωσις ψυχῆς καὶ ἄνανδρος διάθεσις, οἷαι ἁρμόζουσιν εἰς ἐρωτικὰ πάθη καὶ θρήνους καὶ οἴκτους καὶ εἰς παραπλήσια· διὰ δὲ τοῦ ἡσυχαστικοῦ ἠρεμία ψυχῆς καὶ κατάστημα ἐλευθέριον καὶ εἰρηνικόν.

§. 329. Οἱ παλαιοὶ τὰ νενομισμένα εἴδη τοῦ τόνου νόμους προσηγόρευον, ἐπειδὴ « οὐκ ἐξῆν, κατὰ Πλούταρχον, παραβῆναι αὐτοὺς (¹) »· ἐπειδὴ δὲ ἡ κιθάρα καὶ ὁ αὐλὸς ἦσαν τὰ συνῳδὰ αὐτοῖς ὄργανα, ὠνομάσθησαν οὗτοι νόμοι κιθαρῳδικοὶ ἢ αὐλητικοί· οἱ δ' ἐν χρήσει νόμοι τοῦ Τερπάνδρου προσωνομάζοντο ἢ ἀπὸ ἐθνῶν, οἷον Βοιώτιος, ἢ ἀπὸ ῥυθμῶν, οἷον ὄρθιος καὶ τροχαῖος, ἕτερος δὲ ἀπ' αὐτοῦ Τερπάνδρειος καὶ ἄλλος

(¹) Πλουτ. Μουσ. 6.

Digitized by Google

ἀπ' ἄλλου ὠνομάζετο· ὁ αὐτὸς Τέρπανδρος λέγουσιν ὅτι κατέτεμε τὸν κιθαρῳδικὸν νόμον εἰς μέρη, ἅτινα ἐλέγοντο ἔπαρχα, μέταρχα, κατάτροπα, καὶ μετακατάτροπα, ὀμφαλὸς, σφραγὶς, ἐπίλογος (1).

§. 330. Τὰ μουσικὰ ὄργανα τῶν ἀρχαίων διῃροῦντο εἰς ὄργανα ἔγχορδα καὶ κρουόμενα, καὶ εἰς ἐμπνευστα. Ἔγχορδα ὄργανα ἦσαν ἡ φόρμιγξ, ἡ κιθάρα, ἡ λύρα καὶ τὰ ἄλλα τὰ παρόμοια. Ἡ κατασκευὴ τῶν μερῶν τῆς φόρμιγγος καὶ κιθάρας, τοῦ ἠχείου, λέγω, τῶν κεράτων, τοῦ χορδοτόνου καὶ τῶν ἄλλων ἦν ἡ αὐτή πως καὶ ἡ τῶν νῦν. Ἡ λύρα φαίνεται ὅτι καὶ αὐτὴ δὲν διέφερε τὰ πρῶτα πολὺ τῆς κιθάρας, ὕστερον ὅμως διὰ τὰς βελτιώσεις τῆς μουσικῆς ἐγένετο διάφορον ὄργανον ἡ λύρα καὶ ἡ κιθάρα· τὸ τῆς λύρας ἠχεῖον ἦν βαθύτερον, αὐτὴ δὲ μείζων· ἐκ τοῦ κύτους αὐτῆς, ὡς ἀπὸ ἐλάφου κεφαλῆς, ἀνεφύοντο δύο κέρατα, ἅτινα συνεῖχε ξύλον, ὅπερ ζυγὸς ἐλέγετο, περὶ ὃν προσέδεον τὰς

(1) Πολυδ. Δ. 65. Πολλὰ καὶ ἄλλα περὶ μουσικῆς πολλοῦ ἄξια εἴχομεν νὰ μνημονεύσωμεν, ἐπέσχομεν ὅμως ἐξ ὄκνου μήτι ἁμάρτωμεν, ἅτε δὴ ἀδαεῖς ὄντες τύχῃ κακῇ τῆς μουσικῆς τέχνης· δι' αὐτὸ δὴ τοῦτο ἐπέχομεν νὰ εἴπωμεν, εἴ τις ὁμοιότης καὶ συγγένεια ὑπάρχει τῆς ἀρχαίας καὶ νεωτέρας μουσικῆς, περὶ ἧς ὅμως πολλὰ καὶ καλά εἰσι γεγραμμένα καὶ ὑπὸ τῶν παρ' ἡμῖν εἰδότων τῆς Ἑλληνικῆς μουσικῆς, ἐξ ὑπὸ πολλῶν ἐλλογίμων ξένων, ἅτινα ἱκανῶς πείθουσιν ὅτι οἱ διασωζόμενοι τρόποι τῆς ἡμετέρας μουσικῆς, ἰδίᾳ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰσι τίμια λείψανα τῆς ἀρχαίας, ἐξ ὧν σπουδαίως ἐρευνομένων ὑπὸ πεπαιδευμένων μουσικῶν δύναται ἡ ἡμετέρα καὶ νὰ βελτιωθῇ, καὶ νὰ καταστῇ σὺν τῷ χρόνῳ-αὐθελληνικὸν μουσικὸν σύστημα, ἀντὶ τῆς ἀλλοτρίας καὶ ὀθνείου μελοποιΐας, ἣν ἀνεξετάστως καὶ ἀφιλοτίμως τοσοῦτον σπουδάζομεν νὰ εἰσαγάγωμεν καὶ εἰς τὰς εὐφροσύνους συναναστροφὰς καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν· ὡς ἐὰν μὴ εἴχομεν, λέγει ὁ λόγιος καὶ μουσικώτατος ὁμοεθνὴς Ἠλίας Ταντελίδης ἐν τῇ ἐκδοθείσῃ διὰ τοῦ Εὐαγγελικοῦ Κήρυκος (ἔτει 1870) πάνυ καλῇ διατριβῇ αὐτοῦ περὶ Ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ κοσμικῆς μουσικῆς, «ὡς ἐὰν μὴ εἴχομεν ἐθνικὴν καὶ πατροπαράδοτον συστηματικῶς ὠργανισμένην καὶ τῇ λατρείᾳ καὶ τῷ ἤθει καὶ τῇ γλώσσῃ καὶ τῷ μετρικῷ συστήματι τῆς ὑμνογραφίας ἡμῶν προσφυᾶ καὶ κατάλληλον μελοποιΐαν».

Digitized by Google

χορδάς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ λύρα ἦν μείζων τῆς κιθάρας, διὰ τοῦτο ὅτε ἔκρουον αὐτὴν εἶχον ἢ μεταξὺ τῶν γονάτων ὀρθίαν, ἢ ἐστήριζον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους· εἶχε δ' ἡ λύρα ἤχους βαθεῖς καὶ ὀξεῖς, ἡ δὲ κιθάρα μέσους ἤχους. Πλὴν δὲ τῶν εἰρημένων ἐγχόρδων ὀργάνων, ἦσαν καὶ ἄλλα παρ' Ἕλλησιν ὄργανα, ἅτινα εἶχον εἰσκομισθῆ ἐκ τῆς Ἀσίας διὰ τῆς Λέσβου εἰς τὴν Ἑλλάδα, τούτων ὅμως ὡς ἐκφύλων κατεφρόνουν οἱ Ἕλληνες· ἐξ αὐτῶν ἦν ἡ μάγαδις ἢ πυκτὶς, ὅπερ ἦν τρίγωνον ψαλτήριον ὁμοιάζον πρὸς τὴν τῶν Ἑβραίων ἅρπαν· εἶχεν αὕτη εἴκοσι χορδὰς, ἐξ ὧν αἱ μὲν δέκα ἀπετέλουν δέκα βαθεῖς τόνους, αἱ δ' ἕτεραι δέκα ὀξεῖς· ὅτε δ' ἔπαιζον τὴν μάγαδιν συνέκρουον τὰς μὲν διὰ τῆς ἀριστερᾶς, τὰς δὲ ἀντιφθόγγους διὰ τῆς δεξιᾶς. Πρὸς δὲ καὶ ἑτέρων ὀργάνων μνεία γίνεται, οἷον τῆς πρὸς τὴν μάγαδιν ὁμοιαζούσης σαμβύκης, καὶ τῆς ναβλάδος, ἥτις ὡμοίαζε πρὸς τὴν νῦν ἅρπαν, τῆς πανδούρας καὶ ἄλλων. Ἔμπνευστα δ' ὄργανα ἦσαν οἱ αὐλοί· οὗτοι κατεσκευάζοντο ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐκ καλάμου, ἰδίᾳ ἐκ τοῦ ἐν τῇ Κωπαΐδι φύοντος, ἢ ἐκ τοῦ ἐν τῷ ἐν Βοιωτίᾳ Κηφισσῷ· ἐπὶ τοῦ καλάμου διήνοιγον ἁπλᾶς τρύπας· ὕστερον δὲ, βελτιωθέντος τοῦ αὐλοῦ, ἐκοσμήθησαν διὰ μεταλλίνων καὶ ἐλεφαντίνων δακτυλίων. Τὸ σχῆμα τῶν αὐλῶν ἦν διάφορον· οἱ μὲν ἦσαν εὐρεῖς, οἱ δὲ στενοὶ, ἄλλοι ἴσοι, καὶ ἄλλοι κυρτοί. Ἐκ τῆς κατασκευῆς τοῦ αὐλοῦ ἐγίνετο καὶ ὁ τόνος τοῦ αὐλήματος, οἷος ἔπρεπεν εἰς θρήνους, εἰς παιᾶνας, εἰς ἐμβατήρια καὶ εἰς ἄλλα. Ἔν τισι τῶν παλαιῶν γραφῶν δείκνυται αὐλητὴς ἐμπεφορβιωμένος, ἤτοι ἔχων δέρμα, ὅπερ ἐκαλεῖτο φορβειὰ, περὶ τὸ στόμα προςδεδεσμευμένον « ὅπως ἂν σύμμετρον, » κατὰ τὸν σχολιαστὴν τοῦ Ἀριστοφάνους, τὸ πνεῦμα » πεμπόμενον ἡδεῖαν τὴν φωνὴν τοῦ αὐλοῦ ποιήσῃ (1) ».

(1) Σχολ. Ἀριςτ. Σφηκ. 582. Ἰδὲ καὶ Πολυδ. Δ. 67.

Ἀγροτικὸς αὐλὸς ἦν ἡ σύριγξ, ἥτις ἦν ἱερὸς αὐλὸς τοῦ Πανός, καὶ ἀπετελεῖτο ἐκ πολλῶν πλησίων ἀλλήλων κειμένων καλάμων. Ἐν τῇ ὀργιαστικῇ μουσικῇ μετεχειρίζοντο καὶ θορυβώδη ὄργανα, οἷα ἦσαν τὰ τύμπανα, τὰ κρόταλα, τὰ κύμβαλα καὶ τἆλλα τὰ παρόμοια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΑΡ' ΑΡΧΑΙΟΙΣ ΕΛΛΗΣΙΝ ΟΡΧΗΣΤΙΚΗΣ.

§. 331. Κάλλιστον καὶ περισπούδαστον ἐπιτήδευμα ἦν τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ἡ ὀρχηστικὴ τέχνη. Αὕτη δὲ ἐσκόπει διὰ τῶν ῥυθμικῶν τοῦ σώματος κινήσεων νὰ μιμηθῇ καὶ ἐκδηλώσῃ τὰ ὑπὸ τῆς συνοδευούσης αὐτὴν μουσικῆς καὶ ᾠδῆς νοούμενα καὶ λεγόμενα, καθὰ περὶ αὐτῆς καὶ ὁ ὀξυνούστατος Λουκιανὸς ἐν τῇ χαριεστάτῃ αὐτοῦ περὶ ὀρχήσεως διατριβῇ πάνυ καλῶς λέγει τάδε· « μιμητική τίς ἐστιν ἐπιστήμη καὶ δει» κτικὴ καὶ τῶν ἐννοηθέντων ἐξαγορευτικὴ καὶ τῶν ἀφα» νῶν σαφηνιστική (1) ». Ἡ ἐν τῇ ὀρχήσει ὅμως ἐκδήλωσις τῶν ἀφανῶν καὶ λεγομένων δὲν ἐγίνετο διὰ μόνων τῶν εὐτάκτων ἐμβάσεων τῶν ποδῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς φορᾶς τοῦ σώματος, καὶ τῶν σχημάτων αὐτοῦ, καὶ τῆς ποικίλης καὶ δεικτικῆς τῶν νοουμένων κινήσεως ἁπάντων τῶν μελῶν αὐτοῦ· διὸ ὁ Ξενοφῶν λέγει ὅτι « οὐδὲν » ἀργὸν τοῦ σώματος ἐν τῇ ὀρχήσει ἦν, ἀλλ' ἅμα καὶ » τράχηλος καὶ σκέλη καὶ χεῖρες ἐγυμνάζοντο (2) ».

§. 332. Ἡ ὀρχηστικὴ διὰ τὴν ἐν αὐτῇ μίμησιν μετεῖχε καὶ τῶν καλῶν τεχνῶν, οἷον τῆς γραφικῆς καὶ πλαστικῆς, τῆς ποιήσεως, μάλιστα τῆς λυρικῆς, καὶ τῆς

(1) Λουκ. π. ὀρχή. 36.
(2) Ξενοφ. συμπ. 2, 16.

Digitized by Google

ῥητορικῆς, καθ' ὅσον αὕτη ἤθους τε καὶ πάθους ἦν ἐπιδεικτική, ἅπερ πάθη ἐδείκνυε καὶ ὑπεκρίνετο καὶ ἡ ὄρχησις, διότι ὁ ὀρχηστὴς ἐγίνετο τοῦτο, ὅπερ ἐμιμεῖτο, νῦν μὲν ἐρῶν, νῦν δ' ὀργιζόμενος, ἄλλοτε μεμηνώς, ἄλλοτε λελυπημένος καὶ ἄλλοτε ἄλλο ζῶον ἢ πρᾶγμα, καθόλου δὲ πᾶν ὅ,τι ἤθελε ([1]). Ἐκ τῶν εἰρημένων οὖν δῆλον γίνεται, ὅτι ἡ ὀρχηστικὴ τέχνη ἀπῄτει πολλὴν καὶ μάθησιν καὶ ἄσκησιν, καὶ ὁ ὀρχηστὴς ἐχρεώστει νὰ γιγνώσκῃ καὶ μνημονεύῃ ἅπασαν τὴν παλαιὰν ἱστορίαν ([2]), νὰ ἦνε δ' οὕτω ἠσκημένος, «ὥστε τὸν θεώμενον ὄρχησιν, κατὰ Λουκιανόν, καὶ κωφοῦ συνιέναι καὶ μὴ λαλοῦντος (τοῦ ὀρχηστοῦ) ἀκούειν»· ὁ αὐτὸς Λουκιανὸς ἱστορεῖ ὅτι ὁ κατήγορος τῆς ὀρχήσεως Δημήτριος ὁ Κυνικός, ὅτε εἶδεν ὀρχηστὴν μιμούμενον ἄνευ αὐλοῦ καὶ ᾀσμάτων πολλὰ περὶ θεῶν μυθολογούμενα, οὕτως ὑπερήσθη τοῖς γιγνομένοις, ὥςτε ἀνέκραξε μεγάλῃ τῇ φωνῇ, «Ἀκούω, ἄνθρωπε, ἃ ποιεῖς, οὐχ ὁρῶ μόνον, » ἀλλά μοι δοκεῖς ταῖς χερσὶν αὐταῖς λαλεῖς ([3]).

§. 333. Καθὼς δὲ αἱ ἄλλαι τέχναι, οὕτω καὶ ἡ ὀρχηστικὴ ηὐξήνθη εἰς τὸ ἀκρότατον, ὥστε ἐγένετο ποικίλον τι καὶ παναρμόνιον καὶ πολύμουσον ἀγαθόν ([4]).

§. 334. Ὀρχήσεων εἴδη ἦσαν πολλά· τούτων δ' ἀξιολογώτερα ἦσαν τέσσαρα. Πρῶτον αἱ ἑορταστικαὶ ὀρχήσεις, ἃς ὠρχοῦντο ἐν ταῖς ἑορταῖς, τιμῶντες τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς τῶν θεῶν παῖδας· ἐξ αὐτῶν ἦσαν τὰ ὑπορχήματα καὶ ὁ Γέρανος, ὃν ὠρχοῦντο ἐν Δήλῳ τιμῶντες τὸν Θησέα· ἦν δ' ὁ γέρανος «μίμημα κατὰ Πλούταρχον, τῶν ἐν Λαβυρίνθῳ περιόδων καὶ διεξόδων, ἔν τινι ῥυθμῷ περιελίξεις καὶ ἀνελίξεις ἔχοντι ([5]).

([1]) Λουκ. π. ὀρχ. 67.
([2]) Λουκ. π. ὀρχ. 37.
([3]) Λουκ. π. ὀρχ. 63.
([4]) Λουκ. π. ὀρχ. 34.
([5]) Πλουτ. Θησ. 21.

Digitized by Google

Δεύτερον δὲ αἱ δραματικαὶ ὀρχήσες, ἅς τινας ὠρχοῦντο, ὡς καὶ τὸ ὄνομα σημαίνει, κατὰ τὴν ἐν τῷ θεάτρῳ διδασκαλίαν τῶν δραμάτων· αὗται δ' αὖ διεκρίνοντο εἰς τρία εἴδη εἰς τὴν ἐμμέλειαν, τὸν κόρδακα καὶ τὴν σίκιννιν· ἡ μὲν ἐμμέλεια, σεμνή τις καὶ εἰρηνικὴ οὖσα ὄρχησις, ἥρμοζε τῇ τραγῳδίᾳ· ὁ δ' ἄσεμνος κόρδαξ τῇ κωμῳδίᾳ καὶ ἡ σίκιννις ὁ τῶν σατύρων γελοῖος χορὸς τῷ σατυρικῷ δράματι. Ἡ ἐμμέλεια ὑποδιῃρεῖτο καὶ εἰς ἄλλα εἴδη ὀρχήσεων, ἐξ ὧν ἦν καὶ ἡ κυβίστησις, καθ' ἣν οἱ ὀρχησταὶ ὄρθια τὰ σκέλη ἔχοντες περιεφέροντο κύκλῳ, ἢ καμπτόμενοι εἰς τὸ ἔμπροθεν καὶ ὄπισθεν, ἐστρέφοντο θαυμαστῶς κατὰ κέφαλα ἄνωθεν μαχαιρῶν ὀρθῶν ἐν μέσῳ κύκλου· ἡ θαυμαστὴ καὶ τολμηρὰ αὕτη πρᾶξις ἐλέγετο κυβιστᾶν ὑπὲρ ξιφῶν, ἢ εἰς μαχαίρας κυβιστᾶν [1]. Τῆς κυβιστήσεως γραφαὶ περιεσώθησάν τινες, ὧν μία ἐστὶ καὶ ἡ ἐν πίνακι ΙΓ 108 γαφή, ἥτις δηλοῖ παῖδα φοροῦσαν βραχείας ἀνασκελίδας καὶ διὰ σάκου ἔχουσαν τὰς τρίχας συνεσταλμένας· αὕτη θαυμαστῶς καμπτομένη εἰς τὸ ὄπισθεν καὶ ἔμπροσθεν κυβιστᾷ εἰς μαχαίρας, καθ' ὃν προείπομεν τρόπον. Τρίτον εἰς πολεμικὰς ἢ ἐνοπλίους ὀρχήσεις, ἅς τινας ὠρχοῦντο κρούοντες τὰ ξίφη πρὸς τὰς ἀσπίδας καὶ πηδῶντες ἔνθεόν τι καὶ πολεμικόν· τοιαύτην ὄρχησιν ἐχόρευον τὸ πάλαι οἱ Κουρῆτες, ὡς δηλοῦσι καὶ παλαιαὶ γραφαί. Ἐκ τῆς εἰρημένης πολεμικῆς ὀρχήσεως προῆλθεν ὕστερον ἡ ὀνομαστὴ πυῤῥίχη, τὸ κάλλιστον τοῦτο προγύμνασμα πολέμου τῶν τε Λακεδαιμονίων καὶ Ἀθηναίων καὶ ἄλλων Ἑλλήνων, ἣν πυῤῥίχην καλῶς πάνυ περιγράφει ὁ Πλάτων λέγων « τὴν πολεμικὴν δὲ δὴ τούτων, ἄλλην οὖσαν » τῆς εἰρηνικῆς πυῤῥίχην ἄν τις ὀρθῶς προσαγορεύοι, » τάς τε εὐλαβείας πασῶν πληγῶν καὶ βολῶν ἐκνεύ» σεσι καὶ ὑπείξει πάσῃ καὶ ἐκπηδήσεσιν ἐν ὕψει καὶ ξὺν

[1] Ξενοφ. σύμπ. 2, 11. καὶ Ἀπομ. 1, 3, 9.

» ταπεινώσει μιμουμένην, καὶ τὰς ταύταις ἐναντίας, τὰς » ἐπὶ τὰ δραστικὰ φερομένας αὖ σχήματα ἔν τε ταῖς » τῶν τόξων βολαῖς, καὶ ἀκοντίων καὶ πασῶν πληγῶν » μιμήματα ἐπιχειρούσας μιμεῖσθαι (1) ». Τέταρτον εἰς τερπνὰς ὀρχήσεις ἅς τινας ὠρχοῦντο ἐν πανηγύρεσι καὶ συμποσίοις καὶ ἐν ταῖς πρὸς ἀλλήλους διατριβαῖς· ὠρχοῦντο δ' αὐτὰς ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου ἤδη οὕτως· οἱ ὀρχησταὶ λαμβανόμενοι ἀπὸ τῶν χειρῶν ἐχόρευον κυκλικῶς, ἔχοντες ἡγεμόνα τοῦ « φιλοπαίγμονος ὀρχηθμοῖο » ἀοιδὸν παίζοντα κιθάραν ἢ φόρμιγγα (2). Τῶν τερπνῶν ὀρχήσεων ἀξιολογώτερος ἦν ὁ ὅρμος· ἦν δ' οὗτος χορὸς κοινὸς ἐφήβων καὶ παρθένων, οἵτινες παρ' ἕνα χορεύοντες ἀπετέλουν εἶδός τι πλεκτάνης· ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα ὅρμος· ἐν αὐτῇ ἡγεῖτο μὲν ὁ ἔφηβος τὰ νεανικὰ ὀρχούμενος, εἵπετο ἡ παρθένος κοσμίως· « ὡς εἶναι τὸν » ὅρμον, κατὰ Λουκιανὸν, ἐκ σωφροσύνης καὶ ἀνδρίας » πλεκόμενον (3) ». Ὅρμου δὲ καλλίστην γραφὴν παρέχεται ἡμῖν ἡ ἐν πίνακι ΙΓ 109 εἰκὼν, ἐν ᾗ εἰσι γεγραμμένοι ἔφηβοι καὶ παρθένοι χορεύοντες, καθ' ὃν προείπομεν τρόπον, καὶ καθ' ἃ διδάσκει ἡμᾶς ὁ Ὅμηρος, εἰσάγων τὸν Ἥφαιστον ποιοῦντα ἐν τῇ ἀσπίδι τοῦ Ἀχιλλέως χορὸν

Ἔνθα μὲν ἠΐθεοι καὶ παρθένοι ἀλφεσίβοιαι
ὠρχεῦντ', ἀλλήλων ἐπὶ καρπῷ χεῖρας ἔχοντες (4).

§. 335. Ὡς δ' ἐν ἁπάσαις ταῖς διατριβαῖς, οὕτω καὶ ἐν τῇ ὀρχήσει οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες ἐζήτουν οὐ μόνον τὸ τερπνὸν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὠφέλιμον. Καὶ ὄντως ἡ ὄρχησις ἀμφότερα ἀπειργάζετο, οἷον τὰ μὲν σώματα ἰσχυρὰ καθίστα καὶ κοῦφα καὶ εὐχερῆ πρὸς πᾶσαν μεταβολὴν, τὰς δὲ ψυχὰς ἔθιγε καὶ ἐρρύθμιζε, « καλλίστοις θεά-

(1) Πλατ. Νομ. 7, 815. Ἀθήν. 14, 631.
(2) Ὁμ. Ὀδυσ. Ψ, 133. θ, 261. Ἰλ. σ. 590.
(3) Λουκ. π. ὀρχ. 12.
(4) Ἰλ. σ. 593. Ἰδὲ καὶ Panof. Bild. Antik. Leb. Taf. IX N°. 5.

Digitized by Google

» μασι ἐγγυμνάζουσα, καὶ ἀρίστοις ἀκούσμασιν ἐνδια-
» τρίβουσα, καὶ κοινόν τι ψυχῆς καὶ σώματος κάλλος
» ἐπιδεικνυμένη (¹) ».

§. 336. Τοσαῦτα μὲν περὶ τῆς παρ' ἀρχαίοις Ἕλλησιν ὀρχηστικῆς. Νῦν δ' ἀντεξετάζοντες ταύτην πρὸς τοὺς χοροὺς τῶν νῦν Ἑλλήνων, θέλομεν ὁμολογήσει, ὅτι καὶ οὗτοί εἰσι θαυμαστὰ λείψανα τῆς παλαιᾶς ὀρχηστικῆς· διότι οὐ μόνον ἐν αὐτοῖς διακρίνομεν τὰς ἐν τῇ ὀρχιστικῇ τῶν ἀρχαίων εὐρύθμους κινήσεις τε καὶ στροφὰς καὶ ὑπτιασμοὺς καὶ πηδήματα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐν αὐτῇ εὐσχημοσύνην καὶ εὐκοσμίαν καὶ σεμνότητα· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πολλὰ τῶν εἰδῶν τῆς ἀρχαίας ὀρχηστικῆς ἐστιν εὑρεῖν καὶ ἐν τῷ παρ' ἡμῖν χορῷ· οἷον τὸν τῶν ἀρχαίων γέρανον χορεύουσι καὶ οἱ νῦν Ἕλληνες οὕτω πως, ὡς καὶ οἱ παλαιοί, καὶ ὃν ὀνομάζουσι πολλαχοῦ καὶ ἀλλαχοῦ, μάλιστα δὲ ἐν Ἠπείρῳ γεράνι, καθὰ καὶ ὁ ἡμέτερος Σπαθάκης περὶ αὐτοῦ λέγει (²)· « τοιοῦτον
» τινα περιελισσόμενον, ἀνελισσόμενον καὶ γεράνι πολ-
» λαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ὀνομαζόμενον χορεύουσιν ἔτι καὶ
» νῦν οἱ κάτοικοι τῆς Ἠπείρου, ἔνθα καὶ ἡμεῖς ἐχο-
» ρεύσαμεν αὐτόν »· δεύτερον δὲ ὅμοιον τοῦ τῶν ἀρχαίων ὅρμου χορεύουσι καὶ τὰ νῦν οἱ Ἕλληνες, ὃν χορὸν ὀνομάζουσι πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, μάλιστα δὲ ἐν Ἠπείρῳ γαϊτάνι ἐκ τοῦ πρὸς πλεκτάνην σχήματος, ἀφ' ἧς πιθανῶς ἐκ παραδιαφθορᾶς ἐγένετο τὸ ὄνομα. Ἐπέχω δὲ νὰ μνημονεύσω περὶ τοῦ παρ' ἡμῖν νεωστὶ τύχῃ κακῇ εἰσαχθέντος φραγκικοῦ χοροῦ, οὗτινος τὰς ἀκόσμους καὶ ἀσχήμους κινήσεις, καὶ ἀναιδεῖς ἐμβάσεις τῶν ποδῶν τῶν ὀρχουμένων οὐ μόνον οἱ παρ' ἡμῖν τῶν φρονίμων ἀπεχθάνονται, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οὗτοι οἱ Φράγκοι, οἵτινες

(¹) Λουκ. π. ὀρχήσεως.

(²) Ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ « Περὶ ὀρχήσεως καθόλου καὶ ἰδίᾳ » παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν » Εὐαγγ. Κήρ. ἔτει 1870. σ. 443.

Digitized by Google

θεωροῦσι τὸν φραγκικὸν χορὸν ὡς ἀνήκεστον λώβην τῶν ἠθῶν ἁπάντων τῶν ἀνθρώπων· περὶ τούτου ἔκρινα καλὸν νὰ παραθέσω ὧδε τὰ ὑπὸ τοῦ φίλου καὶ συναδέλφου μου Ἀρ. Σπαθάκη πάνυ καλῶς περὶ τοῦ φραγκικοῦ χοροῦ ἐν τῷ Εὐαγγελικῷ Κήρυκι γεγραμμένα· οὗτος μετενεγκὼν ἐκ τῆς γερμανικῆς φωνῆς διήγημα φοβερὸν, ἀλλὰ δηλωτικὸν τῶν ἐκ τοῦ φραγκικοῦ χοροῦ ὑπερφυῶν κακῶν, προτάσσει καὶ τάδε (1)· «Μεταξὺ τῶν » ἐπιβλαβεστάτων τούτων καὶ σκανδαλωδεστάτων χο» ρῶν νομίζομεν ὅτι πρέπει νὰ καταταχθῶσι καὶ οἱ περὶ » ὧν ὁ λόγος φραγκικοὶ χοροί. Οἱ χοροὶ οὗτοι πρὸς » πάσῃ αὐτῶν τῇ εὐρυθμίᾳ καὶ τῇ ἐντέχνῳ πλοκῇ » ἀπεδείχθησαν βλάπτοντες τὸν χορεύοντα καὶ ὑλικῶς » καὶ ἠθικῶς....... ἠθικῶς δὲ βλάπτουσι τὸν χορεύ» οντα τὸ μὲν, γινόμενοι ἀφορμὴ πρὸς ἀπώλειαν τῆς » αἰδοῦς, τοῦ μόνου φύλακος τῆς ἀθωότητος· τὸ δὲ, παρέ» χοντες ἅπασαν τὴν ὕλην, τὴν ἀπαιτουμένην πρὸς ἀνά» φλεξιν τῶν ἀγενεστάτων παθῶν, ἰδίως δὲ ἡ ἀπογύ» μνωσις τοῦ γυναικείου σώματος καὶ αἱ περιπτύξεις » τῶν δύο γενῶν, ἅπερ θεωροῦνται στοιχεῖα ἀπαραίτητα » τοῦ φραγκικοῦ χοροῦ, ἐγκλείουσι τὴν μεγαλειτέραν » ποσότητα τοῦ τὴν ἀθωότητα τῆς καρδίας καὶ τὴν » ἁγνότητα τῆς διανοίας καταστρέφοντος δηλητηρίου ».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ.

ΠΕΡΙ ΤΕ ΤΡΟΦΩΝ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΠΟ ΤΩΝ ΩΡΩΝ ΚΑΘ' ΑΣ ΕΤΡΩΓΟΝ ΟΥΤΟΙ ΟΝΟΜΑΣΙΑΣ ΑΥΤΩΝ.

§. 337. Τροφὴ κυρία τοῖς ἀρχαίοις ἦν ὁ ἄρτος· κατεσκευάζετο δ' οὗτος ἢ ἀπὸ σίτου, ἢ ἀπὸ κριθῶν· ὁ ἀπὸ κριθῶν ἐλέγετο ἰδίᾳ ἄλφιτον (2)· ἐκ δὲ τῆς κατασκευῆς τοῦ σί-

---

(1) Ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ «Περὶ τῶν ὀλεθρίων ἀποτελεσμάτων » τοῦ Φραγκικοῦ χοροῦ» Εὐαγγ. Κήρ. ἔτει 1871, σ. 62.

(2) Ἰδὲ Ξενοφ. Ἀπομνημ. 2, 7, 5.

Digitized by Google

του ἦν καὶ τὸ εἶδος αὐτοῦ· οἷον ὁ μετὰ ζύμης γενόμενος καὶ ἐπιμελῶς ἐν κριβάνοις ὀπτόμενος ἐλέγετο ζυμίτης, λευκὸς καὶ καθαρός (1)· ὁ δὲ ἄνευ ζύμης κατασκευαζόμενος καὶ ἐν τῇ ἀνθρακίᾳ ὀπτόμενος ἐλέγετο ἄζυμος καὶ ἰδίᾳ σποδίτης (2). Ὅ,τι δὲ μετὰ τοῦ ἄρτου προσφάγιον ἤσθιον οἱ παλαιοὶ ἐλέγετο ὄψον, κατὰ τὸν Εὐστάθιον λέγοντα· « ὄψον ἁπλῶς φασιν οἱ παλαιοὶ πᾶν τὸ σύναμα σιτίοις ἐσθιόμενον (3)». Ὄψον δὲ οἱ ἀρχαῖοι εἶχον πᾶν ὅ,τι ἔφυε καὶ ἔτρεφεν ἡ Ἑλλὰς γῆ, οἷον ὄσπρια, λάχανα, ἐλαίας, τυρόν· κρέας δὲ βόειον, ἄρνειον, ὕειον, ὀρνίθειον· πρὸς δὲ καὶ ἰχθῦς ἤσθιον, ἐπὶ δὲ τούτοις ὠά, σῦκα, σταφίδας, κάρυα καὶ ἄλλα· ποτὰ δὲ ἔπινον, πλὴν τοῦ ὕδατος, τὰ μὲν πρῶτα γάλα, ὕστερον δὲ, ὅτε εὑρέθη ὁ καρπὸς τῆς ἀμπέλου, καλὸν καὶ ἄφθονον ἐκ τῆς εὐαμπέλου γῆς αὐτῶν οἶνον (4).

§. 338. Οἱ ἀρχαῖοι ἐγεύοντο ἔκ παλαι συνήθως τρὶς τῆς ἡμέρας· πρῶτον τὸ πρωΐ, ὅτε ἠγείροντο ἐκ τῆς κλίνης, ἤσθιον ἄρτον βεβρεγμένον ἐν ὀλίγῳ ἀκράτῳ οἴνῳ, ἐξ οὗ καὶ ἀκράτισμα ὠνομάζετο ἡ πρωϊνὴ τροφή, ὡς λέγει ὁ Πλούταρχος ἐν τοῖς συμποσιακοῖς προβλήμασι· « φασὶ γὰρ ἐκείνους (τοὺς ἀρχαίους) ἐργατικοὺς ἅμα καὶ » σώφρονας ὄντας ἕωθεν ἐσθίειν ἄρτον ἐν ἀκράτῳ καὶ » μηδὲν ἄλλο· διὸ τοῦτο μὲν ἀκράτισμα καλεῖν, διὰ » τὸν ἄκρατον (5) »· δεύτερον δὲ περὶ τὴν μεσημβρίαν, ὅτε ἀπεπεράτουν τὰ ἔργα των, ἤσθιον μαγείρευμα, ὅπερ ἄριστον ἐλέγετο· τρίτον δὲ πρὸς βαθεῖαν ἑσπέραν ἐγίνετο ἡ κυρία τροφὴ, ἥτις ἐλέγετο δεῖπνον (6). Περὶ τῆς τρὶς καθημέραν ἔκ παλαι γενομένης τροφῆς τῶν

---

(1) Ξενοφ. Κύρ. ἀνάβ. 7, 3, 21. καὶ Ἀθήν. 3, 11.
(2) Ἀθην. 3, 111.
(3) Εὐστ. εἰς Ἰλιάδ. Λ. 638.
(4) Ἰδὲ Ἐτυμ. μέγ. σ. 618, 28.
(5) Πλουτ. σύμπ. πραβλ. 8, 6, 4.
(6) Λυσ. φ. Ἐρατ. 26.

Digitized by Google

ἀρχαίων μαρτυρεῖ καὶ ὁ Εὐστάθιος, ἐπιλέγων, παραδόξως ὅμως, καὶ τὸ ἔτυμον τῶν ὀνομάτων τῶν τροφῶν (¹). Τινὲς δὲ τῶν γραμματικῶν μνημονεύουσι καὶ τετάρτης τροφῆς, ὡς δηλοῖ ὁ Ἀθήναιος λέγων· « Φιλήμων δὲ » φησιν ὅτι τροφαῖς τέτταρσιν ἐχρῶντο οἱ παλαιοὶ ἀκρα» τίσματι, ἀρίστῳ, ἑσπερίσματι, δείπνῳ ».

§. 339. Νῦν δὲ ῥητέον ὀλίγα περὶ τοῦ κυρίου γεύματος τῶν ἀρχαίων, περὶ τοῦ δείπνου, ὅπερ καὶ τοῦτο δυνάμεθα εἰς δύο νὰ διαιρέσωμεν, εἰς δεῖπνον, ὅπερ καθ' ἡμέραν ἐδείπνουν ἐν τῇ οἰκίᾳ οἱ οἰκεῖοι, καὶ εἰς δεῖπνον, καθ' ὃ ἐδείπνουν μετὰ τοῦ κυρίου φίλοι καὶ γνώριμοι, ὅπερ κοινῶς ἑστίασις καὶ συμπόσιον ἐλέγετο. Πλὴν τούτων μνεία γίνεται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι καὶ δείπνων, ἅτινα φίλοι μετ' ἄλλων ἐποίουν ἐκ συνεισφορᾶς ἢ χρημάτων ἢ ὄψων καὶ ἄλλων ἐδεσμάτων· ἡ συνεισφορὰ αὕτη ἐλέγετο συμβολή, παρ' Ὁμήρῳ δ' ἔρανος· ὁ δὲ δεῖπνος, ἀπὸ συμβολῶν δειπνεῖν, ἢ δεῖπνον ἀπὸ σπυρίδος, διότι ἕκαστος τῶν συνεισφερόντων ἔφερε τὸ συσκευασμένον δεῖπνον εἰς σπυρίδα (²).

§. 340. Περὶ τὸ καθημερινὸν δεῖπνον ἦσαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες πολλὰ λιτοί, διὸ μικροτράπεζοι οὗτοι ἐκαλοῦντο καὶ φυλλοτρῶγες (³)· ἰδίᾳ δὲ ἐθαυμάζετο τὸ περὶ τὴν τροφὴν λιτὸν τῶν Σπαρτιατῶν καὶ Ἀθηναίων· γνωστὸν ἦν τὸ ἀττικηρῶς ζῆν, ὅπερ ἐλέγετο ἐπὶ τοῦ εὐτελεστάτου καὶ λιτοτάτου δείπνου (⁴). Ἦσαν ὅμως καί τινες τῶν Ἑλλήνων εὐτράπεζοι, οἷοι οἱ Βοιωτοὶ καὶ οἱ Θεσσαλοί· διαβόητος δὲ μάλιστα ἦν ἡ Σικελικὴ τράπεζα.

§. 341. Δειπνοῦντες οἱ Ἕλληνες συνείθιζον τὰ μὲν

(¹) Εὐστ. εἰς Ὀδύσ. Β, 20. σ. 1432, 1.
(²) Ἀθην. 8, 365.
(³) Ἀθην. 4, 137.
(⁴) Ἀθην. 4, 137.

Digitized by Google

παλαιότατα νὰ δειπνῶσι καθήμενοι ἐπὶ δίφρου περὶ τράπεζαν, ὕστερον δὲ κατακείμενοι εἰς κλίνην (¹). Πότε δὲ οἱ Ἕλληνες ἤρξαντο τῆς συνηθείας ταύτης, οὐ πάνυ τι δῆλον· πιθανῶς μετέβαλον τὴν πολλὰ ἐπαινετὴν συνήθειαν τοῦ νὰ δειπνῶσι καθήμενοι, ὅτε μετέβαλον ἐκ τῆς ἐξ Ἀσίας τρυφῆς καὶ τὸ λιτὸν τῆς διαίτης αὐτῶν, «ἐπεὶ δὲ » τρυφᾶν ἤρξαντο καὶ χλιδῶσι (χλιδᾶν), λέγει ὁ Ἀθή- » ναιος, κατεῤῥύησαν ἀπὸ τῶν δίφρων εἰς τὰς κλίνας, καὶ » λαβόντες σύμμαχον τὴν ἀνάπαυσιν καὶ ῥᾳστώνην ἀνει- » μένως ἤδη καὶ ἀτάκτως ἐχρῶντο τῇ μέθῃ (²)». Αἱ δὲ κλίναι, εἰς ἃς κατεκλείνοντο, ἦσαν καλῶς κατεσκευασμέναι καὶ ηὐτρεπισμέναι καὶ μαλακαί· ἐπ' αὐτῶν δ' ἐπέθετον προςκεφάλαια, ἵν' ὀρθῶται τὸ σῶμα αὐτῶν κατακλινομένων, ὡς εἴπομεν, κατὰ τὸ ἥμισυ, καὶ εἰς ἐπέρειστν τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος· ὅθεν καὶ ἡ φράσις ἐγένετο ἐπ' ἀγκῶνος δειπνεῖν (³). Εἰς ἑκάστην δὲ κλίνην δύο ἀεὶ κατεκλίνοντο, ὁ μὲν παρὰ τὸν ἕτερον, ὡς καὶ ἐκ τῶν περισωθεισῶν παλαιῶν γραφῶν μανθάνομεν, ὧν ἐστι καὶ ἡ ἐν πίνακι Α μνημονευθεῖσα ὀγδόη εἰκών· παῖδες δὲ καὶ γυναῖκες ἐδείπνουν καθήμεναι (⁴). Εἰ δὲ γραφαί τινες περισωθεῖσαι δεικνύουσιν ἄνδρας καὶ γυναῖκας δειπνοῦντας, ἐν τῇ αὐτῇ κλίνῃ κατακειμένους, ἑταιρικὸν τὸ δεῖπνον τοῦτο λέγε.

§. 342. Προτοῦ δὲ κατακλιθῶσιν ὑπέλυον οἱ δοῦλοι τὰ ὑποδήματα αὐτῶν, καὶ τοὺς πόδας ἔνιπτον, ὅθεν καὶ ἡ φράσις ὑπολύειν καὶ ἀπονίζειν· εἶτα δὲ τοῖς ἔχυνον νὰ νίψωσι τὰς χεῖρας (⁵).

§. 343. Οἱ ἀρχαῖοι δειπνοῦντες δὲν μετεχειρίζοντο οἷα ἡμεῖς τραπεζικὰ σκεύη, πηρόνια, λέγω, καὶ μαχαίρια καὶ χειρόμακτρα· διότι τὰς τροφὰς ἐλάμβανον

(¹) Ἀθην. 1, 31.
(²) Ἀθην. 10. 428.
(³) Πλάτ. π. πολ. 370. καὶ Ξενοφ. σύμπ. 1, 8.
(⁴) Λουκ. Λεξ. 6.
(⁵) Πλάτ. σύμπ. 175. καὶ Ἀθην. 2, 55.

Digitized by Google

διὰ τῶν δακτύλων· διὸ δὴ καὶ ἐκ παίδων ἠσκοῦντο καὶ συνείθιζον εἰς τοῦτο. Τὸ μόνον δὲ παρὰ τὰς τραπέζας ἐν χρήσει σκεῦος ἦν τὸ δι' οὗ οἱ ἀρχαῖοι ἐῤῥόφων τὸν ζωμὸν κοχλιάριον, ὅπερ καὶ μυστίλη καὶ μύστρον καὶ γλῶσσα ἐλέγετο· ἀντ' αὐτοῦ ὅμως πολλοὶ ἐκοίλαινον τεμάχιον ἄρτου καὶ δι' αὐτοῦ ἐῤῥόφων τὸν ζωμόν· « Μυστίλη ἐστὶ, κατὰ μὲν τὸν Πολυδεύκην, ψωμὸς κοῖλος εἰς ἔτνος ἢ ζωμὸν βαθυνθεὶς », κατὰ δὲ τὸν Σουΐδαν, « κοῖλος ἄρτος ὃν ἐποίουν, ἵνα ζωμὸν δι' αὐτοῦ ῥοφῶσι (1)· πινάκια δὲ ποικίλα, οἷά που τὰ παρ' ἡμῖν, εἶχον καὶ οἱ ἀρχαῖοι, τραπεζομάνδυλα ὅμως καὶ χειρόμακτρα δὲν εἶχον οἱ ἀρχαῖοι· τούτων τῶν χειρομάκτρων γίνεται μὲν μνεία, ἀλλ' εἰς αὐτὰ ἀπεμάσσοντο τὰς χεῖρας, ὅτε μετὰ τὸ δεῖπνον ἐνίπτοντο. Τὰς δὲ κατὰ τὸ δεῖπνον ἀλειφομένας χεῖρας ἐσπόγγιζον εἴς τι μαλακὸν τεμάχιον ψωμοῦ, ὅπερ ἀποσπογγιζόμενοι ἔῤῥιπτον εἰς τοὺς κύνας, τοῦτο ἐκαλεῖτο ἀπομαγδαλία, ὡς περὶ αὐτῶν διδάσκουσιν ἡμᾶς ἄλλοι τε πολλοὶ τῶν γραμματικῶν καὶ ὁ Πολυδεύκης λέγων· « τὸ δὲ ἐκμαγεῖον καὶ χειρόμακτρον ἂν προσείποις· » οἱ δὲ πάλαι ταῖς καλουμέναις ἀπομαγδαλίαις ἐχρῶντο, » αἳ ἦσαν τὸ ἐν τῷ ἄρτῳ μαλακὸν καὶ σταιτῶδες, εἰς » ὃ ἀποψησάμενοι τοῖς κυσὶν αὐτὸ παρέβαλον (2) ».

§. 344. Τὰ κατὰ τὸ δεῖπνον παρατιθέμενα φαγήματα ἦσαν ὀλίγα καὶ ἁπλᾶ· ζωμὸς ἦν τοῖς Ἕλλησιν ἡ ἐξ ἀλφίτων, κριθίνων ἀλεύρων, ἢ ἐξ ἀλεύρων κατασκευαζομένη κατὰ διαφόρους τρόπους μάζα· αὕτη ἦν κοινὴ καὶ ἀγαπητὴ τοῖς Ἕλλησι τροφή, ὡς δηλοῖ ὁ θαυμασμὸς τοῦ Παυσανίου, ὅστις ἰδὼν μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην τὸ παρασκευασθὲν περσικὸν δεῖπνον, καὶ ἐκπλαγεὶς τοῦτο, ἀνεφώνησε· « Νὴ τοὺς θεούς, λίχνος ἦν Πέρσης, ὅτι τοσαῦτα ἔχων ἐπὶ » τὴν ἡμετέραν ἦλθε μάζαν (3) ». Μετὰ δὲ τὴν μάζαν ἦν ὁ

(1) Σουΐδ. λ. μυστίλην, καὶ Πολυδ. ς. 87.
(2) Πολυδ, ς. 93. καὶ Εὐς. εἰς Ὀδύσ. 19, 92.
(3) Πλουτ. ἀποφθ. Λακ. 1.

Digitized by Google

ἄρτος· προςφάγιον δ' εἶχον, ὡς προείρηται, κρόμυα, σκόροδα καὶ τὰ παρόμοια, τυρὸν καὶ ἐλαίας, αἵτινες ἐκ τῆς παρασκευῆς αὐτῶν ἐλέγοντο αἱ μὲν, δροπέτεις, αἱ δὲ, ἁλμάδες, ἄλλαι δὲ, κολυμβάδες, καὶ ἄλλαι θλασταί (1)· μαγείρευμα δὲ φακᾶς, κυάμους καὶ τἆλλα ὄσπρια· ὁμοίως δὲ ἐμαγείρευον κρέατα ἐξ ἁπάντων τῶν προβάτων. Οἱ δὲ ἰχθῦς, οὓς τὴν ἀρχὴν δὲν ἠγάπων οἱ Ἕλληνες, ἐξενίκησαν ὕστερον τοσοῦτον, ὥςτε κατέστησαν ἐξαίρετον ὄψον, καθὰ ἄλλοι τε πολλοὶ τῶν ἱστορικῶν ἱστοροῦσι καὶ ὁ Ἀθήναιος λέγων· « Εἰκότως » πάντων τῶν προσοψημάτων ὄψων καλουμένων ἐξενί- » κησεν ὁ ἰχθὺς διὰ τὴν ἐξαίρετον ἐδωδὴν μόνος οὕτως » καλεῖσθαι, διὰ τοὺς ἐπιμανῶς ἐσχηκότας πρὸς ταύ- » την τὴν ἐδωδήν (2) ». Ὁμοίως δὲ οἱ ἀρχαῖοι ἠγάπων καὶ ἰχθῦς ἁλιστοὺς, οἷαι αἱ ἀφύαι, αἱ κοινῶς σαρδέλλες καλούμεναι, καὶ τεταρυχευμένους, οὓς ἐξεκόμιζον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἰδίᾳ ἐκ τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τοῦ Εὐξείνου πόντου.

§. 345. Εἶδος ἐδέσματος ἦσαν οἱ ἀλλᾶντες καὶ αἱ χορδαί· ἦσαν δ' οὗτοι λεπτὰ ἔντερα σφαγείου, ἅτινα ἐπλήρουν ἐκ τεμαχίων λεπτῶν κρεάτων καὶ αἵματος· τοὺς ἀλλᾶντας καλεῖ ἡ συνήθεια λουκάνικα, οἱ δὲ Γαλλάται « saucisses » (3).

§. 346. Σὺν τῷ χρόνῳ ἤρξαντο οἱ Ἕλληνες νὰ ἡδύνωσι τὸ μαγείρευμα διὰ παντοίων πραγμάτων, οἷον δι' ἐλαίου καὶ ὄξους καὶ λεπτῶν ἁλῶν καὶ πεπέρεως, διὰ σησάμων καὶ κεκομμένης ἀσταφίδος, διὰ μαράθρου καὶ ἀνήθου καὶ τευτλίου καὶ θρίου καὶ ὀριγάνου καὶ δι' ἄλλων πολλῶν, δι' ὧν ἡ μαγειρικὴ τέχνη « ἀπο- » δίδωσι, κατὰ Πλάτωνα, τοῖς ὄψοις τὰ ἡδύσματα (4) ».

(1) Πολυδ. Ϛ. 45.
(2) Ἀθην. 7, 276. Πλουτ. σύμπ. 4, 4, 2.
(3) Ἀριστοφ. Ἀχαρ. 1084 καὶ Ἱππ. 160.
(4) Πλάτ. π. πολ. 1, 332.

Digitized by Google

ἐξ αὐτῶν ἦν ἡ ὀρέξεως ἐγερτικὴ σκοροδάλμη, ἡ παρ' ἡμῖν σκορδαλία, παρὰ δὲ τοῖς Φράγκοις « aillade » λεγομένη· ἐξ αὐτῆς τεχνικῶς κατεσκευάζετο καὶ ἕτερον εἶδος ὅμοιον πρὸς τὴν γαλλικὴν « moutarde »· ἕτερον δὲ εἶδος ὀρεκτικὸν ἦν καὶ τὸ ἔτνος, ὅπερ κατεσκευάζετο ὡς ἡ γαλλιστὶ « purée » καλουμένη, κατὰ τὸν γραμματικὸν λέγοντα ὅτι ἐγίνετο αὐτὸ ἐκ κυάμων ἢ πισῶν ἢ ἁπλῶς κατερεικτῶν τινων. Πρὸς δὲ καὶ ἄλλων ἐκ καρυκείας καὶ ἀρτύσεως ζωμῶν γίνεται μνεία, οὓς οἱ παλαιοὶ ἐμβάμματα ἐκάλουν, ἡ δὲ συνήθεια σάλτσες.

§. 347. Μετὰ τὴν τράπεζαν ἐγεύοντο οἱ παλαιοὶ διάφορα κατὰ τὰς διαφόρους τοῦ ἔτους ὥρας ἡδέα πράγματα, οἷον κάρυα, ἀμύγδαλα, σῦκα, σταφίδας, σταφυλὰς, ῥόας, φοίνικας καὶ ἄλλα, ἅτινα οἱ μὲν παλαιοὶ τραγήματα ἢ νωγαλέα ἐκάλουν, ἡ δὲ συνήθεια λιγούδια ἐκ τῆς ἀρχαίας λέξεως λίχνου· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ζυμαρικὰ ἢ γλυκύσματα παρετίθεσαν ἐν τῇ τραπέζῃ οἱ ἀρχαῖοι, ἅτινα πρῶτα ἦσαν, ὡς εἰκὸς, ἁπλᾶ, σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως προσεξευρέθησαν πολλὰ καὶ παντοδαπά· ἐκαλοῦντο δ' αὐτὰ κοινῷ ὀνόματι πλακοῦντες καὶ πέμματα· τούτων ὀνομαστότερα ἦσαν πρῶτον, τὸ θρίον· ἦν δὲ τοῦτο μίγμα ἐκ σταιτὸς, ὠῶν καὶ σεμιγδάλεως, ὅπερ ἐνειλίσσετο εἰς φύλλον καὶ ἐτηγανίζετο, ἐξ οὗ φύλλου ὠνομάσθη θρίον, ὅπερ κυρίως φύλλον συκῆς δηλοῖ, εἶτα φύλλον καθόλου· ὡμοίαζε δέ πως αὐτὸ πρὸς τὸ ἡμέτερον σφογγάτον ἢ πρὸς τὴν γαλλιστὶ omelette καλουμένην· δεύτερον δὲ, ἡ ἄμμυλος, ἣν οἱ Φράγκοι « tourte » καλοῦσι· τρίτον δὲ, ἡ μελιτοῦττα, αὕτη κατεσκευάζετο ἐκ γάλακτος καὶ μέλιτος, καθὼς ἡ παρ' ἡμῖν γαλατόπιττα· τέταρτον δὲ, ὁ σησαμοῦς· τὸ ἥδυσμα τοῦτο ἐγίνετο ἐκ σησάμων καὶ μέλιτος, ὡς καὶ τὸ ὄνομα σημαίνει· τούτῳ δὲ ὡμοίαζέ πως ὁ πυραμοῦς· ἕτερον εἶδος πλακοῦντος ἦσαν τὰ ἴτρία· ἦσαν δ' αὐτὰ ζυμαρικὰ ἐκ φύλλων, ἅτινα ἐπληροῦντο μετ'

Digitized by Google

ἄλλων καρυκευμάτων· ὡμοίαζον πρὸς τὰς γαλλιστὶ pâtes καλουμένας· τὰ ἀρτοκρέατα, ταῦτα κατεσκευάζοντο, ὡς αἱ παρ' ἡμῖν κρεατόπιτται, ἢ μπουρέκια βαρβαριστὶ λεγόμενα. Πρόχειρα καὶ ἀγαπητὰ γλυκύσματα τοῖς ἀρχαίοις ἦσαν αἱ σησαμίδες, αἵτινες ἦσαν αἱ αὐταὶ καὶ ὁ νῦν τουρκιστὶ σουσὰμ χαλβὰ καλούμενος, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ Ἀθηναίου καλοῦντος αὐτὰς «σφαιροειδῆ πέμματα ἐκ μέλιτος, σησάμων πεφρυγμένων καὶ ἐλαίου»· οἱ τηγανῖται ἢ τήγανα καὶ οἱ ἔγχυτοι, οὓς ἡ συνήθεια λουκμάδες καλεῖ· πλὴν τούτων καὶ ἄλλα πολλὰ εἶχον οἱ παλαιοὶ πέμματα, ὧν μνείαν ποιεῖται ὁ Ἀθήναιος, ὁ Πολυδεύκης καὶ ἄλλοι γραμματικοί.

§. 348. Τὰ φαγήματα παρεσκευάζοντο καὶ ἐμαγειρεύοντο οἴκοι ὑπὸ τῆς οἰκοδεσποίνης καὶ τῶν δούλων. Μαγείρους δὲ καὶ ὀψοποιοὺς δὲν εἶχον κατ' ἀρχὰς οἱ Ἕλληνες, ὕστερον ὅμως προῆλθον ἐπιτήδειοι μάγειροι καὶ σκευασταὶ παντοδαπῶν ἐδεσμάτων καὶ πεμμάτων, ὧν τινες διωνομάσθησαν διὰ τὰ μαγειρικὰ μηχανήματα καὶ σοφίσματα (raffinements), διὰ τὴν μαγειρικὴν τέχνην καὶ τὰς περὶ αὐτὴν συγγραφάς, αἵτινες ἐκαλοῦντο γαστρολογίαι, γαστρονομίαι, ὀψοποιΐαι καὶ ὀψαρτησίαι· ὀνομαστὸς μάγειρος ἦν ὁ παρὰ Γοργίᾳ τοῦ Πλάτωνος μνημονευόμενος Μίθαικος, ὅστις συνέγραψε τὴν Σικελικὴν ὀψοποιΐαν (1), καὶ ὁ περίφημος Ἀρχέστρατος, ὃς συνέγραψε γαστρολογίαν, ἣν πάντες οἱ τῶν ἐπικούρων φιλοσόφων γαστρίμαργοι θεογονίαν τινὰ αὐτῶν ἔλεγον (2). Τοὺς μαγείρους ἐμισθοῦντο ἐκεῖνοι, οἵτινες ἐποίουν ἑστιάσεις καὶ συμπόσια, περὶ ὧν καιρὸς νῦν νὰ εἴπωμεν.

ΠΕΡΙ ΕΣΤΙΑΣΕΩΝ ΚΑΙ ΣΥΜΠΟΣΙΩΝ.

§. 349. Αἱ ἑστιάσεις καὶ τὰ συμπόσια ἦσαν τοῖς

(1) Πλάτ. Γοργ. 518.
(2) Ἀθην. 3. 104.

Digitized by Google

ἀρχαίοις Ἕλλησι ἐκ παλαιοτάτων ἐξαίρετός τις καὶ εὐφρόσυνος διατριβή, ὡς δηλοῖ ὁ Ὅμηρος παρεισάγων τὸν Ὀδυσσέα λέγοντα·

« Οὐ γὰρ ἔγωγέ τί φημι τέλος χαριέστερον εἶναι
ἢ ὅτ' ἐϋφροσύνη μὲν ἔχῃ κάτα δῆμον ἅπαντα,
δαιτυμόνες δ' ἀνὰ δώματ' ἀκουάζωνται ἀοιδοῦ
ἥμενοι ἑξείης, παρὰ δὲ πλήθωσι τράπεζαι
σίτου καὶ κρειῶν, μέθυ δ' ἐκ κρητῆρος ἀφύσσων
οἰνοχόος φορέῃσι καὶ ἐγχείῃ δεπάεσσιν (1) ».

Ὁμοίως δὲ καὶ τοῖς μεθ' Ὅμηρον πολλὰ ἀγαπητὴ καὶ εὐφρόσυνος διατριβὴ ἦσαν αἱ ἑστιάσεις καὶ τὰ συμπόσια· διὸ δὴ καὶ ἐπεμελοῦντο οὗτοι καὶ τὸν δόμον, ἐν ᾧ ἐγίνοντο τὰ συμπόσια, νὰ ἔχωσιν εὐτερπῆ καὶ κομψὸν, καὶ τὰ παρ' αὐτοῖς χρήσιμα σκεύη λαμπρὰ καὶ χαρίεντα, καὶ τὰς κλίνας καὶ τὰς τραπέζας εὐθεάτους.

§. 350. Αἱ τράπεζαι ἦσαν χαμηλότεραι, ὡς ἀνωτέρω ἐῤῥέθη, τῶν κλινῶν, ἐφ' ὧν οἱ δειπνοῦντες κατεκλίνοντο. Ἕκαστος δὲ τῶν συνδαιτυμόνων κατεκλίνετο ἐπὶ τῆς κλίνης ἐκείνης, ἥτις προσῆκεν εἰς τὸ ὄνομα καὶ εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ· τοῦτο μανθάνομεν παρ' ἄλλων τε γραμματικῶν καὶ παρὰ τοῦ Δίωνος τοῦ Χρυσοστόμου, λέγοντος· « κατακεῖσθαι δὲ ἄλλους ἀλλαχῆ καθάπερ ἐν » δείπνῳ, τοὺς μὲν ἀμείνονας χώρας, τοὺς δὲ φαυλοτέ» ρους τυγχάνοντας (2) »· πρὸ ἑκάστης δὲ κλίνης παρετίθετο τράπεζα, ἑπομένως ὅσαι κλίναι ἦσαν ἐν ἑκάστῳ συμποσίῳ χρήσιμοι, τόσαι καὶ αἱ τράπεζαι (3).

§. 351. Τὰ κατὰ τὴν ἑστίασιν ἐδέσματα ἦσαν, ὡς εἰκὸς, παντοῖα, ποικίλα καὶ ἄφθονα· ἐπετίθεντο δ' αὐτὰ

(1) Ὁμήρ. Ὀδυσ. I. 5.
(2) Δίων. Χρυσος. 30, 29, Ἴδε καὶ Εὐς. εἰς Ἰλ. ς, 241
(3) Γραφαὶ δηλωτικαὶ ἑστιάσεων, ἐν αἷς παρετίθεντο τράπεζαι πολλαὶ καὶ κλίναι, διεσώθησαν πολλαί. Ὅρα Πανόφκαν Mus. Blacas, καὶ Bild ant Leb. XII. 3. Ἔπιθι καὶ Βέκκερον ἐν Χαρικλεῖ 1, 411.

Digitized by Google

πιθανῶς ἐπὶ τραπέζης ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἑστιατορίου κειμένης, ἀφ' ἧς ἐκφερόμενα ὑπὸ ἐπιτηδείων δούλων ἐπετίθεντο ἐφ' ἑκάστου τραπεζίου, πρὸ ἑκάστης κλίνης κειμένου.

§. 352. Λέγοντες δὲ οἱ ἀρχαῖοι τραπέζας ἐδήλουν καὶ αὐτὰ τὰ ἐπιτιθέμενα φαγήματα. Ἑκάστη δὲ ἑστίασις καὶ εὐωχία ἀπετελεῖτο ἐκ δύο, ὕστερον δὲ, ἐπὶ Ῥωμαίων, ἐκ τριῶν τοιούτων τραπεζῶν. Ἡ κεφαλὴ τοῦ δείπνου ἐλέγετο πρῶται τράπεζαι, αἱ αὐταὶ δὲ ὕστερον καὶ δείπνου προοίμιον καὶ ψυχραὶ τράπεζαι ἐκαλοῦντο, διότι προεγεύοντο ὄστρακα, κυνήγια, σαλάτας καὶ τὰ παρόμοια.

§. 353. Ὅτε οἱ δαιτυμόνες ἀπεγεύοντο, οἱ δοῦλοι ἀφήρουν τὰς τραπέζας καὶ ἐξέφερον αὐτὰς, ἀφ' οὗ αἱ ῥήσεις ἐγένοντο αἴρειν, ἀφαιρεῖν, ἐκφέρειν, βαστάζειν τὰς τραπέζας, ἐκάθηρον τὸ δωμάτιον ἀπὸ τῶν καταπιπτόντων ὀστέων, φλοιῶν καὶ τῶν παρομοίων, ἅτινα οἱ ἀρχαῖοι δὲν ἐνόμιζον ἀπρεπὲς νὰ ῥίπτωσι τρώγοντες χαμαὶ (1), καὶ προσέφερον ὕδωρ καὶ σάπωνα εὐώδη, ὃν ἐκάλουν σμῆγμα, ἵν' ἀπονιφθῶσιν οἱ σύνδειπνοι.

§. 354. Μετὰ δὲ τὸ ἀπόνιμμα εἰσεφέροντο μῦρα καὶ στέφανοι, οἵτινες ἐπλέκοντο, ὡς ἀλλαχοῦ ἐῤῥέθη, ἐκ μυῤῥίνης καὶ ἐξ ἄλλων ἀνθέων· διότι συνείθιζον οἱ ἀρχαῖοι νὰ φορῶσι κατὰ τὰ συμπόσια στεφάνους· τοῦτο δηλοῦται ἔκ τε πολλῶν καὶ ἄλλων ἱστορικῶν καὶ ἐκ τοῦ Πλουτάρχου, ὅςτις διηγεῖται ἐν τῷ συμποσίῳ, ὅτι διεδόθησαν στέφανοι, ὡς ἐπήρθησαν αἱ τράπεζαι, παρά τινος Μελίσσης πρὸς τοὺς συμποσιαστὰς (2)· πρὸς δὲ κατάδηλον αὐτὸ γίνεται καὶ ἐκ τοῦ συμποσίου τοῦ Πλάτωνος, ἔνθα εἰσάγεται ὁ Ἀλκιβιάδης ἐπιστὰς ἐπὶ τὰς θύρας τοῦ Ἀγάθωνος ἐστεφανωμένος μετὰ στεφάνου δασέος ἐκ

(1) Ἴδε Πολυδ. Ϛ, 94.
(2) Πλουτ. σύμπ. 7, 5.

Digitized by Google

κιττοῦ καὶ ἴων, καὶ ταινίας ἔχων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς πάνυ πολλάς (¹). Σὺν τούτοις προσεφέρετο ἄκρατος οἶνος, ἐξ οὗ πιόντες, ἐκ δεξιῶν ἀρχόμενοι κατά τι ἱερὸν ἔθιμον, ἐπέλεγον, ἀγαθοῦ δαίμονος, ἢ ὑγιείας (²)· ἅμα δὲ συνῇδον πρὸς αὐλὸν καὶ ᾠδήν τινα τῷ θεῷ, ὡς ἐν τῷ συμποσίῳ ὁ Ξενοφῶν λέγει· «Ὡς δ' ἀφῃρέθησαν αἱ τράπεζαι καὶ ἐσπείσαντο καὶ ἐπαιάνισαν (³)».

§. 355. Μετὰ δὲ τὰς σπονδάς, ὡς ἐκάλουν οἱ ἀρχαῖοι τὴν μετὰ τὰ σῖτα πόσιν ἀκράτου οἴνου, καὶ τὴν εἰς τὸν θεὸν ᾠδήν, καὶ τἆλλα τὰ νομιζόμενα, ἐτρέποντο πρὸς τὸν πότον (⁴). Εἰς ἔγερσιν δὲ τούτου παρατίθεντο ἐπὶ καθαρῶν τραπεζῶν ἀμύγδαλα, κάστανα, κάρυα, τρωγάλια, τυρὸς σικελιώτης μάλιστα, παντοῖα ἁλιστὰ, ἅτινα κοινῷ ὀνόματι ἅλες ἐκαλοῦντο, ἰσχάδες, σταφίδες, διάφοροι πλακοῦντες, ἰδίᾳ δὲ ὁ πυραμοῦς· ἅπαντα δὲ τὰ εἰρημένα ἐπίδειπνα ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων δεύτεραι τράπεζαι, καὶ τραγήματα, καὶ ἐπιδόρπια καὶ ἐπιδόρπιοι τράπεζαι, καὶ ἐπιφορήματα καὶ ἄλλα (⁵).

§. 356. Ἵνα δὲ μὴ ταράσσηται ἡ ἐκ τοῦ πότου προερχομένη εὐφροσύνη διὰ τῆς πόσεως ἀκράτου οἴνου, συνείθιζον οἱ ἀρχαῖοι νὰ πίνωσι μεθ' ὕδατος συγκεκραμένον οἶνον· ἄκρατον δ' ἔπινον ὀλίγον μόνον πρὸ τοῦ πότου, ὡς προείπομεν, τὸ δὲ λοιπὸν κεκραμένον ἔπινον ὁπόσον ἕκαστος ἐβούλετο (⁶)· «ἀφαιρεῖ γὰρ ἡ κρᾶσις τοῦ οἴνου, » λέγει ὁ Πλούταρχος, τὸ βλάπτον, οὐ συναναιροῦσα τὸ » χρήσιμον (⁷)»· διὸ δὴ καὶ οἱ χαρίεντες Ἀθηναῖοι θέ-

(¹) Πλάτ. σύμπ. 212.
(²) Διοδ. Σικελ. 4, 3.
(³) Ξενοφ. σύμπ. 2, 1.
(⁴) Πλάτ. συμπ. 176.
(⁵) Ἰδὲ Ξενοφ. ἀνάβ. 5, 3, 2. καὶ Ἀθην. 14, 641.
(⁶) Ἀθην. 2, 38.
(⁷) Πλουτ. πῶς δεῖ τὸν ν: ποιημ. ἀκού. 1. καὶ σύμπ. 3, 9, 2.

Digitized by Google

λοντες νὰ καθιερώσωσι τὴν τῆς κράσεως καλὴν συνήθειαν ἱδρύσαντο ἱερὸν τῶν νυμφῶν πλησίον τοῦ βωμοῦ τοῦ Διονύσου ([1])· δηλοῦντες διὰ τούτου ὅτι μαινόμενος θεὸς ἑτέρῳ θεῷ νήφοντι σωφρονίζεται κολαζόμενος ([2]).

§. 357. Πόσον δὲ ὕδωρ ἐνέχεον εἰς τὸν οἶνον οὐχ ἦν ὡρισμένον· ἐκ τῶν περὶ κράσεως παραδεδομένων τεκμαιρόμεθα ὅτι οὐχ ἐπήνουν τὸ ἴσον ἴσῳ· τὸν δὲ τρία φέροντα οἶνον, τουτέστι τὸ τριπλοῦν τοῦ ὕδατος, ἄλλοι μὲν ἐπήνουν, ἄλλοι δ' ἐκάλουν ὑδαρῆ, συνήθως δ' ἐπήνουν τὸ διπλοῦν τοῦ ὕδατος ([3])· καθόλου δ' εἰπεῖν ἡ κρᾶσις ἐγίνετο κατὰ τοὺς τρόπους τῶν πινόντων ([4]).

§. 358. Ἡ κρᾶσις ἐγίνετο ἐν τῷ κρατῆρι· τὸ σκεῦος τοῦτο καὶ αἱ ὑδρίαι, ἐν αἷς ἐφυλάσσετο ὁ οἶνος, προὔκειντο ἐν ταῖς τραπέζαις· ἐκ δὲ τοῦ κρατῆρος ἤρυον τὸν οἶνον δι' ὧν ἀλλαχοῦ ἐμνήσθημεν ἐκπωμάτων, διὰ τῆς οἰνοχόης, λέγω, ἢ τοῦ κυάθου ἢ διὰ φιαλῶν παῖδες, οὓς ἐκαλουν οἰνοχόους, ἢ οἰνηροὺς θεράποντας· ἦσαν δ' οὗτοι καλοὶ καὶ ὡραῖοι καὶ καλῶς ἐνδεδυμένοι παῖδες καὶ δεδιδαγμένοι οἰνοχοοῦντες νὰ προσφέρωσι τὴν φιάλην ἄκροις δακτύλοις, ὡς περὶ τούτου παρ' ἄλλων τε πολλῶν μανθάνομεν καὶ παρὰ τοῦ Πολυδεύκους, ὅστις συντόμως διαγράφων τὴν διακονίαν καὶ ὑπηρεσίαν τῶν οἰνοχόων λέγει· « οἱ δὲ οἰνοχόοι τὰ ἐκπώματα ἐκπλυ- » νόντων τε καὶ διανιπτόντων καὶ κλυζόντων καὶ καθαι- » ρόντων, καὶ τὰς φιάλας ἐπὶ τῶν δακτύλων ἄκρων ὀχεί- » τωσαν, προσφέροντες τοῖς συμπόταις εὐλαβῶς ([5]) ». Ὑπάρχουσι γραφαὶ παλαιαὶ δηλοῦσαι κρατῆρας, ἐξ οὗ ἔφηβοι ἐστεμμένοι ἀρύουσι δι' οἰνοχόης οἶνον, ἵνα πληρώσωσι κύλικα καὶ σκύφον καὶ ποτήρια.

([1]) Εὐς. εἰς Ὀδύσ. Ρ, 205.
([2]) Πλάτ. νόμ. 6, 773. καὶ Πλουτ. εἰ πρεσϐ. πολ. 13.
([3]) Πολυδ. Ϛ, 18.
([4]) Πλουτ. π. πυθ. μαν. 23.
([5]) Πολυδ. Ϛ, 95. Ξενοφ. Κύρ. παιδ. 1, 3, 8.

Digitized by Google

§. 359. Ὁ πρὸ τῶν τραπεζῶν κείμενος κρατὴρ ἐπληροῦτο καὶ ἐκιρνᾶτο δὶς καὶ τρὶς, ὅπερ καὶ ἐπῃνεῖτο, ἐνίοτε ὅμως καὶ τέταρτον καὶ πέμπτον, ὅπερ ἐκακίζετο, ὡς ἐγερτικὸν βοῆς καὶ ὕβρεως καὶ χολῆς· τοῦτο δηλοῦται ἐκ τοῦ Ἀθηναίου παρεισάγοντος τὸν Διόνυσον λέγοντα·

«Τρεῖς γὰρ μόνους κρατῆρας ἐγκεραννύω
τοῖς εὖ φρονοῦσι· τὸν μὲν ὑγιείας ἕνα,
ὃν πρῶτον ἐκπίνουσι· τὸν δὲ δεύτερον
ἔρωτος ἡδονῆς τε· τὸν τρίτον δ' ὕπνου,
ὃν ἐκπίοντες οἱ σοφοὶ κεκλημένοι
οἴκαδε βαδίζουσ'· ὁ δὲ τέταρτος οὐκ ἔτι
ἡμέτερός ἐστ', ἀλλ' ὕβρεως· ὁ δὲ πέμπτος βοῆς (¹).»

§. 360. Ἐν ἀρχῇ τοῦ πότου ἔπινον δι' ὧν ἐμνήσθημεν μετρίων ποτηρίων, εἶτα δὲ καὶ διὰ μειζόνων, οἷα ἦσαν τὰ κέρατα καὶ οἱ ψυκτῆρες, οἵτινες ἐχώρουν ὀκτὼ κοτύλας, ὡς εἰκάζομεν ἐκ τοῦ ψυκτῆρος, ὃν ἔπιεν ἐκ παρακελεύσεως ἑτέρου συμπότου ὁ Σωκράτης (²). Σημείωσαι δὲ ὅτι κατὰ τὰς παρακελεύσεις καὶ προκλήσεις οὐκ ἦν ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ συμπότου νὰ πίῃ ὅσον ἤθελεν, ἀλλ' ὅσον διετάσσετο· ἡ πόσις αὕτη ἐλέγετο πίνειν πρὸς βίαν ἢ ἀνάγκην. Προπόσεις καὶ προσαγορεύσεις, ἃς φιλοτησίας ἐκάλουν, προέπινον συνεχῶς· πρῶτον μὲν προέπινον τρὶς μὲν ταῖς Χάρισι, ἐννέα δὲ ταῖς Μούσαις· εἶτα δὲ προέπινον πολλάκις πολλοῖς τῶν παρόντων καὶ ἀπόντων φίλων (³). Ἐν δὲ τῷ πίνειν ὡς καὶ ἐν παντὶ κατὰ τὸ συμπόσιον γινομένῳ ὤφειλον νὰ τηρῶσι τὸ ἐπὶ δεξιὰ, οἷον ἐπὶ δεξιὰ διαπίνειν, ἐπὶ δεξιὰ περιάγειν τὴν κύλικα, ἐπὶ δεξιὰ λόγον εἰπεῖν (⁴).

§. 361. Ὁ δὲ τρόπος τῆς πόσεως καὶ καθόλου ἡ διοί-

(¹) Ἀθην. 2, 36.
(²) Ἴδε Πλάτ. σύμπ. 213.
(³) Ἡλιοδ. Αἰθ. 3, 11, 123 ἐκδ. Κορ. καὶ Ἀλκ. ἐπις. 3, 55. ἢ Ἀθην. 11, 498.
(⁴) Πλάτ. σύμπ. 214, 223. καὶ π. Πολ. 4, 420.

Digitized by Google

κησις τοῦ συμποσίου ἀνετίθετο εἴς τινα τῶν συμποτῶν, ὅςτις ἐξελέγετο ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐκ τῆς πτώσεως τῶν ἀστραγάλων, ὁ τοιοῦτος ἐκαλεῖτο ἄρχων τῆς πόσεως, ἢ συμποσίαρχος ἢ βασιλεύς [1]. Ὁ συμποσίαρχος εἶχε τὴν ἐξουσίαν νὰ ἐπιτάσσῃ εἰς ὅντινα ἤθελεν· ὁ δὲ ἐπιταχθεὶς ἐπέταττε καὶ αὐτὸς τῷ ἐπὶ δεξιὰ, καὶ οὕτω ἑξῆς καὶ οἱ ἄλλοι [2]. Αἱ ἐπιταγαὶ ἐγίνοντο εὐφροσύνης καὶ εὐθυμίας ἕνεκα, διὸ ἦσαν αὐταὶ πολλὰ εὐφυεῖς· οἷον πολλάκις τοῦ γελοίου χάριν ὁ συμποσίαρχος ἢ καὶ ἄλλος τις τῶν συμποτῶν ἐπέταττεν «ᾄδειν » ψελλοῖς, κατὰ τὸν Λουκιανὸν, ἢ κτενίζεσθαι φαλα» κροῖς, ἢ ἀσκωλιάζειν χωλοῖς». Εἰ δὲ ὁ ἐπιταττόμενος ἀπεποιεῖτο ἢ ἠδυνάτει νὰ τὸ ἐκτελέσῃ ἐζημιοῦτο νὰ ἐκπίῃ μέγα ποτήριον οἴνου· «Ὥσπερ Ἀγαπήτορι τῷ Ἀκα» δημιακῷ, λέγει ὁ Λουκιανός, λεπτὸν ἔχοντι καὶ κατε» φθινηκὸς τὸ σκέλος ἐπηρεάζοντες οἱ ξυμπόται πάντες » ἐκέλευσαν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς ἑστῶτας ἐκπιεῖν » τὸ ποτήριον ἢ ζημίαν καταβαλεῖν· τοῦ δὲ προςτάσσειν » περιελθόντος εἰς αὐτὸν ἐκέλευσε πάντας, οὕτως ποιεῖν » ὡς ἂν αὐτὸν ἴδωσι· καὶ κεραμίου κενοῦ κομισθέντος » εἰς τοῦτο τὸν ἀσθενῆ πόδα καθεὶς ἐξέπιε τὸ ποτήριον, » οἱ δὲ ἄλλοι πάντες, ὡς ἐφαίνετο πειρωμένοις ἀδύ» νατον ἀπέτισαν τὴν ζημίαν [3]». Ἦν δὲ καὶ ἕτερον εἶδος ζημίας, ἐζημιοῦτο, λέγω, ὁ ἀδυνατῶν νὰ ἐκτελέσῃ ἐπίταγμά τι νὰ ἐκπίῃ ποτήριον οἴνου οὐχὶ κατὰ μικρὸν, ἀλλὰ μιᾷ φορᾷ, ὁ τρόπος οὗτος τῆς πόσεως ἐκαλεῖτο ἀπνευστὶ ἢ ἀμυστὶ πίνειν [4]· τὸν ἀθρόαν πίνοντα πόσιν ἅπαντες οἱ συμπόται ἐπευφήμουν ἐπιφωνοῦντες τὸ, ζήσειας, ἤτοι τὸ τῶν Ἰταλῶν «vivat» [5].

(1) Πλάτ. Νόμ. 1, 641. καὶ σύμπ. 213.
(2) Πλάτ. σύμ. 214.
(3) Πλουτ. σύμπ. 1, 4, 3. Ἰδὲ καὶ Λουκ. Κρον. 4.
(4) Πλουτ. σύμ. 3, 3. καὶ Σχολ. Ἀριςοφ. ἐν Ἀχαρ. 1229. Ἰδὲ καὶ Σουΐδ. λ. ἀμυστί.
(5) Σουΐδ. λ. ζήσει.

Digitized by Google

§. 362. Πολὺ δὲ ἐπιχαριτώτερον ἐγίνετο τὸ συμπόσιον διὰ τῶν ᾀσμάτων καὶ διὰ τοῦ χοροῦ, ἅτινα ὁ Ὅμηρος καλεῖ ἀναθήματα δαιτός (1). Ὁ χορὸς ἦν τοῖς ἀρχαίοις μιμητική τις, ὡς προδέδεικται, ἐπιστήμη, καὶ τῶν ἐννοηθέντων ἐξαγορευτικὴ καὶ τῶν ἀφανῶν σαφηνιστική· ἑπομένως οἱ μὲν τῶν χορευτῶν ὠρχοῦντο πρὸς τὸν αὐλὸν σχήματα, κατὰ Ξενοφῶντα, ἐν οἷς Χάριτές τε καὶ Ὧραι καὶ Νύμφαι ἐγράφοντο· οἱ δὲ ἐμιμοῦντο τὸν μῦθον τοῦ Πανὸς καὶ Σύριγγος, ὃν χορὸν ἐχόρευεν ἀνὴρ καὶ γυνή, ὡς ὁ παρὰ Λόγκῳ Δάφνης καὶ Χλόη· ἐξ ὧν ὁ μὲν ἐμιμεῖτο τὸν Πᾶνα, ἡ δὲ τὴν Σύριγγα· ὁ μὲν ἱκέτευε πείθων, ἡ δὲ ἀμελοῦσα ἐμειδία· ὁ μὲν ἐδίωκε καὶ ἐπ' ἄκρων τῶν ὀνύχων ἔτρεχε, τὰς χηλὰς μιμούμενος, ἡ δὲ ἐνέφαινε τὴν κάμνουσαν ἐν τῇ φυγῇ. Ἄλλοι δὲ ἐμιμοῦντο ὀρχούμενοι ἄλλα μυθικά, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πράξεις ἱστορικὰς ἐμιμοῦντο.

§. 363. Πολὺ δ' ἔτερπον τοὺς συμπότας τὰ παρὰ τὰ συμπόσια ᾀδόμενα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ αὐτοσχέδια ᾄσματα, ἅτινα ᾖδοντο ὑφ' ἑκάστων τῶν συμποτῶν οὐχὶ κατὰ τάξιν, ἀλλ' ὁτὲ μὲν ὑπὸ τούτου, ὁτὲ δ' ὑπ' ἐκείνου, ὅςτις ἠδύνατο νὰ ποιήσῃ καὶ ἤθελε νὰ ψάλῃ, ἐξ οὗ τρόπου καὶ τάξεως ὠνομάσθησαν τὰ εἰρημένα ᾄσματα σκολιά (2).

§. 364. Ἄρτυμα δὲ κάλλιστον τῶν συμποσίων ἦσαν αἱ σπουδαῖαι καὶ ἀστεῖαι ὁμιλίαι, ἐν αἷς διεκρίνοντο οἱ εὐφυέστατοι Ἀθηναῖοι· αὗται δ' ἐγίνοντο κατά τε τὴν παιδείαν καὶ τάξιν τῶν συμποτῶν· φιλοσοφικοὶ δὲ διάλογοι, ὧν τινες περιεσώθησαν ἡμῖν, ἐγίνοντο σπανίως.

§. 365. Ἀρεσταὶ δὲ μάλιστα ἦσαν αἱ παρὰ τὸν πότον γινόμεναι προτάσεις καὶ λύσεις αἰνιγμάτων καὶ γρίφων· ἀμφότερα δὲ ταῦτα ἦσαν, ἁπλῶς εἰπεῖν, συμποτικὴ ζήτησις αἰνιγματώδης, ἣν ἐχρεώστουν νὰ εὕρωσιν· ὁ

(1) Ὁμήρ. Ὀδύσ. Α. 152. καὶ Θ, 250.
(2) Ἀθην. 15, 49—50.

Digitized by Google

μὲν εὑρίσκων αὐτὴν ἐνίκα, ὁ δὲ ἁμαρτάνων ἐζημιοῦτο νὰ πίῃ ἄκρατον οἶνον· τοῦτο δὲ μανθάνομεν παρ' ἄλλων τε γραμματικῶν καὶ παρὰ τοῦ Ἀθηναίου, ὅςτις ἐξηγούμενος τὸν γρῖφον λέγει· «Γρῖφος πρόβλημα ἐπιπαιστικὸν, προςτακτικὸν τοῦ διὰ ζητήσεως εὑρεῖν τῇ διανοίᾳ τὸ προβληθὲν, τιμῆς ἢ ἐπιζημίου χάριν εἰρημένον (1). Τὰ αἰνίγματα προὐβάλλοντο παρὰ τοῦ συμποσιάρχου ἢ παρὰ τῶν συμποτῶν αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους· καὶ πρὸς μὲν τοὺς λύσαντας ἐδίδοντο στέφανοι, ταινίαι, πλακοῦντες, φιλήματα καὶ εὐφημίαι, τοὺς δὲ ἁμαρτόντας καὶ μὴ λύσαντας προσέταττον νὰ πίωσι ποτήριον ἀκράτου οἴνου, μεθ' οὗ πολλάκις ἐμίγνυον καὶ ἅλμην (2), ὡς περὶ τούτου διαῤῥήδην ὁ Ἀθήναιος λέγει· « λεκτέον ἤδη καὶ τίνα » κόλασιν ὑπέμενον οἱ μὴ λύσαντες τὸν προτεθέντα γρῖ» φον· ἔπινον οὗτοι ἅλμην παραμισγομένην τῷ αὐτῶν » ποτῷ καὶ ἔδει προσενέγκασθαι τὸ ποτήριον ἀπνευστί (3) »· παρόμοια λέγει καὶ ὁ Πολυδεύκης.

§. 366. Πλὴν δὲ τῶν ἐν τοῖς συμποσίοις ἀστείων λόγων καὶ ᾀσματίων, ἐπαίζοντο καὶ διάφοροι τερπναὶ παιδιαί. Ἐκ τούτων ἦν ὁ κότταβος· τὰ περὶ τούτου ὑπὸ τῶν γραμματικῶν γεγραμμένα εἰσὶν ὑποσκότεινα καὶ ἀσαφῆ· ἐξ αὐτῶν ὅμως εἰκάζων δύναταί τις νὰ διαγράψῃ αὐτὸν οὕτω πως· τῆς εἰρημένης παιδιᾶς δύο ἦσαν εἴδη, τὸ μὲν ἐλέγετο κατακτὸς, τὸ δὲ δι' ὀξυβάφων (4), καὶ ὁ μὲν κατακτὸς ἦν ῥάβδος μακρὰ, πεπηγμένη ἐν τῷ ἐδάφει, καὶ ἑτέρα ἐπ' αὐτῆς κινουμένη, ὡς ἐπὶ ζυγίου, εἶχε δὲ κατὰ τὰς ἄκρας πλάστιγγας ἐξηρτημένας καὶ ἀνδριαντάρια ὑποκάτω τῶν πλαστίγγων· ἕκαστος δὲ τῶν παιζόντων ἀνίστατο, καὶ μακρόθεν ἱστάμενος

(1) Ἀθην. 10, 448.
(2) Πολυδ. Ϛ. 107.
(3) Ἰδὲ Ἀθην. 10, 457.
(4) Ἀριςοφ. Εἰρ. 1243.

Digitized by Google

ἀπέβλυζεν ἐκ τοῦ στόματος γέμοντος ἀκράτου οἴνου, ἢ ἔπεμπεν ἐκ φιάλης τὸν οἶνον ὑπὸ μίαν σταγόνα εἰς τὴν πλάστιγγα, ἵνα κατέλθῃ αὕτη γεμισθεῖσα, καὶ κατελθοῦσα κρούσῃ εἰς τὴν κεφαλὴν τὸ ὑποκείμενον ἀνδριαντάριον, ὅπερ ἐκάλουν Μάνην, καὶ ποιήσῃ ἦχον· ἡ δ' ἀντικειμένη πλάστιγξ, κλίνασα ἐκ τῆς βιαίας ἀναῤῥοπίας τῆς ἑτέρας πλάστιγγος, ἔκρουε καὶ αὐτὴ τὸ ὑπ' αὐτὴν κείμενον ἀνδριαντάριον καὶ οὕτως ἤχει καὶ αὐτός· ὁ σχολιαστὴς λέγων συγκεχυμένως καὶ ἀσαφῶς τὰ περὶ τοῦ κατακτοῦ προσεπιλέγει περὶ τῆς νίκης ἢ ζημίας, τῆς ἐκ τοῦ κατακτοῦ προερχομένης, τάδε· « καὶ εἰ μὲν χυθῇ » τοῦ οἴνου, ἐνίκα καὶ ᾔδει, ὅτι φιλεῖται ὑπὸ τῆς ἐρω- » μένης, εἰ δὲ μή, ἡττᾶτο. Ἐλέγετο δὲ ἀνδριὰς ὁ (ὑπὸ » τὸ ὕδωρ) κεκρυμμένος Μάνης » (1). Τὸ δὲ δ' ὀξυβάφων εἶδος τῆς παιδιᾶς ἦν τοιοῦτον· ἐτίθετο λεκάνη τις πλήρης ὕδατος, ἐφ' οὗ ἐπέπλεον ἀγγεῖα μικρὰ καὶ κενὰ καὶ ἄλλα κοῖλα πράγματα, ἅτινα ἐζήτουν οἱ παίζοντες νὰ καταδύσωσι δι' ἐκχεομένων σταγόνων ἐκ καρχησίων, ἅς τινας ἐκ τοῦ συμβαίνοντος ἤχου λάταγας ἐκάλουν· ὡς τοῦτο ἱκανῶς δηλοῦται ἔκ τε τοῦ Ἀθηναίου περὶ αὐτῆς λέγοντος· « Ἕτερον δ' ἐστὶν εἶδος παιδιᾶς τῆς » ἐν λεκάνῃ· αὕτη δ' ὕδατος πληροῦται, ἐπινεῖ τε ἐπ' » αὐτῆς ὀξύβαφα κενά, ἐφ' ἃ βάλλοντες τὰς λάταγας » ἐκ καρχησίων ἐπειρῶντο καταδύειν (2)»· καὶ τοῦ Πολυδεύκους λέγοντος « ἦν κοίλη τις καὶ περιφερὴς λεκανίς, » ἣν καὶ χάλκειον καὶ σκάφην ἐκάλουν· ἐῴκει δὲ πόλῳ » τῷ τὰς ὥρας δεικνύντι—τὸ δὲ χάλκειον ἐπεπλήρωτο » μὲν ὕδατος, ἐπεπόλαζε δ' αὐτῷ σφαῖρα, καὶ πλάστιγξ » καὶ Μάνης, καὶ τρεῖς μυῤῥίναι καὶ τρία ὀξύβαφα· ὁ δ' » ὑγρᾷ τῇ χειρὶ τὸν κότταβον ἀφεὶς καὶ τούτων τινὸς

(1) Σχολ. Ἀριςοφ. Εἰρ. 343.
(2) Ἀθην. 10, 667.

Digitized by Google

» τυχὼν εὐδοκιμεῖ (¹) ». Ἡ ἐπιτυχία ἐδήλου ἐκπλήρωσιν ἐρωτικοῦ διανοήματος καὶ σκοποῦ. Πολλάκις δὲ ἡ ἐκ τῆς ἐπιτυχίας νίκη παρείχετο τῷ νικῶντι κέρδος, ὅπερ οἱ παίζοντες προσυνετίθεντο ἀλλήλοις (²).

§. 367. Ἕτερον δ' εἶδος παιδιᾶς πολλὰ ἀξιόλογον καὶ λογιστικὸν ἦν ἡ πεττεία· αὕτη ἐπαίζετο διὰ ψήφων, ἅς τινας ἐκίνουν οἱ παίζοντες ἐπὶ γραμμῶν διαγεγραμμένων ἐν πλινθίῳ. Κατὰ δὲ τὸ πλῆθος τῶν τε διαγεγραμμένων γραμμῶν καὶ τῶν ψήφων, δι' ὧν ἐπαίζετο ἡ πεττεία, ἦν καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς· εἰ μὲν ἦσαν αἱ ἐπὶ τοῦ πλινθίου διαγεγραμμέναι γραμμαὶ δέκα, ἑκάτερος τῶν παιζόντων εἶχε πέντε ψήφους ἑτερόχρους καὶ πέντε γραμμάς, ἀφ' ὧν ἡ παιδιὰ πεσσὰ πεντέγραμμα ὠνομάζετο· ὡς δηλοῖ ὁ Πολυδεύκης λέγων· « ἐπειδὴ δὲ ψῆφοι μέν εἰσιν οἱ πεσσοί, πέντε δὲ ἑκάτερος εἶχε τῶν παιζόντων ἐπὶ πέντε γραμμῶν, εἰκότως εἴρηται Σοφοκλεῖ

καὶ πεσσὰ πεντέγραμμα καὶ κύβων βολλαί (³).

Εἰ δὲ ἦσαν πλείονες γραμμαὶ διαγεγραμμέναι ἐπὶ τοῦ πλινθίου, ἑκάτερος τῶν παιζόντων εἶχε πολλὰς ψήφους, ἃς ἐκίνει ἐπὶ τοῦ πλινθίου, ὅπερ εἶχε χώρας ἐν γραμμαῖς διακειμένας, ἀφ' ὧν χωρῶν καὶ ἡ παιδιὰ πόλεις παίζειν ἐκαλεῖτο· περὶ ἧς παιδιᾶς ἱστορεῖ ὁ Πολυδεύκης, ὅστις διαγράφων τὴν παιδιὰν λέγει· « Ἡ δὲ διὰ πολλῶν ψήφων παιδιὰ πλινθίον ἐστὶ, χώρας ἐν γραμμαῖς ἔχον διακειμένας· καὶ τὸ μὲν πλινθίον καλεῖται πόλις (⁴). Ἡ δὲ τέχνη τῆς πεττείας καθόλου ἦν δι' ἐπιτηδείας κινήσεως τῶν ψήφων, διὰ τῆς θέσεως καὶ ἀναθέσεως αὐτῶν ν' ἀποκλείσῃ ὁ ἕτερος τὰς ψήφους τοῦ ἐναντίου, καὶ νὰ ἐπάρῃ αὐτάς· περὶ οὗ διδάσκει ἡμᾶς

(¹) Πολυδ. ς, 58.
(²) Becker, Charicl. 1, 480.
(³) Ἰδὲ Πολυδ. Θ, 97.
(⁴) Πολυδ. θ, 98.

Digitized by Google

πάλιν ὁ Πολυδεύκης λέγων· « διῃρημένων δὲ εἰς δύο » τῶν ψήφων ὁμοχρόων κατὰ τὰς χρόας ἡ τέχνη τῆς » παιδιᾶς ἐστι περιλήψει τῶν δύο ψήφων ὁμοχρόων » τὴν ἑτερόχρων ἀναιρεῖν (¹) ». Ὁ δὲ ἀποκλειόμενος καὶ ἀφαιρούμενος τὰς ψήφους ἐκίνει ἀναγκαζόμενος ἐν τῇ πενταγράμμῳ πεττείᾳ τὸν ἀφ' ἱερᾶς· ἐκαλεῖτο δ' ἱερὰ γραμμὴ ἡ παρατεινομένη μέση τῶν δέκα γραμμῶν· ἐκ τῆς ἐν ἀνάγκῃ κινουμένης ψήφου ἀπὸ τῆς ἱερᾶς γραμμῆς ἐγένετο ἡ παροιμία, κινεῖν τὸν ἀφ' ἱερᾶς, ἥτις ἐλέγετο ἐπὶ τῶν ἀπεγνωσμένων καὶ ἐσχάτης βοηθείας δεομένων, ὡς δηλοῖ ὁ Εὐστάθιος λέγων· « παρετείνετο » δὲ δι' αὐτῶν (τῶν γραμμῶν) καὶ μέση γραμμή, ἣν » ἱερὰν ὠνόμαζον—ἐπεὶ ὁ νικώμενος ἐπ' ἐσχάτην αὐ» τὴν ἵεται· ὅθεν καὶ παροιμία, κινεῖν τὸν ἀφ' ἱερᾶς, » λίθον δηλαδή, ἐπὶ τῶν ἀπεγνωσμένων καὶ ἐσχάτης » βοηθείας δεομένων (²) ».

Πεττείας δηλωτικὴν γραφὴν δεικνύει ἡμῖν ἡ ἐν πίνακι ΙΓ 110 εἰκών, ἔνθα γέγραπται ὁ Πρωτεσίλαος καὶ ὁ Παλαμήδης κατά τινας ἀρχαιολόγους, κατ' ἄλλους δὲ ὁ Αἴας καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς παίζοντες πεσσούς (³).

§. 368. Ἀγχίνους δὲ καὶ πολλοῦ ἀξία παιδιὰ ἦν ἡ κυβεία· αὕτη διέφερε τῆς πεττείας, καθότι αἱ ψῆφοι ἐν αὐτῇ μὲν μετεκινοῦντο, ἐν δὲ τῇ κυβείᾳ ἐρρίπτοντο, ὡς δηλοῖ ὁ Ἡσύχιος λέγων· « διαφέρει δὲ πεττεία κυβείας· ἐν τῇ μὲν γὰρ τοὺς κύβους ἀναῤῥίπτουσι, ἐν δὲ τῇ πεττείᾳ αὐτὸ μόνον τὰς ψήφους » μετακινοῦσι ». Ἦσαν δὲ οἱ κύβοι βόλοι ἑξάπλευροι, ὧν αἱ πλευραὶ ἐσημειοῦντο διὰ τῶν ἀριθμῶν ἑνός, ἕξ, δύο, πέντε, τριῶν καὶ τεσσάρων· τούτων δ' ἕκαστος εἶχεν

(¹) Πολυδ. Θ, 98.
(²) Εὐστ. εἰς Ἰλ. Ϛ, 633.
(³) Ἰδὲ Gerhard Etruskische, u. Kampan. Vas. d. K. Mus. Taf. V. 22. καὶ Panof. Ant. Leb. Taf. X. 1.

Digitized by Google

ὄνομα νίκης ἢ ἥττης δηλωτικόν (1). Ἐπαίζετο δὲ ἡ παιδιὰ οὕτω· πρῶτον μὲν ἔβαλλεν ὁ παίζων τοὺς κύβους εἰς μικρόν τι κοῖλον σκεῦος, ὅπερ ἐλέγετο φιμὸς, εἶτα σείων ἰσχυρῶς αὐτοὺς κατέῤῥιπτεν ἐπὶ ἄβακος, ὀργάνου κυβευτικοῦ καὶ τούτου ὄντος (2), καὶ ἠρεύνα τοὺς ὑπεράνω φαινομένους ἀριθμοὺς, οἵτινες ἐδήλουν, ὡς προείρηται, νίκην ἢ ἧτταν· περὶ ὧν γράφων ὁ Λουκιανὸς λέγει· «τὸ νικᾶν κυβεύοντα καὶ τοῖς ἄλλοις εἰς τὴν » μονάδα κυλιομένου τοῦ κύβου σοὶ τὴν ἑξάδα ὑπεράνω » ἀεὶ φαίνεσθαι»· καὶ γραμματικός τις λέγων· «τὸ » μὲν τρὶς ἓξ τὴν παντελῆ νίκην δηλοῖ, τὸ δὲ τρεῖς κύβοι τὴν ἧτταν (3)».

§. 369. Ἀδελφὴ δὲ τῆς κυβείας καὶ πολλὰ τερπνὴ παιδιὰ ἦν ἡ δι' ἀστραγάλων παιζομένη, ἀφ' ὧν γε αὕτη καὶ ἀστραγάλοις παίζειν, καὶ ἀστραγαλίζειν ὠνομάζετο· ἑκάστου δ' ἀστραγάλου ἑκάστη τῶν τεσσάρων πλευρῶν ἐσημειοῦτο δι' ἀριθμοῦ νίκης ἢ ἥττης σημαντικοῦ· οἷον τὸ ὑπόβαθυ καὶ κοῖλον αὐτοῦ ἐσημειοῦτο διὰ τοῦ ἑνὸς καὶ ὠνομάζετο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κύων, ὡς καὶ ἐν τοῖς κύβοις· τὸ δ' ἀντικείμενον μέρος διὰ τοῦ ἓξ καὶ ὠνομάζετο Κῷος ἢ Ἀφροδίτη· τὰ δὲ ἄλλα μέρη τοῦ ἀστραγάλου ἐσημειοῦντο διὰ τῶν ἀριθμῶν τριῶν καὶ τεσσάρων. «Ἐπαίζετο δὲ ἡ παιδιὰ, λέγει ὁ » Εὐστάθιος, τέσσαρσιν ἀστραγάλοις, ὧν ἕκαστος πτώ- » σεις εἶχε τέσσαρας, οὐ μὴν ἓξ κατὰ τοὺς κύβους, » ἐξ ἑβδομάδων κατ' ἀντίθετον συγκειμένας· ἀντέκειτο » γὰρ μονὰς καὶ ἑξὰς, εἶτα τριὰς καὶ τετρὰς, δυὰς δὲ καὶ » πεντὰς ἐπὶ μόνων κύβων ἦν ὡς ἐχόντων ἐπιφανείας » ἕξ» (4). Χαρίεσσα δὲ παιδιὰ ἦν τὸ ἀστραγαλίζειν

(1) Ὅρα Εὐστ. εἰς Ὀδ. Α, 107.
(2) Πολυδ. Θ, 100.
(3) Λουκ. Κρον. 4.
(4) Εὐστ. εἰς Ἰλ. Ψ, 88. Ἔπιθι καὶ Hermann. Griech. Privatalter. 263.

ταῖς γυναιξὶν, ἰδίᾳ δὲ ταῖς κόραις. Αὗται ἔπαιζον τὴν παιδιὰν μετὰ πέντε ἀστραγάλων, οὓς ἀνέῤῥιπτον, καὶ εὐθὺς ἀναστρέφουσαι τὴν χεῖρα ἐδέχοντο τοὺς ἀναῤῥιφθέντας κατὰ τὸ ὀπισθέναρ, τοὺς δὲ καταπίπτοντας ἀνελάμβανον ἐπιτηδείως διὰ τῶν δακτύλων. Συχνὰ δὲ μετεχειρίζοντο ἐν ἐλλείψει ἀστραγάλων πέντε λιθίδια, ἀφ' ὧν καὶ πενταλιθίζειν ἢ πεντελιθίζειν ἡ αὐτὴ παιδιὰ ἐλέγετο, κατὰ τὸν Πολυδεύκην λέγοντα· «τὰ » δὲ πεντάλιθα, ἤτοι λιθίδια ἢ ψῆφοι ἢ ἀστράγαλοι » πέντε ἀνεῤῥιπτοῦντο, ὥςτε ἐπιστρέψαντα τὴν χεῖρα » δέξασθαι τὰ ἀναῤῥιφθέντα κατὰ τὸ ὀπισθέναρ, ἢ εἰ » μὴ πάντα ἐπισταίη, τῶν ἐπιστάντων ἐπικειμένων ἀναι» ρεῖσθαι τὰ λοιπὰ τοῖς δακτύλοις (¹)».

Ἀστραγάλων δὲ γραφαὶ περιεσώθησάν τινες, ὧν ἐστι καὶ ἡ ἐν πίνακι ΙΓ 111 εἰκὼν, ἐν ᾗ πάνυ καλῶς γέγραπται ἀριστερὰ μὲν τοῦ ὁρῶντος μία τῶν Χαρίτων, ἡ Ἀγλαΐα, ὡς ἐκ τῶν παραγεγραμμένων γραμμάτων δῆλον, ἥτις Χάρις γονυκλινὴς ἀστραγαλίζει μετὰ τῆς ἔναντι ὁρωμένης φίλης Ἰλεαίρας, ἥτις ἀναῤῥίψασα τοὺς ἀστραγάλους ἐδέξατό τινας τούτων ἐπὶ τοῦ ὀπισθέναρος, δύο δὲ τῶν ἀστραγάλων φαίνονται ἤδη καταφερόμενοι· οἱ δὲ τρεῖς κατακείμενοι εἰσὶ τῆς Ἀγλαΐας· δεξιὰ δὲ ὁρᾶται ἡ Νιόβη, ἥτις εὐμενῶς ὀρέγει τὴν χεῖρα εἰς σημεῖον φιλίας πρὸς τὴν ἔναντι χολῶδες ὑποβλέπουσαν Λητὼ, πρὸς ἣν προοθεῖ τὴν Νιόβην ἡ τῆς Ἰλεαίρας ἀδελφὴ Φοίβη (²).

§. 370. Οὐ μικρὸν θαυμασμὸν παρείχοντο τοῖς θεωμένοις οἱ δι' ὀξυχειρίαν κλέπτοντες καὶ ἀπατῶντες τὰς ὄψεις τῶν θεατῶν, οἷοι ἦσαν οἱ ψηφοπαῖκται καλούμενοι, οἵτινες κατὰ τὰς συναναστροφὰς τῶν φίλων καὶ

(¹) Πολυδ. Θ, 126.

(²) Ἰδὲ Millin Gal. mythol. CXXXVIII, 515 Παράβαλε δὲ καὶ Panof. Antik. Leb. Taf. XIX, N° 7.

Digitized by Google

εὐωχίας παραγενόμενοι ἐποίουν διάφορα ὑπερφυῆ ἔργα· οἷον ἐφαίνοντο οὗτοι ὅτι κατεβρόχθιζον πινάκια, μαχαίρας καὶ ἄλλα πράγματα, ἅτινα εὐθὺς πάλιν ἀπροσδοκήτως ἐξέβαλλον ἐκ τοῦ στόματος ἢ ἐκ τῆς ῥινὸς ἢ ἐξ ἄλλου μέρους τοῦ σώματος, κατὰ τὸν Ἀλκίφρονα, ὅςτις, διαγράφων τινὰ τῶν ἐκ τῆς ὀξυχειρίας θαυμάτων, λέγει τάδε· «εἷς γάρ τις εἰς μέσους παρελθὼν καὶ στήσας τρίποδα, τρεῖς μικρὰς παρετίθει παροψίδας, εἶτα ὑπὸ ταύταις ἔσκεπε μικρά τινα καὶ λευκὰ καὶ στρογγύλα λιθίδια . . . ταῦτα ποτὲ μὲν κατὰ μίαν ἔσκεπε παροψίδα, ποτὲ δὲ παντελῶς ἀπὸ τῶν παροψίδων ἠφάνιζε καὶ ἐπὶ τοῦ στόματος ἔφαινεν, εἶτα καταβροχθίσας τοὺς πλησίον ἑστῶτας ἄγων εἰς μέσον τὴν μὲν ἐκ ῥινός τινος, τὴν δ' ἐξ ὠτίου, τὴν δὲ ἐκ κεφαλῆς ἀνῃρεῖτο καὶ πάλιν ἀνελόμενος ἐξ ὀφθαλμῶν ἐποίει» (¹).

§. 371. Θαυμαστὴ δὲ καὶ τερπνὴ παιδιὰ ἦν ἡ διὰ τῶν δακτύλων γινομένη· ἐπαίζετο δ' αὕτη οὕτω· δύο συμπαίκτορες ἐξέτεινον τὴν χεῖρα καί, δεικνύοντές τινας ἢ πάντας τοὺς δακτύλους, ταχέως καὶ ὀξέως συνανεφώνουν ἀμφότεροι ὃν ἐνόμιζον ὀρθὸν ἀριθμὸν τῶν φαινομένων δακτύλων, ὁ δ' εὑρίσκων αὐτὸν ἐνίκα. Ἡ παρ' Ἕλλησι παιδιὰ αὕτη, ἥτις ἐκαλεῖτο δακτύλων ἐπάλλαξις, διέμεινε μέχρι δεῦρο εἰς τοὺς Ἰταλοὺς μάλιστα, οἵτινες καλοῦσι τὴν εἰρημένην παιδιὰν mora, ἐκ τοῦ λατινικοῦ micare, λέγοντες fare alla mora ἢ fare al toco.

Ἡ ἐν πίνακι ΙΓ 112 εἰκὼν δεικνύει δύο πτερωτοὺς παῖδας, τὸν Ἔρωτα, κατὰ τοὺς ἀρχαιολόγους, καὶ τὸν Ἀντέρωτα, οἵτινες παίζουσι τὴν δακτύλων ἐπάλλαξιν (²).

(¹) Ἀλκίφ. 3, 20.
(²) Ἰδὲ Panofk. Griechin. u. Griech. Taf. 1, N°. 18.

Digitized by Google

§. 372. Ἐν τοῖς συμποσίοις εἰσήγετο πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο νὰ ἐγείρῃ εὐφροσύνην καὶ χαράν. Εἰσήγοντο αὐλητρίδες, ψάλτριαι καὶ ὀρχηστρίδες, γελωτοποιοὶ καὶ θαυματοποιοί, οἷοι ἦσαν οἱ εἰς μαχαίρας κυϐιστῶντες, οἱ ἐπὶ κάλων μετέωροι βαδίζοντες, οἱ διὰ μηχανημάτων διὰ τοῦ ἀέρος πετώμενοι, καὶ ἄλλοι ἄλλων ἐπικινδύνων πραγμάτων θαυματοποιοὶ (1), ὧν αἱ ἐπιτήδειαι καὶ τολμηραὶ κινήσεις ἔτερπον ἅμα καὶ ἐξέπληττον τοὺς θεωμένους. Περὶ τῶν κινδύνων, οὓς οἱ θαυματοποιοὶ οὗτοι ἐκινδύνευον, μαρτυροῦσιν ἄλλοι τε τῶν γραμματικῶν καὶ ὁ παρὰ Στοϐαίῳ Δημόκριτος λέγων· «ὥςπερ οἱ ὀρχη-
» σταὶ καὶ οἱ εἰς τὰς μαχαίρας ὀρούοντες, ἢν ἑνὸς μόνου
» μὴ τύχωσι καταφερόμενοι ἔνθα δεῖ τοὺς πόδας ἐρεῖ-
» σαι, ἀπόλλυνται» (2), καὶ ὁ Μουσώνιος λέγων· «ἀλλ'
» οἱ μὲν ἄρα θαυματοποιοὶ δύσκολοι οὕτως ὑφίστανται
» πράγματα, καὶ τὴν ζωὴν παραϐάλλονται τὴν ἑαυτῶν,
» οἱ μὲν εἰς μαχαίρας κυϐιστῶντες, οἱ δὲ ἐπὶ κάλων
» μετέωροι βαδίζοντες, οἱ δ' ὥςπερ ὄρνεα πετώμενοι
» διὰ τοῦ ἀέρος, ὧν τὸ σφάλμα θάνατός ἐστι (3)».

Τοὺς πάλαι θαυματοποιοὺς καὶ γελωτοποιοὺς οὐ μόνον οἱ ἀρχαῖοι αὐτοὶ ἐθαύμαζον καὶ ἐξεπλήσσοντο (4), ἀλλὰ καὶ οἱ νῦν τῶν ἀρχαιολόγων οὐκ ἀτόπως ὑπολαμϐάνουσι πολλῷ τολμηροτέρους ὄντας καὶ ἐξοχωτέρους τῶν νῦν ἁπανταχοῦ ἀκροϐατῶν καὶ θαυματοποιῶν (5).

§. 373. Ἁπάσας τὰς εἰρημένας παιδιὰς ἔπαιζον οὐ μόνον ἐν συμποσίοις χάριν εὐφροσύνης καὶ τέρψεως, ἀλλὰ καὶ ἐν δημοσίοις τόποις κέρδους καὶ ὠφελείας ἕνεκα· οἷον τοὺς κύϐους καὶ τοὺς πεσσοὺς ἔπαιζον ἐν

(1) Ἰδὲ Hermann, Griech. Privat-alter. 267.
(2) Ἰδὲ Στοϐ. 16, 17.
(3) Μουσων. 29, 75.
(4) Ξενοφ. σύμπ. 7. 3. καὶ Πλάτ. σύμπ. 190.
(5) Koner, d. Leb. d. Griech. u. Roem. 295.

Digitized by Google

ἰδίοις τόποις, οἵτινες ὠνομάζοντο κυβεῖα καὶ σκιραφεῖα, διαβόητα ἀμφότερα σὺν τῷ χρόνῳ γενόμενα καταγώγια, διότι οἱ εἰς αὐτὰ φοιτῶντες πολλὰ ἐζημιοῦντο παίζοντες, πολλάκις δὲ κατεκύβευον ἅπασαν τὴν περιουσίαν.

§. 374. Σημειωτέον δ' ἐνταῦθα ὅτι, ὡς τὰ νῦν πρόθυμοι θεαταὶ γινόμεθα ζώων διαφόρων, διαφόρους κινήσεις καὶ στάσεις σώματος καὶ πράξεις ἀκριβούντων ἐκ διδαχῆς ἐπιτηδείων ἀνθρώπων, οὕτω καὶ οἱ παλαιοὶ ἔχαιρον θεώμενοι καὶ πιθήκους καὶ διάφορα θηρία καὶ ἵππους καὶ κύνας, οἵτινες ἐμιμοῦντο κινήσεις καὶ πράξεις πολλὰ θαυμαστάς, ὡς μανθάνομεν παρ' ἄλλων τε ἱστορικῶν καὶ παρὰ τοῦ Πλουτάρχου λέγοντος· «κόρακας διαλέγεσθαι καὶ κύνας ἅλλεσθαι διὰ τροχῶν περιφερομένων· ἵπποι δὲ καὶ βόες ἐν θεάτροις κατακλίσεις καὶ χορείας καὶ στάσεις παραβόλους, καὶ κινήσεις οὐδὲ ἀνθρώποις πάνυ ῥᾳδίας ἀκριβοῦσιν (1)». Τὰ θαύματα δ' αὐτὰ ἐγίνοντο οὐ μόνον ὅπου πολλοὶ εὐθυμίας ἕνεκα συνήρχοντο, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ θεάτρῳ, ἐν ᾧ ὅμως πολλῷ ὕστερον ἐπεδείκνυντο τοιαῦτα ταπεινὰ καὶ μικροῦ ἄξια πράγματα· ὅπερ σφόδρα καχίζων ὁ Ἀθήναιος λέγει· «ποθεινῷ τῷ νευροσπάστῃ τὴν σκηνὴν ἔδωκαν, ἀφ' ἧς ἐνεθουσίων οἱ περὶ Εὐριπίδην (2)».

§. 375. Ἐν τοῖς γελωτοποιοῖς ἐλογίζοντο καὶ ταπεινοί τινες ἄνθρωποι, οἵτινες ἄκλητοι ἐφοίτων εἰς τὰ δεῖπνα, ἔνθα ἐζήτουν διὰ παντοίων καὶ γελοίων μιμήσεων καὶ κολακειῶν νὰ ἐγείρωσι τὸν γέλωτα τῶν συνδείπνων καὶ συμποτῶν· τοιοῦτοι ἦσαν οἱ διαβόητοι παράσιτοι. Τούτων τὸ ὄνομα τὰ μὲν πρῶτα ἐσήμαινεν ὑπηρέτην ἱερᾶς ὑπηρεσίας, «τὸν αἱρούμενον, κατὰ Πολυδεύκην, ἐπὶ

(1) Πλουτ. Γρύλ. σελ. 9.
(2) Ἀθην. 1.

Digitized by Google

» τὴν τοῦ ἱεροῦ σίτου ἐκλογήν [1]», καὶ τὸν ὑπηρετοῦντα τοῖς ἄρχουσιν, οἵτινες ἐτέλουν δημοτελεῖς θυσίας, μεθ' ὧν οὗτος συνέσθιεν, ἀφ' οὗ καὶ τὸ ὄνομα παράσιτος ἐγένετο· ὡς τοῦτο διδάσκει ἡμᾶς ὁ Ἀθήναιος λέγων· «ἔτι δὲ παράσιτον νῦν μὲν τὸν ἕτοιμον, τότε δὲ τὸν » εἰς τὸ συμβιοῦν κατειλεγμένον. Ἐν γοῦν τοῖς παλαιοῖς » νόμοις αἱ πλεῖσται τῶν πόλεων ἔτι καὶ σήμερον τοῖς » ἐντιμοτάταις ἀρχαῖς συγκαταλέγουσι παρασίτους [2]». Ὕστερον δὲ μετέπεσεν ἀπὸ τῆς εἰρημένης ἐντίμου σημασίας εἰς τὴν ἄτιμον καὶ αἰσχρὰν, κατὰ τὸν Ἁρποκρατίωνα λέγοντα· «κυρίως ἐλέγοντο βωμολόχοι οἱ » ἐπὶ τῶν θυσιῶν ὑπὸ τοὺς βωμοὺς καθίζοντες, καὶ » μετὰ κολακείας προσαιτοῦντες .... ἐκ μεταφορᾶς » δὲ τούτων εὔκολοί τινες ἄνθρωποι· καὶ ταπεινοὶ καὶ » πᾶν ὁτιοῦν ὑπομένοντες ἐπὶ κέρδει διὰ τοῦ παίζειν » τε καὶ σκώπτειν [3]». Οἱ εἰρημένοι παράσιτοι διὰ τὴν λιχνείαν καὶ ἀπληστίαν αὐτῶν τοσοῦτον ἀφιλότιμοι καὶ μικρόψυχοι ἦσαν, ὥστε ἀταράχως καὶ γελῶντες πάντα ὑπέμενον ἐν τοῖς συμποσίοις καὶ σκώμματα καὶ ῥαπίσματα καὶ πληγάς· ὡς δηλοῖ ὁ παρὰ Στοβαίῳ Νικόλαος, ὅςτις, διαγράφων τῶν παρασίτων τὸ γένος, προστίθησιν αὐτοῖς, πλὴν ἄλλων χαρακτήρων, καὶ τούςδε·

«πλευρὰν ἔχειν πρώτιστον ἐν τούτοισι δεῖ,
πρόσωπον ἰταμόν, χρῶμα διαμένον, γνάθον
ἀκάματον, εὐθὺς δυναμένην πληγὰς φέρειν·
στοιχεῖα μὲν ταῦτ' ἐστι τῆς ὅλης τέχνης·
ἔπειτα δεῖ σκωπτόμενον ἐφ' ἑαυτῷ γελᾶν [4]».

Τὰ εἰρημένα ἀνθρωπάρια, οἱ παράσιτοι λέγω, διὰ τὸ κολακικὸν καὶ θωπευτικὸν καὶ ἀφιλότιμον αὐτῶν ἐγί-

---

(1) Πολυδ. Ϛ. 35.
(2) Ἀθην. 6, 235.
(3) Ἁρποκρ. λ. βωμολόχος.
(4) Ἰωαν. Στοβ. 14, 7.

Digitized by Google

νοντο δεκτοὶ εἰς τὰς εὐθύμους ἑστιάσεις καὶ τὰ συμπόσια τῶν ἀρχαίων· σὺν τῷ χρόνῳ δὲ οἱ παράσιτοι ἐγένοντο ὀπαδοὶ καὶ συνακόλουθοι τῶν πλουσίων, οἵτινες ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ἐπιδεικνύωσι τὸν πλοῦτον ἐν ἄλλοις τε πολλοῖς πολυτελέσι πράγμασι καὶ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ καὶ συντροφίᾳ παρασίτου· τοῦτο δηλαῖ ὁ Λουκιανὸς ἐν τῇ καλῇ περὶ παρασίτου διατριβῇ αὐτοῦ, ἐν ᾗ παρεισάγει παράσιτον ἀποκρινόμενον πρὸς τὸν Τυχιάδη, ὅςτις καλεῖ ἀναίσχυντον τὸ τοῦ παρασίτου ἔργον· «Ὡς ἠλίθιά γέ σου, ὦ Τυχιάδη, ταῦ» τα, εἰ μὴ δύνασαι γιγνώσκειν ὅτι πλούσιος ἀνήρ, » εἰ καὶ τὰ Γύγου χρυσίον ἔχει, μόνος ἐσθίων πένης » ἐστὶ καὶ προϊὼν ἄνευ παρασίτου πτωχὸς δοκεῖ, καὶ » ὥσπερ στρατιώτης χωρὶς ὅπλων ἀτιμότερος καὶ ἐσθὴς » ἄνευ πορφύρας καὶ ἵππος ἄνευ φαλάρων, οὕτω καὶ » πλούσιος ἄνευ παρασίτου ταπεινός τις καὶ εὐτελὴς » φαίνεται (¹) ».

Τοσαῦτα μὲν περί τε τῶν θαυματοποιῶν καὶ τῶν ὑπ' αὐτῶν ἐπιδεικνυομένων θαυμάτων ἔν τε τοῖς συμποσίοις καὶ ἀλλαχοῦ, καὶ τῶν παρασίτων· νῦν δὲ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ συμπόσιον.

§. 376. Οὕτω διῆγον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐν τοῖς συμποσίοις πίνοντες, παίζοντες καὶ εὐθυμοῦντες. Ὅτε δὲ ἦν καιρὸς νὰ τελευτήσωσι τοῦ πότου, τότε ἔσπενδον Ἑρμῇ, τῷ προστάτῃ τοῦ ὕπνου, ὡς ἀρχόμενοι αὐτοῦ ἔσπενδον τῷ ἀγαθῷ δαίμονι, εἶτα μετέβαινον εἰς τὰς οἰκίας, ἵνα κοιμηθῶσιν, ὡς δηλοῖ ὁ παρ' Ὁμήρῳ Ὀδυσσεύς, ὃς εἰσελθὼν εἰς τὸν δῶμον τοῦ Ἀλκινόου

Εὗρε δὲ Φαιήκων ἡγήτορας ἠδὲ μέδοντας
σπένδοντας δεπάεσσιν ἐϋσκόπῳ Ἀργειφόντῃ,
ᾧ πυμάτῳ σπένδεσκον, ὅτε μνησαίατο κοίτου (²).

(¹) Ἰδὲ τὴν περὶ παρασίτου διατριβὴν τοῦ Λουκιανοῦ.

(²) Ὁμήρ. Ὀδ. Η, 136. Ἰδὲ καὶ Ἀθην. 1, 28. καὶ Πολυδ. Ϛ, 100.

Digitized by Google

§. 377. Συχνὰ ὅμως πολλοὶ τῶν προσκεκλημένων νέων μετὰ τὸ τέλος τῆς ἑστιάσεως καὶ τοῦ συμποσίου συνοδευόμενοι ὑπὸ αὐλητρίδων καὶ ψαλτριῶν ἐβάδιζον εἰς τὰς οἰκίας τῶν ἐρωμένων, καὶ διέτριβον παρ' αὐταῖς τὸ λοιπὸν τῆς νυκτός. Ἡ πρᾶξις αὕτη ἐλέγετο κῶμος, κατὰ τὸν ἐτυμολόγον λέγοντα· «κῶμος... » καὶ τὸ κωμάζειν τοὺς ἐρῶντας πρὸς τὰς ἐρωμένας, » οἳ ἐπὶ τὸ συγκοιμᾶσθαι βαδίζουσι » (1). Τὸν παρὰ τὰς ἑταίρας θόρυβον καὶ ἀκοσμίαν τοῦ εἰρημένου κώμου δεικνύουσιν ἡμῖν πολλαὶ τῶν μετὰ τοὺς κακοὺς καιροὺς τῶν Ἑλλήνων γραφῶν, αἵτινές εἰσι γεγραμμέναι ἐπὶ ἀγγείων ἢ ποτηρίων (2).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙϚ.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΑΡ' ΑΡΧΑΙΟΙΣ ΕΛΛΗΣΙΝ ΙΑΤΡΙΚΗΣ.

§. 378. Ἐξ ἁπάντων τῶν εἰρημένων κατάδηλον γίγνεται ὅτι ἅπασα ἥ τε δίαιτα τῆς ζωῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ ἡ πρὸς ἀλλήλους διατριβὴ αὐτῶν εὔρωστον τὸ σῶμα καὶ ὑγιὲς ἀπειργάζοντο, ἑπομένως καὶ τὸν νοῦν ὑγιᾶ, διότι ἐκ τῆς εὐεξίας τοῦ σώματος προήρχετο ὁμολογουμένως ἡ ῥώμη καὶ ἡ ὑγεία τοῦ νοῦ, ἅτινα οἱ ἀρχαῖοι ὀρθῶς ὑπελάμβανον δύο μεγάλα τοῦ βίου ἀγαθὰ, ὡς ὁ Μένανδρος εἶπεν

«ὑγίεια καὶ νοῦς ἀγαθὰ τῷ βίῳ δύο».

Ἐκ τύχης ὅμως καὶ ἐκ παρεκτροπῶν τῆς διαίτης συνέβαινον καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους ὅ,τι εἰς ἅπαντας τοὺς ἀνθρώπους συμβαίνουσι, βλάβαι δηλονότι τοῦ σώμα-

(1) Ἰδὲ Θεοφρ. Χαρ. ΙΒ. Παράβαλε καὶ τὰς ἐν αὐτῷ σημειώσεις τοῦ Κοραῆ σελ. 232.
(2) Ἰδὲ Panofk. Bild. antik Leb. Taf. XII. 3.

Digitized by Google

τος καὶ φθοραὶ, καὶ νόσοι παντοῖαι, εἰς ὧν τὴν θεραπείαν καὶ ἴασιν ἐδέοντο τῆς ἰατρικῆς, ἥτις μόνη ἀπαλλάσσει, κατὰ τὸν θεῖον Ἱπποκράτην, τῶν νοσούντων τοὺς καμάτους καὶ τῶν νοσημάτων τὰς σφοδρότητας ἀμβλύνει καὶ ὑγείαν καθόλου τοῖς νοσοῦσιν ἀπεργάζεται.

§. 379. Τοῦ μεγάλου τούτου ἀγαθοῦ τῆς ἰατρικῆς, λέγω, τέχνης, δοτῆρας καὶ διδασκάλους τοὺς θεοὺς αὐτοὺς ὑπελάμβανον οἱ εὐσεβεῖς Ἕλληνες. Πρῶτος δὲ διδαχθεὶς αὐτὴν παρὰ τοῦ θεοῦ Ἀπόλλωνος ἦν ὁ τούτου μυθευθεὶς υἱὸς Ἀσκληπιὸς, κατὰ τὸν εἰς αὐτὸν ὕμνον τοῦ Ὁμήρου λέγοντα·

«Ἰητῆρα νόσων, Ἀσκληπιὸν ἄρχομ' ἀείδειν,
Υἱὸν Ἀπόλλωνος, τὸν ἐγείνατο δῖα Κορωνὶς
Δωτίῳ ἐν πεδίῳ, κούρη Φλεγύου βασιλῆος,
Χάρμα μέγ' ἀνθρώποισι, κακῶν θελκτῆρ' ὀδυνάων».

§. 380. Ὡς δὲ ὁ Ἀπόλλων τὸν υἱὸν Ἀσκληπιὸν, οὕτω καὶ ὁ Ἀσκληπιὸς τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ Ποδαλείριον καὶ Μαχάονα τὴν ἰατρικὴν ἐδίδαξε τέχνην. Οἱ παρ' Ὁμήρῳ ὅμως ὀνομαστοὶ οὗτοι υἱοὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐθεράπευον οὐχὶ νοσήματα, ἀλλὰ πληγὰς καὶ τραύματα τῶν παρ' Ὁμήρῳ ἡρώων· ἐθεράπευον δ' αὐτὰ οὕτω πως· πρῶτον μὲν ἐξεῖλκον τὸ δόρυ ἐκ τοῦ τρωθέντος μέρους, δεύτερον δὲ ἐξεπίεζον μυζῶντες τὸ τοῦ ἕλκους αἷμα, ἵνα μὴ βλάψῃ πυῶσαν τὴν ἀπούλωσιν, εἶτα δὲ ἐπέπασσον ἤπια καὶ μαλακτικὰ φάρμακα· οὕτως ἔπραξεν ὁ Μαχάων, ὃς προσκληθεὶς εἰς θεραπείαν τοῦ ὑπὸ τοῦ Πανδάρου βληθέντος Μενελάου καὶ προσελθὼν

«Αὐτίκα δ' ἐκ ζωστῆρος ἀρηρότος ἕλκεν ὀϊστόν·
. . . .
Αὐτὰρ ἐπεὶ ἴδεν ἕλκος, ὅθ' ἔμπεσε πικρὸς ὀϊστός,
αἷμ' ἐκμυζήσας ἐπ' ἄρ ἤπια φάρμακα εἰδὼς
πάσσε, τά οἵ ποτε πατρὶ φίλα φρονέων πόρε Χείρων (1)».

(1) Ἰλ. Δ, 213.

Digitized by Google

Τὰ δὲ ἐπιπασσόμενα φάρμακα ἦσαν βοτάναι καὶ ῥίζαι τετριμμέναι.

§. 381. Οἱ τοῦ Ἀσκληπιοῦ υἱοί, καὶ οἱ ἀπὸ τούτων ὠνομάζοντο Ἀσκληπιάδαι· εἶτα δὲ καὶ πάντες οἱ τὴν ἰατρικὴν τέχνην μετερχόμενοι Ἀσκληπιάδαι ἐλέγοντο. Οἱ πρῶτοι τῶν Ἀσκληπιαδῶν ἦσαν οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ ἔφοροι τῶν πολλαχοῦ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἱδρυθέντων ναῶν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἰδίᾳ δὲ τοῦ ἐν Τρίκκῃ τῆς Θεσσαλίας ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, καὶ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ, καὶ τοῦ ἐν Κῷ, οἵτινες ναοὶ Ἀσκληπιεῖα ἐλέγοντο. Εἰς αὐτὰ κατέφευγον οἱ περιπίπτοντες παντοίαις νόσοις, ὧν οἱ μὲν ἀπηλλάσσοντο, ὡς ἐκ τοῦ καλοῦ καὶ εὐαέρου τόπου, ἔνθα ἵδρυντο τὰ ἐν Ἑλλάδι Ἀσκληπιεῖα, τῆς καθαρᾶς διαίτης, τῆς γυμναστικῆς καὶ ἄλλων, ὡς λέγει ὁ Πλούταρχος· «καὶ γὰρ » Ἕλληνες ἐν τόποις καθαροῖς καὶ ὑψηλοῖς ἐπιεικῶς » ἱδρυμένα τὰ Ἀσκληπίεια εἶχον », καὶ ὁ Γαληνός, ὅςτις λέγει ὅτι « ἐπέτασσον ἄλλοις ἄλλα, ἑτέροις δέ » τισιν, οὐκ ὀλίγοις οὐδὲ τούτοις, κυνηγετεῖν καὶ ἱπ» πάζεσθαι, καὶ ὁπλομαχεῖν » (1)· οἱ δὲ ἐθεραπεύοντο δι' ἄλλων τινῶν ἁπλουστάτων φαρμάκων, καὶ ἐμπλάστρων ἐκ βοτάνης καὶ ῥιζῶν κατασκευαζομένων, ὧν τὴν ἰαματικὴν δύναμιν ἔγνωσαν ἐκ τυχαίων γεγονότων, παραδόξως δὲ καὶ ἐξ ὀνείρων, ὥς ποτε γυνή, ἔχουσα φλεγμονὴν περὶ τὸν μαζόν, εἶδεν ἐνύπνιον ὅτι ἐθηλάζετο ὑπὸ προβάτου, ἐκ τούτου ὁρμηθεῖσα αὐτὴ ἐπέθεσεν ἔμπλαστρον ἐκ βοτάνης Ἀρνογλώσσου ὀνομαζομένης, ὅπερ ὄνομα συντέθεικε ἐξ ἀρνὸς καὶ γλώσσης· περὶ τοῦ ὀνείρου τούτου ἱστορεῖ ὁ Ἀρτεμίδωρος λέγων· « Ὅταν αἰνίσσωνται οἱ θεοί, πάνυ σαφῶς αἰνίσσονται· » οἷον γυνὴ ἔδοξε, περὶ μαζὸν φλεγμονὴν ἔχουσα, ὑπὸ » προβάτου θηλάζεσθαι· ἀρνόγλωσσον βοτάνην κατα-

(1) Πλουτ. Ῥωμ. 94. Ἰδὲ καὶ Γαλην. ὑγιειν. ά, 226.

Digitized by Google

» πλασαμένη ἰάθη, διότι τὸ τοῦ φυτοῦ ὄνομα σύνθετον » ἐδήλου τὴν βοτάνην καὶ ἀρνὸς γλῶσσαν» [1]· ὧν δὲ ἡ νόσος ἐχρόνιζε, καὶ εἰς τούτους προὐθυμοῦντο οἱ κερδαλεόφρονες καὶ ἐπιτήδειοι ἱερεῖς νὰ ἐμποιῶσιν ἐλπίδας ἰάσεως δι' ἐπῳδῶν καὶ δι' ἄλλων ἀπατηλῶν τρόπων.

§. 382. Τὰ Ἀσκληπιεῖα δὲ ἐγένοντο, καθόλου εἰπεῖν, ἀληθινὰ ἐργαστήρια κερδοφόρα· ἐξ αὐτῶν ὅμως τούτων τῶν ἱερῶν ἐργαστηρίων ἐξῆλθεν ἡ ἰατρική, διότι ἐν αὐτοῖς ἀνέκειντο πίνακες, ἐν οἷς παντοδαπαὶ νόσοι καὶ τὰ ἰασάμενα φάρμακα ἦσαν ἐγγεγραμμένα ὑπὸ τῶν ἀπαλλαχθέντων τῆς νόσου, ὅπως ὠφελῶνται ἐξ αὐτῶν οἱ ὁμοίας νόσους νοσοῦντες, ὡς ἱστορεῖ ὁ Στράβων λέγων· «Καὶ αὕτη δὲ οὐκ ἄσημος ἡ πόλις » (Ἐπίδαυρος), καὶ μάλιστα διὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ » Ἀσκληπιοῦ, θεραπεύειν νόσους παντοδαπὰς πε» πιστευμένου, καὶ τὸ ἱερὸν πλῆρες ἔχοντος ἀεὶ τῶν » τε καμνόντων, καὶ τῶν ἀνακειμένων πινάκων, ἐν » οἷς ἀναγεγραμμέναι τυγχάνουσιν αἱ θεραπεῖαι, κα» θάπερ ἐν Κῷ τε καὶ Τρίκκῃ» [2]. Τοὺς εἰρημένους πίνακας ἠρεύνησαν καὶ ἐξήτασαν ἄλλοι τε φρόνιμοι ἄνδρες καὶ ὁ Ἱπποκράτης, ὅςτις μετὰ τοσαύτης φρονήσεως καὶ πείρας ἀντέγραψεν αὐτοὺς εἰς βιβλίον, ὥςτε δικαίως καλεῖται οὗτος εἰσηγητὴς τῆς κλινικῆς καὶ πατὴρ τῆς ἰατρικῆς· ὡς ὁ Πλίνιος περὶ Ἱπποκράτους ἱστορῶν λέγει ὅτι οὗτος εἰσηγήσατο τὴν λεγομένην κλινικὴν ἰατρικήν, instituisse medicinam hanc, quæ Clinice vocatur [3]· ὁ δὲ Γαληνὸς ἐν τοῖς ἰατρικοῖς Ὅροις διαῤῥήδην λέγει ὅτι ὁ Ἱπποκράτης... «ἐπιγενόμενος » τούτοις (τοῖς πρὸ αὐτοῦ πάνυ ὀλίγοις συγγράμ» μασι) τὴν ἰατρικὴν συνέγραψε καὶ ὡρίσατο αὐτὴν

---

(1) Ὅρα Ἀρτεμιδ. Ὀνειροκρ. μά.
(2) Στράβ. τόμ. 6', σελ. 127. ἐκδ. Κοραῆ.
(3) Plin. Histor. natur. XXIX, 1.

Digitized by Google

» ἐν τῷ περὶ τέχνης, ἀρχηγὸς ἀεὶ τῶν καλῶν γινόμε-
» νος· περὶ οὗ πάντες οἱ Ἕλληνες μεμνήσονται εἰς
» αἰῶνα, ἐπειδή περ κοινὸς εὐεργέτης ἁπάντων ἐγέ-
» νετο (1) ».

§. 383. Ἡ ἰατρικὴ ἦν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τίμιον ἔργον, οἱ δὲ αὐτὴν ἐπαγγελλόμενοι σφόδρα ἔκπαλαι ἐτιμῶντο καὶ πολλῶν ἀντάξιοι ἐνομίζοντο, καθ' Ὅμηρον λέγοντα·

«Ἰητρὸς γὰρ ἀνὴρ πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων» (2).

Ἐχρεώστουν ὅμως οἱ μέλλοντες νὰ γένωνται ἰατροὶ νὰ μανθάνωσι καλῶς τὴν ἐπιστήμην, καὶ νὰ δηλῶσιν ὅτι ὄντως ἔμαθον αὐτήν, καὶ ἔμαθον παρὰ δοκίμων ἰατρῶν.

§. 384. Οἱ ἰατροὶ ἐμισθοῦντο οἱ μὲν τῆς πόλεως, οἵτινες καὶ δημόσιοι ἰατροὶ ἐλέγοντο, ὑπὸ τῆς πόλεως (3), οἱ δὲ ἄλλοι ὑπὸ τῶν νοσούντων. Ἦν δ' ὁ μισθός, ὃν καὶ σῶστρα ἐκάλουν καὶ ἰατρεῖα, κατὰ τὴν νόσον καὶ τὴν περιουσίαν τῶν καμνόντων (4).

§. 385. Ὅσοι τῶν καμνόντων ἐνόσουν μέτρια ἐφοίτων εἰς τὰ ἰατρεῖα· ἦσαν δὲ αὐτὰ τόποι, ἔνθα περιέμενον οἱ ἰατροὶ αὐτοὺς καὶ ἐξήταζον· ἐν τοῖς ἰατρείοις ἑωρῶντο διάφορα χειρουργικὰ ἐργαλεῖα, οἷον πυξίδες, σικύαι, φλεβοτόμοι καὶ τὰ παρόμοια (5). Τοὺς δὲ κακῶς νοσοῦντας ἐπεσκέπτοντο ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτῶν. Ὅτε δὲ οἱ ἰατροὶ ἐπεσκέπτοντο τοὺς ἀῤῥώστους ὤφειλον νὰ ἦνε, κατὰ τὰς συμβουλὰς τοῦ Ἱπποκράτους, καθαροὶ τὴν ἐσθῆτα καὶ κόσμιοι, νὰ προσφέρωνται δὲ πρὸς τοὺς κάμνοντας οὐχὶ τραχέως καὶ ἀγρίως, ἀλλὰ πρᾴως καὶ ἠπίως, νὰ ἐπισκοπῶσι δὲ καὶ ἐξετά-

(1) Γαλην. Τομ. δ'. 390.
(2) Ἰλ. Β. 514.
(3) Πλάτ. Γορ. 455. καὶ Πολιτ. 259.
(4) Πολυδ. Δ, 177.
(5) Πολυδ. Ι. 46. Ἀθην, 460.

Digitized by Google

ζωσι μετὰ προσοχῆς καὶ ἐπιμελείας τὸ νόσημα « ἀπ' « ἀρχῆς καὶ κατὰ φύσιν τῷ κάμνοντι, κατὰ Πλά» τωνα, κοινούμενος αὐτῷ τε καὶ τοῖς φίλοις ἅμα μὲν » αὐτὸς μανθάνει τι παρὰ τῶν νοσούντων, ἅμα δὲ καθό» σον οἷός τέ ἐστι, διδάσκει τὸν ἀσθενοῦντα αὐτόν· καὶ » οὐ πρότερον ἐπέταξε, πρὶν ἄν πη ξυμπείσῃ· τότε δὲ » μετὰ πειθοῦς ἡμερούμενον ἀεὶ παρασκευάζων τὸν κά» μνοντα εἰς τὴν ὑγίειαν ἄγων ἀποτελεῖν πειρᾶται (1) ».

§. 386. Μετὰ τὴν ἀκριβῆ, ὡς εἴρηται, ἐξέτασιν τοῦ πάσχοντος, προσέφερεν ὁ ἰατρὸς ἅπερ ἐγίγνωσκε σύμφορα φάρμακα. Ταῦτα δὲ τὰ φάρμακα παρεσκεύαζον αὐτοὶ οἱ ἰατροί, διότι φαρμακεῖα δὲν ἦσαν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις· γίνεται μὲν μνεία φαρμακοπωλῶν παρ' αὐτοῖς, ἀλλ' οὗτοι ἦσαν πωληταὶ ἁπλῶν βοτανῶν καὶ ῥιζῶν, ἢ καὶ ἁπλῶν φαρμάκων, ἅτινα ἠγόραζον παρ' αὐτῶν τῶν ἰατρῶν, καὶ μετεπώλουν αὐτοί, ἔχοντες αὐτὰ ἢ ἐν ἰδίοις ἐργαστηρίοις, ἢ ἐν κίσταις, καὶ περιερχόμενοι ἐν ταῖς ὁδοῖς ἐκήρυσσον, φάρμακα πωλῶ, φάρμακον βηχὸς, καὶ ἄλλων νοσημάτων, κατὰ Λουκιανὸν λέγοντα· « τὸ δ' ὅλον ἐκείνῳ φαρμακοπώλῃ ἔοικας, ὃς ἀπο» κηρύττων βηχὸς φάρμακον, καὶ αὐτίκα παύσειν τοὺς » πάσχοντας ὑπισχνούμενος, αὐτὸς μεταξὺ σπώμενος » ὑπὸ βηχὸς ἐφαίνετο (2) ».

§. 387. Οἱ ἰατροὶ εἶχον βοηθοὺς καὶ ὑπηρέτας ἐν ταῖς ἐργασίαις αὐτῶν. Τούτων οἱ μὲν ἦσαν δοῦλοι, οἱ δ' ἐλεύθεροι παῖδες, οἵτινες καὶ αὐτοὶ ἐκ τῆς συχνῆς ἐν τοῖς ἰατρείοις μαθήσεως καὶ ἐμπειρίας καὶ ἀσκήσεως ἀπέβαινον σὺν τῷ χρόνῳ ἰατροί, οἱ μὲν δοῦλοι τῶν δούλων, οἱ δὲ ἐλεύθεροι τῶν ἐλευθέρων (3).

§. 388. Ἂν δὲ μετὰ ἐπιμελῆ ἐπίσκεψιν καὶ καλὴν

(1) Πλάτ. Νόμ. 4, 720.
(2) Λουκ. ἐπὶ τ. ἐπὶ μισ. συν.
(3) Πλάτ. Νόμ. 4, 720.

Digitized by Google

διάγνωσιν τοῦ νοσήματος ὑπὸ τοῦ ἰατροῦ συνέβαινε ν' ἀποθάνῃ ὁ ὑπ' αὐτοῦ θεραπευόμενος, ὁ ἰατρὸς ἦν καθαρὸς καὶ ἀπελύετο ὑπὸ τοῦ νόμου· « εἰ δέ τι καὶ ὑπὸ τοῦ » ἰατροῦ ἀπέθανεν, λέγει ὁ Ἀντιφῶν, ὡς οὐκ ἀπέθανεν, » ὁ μὲν ἰατρὸς οὐ φονεὺς αὐτοῦ ἐστιν, ὁ γὰρ νόμος » ἀπολύει αὐτόν (¹) ».

§. 389. Πολλοὶ ὅμως τῶν νοσούντων ἐξ ἀμαθείας καὶ ἀπειρίας πονηρῶν καὶ κακῶν ἰατρῶν ἐφθείροντο καὶ ἀπέθνησκον, ἐξ ὧν πολλοὶ τύχῃ κακῇ ὑπῆρχον ἐν ταῖς πόλεσιν εἰς φθορὰν καὶ θάνατον πολλῶν νοσούντων. Οἱ μοχθηροὶ ἐκεῖνοι ἰατροὶ ἐζήτουν, ὡς τὰ νῦν ζητοῦσι πολλοὶ τῶν ἀσυνειδήτων ἰατρῶν ἐκ παντὸς τρόπου ν' ἐξαπατήσωσι τοὺς ἀνθρώπους, καὶ διὰ φωνῆς πλαστῆς καὶ διὰ βαδίσματος σεμνοῦ καὶ διὰ λαμπρῶν ἰατρικῶν ὀργάνων νὰ καλύψωσι τὴν ἀπαιδευσίαν αὐτῶν, ὡς δηλοῦσι τὰ πρὸς τὸν ἀπαίδευτον ῥήματα τοῦ Λουκιανοῦ· « καὶ οἱ ἀμαθέστατοι τῶν ἰατρῶν τὸ αὐτὸ σοὶ ποιοῦ» σιν, ἐλεφαντίνους νάρθηκας καὶ σικύας ἀργυρᾶς ποιού» μενοι, καὶ σμίλας χρυσοκολλήτους· ὁπόταν δὲ χρή» σασθαι τούτοις δέῃ, οἱ μὲν οὐδὲ ὅπως χρὴ μεταχει» ρίσασθαι αὐτὰ ἴσασι· παρελθὼν δέ τις εἰς τὸ μέσον » τῶν μεμαθηκότων φλεβοτόμων εὖ μάλα ἠκονημένον » ἔχων, ἰοῦ τἆλλα μεστὸν ἀπήλλαξε τῆς ὀδύνης τὸν » νοσοῦντα (²) ».

§. 390. Πλὴν δὲ τῶν εἰρημένων πονηρῶν καὶ ἀμαθῶν ἰατρῶν ὑπῆρχε παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν, τὸ ἄθλιον καὶ μοχθηρὸν γένος τῶν ἀγυρτῶν καὶ μάντεων, οἵτινες ἐπειρῶντο νὰ πείσωσι τοὺς πλουσίους ὅτι παρ' αὐτοῖς ὑπάρχει δύναμις θεία « θυσίαις » τε καὶ ἐπῳδαῖς, κατὰ Πλάτωνα, εἴτε τι ἀδίκημά του » γέγονεν αὐτοῦ ἢ προγόνων, ἀκεῖσθαι μεθ' ἡδονῶν καὶ

(¹) Ἰδὲ Ἀντιφ. Τετραλ. 3, 694.
(²) Λουκ. π. ἀπαιδ. 29.

» ἑορτῶν· καὶ ἐάν τιν' ἐχθρὸν πημῆναι ἐθέλῃ, μετὰ » σμικρῶν δαπανῶν ὁμοίως δίκαιον ἀδίκῳ βλάψει, ἐπα» γωγαῖς τισι καὶ καταδέσμοις τοὺς θεούς, ὥς φασι, πεί» θοντές σφισιν ὑπηρετεῖν ([1]) ». Οἱ τοιαῦτά τινα ἐπαγγελλόμενοι καὶ ἐργαζόμενοι ὠνομάζοντο ἀγύρται, γόητες καὶ φαρμακοί· ἡ δὲ τούτων τέχνη γοητεία, μαγγανεία καὶ φαρμακεία ([2]) ».

Τοσαῦτα μὲν περὶ τῆς παρ' ἀρχαίοις Ἕλλησιν ἰατρικῆς. Γραφαὶ δὲ πράξεων χειρουργικῆς καὶ κλινικῆς δηλωτικαὶ περιεσώθησάν τινες, ὧν εἰσι καὶ αἱ ἐν πίναξι ΙΔ εἰκόνες, ἐξ ὧν ἡ μὲν 113 εἰκὼν δηλοῖ Σάτυρον, οὗ ἀπὸ τοῦ ποδὸς ἐξάγει ἄκανθα, πιθανῶς ὁ Πᾶν, ἐπίκλησιν Λυτήριος, ὡς νομίζουσιν οἱ ἀρχαιολόγοι ([3])· ἡ δὲ 114 εἰκὼν δηλοῖ τὸν Ἀσκληπιὸν αὐτόν, ὡς ἔστιν εἰκάσαι ἐκ τῆς ῥάβδου, περὶ ἣν ὁ ἱερὸς αὐτοῦ ὄφις ἀνειλίσσεται· οὗτος ἐπισκέπτεται νοσοῦντα κλινήρη· τούτου ὑπὸ τὴν κλίνην κεῖνται ὑποδήματα καὶ ὑδροχόος, καὶ φιάλη πλησίον ([4])· ἡ δὲ 115 εἰκὼν δείκνυσιν ἰατρὸν καθήμενον ἐπὶ ὀκλαδίου καὶ ἐπισκοποῦντα νοσοῦντα ἐντὸς τοῦ ἰατρείου, ἔνθα φαίνεται λουτὴρ καὶ κλίβανος ([5]).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΑΡ' ΑΡΧΑΙΟΙΣ ΤΑΦΗΣ ΤΩΝ ΤΕΘΝΕΩΤΩΝ.

§. 391. Πάντα τὰ τοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἦσαν σύμφωνα, ὡς προδέδεικται, πρὸς τὴν φύσιν αὐτῶν· διὸ πάντα παρ' αὐτοῖς προέκοψαν καὶ θαυμαστῶς

([1]) Πλάτ. π. πολιτ. 364.
([2]) Δημοσθ. κ. Ἀριϛ. 793. παράβαλε καὶ Εὐστ. εἰς Ἰλ. Α, 740 καὶ εἰς Ὀδ. Α, 260.
([3]) Panof. Bil. antik. Leb. Taf. VII. N°. 6.
([4]) Millin Gal. Mythol. XXXII, 105.
([5]) Panof. Cabin. Pourtal. Pl. XXVI.

Digitized by Google

ἐπέδωκαν· διότι τῆς φύσεως συμπραττούσης πάντα καλὰ καὶ τέλεια· ὅθεν καλῶς καὶ Ζήνων ὁ Κιττιεὺς εἶπε· « τέλος τὸ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν, ὅπερ ἐστὶ κατ' ἀρετὴν ζῆν (¹) »· ἑπομένως οἱ Ἕλληνες ἐτελείωσαν τὰς τέχνας, ἐγένοντο ἱδρυταὶ σχολῶν καὶ διδάσκαλοι ἁπασῶν τῶν ἐπιστημῶν· καθόλου δὲ ἐποίησαν καὶ ἐπενόησαν τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα, ὥστε ὑφ' ἁπάντων ὁμολογουμένως θαυμάζονται καὶ πολλὰ ἐπαινοῦνται. Ἓν μόνον οὗτοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ εὕρωσιν, ἀπαλλαγὴν τοῦ θανάτου·

> οὐ γάρ κως θάνατόν γε φυγεῖν εἱμαρμένον ἐστὶν
> ἄνδρ', οὐδ' εἰ προγόνων ᾖ γένος ἀθανάτων,

λέγει ὁ ποιητὴς Καλλῖνος· ὁ δὲ χρυσοῦς Σοφοκλῆς, ἐξαίρων ἐν τῇ Ἀντιγόνῃ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, πάνυ καλῶς διαγράφει, πῶς ὁ ἄνθρωπος ἠδυνήθη διὰ τοῦ νοῦ νὰ κρατήσῃ τὰ ἐν γῇ καὶ τὰ ἐν θαλάσσῃ

> κουφονόων τε φῦλον ὀρνίθων ....
> καὶ θηρῶν ἀγρίων ἔθνη, πόντου τ' εἰναλίαν φύσιν·

νὰ οἰκίσῃ πόλεις καὶ νὰ θέσῃ νόμους, δι' ὧν ἀπηλλάγη τοῦ θηριωδῶς ζῆν·

> Καὶ φθέγμα καὶ ἀμερόφρον νόημα καὶ ἀστυνόμους
> ὀργὰς ἐδιδάξατο ....

ὅτι οὗτος ἄβουλος δὲν ἔρχεται εἰς τὸ μέλλον·

> Παντοπόρος ἄπορος ἐπ' οὐδὲν ἔρχεται
> τὸ μέλλον ....

ὅτι νόσων ἀμηχάνων ἐξεῦρεν οὗτος φυγὴν, οὐχὶ ὅμως καὶ τοῦ θανάτου, τούτου διάφευξιν οὐδεμίαν εὗρεν

> .... Ἅιδα μόνον
> φεῦξιν οὐκ ἐπάσεται (²).

Ἐν τῷ θανάτῳ ἐνεώρων καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τῆς

(¹) Διογ. Λαερτ. 7, 1, 87.
(²) Σοφοκλ. Ἀντιγ. 335—364.

Digitized by Google

ἀνθρωπίνης φύσεως τὴν ἀδυναμίαν. Περίλυποι ἔβλεπον καὶ οὗτοι αἴφνης ἀναρπαζομένους ὑπὸ τοῦ θανάτου οὐ μόνον ἀσθενεῖς καὶ σφαλερὰς, ἀλλὰ καὶ εὐρώστους καὶ ἀκμαίας ἡλικίας φίλων, οἰκείων καὶ φιλτάτων.

§. 392. Τοὺς τεθνεῶτας πολλὰ περιεῖπον καὶ ἐτίμων οἱ θεοσεβέστατοι Ἕλληνες· αἱ δὲ πρὸς αὐτοὺς θεῖαι σχεδὸν τιμαὶ ὠνομάζοντο δίκαια, νόμιμα καὶ ὅσια. Αἰτία δὲ τῆς φιλανθρώπου ἐπιμελείας τῶν νεκρῶν ἦν ἡ ἀνακούφισις καὶ ἡ σωτηρία τῶν ψυχῶν· διότι οἱ ἀρχαῖοι ἐδόξαζον ὅτι αἱ ψυχαὶ, χωριζόμεναι τῶν σωμάτων, δὲν ἐπεμίγνυντο μετὰ τῶν ἄλλων ψυχῶν, ἀλλ' ἐπλανῶντο ταλαιπωρούμεναι καὶ τρυχόμεναι ἐφ' ὅσον τὰ σώματα ἔμενον ἄταφα· ὡς περὶ τούτου δηλοῖ ἡ ψυχὴ τοῦ παρ' Ὁμήρῳ Πατρόκλου, ἥτις φανεῖσα τῷ Ἀχιλλεῖ ἐν ὕπνῳ εἶπε·

θάπτε με ὅτι τάχιστα, πύλας Ἀΐδαο περήσω.
τῆλέ με εἴργουσι ψυχαί, εἴδωλα καμόντων,
οὐδέ μέ πω μίσγεσθαι ὑπὲρ ποταμοῖο ἐῶσιν,
ἀλλ' αὔτως ἀλάλημαι ἀν' εὐρυπυλὲς Ἄϊδος δῶ (1).

Ἑπομένως στυγερὸν καὶ ἐπάρατον ἦν τὸ κεῖσθαι τὰ σώματα τῶν θανόντων ἄταφα· διὸ καὶ ὁ παρ' Ὁμήρῳ Ἀγαμέμνων καταρᾶται νὰ διαφθαρῶσιν οἱ Τρῷες καὶ νὰ μείνωσιν ἀκήδεστοι καὶ ἄφαντοι (2). Στυγερὸς δ' ὁμοίως ἦν καὶ ὁ ἐν τῇ θαλάσσῃ θάνατος. Τούτου οὖν ἕνεκα ἅπαντες οἱ Ἕλληνες ἐσέβοντο τοὺς νεκροὺς, καὶ πολλὰ ἐσπούδαζον νὰ θάπτωσιν αὐτούς· εἰ δέ τις περιετύγχανε κείμενόν που ἄταφον, καθῆκον εἶχε νὰ θάπτῃ αὐτὸν ὡς ἠδύνατο, ἢ κἂν νὰ ἐπιῤῥίπτῃ ἐπ' αὐτοῦ τρὶς γῆν, ὅπερ ἦν ταυτὸ καὶ νὰ θάψῃ τὸν νεκρὸν, ἄλλως ἐνομίζετο ἐναγὴς, διὰ τοῦτο καὶ ἡ παρὰ Σοφοκλεῖ Ἀντιγόνη τρὶς ἐπέῤῥιψε κόνιν εἰς ταφὴν ἐπὶ τὸν ἀδελφὸν Πολυνείκην, ὥςτε

---

(1) Ἰλ. Ψ. 71.
(2) Ἰλ. Ζ, 60.

Digitized by Google

ὁ μὲν γὰρ ἠφάνιστο, τυμβήρης μὲν οὔ,
λεπτὴ δ', ἄγος φεύγοντος ὥς, ἐπῆν κόνις (¹).

Ἦν δὲ τοσοῦτον σεβαστὴ καὶ ἱερὰ παρ' ἅπασι τοῖς Ἕλλησιν ἡ περὶ τοὺς νεκροὺς ἐπιμέλεια καὶ τιμή, ὥςτε καὶ οἱ ἐν πολέμῳ νικηταὶ παρεῖχον τοῖς ἡττηθεῖσι βραχεῖαν ἀνακωχήν, ὅπως ἀπολάβωσι τοὺς νεκροὺς ὑποσπόνδους, καὶ θάψωσιν αὐτούς· τοῦτο διδασκόμεθα παρ' ἄλλων τε καὶ παρὰ τοῦ Εὐριπίδου, ὅςτις ἐν τοῖς Ἱκέτισι παρεισάγει τὸν Θησέα λέγοντα πρὸς τὸν Ἄδραστον·

νεκροὺς δὲ τοὺς θανόντας, οὐ βλάπτων πόλιν,
οὐδ' ἀνδροκμῆτας προςφέρων ἀγωνίας,
θάψαι δικαιῶ, τὸν Πανελλήνιον νόμον
σώζων (²).

§. 393. Ἡ ἐπιμέλεια καὶ ἡ ταφὴ τῶν θανόντων ἐγίνετο οὕτω· ὅτε ἀπέθνησκέ τις, οἱ οἰκεῖοι καθεῖλον πρῶτον καὶ συνέκλειον τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ καὶ τὸ στόμα·

. . . . τὸ γὰρ γέρας ἐστὶ θανόντων, καθ' Ὅμηρον (³),

ὅςτις ἀλλαχοῦ ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ εἰσάγει τὸν Ἀγαμέμνονα αἰτιώμενον περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ τὴν σύζυγον Κλυταιμνήστραν καὶ λέγοντα πρὸς τὸν Ὀδυσσέα,

. . . . ἡ δὲ κυνῶπις
νοσφίσατ', οὐ δέ μοι ἔτλη ἰόντι περ εἰς Ἀΐδαο
χερσὶ κατ' ὀφθαλμοὺς ἑλέειν σύν τε στόμ' ἐρεῖσαι (⁴)·

ὁμοίως δὲ καὶ ὁ φίλος καὶ μαθητὴς τοῦ Σωκράτους Κρίτων, ὡς εἶδε τὸν διδάσκαλον ψυχθέντα ὑπὸ τοῦ φαρμάκου καὶ στήσαντα τὰ ὄμματα «ξυνέλαβε τὸ στόμά τε καὶ τοὺς ὀφθαλμούς», ὡς ἱστορεῖ ὁ Πλάτων ἐν τῷ ὀνομαστῷ διαλόγῳ τοῦ Φαίδωνος (⁵). Δεύτερον

(¹) Σοφ. Ἀντιγ. 255. Ἰδὲ καὶ τὸν σχολιαστήν. Ἰδὲ καὶ Παυσ. 1. 32, 4.
(²) Εὐριπ. Ἱκέτ. 524.
(³) Ὁμήρ. Ὀδ. Ω. 295.
(⁴) Ὁμήρ. Ὀδ. Λ. 424.
(⁵) Πλάτ. Φαίδ. 118.

Digitized by Google

δὲ ἔλουον καὶ ἐμύρουν τὸν νεκρὸν, καὶ ἐνέδυον αὐτὸν μετὰ καθαρῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καὶ λευκῶν ἐνδυμάτων καὶ ἐξέτεινον θερμὸν ἔτι ὄντα (1). Πλὴν τούτων κατέθετον εἰς τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ ὀβολὸν, « μισθὸν τῷ πορθμεῖ, » κατὰ τὸν Λουκιανὸν, ναυτιλίας γενησόμενον ». Τὸν τοῖς νεκροῖς ἐπιτιθέμενον ὀβολὸν ἐκάλουν δανάκην, ναῦλον καὶ πορθμήϊον (2). Ἐν τοῖς ἀνορυχθεῖσιν ἀρχαίοις τάφοις εὑρέθησαν τοιοῦτοι ὀβολοὶ κείμενοι μεταξὺ τῶν ὀδόντων τοῦ σκελετοῦ (3). Μετὰ δὲ ταῦτα ἐστεφάνουν τὸν θανόντα μετ' ἀνθέων τῆς ὥρας ἐκείνης, καὶ προετίθεσαν αὐτὸν ἐπί τινος ὑψηλοῦ φερέτρου, ἔχοντα τετραμμένον τὸ πρόσωπον εἰς τὰ πρόθυρα, « ὡς ἐπὶ ἐξόδου τοῦ βίου, κατ' Εὐστάθιον, γεγο- » νότα »· κατὰ δὲ Πολυδεύκην προετίθετο ὁ νεκρὸς, « ὡς » ὁρῷτο μή τι βιαίως πέπονθε (4) ». Τὴν παρ' ἀρχαίοις νεκρῶν πρόθεσιν διαγράφων ὁ χαρίεις Λουκιανὸς λέγει· « Μετὰ ταῦτα δὲ λούσαντες αὐτοὺς, ὡς οὐχ ἱκανῆς τῆς » κάτω λίμνης λουτρὸν εἶναι τοῖς ἐκεῖ, καὶ μύρῳ τῷ » καλλίστῳ χρίσαντες τὸ σῶμα πρὸς δυσωδίαν ἤδη βια- » ζόμενον, καὶ στεφανώσαντες τοῖς ὡραίοις ἄνθεσι, προ- » τίθενται λαμπρῶς ἀμφιέσαντες, ἵνα μὴ ῥιγῷεν δη- » λονότι παρὰ τὴν ὁδὸν, μηδὲ γυμνοὶ βλέποιντο τῷ Κερ- » βέρῳ (5) ». Ἡ δὲ κλίνη, ἐφ' ἧς ἦν τεταμένος ὁ νεκρὸς, ἐτίθετο πιθανῶς ἐπί τινος τραπέζης ἢ βάθρου, ἵνα πρόκηται οὗτος ὑψηλὸς καὶ μετέωρος (6). Πρὸ δὲ τῆς νεκρικῆς κλίνης συνείθιζον οἱ ἀρχαῖοι νὰ θέτωσι διάφορα λεπτὰ καὶ γεγραμμένα ἀγγεῖα, ἰδίᾳ ληκύθους (7).

---

(1) Ὁμήρ. Ἰλ. Σ. 350. Ἰδὲ καὶ Εὐριπ. Ἱππόλ. 799.

(2) Λουκ. π. πένθ. 10. Ἰδὲ καὶ Ἡσυχ. λ. δανάκη· καὶ Σουΐδαν καὶ μέγα Ἐτυμολόγον.

(3) Ἰδὲ Stackelberg, Die Græb. d. Hellenen. s. 42.

(4) Πολυδ. Η, 65. Ἰδὲ καὶ Πλάτ. Νόμ. 12, 959.

(5) Λουκ. π. πένθ.

(6) Λουκ. π. πένθ. 12, 927. (7) Ἀριστοφ. Ἐκκλ. 994.

Digitized by Google

§. 394. Χάριν δὲ τῶν εἰσερχομένων εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πενθοῦντος ἐτίθεσαν πρὸ τῆς αὐλείου θύρας πλῆρες ὕδατος ἀγγεῖον κερεμεοῦν, ὅπερ ἐκομίζετο ἐξ ἄλλης οἰκίας, καὶ ὠνομάζετο ἀρδάνιον καὶ γάστρα, ἵνα περιῤῥαίνωνται οὗτοι ἐξιόντες καὶ καθαίρωνται ([1]). Ἡ εἰρημένη περιστολὴ τοῦ τεθνεῶτος ἐγίνετο ὑπὸ τῶν συγγενῶν, ἰδίᾳ δὲ ὑπὸ τῶν γυναικῶν τῶν οἰκείων. Γραφὴν δὲ πάνυ καλὴν περιστολῆς νεκροῦ ἔστιν ἰδεῖν ἐν τῇ ἐπιγραφομένῃ διατριβῇ Archemoros und die Hesperiden τοῦ μακαρίτου Γερχάρδου.

§. 395. Μετὰ τὴν εἰρημένην περιστολὴν τοῦ νεκροῦ ἤρχοντο οἱ θρῆνοι, τὰ δάκρυα καὶ οἱ κοπετοὶ τῶν συγγενῶν καὶ οἰκείων, οἵτινες θρῆνοι ἐγίνοντο ὑπὲρ τὸ μέτρον, καὶ σχεδὸν ἄγριοι· διότι οἱ θρηνοῦντες ἔτυπτον τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ στέρνα, ἐσπάρασσον τὴν κόμην, ἤμυσσον τὰς παρειάς, διεῤῥήγνυον τὰ ἱμάτια, ἐκυλινδοῦντο χαμαί, καθόλου δ' εἰπεῖν ἠσχήμιζον ἑαυτοὺς οὕτως, ὥςτε οἱ ζῶντες ἐγίνοντο, κατὰ τὸν Λουκιανόν, οἰκτρότεροι τοῦ νεκροῦ ([2]). Τὸ τοιοῦτον ἄμετρον καὶ ἀβέλτερον πένθος διετέλει παρ' Ἕλλησιν ἐκ παλαιοτάτων γινόμενον, ὡς μανθάνομεν ἐξ Ὁμήρου, πολλαχοῦ τῶν ποιημάτων παρεισάγοντος ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας θρηνοῦντας τοὺς θανόντας συγγενεῖς, καὶ κοπτομένους καὶ τελείως ἀμόρφους ἑαυτοὺς ἐκ τοῦ πένθους καθιστῶντας ([3]). Ὀδυρμῶν δὲ καὶ κοπετῶν ἐπὶ νεκρῷ παράδειγμα καλὸν παρέχεται ἡμῖν ὁ ἐν τοῖς Χοηφόροις τοῦ Αἰσχύλου χορὸς ἐκ παρθένων, αἵτινες πρὸς τὸ μνῆμα τοῦ Ἀγαμέμνονος φέρουσαι χοὰς ἐθρήνουν οὕτως·

> Ἰαλτὸς ἐκ δόμων ἔβαν
> χοὰς προπομπὸς ὀξύχειρι σὺν κτύπῳ.

([1]) Πολυδ. Η, 65. Ἰδὲ καὶ Ἡσυχ. λ. Ἀρδανίαι.
([2]) Λουκ. π. πενθ.
([3]) Ὁμήρ. Ἰλ. Σ. 23.

Digitized by Google

Πρέπει παρῇσι φοίνιος διωγμὸς
ὄνυχος ἄλοκι νεοτόμῳ·
δι' αἰῶνος δ' ἰυγμοῖσι βόσκεται κέαρ·
λινοφθόροι δ' ὑφασμάτων
λακίδες ἔφλαδον ὑπ' ἄλγεσιν
πρόστερνοι στολμοὶ πέπλων ἀγελάστοις
ξυμφοραῖς πεπληγμένων (1).

§. 396. Τὰ τοιουτότροπα σκληρὰ καὶ ἄγρια πένθη καὶ τοὺς ἀσχήμους θρήνους ἠπηγόρευσάν τινες τῶν γνωρίμων νομοθετῶν, οἷος ὁ Σόλων, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Χαρώνδας, ὅςτις ἔγραψε νὰ τιμῶσιν ἕκαστον τῶν τετελευτηκότων «μὴ δακρύοις, μηδὲ οἴκτοις, ἀλλὰ μνήμῃ » ἀγαθῇ καὶ τῇ τῶν κατ' ἔτος ὡραίων ἐπιφορᾷ· ὡς » ἀχαριστίας οὔσης πρὸς δαίμονας χθονίους λύπης » ὑπὲρ τὸ μέτρον γιγνομένης (2)».

§. 397. Οἱ θρῆνοι φαίνεται ὅτι ἀπετέλουν ἐκ παλαιοτάτων μέλη τινὰ παραπλήσια τοῖς χορικοῖς· εἰκάζομεν δὲ τοῦτο ἐκ τῶν παρ' Ὁμήρῳ θρηνούντων τὸν Ἕκτορα· τούτων οἱ μὲν ἤρχοντο τῶν θρήνων, μετὰ δὲ τούτους ἐστέναζον αἱ γυναῖκες· εἶτα δὲ ἔκλαιεν ἡ Ἀνδρομάχη βαστάζουσα τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἕκτορος· μετὰ δὲ ταύτην ἐστέναζον πάλιν αἱ γυναῖκες· εἶτα δὲ ἡ Ἑκάβη ἔκλαιε πικρά· τελευτῶσα δὲ ἐθρήνει ἡ Ἑλένη (3). Τοιαύτη τις θρηνῳδία ἐγίνετο καὶ πολλῷ ὕστερον ὑπὸ θρηνῳδῶν γυναικῶν, καὶ ἐγίνετο πρὸς αὐλόν· ὡς περὶ τούτου μανθάνομεν παρ' ἄλλων τε καὶ παρὰ τοῦ Λουκιανοῦ, ὅςτις ποιεῖ προκύπτοντα ἐκ τοῦ στομίου τοῦ Ἅδου παῖδα καὶ λέγοντα πρὸς τὸν θρηνοῦντα καὶ κοπτόμενον πατέρα· «τί δέ με ὁ κωκυτὸς ὑμῶν ὀνίνησι καὶ ἡ πρὸς » τὸν αὐλὸν αὕτη στερνοτυπία καὶ ἡ τῶν γυναικῶν » περὶ τὸν θρῆνον ἀμετρία (4)»;

---

(1) Αἰσχ. Χοηφ. 22. κατὰ τὴν ἔκδοσιν J. Franz.
(2) Στοβ. 44, 40. Ἴδε καὶ Πλουτ. Σόλ. 12, καὶ Πλάτ. Νόμ. 12. 960.
(3) Ὁμήρ. Ἰλ Ω, 717.
(4) Λουκ. π. πένθ.

Digitized by Google

Ἡ ἐν πίνακι ΙΔ 116 εἰκὼν δείκνυσι νεκρὰν γυναῖκα πιθανώτερον, παρὰ ἄνδρα, ὡς οἱ ἀρχαιολόγοι ὑπολαμβάνουσιν, ἐπὶ κλίνης προτιθεμένην· ταύτης αἱ σιαγόνες εἰσὶ δι' ὀθόνης ἀπεσφιγμέναι· περὶ αὐτὴν δὲ τρεῖς γυναῖκες ὁρῶνται, αἵτινες τυπτόμεναι θρηνοῦσι πρὸς αὐλὸν, ὃν αὐλεῖ ἑτέρα γυνὴ, ὄπισθεν αὐτῶν ἑστῶσα· πλησίον δὲ τοῦ προσκεφαλαίου τῆς νεκρᾶς ὁρᾶται, πιθανῶς ἡ θυγάτηρ αὐτῆς, ἥτις σπαράσσει τὴν κόμην καὶ τὸ πρόσωπον ἀμύσσει· πλησίον δὲ τῆς νεκρᾶς ἵσταται ὁ υἱὸς αὐτῆς, ὅςτις καὶ αὐτὸς τύπτει διὰ τῶν χειρῶν τὴν κεφαλήν (¹).

§. 398. Ἡ ἐκφορὰ τοῦ νεκροῦ ἐγίνετο τῇ ὑστεραίᾳ τῆς προθέσεως, πρὶν ἢ ἐξέλθῃ ὁ ἥλιος· ἐγίνετο δ' οὕτως· τοῦ νεκροῦ ἐκφερομένου προηγοῦντο μισθωτοὶ θρηνῳδοὶ ἢ αὐλητρίδες, ἃς ἐκάλουν Καρίνας, καθ' Ἡσύχιον· εἶτα δὲ ἐβάδιζον οἱ οἰκεῖοι καὶ οἱ φίλοι τοῦ θανόντος· ὄπισθεν δὲ ἠκολούθουν αἱ συγγενεῖς καὶ αἱ οἰκεῖαι γυναῖκες, αἷς συνηκολούθουν καὶ φίλαι γυναῖκες, ὅσαι ὅμως ἦσαν ἐντὸς ἑξήκοντα ἐτῶν, κατά τινα νόμον τοῦ Σόλωνος λέγοντα· « βαδίζειν δὲ τοὺς ἄνδρας πρόςθεν, ὅταν » ἐκφέρωνται, τὰς δὲ γυναῖκας ὄπισθεν· γυναῖκα δὲ μὴ » ἐξεῖναι εἰςιέναι εἰς τὰ τοῦ ἀποθανόντος, μηδ' ἀκο» λουθεῖν ἀποθανόντι, ὅταν εἰς τὰ σήματα ἄγηται, » ἐντὸς ἑξήκοντ' ἐτῶν γεγονυῖαν, πλὴν ὅσαι ἐντὸς ἀνε» ψιαδῶν εἰσί (²) ».

§. 399. Τὸ πλῆθος τῶν ἀεὶ προπεμπόντων τοὺς τελευτήσαντας ἦν ἄλλοτε ἄλλο, κατὰ τὸν οἶκον καὶ τὸ ὄνομα τοῦ τεθνεῶτος· ἄνδρες δὲ γνώριμοι προὐπέμποντο ὑπὸ τῶν οἰκείων καὶ ὑπὸ τῆς πόλεως (³)· στρατηγοὶ δὲ καὶ στρατιωτικοὶ ἐν ἀξιώματι ὑπὸ ἱππέων καὶ

(¹) Koner d. Leb. d. Griech. u. Rœm. s. 321.
(²) Δημ. κ. Μακ. 62.
(³) Πλάτ. Μενέξ. 236.

Digitized by Google

πεζῶν, φορούντων τὴν πόλεμικὴν σκευὴν, ὅπως ἐγένετο καὶ εἰς τὴν παρ' Ὁμήρῳ ἐκφορὰν τοῦ Πατρόκλου·

> πρόσθε μὲν ἱππῆες, μετὰ δὲ νέφος εἵπετο πεζῶν,
> μυρίοι· ἐν δὲ μέσοισι φέρον Πάτροκλον ἑταῖροι
> . . . .
> ὄπισθεν δὲ κάρη εἶχε Δῖος Ἀχιλλεὺς
> ἀχνύμενος· ἕταρον γὰρ ἀμύμονα πέμπ' Ἄϊδός δε (¹).

§. 400. Τὴν κλίνην, ἐν ᾗ ἔκειτο ὁ νεκρὸς, ἔφερον ἄνθρωποι, οἵτινες αὐτὴν εἶχον τὴν ὑπουργείαν, ἀφ' ἧς ἐκαλοῦντο οὗτοι νεκροφόροι καὶ νεκροθάπται· τῶν ἐν ὀνόματι ὅμως ἀνδρῶν τὴν κλίνην ἔφερον προκεκριμένοι νέοι, ὡς δηλοῖ ἡ παρὰ Πλουτάρχῳ ταφὴ τοῦ Τιμολέοντος, ἥτις «τά τ' ἄλλα λαμπρᾶς χορηγίας » ἔτυχε, καὶ τὸ λέχος οἱ ψήφῳ τῶν νεανίσκων προκρι» θέντες ἔφερον κεκοσμημένον (²)». Πολλάκις δὲ τὴν κλίνην ἦγεν ἐπὶ τὰ μνήματα ζεῦγος ἡμιόνων ἢ ἵππων· ὡς τοῦτο διδασκόμεθα παρὰ τῶν ἱστορικῶν καὶ παρὰ παλαιῶν γραφῶν.

Γραφὴν ἐκφορᾶς νεκροῦ δηλωτικὴν παρέχεται ἡμῖν ἡ ἐν πίνακι ΙΔ 117· αὕτη δεικνύει νεκρὸν ἀγόμενον εἰς τὰ μνήματα, ὅςτις κεκοσμημένος, ὡς προείρηται, καὶ ἐστεφανωμένος κεῖται ἐπὶ δίφρου, ὃν ἕλκουσι δύο ἡμίονοι· παραπέμπεται δὲ ὑπὸ θρηνῳδῶν γυναικῶν, αἵτινες ὁρῶνται τυπτόμεναι καὶ σπαράσσουσαι τὴν κόμην, κατόπιν δὲ τοῦ νεκροῦ ἀκολουθεῖ θρηνῶν καὶ περίλυπος πρεσβύτης, πιθανῶς ὁ πατὴρ τοῦ θανόντος, τούτου δ' ὄπισθεν ἀκολουθεῖ αὐλητὴς αὐλῶν πρὸς τοὺς θρήνους τῶν γυναικῶν (³).

§. 401. Ὁ τόπος εἰς ὃν ἐξεφέροντο οἱ νεκροὶ πρὸς ταφὴν ἐκαλεῖτο τάφοι, θῆκαι, σήματα καὶ μνή-

(¹) Ὁμήρ. Ἰλ. Ψ, 133.
(²) Ἰδὲ Πλουτ. Τιμολ. 39. καὶ Πλάτ. Ν. 12, 947.
(³) Ἰδὲ Panof. Antik. Leb. Tafal. XX. Nº. 2.

Digitized by Google

ματα ἐκ τοῦ ὅτι μνήμης χάριν τῶν τεθνεώτων ἵδρυντο· Ἔκειντο δὲ αὐτὰ ἔν τισι μὲν πόλεσιν ἐντὸς, ἔντισι δὲ ἐκτὸς αὐτῶν· οἷον ἐν μὲν τῇ Σπάρτῃ ἐθάπτοντο οἱ νεκροὶ ἐντὸς τῆς πόλεως, «ὥςτε μὴ ταράττεσθαι (τοὺς » νέους), κατὰ Πλούταρχον, μηδ' ὀῤῥωδεῖν τὸν θάνατον » ὡς μιαίνοντα τοὺς ἁψαμένους νεκροῦ σώματος, ἢ διὰ » τάφων διελθόντας (¹)»· ἐν Ἀθήναις ὅμως ἐθάπτοντο ἐκτὸς τῆς πόλεως, κατὰ τὰς πύλας ἐκείνας, αἵτινες ἐκ τῆς τῶν νεκρῶν ταφῆς Ἠρίαι ἐκαλοῦντο, κατ' ἄλλους τε γραμματικοὺς καὶ κατὰ τὸν Ἁρποκρατίωνα, λέγοντα ἐν λέξει Ἠρία· «Λυκοῦργος ἐν τῷ κατ' Αὐ» τολύκου· ἠρία εἰσὶν οἱ τάφοι, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ ῥήτωρ » δῆλον ποιεῖ· φασὶ δέ τινες κοινότερον μὲν πάντας » τοὺς τάφους οὕτως ὀνομάζεσθαι, κατ' ἐξαίρετον δὲ » τοὺς μὴ ἐν ὕψει τὰ οἰκοδομήματα ἔχοντας, ἀλλ' » ὅταν τὰ σώματα εἰς γῆν κατατεθῇ (²)». Πολλοὶ δὲ ἐθάπτοντο ἐν τοῖς ἰδίοις ἀγροῖς· διὸ καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἀνορύσσονται ἔν τισιν ἀγροῖς τάφοι ἀρχαῖοι· ἄνδρες δ' ὀνομαστοὶ καὶ εὐεργέται τῆς πατρίδος ἐθάπτοντο ἐν δημοσίαις ὁδοῖς, ὡς ἐν Ἀθήναις ἐν τῷ Κεραμεικῷ.

§. 402. Ἐν τοῖς μνημείοις πάντες οἱ πολῖται, μάλιστα δὲ οἱ κτηματικοὶ καὶ οἱ ἔχοντες, εἶχον ἴδιον μνῆμα, εἰς ὃ ἐθάπτοντο πάντες οἱ τοῦ αὐτοῦ γένους· τοιαῦτα μνήματα ἐκαλοῦντο πατρῷα μνήματα· ἐξ αὐτῶν πολλάκις ἐτεκμηριοῦτο ἐν τοῖς δικαστηρίοις ἡ συγγένειά τινος· ὡς περὶ τούτου δηλοῖ ὁ Δημοσθένης λέγων· «ἔτι τοίνυν παίδων αὐτῷ τεττάρων γενομένων » ὁμομητρίων ἐμοὶ καὶ τελευτησάντων, ἔθαψε τούτους » εἰς τὰ πατρῷα μνήματα, ὧν ὅσοιπέρ εἰσι τοῦ γέ» νους κοινωνοῦσι· καὶ τούτων οὐδεὶς οὐκ ἀπεῖπε πώ» ποτε, οὐκ ἐκώλυσεν, οὐ δίκην ἔλαχε· καίτοι τίς ἂν

(¹) Πλουτ. Λυκ. 27. Ἰδὲ καὶ ἀποφθ. Λακ.
(²) Ἰδὲ Ἁρποκρ. λ. Ἠρία. καὶ Ἐτυμ. μέγ.

Digitized by Google

» ἐστιν, ὅστις εἰς τὰ πατρῷα μνήματα τοὺς μηδὲν » ἐν γένει προσήκοντας τιθέναι ἐάσαι (¹)».

§. 403. Ἡ τῶν μνημείων κατασκευὴ ἦν ἄλλοτε ἄλλη. Τὰ παλαιότατα μνήματα ἦσαν ὑψώματα, ἢ ὀγκώματα γῆς, ἅτινα ἐκαλοῦντο χώματα, κολῶναι καὶ τύμβοι, οἷοι ἦσαν οἱ τάφοι τῶν παρ' Ὁμήρῳ ἡρώων Ἀχιλλέως τε καὶ Αἴαντος καὶ ἄλλων, καὶ τὸ χῶμα τῶν ἐν Μαραθῶνι πεσόντων μαραθωνομάχων, ὅπερ χῶμα περιγράφει ὁ περιηγητὴς Ἄγγλος Dodwell, παρ' οὗ παρέλαβε τὴν γραφὴν ὁ Κόνερος, ὃς πολλὰ καὶ ἄλλα μνήματα ἀρχαίων περιγράφει ἐν τῇ συγγραφῇ αὐτοῦ (²). Ὕστερον δὲ ἤρξαντο οἱ ἀρχαῖοι κατασκευάζοντες μεγαλοπρεπῆ καὶ πολυτελέστατα μνήματα, ᾠκοδόμουν λιθίνους τάφους, ἀνίστων στήλας καὶ κίονας, ἐφ' ὧν ἐπέθετον ἐπιθήματα πολὺ ὁμοιάζοντα πρὸς τοὺς ἐν τοῖς ναοῖς ἀετοὺς (³), ἢ ἐπέθετον καλὰς μετ' ἐπιγραφῶν μαρμαρίνους πλάκας, ἃς ἐκάλουν τραπέζας, ᾠκοδόμουν μικρὰ καὶ κομψὰ οἰκοδομήματα, ἅτινα ὠνόμαζον ναΐδια καὶ ἡρῷα, ὧν ἁπάντων ἡ ἵδρυσις ἦν πολλάκις τοσοῦτον δαπανηρά, ὥςτε τινὲς τῶν νομοθετῶν ἠναγκάσθησαν νὰ γράψωσι νόμον εἰς μετρίασιν τῶν ἐπ' αὐτοῖς δαπανῶν· οἷος ἦν ὁ τοῦ Σόλωνος νόμος, πρὸς ὃν συμφωνεῖ πως καὶ ὁ παρὰ Πλάτωνι νόμος, ὅςτις διαῤῥήδην λέγει· « χῶμα δὲ μὴ χωννύναι ὑψηλότερον πέντε ἀν» δρῶν ἔργον, ἐν πένθ' ἡμέραις ἀποτελούμενον· λίθινα δὲ » ἐπιστήματα μὴ μείζω ποιεῖν ἢ ὅσα δέχεσθαι τὰ τοῦ » τετελευτηκότος ἐγκώμια βίου, μὴ πλείω τεττάρων » ἡρωϊκῶν στίχων (⁴) ». Αἱ ἐπὶ τῶν μνημείων ἐπιγραφαὶ ἦσαν βραχεῖαι· ἐδήλουν αὗται τὸ ὄνομα τοῦ θανόντος,

---

(¹) Δημοσθ. π. Εὐβουλ. 1307.
(²) Das Leb. d. Griech. u. Rœm. 87.
(³) Παυσ. 7, 3.
(⁴) Πλάτ. Νόμ. 12, 959.

ὀλίγα τινὰ περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ, καὶ τὴν λέξιν χαῖρε· ἐν ἐνίοις δὲ τῶν μνημείων ἦν ἀρὰ ἐπιγεγραμμένη κατ' ἐκείνου, ὅςτις ἤθελε τολμήσει ν' ἀποκοσμήσῃ ἢ ἀποστομώσῃ ἢ μετακινήσῃ τὸ μνημεῖον. Μία ἐκ τῶν περισωθεισῶν ἐπιτυμβίων ἀρῶν ἐστι καὶ ἡ ὑπὸ Βοικχίου ἐρευνηθεῖσα καὶ ἀνορθωθεῖσα, ἣν ἐκρίναμεν καλὸν καὶ ἡμεῖς νὰ παραθέσωμεν ὧδε, ὡς δηλωτικὴν καθόλου τῶν παρ' ἀρχαίοις ἀρῶν·

« Παραδίδωμι τοῖς καταχθονίο[ι]ς θεοῖς τοῦτο τὸ » ἡρῷον φυλάσσειν, Πλούτωνι καὶ Δήμητρι καὶ Περσε- » φόνῃ καὶ Ἐρ[ι]νύσι καὶ πᾶσι τοῖς κατα[χ]θονίοις θεοῖς· » εἴ τις ἀποκοσμήσει τοῦτο τὸ ἡρῷον ἢ ἀναστομ[ώ]σει » ἢ τι καὶ ἕτερον μετακινήσει ἢ αὐτὸς ἢ δι' ἄλλου, μὴ » γῆ βατὴ, μὴ θάλασσα πλωτὴ [ἔσται], ἀλλὰ ἐκριζω- » θήσεται πανγενεί· πᾶσι τοῖς κακοῖς πεῖραν δώσει καὶ » φρείκῃ καὶ π[υ]ρε[τῷ τριταίῳ] καὶ τεταρταίῳ καὶ ἐλέ- » φαντι· καὶ ὅσα κακὰ καὶ [ὀλέθρια] γίνεται, ταῦτα γενέ- » σθω τῷ τολμήσαντι ἐκ τούτου τοῦ ἡρῴου μετακινῆ- » σαί τι (¹) ».

§. 404. Εἰς τὰ εἰρημένα μνήματα κατετίθεσαν τὴν τὸν νεκρὸν ἔχουσαν λάρνακα, ἥτις καὶ σορὸς ἐλέγετο, κατὰ Πολυδεύκην, καὶ πύελος καὶ κιβωτὸς καὶ ληνός (²). Κατεσκευάζετο δὲ ἡ λάρναξ ἐκ κυπαρίσσου, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὅμως ἐκ κεράμου (³). Ἐν τῇ σορῷ ἐτίθετο συχνὰ καὶ τὰ ὀστᾶ τῶν ἐν πολέμῳ πεσόντων καὶ ἡ τέφρα τῶν καιομένων νεκρῶν, διότι οἱ ἀρχαῖοι ἔθαπτον τοὺς νεκροὺς ἢ καίοντες ἢ κατορύττοντες αὐτούς· τοῦτο δὲ γίνεται δῆλον ἐκ πολλῶν ἱστορικῶν καὶ ἐκ τοῦ Φαίδωνος τοῦ Πλάτωνος, ἐν ᾧ εἰσάγεται ὁ Σωκράτης λέγων· « ἵνα Κρίτων ῥᾷον φέρῃ καὶ μὴ, ὁρῶν μου τὸ σῶμα ἢ

(¹) Bœckh. Corp. insrc. p. 531. n. 916. Ἴδε καὶ Becker. Charicl. 2, 194.

(²) Πολυδ. I, 150. (³) Θουκ. 2, 34.

» καόμενον ἢ κατορυττόμενον, ἀγανακτῇ ὑπὲρ ἐμοῦ, ὡς » δεινά ἄττα πάσχοντος [1] ». Συνηθέστερον φαίνεται ὅτι κατώρυττον τοὺς νεκρούς· ὡς περὶ τούτου διδάσκουσιν ἡμᾶς πολλοὶ τῶν ἱστορικῶν, ἐν οἷς ὁ Πλούταρχος, ὅςτις διδάσκει καὶ τὸν τρόπον, καθ' ὃν οἱ ἀρχαῖοι ἐτίθεσαν ἐν τοῖς τάφοις τοὺς νεκρούς· ὅτι δηλαδὴ οἱ μὲν τῶν Ἑλλήνων ἔστρεφον θάπτοντες τοὺς νεκροὺς πρὸς ἕω, οἱ δὲ πρὸς ἑσπέραν· « θάπτουσι, λέγει οὗτος » ἐν τῷ βίῳ Σόλωνος, Μεγαρεῖς πρὸς ἕω τοὺς νεκροὺς » στρέφοντες, Ἀθηναῖοι δὲ πρὸς ἑσπέραν· Ἡρέας δ' ὁ » Μεγαρεὺς ἐνιστάμενος λέγει, καὶ Μεγαρέας πρὸς » ἑσπέραν τετραμμένα τὰ σώματα τῶν νεκρῶν τι» θέναι ».

§. 405. Μετὰ τῶν νεκρῶν συγκατώρυττον οἱ ἀρχαῖοι, ἢ συνέφλεγον καὶ ἐσθῆτα καλὴν καὶ πράγματα πολύτιμα, οἷον ψέλλια καὶ ἐνώτια καὶ δακτυλίους καὶ ἄλλα, οἷς μάλιστα οὗτοι ἔχαιρον ζῶντες, πρὸς δὲ καὶ πήλινα ἀγγεῖα καὶ ληκύθους, ἅτινα κοινῶς ὀστράκινα ἐκάλουν· ἐκ τούτων πλῆθος ἄπιστον ἀνεῦρον οἱ Ῥωμαῖοι κατὰ τὴν ἀνίδρυσιν τῆς Κορίνθου, ἐξ ὧν ἐπληρώθη ἡ Ῥώμη, καθὼς διηγεῖται ὁ γεωγράφος Στράβων λέγων· « πολὺν δὲ χρόνον ἐρήμη μείνασα ἡ Κόρινθος » ἀνελήφθη πάλιν ὑπὸ τοῦ Καίσαρος τοῦ θεοῦ διὰ τὴν » εὐφυΐαν, ἐποίκους πέμψαντος τοῦ ἀπελευθερικοῦ γέ» νους πλείστους· οἳ τὰ ἐρείπια κινοῦντες καὶ τοὺς τά» φους συνανασκάπτοντες εὕρισκον ὀστρακίνων τορευ» μάτων πλήθη, πολλὰ δὲ καὶ χαλκώματα· θαυμάζον» τες δὲ τὴν κατασκευὴν οὐδένα τάφον ἀσκευώρητον » εἴασαν, ὥςτε εὐπορήσαντες τῶν τοιούτων καὶ διατι» θέμενοι πολλοῦ νεκροκορινθίων ἐπλήρωσαν τὴν Ῥώ» μην· οὕτω γὰρ ἐκάλουν τὰ ἐκ τῶν τάφων ληφθέντα.

---

(1) Πλάτ. Φαίδ. 115. Ἰδὲ καὶ Ὁμήρ. Ἰλ. Ψ, 91. καὶ Ω, 795. καὶ Εὐριπ. Ἱκέτ. 531.

Digitized by Google

» καὶ μάλιστα τὰ ὀστράκινα (¹) ». Ὁ Κόνερος παρέλαβεν ἐκ τοῦ σπουδαίου ἔργου τοῦ Στακκελβέργου εἰκόνα σοροῦ ἀνευρεθείσης ἐν Ἀθήναις· ἐν αὐτῇ φαίνεται κρανίον παιδὸς καὶ ὀστᾶ πεντεκαίδεκα καὶ διάφορα πήλινα σκεύη, οἷον ληκύθους καὶ ἄλλα· πρὸς δὲ καὶ τέσσαρα ὀρθὰ πήλινα ἀγαλμάτια, ἔργα κοροπλαστῶν (²).

§. 406. Μετὰ τὴν πρόθεσιν καὶ τὴν ἐκφορὰν ἐγίνετο ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ἀποθανόντος τὸ περίδειπνον, ἤτοι δεῖπνον, ὅπερ ὑπελάμβανον οἱ ἀρχαῖοι, ὅτι ἐγίνετο ὑπὸ τοῦ ἀποθανόντος, « κατὰ τιμὴν, καθὼς λέγει ὁ Ἀρτεμίδω-» ρος, τὴν ἐκ τῶν συμβιωτῶν εἰς τὸν ἀποθανόντα (³) ». Κατὰ τὸ εἰρημένον περίδειπνον ἐζήτουν οἱ φίλοι καὶ οἱ γνώριμοι ἐκ παντὸς τρόπου νὰ πείσωσι τοὺς γονεῖς ἢ τοὺς συγγενεῖς τοῦ τετελευτηκότος νὰ γευθῶσι· « πά-» ρεισιν οἱ προσήκοντες, λέγει ὁ Λουκιανὸς, καὶ τοὺς » γονέας παραμυθοῦνται τοῦ τετελευτηκότος, καὶ πεί-» θουσι γεύσασθαι ὡς οὐκ ἀηδῶς, μά Δι', οὐδ' αὐτοὺς » ἀναγκαζομένους, ἀλλ' ἤδη ὑπὸ λιμοῦ τριῶν ἑξῆς » ἡμερῶν ἀπηυδηκότας (⁴) ».

§. 407. Μετὰ τὴν ταφὴν διετέλουν οἱ ἀρχαῖοι πολλαχῶς τιμῶντες τὴν μνήμην τοῦ ἀποθανόντος διὰ θυσιῶν, ἃς ἐτέλουν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ ἀποθανόντος· ἐκ τῶν εἰρημένων θυσιῶν ἦν πρώτη μὲν ἡ κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν μετὰ τὴν ταφὴν τοῦ θανόντος τελουμένη, ἥτις ἐλέγετο τρίτα· δευτέρα δὲ ἡ κατὰ τὴν ἐννάτην, ἥτις ἐλέγετο ἔννατα· τρίτη δὲ ἡ κατὰ τὴν τριακοστὴν ἡμέραν· αὕτη ἐκαλεῖτο τριακάς. Πλὴν τούτων τῶν θυσιῶν οἱ ἀρχαῖοι ἐτέλουν καὶ ἑτέραν θυσίαν κατ' ἔτος,

---

(¹) Στράβ, 8, 6, 23.

(²) Stackelb. Graeb. d. Hell. 8. Ἰδὲ καὶ Koner. d. Griech. u. Roem. 91.

(³) Ἀρτεμ. Ὀνειρ, 5, 82.

(⁴) Λουκ. π. πένθους.

Digitized by Google

ἐν ᾗ ἡμέρᾳ ἐτελεύτησεν ὁ θανών. Αἱ ἐπὶ τοῦ τάφου θυσίαι ἐλέγοντο κοινῶς ἐναγίσματα, ἰδίᾳ δὲ αἱμοκουρίαι, εἰ ἐπέσφαζον σφάγια, καὶ χοαί, διότι εἰς θυσίαν κατεσκευάζετο κρᾶμα ἐκ γάλακτος, μέλιτος καὶ ὕδατος, ὅπερ ἐξεχύνετο εἰς τρεῖς χύσεις ἐπὶ τοῦ τάφου (1). Τὰ περὶ χοῶν κατάδηλα γίνονται ἐκ τοῦ Αἰσχύλου λέγοντος·

παιδὸς πατρὶ πρευμενεῖς χοὰς
φέρουσ', ἅπερ νεκροῖσι μειλικτήρια·
βοός τ' ἀφ' ἀγνῆς λευκὸν εὔποτον γάλα,
τῆς τ' ἀνθεμουργοῦ στάγμα, παμφαὲς μέλι,
λιβάσιν ὑδρηλαῖς παρθένου πηγῆς μέτα,
ἀκήρατόν τε μητρὸς ἀγρίας ἄπο
ποτόν, παλαιᾶς ἀμπέλου γάνος τόδε·
τῆς τ' αἰὲν ἐν φύλλοισι θαλλούσης βίον
ξανθῆς ἐλαίας καρπὸς εὐώδης πάρα,
ἄνθη τε πλεκτά, παμφόρου γαίας τέκνα (2).

Πρὸς τούτοις ἐκόσμουν τὸ μνῆμα μετὰ ταινιῶν καὶ ἔχριον αὐτὸ μύρῳ, ὡς δηλοῖ ὁ θαυμασμὸς τοῦ παρὰ Λουκιανῷ Χάρωνος, ὅστις ὁρῶν τὸν κόσμον τῶν τάφων, ἐρωτᾷ τὸν Ἑρμῆν· «Τί οὖν ἐκεῖνοι στεφανοῦσι τοὺς λί- » θους καὶ χρίουσι μύρῳ; οἱ δὲ καὶ πυρὰν νήσαντες πρὸ » τῶν χωμάτων καὶ βόθρον τινὰ ὀρύξαντες κάουσί τε » ταυτὶ τὰ πολυτελῆ δεῖπνα καὶ εἰς τὰ ὀρύγματα οἶ- » νον καὶ μελίκρατον, ὡς γοῦν εἰκάσαι, ἐκχέουσι (3) ». Πρὸς δὲ ἔστεφον τὸ μνῆμα μετὰ σελίνων· ἀφ' οὗ καὶ παροιμία ἦν, δεῖται σελίνου, ἐπὶ τῶν ἐπικινδύνως νοσούντων λεγομένη.

Ἐναγισμάτων δηλωτικαὶ γραφαὶ περιεσώθησάν τινες ἡμῖν, ἐξ ὧν ἐστι καὶ ἡ ἐν σελίδι 323 τῆς ἀρχαιολογίας Κονέρου εἰκών, ἣν οὗτος παρέλαβεν ἐκ τοῦ Σταχ-

(1) Ἰδὲ Ὁμήρ. Ὀδ. Κ, 518. καὶ Ω, 26.
(2) Αἰσχύλ. Πέρσ. 615. Ἰδὲ καὶ Χοηφ. 86.
(3) Λουκ. Χάρ. 22.

Digitized by Google

κελδέργου. Ἡ εἰκὼν ἀντεγράφη ἔκ τινος κεχρωματισμένης ληκύθου, ἥτις εὑρέθη ἔν τινι τῶν ἀνασκαφέντων Ἀθήνησι τάφων. Δεικνύει δὲ ἡ γραφὴ στήλην, ἧς τὸ ἐπίθημα ἔχει σχῆμα ἀκάνθου· πρὸς αὐτὴν τὴν στήλην βαδίζουσι δύο γυναῖκες, ὧν ἡ μὲν ἐξ ἀριστερῶν τοῦ ὁρῶντος ἔχει ἐν μὲν τῇ ἀριστερᾷ φιάλην, ἐν δὲ τῇ δεξιᾷ κανοῦν, ἐφ' οὗ ἐπίκειται ταινία· ἐν τῷ κανῷ ἦσαν πιθανῶς τὰ πρὸς τὸ ἐνάγισμα πράγματα· ἡ δ' ἐκ δεξιῶν ἑτέρα γυνὴ φέρει ἐν μὲν τῇ ἀριστερᾷ φιάλην, ἐν ῇ ἵσταται λήκυθος, ταύτης περὶ τὸ ὑπόθημα αἰωρεῖται ταινία· ἅπαντα τὰ εἰρημένα ἦσαν εἰς τὰς χοάς, ὡς προείπαμεν, χρήσιμα (1).

§. 408. Τὰ δὲ ἐναγίσματα κατέβαινον εἰς τοὺς ἐν Ἅδῃ, καὶ ἐγίνοντο αὐτοῖς μειλίγματα διὰ τοῦ θεοῦ Ἑρμοῦ, ὃν ὑπελάμβανον

οἶον δ' εἰς Ἀΐδην τε τετελεσμένον ἄγγελον εἶναι (2)·

καὶ ὅστις τὰς ψυχὰς τῶν θανόντων παραλαμβάνων ὡδήγει εἰς τὸν Ἅδην, ἀφ' οὗ ἔργου καὶ ψυχοπομπὸς οὗτος ἐκαλεῖτο, καὶ ταμίας τῶν ψυχῶν (3).

Ἡ ἐν πίνακι ΙΔ 118 εἰκὼν δηλοῖ ἀριστερὰ μὲν τοῦ ὁρῶντος τὸν Χάρωνα ἐν τῷ πορθμείῳ ἑστῶτα, καὶ ἔχοντα ἐν χερσὶ τὴν κώπην, δεξιὰ δὲ ψυχὴν ἀνθρώπου, ἣν παραδίδωσι πρὸς τὸν Χάρωνα ὁ ἐν τῷ μέσῳ ὁρώμενος Ἑρμῆς, ὅστις δῆλος γίνεται ἐκ τῆς πτερωτῆς κυνῆς καὶ τοῦ ἐν τῇ δεξιᾷ κηρυκείου (4).

§. 409. Τὸ ἐπὶ τοῖς θανοῦσι πένθος τῶν συγγενῶν ἢ φίλων ἐσημαίνετο ἐκ τοῦ μέλανος αὐτῶν ἱματίου, τῆς κουρᾶς τῶν τριχῶν, τῆς ἀποθέσεως τῶν στεφάνων

(1) Stackelberg, Græb. d. Hellenen. Taf. XLIV. Ἰδὲ καὶ Koner, d. Leb. d. Griech. u. Rœm. s. 323.

(2) Ὁμήρ. Ὕμν. εἰς Ἑρμ. 572.

(3) Ὁμήρ. Ὀδ. Λ, 626. καὶ Παυσ. 10, 27, 1. Ἰδὲ καὶ Λουκ. κατάπλ.

(4) Ἰδὲ Panofk. Bild. Antik. Leb. Taf. XX. 7.

Digitized by Google

καὶ παντὸς κόσμου· δηλοῖ δὲ ταῦτα ἥτε παρ' Εὐριπίδῃ Ἑλένη, ἥτις λέγει πρὸς τὸν Μενέλαον·

> ἐγὼ δ' ἐς οἴκους βᾶσα βοστρύχους τεμῶ,
> πέπλων τε λευκῶν μέλανας ἀνταλλάξομαι (1).

καὶ ἡ παρὰ τῷ αὐτῷ ποιητῇ Ἰφιγένεια λέγουσα·

> μήτ' οὖν γε τὸν σὸν πλόκαμον ἐκτέμῃς τριχός,
> μήτ' ἀμφὶ σῶμα μέλανας ἀμπίσχῃ πέπλους (2).

Διήρκει δὲ τὸ πένθος παρά τισι τῶν Ἑλλήνων χρόνον πολὺν, παρά τισι ὀλίγον. Ἐν τῇ Σπάρτῃ ὁ Λυκοῦργος προσώρισεν τὸν χρόνον τοῦ πένθους ὀλίγον, ἡμέρας δέκα, ὡς λέγει ὁ Πλούταρχος (3)· παρ' ἄλλοις δὲ, καὶ ἰδίᾳ παρ' Ἀθηναίοις ὁ χρόνος τοῦ πένθους ἦσαν ἡμέραι τριάκοντα· ὁ ὡρισμένος οὗτος χρόνος ἐδήλου τὸ τέλος τοῦ δι' ὧν εἴρηται τρόπων ἔξωθεν δηλουμένου πένθους τῶν συγγενῶν, τὸ δὲ ἐν τῇ καρδίᾳ πένθος καὶ τὸν ἐν τῇ ψυχῇ πόθον πρὸς τὸν ἀποθανόντα πεφιλημένον υἱὸν, καὶ καθόλου συγγενῆ οὐδεὶς οὐδέποτε ἐξ ἀνθρώπων νόμος κατίσχυσεν, οὐδὲ μὴν κατισχύσει ποτὲ νὰ παύσῃ, ἀλλ' ἀεὶ παραμενεῖ οὗτος τοῖς ἐπιζῶσιν, ἕως ἂν καὶ οὗτοι θανόντες ἀπέλθωσιν, ὅπου τὰ πεφιλημένα, πρὸς τὸν Δημιουργὸν καὶ Πατέρα ἁπάντων Θεόν.

---

(1) Εὐριπ. Ἑλεν. 1087.

(2) Εὐριπ. Ἰφιγ. ἐν Αὐλ, 1416, Ἰδὲ καὶ Ἀθην. 15, 675, καὶ Ἀρτεμ. Ὀνειρ. 1, 29, καὶ Εὐστ. εἰς Ἰλ. Β, 6.

(3) Πλουτ. Ζητ. Ἑλλ. 24. καὶ Ἁρποκρ. λ. τριακάς.

ΤΕΛΟΣ.

Digitized by Google

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΤΕΡΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Ζ.

Η.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Λ.

Μ.

Ν.

Digitized by Google

Digitized by Google

Ρ.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Ψ.

Ω.

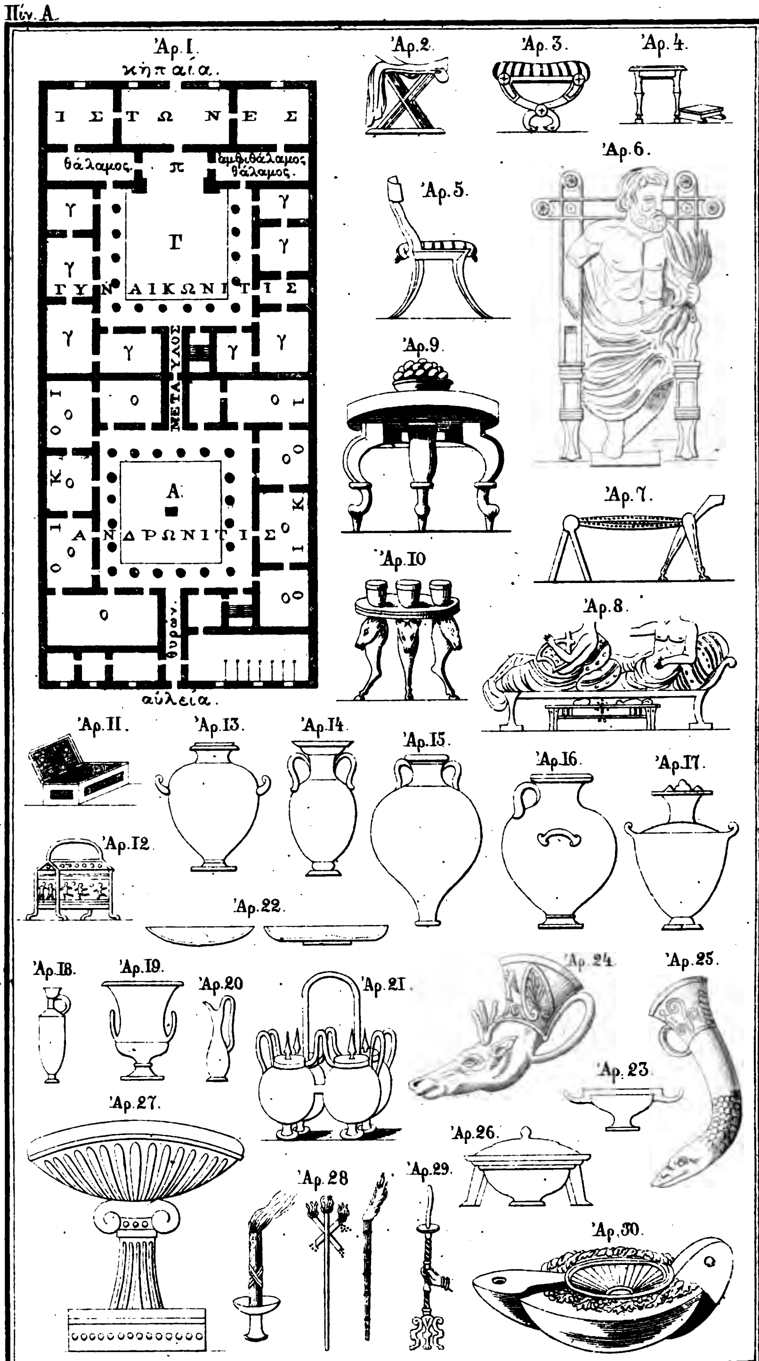
ΗΜΑΡΤΗΜΕΝΩΝ ΤΙΝΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ.

Σελ.	ϛίχ.	ἀντὶ	γραπτέον
30	19	παρελάμβανει	παραλαμβάνει.
40	23	καὶ ἀναψοχὴν	εἰς ἀναψυχήν.
42	1	§ 48	§ 49.
50	5	τὴν δὲ	τῇ δὲ
68	19	ἀγωνίσματος	ἀγωνίσματος, ὅπερ ἐκάλουν δόλιχον.
77	25	ἑτέρωσε (¹)».	ἑτέρωσε (¹)». ἴδε τὴν ἐν πίνακι Δ. 49 εἰκόνα.
83	6	τῆς Ἠλέκτρας	τοῦ ἐν τῇ Ἠλέκτρᾳ τοῦ Σοφοκλέους παιδαγωγοῦ.
100	14	ἦσαν	εἰσὶ
102	27	οὗτοι	οὗτοι γυμνάσια.
104	13	ἐλευστίνδα	ἑλκυστίνδα.
147	29	Ἱκαρομ.	Ἰκαρομ.
149	13	πανάρχαιον	παναρχαίαν.
150	10	ἀνήκαστον	ἀνήκεστον.
150	29	παῖδες, πιθανῶς ἄπτεροι	πτερωτοὶ Ἔρωτες, ὁ Ἔρως ἢ ὁ Ἀντέρως.
152	24	οἱ περὶ πρόσωπον	οἱ περὶ τὸ πρόσωπον.
157	7	ἀνάρπαστοι	ἀναρπαστοί.
157	23	ἐρυθρᾶς	ἐρυθράς.
200	12	ἱκέτας	οἰκέτας.
229	5	κομμὸς	κόμμος.
248	6	ἔμπνευστα	ἐμπνευστά.
260	3	δρυπέτεις	δρυπετεῖς.
268	5	νὰ ἐπιτάσση	νὰ ἐπιτάσσῃ ὅ,τι ἤθελεν.

Digitized by Google

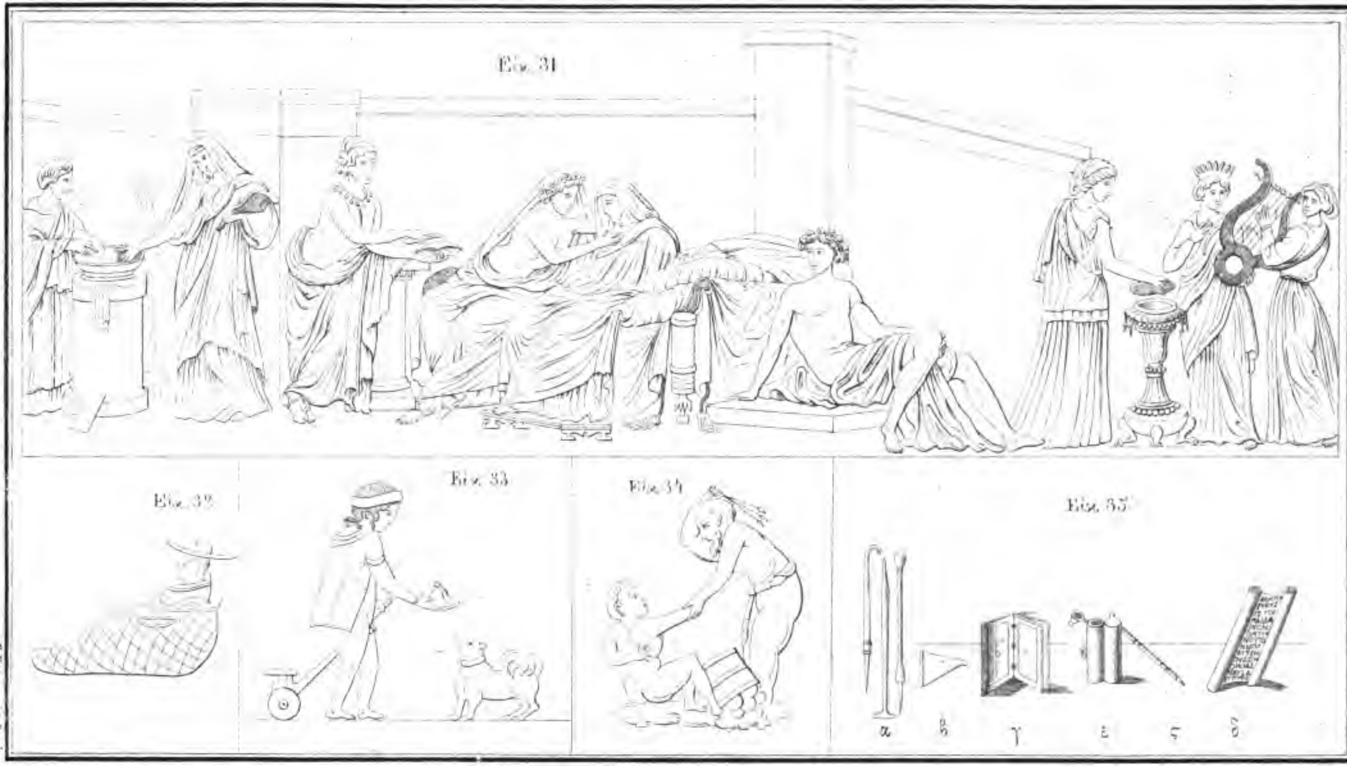
Digitized by Google

Digitized by Google



Γ. Κόλμαν ἐλιθοχάραξεν.

Digitized by Google



Γ. Κίλμαν ἐλιθογρ.

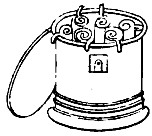
Digitized by Google

Digitized by Google

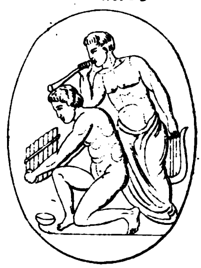
Εἰκ. 36



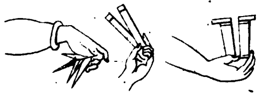
Εἰκ. 37



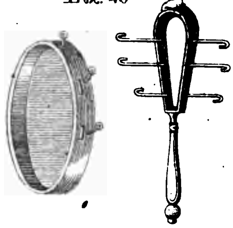
Εἰκ. 38



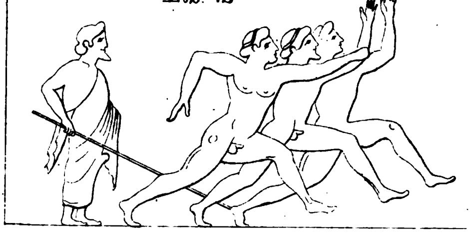
Εἰκ. 39



Εἰκ. 40



Εἰκ. 42



Εἰκ. 41

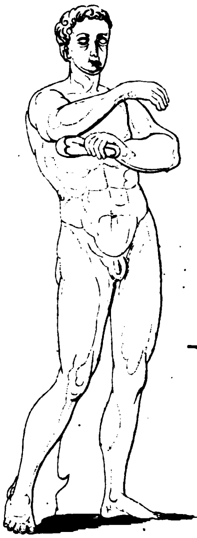


Εἰκ. 43

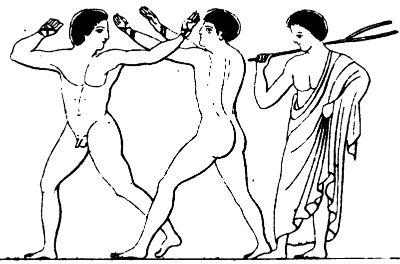


Digitized by Google

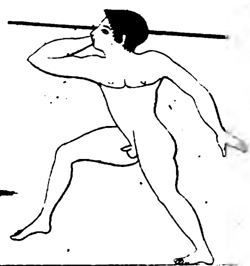
Εἰκ. 45



Εἰκ. 49



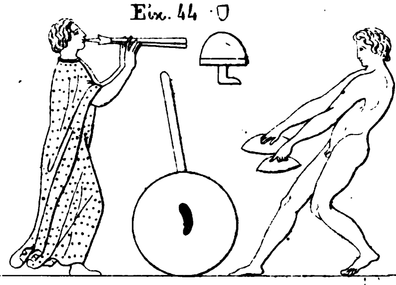
Εἰκ. 48



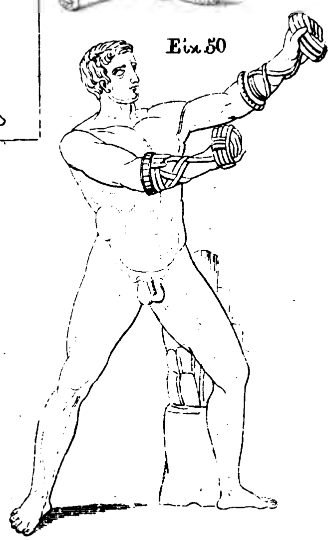
Εἰκ. 47



Εἰκ. 44



Εἰκ. 50



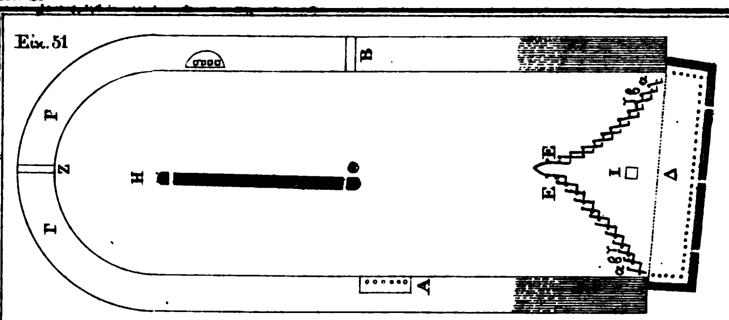
Εἰκ. 46



Digitized by Google

Digitized by Google

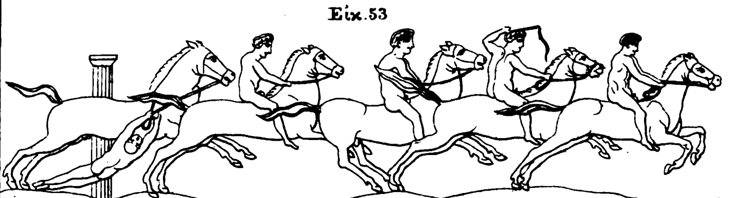
Εἰκ. 51



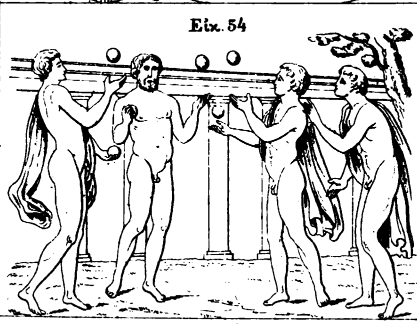
Εἰκ. 52



Εἰκ. 53



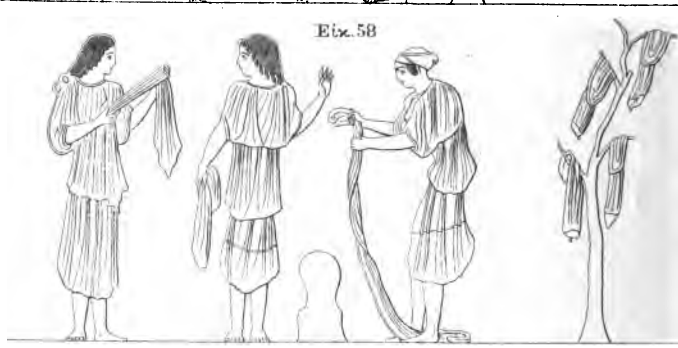
Εἰκ. 54



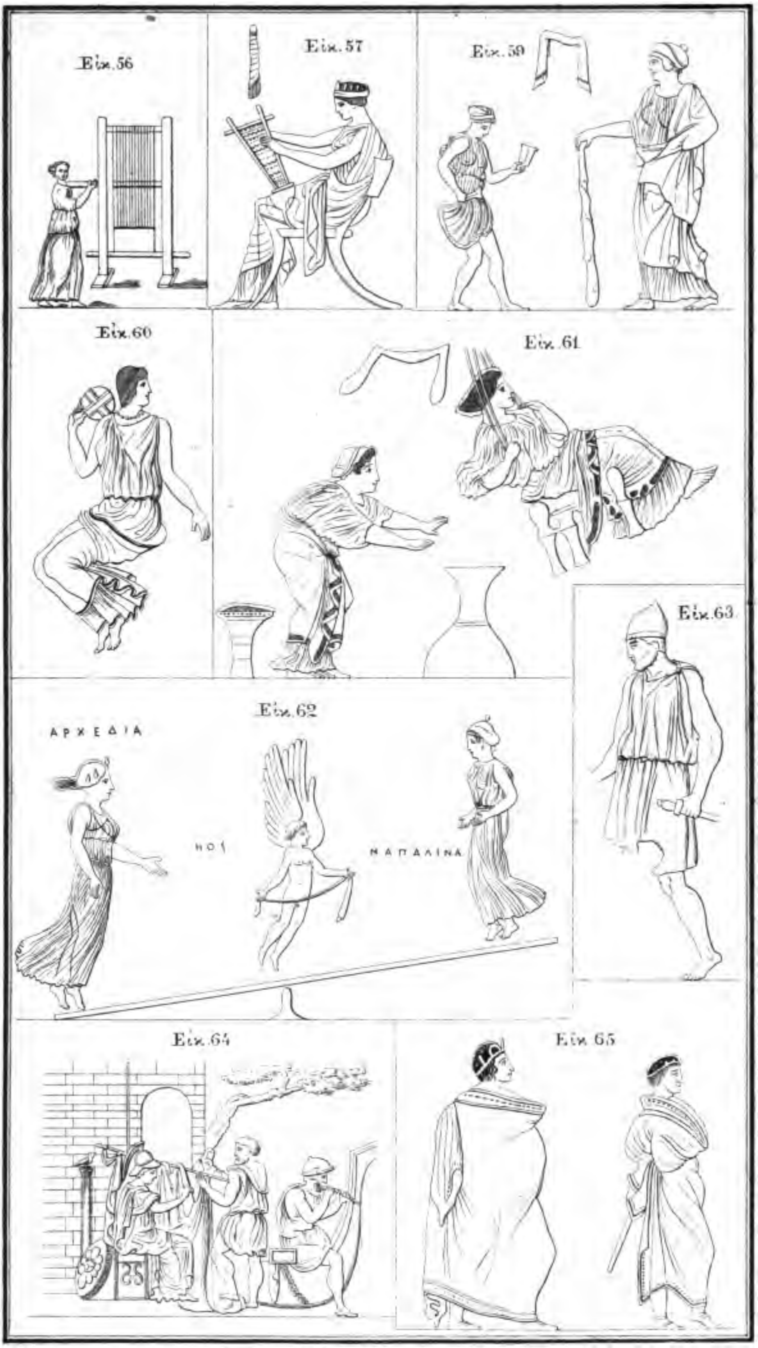
Εἰκ. 55



Εἰκ. 58



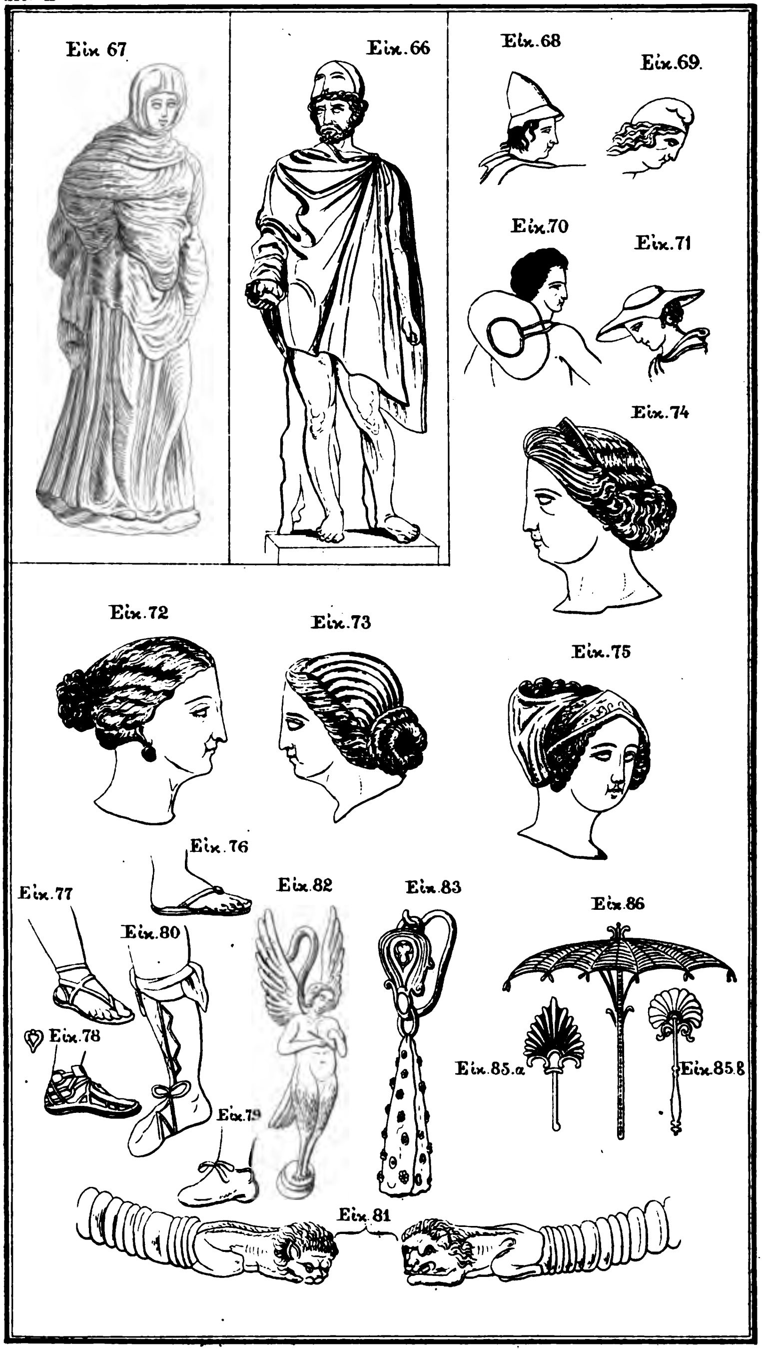
Digitized by Google



Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google



Digitized by Google

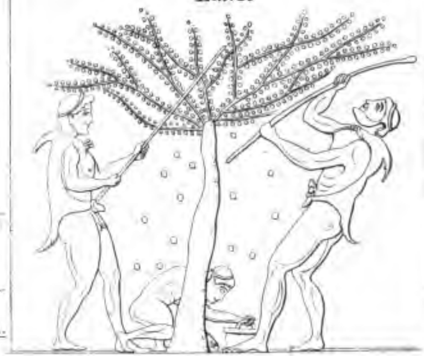
Εἰκ. 84



Εἰκ. 91



Εἰκ. 89



Εἰκ. 88

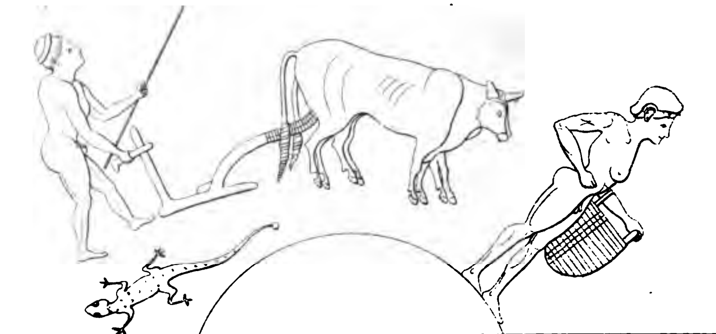


Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

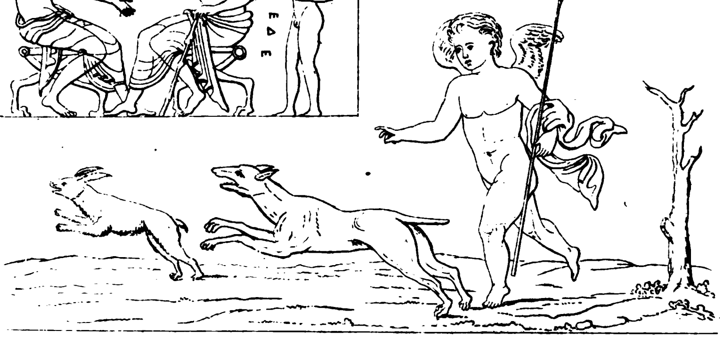
Εἰκ. 87.



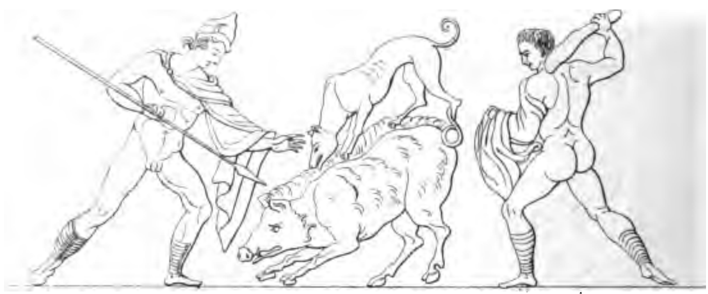
Εἰκ. 90



Εἰκ. 92



Εἰκ. 93



Εἰκ. 94



Εἰκ. 107



Εἰκ. 106



Εἰκ. 95



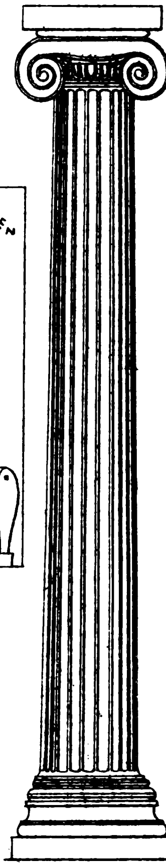
Digitized by Google

Digitized by Google

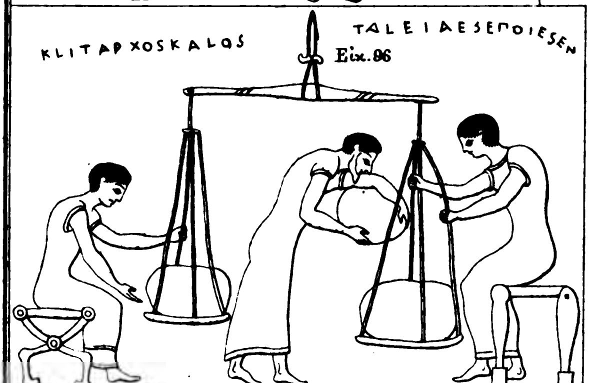
Εἰκ. 105



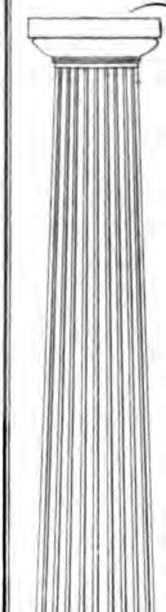
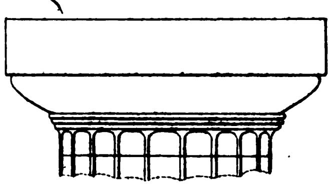
Εἰκ. 98



Εἰκ. 96



Εἰκ. 97

Εἰκ. 99



Digitized by Google



Εἰκ. 102



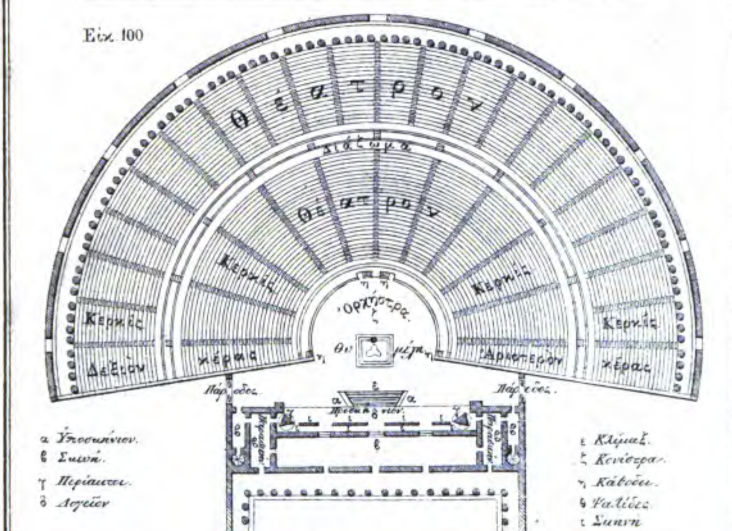
Εἰκ. 101



Εἰκ. 104



Εἰκ. 103



Εἰκ. 100

Digitized by Google

Digitized by Google

Πιν. ΙΓ.

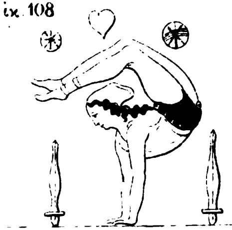
Εἰκ. 109



Εἰκ. 111



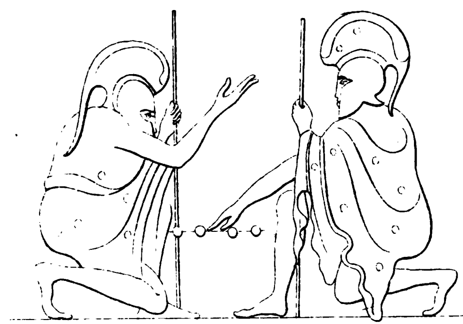
Εἰκ. 108



Εἰκ. 112



Εἰκ. 110

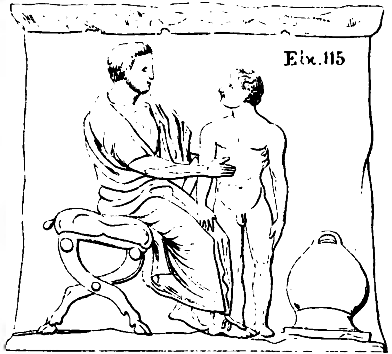


Digitized by Google

Εἰκ. 114



Εἰκ. 115



Εἰκ. 118



Εἰκ. 113



Εἰκ. 116



Εἰκ. 117



Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

To renew the charge, book must be brought to the desk.

TWO WEEK BOOK

DO NOT RETURN BOOKS ON SUNDAY

DATE DUE

126 APR 2		

Form 7079 5-53 30M S

Digitized by Google

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 06697 4844
Digitized by Google

Digitized by Google